

ISBN-973-8103-13-4
ISSN-1224-7901

ACTA – 2000 ❁

ACTA – 2000

Székely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului

ACTA 2000

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

Sepsiszentgyörgy – Sf. Gheorghe
2001

ACTA (SICULICA) – 2000/I
(ALUTA XXIV, ACTA HARGITENSIA VII)

A Székely Nemzeti Múzeum és a
Csíki Székely Múzeum
Évkönyve

Sepsiszentgyörgy – Csíkszereda

Felelős szerkesztő CSEREY Zoltán
Szerkesztőbizottsági tagok
SZABÓ András, BARTÓK Botond, KOCS Irén,
RÁKÓCZY Rozália, TÜDŐS S. Kinga

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Az évkönyvsorozatot grafikaiilag megtervezte
ÜTŐ Gusztáv
Tördelőszerkesztők
SZABÓ Krisztina, BOTOS Kamélia
Képszerkesztő: KOLUMBÁN Hanna

T3 Kiadó – Sepsiszentgyörgy

Felelős kiadó TULIT Ilona

Megjelent

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogramjának Múzeumi
Szakmai Kollégiuma, illetve
a Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Főosztálya
Határon Túli Magyar Könyvek,
és állandó támogatóink,
a sepsiszentgyörgyi ELCO Rt.
és az illyefalvi Fenestela '68 Kft.
támogatásával

A Nemes Székely Nemzet
borítólapon szereplő címere
KEÖPECZI SEBESTYÉN József munkája
(1943)

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

DÉLKELETI INTÉZET-PROGRAMOK

ISBN-973-8103-13-4
ISSN-1224-7901

ELSŐ KÖTET – VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ȘTIINȚELE NATURII

LÁSZLÓ, Attila, Date asupra paleogeografiei ariei Harghita de Sud și a sectoarelor limitrofe, de la sfârșitul Pontianului până în Pliocenul superior	9
LÁSZLÓ Attila, Adatok a Dél-Hargita és környéke ősföldrajzi rekonstrukciójához, a pontuzsi emelet végétől a pliocén befejező szakaszáig (Kivonat)	17
LÁSZLÓ, Attila, New Data on the Paleogeography of the Southern Harghita and the Neighboring Areas from the End of the Pontian to the Upper Pleistocene (Abstract)	17
GHIURCA, Virgil, Aria de apariție a mineralelor-geme silicioase de pe Culoarul Mureșului	21
GHIURCA, Virgil, A Déva–Zám szoros térségének gemológiai tartalékai (Kivonat)	37
GHIURCA, Virgil, The Area of Occurrence of the Siliceous Gem Minerals along Culoarul Mureșului (the Deva–Zam Corridor) (Abstract)	37
KOCS Irén, Dr. PÁZMÁNY Dénes (1931–1997) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban	39
KOCS, Irén, Colecția lui Dr. Dénes PÁZMÁNY (1931–1997) în Muzeul Național Secuiesc (Rezumat)	66
KOCS, Irén, The Collection of Dénes PÁZMÁNY (1931–1997) in the Székely National Museum (Abstract)	67
ROZNER István, Adatok Erdély poloska faunájához (Insecta: Heteroptera)	69
ROZNER, István, Date asupra faunei de heteroptere din Transilvania (Rezumat)	82
ROZNER, István, Data to the Bug Fauna of Transylvania (Insecta: Heteroptera) (Abstract)	82
OROSZ András, Adatok Torockó és környéke kabóca faunájának (Homoptera: Auchenorrhyncha) ismeretéhez	85
OROSZ, András, Date asupra faunei de cicadine de la Rimetea (j. Alba) și din împrejurimile sale (Rezumat)	88
OROSZ, András, Data to the Cicads of the Village Torockó (Rimetea, Alba County) and its Environs (Abstract)	88
KOVÁCS Zoltán, KOVÁCS Sándor, The Catalogue of Gelechiidae (Lepidoptera) of the „László DIÓSZEGHY” Collection of the Székely National Museum	89
KOVÁCS Zoltán, KOVÁCS Sándor, A „DIÓSZEGHY László” lepkegyűjtemény (Székely Nemzeti Múzeum) Gelechiidae anyagának katalógusa (Kivonat)	101
KOVÁCS, Zoltán; KOVÁCS, Sándor, Catalogul materialului de Gelechiidae al colecției de lepidoptere „László DIÓSZEGHY” din Muzeul Național Secuiesc (Rezumat)	101
BARTI Levente, KOVÁCS István, A málnásfürdői mofetták gerinces-áldozatainak jegyzéke (1999. február 28. – 2000. szeptember 18.)	103
BARTI, Levente; KOVÁCS, István, Victimele de vertebrate ale mofetelor din Malnaș-Băi (j. Covasna) (28.02.1999–18.09.2000) (Rezumat)	107
BARTI, Levente; KOVÁCS, István, The Vertebrate-Victims of the Gas Emanations in Málnásfürdő (Malnaș-Băi, Covasna County) (28.02.1999–18.09.2000)	107

RÉGÉSZET – ARHEOLOGIE

BARTÓK, Botond, Culturile eneolitice din târziu din sud-estul Transilvaniei	115
BARTÓK Botond, Délkelet-Erdély késő eneolitikumi műveltségei (Kivonat)	131
BARTÓK, Botond, The Late-Eneolithic Cultures in South-Eastern Transylvania (Abstract)	131
BARTÓK, Botond, Catalogul descoperirilor din eneoliticul târziu (post-ariușdean) în sud-estul Transilvaniei	143
BARTÓK Botond, A délkelet-erdélyi késő eneolitikum leleteinek katalógusa (A katalógusról)	148
BARTÓK, Botond, The Catalogue of the Late-Eneolithic Discoveries in South-Eastern Transylvania (About the catalogue)	148
SZÉKELY, Zsolt, Ceramica culturii Boian de la Brăduț (j. Covasna)	151
SZÉKELY Zsolt, Boian-kultúra kerámiaja Bardocon (Kovászna megye) (Kivonat)	153
SZÉKELY, Zsolt, A Boian Culture Discovery from Brăduț (Bardoc), Covasna County (Abstract)	153
SZÉKELY Zsolt, A bodrogkeresztúri kultúrához tartozó leletek Bibarcfalván	161
SZÉKELY, Zsolt, Cultura Bodrogkeresztúr la Biborțeni (Baraolt, j. Covasna) (Rezumat)	163
SZÉKELY, Zsolt, A Bodrogkeresztúr Culture Discovery from Bibarcfalva (Biborțeni, Covasna County) (Abstract)	163

GÁLL, Ervin, Rituri și ritualuri funerare ale descălecătorilor maghiari, din secolul X, în Bazinul Transilvaniei	169
GÁLL Ervin, A honfoglaló magyar temetkezési szokások az Erdélyi-medencében (Kivonat)	200
GÁLL, Ervin, Hungarian Funerary Rites and Rituals in the Transylvanian Basin in the 10 th Century (Abstract)	200
DÉNES István, Székelyföldi töltésvonulatok 1.	215
DÉNES, István, Valuri medievale în Secuime 1 (Rezumat)	220
DÉNES, István, Middle Age's Vallums in Székelyföld 1. (Abstract)	220
BORDI Zs. Loránd, Előzetes jelentés a Székely Nemzeti Múzeum két 2000. évi régészeti kutatásáról	237
BORDI, Zs. Loránd, Raport preliminar privind două cercetări arheologice ale Muzeului Național Secuiesc în anul 2000	239
BORDI, Zs. Loránd, Preliminary Report on Two Archaeological Researches of the Székely National Museum in the Year 2000 (Abstract)	240

NEKROLÓG – NECROLOG

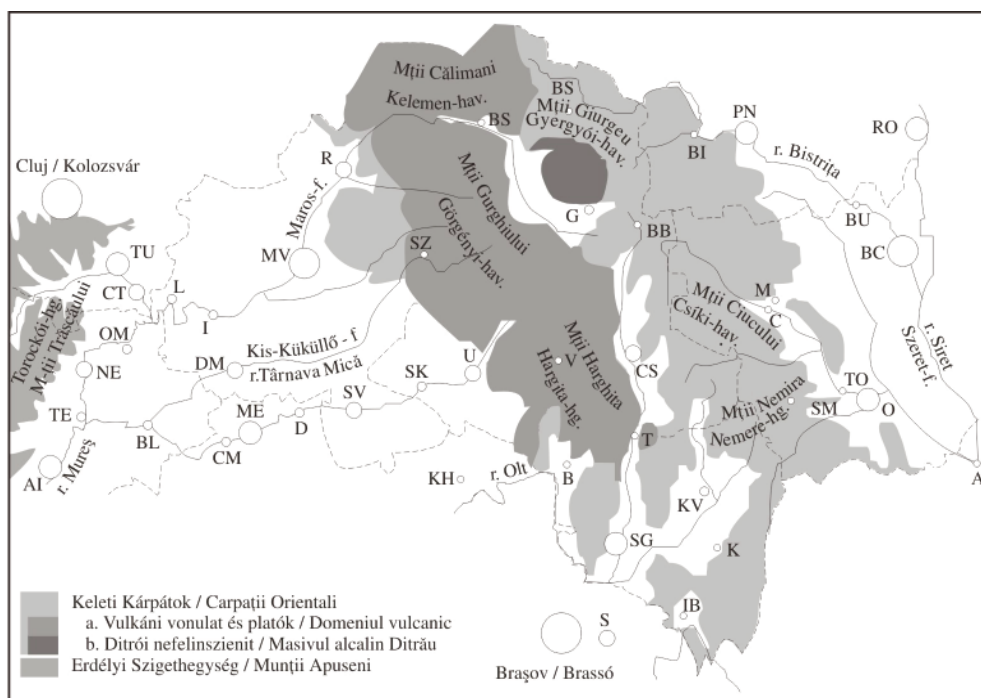
*** SZÉKELY Zoltán (1912–2000) (Nekrológ)	247
*** SZÉKELY, Zoltán (1912–2000) (Necrolog)	247
*** SZÉKELY, Zoltán (1912–2000) (Necrology)	247
*** FERENCZI István (1921–2000) (Nekrológ)	249
*** FERENCZI, Ștefan (1921–2000) (Necrolog)	249
*** FERENCZI, István (1921–2000) (Necrology)	249

TÖRTÉNELEM – ISTORIE

PAKUCS Mária, Egy székely nemes, IV. LÁZÁR István végrendelete (Erdélyi testamentumok 2.)	255
PAKUCS, Mária Testamentul nobilului secuii István LÁZÁR al IV-lea (Testamente transilvănene 2) (Despre publicare)	261
PAKUCS, Mária, The Last Will of a Noble Székely, István LÁZÁR IV. (About the publication)	262
FERENCZI Géza, BOD Péter és a székely rovásírás	263
FERENCZI, Géza, Péter BOD și scrierea runică secuiască (Rezumat)	266
FERENCZI, Géza, Péter BOD and the Székely Runic Writing (Abstract)	266
M. HUBBES Éva, BOD Péter egykori könyvtára és annak maradványai Székelyudvarhelyen	271
M. HUBBES, Éva, Biblioteca lui Péter BOD și rămășițele ei la Odorheiu Secuiesc (Rezumat)	278
M. HUBBES, Éva, Péter BOD's Library and its Revivals in Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) (Abstract)	278
ALBERT Ernő, BOÉR Laura, A Háromszékét megszálló cári csapatok irataiból, 1849. aug. 26.–szept. 4.	279
ALBERT, Ernő, BOÉR, Laura, Documente ale trupelor țariste de ocupație din Trei Scaune (26 aug. – 4 sept. 1849) (Despre publicare)	285
ALBERT, Ernő, BOÉR, Laura, Documents of the Tzarist Troups Occupying Háromszék (26 th of August – 4 th of September 1849) (About the publication)	285
BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes, Székelyudvarhelyi szabadkőműves iratok, 1913–17	287
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, Documente ale francmasonilor din Odorheiu Secuiesc din 1913–1917 (Despre publicare)	296
BERÉNYI, Zsuzsanna Ágnes, Letters of the Freemasons from Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) in the Period between 1913–1917 (About the publication)	296
JÓZSEF Álmos, Levelek és egyéb írott emlékek az első világháborúból	297
JÓZSEF, Álmos, Scrisori și alte mărturii scrise din primul război mondial (Despre publicare)	313
JÓZSEF, Álmos, Letters and Other Written Testimonies from the First World War (About the publication)	313
OLÁH Sándor, Erőforrások kisajátítása a Homoród-mentén, 1949–1962	315
OLÁH, Sándor, Exproprierea comunistă a resurselor pe văile Homoroadelor (j. Harghita), 1949–1962 (Rezumat)	330
OLÁH, Sándor, The Communist Monopolisation of the Resources on the Homorod Valleys (1949–1962) (Abstract)	330

MÚZEUM – MUZEU

KOVÁCS, Kázmér, Criterii de evaluare a monumentelor istorice	333
KOVÁCS Kázmér, Történelmi műemlékek és értékelési szempontok (Kivonat)	342
KOVÁCS, Kázmér, Criteria for the Evaluation of Historical Monuments (Abstract)	342
DEMETER Lajos, A sepsiszentkirályi református temető és régi sírkövei	343
DEMETER, Lajos, Cimitirul reformat din Sâncrai (j. Covasna) și pietrele sale funerare vechi (Rezumat)	350
DEMETER, Lajos, The Protestant Cemetery in Sepsiszentkirály (Sâncrai, Covasna County) and its Ancient Funerary Stones(abstract)	351
MOLDOVAN, Nicolae, Cimitirul mozaic din Vâlcele (j. Covasna)	373
MOLDOVAN, Nicolae, Az előpatakí zsidó temető (Kivonat)	375
MOLDOVAN, Nicolae, The Mosaic Cemetery in Vâlcele (Előpatak), Covasna County (Abstract)	375
BÁLINTH Gyula, A „Kontaktövezet” program adatfelvételének demográfiai értékelése négy Kovászna, illetve Brassó megyei településre	377
BÁLINTH, Gyula, Evaluarea demografică a datelor obținute cu ocazia programului de cercetare „Zonă de contact” în patru localități din j. Covasna și Brașov (Rezumat)	386
BÁLINTH, Gyula, The Demographic Evaluation of the Data Obtained on Occasion of the Research Program „Contact Zone” in Four Places in the Counties Covasna and Brașov (Abstract)	386
MAGYAROSI Sándor, Cigány betelepedés egy barcasági faluba (Krizba)	391
MAGYAROSI, Sándor, Relații interetnice în Crizbav (j. Brașov) (Kivonat)	404
MAGYAROSI, Sándor, Inter-Ethnic Relations in Krizba (Crizbav, Brașov County) (Abstract)	404

Harta regiunii noastre, cu specificarea principalelor masive muntoase și unități structurale / Régióknk térképe, a tárgyalt főbb hegyvonulatok és szerkezeti egységek feltüntetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Adjud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BI – Bicăz, BL – Blaj/Balázsfalva, BC – Bacău/Bakó, BS – Borcea/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CM – Copșa Mică/Kiskapus, CS – Miercurea-Ciuc/Csíksereda, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu-Dej), H – Toplița/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforoduló, K – Covasna/Kovácsna, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, KH – Rupea/Kőhalom (Reps), M – Moinești, ME – Mediaș/Medgyes (Mediasch), MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsela, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T – Tușnad-Băi/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Vlăhița/Szentegyháza

TERMÉSZETTUDOMÁNY – ŐTIINŢELE NATURII

ACTA 2000

Date asupra paleogeografiei ariei Harghita de Sud și a sectoarelor limitrofe, de la sfârșitul Poňianului până în Pliocenul superior

(Rezumat)

Evoluția structural-tectonică, departajată în timp către est, a ariei depresionare Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc, de la finele Poňianului și din Pliocen, reprezintă una din elementele premergătoare desfășurării vulcanismului calcoalcalin din Harghita de Sud, care constituie o premiză importantă în modelarea imaginii paleogeografice. În intervalul de timp de la sfârșitul Poňianului și până în Pliocenul terminal asistăm, în aria depresionară Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc, la un fenomen de scufundare generală a structurilor alpine, în care depozitele sedimentare formate în bazinele Baraolt și Ciuc poartă trăsături evidente de transgresiune. Aceste depozite sunt deranjate la anumite intervale de timp de nivele de vulcanoclastite, tufuri, tufite, care atestă evenimente paroxismale în activitatea vulcanică din zona Harghitei. Din punct de vedere orografic se formează creste și culmi paralele pe direcția generală nord-sud, conform structurilor principale est-carpatică, reactivându-se aliniamentele tectonice mai vechi. Aceste fenomene inițiază instalarea unui regim nou hidrografic, instalându-se în etapa următoare un mediu acvatic cu maximă extindere, care a persistat până la finele Pliocenului. Concomitent se conturează structurile principalelor aparate stratovulcanice (Luci, Cucu, Pilișca), dispuse pe diagonală peste aria depresionară, formând aparate de tip central.

Aria depresionară Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc reprezintă o parte a zonei din spatele arcului orogenic est-carpatic, cu o evoluție paleogeografică specifică, care ar putea fi pusă în relație cu mișcările pe verticală dintre marginile cratonului Eurasiatic și ale domeniului Getic.

Introducere

În ultima perioadă de timp, volumul lucrărilor, care oferă date pentru reconstituirea imaginii paleogeografice de la sfârșitul Poňianului și din Pliocen, pentru aliniamentul vulcanic al Harghitei de Sud, a crescut. Cu toate acestea, realizarea unor lucrări, în care să fie reliefate reconstituirea condițiilor fizico-geologice și evoluția acestora în cadrul extremității sudice a Harghitei, pentru intervalul de timp amintit, lipsesc.

În realizarea unei asemenea lucrări a fost necesară, în primul rând, corelarea datelor existente din ariile domeniului vulcanic din Harghita de Sud, cu a celor din sectoarele învecinate ale bazinelor Baraolt, Ciuc și Culoarul Oltului. Acestea din urmă oferă informații suplimentare în zonele de îndintare a vulcanitelor cu depozitele sedimentare, constituind elemente importante pentru întocmirea acestui studiu. Din acest motiv, lucrarea dezbate evoluția paleogeografică a zonei Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe, sectoare ale căror evoluție s-a dovedit a fi strâns legată de succesiunea evenimentelor din cadrul lanțului vulcanic. În acest context, pentru anumite fenomene desfășurate în cadrul ariei vulcanitelor vom găsi explicații în cunoștințele acumulate din sectoarele bazinelor limitrofe. În același timp, din studiile noastre anterioare s-a dovedit că aria Harghitei de Sud și a bazinelor Baraolt și Ciuc a avut o evoluție structural-tectonică unitară care prezintă de asemenea încă un argument în favoarea studierii concomitente din punct de vedere paleogeografic.

La baza alcătuirii imaginii paleogeografice stă un volum însemnat de lucrări, care prin datele, pe care le oferă, se întregesc reciproc. Prima categorie de date parvine din lucrările științifice

anterioare, care conțin o serie de elemente esențiale pentru reconstituirea evenimentelor paleogeografice. Dintre acestea amintim pe cele publicate de: A. KRISTÓ (1955–1980), I. TREIBER (1953), Z. TÖRÖK (1956a, b, 1959) Al. SZÉKELY (1959), E. LITEANU și colab. (1962), T. BANDRABUR (1964, 1971, 1972), M. IANCU (1965a, b, 1971, 1972), Șt. AIRINEI și colab. (1965), P. SAMSON și colab. (1969, 1971), C. RĂDULESCU și colab. (1995), D. RĂDULESCU și colab. (1968, 1970), P. COTEȚ (1971), S. PELTZ (1970, 1971a, b, 1987), J. TÖVISSI (1972, 1974, 1997), E. W. SCHREIBER (1972, 1980, 1994), I. CASTA (1980), M. KUSKO și colab. (1983), M. Gh. SAVU (1984), Al. SZAKÁCS și colab. (1984, 1987, 1993, 1994), D. KARÁTSON (1990), D. KARÁTSON și colab. (1992), respectiv Z. PÉCSKAY și colab. (1992, 1995).

A doua categorie de date provin de pe urma studiilor noastre efectuate pe raza acestui perimetru, în mare parte publicate deja. Dintre acestea un rol important prezintă în reconstituirea paleogeografică a zonei următoarele lucrări: A. LÁSZLÓ și colab. (1995, 1997a, b, 1998a, 1999a, b, c). În majoritatea cazurilor, acestea prezintă o serie de noutăți de ordin structural, tectonic, corelări și precizări de vârste, importante pentru întregirea paletii de date utile în cazul acestei lucrări.

Din volumul de date, care întregesc imaginea, în primul rând cu elemente de detaliu, sunt oferite de rezultatele obținute de noi între altele: harta structurală la fundamentul ariei depresionare Baraolt–Harghita–Ciuc, respectiv datele referitoare la evoluția acesteia în Pliocen (A. LÁSZLÓ, 1999c); corelările de vârstă între vulcanitele Harghitei de Sud și depozitele sedimentare din bazinele limitrofe, cât și evoluția activității vulcanice în timp și spațiu, pe baza datelor de vârstă radiometrică (A. LÁSZLÓ, 1999c); elementele de detaliu oferite de hărțile structurale pentru depozitele vulcano-sedimentare din cadrul Bazinului Baraolt și de hărțile prezentate pentru depozitele sedimentare (A. LÁSZLÓ și colab., 1998a, 1999a, 1999c); rezultatele obținute pe baza studiului efectuat pe grupul de aparate Tircó (A. LÁSZLÓ și colab., 1995, 1997b); coloana litologică sintetică pentru Bazinul Bara-

olt și ordinea succesiunii manifestărilor vulcanice din Harghita de Sud (A. LÁSZLÓ și colab., 1999b).

În lucrarea de față obiectivul principal rămâne realizarea unor imagini paleogeografice succesive, criteriul geocronologic având rol secundar, de referință, în departajarea în timp a evenimentelor, înlesnind etapizarea acestora.

Observații paleogeografice asupra limitei dintre sfârșitul Pontianului – începutul Pliocenului

Limitându-ne la imaginea paleogeografică a zonei la sfârșitul Pontianului – începutul Pliocenului, putem să ne bazăm pe o serie de elemente noi, reliefate în lucrările amintite.

În primul rând, afirmațiile noastre pentru această perioadă se bazează pe datele de vârstă radiometrică efectuate pe vulcanite. Aceste date sunt completate de imaginea nouă, pe care o avem despre distribuția formațiunii vulcano-sedimentare de Vlăhița–Chirui în aria Bazinului Baraolt și de imaginea tectonică (A. LÁSZLÓ și colab., 1997, 1999a, b, c, 2000).

Toate aceste elemente ne facilitează schițarea cu destulă acuratețe evoluția evenimentelor geologice pentru scurta perioadă de timp la care ne referim (Fig. 1).

La limita nordică a Harghitei de Sud (Harghita Mădăras), pe baza datelor de vârstă radiometrică (S. PELTZ, 1987; Z. PÉCSKAY și colab., 1995) constatăm existența unei activități vulcanice la sfârșitul Pontianului, care se află în perioada paroxismală. Din această perioadă provine stiva groasă de vulcanoclastite din aria Homoroadelor și de pe cursul superior al văii Vârghișului. Extinderea acestei formațiuni înspre est a fost probabil mult mai mare, însă acest sector (situat la est de Unitatea cristalino-mezozoică) a fost o zonă ridicată, situată la cote mai înalte decât sectorul metamorfitelor, astfel vulcanoclastitele extruse pe această arie, cu o constituție friabilă, neconsolidată, au fost ușor erodate, și resedimentate undeva mai la vest. Direcția de curgere a pâraurilor a fost în mod cert dinspre est înspre vest, către Depresiunea Transilvaniei.

Acest lucru este argumentat și de prezența văilor mai evoluate geomorfologic din zona flișului (sectorul estic al perimetrului) cu direcții generale est-vest, pe de o parte și aspectul văilor din cadrul bazinelor sedimentare pe de altă parte. Petice de vulcano-sedimentar neerodat sunt prezente și azi la nord de localitatea Vârghiș, atestând existența piroclastitelor extruse și în această arie.

Momentul care aduce schimbare în această imagine, intervine odată cu activarea tectonică a structurilor est-carpătice, din fața Unității cristalino-mezozoice, pe direcția generală nord-sud. Accentuarea mobilității acestei zone este atestată de apariția activității vulcanice la est de aria Perșanilor, pe aliniamente tectonice paralele cu linia de șariaj aflată între metamorfite și domeniul flișului. În teren este materializat prin formarea aparatelor vulcanice din grupul Miercurea-Ciuc-Jigodin-Sâncrăieni-Harom și produsele lor vulcanoclastice. Acestea, în accepțiunea noastră, nu reprezintă altceva decât aparate vulcanice sincrone ca vârstă cu apariția primelor structuri vulcanice din infrastructura edificiului Luci-Lazul, fiind dispuse pe aceleași aliniamente tectonice. Pe baza datelor de vârstă radiometrică (S. PELTZ și colab., 1987) aceste aparate vulcanice au fost active la limita Pontian-Dacian (5,9-5,13 Ma.). Dacă în cazul acestor date luăm în considerare și intervalul de eroare survenit din măsurătorile analitice, debutul acestor fenomene îl putem considera în jurul valorii de ~ 5,4 Ma. Tot în această perioadă apar, probabil, primele manifestări vulcanice de pe aliniamentul grupului Tirco (5,6-5,9 Ma.?). Însă, despre o scufundare a ariilor din fața cristalinelor se poate vorbi numai după reactivarea vulcanitelor într-o etapă mai nouă (Bazinul Ciuc 4,3 Ma., Racu 4,9 Ma., v. Tolvaioș 4,8 Ma., Pasul Tolvaioș 4,3 Ma., Tirco 4,8 Ma.) (S. PELTZ, 1987; Z. PÉCSKAY și colab.; 1995, A. LÁSZLÓ și colab., 1997).

Un alt argument pentru atestarea momentului de schimbare în imaginea paleogeografică reprezintă nivelul vulcano-sedimentar inferior, prezent în cadrul depozitelor Bazinului Baraolt (A. LÁSZLÓ și M. KOZÁK, 1999b). Acest nivel s-a format în partea inferioară a brechiei bazale din Bazinul Baraolt, fiind depus într-un mediu fluvio-

lacustru, ce avea să se instaleze în perioada de debut a formării bazinului sedimentar. Acest nivel are o dezvoltare areală pe direcția nord-sud în fața estică a Unității cristalino-mezozoice, pe direcția aliniamentului Cormoș-Olt. Materialul constituent provine în exclusivitate din sectorul nordic al Harghitei și înglobează petrotipurile primelor activități vulcanice paroxismale din structura Luci. Ele provin cu certitudine din curgeri debruite, originare din sectoarele nordice amintite. În aceste condiții, din punct de vedere genetic acest nivel aparține „formațiunii vulcano-sedimentare de Vlăhița-Chirui”.

Pe baza vârstei celor mai tinere vulcanite, care intră în alcătuirea nivelului, putem afirma că s-a format în perioada dintre 4,3-4,9 Ma. În același timp, ele corespund cu datele geocronologice bazate pe fauna de mamifere (P. SAMSON și colab., 1969, 1995), conform cărora formele identificate deasupra și în stratul III de cărbune, ar aparține Charotianului.

Arealul de dezvoltare al nivelului vulcano-sedimentar inferior argumentează în același timp scufundarea departajată a ariei de depresionare Ciuc-Harghita-Baraolt, aflată în fața Unității cristalino-mezozoice. Primul aliniament scufundat este în sectorul „liniei central-est-carpătice”. Întârzierea în timp, cu care intră într-o mișcare de scufundare aliniamentele tectonice următoare, paralele cu aceasta, în sectoarele estice, este argumentată și de arealul de dezvoltare al stratului I de cărbune din Bazinul Baraolt. Acesta lipsește din sectoarele estice ale bazinului. Astfel la nord (Bazinul Ciucului de Mijloc) se instalează un mediu lacustru cu formare de sedimente argilosisipoase, iar la sud de zona vulcanică (Luci-Lazul) se instalează un regim fluvio-lacustru. Materialul vulcanic a fost transportat din sectoarele mai ridicate ale vulcanitelor și de pe clinele sudice ale structurii Luci în formare. Această nouă situație schimbă esențial imaginea paleogeografică a zonei, în aceste condiții se dezvoltă un nou sistem hidrografic. Principalul curs hidrografic, colector al tuturor apelor din arealul Harghitei de Sud și Bazinul Baraolt avea direcția generală nord-sud, pe aliniamentul Cormoșului și cu direcția de curgere înspre sectoarele mai scu-

fundate ale Bazinului Bârsei, argumentat de repartiția nivelului vulcano-sedimentar inferior (A. LÁSZLÓ și colab., 1999b).

Din punct de vedere orografic se formează creste și culmi paralele pe direcția generală nord-sud, conform structurilor principale est-carpătice, atât pe aria Unității cristalino-mezozoice, cât și pe aria flișului, reactivându-se aliniamentele tectonice mai vechi.

La vest de aliniamentul Perșanilor se instalează în această perioadă un regim nou hidrografic, se formează cursuri hidrografice paralele cu ale Cornoșului, cele ale Homoroadelor și ale Vârghișului.

Date paleogeografice din Pliocen

Datele existente relevă o multitudine de evenimente desfășurate în acest interval de timp și, ne îndreptățesc să creionăm condițiile paleogeografice în mai multe etape.

După instalarea imaginii de la începutul Pliocenului, evenimentele geologice, care au rol în schimbarea imaginii paleogeografice, decurg într-un ritm susținut.

Pe baza datelor de vârstă radiometrică constatăm că pe aliniamentul vulcanic principal se instalează un calm relativ. În același timp se continuă scufundarea arealului Baraolt-Harghita-Ciuc din fața Unității cristalino-mezozoice, în lungul aliniamentelor tectonice nord-sud, acestea activându-se treptat spre est. Aceeași mobilitate se poate constata și pe aliniamentele nord-est-sud-vest, perpendiculare pe aliniamentul vulcanic principal. Implicațiile acestor mișcări asupra activității vulcanice și asupra modificării paleoreliefului erau esențiale.

Cu toate că pe aliniamentul vulcanic principal se instalează o perioadă de calm relativ, se pare că activitatea vulcanică nu stagnează, ci se transpune pe aliniamente nord-est-sud-vest, formându-se mici structuri efuzive, alcătuite aproape în exclusivitate din andezite piroxenice cu hipersten, sau andezite piroxenice +/- hornblendă. În această categorie intră micile corpuri efuzive din estul structurii Luci, la limita Unității cristalino-mezozoice și fliș, grupul de structuri

efuzive Tirco din sud-vestul structurii Pilișca (Mitaci). Pe baza datelor geofizice sunt conturate o serie de asemenea structuri și în infrastructura aparatului vulcanic Cucu. Ele însă nu sunt deocamdată cunoscute la suprafață sau prin lucrări de cercetare geologică, fiind acoperite de stiva de vulcanite formate ulterior.

Tot în această perioadă de timp, al Pliocenului inferior, aria depresionară Ciuc-Harghita-Baraolt ajunge treptat la extinderea sa maximă cunoscută. Astfel, în cele două bazine de sedimentare, Baraolt și Ciuc, mediul acvatic ajunge la extinderea maximă. Este perioada în care se formează partea inferioară a formațiunii marnoase din aceste bazine. Vârsta acestei formațiuni marnoase este atestată de resturile de mamifere Charmotiene (3,0-3,9 Ma.), în care putem include și partea superioară a Dacianului, în accepțiunea în care limita Dacian-Romanian se află la 3,6 Ma. În același timp, vârsta structurii efuzive Tirco din coperișul primului orizont marnos atestă o vârstă radiometrică de 3,6 Ma. (A. LÁSZLÓ și colab., 1998a). Pe de altă parte determinările radiometrice efectuate pe vulcanitele din complexul vulcano-sedimentar median (de Biborțeni), prezentate de către I. CASTA (1980), indică pentru această formațiune din coperișul marnelor, o vârstă de 3,4 Ma.

În aceste condiții, la sfârșitul Dacianului - începutul Romanianului în Bazinul Baraolt se instalează un mediu acvatic cu maximă extindere, având legături prin Culoarul Oltului spre Depresiunea Bârsei și cu certitudine spre Bazinul Dacic (idee susținută de majoritatea cercetătorilor). În lacul format în Bazinul Baraolt și în Bazinul Ciuc se formează un facies de larg, cu depozite marnoase slab tufacee și un facies litoral cu nisipuri, argile, lumașel și sporadic roci calcaroase (Fig. 2).

Aportul de material este în preponderență din zona cristalino-mezozoică și din ariile estice ale flișului emers. Materialul de origine vulcanică este subordonat și apare sub formă de niveluri cu conținut mai mare în tufite, în cadrul depozitului marnos. În zona nordică a Bazinului Baraolt apar câteva intercalații de nisipuri andezitice, tufuri și lapili vulcanici.

În Bazinul Ciucului sedimentația este influențată în principal de aportul de material te-

rigen din zonele estice, ridicate ale flișului. Acesta definește în bună măsură litologia bazinului din această perioadă. Materialul constituent este format din depozite marnoase, cu repetate intercalații de argile, argile nisipoase, nisipuri micacee fine, nisipuri grosiere cuarțoase sau calcaroase, pietrișuri și intercalați subțiri de cărbuni. Această succesiune litologică denotă o labilitate mai pronunțată a sectorului estic.

La începutul Romanianului, care reprezintă începutul etapei următoare din evoluția paleogeografică a Pliocenului, intervine o reactivare a vulcanismului pe aliniamentul principal al Harghitei de Sud, inițiându-se manifestările vulcanice propriuzise, caracteristice pentru structurile vulcanice din acest sector. Debutul acestor manifestări vulcanice începe cu o activitate paroxismală, care a reprezentat activitatea culminantă ca ampoare, pentru sectorul sudic al Harghitei. Această activitate a generat o mare masă de vulcanoclastite, formând al doilea nivel reper vulcano-sedimentar omniprezent, acoperind suprafața de extindere a întregii arii depresionare Baraolt–Harghita–Ciuc.

În sectorul median al acestei arii depresionare, pe diagonală, în condiții subaeriene, se formează aliniamentul vulcanic principal alcătuit din structuri stratovulcanice, constituite în principal din piroclastite și subordonat din curgeri de lave. Se definitivează structura Luci și se conturează structurile principalelor aparate vulcanice (Cucu, Mitaci), acestea situându-se la intersecțiile aliniamentului nord-est–sud-vest cu cele ale aliniamentului principal vulcanic, formând aparate de tip central.

În urma acestei activități, în Bazinul Baraolt s-a depus o mare cantitate de vulcanoclastite (brecii vulcanice, lapili, tufuri, bombe vulcanice) și produsele lor resedimentate, formând complexul vulcano-sedimentar median cunoscut sub numele de „formațiunea de Biborțeni” (M. Gh. SAVU, 1984). Aceste depozite se pot recunoaște și în flancul estic al Harghitei de Sud, prezentând un volum mai mare de epiclastite și intercalați de depozite sedimentare detritice, cu proveniența materialului din marginea estică a bazinului, din aria flișului.

În această etapă se schimbă radical procentajul dintre sedimentele de diferite prove-

niență din cele două bazine limitrofe. Preponderența materialului transportat dinspre aliniamentul vulcanic median domină net în ambele bazine față de materialul provenit din alte zone.

În următorul interval de timp, în bazine se instalează un mediu limnic, cu formare de cărbuni, urmat de o perioadă, în care se stabilește din nou un echilibru între viteza de scufundare a bazinelor și rata sedimentării. Astfel, se formează din nou depozite marnoase, în paralel cu desfășurarea unei activități vulcanice permanente, dar cu o intensitate redusă. Așa se explică conținutul mare în tufuri, tufite al acestor depozite marnoase pe toată succesiunea lor. Conținutul în material vulcanic tufitic depășește de multe ori procentul de 50% în marnele Bazinului Baraolt. Acest volum de material vulcanic a influențat în mod negativ dezvoltarea faunei. Partea superioară a orizontului marnos este săracă în macrofaună, ea apare pe niveluri subțiri de tufuri și tufite, cu puține specii și săracă în indivizi. Compoziția faunei de ostracode, cu număr mare de indivizi, care aparțin unui număr restrâns de genuri și specii, caracterizează de asemenea o asociație cu labilitate ecologică pronunțată.

După primul paroxism al activității vulcanice din Harghita de Sud, apar numeroase manifestări postvulcanice în zonă, materializate prin formare de mineralizații de fier în zona Lueta–Vlăhița–Chirui, depuneri de opal, gheizerite. Fenomenele postvulcanice evoluează în perioadele scurte interparoxismale și concomitent cu evoluția manifestărilor vulcanice.

Este perioada în care asistăm la modificări fundamentale ale aspectului ariei depresionare Baraolt–Harghita–Ciuc, prin formarea lanțului vulcanic median, separând două bazine hidrografice distincte, de o parte și de alta a vulcanitelor. În același timp, extinderea zonelor acoperite de ape reprezenta o suprafață mai mare decât suprafața actuală a bazinelor. În sectorul Baraolt depozitele Pliocene marnoase se află ridicate la cote de 700–750 m altitudine, aparținătoare momentan unităților geografice limitrofe bazinului. Munții Baraolt prezentau în acea perioadă o arie constituită din numeroase insule emerse, în care apăreau la suprafață depozitele de fliș. De aseme-

nea, arii extinse din estul Munților Perșani au fost inundate de apele lacului Pliocen.

Pe baza datelor, de care dispunem la ora actuală, nu putem susține ideea că depozitele sedimentare s-ar continua pe sub structurile vulcanice. Atât studiile geofizice, harta cu grosimile depozitelor sedimentare din Bazinul Baraolt, cât și harta structurală la fundamentul Cretacic, argumentează în consens existența unui segment ridicat pe sub aliniamentul principal al vulcanitelor și tendința de eflare a sedimentelor din Bazinul Baraolt, către nord, nord-est.

Deja în această perioadă, prima structură din nordul Harghitei de Sud este complet edificată. Manifestări vulcanice de aici însă persistă chiar și în Pleistocen, fapt argumentat prin nivelurile subțiri de tufuri și tefra din ultima parte a succesiunii litologice din Bazinul Ciucului de Mijloc.

Structura vulcanică Cucu era de asemenea în mare parte formată, prezentând o activitate vulcanică subordonată, pe când în aria structurii Pilișca au fost puse în loc structurile în culise din prima etapă a evoluției sale.

În toată această perioadă de calm relativ în activitatea vulcanică, care se instalase pe aliniamentul vulcanic principal în partea terminală a Pliocenului, contemporan cu formarea părții superioare a depozitelor marnoase din bazinele limitrofe, activitatea vulcanică se transpune pe aliniamente perpendiculare pe cea principală. Acesta este momentul principal în desfășurarea activității vulcanice shoshonitice pe aliniamentul Bicsad–Malnaș, iar într-un context mai general corespunde cu intervalele de formare ale magmatismului bazaltic alcalin din Perșani (Valea Bogății – Racoșul de Jos).

Activitatea vulcanică din structurile Malnaș, Luget, Murgul Mic sunt în preponderență efuzive, produsele acestora în cadrul depozitelor sedimentare nu se cunosc, existența lor fiind greu de precizat. Perioada lor de activitate se extinde până în partea inferioară a Pleistocenului.

Concluzii

În cadrul desăvârșirii evenimentelor geostructurale majore, derulată în extremitatea sudică, internă a Carpaților Orientali, marcată prin evo-

luția vulcanismului calcoalcalin, cât și prin formarea bazinelor sedimentare de pe cele două flancuri ale vulcanitelor Harghitei de Sud, perioada studiată se poate reprezenta prin ultimele evenimente marcante, care au schimbat imaginea acestei arii. Studiul paleogeografic a scos la suprafață detalii și particularități importante ale fenomenelor geologice desfășurate la sfârșitul Pontianului până la finele Pliocenului, care au lăsat amprente specifice în imaginea zonei.

Studiul paleogeografic al segmentului vulcanic terminal, Harghita de Sud, se poate concepe numai în paralel cu evoluția condițiilor fizico-geologice din sectoarele bazinelor Pliocen–Pleistocene învecinate, ale Baraoltului și Ciucului. Aceste sectoare formează împreună aria din spatele arcului orogenic est-carpatic, cu fenomene rupturale, distensionale, cu o evoluție geologică specifică, și ar putea fi puse în relație cu mișcările pe verticală dintre marginile cratonului Eurasian și domeniul Getic. Dislocațiile activizate în intervalul de timp sfârșitul Pontianului – Pliocen se suprapun peste forfecările anterioare ale marginii cratonului Getic.

Momentul care aduce schimbare în imaginea paleogeografică a zonei, intervine odată cu activarea tectonică a structurilor est-carpatic, din fața Unității cristalino-mezozoice. Primul aliniament scufundat este în sectorul „liniei-central-est-carpatic”. Întârzierea în timp, cu care intră într-o mișcare de scufundare aliniamentele tectonice următoare, din sectoarele estice, definește totodată evoluția departajată în timp către sud-est a vulcanismului din Harghita de Sud.

Pe baza datelor existente, scufundarea inițială a ariei depresionare Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc a început, cu certitudine, în sectoarele Bazinului Ciucului de Mijloc, Bazinetul Baraolt Vest (Filia–Căpeni), Culoarul Olt (Augustin–Apața–Codlea), urmată după o scurtă perioadă de timp de sectoarele Bazinului Ciucului Inferior, Bazinetul Baraolt Est (Herculian – Aita Seacă), iar mai târziu urmată mai la est de aliniamentul Bicsad – Sfântu Gheorghe și în cele din urmă de Bazinul Târgu Secuiesc și Cașin. Această evoluție structural-tectonică departajată a zonei în timp, de la vest la est, de la finele Pontianului și din Pliocen, reprezintă una din elementele premergă-

toare desfășurării, de asemenea departajate, a vulcanismului calcoalcalin din Harghita de Sud, cu o evoluție către sud-est. În același timp, din punct de vedere orografic se formează creste și culmi paralele pe direcția generală nord-sud, conform structurilor principale est-carpătice, atât pe aria Unității cristalino-mezozoice, cât și pe aria flișului, reactivându-se aliniamentele tectonice mai vechi. Aceste fenomene inițiază instalarea unui regim nou hidrografic, se formează rețele hidrografice paralele cu ale Cormoșului, cele ale Homoroadelor și ale Vârghișului.

În tot intervalul de timp de la sfârșitul Pontianului și până în Pliocenul terminal asistăm în aria depresionară Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc la un fenomen clar de scufundare generală a structurilor alpine, în care depozitele sedimentare formate în bazine poartă trăsături evidente de transgresiune. Aceste depozite sunt deranjate la anumite intervale de timp de nivele de vulcanoclastite, tufuri, fufite, care atestă evenimente paroxismale în activitatea vulcanică din zona sudică a Harghitei.

Formarea bazinelor intramontane pe marginile zonei eruptive ne determină să presupunem existența unei legături ale acestora cu pierderile de masă magmatică din substratul ariei depresionare. La un calcul estimativ al volumului de vulcanite extrus în zona Harghitei de Sud, acesta corespunde în linii generale cu volumul ariei depresionare Baraolt– Harghita de Sud – Ciuc.

Septembrie 2000

Bibliografie

- AIRINEI, Șt.; GHEORGHIU, C.; IANCU, I. (1965): **Consi-der-ații asupra evoluției geologice și geomorfologice a depresiunii Ciucului.** Comunicări geol., vol. I, S.S.N.G., București.
- BANDRABUR, T. (1964): **Contribuții la cunoașterea geologiei și hidrogeologiei depozitelor cuaternare din ba-zinul Sf. Gheorghe.** D.S. Com. Geol. vol. L/2, București.
- BANDRABUR, T. (1971): **Itinerary: Brașov–Coșeni–Sf. Gheorghe–Malnaș–Bicsad–Tușnad–Brașov.** Guidebook for excursion Prahova Valley – Brașov Basin, INQUA, București.
- BANDRABUR, T.; ROMAN, Ștefana (1972): **Contribuții privind cunoașterea cuaternarului depresiunii intracarpa-tice a Ciucului.** Stud. tehn. econ. seria Geol. Cuaternarului, nr. 4, Inst. Geol. Geof., București.
- CASTA, I. (1980): **Les formations quaternaires de la Depression de Brașov, Roumanie.** These dr., 256 p., Univ. d'Aix Marseilles.
- COTEȚ, P. (1971): **Geomorfologia regiunilor eruptive. Trăsăturile fundamentale ale reliefului Munților Gurghiu–Harghita.** Stud. Cerc. Geol. Geogr. Geof., seria Geogr. tom. XVIII, nr. 2, București.
- IANCU, M. (1965a): **Depresiunea Brașovului.** Teză de doctorat, Cluj.
- IANCU, M. (1965b): **Terasele Oltului în Depresiunea Brașovului.** Analele Univ. Buc. Ser. Șt. Nat. Geol. Geogr. XIV/1, București.
- IANCU, M.; PAULIUC, S. (1971): **Considerații asupra rolu-lui litologiei, structurii și mișcărilor neotectonice în dezvoltarea reliefului din munții Perșani.** Analele Univ. Buc. Ser. Geogr., Vol. XX, p. 9–18, București.
- IANCU, M. (1972): **Masivul Bodoc. Consideratii geomor-fologice.** Aluta, p. 225–233, Muzeul Jud. Sfintu Gheorghe.
- KARÁTSON D. (1990): **Kárpáti kalderák értelmezése a morfometria tükrében.** Földr. Közl., CXIV. 3–4, p. 129–137, Budapest.
- KARÁTSON D.; PÉCSKAY Z.; SZAKÁCS S.; SEGHEDI, I. (1992): **Kialudt tűzhányók a Harghítában: a Kakukkhegy. (An extinct volcano in the Harghita Mts: Mt. Cucu).** Tudomány (Hungarian version of Scientific American), no. 1, p. 70–79, Budapest.
- KRISTÓ A. (1955): **A Csfki-medence földtörténete.** Muzeul Raional, Miercurea-Ciuc.
- KRISTÓ A. (1957): **A Csfki-medencék geomorfológiai problémái.** Csfki Múzeum Közleményei, Csíkszereda (Muzeul Raional Miercurea-Ciuc).
- KRISTÓ A. (1972a): **Date cu privire la evoluția rețelei hidrografice a Oltului superior în depresiunea Ciucului.** Aluta, p. 241–148, Muzeul Jud. Sf. Gheorghe.
- KRISTÓ A. (1972b): **Unele probleme privind delimi-tarea și denumirea unităților de relief din împrejurimile depresiunilor intracarpătice ale Oltului superior.** Aluta (IV), p. 241–249, Muzeul Jud. Sfintu Gheorghe.
- KRISTÓ A. (1974): **Unele aspecte hidrogeologice ale apelor minerale de pe teritoriul orașului Miercurea-Ciuc și al împrejurimilor.** Din: **Factori terapeutici naturali din județul Harghita,** p. 124–130, Miercurea-Ciuc.
- KRISTÓ A. (1980): **Csíkszereda környékének geomor-fológiája. Geomorfologia împrejurimilor orașului Miercu-re-a-Ciuc.** Acta Hargitensia, p. 273–298, Miercurea-Ciuc.
- KUSKO, M. și colab. (1983): **Zăcămintul de lignit de la Sf. Gheorghe și poziția lui stratigrafică în suita depozitelor pliocene ale bazinului intramontan al Țării Bârsei.** Cerc. Geol. Geof. Geogr., vol. 28, p. 125–131, București.
- LÁSZLÓ, A.; KOZÁK, M.; PÉCSKAY, Z. (1995): **Cercetări preliminar vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din partea estică a Bazinului Baraolt. Preliminary volcanological and magmatic petrological investi-gations in the eastern part of the Baraolt Basin.** Symposium on Petrometallogeny, Univ. „BABEȘ– BOLYAI”, Cluj-Napoca, 21–23 august.

21. LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1997a): **Elemente structural-geotectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt. Structural data about the geological evolution model of the Baraolt Basin.** ACTA – 1996/I, Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 9–16.
22. LÁSZLÓ A., KOZÁK M., PÜSPÖKI Z. (1997b): **Szerkezeti vulkanológiai és magmás kőzetek vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén. Cercetări structurale, vulcanologice și petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt.** ACTA – 1996/I, Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 17–32.
23. LÁSZLÓ A., KOZÁK M., PETŐ Anna Krisztina (1998a): **Korrelatív eseménytörténeti rekonstrukció a Baróti-medence és a DNy-Hargita pontusi–pleisztocén vulkánoszedimentképződésének alapján. Reconstituire geocronologică corelativă, a evenimentelor geologice din Bazinul Baraolt și din sud-vestul Harghitei, pe baza formațiunilor vulcanice și vulcanogen-sedimentare pontian–pleistocene. Correlative reconstruction of the history of events in the Baraolt basin and SW Harghita on the grounds of Ponti-ne-Pleistocene volcanic-volcanosediment formations.** ACTA – 1997/I, Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 9–20.
24. LÁSZLÓ, A.; DÉNES, I. (1999a): **Date structural-geotectonice oferite de imaginea de satelit, pentru zona vulcanitelor din Harghita de Sud și a bazinelor limitrofe Baraolt și Ciuc.** ACTA – 1998/I, Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 9–18.
25. LÁSZLÓ A., KOZÁK M. (1999b): **Pliocén–pleistocén vulkanosediment szintek a Baróti-medence fiatal üledéksorában. Date asupra nivelurilor vulcano-sedimentare, pliocen–pleistocene din cadrul depozitelor sedimentare ale Bazinului Baraolt. Pliocene–Pleistocene volcanosediment levels in the young sediment series of the Baraolt basin.** ACTA – 1998/I, Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 19–30.
26. LÁSZLÓ, A. (1999c): **Studiul geologic al structurilor vulcanice din partea sudică a Masivului Harghita.** Teză de doctorat, Univ. „BABEȘ–BOLYAI”, Cluj-Napoca.
27. LÁSZLÓ, A. (2000): **Evoluția tectonică a ariei Baraolt – Harghita de Sud – Ciuc, reflectată prin succesiunea evenimentelor vulcanice din Harghita de Sud, din perioada pliocen–pleistocenă.** ACTA – 1999/I, Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sf. Gheorghe, p. 11–22.
28. LITEANU, E.; MIHĂILĂ, N.; BANDRABUR, T. (1962): **Contribuții la studiul cuaternarului din Bazinul mijlociu al Oltului (Bazinul Baraolt).** Stud. Cerc. Geol., vol. VII/3–4, p. 48–51, București.
29. PÉCSKAY Z.; SZAKÁCS S.; SEGHEDI, I.; KARÁTSÓN D. (1992): **Új adatok a Kakukkegy és szomszédsága (Dél-Harghita, Románia) geokronológiai értelmezéséhez. Contributions to the geochronology of Mt. Cucu volcano and the South Harghita (East Carpatians, Romania).** Földtani Közönlöny, 122/2–4, p. 265–286, Budapest.
30. PÉCSKAY, Z.; EDELSTEIN, O.; SEGHEDI, I.; SZAKÁCS, AI.; KOVÁCS, M.; CRIHAM, M.; BERNARD, A. (1995): **K–Ar dating of Neogene–Quaternary calc-alkaline volcanic rocks in Romania.** Acta Vulcanol. vol. 7 (2), p. 53–61, Pisa–Roma.
31. PELTZ, S. (1970): **Observații asupra paleogeografiei teritoriului lanțului eruptiv Călimani–Gurghiu–Harghita în cursul Pliocenului (II).** Stud. Cerc. Geol. Geof. Geogr., ser. Geol., 15, 2, București.
32. PELTZ, S. (1971a): **Erupții și structuri vulcanice.** Bul. Geol. M.M.P.G. vol. V/2, p. 2–5, București.
33. PELTZ, S. (1971b): **Contribuții la cunoașterea formațiunii vulcanogen-sedimentare pleistocene din sudul munților Harghita și nord-estul bazinului Baraolt.** D. S. Inst. Geol. Geof., vol. LVII/5, p. 173–189, București.
34. PELTZ, S.; SEGHEDI, I.; GRABARI, G. & POPESCU, G. (1987): **Strontium isotope composition of the volcanic rocks from the Călimani, Harghita and Perșani mountains.** D.S. Inst. Geol. Geofiz., vol. 72–73/1, p. 309–321, București.
35. RĂDULESCU, C.; SAMSON, P. M. (1995): **Review of Villafranchian s.s. faunas of Romania.** II Quaternario, Italian Journal of Quaternary Sciences, vol. 8/2, p. 377–382, Associazione Italiana per lo studio del Quaternario.
36. SAMSON, P.; RĂDULESCU, C.; KOVÁCS, AI. (1969): **Faunele de Mamifere și stratigrafia cuaternarului în depreșiunea Brașov.** Aluta (I), Muzeul Județean Sf. Gheorghe.
37. SAMSON, P.; RĂDULESCU, C.; KISGYÖRGY, Z. (1971): **Nouvelles données sur la faune de Mammifères du Villafranchien inférieur de Căpeni–Vîrghiș (Depression de Brașov, Roumanie).** Eiszeitalter u. Gegenwart, 22, Ohningen.
38. SAVU, M. Gh. (1984): **Studiul geologic al regiunii cuprinse între localitățile Filia–Vîrghiș–Baraolt–Aita–Mare–Malnaș–Băi–Bicsad–Herculian, cu privire specială asupra depozitelor de lignit.** Teză de doctorat, Fac. Geol. Geogr. Univ. Buc.
39. SCHREIBER, M. E. (1972): **Încadrarea geografică și geneza masivului Ciomadu.** Studia, Univ. „BABEȘ–BOLYAI”, seria Geogr. f. I, Cluj.
40. SCHREIBER, M. E. (1980): **Geomorfologie a munților Harghita.** Teza de doctorat. Univ. Cluj-Napoca, 180 p.
41. SCHREIBER, M. E. (1994): **Munții Harghita. Studiu geomorfologic.** Ed. Acad. Rom. București.
42. SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I.; JÁNOSI, Cs. (1984): **Considerații privind geneza acumulărilor de piatră ponce din munții Harghita de Sud.** Al II-lea Simpozion Geologic. Gheorgheni (manuscris).
43. SZAKÁCS, AI. (1986): **Considerații privind distribuția spațială regională a mineralizațiilor de siderită asociate vulcanismului neogen din lanțul eruptiv Călimani–Gurghiu–Harghita.** Simpozion, 19–21 nov. 1986, Gheorgheni.
44. SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z. (1993): **Peculiarities of South Harghita Mts. as terminal segment of the Carpathian Neogene to Quaternary Volcanic Chain.** Rev. Roum. Geol. Geof. Geogr. seria Geologie, tom. 37, p. 21–36, București.
45. SZAKÁCS, AI.; SEGHEDI, I.; PÉCSKAY, Z.; KARÁTSÓN, D. (1994): **Time-Space evolution of Neogene/Quaternary Volcanism in the Călimani–Gurghiu–Harghita Volcanic Chain (East Carpatians, Romania).** International Volcanological Congress IAVCEI, Sept. 1994, Ankara.

46. SZÉKELY AI. (1959): **Az erdélyi vulkanikus hegységek geomorfológiai problémái.** Földr. Közl. 3–4, p. 235–263, Budapest.
47. TÖRÖK Z. (1956a): **A Kelemen-havasokban, valamint a Görgény–Hargita vulkáni lánc területén található fiatal eruptívum geológiai kutatásának módszertani kérdései.** Kolozsvári BOLYAI Tud. Egyet. Emlékkönyve, Kolozsvár.
48. TÖRÖK, Z. (1956b): **Cercetări în Munții Călimani și Hărgăhita.** D.S. Com. Geol., XL, p. 156–160, București.
49. TÖRÖK Z. (1959): **Adatok a Hargita-fürdő és a Kakukkhegy közötti terület geológiájához és a kaolin telepek képződésének kérdéséhez.** Studia Univ. „BABEȘ– BOLYAI” Ser. II, Fasc. 1, Cluj.
50. TÖVISSI, J. (1972): **Schimbarile albiei Oltului la extremitatea de sud a Munților Baraoltului.** Aluta, p. 249–260, Muzeul Județean Sf. Gheorghe.
51. TÖVISSI J. (1974): **Morfogeneza văii Oltului superior.** Stud. Univ. „BABEȘ–BOLYAI”, ser. Geographia, 2, Cluj.
52. TÖVISSI J. (1997): **Az Olt küszöbei.** Simpozion geologic. „Geo '97”. M.-Ciuc.
53. TREIBER, I. (1953): **Cercetări geologice în Munții Călimani și Hărgăhita.** D.S. Sed. Com. Geol., vol. XL, p. 157–160, București.

Adatok a Dél-Hargita és környéke ősföldrajzi rekonstrukciójához, a pontuszi emelet végétől a pliocén befejező szakaszáig
(Kivonat)

A Baróti-medence–Dél-Hargita–Csík régióbeli, keleti irányban történő, időben eltolódott szerkezetfejlődés előfeltétele a Dél-Hargitában lezajlott mészkáli vulkanizmus kialakulásának, ugyanakkor fontos szerepet töltött be a vidék felső-pontuszi–pliocén ősföldrajzi eseménytörténetében. A Baróti-medence–Dél-Hargita–Csík régió a pontuszi emelet végétől a pliocén befejező szakaszáig egy általános süllyedési folyamatnak volt kitéve, amikor is egy egyértelműen transzgresszív rétegsor fejlődött ki. A kialakult rétegsorban litológiailag behatárolható, vezetősínt-értékű vulkanoklasztos, tufás, tufitos összletek rétegződtek közbe, amelyek a Hargita területén ekkor lezajlott vulkáni paroxizmus egyértelmű bizonyítékai. Hegyrajzi szempontból, a Keleti-Kárpátok fő szerkezeti egységeivel párhuzamosan, észak–dél irányú pásztás gerincrendszerek alakultak ki, a korábbi alpi vetőrend-

szerek aktiválódása eredményeként. Ez által a térségben új vízhalmozat jött létre, majd ezt rövid időn belül oligohalin, a területen maximális kiterjedésű vízi környezet váltotta fel, amely az egész pliocén korra jellemző maradt. Párhuzamosan, a Baróti-medence–Dél-Hargita–Csík térségre, illetve a korábbi fő szerkezeti egységekre átlósan, a Dél-Hargita központi típusú fő vulkáni szerkezetei rajzolódtak ki (Lucs, Kakukk, Piliske). A pontuszi emelet végétől megjelenő Baróti-medence–Dél-Hargita–Csík süllyedék az Eurázsiai-platform és a Gétikum közötti szegélyzóna mobilitásának eredménye és jellegzetes, szerves részét képezi a Keleti-Kárpátok belső orogén zónájának.

New Data on the Paleogeography of the Southern Harghita and the Neighboring Areas from the End of the Pontian to the Upper Pleistocene
(Abstract)

The structural-tectonic evolution, as seen eastwards of the Baraolt – Southern Harghita – Ciuc (B-H-C) depressionary area starting with the end of the late Pontian and during the Pleistocene has represented one of the precursory geological events of the calc-alkaline volcanism in Southern Harghita. It has played an important role in modelling the paleogeography of the area. Starting with the end of the Pontian until the late Pliocene the B-H-C area underwent a general sinking of the alpine structures. The sedimentary deposits formed in Baraolt and Ciuc basins clearly indicate transgression stages. These deposits were recurrently interlayered by volcanoclastic rocks, tuffs, and tuffites, as a result of the paroxysmal volcanic events in Harghita area. From an orographic point of view, ridges and peaks have formed along a general North-South direction, in conformity with the main East-Carpathian structures. Thus, older tectonic alignments were reactivated. These events lead to the setting of a new hydrographical system; in a subsequent stage, an aqueous environ-

ment formed showing a maximum of extension, which persisted until the end of Pleistocene. In the same time the structures of the main strato-volcanoes were drawn (Luci, Cucu, Pilișca); they were located in diagonal positions along the B-H-C depressionary area and formed central-type volcanic structures. The B-H-C depressionary area represents a part of the Eastern Carpathian orogenic back-arc, which showed a peculiar paleogeographic evolution probably in connection with the vertical movements between the margins of the Eurasian craton and the Getic domain.

Legendă la Fig. 1–2:

1. mediu acvatic cu formare de depozite sedimentare și vulcanoclastice; 2. formațiuni de fliș; 3. formațiuni ale Unității cristalino - mezozoice; 4. centru de erupție fără crater; 5. centru de erupție cu crater; 6. calderă; 7. con vulcanic; 8. domuri vulcanice; 9. vulcanoclastit; 10. direcția generală de eroziune a depozitelor de origine vulcanică; 11. direcția generală de eroziune a depozitelor sedimentare; 12. limita geologică actuală a unităților geologice; 13. limita geologică din intervalul de timp prezentat; 14. localitate; 15. zonă inactivă a aliniamentului vulcanic; 16. zonă activă a aliniamentului vulcanic (etapa I); 17. zonă activă a aliniamentului vulcanic (etapa următoare); 18. incertitudini.

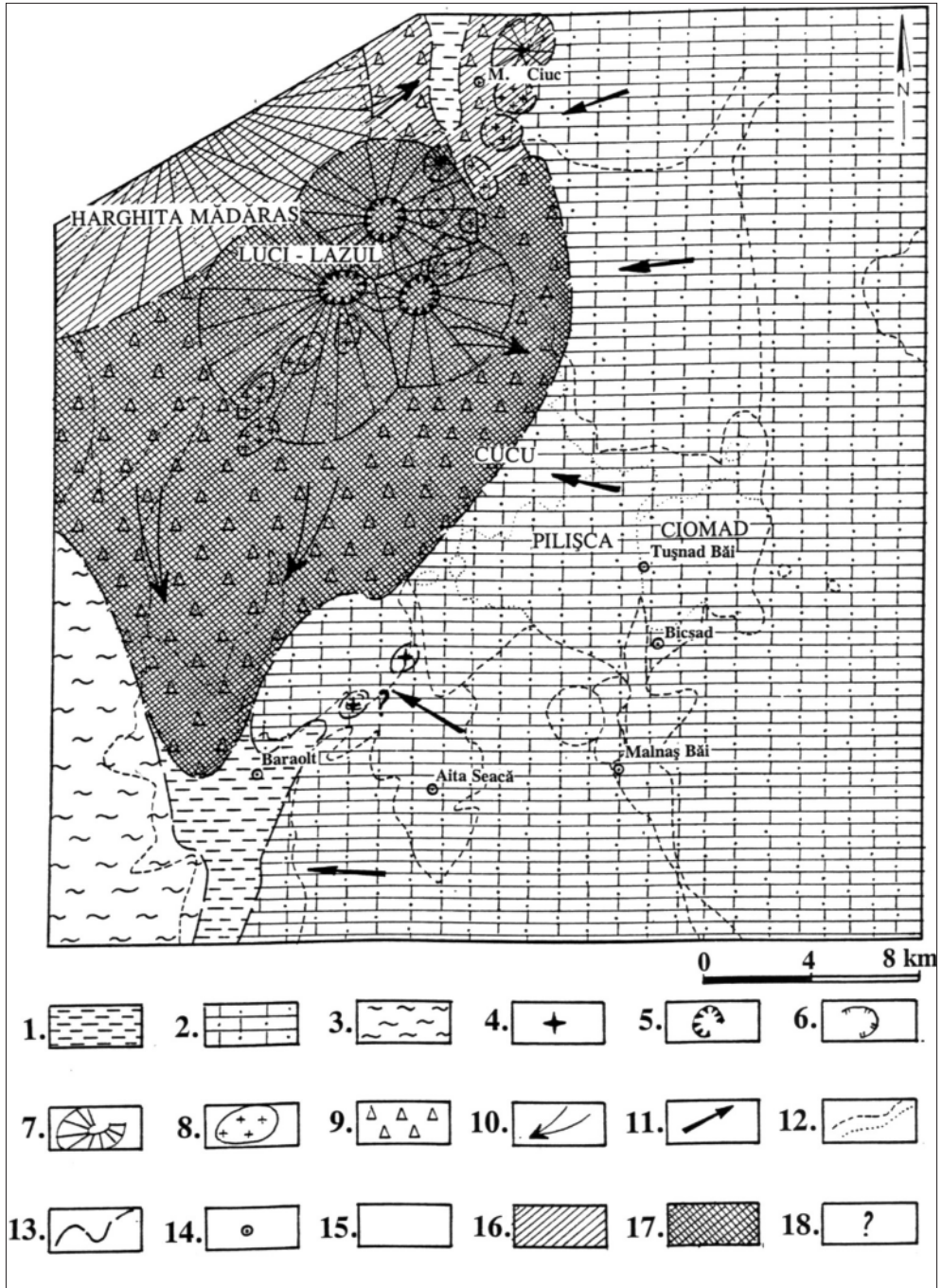

Figura 1. Schița paleogeografică a ariei Harghita de Sud și a zonelor limitrofe, la începutul Pliocenului

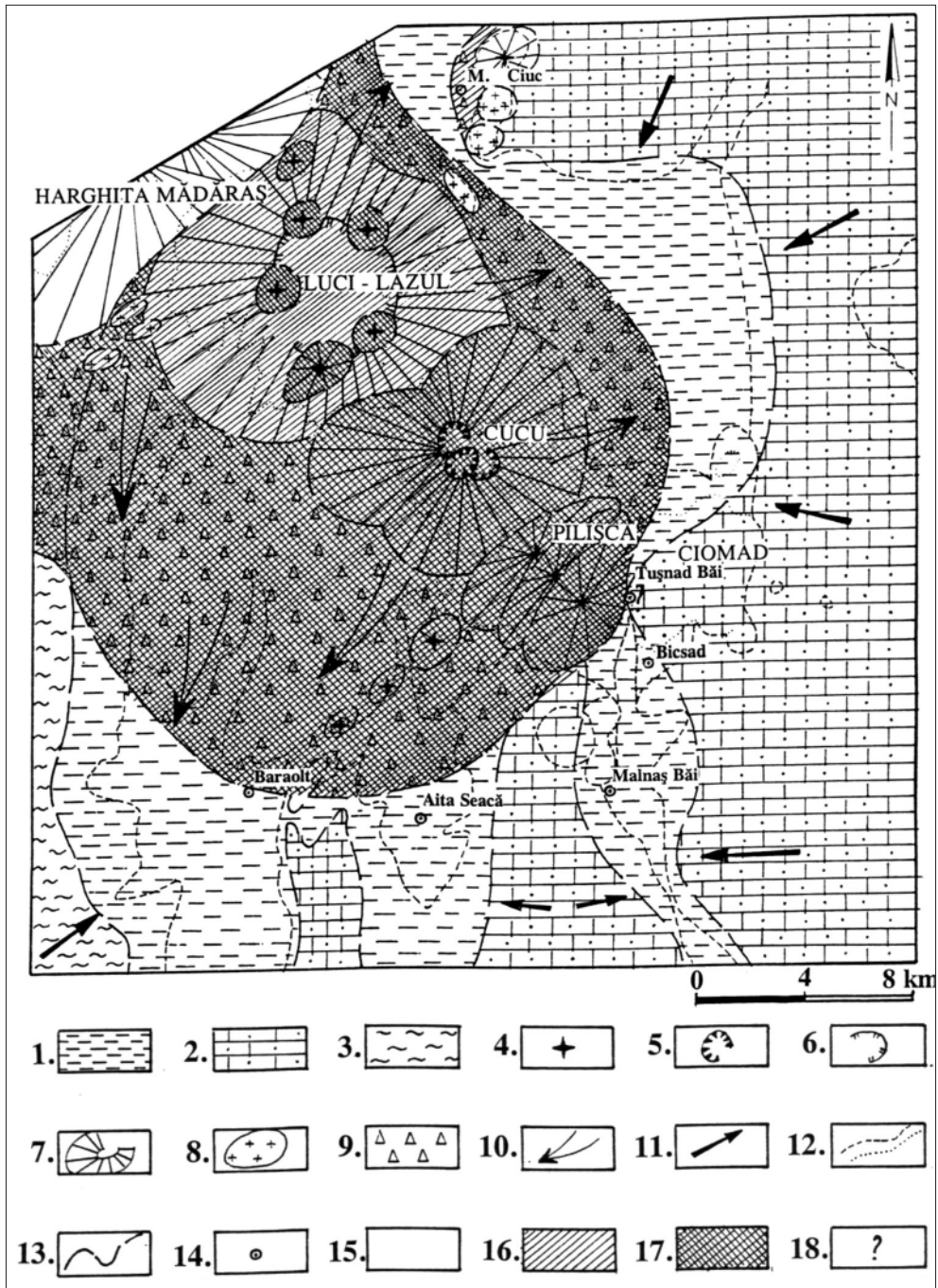

Figura 2. Schița paleogeografică a ariei Harghita de Sud și a zonelor limitrofe, la limita Dacian-Romanian

Aria de apariție a mineralelor-geme silicioase de pe Culoarul Mureșului

(Rezumat)

Lucrarea prezintă aria de răspândire a mineralelor-geme silicioase în Culoarul Mureșului, la vest de Deva. Sectorul din nordul Mureșului se extinde pe direcție E-V, între văile Boz și Bărăști și Valea Zamului, cel din sudul Mureșului pe direcție NE-SV între Valea Dobrei și Somoniței. Aparițiile de minerale geme silicioase (în special opale, calcedonii, jaspuri, lemne silicificate), se leagă mai ales de ofiolitele jurasic-neocomiene, de corpuri de banatite maastrichtian-paleocene. Zona este una din cele mai importante din țară între zonele cu resurse gemologice (câteva sute de kilograme pe an).

Introducere

În general, zonele cu minerale geme din familia cuarțului microcristalin și amorf din Transilvania au fost semnalate și cercetate încă din secolul trecut de către geologii austromaghiari (Trestia, Rachiș, Techereu, Chirui etc.). Referirile literaturii vechi și chiar mai noi cu privire la apariția acestor minerale în Culoarul Mureșului (la vest de Deva) sunt destul de rare și, din acest motiv, am considerat utilă o prezentare ceva mai detaliată a ariei de răspândire a lor în această zonă pentru a servi ca sursă de documentare pentru colecționarii amatori și ca bază de pornire pentru noile cercetări gemologice mai aprofundate ce se vor efectua în viitor de către geologi-gemologi.

Căi de acces

Accesul în ariile cu vulcanite și vulcanoclastite din Culoarul Mureșului se poate face fie pe calea ferată București-Arad, Cluj-Deva,

Lugoj-Ilia, fie pe șoseaua națională DN 7 Arad-Deva-Sibiu. De regulă, localitatea principală de plecare în expediții ar fi preferabil să fie orașul Deva, reședința județului Hunedoara, de unde se poate face o aprovizionare mai ușoară. Pentru cei care preferă un cadru mai rustic, accesul în zonă este mai facil din localitatea Ilia, situată mai aproape de zonele cu aglomerate vulcanice. Din aceste localități zonele cu vulcanoclastite din Culoarul Mureșului – situate fie la nord de Mureș, fie la sud de Mureș – pot fi cercetate fie deplasându-ne cu trenul, fie de pe șoseaua națională sau de pe drumurile vicinale. Sectorul cu aglomerate vulcanice și vulcanite situat la sud de Mureș poate fi mai ușor cercetat de pe calea ferată Ilia-Lugoj sau de pe șoseaua DN 68 A Deva-Lugoj.

De la Deva, cel mai apropiat sector din aria situată la nord de Mureș (aria Sârbi) este situată la o distanță de 24 km mergând pe șoseaua Deva-Șoimuș-Brănișca-Bretea Mureșană-Sârbi. Cel mai îndepărtat sector din aria nordică (Burjuc-Zam-Glohilești) este situat față de Deva la o distanță de 45 km.

În aria sudică, cel mai apropiat sector față de Deva (Dobra-Mihăiești-Lăpugiu de Jos) este situat la o distanță ce variază între 32-36 km. Cele mai îndepărtate zone din acest sector (Nemeșești-Pietroasa-Groși-Bulza-Coșteiul de Sus-Tisa-Sălciva-Pojoga-Căprioara) sunt situate între 39-57 km.

Pe șosea, de la Arad la Ilia sunt 134 km, de la Brad la Ilia 45 km, de la Lugoj la Ilia sunt 78 km, iar de la Deva la Ilia 24 km.

Pentru o cercetare mai amănunțită a diferitelor arii e bine să ne stabilim domiciliul temporar în diferite localități situate în imediata vecinătate a zonelor cu aglomerate vulcanice, din care să putem acoperi un teren situat până la o depărtare cuprinsă între 6-12 km față de această localitate. Astfel, de la Cuiș sau Bacea (nord de Ilia) se poate acoperi terenul cuprins între Sârbi și Gurasada; de la Gurasada se acoperă terenul spre Burjuc, Runcșor, Vica, Câmpuri, Zam, Glhilești. În sectorul sudic, de la Dobra ne putem deplasa spre Mihăiești, Panc Seliște, Lăpugiu de Jos, de Sus și Abucea; de la Coșteiul de Sus se pot explora zonele

Lasău, Fintoag, Nemeșești și Bulza; de la Tisa se acoperă teritoriul văilor Tisa, Poienului și cursul superior al văii Căprioara; de la Pojoga se acoperă bazinele văilor Pestișul și Sălciva, iar de la Căprioara cursul inferior și median al văii cu același nume. Vor fi prospectate în perioadele de vară îndeosebi văile cu eroziune activă, bogate în aluviuni (pietrișuri și bolovănișuri), zonele afectate de procese de șiroire sau de organisme torențiale, în special după perioadele cu ploii mari.

Geologia vulcanitelor din Culoarul Mureșului

Fundamentul zonei, în partea sudică, este alcătuit din metamorfitele cristalinelor de Poiana Ruscă (Seria de Padiș), iar în partea vestică a acestora din depozite paleozoice (?) milonitizate.

Sedimentarul, dispus peste fundamentul ofiolitic din zonele de la nord de Mureș, este alcătuit dintr-o suită ce începe cu depozite jurasic superioare, peste care se dispune întreaga suită cretacică de la Barremian la Turonian–Senonian, urmată de depozite maastrichtian–paleocene. În continuare, depozitele neogene aparțin Badenianului, Sarmațianului și Panonianului.

Vulcanitele prezente în perimetrul abordat au fost puse în loc în mai multe etape distincte. Ofiolitele, respectiv bazaltele (rocile bazice) au fost puse în loc în Juristic, iar într-o a doua etapă au fost puse în loc o suită de banatite. În cadrul banatitelor, în funcție de raportul lor față de sedimentarul pe care îl străbat, au fost distinse banatite maastrichtiene și banatite paleocene. În general, în cadrul produselor vulcanismului banatic predomină aglomeratele vulcanice, revărsările de lave și corpurile înrădăcinate fiind mult mai rar întâlnite. Trebuie să menționăm că, pe baza studiilor geologice efectuate până nu de mult, majoritatea aglomeratelor vulcanice de la nord și de la sud de Mureș erau considerate ca aparținând primului ciclu al vulcanismului neogen din Munții Apuseni (Badenian – Pliocen inferior). Pe actualele hărți ale Institutului Geologic scara 1:500.000 (foile Gurasada și Lăpugii-Coștei) toate aglomeratele vulcanice sunt considerate ca aparținând banatitelor.

De suita variată ca și compoziție petrografică a acestor banatite, precum și de ofiolite

sunt legate toate aparițiile de minerale-geme silicioase ce se cunosc din ariile nordice și sudice ale Culoarului Mureșului.

La nord de Mureș, produsele vulcanismului ofiolitic alcătuiesc fundamentul zonei și ele apar la zi sub forma unei fâșii continue ce începe la nord de Sârbi (în vest) și se continuă până la Zam (în est), fiind acoperite spre sud de depozitele cretacice și de aglomeratele banatitice. Această situație geologică amplifică potențialul gemologic al văilor afluate ale Mureșului care își au izvoarele în zonele ofiolitice, dar care străbat apoi și zonele cu aglomerate vulcanice.

La sud de Mureș, ofiolitele apar doar ca petece pe cursul superior al văii Sălcivei și pe cel median al văii Căprioarei. În acest sector predomină în general vulcanoclastitele banatitice asociate cu corpuri înrădăcinate și curgeri de lave riolitice, riodacitice și andezitice. În cadrul vulcanitelor banatitice de la sud de Mureș, mineralele-geme silicioase pot fi generate fie de o activitate hidrotermală legată de emisiunile de soluții ale corpurilor înrădăcinate, fie de o activitate de metasomatoză generată de circulația prin rocile supuse fenomenelor de alterare a unor soluții vadoase ce s-au încărcat pe parcurs cu silice.

Pot fi considerate ca produse ale unei activități hidrotermale calcedoniile care apar într-o serie de aureole hidrotermale asociate cu fenomene de argilizare, astfel de ocurențe se observă în următoarele zone: pe cursul superior al văii Poienului în hotarul localității Tisa; alte trei aureole apar pe cursul superior al văii Pestișului și una pe Valea cu Tei de pe cursul superior al văii Dobriștilor, afluent de dreapta al văii Pestiș (Bulza); în bazinul superior al văii Bulzului apar alte trei aureole hidrotermale asociate cu mineralizații și, în sfârșit, o altă aureolă e situată pe un mic afluent de dreapta al văii Caselor de la Coșteiul de Sus. În toate aceste zone apar calcedonii filoniene delimitate de planuri plan-paralele și având uneori în pat și acoperiș mulajele unor minerale preexistente.

În sectorul situat la nord de Mureș, în cadrul aglomeratelor banatitice, se cunosc de asemenea apariții de aureole legate în parte de o activitate hidrotermală. Astfel, o asemenea zonă

asociată cu mineralizații e situată pe Valea Bozului, alte două pe Valea Dumeștilor și o alta pe Valea Sârbilor (Sârbi—toate situate în depozite cretacice). Alte două asemenea zone cu argilizări mai apar în aria situată la nord de Tătărești.

Se pare că o parte din calcedoniile ce apar în sectorul nordic sunt legate de procesele de bentonizare ale piroclastitelor din această arie. Două asemenea zone cu bentonite sunt situate la Gurasada, unde se și exploatează prin două cariere. Intercalațiile de bentonite apar însă pe arii mult mai extinse, fiind delimitate de localitățile Tătărești–Gurasada–Vica. O altă zonă cu bentonitizări evidente ale piroclastitelor este situată la est de Bacea.

Zonele cu calcedonii formate prin procese complexe datorită circulației apelor vadoase nu pot fi delimitate cu precizie, deoarece asemenea calcedonii și lemne silicifiate sunt prezente peste tot, apariția lor fiind condiționată de căile de acces și de circulație mai puțin cunoscute ale acestor soluții vadoase încărcate cu silice. Se poate constata însă că ele apar mai frecvent în ariile unde s-au produs fenomene de bentonizare și în zonele cu produse piroclastice acide (riolitice – curgeri de lave și tufuri).

Istoricul cercetărilor gemologice

După opinia noastră, resursele gemologice din Culoarul Mureșului erau cunoscute încă din etapele preistorice. Parte din materialele litice folosite la confecționarea uneltelor din epoca paleolitică și neolitică sunt alcătuite din calcedonii și agate care apăreau și atunci frecvent în aluviunile pâraielor de la nord și sud de Mureș. Identificarea provenienței topografice a acestor unelte aflate în colecțiile muzeelor de istorie poate fi făcută doar de un bun cunoscător al resurselor de pietre dure și de interes gemologic din aria Culoarului Mureșului.

Date mai sigure cu privire la utilizarea mineralelor silicioase de pe Valea Mureșului în scopuri gemologice se cunosc din timpul ocupației romane a Daciei. Astfel, de pe aria fostului castru roman de la Micia, situat la numai câțiva kilometri vest de Deva (actualmente în raza localității Vețel), au fost descoperite 41 de geme

romane (intalii și camee), aflate azi în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei din Cluj. GHIURCA, V. (1994), studiind această colecție de geme și folosind în acest scop ca material comparativ o colecție actuală de geme confecționate din materiale recoltate de pe Valea Mureșului, ajunge la concluzia că, din cele 41 de geme romane descoperite la Micia, un număr de 18 piese (respectiv 44%) par a fi confecționate din resursele gemifere locale recoltate de pe Valea Mureșului.

Primele referiri scrise cu privire la apariția unor minerale cu calități geme din familia cuarțului microcristalin în cadrul aglomeratelor vulcanice situate la nord de Mureș le datorăm lui ACKNER, M. J. (1855), care în lucrarea sa referitoare la resursele minerale din Transilvania amintește că „nu departe de granița ungurească cu Principatul Transilvaniei, în zona Burjuc apar opaluri și calcedonii albe translucide dispuse în plăci pe o cremene cenușie, având uneori greutatea de până la 18 pfunzi” (cca. 9 kg). În legătură cu această asociație de minerale este demn de semnalat faptul că în colecția de geme romane a Muzeului de Istorie din Zalău se află o frumoasă camee găsită în zona castrului roman de la Porolissum (aflat actualmente pe raza localității Moigrad, județul Sălaj), și care e posibil să fi fost confecționată pe o calcedonie similară cu cea, care apare în zona Burjuc–Câmpuri–Tătărești–Gurasada. Din aceleași arii ACKNER mai amintește apariția jaspurilor, agatelor și chiar a carneolului.

TÓTH M. (1882), în cadrul lucrării sale referitoare la mineralogia topografică a Transilvaniei, mai menționează în plus din aceeași arie apariția a numeroase blocuri mari de agate mușchiforme și a cuarțului roz în unele geode de calcedonii comune.

Mai târziu, KOCH A. (1885), care era un mare iubitor de pietre nobile și care a prelucrat în laboratoarele Catedrei de Geologie a Universității din Cluj multe calcedonii și agate recoltate din Transilvania, amintește în plus față de predecesorii săi de la Gurasada și apariția în unele geode ale calcedoniilor a cristalelor de ametist.

Din păcate, din Mineralogia topografică a României editată de RĂDULESCU, D. și DIMIT-

RESCU, R. (1966) lipsesc datele referitoare la mineralele-geme silicioase din aria Culoarului Mureșului. Deși DUȘA, A. (1969), în cadrul tezei sale de doctorat, nu semnaleză asemenea apariții de minerale silicioase, totuși în cadrul unei comunicări verbale ne-a relatat despre apariția unor calcedonii tubulare și a cuarțului fumuriu pe Valea Ursului (afluent al văii Poieniului–Tisa) și a unor calcedonii filoniene albe translucide pe Valea Gemenii (Nemeșești) și pe văile Negruleasca, Ungurului și Caselor de la Coșteiu de Sus. Relatări verbale despre apariția unor calcedonii în aria Bacea mi-au fost furnizate și de regretatul geolog PURICEL, R., de la București.

Odată cu punerea bazelor Atelierului Gemologic (1970) de către geologul Grigore VERDEȘ, se pune problema aprovizionării în flux cu materii prime gemologice și tehnice a acestui atelier. În acest sens începe prospectarea mai întâi a zonei Brad, se trece apoi spre sud la aria ofiolitelor situate la sud de Brad (Luncoiu, Podele, Vălișoara) și apoi a cunoscutelor agate de la Techereu, Brădet, Almașul Mare, citate încă din secolul al XVIII-lea. Aceste prospectări și colectări de materiale gemologice erau efectuate de angajații atelierului, ajutați de o serie de amatori de agate, din care amintim pe VERDEȘ, Gr., ZAVORNIC, I., TODA, P., MOGOȘAN, S., NEDOPACA, M. Dintre aceștia doar primul și ultimul erau de profesie geologi. Trebuie să subliniem în mod deosebit aportul adus în aceste cercetări de către regretatul tehnician geolog NEDOPACA, M. din Brad. Treptat, prospecțiunile efectuate de echipa de la Brad se extind către sud spre Valea Mureșului (Brănișca, Gurasada) redescoperindu-se vechile arii cu calcedonii citate din secolele trecute.

În aceeași etapă își începe cercetările gemologice și GHIURCA, V. (1969) asupra formațiunilor generatoare de minerale-geme din Transilvania, ajungând cu prospecțiunile până în aria Munților Metaliferi. Astfel se realizează treptat un schimb de experiență între grupul de prospectori de la Brad și cel de la Universitatea din Cluj, în care primii furnizau date despre ultimele descoperiri de pe teren, iar ultimii asigurau o bază de documentare științifică adecvată. Studii de literatură de specialitate referitoare la

Culoarul Mureșului, GHIURCA, V. ajunge la concluzia că aglomeratele vulcanice din Culoarul Mureșului (de la nord și sud de Mureș) constituiesc o nouă formațiune geologică generatoare de minerale-geme silicioase. Pe baza acestei noi concepții echipa de la Brad își intensifică prospecțiunile mai întâi la nord de Mureș, trecând apoi parțial și la ariile sudice. La aceste acțiuni își dau concursul, aducând numeroase contribuții, și colecționari amatori de la București (ANDREI, M. D.), geologi de la I.P.E.G. Deva (VĂLUREANU, M.) și de la Arad (ȘPIAC, E., din 1998 încoace).

Trebuie să mai amintim că în aceste zone au fost efectuate numeroase studii geologice de către geologii de la Institutul Geologic al României (1952–1988), cu scopul detectării de noi resurse de materii prime și a fost elaborată chiar o teză de doctorat dar, din păcate, în cadrul acestora nu sunt amintite și resursele de natură gemologică.

În 1991 GHIURCA, V. și MĂRZA, I., în cadrul unui contract de cercetare încheiat cu I.P.E.G. Cluj, caracterizează sub aspect gemologic și zona vulcanitelor din Culoarul Mureșului.

Tipuri de roci generatoare de minerale-geme silicioase

Pe baza observațiilor de teren, vom prezenta principalele tipuri de roci și procese geologice, de care noi considerăm că sunt legate aparițiile de minerale-geme silicioase din Culoarul Mureșului și din zonele învecinate. Prezentarea acestora se va face în ordinea vechimii lor.

– În cadrul cristalinului de Poiana Ruscă apare o suită de metariolite în loc (roci metaeruptive – carbonifer inferioare) în ariile Muncelul Mic–Bujoru (și remaniate la Lăpugiu de Sus), dintre care varietățile cu texturi fluidale evidente, mai ales cele silicifiate și cu liniatii variat colorate, sunt utilizabile în gemologie datorită asemănării lor cu lemnele silicifiate.

– De formațiunile ofiolitice (juristic–neocomiene), reprezentate prin bazalte ce apar pe arii extinse la nord de Mureș (între Valea Bărăștilor în est și până la Zam în vest), sunt legate numeroase apariții de diverse varietăți de calcedonii colorate (filoniene), agate (de geode)

și jaspuri. De altfel, aceste minerale silicioase sunt considerate ca fiind o caracteristică generală a tuturor formațiunilor ofiolitice ce sunt bine reprezentate în Munții Trascău și Metaliferi (de la Turda la Zam). De regulă, apariția acestora este mai frecventă mai ales în zonele, în care în cadrul ofiolitelor apar termeni mai acizi (andezite cuarțifere, dacite, riocacite și riolite). La sud de Mureș, rocile bazice ofiolitice apar sub forma unor petece restrânse, fiind în parte acoperite de depozite cretacice. Pe arii reduse, ele apar pe cursul superior al văii Sălcivei, pe Valea Pestișului și pe două zone limitate de la nord de Coșteiul de Sus. În aceste sectoare apar aceleași varietăți de minerale silicioase.

– Tot în aceste arii ar trebui să amintim și aparițiile de riocacite keratofirice (juristic superioare) ce apar la vest de Căprioara, și de care ar fi posibil să fie legate și unele apariții de minerale geme.

– Majoritatea mineralelor-geme silicioase filoniene ce apar în Culoarul Mureșului sunt legate de numeroasele corpuri de banatite maastrichtian–paleocene și paleocene ce apar cu predilecție în sectoarele situate la sud de Mureș (Coșteiul de Sus–Nemeșești–Bulza–Pojoga). În cadrul formațiunilor banatitice din acest sector predomină aparițiile de vulcanoclastite nediferențiate, în cuprinsul cărora apar corpuri înrădăcinate de riolite și diverse varietăți de andezite.

– De corpurile de riolite înrădăcinate ce apar pe arii extinse la nord de Coșteiul de Sus–Nemeșești, de cele situate la sud de Pojoga și de cele de pe Valea Căprioarișca (Căprioara) sunt legate calcedonii și agate filoniene.

– Nu ar fi exclus ca și de corpurile de andezite înrădăcinate localizate la nord de Nemeșești–Coșteiul de Sus–Fintoag, la care se adaugă alte numeroase corpuri de dimensiuni mai mici ce apar în cadrul aglomeratelor vulcanice sau a depozitelor cretacice (Valea Pestișului), să fie legate și alte apariții de calcedonii filoniene.

– Banatitele considerate de vârstă paleocenă sunt reprezentate în special prin corpurile de andezite cuarțifere ce apar pe arii extinse în sectoarele Coșteiul de Sus–Padina Mare, la care se adaugă corpurile mai mici din bazinul superior al

văii Bulza și cele situate la sud de Pojoga și Sălciva. Și de aceste corpuri sunt legate apariții de calcedonii și agate filoniene.

– De corpurile de diorite și microdiorite ce apar pe cursul superior al văii Pestișului, asociate cu trei aureole hidrotermale de mari dimensiuni, pot fi legate de asemenea iviri filoniene de calcedonii.

– În sectoarele cu aglomerate vulcanice situate la nord de Mureș, aparițiile de corpuri înrădăcinate de banatite paleocene constituie o raritate și ele au, de regulă, dimensiuni foarte reduse. Două corpuri mai mici de andezite bazaltice, în care apar frecvent filoane de calcedonii albe asociate cu calcit sunt localizate unul în Măgura Brănișca și altul la SE de Sârbi, imediat la sud de aria aglomeratelor vulcanice. Un alt corp înrădăcinat de andezite piroxenice cu hornblendă de care sunt legate apariții de calcedonii este localizat în sectorul vestic al aglomeratelor vulcanice situat la sud de satul Brădățel. Deși în aria aglomeratelor vulcanice banatitice situate la nord de Mureș nu au fost semnalate apariții de corpuri de riolite înrădăcinate, totuși se cunosc numeroase petece restrânse de curgeri de lave riolitice și de tufuri riolitice răspândite neuniform pe aproape întreaga suprafață a vulcanoclastitelor nediferențiate. Este demn de semnalat faptul că aparițiile mai frecvente de calcedonii, agate, opaluri și jaspuri sunt situate tocmai în apropierea acestor zone de apariție a produselor riolitice. Din aceste motive, în cele ce urmează vom localiza ivirile de riolite din hotarele diverselor localități, începând din aria nord-vestică a sectorului cu aglomerate. Amintim faptul că dimensiunile acestor petece de produse riolitice variază ca lungime de la 1 km la 300 m, iar lățimea lor de la 100 la 200 m și, din aceste motive, ele sunt greu de identificat pe teren. Pentru detectarea și localizarea lor pe teren recomandăm să se utilizeze harta geologică scara 1:50.000, foaia Gurasada (L-34-32-A).

– Cele mai numeroase petece de produse riolitice se găsesc situate în hotarele localităților Runcșor–Vica–Brădățel–Câmpuri de Sus (15 petece, din care 9 de lave și 8 de tufuri). Singurul loc unde lăvele sunt asociate cu tufuri este situat

pe cursul inferior al văii Vica. La nord de cariera de bentonit de la Gurasada mai apare un mic petec de tufuri riolitice. Merită de subliniat faptul că Valea Gurasada își are izvoarele situate în zona ofiolitelor și, ca atare, aluviunile sale conțin și calcedonii și agate remaniate din această formațiune generatoare de minerale-geme silicioase.

– În sectorul de aglomerate vulcanice situat mai spre est și delimitat în vest de Valea Gurasada și în est de Valea Sârbilor apar, de asemenea, 6 petece de produse vulcanice riolitice (dintre care 3 de lave și 3 de tufuri). Din aluviunile văilor, vâlculelor și ogașelor situate în hotarele localităților Ulieș, Cuiș și Bacea se pot recolta fragmente de calcedonii și agate variat colorate.

– Sectorul de aglomerate vulcanice situat între Valea Sârbilor și Valea Bărăștilor (V. Bozului) este lipsit de produse ale vulcanismului riolitic, în schimb în sedimentarul cretacic din vecinătate se cunosc patru aureole hidrotermale. În acest sector aparițiile de calcedonii și agate sunt mai rare. Totuși, trebuie menționat faptul că ambele văi amintite își au bazinele superioare de recepție amplasate în zonele ofiolitice și, ca atare, aluviunile lor conțin frecvent fragmente de jaspuri variat colorate, la care se adaugă, mai rar, și calcedonii și agate.

Procese geologice generatoare de minerale-geme silicioase

Am menționat anterior că, îndeosebi în sectorul sudic al vulcanitelor, apar o serie de calcedonii și agate ce îmbracă forme filoniene sau de geode ce sunt legate de procese hidrotermale, în această arie fiind puse în evidență și numeroase aureole de roci hidrotermalizate asociate uneori cu impregnații sau filoane de sulfuri și însoțite de fenomene de argilizări, silicifizieri, carbonatări și zeolitizări. Fenomenele de alterație hidrotermală a vulcanitelor acide conduc parțial la caolinizarea felspaților și la formarea de silice liberă, care se poate depune sub formă de opal și calcedonie în fisurile și golurile rocilor afectate de acest proces.

În sectorul vulcanoclastitelor situat la nord de Mureș aureolele hidrotermale se întâlnesc rar și sunt localizate cu predilecție în depozite cretacee, și totuși în acest sector aparițiile de

minerale-geme silicioase sunt foarte frecvente. Acest fapt ne duce la concluzia că aici geneza acestor minerale este legată în mod deosebit de o serie de fenomene de alterație diagenetică a vulcanoclastitelor din această arie, cu predilecție de fenomenele de bentonitzare. În acest sens se poate constata că aparițiile de opaluri, calcedonii și agate sunt mai frecvente în zonele unde apar zone cu piroclastite afectate de procese de bentonitzare. O asemenea zonă bentonitizată se individualizează îndeosebi în sectorul delimitat de localitățile Tătărești–Câmpuri Surduc–Câmpuri de Sus–Gurasada–Vica–Brădățel, unde se consideră că cele patru intercalații de bentonite cu grosime totală de 11 m, incluse într-un complex piroclastic de 100 m, s-au format pe seama unor tufuri andezitice. Fără îndoială că și tufurile și curgerile de lave riolitice ce apar destul de frecvent sub formă de petece în sectorul delimitat de localitățile Brădățel–Vica–Runcșor, au fost afectate de fenomene similare de bentonitzare sau de caolinizare deoarece, în acest sector, aparițiile de minerale-geme silicioase sunt mult mai frecvente decât în alte zone. O altă zonă cu petece de produse riolitice, care au suferit procese similare, este la nord de localitățile Ulieș–Cuiș–Bacea unde, de asemenea, apar opaluri, calcedonii și agate. Tot în această arie, la est de localitatea Bacea, apare o zonă de piroclastite andezitice bentonitizate, cu o lungime de circa 800 m și o lățime ce variază între 200–400 m, bogată în calcedonii și agate. În această arie se întâlnesc frecvent și calcedonii și agate negre. Teoretic, ar exista posibilitatea separării calcedoniilor și agatelor de geneză hidrotermală, provenite din soluțiile juvenile silicioase, de cele formate prin alte procese, în care și apele meteorice (vadoase) au participat la alcătuirea soluțiilor silicioase, prin determinarea cantitativă și calitativă a izotopilor stabili ai oxigenului. Stabilirea raporturilor cantitative între izotopii stabili ai siliciului ($^{28}\text{Si}/^{30}\text{Si}$) și ai oxigenului ($^{16}\text{O}/^{18}\text{O}$) ar putea aduce clarificări importante cu privire la geneza unor calcedonii, agate și jaspuri, mai ales din depozitele vulcano-sedimentare. Parte din silicea liberă formată în aria vulcanoclastitelor situate la nord și sud de Mureș s-ar

fi putut forma și sub acțiunea apelor meteorice (vadoase), care, circulând prin formațiunile poroase ale aglomeratelor, au condus la formarea unor soluții bogate în acid monosilicic. O altă problemă interesantă ar fi rolul, pe care l-ar fi putut juca unele bacterii manganose sau feruginoase aflate în aceste soluții silicioase în crearea unor nuanțe de culori sau a unor texturi specifice unor calcedonii. Ne referim, în special, la calcedoniile cu dendrite manganose și calcedoniile (agatele) mușchiforme. Aceste soluții silicioase, întâlnind în circulația lor subterană fragmente de trunchiuri de arbori înglobate în vulcanoclastite, au substituit treptat structurile organice specifice prin silicifierea acestora. De regulă, dacă lemnele nu au suferit procese anterioare de incarbonizare, vor rezulta lemne silicifiate în parte pigmentate de o colorație imprimată de prezența în soluția silicioasă a hidroxizilor de fier și de mangan. Dacă lemnul a suferit în prealabil un fenomen de incarbonizare, lemnul silicifiat va avea o nuanță închisă sau neagră. În ambele cazuri, structura anatomică a lemnului se păstrează bine și, ca atare, lemnele silicifiate pot fi determinate genetic prin metode xilotomice. Dimensiunile fragmentelor de lemne silicifiate variază de la câțiva centimetri la câțiva metri, iar greutatea lor de la câteva zeci de grame la tone. Este curios de semnalat faptul că în aria vulcanitelor de la nord de Mureș se întâlnesc adeseori cazuri de lemne silicifiate, din care se păstrează doar mulajele interne (negative) ale formei cilindrice a lemnului, caz, în care nu se mai păstrează nici un detaliu al structurii lor anatomice. Acest fapt ne conduce la presupunerea că fragmentul cilindric de lemn a fost prins într-o lavă incandescentă, care, prin răcirea ei a conservat mulajul extern, provocând combustia (arderea) materialului lemnos, în rocă rămânând doar amprenta formei cilindrice a lemnului. Ulterior, prin umplerea de către soluțiile silicioase a acestor goluri tubulare, au fost generate agate monocolor (albe) cu o structură concentrică foarte bine individualizată. Doar forma exterioară relativ circulară ne mai sugerează că am avea de-a face cu trunchiul cilindric al unui copac. Diametrele acestor agate variază între 15 și 25 cm.

Raionarea ariilor cu minerale-geme silicioase (Fig. 1)

Ținând cont îndeosebi de fragmentarea naturală a vulcanoclastitelor de către rețeaua hidrografică actuală, se pot delimita două sectoare principale, separate pe direcție est–vest de către lunca largă a râului Mureș, unul amplasat la nord de Mureș și altul situat la sud.

Sectorul nordic este dezvoltat între localitățile Boz–Bărăști (văile Bozului și Bărăștilor) la est și localitatea Zam–Gloghilești (Valea Zamului) la vest. Sectorul cu vulcanoclastite îmbracă forma unei fâșii dezvoltate pe direcție est–vest, are o lungime de circa 22 km, o lățime medie de 3 km (maximă de 7 km în zona Gurasada –Runcșor, minimă de 1,5 km la est de Gurasada) și ocupă o suprafață de circa 58 km². Din rațiuni dictate mai mult de operațiunile de cercetare a terenului, acest sector poate fi subdivizat în următoarele trei zone de prospectare:

– Zona Sârbi este delimitată în est de Valea Bozului și în vest de Valea Sârbilor. În această zonă sunt incluse și corpurile înrădăcinate de andezite bazaltice (bazalte) din Măgura Brănișca și cel de la sud-est de Sârbi, la care se adaugă petecul curgerilor de bazalte porfirice (ofiolite) de la est de Sârbi și, bineînțeles, fâșia de vulcanoclastite banatitice (cu dimensiuni de 2 km/3 km) ce culminează în Dealul Muncelu (426 m). Toate aceste vulcanite ocupă o suprafață de circa 6 km². Prin stabilirea domiciliului temporar la Sârbi, timp de 2–3 zile, această zonă poate fi prospectată în detaliu. Se pot face și trasee de colectare de materiale gemologice remaniate din formațiunile ofiolitice situate în părțile superioare ale văilor Dumeștilor și Sârbilor sau chiar în formațiunile ofiolitice aflate mai spre nord (Vorța).

– Zona Bacea–Cuiș–Ulieș. Această zonă este delimitată la est de Valea Sârbilor și în vest de Valea Gurasada. Ea este alcătuită predominant din aglomerate andezitice și din mai multe petece (6) reduse ca suprafață, de tufuri și curgeri de lave riolitice. Fâșia de vulcanite orientată est–vest are o lungime de 8,5 km și o lățime medie de 2 km. Suprafața ocupată de această zonă este de circa 20 km². Zona este fragmentată secundar de văile Băcișoara, Cuiș și Ulieș. Pen-

tru prospectarea amănunțită a acestei zone este bine să ne stabilim două domiciliile temporare, din care unul la Bacea și altul la Ulieș. Zona poate fi acoperită practic în 5–6 zile. Se va prospecta cu mare atenție zona bentonitizată situată la est de Bacea. Deoarece Valea Băcișoara își are izvoarele în aria ofiolitică, situată spre nord, de la Bacea se pot face trasee de colectare de materiale gemologice remaniate în aluviuni sau din situ din fâșia ofiolitelor.

– Zona Gurasada–Zam–Brădățel–Runcșor–Vica este delimitată în est de Valea Gurasada și în vest de Valea Zamului; constituie cea mai dezvoltată zonă de vulcanoclastite din aria de la nord de Mureș. Ea se întinde pe aceeași direcție est–vest, având o lungime de 10,5 km și o lățime maximă (paralelă cu Valea Gurasada pe direcție sud–nord) de 7 km (spre Vica–Runcșor). Suprafața ocupată de vulcanoclastitele acestui sector este de circa 32 km². Cea mai mare parte a suprafeței acestui sector este ocupată de aglomerate andezitice, în cadrul cărora apar circa 20 de petece reduse ca dimensiune, de lave și tufuri riolitice, iar la sud de Brădățel apare și un corp mic de andezite înrădăcinate. Pentru a acoperi acest sector cu trasee de colectare sistematice este necesar să ne stabilim mai multe domiciliile temporare în localitățile Vica (1–2 zile), Brădățel (1–2 zile), Gurasada (2 zile), Câmpuri Surduc (2 zile), Burjuc (1 zi) și Gloghilești (2 zile). Se vor cerceta cu atenție mai ales zonele afectate de procese de bentonizare (Fig. 2) și carierele de bentonite de la Gurasada. Având în vedere faptul că ambele văi ce delimitează acest sector își au izvoarele în fâșia de ofiolite situate mai spre nord, se vor cerceta cu atenție aluviunile acestor văi și se vor face prospecțiuni pentru colectarea de materiale gemologice chiar din fâșia de roci bazice (bazalte) aflate în imediata vecinătate a vulcanoclastitelor banatitice. Apreciem că acest sector deține cele mai mari rezerve de minerale-geme silicioase din sectorul nordic și, ca atare, merită a fi cercetat cu multă răbdare, deși aproape întreaga lui suprafață este acoperită de păduri. Se recomandă, din aceste motive, ca prospectarea văilor împădurite să se facă doar în perioadele de vară dar numai după ce primele

ploi mari au spălat frunzarul din talvegul văilor. E demnă de luat în seamă și recomandarea de a se face prospectarea aluviunilor principalelor văi chiar după debușarea acestora în zona largă a luncii Mureșului, având în vedere faptul că în decursul evoluției acestora ele au transportat multe fragmente de minerale-geme silicioase spre confluența lor cu Mureșul. La ieșirea din aria colinară a vulcanitelor, cursurile de apă mai mari și-au creat în trecut conuri mari de dejecție. Vor fi prospectate îndeosebi văile Sârbiilor, Băcișoara, Cuiș, Gurasada, Câmpuri, Tătărești, Burjuc și Zam, pe distanțe cuprinse între 200–300 m la 4–5 km înspre Mureș. Această acțiune de prospectare se va face îndeosebi după primele ploi mari de vară și mai ales după ploile catastrofale, care afectează bazinele de recepție ale afluenților de dreapta ai Mureșului.

– Sectorul sudic este dezvoltat la sud de Mureș și, spre deosebire de cel nordic, care se extinde pe direcție est–vest, acesta din urmă se dezvoltă în special pe direcție NE–SV, fiind acoperit în parte, în zona sa estică prăbușită, de depozite badeniene. Se individualizează astfel un al doilea culoar larg, pe care sunt amplasate actualmente Valea Icu și Valea Mare și cumpăna ce desparte bazinul hidrografic al Mureșului de cel al Râului Bega. Pe acest culoar larg, în decursul evoluției sale, Fluviul Mureș, care era barat de masa vulcanitelor de la Burjuc–Tisa, debușă spre ariile bănățene. Aceste strămtori ale Mureșului sunt marcate de prezența denumirii topografice de Surduc – care are semnificația de defileu sau chei. În linii mari, sectorul sudic de vulcanite este delimitat de Valea Dobrei în est și de văile Somonița (Groși) și Căprioarișca (Căprioara) în vest. Spre sud se întinde până în apropiere de Râul Bega. În sectorul situat la sud de Mureș al vulcanitelor banatitice pot fi separate două arii principale de apariție.

– Zona Dobra–Abucea–Lăpugiu de Jos–Pietroasa–Crivina–Lăpugiu de Sus–Panc Săliște–Mihăiești și, din nou, Dobra. Această zonă este separată în două arii distincte aproximativ de Valea Lăpugiuului: aria nordică Lăpugiu–Dobra (mai bine dezvoltată) și aria sudică Pietroasa–Crivina (mult mai restrânsă ca suprafață).

Lungimea acestei zone pe direcția sa de dezvoltare este de aproximativ 10 km pentru aria sa nordică și 5 km pentru aria sudică. Lățimea fâșiei de vulcanite variază între 4 și 2 km. În această zonă rocile eruptive sunt reprezentate în exclusivitate prin vulcanoclastite banatitice, lipsind cu desăvârșire corpurile înrădăcinate ale banatitelor. Și din această zonă au fost colectate eșantioane de calcedonii și jaspuri. Suprafața ocupată de aglomeratele acestei zone este de aproximativ 32 km. Distanța de la Deva la Dobra este de aproximativ 28 km. Zona poate fi cercetată pentru aria sa nordică, stabilindu-ne domiciliul pentru 1–2 zile la Dobra. De aici se pot face trasee de prospectare pe Valea Dobra și Valea Abucei. Pentru aria sa sudică se va stabili domiciliul la Lăpugiul de Sus, de unde se vor face trasee de colectare pe Valea Lăpugiului și pe pâraiele situate mai spre nord. În paralel, se pot cerceta și vestitele puncte fosilifere badeniene de la Lăpugiul de Sus. Pentru cercetarea ariei sudice a acestei zone ne putem stabili domiciliul temporar la Pietroasa.

– Zona Tisa–Lasău–Fintoag–Coșteiul de Sus–Nemeșți–Groși–Bulza–Căprioara–Pojoga–Sălciva–Tisa constituie cea mai mare arie compactă de dezvoltare a vulcanoclastitelor banatitice de pe Culoarul Mureșului. Distanța de la Deva la Tisa este de circa 38 km, de la Deva până la Căprioara de 53 km și până la Nemești de circa 58 km. Lungimea acestui sector pe o direcție aproximativă E–V este de circa 18 km, iar pe direcție S–N de 9 km. Suprafața totală ocupată de vulcanitele acestei zone este de aproximativ de circa 58 km². Deși și în cadrul acestei zone predominante sunt vulcanoclastitele banatitice, totuși, spre deosebire de celelalte arii cu aglomerate din Culoarul Mureșului, aici apar numeroase tipuri de roci magmatice extruzive și intruzive reprezentate fie prin corpuri înrădăcinate, fie prin curgeri de lave ce ocupă suprafețe destul de extinse. Dintre tipurile petrografice ce apar în acest sector amintim petecele restrânse de ofiolite acoperite de depozite cretacice inferioare și de aglomeratele banatitice reprezentate prin bazalte și pillow-lave puse în loc în Jurassic. În ordinea punerii lor în loc, mai amintim riolitele

keratofirice de la vest de Căprioara, urmate de o suită variată de tipuri petrografice de banatite (Maastrichtian–Paleocen), dintre care amintim prezența riolitelor și riocacitelor, a trei tipuri de andezite și, bineînțeles, a aglomeratelor nediferențiate care predomină în proporție de 80%. În general, andezitele sunt reprezentate atât prin corpuri înrădăcinate, cât și prin curgeri de lave, asociate cu aureole hidrotermale, de care sunt legate unele mineralizări sărace.

Deși potențialul gemologic al acestei zone este apreciabil având în vedere suprafața și complexitatea fenomenelor vulcanice, totuși zona este destul de slab cercetată sub aspect gemologic, având în vedere faptul că ea este intens acoperită de păduri, are un grad slab de umanizare (lipsesc așezările omenești în aria ei centrală), iar căile de comunicație sunt reprezentate doar prin drumuri forestiere. Accesul spre zonele centrale se poate efectua doar urmărind traseele principalelor văi (Căprioarișca, Pestișului, Sălcivei, Poieniului și Tisei). Sălbăticia acestei zone rezultă și din faptul că, în trecut, zona constituia un domeniu regal de vânătoare protejat.

Pentru prospectarea gemologică a acestei zone se recomandă a ne stabili domiciliul temporar în următoarele localități: Tisa, Fintoag, Coșteiul de Sus, Bulza, Căprioara și Pojoga. Pentru acoperirea completă a acestei zone sunt necesare circa 10 zile de teren, care trebuie efectuate numai în lunile de vară. În această zonă se întâlnesc frecvent calcedonii filoniene, agate de goli și o gamă variată de jaspuri variat colorate (Tisa). Se recomandă, dată fiind slaba umanizare a terenului și accidentarea ridicată a acestuia, ca echipele de cercetare să fie compuse din cel puțin două persoane.

Principalele tipuri de minerale-geme silicioase

Opaluri. Trebuie să precizăm de la bun început că până în prezent nu au fost detectate varietăți de opal nobil cu evidente fenomene de irizații în vulcanoclastitele banatitice din Culoarul Mureșului. Poate cu mai multă perseverență ar putea fi pusă în evidență și prezența acestuia în aceste arii. Dar să nu uităm nici un mo-

ment că iridescența opalurilor nobile este destul de dificil de observat pe teren, deoarece ea apare pe suprafețe restrânse și, de regulă, fenomenul e pus în evidență mai bine doar prin șlefuirea fină a eșantioanelor de opal. În general, în această arie apar doar opaluri comune. Varietatea cel mai des întâlnită, mai ales în aria Burjuc–Tătărești–Câmpuri, este opalul de lapte, care uneori e asociat cu calcit. Prezența acestuia a fost semnalată în această zonă încă din secolul trecut. Aspectul cilindric al unora dintre eșantioanele găsite aici și dimensiunile lor mari (diametre de 30–40 cm) ne indică faptul că avem de-a face cu o varietate de lemn opalizat. De la acest opal se pot face, pe nesimțite, treceri la opaluri porțelanoase. Uneori pot fi întâlnite, mai rar, și opaluri mușchiforme. Alteleori opalul este asociat cu o calcedonie comună de culoare gălbuie-bruniu, respectiv cu o varietate denumită în popor cremene. Mai rar apar și opaluri de nuanțe cenușii-negricioase. Este demn de amintit faptul că uneori opalul albicios poate conține și benzi bine dezvoltate, de culoare roșie de sânge, fapt ce le face să fie confundate uneori cu jaspurile roșii. Majoritatea formelor de opaluri de aici sunt opace și au un luciu ușor gras.

Calcedonii. Calcedonia este o varietate microcristalină de cuarț ce îmbracă în natură aspecte texturale, structurale și coloristice foarte variate și, din aceste motive, în literatura de specialitate pentru toate aceste tipuri au fost create zeci și zeci de denumiri. Ele pot fi incolore pure, transparente, monocrome nestratificate, lipsite de incluziuni vizibile sau cu incluziuni macroscopice, policrome cu nuanțe de culori stratificate cu dispunerea lor plan-paralelă (onixuri) sau cu dispunerea lor concentrică (agate). O poziție aparte în cadrul calcedoniilor o au diferitele varietăți coloristice de jaspuri (bineînțelese cele de natură anorganică, nu radiolaritică), compacte, opace cu până la 20% incluziuni de fier, mangan și argilă.

– Calcedonii incolore. Cele mai frumoase sunt cele ce conțin incluziuni dendritice manganose ce realizează în ele adevărate opere de artă plastică (calcedonie de Mokka) și cele cu incluziuni aciculare (probabil de rutil-calcedonii sagenitice). Dacă calcedonia incoloră constituie

o raritate pentru aria Culoarului Mureșului, calcedoniile translucide sunt des întâlnite pe teren.

– Calcedonii monocrome-translucide. Calcedonia translucidă ușor albicioasă este foarte frecvent întâlnită în zonă și constituie o caracteristică a acesteia. Mare parte a eșantioanelor îmbracă aceste aspecte și, din aceste motive (nefiind colorate) ele nu prea atrag atenția colecționarilor. Privite mai cu atenție, suprafețele prezintă venaturi fine, paralele, foarte slab individualizate, ca și nuanțe coloristice față de nuanța dominantă. Se mai poate constata și faptul că diferitele liniații (venaturi) au porozități diferite și, ca atare, anumite benzi se pretează la colorări artificiale. Prin această trăsătură, ele se aseamănă într-o oarecare măsură cu calcedoniile și agatele translucide din Uruguay și Brazilia. Suprafețele plan-paralele ale eșantioanelor ne indică faptul că ele au fost depuse în fante filoniene, iar transluciditatea lor ne arată că soluțiile silicioase, din care s-au depus gelurile, erau aproape pure și lipsite de pigmenți coloranți. Ele se pretează fie la confecționarea unor piese tehnice (cuțite și umerase pentru balanțe etc.), fie la colorări artificiale în diverse nuanțe.

– Calcedonii albe. Se mai întâlnește în zonă și o varietate de calcedonie albă lăptoasă (leucocalcedonie) care uneori poate avea și ea incluziuni dendritice. În filoanele și golurile andezitului bazaltic din cariera de la Brănișca, această varietate apare în asociație cu calcitul.

– Carneolul, varietatea roșie de calcedonie, deși apare rar în aceste arii, este totuși prezentă sub forma unor pete sau dungii în cadrul calcedoniilor translucide sau a celor mușchiforme.

– Calcedonia albastră, asemănătoare în parte ca nuanțe cu cea de Trestia dar mai deschisă la culoare, apare în acest sector destul de rar (Gurasada).

– Calcedonia ametistică constituie o raritate în această arie.

– Plasma, de culoare verde pal spre oliv, apare doar sporadic.

– Calcedonia neagră apare îndeosebi în aria Bacea, alături și în cadrul agatelor negre.

– Calcedoniile glaciare cu pete albe de silicați ce apar ca niște fulgi de zăpadă în cadrul cal-

cedoniilor semitransparente, sunt destul de frecvent întâlnite mai ales în ariile cu bentonitizări.

– Calcedoniile mușchiforme, denumite impropriu agate mușchiforme (cu incluziuni filiforme-mușchiforme neregulate vizibile cu ochiul liber), apar destul de frecvent în ariile de la nord de Mureș sub forma unor noduli cu forme neregulate, cu dimensiuni de 10–20 cm diametru. După culoarea incluziunilor filiforme neregulate din masa lor translucidă, sunt mai frecvente cele cu nuanțe brune și verzui, dar apar mai rar și nuanțe de galben și chiar de roșu.

– Calcedonii policrome (policolore). În această categorie se încadrează onixurile și agatele.

Onixuri. Onixurile constituie o raritate pentru aria Culoarului Mureșului și ele apar doar în cazul calcedoniilor filoniene cu laturile paralele și în care venaturile albe alternează cu alte nuanțe de diferite culori (brun, cenușiu, roșu, albastru, negru).

Agate. Majoritatea agatelor s-au format ca urmare a colmatării cu soluții silicioase a unor goluri sferice sau ovoidale. Dat fiind faptul că aceste soluții în diferitele lor etape succesive de depunere erau încărcate cu pigmenți cromofori de diferite nuanțe, rezultă în final o depunere aproximativ concentrică de dungi variat colorate. Cunoscând faptul că în cadrul aglomeratelor banatitice cele mai frecvente sunt aparițiile de calcedonii albe și translucide, este normal ca și cele mai multe agate să facă parte din categoria agatelor cenușii.

– Agatele cenușii de pe Mureș sunt similare cu cele, care apar din abundență în Uruguay, respectiv sunt un fel de agate aproape monocrome deoarece diferențele de nuanțe dintre diferitele venaturi concentrice depuse succesiv nu contrastează mult unele față de altele. Ele sunt caracterizate prin venaturi (liniații) albe translucide sau cenușii, care nu creează contraste coloristice evidente. Deși sub aspect coloristic ele nu sunt atrăgătoare, totuși merită să fie colectate deoarece anumite venaturi concentrice prezintă porozități variate, prin urmare ele pot fi ușor colorate prin procedee destul de simple. Prin asemenea procedee de colorare artificială se pot obține agate în culorile pe care le dorim. Fiind lip-

site în general de incluziuni sau de substanțe cromofore, aceste tipuri de agate ce au diametrul mai mare de 15 cm pot fi folosite cu succes la confecționarea mojarilor de laborator, deoarece ele nu impurifică proba triturată în el cu oxizi de fier sau de mangan.

– Agate albăstrui, safirinice. De la precedentele agate, prin apariția nuanțelor albăstrui se face trecerea la aceste tipuri de agate. În perimetrul studiat ele apar destul de rar.

– Agate gălbui-brune serdolitice și sardiiforme (galbene și brune). Constituie doar apariții sporadice în aglomeratele banatitice. Unele varietăți ale acestor agate pot prezenta chiar venaturi subțiri de calcit (1 mm). Prin dizolvarea ulterioară a acestor intercalații calcitice, aceste agate se pot dezmembra oarecum concentric.

– Agatele carneolice din perimetru au dimensiuni mici (3–4 cm), au o nuanță roșie de sânge și apar foarte rar.

– Agatele negre se pare că alcătuiesc o caracteristică specifică Culoarului Mureșului deoarece ele se cunosc în țară numai din această arie. Au dimensiuni de până la 6–10 cm, iar eșantioanele șlefuite la moara vibratoare au o vădită notă de eleganță, date fiind contrastele dintre venaturile negre și cele incolore, translucide sau albe.

Tipurile de agate enumerate mai sus, deși au fost întâlnite în perimetru mai rar sau mai frecvent, constituie doar principalele specimene întâlnite de noi, dar acest fapt nu epuizează nici pe departe gama largă coloristică și texturală sub care ele pot apărea. O notă caracteristică a agatelor din aceste arii o constituie faptul că, de regulă, ele nu prezintă venaturi vii și omogen colorate ca și cele din zonele ofiolitice (Rachiș, Rimetea Trascău, Techereu) sau permiene (Meziad). Menționăm că agate viu colorate se pot întâlni totuși și în ariile noastre, dar numai în aluviunile văilor, care își au în izvoarele amplasate în fâșia de ofiolite ce apare la nord de Mureș.

Jaspuri. Jaspurile sunt calcedonii cu un conținut ridicat de oxizi de fier (până la 20%) ce le imprimă acestora o colorație ce variază de la galben (ocru) la brun, verde și chiar roșu. În funcție de culoarea lor predominantă și de aspectele texturale, se disting mai multe categorii

de jaspuri, dintre care mai multe varietăți au fost întâlnite și în Culoarul Mureșului. În linii cu totul generale, ele pot fi împărțite în două mari categorii, și anume: jaspuri monocolori și jaspuri policolori.

Jaspuri monocolori, varietăți:

– Jaspurile galbene sunt foarte compacte, omogene și, de regulă, sunt pătate cu mici pete sau liniatii brunii;

– Jaspurile brune au o colorație ce variază de la brun deschis până la brun roșcat. Uneori ele pot prezenta depuneri de benzi succesive de diferite nuanțe de brun și pot include chiar microagatite albe (jaspuri agatiforme). Alteori, prin deshidratarea gelurilor brune au rezultat goluri și fisuri, care ulterior au fost colmatate cu calcedonii albe și roșii.

– Jaspurile verzi sunt mai puțin omogene ca alcătuire structurală, sunt relativ poroase și pot îmbrăca nuanțe ce variază de la verde deschis la verde închis. Mai pot prezenta în interiorul lor mici pete carneolice sau albe. Rar apar jaspuri brecifiate compacte ce au golurile umplute cu o calcedonie brun-roșcată.

– Pop-jaspuri. În această categorie se încadrează jaspuri de diverse colorații, care sunt caracterizate în secțiuni prin prezența unor pete circulare variat colorate (roșii, galbene, brune, albe) ce provin prin secționarea fie a unor stalactite, fie a unor depuneri sferulare.

Jaspuri policolori, varietăți:

– Jaspuri în cadrul cărora apar pe suprafețe mari mai multe culori, de la galben la brun până la roșu, iar eventualele goluri sunt umplute cu calcedonii albe agatiforme. Uneori se poate constata o oarecare depunere succesivă a unor benzi variat colorate.

– Jaspuri în benzi, la care se pot observa depuneri succesive de benzi variat colorate (verde închis, roșu, galben, verde-roșcat). Această varietate apare îndeosebi pe Valea Pietrelor, la Tisa. De altfel, în această zonă apar frecvent cele mai multe tipuri de jaspuri.

– Jaspurile fosilifere sunt, de obicei, multicolore (galben, alb, roșu vișiniu, roșu) și păstrează structuri ale unor coralieri coloniali. Se pare că acest proces de pseudomorfozare a

coralierilor este legat de soluțiile silicioase, care au circulat prin calcarele recifale de Stramberg ce apar în sectoarele ofiolitice și care au fost remaniate în aluviunile văilor ce izvorăsc din aceste arii. Varietățile de jaspuri colectate și prelucrate de noi, menționate anterior, nu epuizează nici pe departe gama largă, pe care o pot îmbrăca.

Lemne silicifiate.

Lemnele silicifiate prezintă, în primul rând, un mare interes științific, deoarece ele constituie repere de netăgăduit ale paleoflorelor forestiere, care au populat și s-au succedat pe aceste meleaguri în diferite etape geologice. Pentru ca aceste determinări xilotomice să poată fi utilizate cu succes în reconstituirea paleoflorelor, ar fi necesar ca ele să fie recoltate direct din rocile mamă, în care au fost incluse după moartea lor. Din păcate, în majoritatea cazurilor le vom găsi remaniate, datorită rezistenței lor la procesele de alterare și dezagregare, în aluviunile diverselor văi și, din aceste motive, este mai greu de stabilit din ce formațiune geologică provin, mai ales atunci când văile ce conțin asemenea resturi de arbori fosilizați străbat formațiuni geologice de vârste diferite. În cazul în care pietrișurile, care alcătuiesc aluviunile unei văi, provin doar din străbaterea de către cursul de apă a unei singure formațiuni geologice, lemnele pot fi atribuite cu siguranță acelor depozite.

Procesul de silicifiere a resturilor de lemne poate avea loc atât în formațiuni geologice sedimentare (marine sau lacustre, cu deosebire în gresii silicioase, dar și în argile și marne), cât și în formațiuni vulcanice (tufuri, aglomerate și chiar lave incandescente). De pe uscaturile împădurite riverane mărilor, lemnele afectate de anumite catastrofe naturale ajung să fie transportate în mediul acvatic de depunere prin intermediul organismelor torențiale sau fluviatile unde sunt îngropate în sedimentele ce se depun (gresii, argile, tufuri vulcanice). În zonele vulcanice active pădurile din prejmă sunt afectate, distruse și îngropate uneori fie de nori arzători de gaze asociate cu cenuși vulcanice fierbinți, fie ele sunt distruse și îngropate direct de curgerile de lave, care le invadează. În cazul în care nu s-a produs arderea completă a arborilor, resturile lemnoase, care s-au mai păstrat, au șansa de a fi

supuse unui proces de silicifiere. Cele înglobate direct în lave incandescente suferă un proces de ardere mai rapidă sau mai lentă, dar în unele cazuri se poate păstra moulajul formei cilindrice al trunchiurilor sau al crengilor sub forma unor goluri, care ulterior pot avea șansa de a fi colmatate cu geluri silicioase sau pot fi umplute chiar cu mase cuarțoase.

În cazul trunchiurilor de arbori depuse în mediul sedimentar, ele pot uneori suferi în prima etapă diagenetică un proces de incarbonizare parțială și apoi, în a doua, un proces de silicifiere. Majoritatea fragmentelor de arbori suferă, de regulă, direct un proces de silicifiere. Dacă în soluțiile silicioase sunt conținute și pigmenți coloranți, atunci lemnele silicifiate vor putea avea pe anumite zone colorații destul de variate. În caz contrar, lemnele silicifiate rezultate vor avea nuanțe albicioase sau cenușii ușor brunii. Cele incarbonizate îmbracă, de regulă, nuanțe de negru de diferite intensități.

Valoarea gemologică a lemnului silicifiate depinde în primul rând de omogenitatea procesului de silicifiere, de păstrarea intactă a structurilor anatomice ale lemnului și de nuanțele de culoare imprimate de soluțiile silicioase.

Lemnele, care au suferit procese de silicifiere în etape geologice mai recente (în Pliocen), de regulă sunt substituie cu opal (cazul lemnului din Munții Călimani–Harghita), deci denumirea lor corectă e cea de lemne opalizate. În cazul silicifierilor petrecute în perioade geologice mai vechi (Miocen, Paleogen, Cretacic), opalul ce inițial a produs silicifierea, prin pierderea apei va trece în calcedonie. În acest caz denumirea corectă ar fi de lemne calcedonizate. În literatura actuală se utilizează doar termenul de „silicifiere”, fără a se face alte specificări cu privire la forma, sub care se prezintă silica (amorfă sau microcristalină). În aria Culoarului Mureșului se întâlnesc în mod curent doar lemne calcedonizate și foarte rar lemne opalizate. Până în prezent nu au fost detectate în aria noastră păduri îngropate în picioare, care să fi suferit ulterior procese de silicifiere ca și în cazul celor de la Prăvăleni–Basarabasa (jud. Hunedoara); în schimb, în aluviunile tuturor văilor din zonă în-

tâlnim fragmente de lemne silicifiate. Majoritatea lor provin din cadrul vulcanoclastitelor banatitice, dar ele mai pot fi legate și de depozitele cretacice și de cele miocene ce apar în ariile Culoarului Mureșului.

Lemnele silicifiate din aria noastră pot fi aflate de regulă remaniate în aluviunile văilor principale și ele îmbracă, în mod obișnuit, trei aspecte principale:

– frânturi alungite de așchii lemnoase silicifiate rezultate din dezagregarea unor trunchiuri de arbori sau din remanierea lor în alte formațiuni geologice mai noi;

– fragmente cilindrice sau parțial aplatizate de arbori silicifiați, ce pot depăși un metru lungime și cu greutatea uneori de câteva sute de kg.

Primele două păstrează de regulă structura anatomică a celulelor, striurile de creștere și, mai rar, chiar și scoarța.

– Tuburi cilindrice, reprezentând de regulă mulajele interne ale unor trunchiuri de arbori colmatate complet cu o calcedonie agatiformă și, mai rar, cu opal și cuarț – în aceste cazuri nu se mai păstrează nimic din structura anatomică a lemnului, ci doar conturul extern relativ circular al acestuia.

Lemnele silicifiate pot fi utilizate cu succes în confecționarea unor obiecte de podoabă pentru birouri, iar feliile tăiate din lemne cilindrice pot servi ca fundaluri pentru ceasuri electronice de birou sau de perete. Cele care prezintă nuanțe de culori mai atrăgătoare pot fi utilizate chiar în confecționarea unor geme sau a unor obiecte de podoabă.

Deși aparent de vulcanoclastitele banatitice și de ofiolitele ce apar în ariile amintite sunt legate doar câteva varietăți de minerale-geme silicioase (opaluri, calcedonii, agate, jaspuri, lemne silicifiate), totuși ele apar într-o mare varietate texturală și coloristică și, din acest motiv, putem considera această arie ca una din zonele cu potențial gemologic cel mai ridicat de la noi din țară. Din aria Culoarului Mureșului se aprovizionează cu materii prime gemologice mai mulți artizani amatori sau profesioniști în prelucrarea gemelor și a obiectelor de artă.

Alte resurse de interes gemologic

În prospectarea terenurilor din Culoarul Mureșului, sporadic mai putem întâlni și alte minerale, fosile sau roci de interes gemologic, dintre care amintim următoarele:

– Minerale: rar putem întâlni în unele geode cristale de cuarț transparente sau translucide, de regulă de mici dimensiuni. Alteori se pot întâlni, tot în geode, cristale de cuarț cu nuanțe violacee (varietatea ametist) sau cu nuanțe fumurii. Chiar și calcitul pur, transparent și ușor colorat în roz, poate avea unele utilizări gemologice. Baritul filonian alb sticlos din filonul de la Sălciva poate să aibă și el unele utilizări de interes gemologic. Aragonitul fin striat, cu nuanțe maronii (onix carbonatic) ce apare la Luncani (pe Bega) în Dealul Nimanului constituie o valoroasă piatră utilizabilă în confecționarea unor obiecte de artă.

Accidente silicioase, uneori având culori estomplate, apar de regulă în fâșiile de calcare jurasice situate la nord și la sud de Mureș. Silicolite limnice lacustre pot apărea în prejma unor roci eruptive cum este cazul celor de la Groși (jud. Timiș) ce conțin forme de Planorbis și ogoane de Characee.

– Roci: pe Valea Bulza, în amonte de sat, într-o cariera de andezit, apar o serie de corneene cu epidot, fin stratificate și având o colorație verzuie. Eșantioanele prelucrate din aceste corneene au aspecte plăcute la vedere, ele putând fi utilizate în confecționarea unor geme comune sau a unor obiecte de artă. Metariolitele fin striate și variat colorate, care apar intercalate în cadrul cristalinului de Poiana Ruscă în hotarele localităților Muncelul Mic–Cerbăl–Bujoru se aseamănă macroscopic oarecum cu lemnele silicifiate și ele pot fi utilizate în scopuri gemologice sau decorative. Ca blocuri remaniate, ele pot fi întâlnite pe văile Dobrei, Lesnicului și chiar pe valea Lăpugiuului de Sus. Șisturile verzi vărgate, intens cutate ce apar în carierele situate la SE de Deva, constituie o frumoasă piatră verzuie utilizabilă în confecționarea unor obiecte de artă.

Unele varietăți de andezite bazaltice (Măgura Brănișca, Măgura Sârbi) și alte roci vulcanice compacte, omogene, cu nuanțe de culori

plăcute și cu texturi bine individualizate, pot fi utilizate ca pietre ornamentale sau ca suporturi pentru obiectele de artă. Varietățile de calcare jurasice, omogene, fine, cu un colorit plăcut ochiului (roz, galben) cum sunt cele exploatate pe văile Căpriorișca, Pestișului sau din alte zone neexploatate situate la nord de Mureș, pot fi folosite ca suporturi și fundaluri pentru unele obiecte de artă.

– Fosile: cochiliile de gasteropode și de lamelibranchiate, fie gata degajate din rocă, fie înglobate în roca lor mamă, pot constitui materiale, din care se pot confecționa obiecte de podobă atractive și inedite prin aspectele lor texturale. Marnocalcarele cretacice din zona Deva conțin uneori numeroase fosile înglobate în ele. Prin secționarea și lustruirea acestora se obțin eșantioane cenușii-negriceoase, în care cochiliile albe ale fosilelor secționate pe diverse direcții creează desene estetice și curioase. La fel, pot fi utilizate și unele calcare recifale jurasice cu coralieri sau cu alte organisme.

Se știe că formațiunile badeniene de la Coșteiu de Sus, Lăpugiu de Sus și Nemeșesti conțin numeroase resturi fosilizate de lamelibranchiate, gasteropode și coralieri coloniali și solitari foarte bine păstrate. Aceste forme se găsesc de obicei remaniate din roca lor mamă în aluviunile pâraielor, de unde pot fi colectate. Aspectele lor curioase, fie că sunt întregi, fie că ele au fost secționate pe diverse direcții, fac să fie mult apreciate de către unii, fiind utilizate ca podoabe. De altfel, dacă ele nu sunt colectate periodic din aluviuni, procesele de eroziune datorate transportului le vor distruge total și, ca atare, se vor pierde. Bineînțeles că ele au o valoare științifică foarte mare și de aceea exemplarele întregi și bine păstrate se vor preda spre studiere specialiștilor de la universități.

În încheiere, trebuie să amintim faptul că, în afară de ariile, în care apar vulcanoclastitele banatitice, mai pot fi cercetate cu un oarecare succes și depozitele eluvial-deluviale ale platurilor înalte și ale teraselor înalte și joase ale Mureșului, care sunt dezvoltate mai ales în secțiile situate la nord de Mureș și în care mai putem găsi remaniate unele minerale-geme sili-

cioase încă din etapele pleistocene și holocene. La fel, pot fi cercetate chiar și aluviunile din lunca actuală a Mureșului, unde se pot afla remaniate minerale silicioase alături de minerale și roci dure aduse de Mureș din Carpații Orientali și din Munții Apuseni (lidiene, jaspuri, calcedonii, agate, lemne silicificate etc.). Această cercetare a aluviunilor luncii Mureșului se poate efectua cu succes în special în ariile, în care sunt bine reprezentate, adică pe malurile joase ale râului, acolo unde sunt dezvoltate zone vaste de pietrișuri. La fel, pot fi cercetate cu succes balastierele, care exploatează și sortează pe categorii dimensionale pietrișurile din albia sau lunca Mureșului. Din sorturile de galeți cuprinși între 1–3 cm pot fi alese pietricele bine rotunjite și variat colorate, care pot fi cu ușurință lustruite în vrac în morile rotative sau vibratoare și apoi utilizate la confecționarea unor bibelouri foarte atractive și decorative (Diana CHIRA, 1998).

Considerații de ordin arheologic

Aria Culoarului Mureșului – dezvoltată îndeosebi între Deva și Zam, aflată la întretăierea a numeroase drumuri de legătură spre câmpiile vestice (Arad), spre Banat, spre minele de aur de la Brad, spre Depresiunea Hațegului și Depresiunea Transilvaniei – este presărată de numeroase așezări istorice dacice și romane ce relevă importanța strategică a acestei zone. Vestigii ale așezărilor romane au fost identificate la Deva, Vețel (Micia), Câmpuri Surduc și în ariile înconjurătoare la Brad, Zlatna, Alba Iulia și Sarmizegetusa. Din fostul castru roman de la Micia, asociat cu o așezare civică, printre numeroasele vestigii arheologice au fost descoperite 40 de geme (intalii și camee), care se află actualmente la Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj. Studiile efectuate de noi au pus în evidență faptul că un număr de 18 geme sunt confecționate din materii prime gemologice, care se găsesc din abundență în ariile din imediata apropiere. E posibil ca astfel de geme confecționate din resurse autohtone să se găsească depozitate și în muzeele de la Deva, Alba Iulia, Arad, Timișoara, Sibiu, București, ca să nu mai vorbim de faptul că o mare parte din tezaurele de geme în timpul

Imperiului Austro–Ungar au ajuns la Viena și la Budapesta sau chiar în unele colecții particulare ale foștilor latifundiari maghiari din Transilvania. Ar fi de dorit să se facă un studiu monografic al tuturor gemelor romane depozitate pe teritoriul României și, în special, al celor din Transilvania, indiferent de locul sau țara unde ele se află depozitate, spre a se vedea în ce măsură artizanii locali au folosit în confecționarea lor resursele gemologice locale.

Deși capitala Daciei romane, unde își avea sediul guvernatorul provinciei, era situată doar la o distanță de circa 70 km față de zonele bogate în resurse gemologice, totuși din acest oraș sunt cunoscute doar 2–3 geme arheologice. Oare soțiile marilor demnitari și matroanele funcționarilor de aici nu erau iubitoare de geme, cu care să se împodobescă? La fel și castrul și așezarea civilă de la Alba Iulia (Apulum) unde își avea sediul legiunea a XIII-a Gemina și centrul administrativ al minelor de aur din Munții Apuseni, era situat la o distanță similară, mică de Culoarul Mureșului. Municipiul era situat și foarte aproape de zona cu agate de la Techereu (60 km). Nici din acest important centru administrativ nu sunt semnaltate prea multe geme datând din epoca romană.

Pentru noi, care cunoaștem marea bogăție în minerale geme silicioase a zonelor din jur, rămâne un mister marea sărăcie de geme (intalii și camee) arheologice găsite în aceste așezări romane, cu excepția micului castru roman de la Vețel, care era situat în imediata vecinătate a Culoarului Mureșului.

Poate că cercetările viitoare ce se vor efectua în acest sens vor elucidă și această problemă a relației, care ar trebui să fi existat între bogăția resurselor gemologice și actuala sărăcie în geme arheologice. O ipoteză ar putea fi plauzibilă, și anume că evacuarea armatei și administrației romane din anii 271–273 să se fi efectuat nu fortuit, ci în liniște și pace, de așa manieră încât populația să își poată lua cu ea toate obiectele mici de valoare. Noi, din păcate, avem convingerea că cea mai mare parte a gemelor arheologice găsite (intalii, camee) pe șantierele arheologice au fost însușite chiar de cei care le descopereau, fără a mai ajunge în colecțiile muzeale.

Concluzii

Suprafața mare ocupată de formațiunea vulcanoclastitelor banatitice generatoare de minerale-geme silicioase (158 km²) în Culoarul Mureșului, face ca această arie să constituie una din cele mai importante zone cu rezerve gemologice de la noi din țară (câteva sute de kg pe an).

Marea diversitate texturală și coloristică sub care apar mineralele-geme silicioase în această zonă, precum și relativa frecvență a apariției acestora pe teren, constituie premise favorabile pentru o aprovizionare ciclică cu materii prime gemologice.

Nu întâmplător primele ateliere de prelucrare gemologică și tehnică profesioniste sau artisanale au fost înființate în vecinătatea acestor arii (Brad, Criscior, Deva, Arad). Alte ateliere din țară vin să colecteze materiale gemologice în perioadele de vară.

Pentru o mai bună cunoaștere a potențialului gemologic al Culoarului Mureșului și al sectoarelor sale ar fi necesare unele prospecțiuni gemologice sistematice efectuate de către geologi de profesie, iar materialul colectat să fie studiat și prelucrat cu cele mai moderne tehnici actuale.

În municipiul Deva ar fi cazul să se pună bazele unui Muzeu Mineralogic și al Mineritului, în care să fie expuse principalele tipuri de roci din formațiunile geologice ce alcătuiesc subasamentul județului, tipurile principale de minerale și minereuri specifice minelor din zonă (aur nativ și telururi-Săcărâmb, Gurabarza etc.), o colecție reprezentativă de minerale-geme pentru principalele arii și formațiuni geologice generatoare (Techereu, Balșa, Brad, Culoarul Mureșului), o colecție reprezentativă de fosile recoltate din punctele fosilifere clasice din județ (Cherghăș, Coștei, Lăpugiu, Buituri) și o colecție de roci ornamentale pentru construcții.

Cluj, 25. 12. 1999

Bibliografie

1. ACKNER, M. J. (1855): **Mineralogie Siebenbürgens mit geognostischen Andeutungen**. p. 391. Hermannstadt-Sibiu.
2. BRANA, V. (1967): **Zăcămintele nemetalifere din România**. p. 472. București.

3. CHIRA, Diana (1998): **Geme comune și obiecte artistice confecționate din pietrișuri fluviale și marine**. Stud. și Cerc. (Șt. Nat.), 4, p. 21–23, Muz. Jud. Bistrița. Bistrița.
4. DUȘA, A. (1969): **Stratigrafia depozitelor mezozoice și terțiare de la Căprioara-Coșteiul de Sus**. p. 156. București.
5. GHIURCA, V. (1981): **Câteva date geologice asupra silicolitelor semiprețioase din județul Hunedoara**. Stud. Univ. B.B. ser. geol. geogr., XXVI, p. 42–48. Cluj-Napoca.
6. GHIURCA, V.; GHIURCA, Corina; FULGA, Constantina; FULGA, V. (1985): **Pietrele semiprețioase și decorative din România. (Date geologice de evaluare preliminară)**. D.S. Inst. Geol. Geofiz., LXVIII (1981), p. 13–26. București.
7. GHIURCA, V.; MĂRZA, I. (1991): **Studiul geologic al formațiunilor purtătoare de pietre semiprețioase din Transilvania. Etapa a II-a, județele Alba, Hunedoara și ariile li-mitrofe din județele Timiș și Arad**. Contract I.P.E.G. Cluj, p. 143. Cluj-Napoca.
8. GHIURCA, V. (1994): **Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei**, Acta Musei Napocensis, 31, Preistorie-Istorie Veche-Arheologie, p. 223–230. Cluj-Napoca.
9. GHIURCA, V. (1996): **Pietre cu peisaje, imagini și forme sculpturale artistice**. Stud. și Cerc. (Șt. Nat.), 2, p. 15–23, Muzeul Jud. Bistrița-Năsăud. Bistrița.
- G10. HIURCA, V. (1997): **Gemologia arheologică și resursele gemologice actuale din partea de nord a Munților Trascăului**. Acta Musei Napocensis, Preistorie-Istorie Veche-Arheologie, 34/1, p. 829–835. Cluj-Napoca.
11. GHIURCA, V. (1997): **Resursele gemologice din județul Hunedoara și reflectarea acestora în arta civilizației Dacice și Romane**, depusă spre publicare în 1997 la Revista Sargeția. Deva.
12. GHIURCA, V. (1998): **Domeniile petrografice și provinciile gemologice din România**, Armonii naturale (Sec. Șt. Nat.), II, p. 215–224, Muzeul Județean Arad. Arad.
13. KOCH, A. (1885): **Erdély ásványainak kritikai átnézete**. p. 211. Cluj-Napoca.
14. RĂDULESCU, D.; DIMITRESCU, R. (1966): **Mineralogia topografică a României**. p. 376. București.
15. TÓTH M. (1882): **Magyarország ásványai**. p. 565. Budapesta.
16. VĂLUREANU, M. (1998): **Considerații genetice asupra silicolitelor gemifere din partea de vest a Culoarului Mureșului, Munții Metaliferi**. Armonii naturale, II, p. 147–159, Muzeul Județean Arad, Arad.
17. *** (1986) **Harta geologică, scara 1:50.000, foaia Gurasada**. Institutul Geologic al României. București.
18. *** (1991): **Harta geologică, scara 1:50.000, foaia Lăpugiu-Buituri**. Institutul Geologic al României. București.

A Déva–Zám szoros térségének gemológiai tartalékai

(Kivonat)

A dolgozat a Maros-völgy Dévától nyugatra elterülő, gemológiai érdekelttségű területeit tárgyalja. A Marostól északra ezek a területek kelet–nyugat irányban találhatóak, a Bóz és a Bărăști, illetve a Zám völgye között, a Marostól délre északkelet–délnyugat irányban, a Dobra és a Somonița völgye között. Az itteni kvarcásványok (főleg opálok, kalcedonok, jáspisok, faopálok) elsősorban a jura–neokomi ofiolitekhez, illetve a maastrichti–paleocén banatitekhez kötődnek. Az övezet Románia egyik leggazdagabb gemológiai érdekelttségű területe (évi több száz kilogram).

The Area of Occurrence of the Siliceous Gem Minerals along Culoarul Mureșului (the Deva–Zam Corridor)

(Abstract)

The paper offers a complex characterization of one of Romania's main areas of occurrence of gem minerals belonging to the quartz family. The followings are presented: the access routes in the area, the geology of volcanic rocks, the history of gemmological research, the host rock-types for microcrystalline quartz and other gem quality raw materials are presented.) Finally archaeological implications are considered and some general conclusions are drawn.

Key word: gemology, chalcedony, agate, jasper, silicified wood.

Figura 1 Vulcanite generatoare de minerale – Geme de pe valea Mureșului

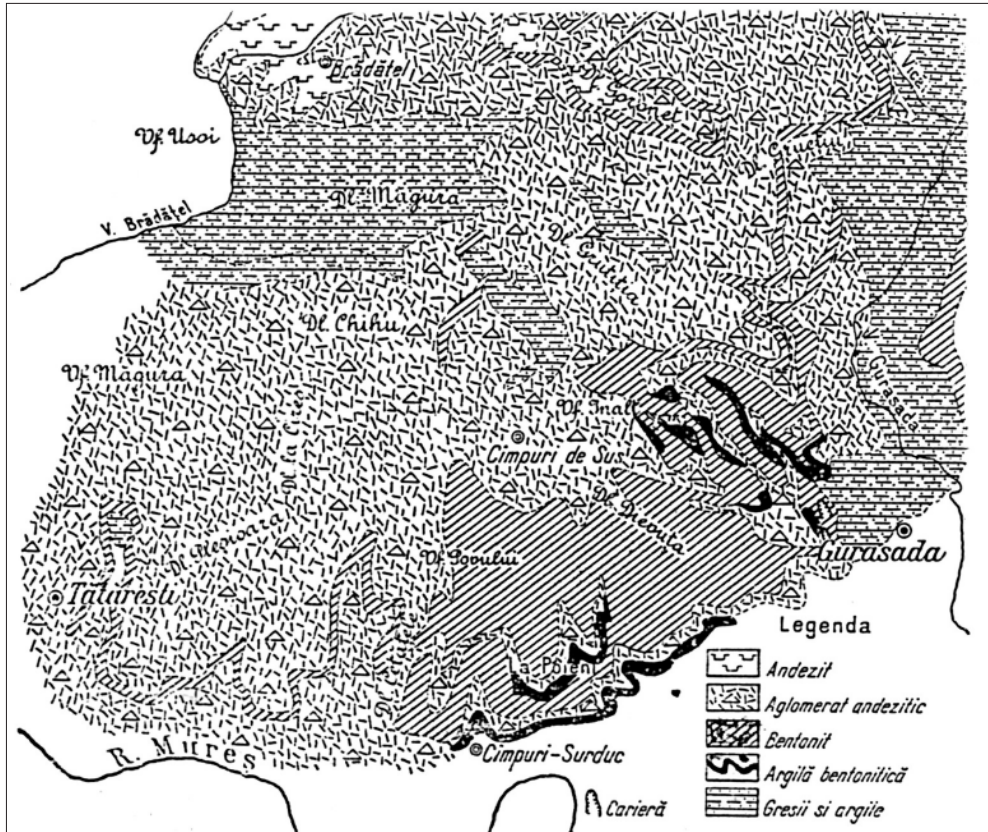

Figura 2 Schița aparițiilor de betonite din aria Gurasada. După Viorel BRANA.

KOCS Irén

Dr. PÁZMÁNY Dénes
(1931–1997) gyűjteménye a
Székely Nemzeti Múzeumban

(Kivonat)

A szerző dr. PÁZMÁNY Dénes gyűjteményét mutatja be, amelyet fia, ifj. PÁZMÁNY Dénes György 1997-ben, édesapja emlékére a Székely Nemzeti Múzeum Alapítványnak adományozott. Gyűjteménye 7051 herbáriumi lapot foglal magába: 2164 magasabbrendű növény (904 faj) és 4887 nagyomba (1158 faj).

*

Dr. PÁZMÁNY Dénes Kolozsváron született 1931. augusztus 15-én. Itt végezte középiskolai tanulmányait, 1950-ben érettségizett, majd a kolozsvári BOLYAI Egyetem Természettudományi Karára iratkozott be. Egyetemi tanulmányai során a további tevékenységét döntően befolyásoló hatással volt rá CSÜRÖS István, a botanika professzora. 1954-ben, évfolyamelsőként nyert tanári diplomát. Két évig Tordaszentlászlón tanított, majd 1956 őztől a kolozsvári Mezőgazdasági Főiskola (ma Agrártudományi Egyetem) Botanikai Tanszékére került, mint gyakornok, majd laborvezető, asszisztens, adjunktus, docens, végül professzor, NYÁRÁDY mellé. Itt fejté ki további didaktikai tevékenységét, itt mélyült el a növények tudományos tanulmányozásában. NYÁRÁDY professzor 1974-es nyugalmába vonulása után a tanszék vezetője volt. Kezdetben a magasabbrendű növények kutatásával foglalkozott. 1983-ban Kolozsváron jelenik meg Növényhatározó című könyve. A nagyombák tanulmányozásába a hetvenes évek közepétől mélyült el. Kutatásai az erdélyi nagyombákra irányultak. 1976-ban jelentek meg első ilyen irányú tanulmányai, számuk eléri a 90-et. Dolgozatainak egy részét mikológus munkatársaival, főleg LÁSZ-

LÓ Kálmánnal, PAP Gézával és MISKY Mihállyal közösen közölte. Bel- és külföldön, német, francia és angol nyelven megjelent dolgozatai révén tevékenysége ismertté vált az európai mikológusok körében. Dolgozatai közül kiemelkednek az erdélyi földalatti gombákat tárgyalók, valamint a Russula-kat összefoglaló latin nyelvű „Conspectus”-ai. A Macrolepiota, Melanoleuca és Laccaria nemzetség tanulmányozásában elért eredményei nemzetközi szinten elismertek. Az Erdélyből először általa közölt nagyomba fajok száma eléri a 400-at. Halála után hagyatékát fia, ifj. PÁZMÁNY Dénes György adjunktus a Székely Nemzeti Múzeum Alapítványnak adományozta. Gyűjteménye 7051 herbáriumi lapot foglal magába, 2164 magasabbrendű növényt (904 faj) és 4887 nagyombát (1158 faj). A kolozsvári Szabadegyetemen a Gombaismereti előadás-sorozat megszervezésével, irányításával, a különböző magyar nyelvű folyóiratokban és napilapokban megjelent írásával, a kolozsvári Rádióban tartott gombaismereti előadásaival oroszlánrészt vállalt a nagyombák ismertetésében a nagyközönség körében. 1997. április 5-én bekövetkezett váratlan halála felmérhetetlen veszteség az erdélyi és egyetemes mikológiának.

Dr. PÁZMÁNY Dénes könyvei
és tudományos dolgozatai a
Székely Nemzeti Múzeumban

– PÁZMÁNY Dénes: A talajerózió és egyes mezőségi növénytársulás kapcsolatai, 1954

– PÁZMÁNY Dénes: A növényföldrajz alapfogalmai, 1954

– F. JULA, V. POPESCU, D. PÁZMÁNY: Îndrumător de lucrări practice la botanică sistematică, Stalin (Brassó), 1957

– PÁZMÁNY Dénes: Vázlat a fontosabb pázsitfűfélék vegetatív bélyegek útján való meghatározásához, 1960

– A. NYÁRÁDY, F. JULA, D. PÁZMÁNY: Contribuții la studiul comparativ morfologic al plantulelor de buruieni din arături, Lucrări științifice, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj, 1960

– PÁZMÁNY D.: A fontosabb alaktani kifejezések magyarázata, A Román Népköztársaság flórájának kishatározója

– A. NYÁRÁDY, F. JULA, D. PÁZMÁNY Gh. ILLYÉS: Cercetări privind producția de nectar și biologia înfloritului la unele soiuri de floarea soarelui, *Lucrări științifice*, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj, 1961

– A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY: Cheia analitică pentru identificarea plantulelor de buruieni din locurile cultivate, *Lucrări științifice*, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj, 1962

– PÁZMÁNY D.: Contribuții la studiul rolului unor fitocenoză în procesul de eroziune, *Comunicări de botanică*, Societatea de Șt. naturale și geografie din R.P.R., 1963

– D. PÁZMÁNY: Contribuții la studiul fitocenologic al pajiștilor naturale din bazinul pîrului Vlaha (regiunea Cluj), *Lucrări științifice*, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA” Cluj, 1964

– V. POPESCU, F. JULA, D. PÁZMÁNY: Îndrumător de lucrări practice la botanica generală, 1964

– F. JULA, D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ: Îndrumător de lucrări practice la botanica sistematică, ediția II, 1967

– PÁZMÁNY Dénes: Sejtan (Dr. NYÁRÁDY Antal Prof. 1956/57-es iskolai évben tartott előadásai alapján)

– PÁZMÁNY Dénes: Szövettan

– PÁZMÁNY Dénes: A gyökér

– PÁZMÁNY Dénes: A hajtásrendszer

– PÁZMÁNY Dénes: A levél

– PÁZMÁNY Dénes: A növények szaporodása és a virág

– PÁZMÁNY Dénes: A mag és a termés

– D. PÁZMÁNY, F. JULA: Cheie pentru determinarea leguminoaselor din pajiști după caracterele organelor vegetative, *Lucrări științifice*, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj, 1967/68

– F. JULA, D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ: Date asupra asociației *Lolio-Plantaginetum* Beg. 1930, *Note botanice*, Cluj, 1968/69

– V. VELICAN, A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ, I. PETRINDEAN: Catalogul de seminte, Cluj, 1968/69

– D. PÁZMÁNY: Despre prezența asociației *Salici-Myricarietum* Moor 1958 în nordul Transilvaniei, *Note botanice*, Cluj, 1968/69

– A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY: Taxonomic key for the identification of weed seedlings in cultivated fields, *Acta Agronomica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1969

– D. PÁZMÁNY: *Veronica filiformis* Smith, specie nouă în flora R.S.R., *Comunicări de botanică*, Societatea de Științe Biologice din R.S.R., 1969

– A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ, F. JULA: *Asociația Biforo-Vicietum pannonicae*

ass. nova, *Lucrări științifice*, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj, 1969

– F. JULA, D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ: Îndrumător de lucrări practice la botanică generală, 1969

– PÁZMÁNY Dénes: Teza de doctorat, *Flora și vegetația bazinului Văii Sălătrucului*, Cluj, 1970

– A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY: Material comparativ pentru recunoașterea buruienilor tinere din semănături lăstărite din organe subterane, *Note botanice*, Cluj, 1970

– V. VELICAN, A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ, I. PETRINDEAN: Catalogul de seminte, Cluj, 1970

– A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY: Identificarea buruienilor din semănături pe baza organelor vegetative, *Lucrări științifice*, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj, 1970

– V. VELICAN, A. NYÁRÁDY, St. VERESS, A. SALONTAI, Șt. OPREA, A. ROMAN, E. RUSU, L. MLEȘNIȚĂ, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ, I. PETRINDEAN: Catalog de seminte – *Note botanice*, Cluj, 1971/72

– I. PUIA, C. PAMFIL, V. VELICAN, A. NYÁRÁDY, A. SALONTAI, V. POPESCU, Șt. OPREA, A. ROMAN, E. RUSU, L. MLEȘNIȚĂ, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ, E. CHIRCĂ, I. PETRINDEAN: Catalog de seminte – *Note botanice*, Cluj, 1973

– D. PÁZMÁNY: Contribuții la cunoașterea răspândirii pe teritoriul României a speciilor din secția *Campylorrhyncha* a genului *Xanthium*, *Note botanice*, Cluj, 1973

– A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ: Tipurile de pajiști de pe teritoriul C.A.P.-ului Hida (jud. Sălaj, România), *Lucrări științifice*, Institutul Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj, 1974

– I. PUIA, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ, I. PETRINDEAN: Sortimentele întreținute în grădina agrobotanică a Institutului Agronomic „Dr. Petru GROZA”, Cluj-Napoca, *Colecție sistematică – Flora spontană*, Index seminum, Cluj, 1975/76

– D. PÁZMÁNY: Beiträge zur Kenntnis der Macromyceten Rumäniens, *Notulae botanicae*, Cluj, 1975/76

– A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY, F. JULA, E. CHIRCĂ, A. T. SZABÓ: *Wiesen und Wälder aus dem Agrij-Almaș Becken*, *Notulae botanicae*, Cluj, 1975/76

– K. LÁSZLÓ, D. PÁZMÁNY: *Seltene Pilze aus Rumänien*, *Zeitschr. f. Pilzkunde*, 1976

– I. PUIA, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ, I. PETRINDEAN: *Collectiones horti agrobotanici a Institutii Agronomice „Dr. Petru GROZA”, Cluj-Napoca, Plantarum collectiones systematicae*, Index seminum, Cluj, 1977/78

- D. PÁZMÁNY: Beiträge zur Kenntnis der Macromyceten Rumäniens I, *Notulae botanicae*, Cluj, 1977/78
- I. PUIA, D. PÁZMÁNY, I. TÎRNĂVEANU, A. T. SZABÓ, E. CHIRCĂ: Utilisation de la methode „Double metre” dans L’etude des prairies de Secuieu (Monts Apuseni), *Notulae botanicae*, Cluj, 1977/78
- D. PÁZMÁNY, S. ERDÉLYI, E. CHIRCĂ: Morfo-fiziologia plantelor tropicale și subtropicală, 1979
- D. PÁZMÁNY, K. LÁSZLÓ: Seltene Pilze aus Rumänien II, *Notulae botanicae*, Cluj, 1979
- PÁZMÁNY: Beiträge zur Kenntnis der Macromyceten Rumäniens III, Die Hygrophoraceae-Arten in Rumänien, *Notulae botanicae*, Cluj, 1979
- D. PÁZMÁNY, G. PAP: Angaben über Unterirdische Pilze Rumäniens, *Notulae botanicae*, Cluj, 1979
- I. PUIA, I. MOLDOVAN, D. PÁZMÁNY, A. T. SZABÓ, I. PETRINDEAN: Collectiones horti agrobotanici Institutii Agronomice „Dr. Petru GROZA”, Cluj-Napoca, Plantarum collectiones systematicae, Index seminum, Cluj, 1979/80
- D. PÁZMÁNY, K. LÁSZLÓ: Seltene Pilze aus Rumänien III, *Notulae botanicae*, Cluj, 1981
- D. PÁZMÁNY, D. STANA: Clitocybe odora (Bull. ex Fr.) Kummer – Teratology, *Notulae botanicae*, Cluj, 1981
- I. PUIA, D. PÁZMÁNY, Șt. ERDÉLYI, I. MOLDOVAN, A. T. SZABÓ, E. CHIRCĂ, D. STANA: Influența fertilizării asupra producției primare nete în două asociații dominate de *Agrostis tenuis* și *Festuca rubra* din Munții Apuseni, *Buletinul Institutului Agronomic Cluj-Napoca*, 1981
- LÁSZLÓ K., PÁZMÁNY D., KOVÁCS S.: Adatok a Nemere hegységhez tartozó Veresvíz-völgy nagygombáinak ismeretéhez, *Aluta, Sepsiszentgyörgy*, 1981
- D. PÁZMÁNY, K. LÁSZLÓ: Seltene Pilze aus Rumänien IV, *Notulae botanicae*, Cluj, 1982
- G. PAP, D. PÁZMÁNY, M. MISKY: Neue Angaben Unterirdische Pilze Rumäniens, *Notulae botanicae*, Cluj, 1983
- D. PÁZMÁNY: Books recieved – BREITENBACH J., KRANZLIN F., 1981, *Pilze der Schweiz*, Band I., *Ascomyceten (Scheich-pilze)*. Verlag Mycologia, CH-6000 Luzern 9, 1-313, 390 Farbphotos, *Notulae botanicae*, 1983
- PÁZMÁNY Dénes: Növényhatározó, Kolozsvár, Dacia kiadó, 1983
- MOLDOVAN I., PÁZMÁNY D., SZABÓ A., CHIRCA E., LEON Ch.: List of rare, endemic and threatened plants in Romania (I.), *Notulae botanicae*, Cluj, 1984
- D. PÁZMÁNY: Leucoagaricus-Arten in Rumänien, *Notulae botanicae*, Cluj, 1984
- D. PÁZMÁNY, K. LÁSZLÓ: Seltene Pilze aus Rumänien V, *Notulae botanicae*, Cluj, 1985
- D. PÁZMÁNY: Publications received, *Documents mycologiques*, *Notulae botanicae*, Cluj, 1985
- PÁZMÁNY D.: A Macrolepiota nemzetség európai fajainak határozókulcsa, *Mikológiai közlemények*, 1985
- D. PÁZMÁNY: Die Macrolepiota-Arten in Transsilvanien (Rumänien), *Zeitschrift für Mycologie*, 1985
- I. MOLDOVAN, A. T. SZABÓ, D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ: Computer-aided herbarium records (Coher). Endemics included in the List of Endangered Species (IUCN-1983) in the Herbarium of the Agronomy Institute Cluj-Napoca (CLA), *Notulae botanicae*, Cluj, 1986
- D. PÁZMÁNY: Ein methodologischer Vorschlag zur Kartierung der in Rumänien vorkommenden Makromyzeten. *Chorologie der Macrolepiota procera*-Art, *Notulae botanicae*, Cluj, 1986
- D. PÁZMÁNY: Seltene und neue Inocybe-Arten aus Rumänien, *Notulae botanicae*, Cluj, 1987
- D. PÁZMÁNY, K. LÁSZLÓ: Seltene Pilze aus Rumänien VI, *Notulae botanicae*, Cluj, 1987
- G. PAP, D. PÁZMÁNY, M. MISKY: Neue Angaben über unterirdische Pilze Rumäniens, *Notulae botanicae*, Cluj, 1987
- D. PÁZMÁNY: Books received – BÁNHÉGYI J., TÓTH S., UBRIZSI G., VÖRÖS J., 1985, *Magyarország mikroszkopikus gombáinak határozókönyve*, Akadémia Kiadó, Budapest, vol. I., 512 pp., vol. II., 640 pp., *Notulae botanicae*, Cluj, 1987
- D. PÁZMÁNY: Available for exchange – SĂLĂGEANU G., SĂLĂGEANU A., *Determinator pt. recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România*, Edit. Ceres, București, *Notulae botanicae*, Cluj, 1987
- D. PÁZMÁNY: Einige bemerkenswerte Melanoleuca-Arten aus Transsilvanien, *Beiträge zur Kenntnis der Pilze Mitteleuropas*, 1987
- AI. SALONTAI, I. BOITOR I., PUIA, D. INDREA, I. MOLDOVAN, M. SAVATTI, D. PÁZMÁNY, S. CERNEA, E. CHIRCĂ, L. MUNTEAN, G. ROPAN, D. ZAHARIA, A. T. SZABÓ: *Lucrări științifice publicate în Notulae botanicae*, *Notulae botanicae*, Cluj, 1987
- D. PÁZMÁNY: Über den Formenkreis der *Macrolepiota procera*-Art, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89
- D. PÁZMÁNY, K. LÁSZLÓ: Seltene Pilze aus Rumänien VII, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– D. PÁZMÁNY: Macromicete identificate din pădurea Birnova (jud. Iași), *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– D. PÁZMÁNY, M. BÉRES: Une apparition intéressante de l'espece *Limacella furnacea*, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– I. MOLDOVAN, D. PÁZMÁNY, L. DRAGOS: Liste of rare, endemic and threatened plants in Romania, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– D. PÁZMÁNY: Books received – M. BON, *Les Tricholomes de France et D'Europe Occidentale*, Editions LECHEVALIER, Paris, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– D. PÁZMÁNY: Books received – Rivista di micologia, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– D. PÁZMÁNY: Books received – Beihefte zur Zeitschrift für Mykologie, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– D. PÁZMÁNY: Books received – Documents mycologiques, *Notulae botanicae*, Cluj, 1988/89

– G. BUTNARU, P. VARGA, L. NEGUȚ, M. CRISTEA, D. PÁZMÁNY, M. CORNEANU, F. RASA: Originea fondului genetic și expresia caracterelor cantitative la populațiile locale de Zea Mays (L.), *Cercet. genet. veget., anim.*, 1989

– D. PÁZMÁNY: Espèces de *Laccaria* en Transilvanie, *Notulae botanicae*, Cluj, 1990/91

– G. PAP, D. PÁZMÁNY, Zs. MISKY: Neue Angaben über unterirdische Pilze Rumäniens (III.), *Notulae botanicae*, Cluj, 1990/91

– D. PÁZMÁNY: Conspectus – Fungorum hypogaeorum Transsilvaniae, *Notulae botanicae*, Cluj, 1990/91

– D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ: Specii fanerogame dubioase sau dispărute din flora României, *Notulae botanicae*, Cluj, 1990/91

– D. PÁZMÁNY: Books received – RIMÓCZI I., VETTER J., Gombahatározó, *Notulae botanicae*, Cluj, 1990/91

– D. PÁZMÁNY: Books received – Bolletino dell'Associazione Micologica ed Ecologica Romana, *Notulae botanicae*, Cluj, 1990/91

– I. MOLDOVAN, D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ: Practicum de botanică, Cluj, 1991

– D. PÁZMÁNY: Contribuții la cunoașterea macromicetelor de la Fodora (Jud. Cluj), *Notulae botanicae*, Cluj, 1992/93

– D. PÁZMÁNY: Conspectus specierum generis *Russula* e Transsilvania, *Notulae botanicae*, Cluj, 1992/93

– D. PÁZMÁNY, K. LÁSZLÓ: Seltene Pilze aus Rumänien VIII, *Notulae botanicae*, Cluj, 1992/93

– D. PÁZMÁNY, E. CHIRCĂ: Specii fanerogame dispărute sau cu prezență dubioasă în flora României (II), *Notulae botanicae*, Cluj, 1992/93

– D. PÁZMÁNY: Books received – V. Ciocîrlan, Flora ilustrată a României, *Notulae botanicae*, Cluj, 1992/93

– D. PÁZMÁNY: Books received – Zeitschrift für Mykologie, *Notulae botanicae*, Cluj, 1992/93

– D. PÁZMÁNY: Zur Systematik der Gattung *Laccaria* Bk. et Br., *Zeitschrift für Mykologie*, 1994

– D. PÁZMÁNY: Die Originalbeschreibungen, die neuen Kombinationen und die Synonyme in der Gattung *Laccaria*, *Notulae botanicae*, Cluj, 1994/95

– D. PÁZMÁNY: Die Verbeitung der *Langermannia maxima*-Art in Rumänien, *Notulae botanicae*, Cluj, 1994/95

– D. PÁZMÁNY: Contribuție la cunoașterea macromicetelor de la Fodora (II), *Notulae botanicae*, Cluj, 1994/95

– D. PÁZMÁNY, I. MOLDOVAN, D. STANA: Specii de fanerogame dispărute sau cu prezență incertă în flora României, *Notulae botanicae*, Cluj, 1994/95

– D. PÁZMÁNY: Books received – MONTECCHI, LAZZARI, 1993, Atlante fotografico di Funghi Ipogei, *Notulae botanicae*, Cluj, 1994/95

– PÁZMÁNY Dénes: *Elhunyt LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996)*, *Mikológiai közlemények – Clusiana*, 1996

Előadásai

D. PÁZMÁNY: Contribuții la studiul rolului unor fitocenoze în procesul de eroziune – 1957

A. NYÁRÁDY, F. JULA, D. PÁZMÁNY: Contribuții la studiul comparativ morfologic al plantelor de buruieni din arături – 1960

A. NYÁRÁDY, F. JULA, D. PÁZMÁNY, Gh. ILLYÉS: Cercetări privind producția la hectar și biologia înfloritului la unele soiuri de floarea soarelui – 1961

D. PÁZMÁNY: Contribuțiuni la studiul pajștilor higrofile din Valea Pîrfului-Finișel – 1963

A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY: Studiul comparativ al morfologiei speciilor de buruieni din culturile de câmp și identificarea lor pe baza organelor vegetative – 1970

A. NYÁRÁDY, D. PÁZMÁNY: Folosirea datelor geobotanice în evaluarea pratologică a unor asociații ierboase – 1971

D. PÁZMÁNY: Asociații din ordinul Magnocaricetalia de lângă orașul Dej – 1971

I. PUJA, D. PÁZMÁNY, I. TÎRNĂVEANU, A. T. SZABÓ, E. CHIRCĂ, D. KOVÁCS: Folosirea metodei „dublu metru” pentru stabilirea structurii pajștilor la Secuieu (Munții Apuseni) – 1977

D. PÁZMÁNY: Răspândirea și afinitatea cenologică a unor specii de buruieni din genul *Xanthium* – 1977

D. PÁZMÁNY, Št. ERDÉLYI, I. MOLDOVAN, A. T. SZABÓ, E. CHIRCĂ, D. STANA: Schimbări în biomasa vegetală în urma fertilizării la pajiști de *Festuca rubra* – *Agrostis te-nuis* de la Secuieș (Munții Apuseni) – 1980

D. PÁZMÁNY, Št. ERDÉLYI, I. MOLDOVAN, A. T. SZABÓ, E. CHIRCĂ, D. STANA: Influența fertilizării asupra producției primare nete în două asociații dominate de *Agrostis tenuis* și *Festuca rubra* în Munții Apuseni – 1981

D. PÁZMÁNY: Contribuție la cunoașterea variabilității speciei *Macrolepiota procera* – 1987

Magasabbrendű növények fajlistája

PTERIDOPHYTA-törzs

LYCOPODIALES-rend

LYCOPODIACEAE-család

Huperzia selago (L.) Martins

Lycopodium annotinum L.

Lycopodium clavatum L.

SELAGINELLACEAE-család

Selaginella helvetica (L.) Link

Selaginella selaginoides (L.) Link

EQUISETALES-rend

EQUISETACEAE-család

Equisetum arvense L.

Equisetum fluviatile L. em Ehrh.

Equisetum hiemale L.

Equisetum palustre L.

Equisetum ramosissimum Desf.

Equisetum telmateia Ehrh.

Equisetum silvaticum L.

OPHIOGLOSSALES-rend

OPHIOGLOSSACEAE-család

Botrychium Lunaria (L.) Sw.

FILICALES-rend

POLYPODIACEAE-család

Cystopteris fragilis (L.) Bernh.

Dryopteris disjuncta (Rupr.) V. Morton

Dryopteris Filix-mas (L.) Schott

Dryopteris phegopteris (L.) Christens.

Dryopteris spinulosa (Müll.) Ktze.

Polystichum aculeatum (L.) Roth

Polystichum Lonchitis (L.) Roth

Polystichum setiferum (Forsk.) Woyl.

Blechnum Spicant (L.) Sm.

Asplenium Ruta-muraria L.

Asplenium septentrionale (L.) Hoffm.

Asplenium Trichomanes L.

Asplenium viride Huds.

Phyllitis Scolopendrium (L.) Newm.

Athyrium distentifolium Tausch

Athyrium filix-femina (L.) Roth

Pteridium aquilinum (L.) Kuhn

Polypodium vulgare L.

SPERMATOPHYTA-törzs

GYMNOSPERMAE-altörzs

GINKGOALES-rend

GINKGOACEAE-család

Ginkgo biloba L.

CONIFERALES-rend

TAXACEAE-család

Taxus baccata L.

PINACEAE-család

Abies alba Mill.

Pseudotsuga menziesii (Mirbel) Franco

Larix decidua Mill.

Pinus Cembra L.

Pinus contorta Dougl.

Pinus nigra Arn.

Pinus Strobus L.

Pinus mugo Turra

CUPRESSACEAE-család

Cupressus sempervirens L.

Thuja plicata D. Don.

Juniperus communis L. ssp. *nana* (Willd.) Syme

DICOTYLEDONEAE-osztály

FAGALES-rend

BETULACEAE-család

Carpinus betulus L.

Carpinus orientalis Mill.

Corylus Avellana L.

Corylus Colurna L.

Betula pendula Roth

Alnus glutinosa (L.) Gaertn.

Alnus incana Mnch.

Alnus viridis (Chaix) DC.

FAGACEAE-család

Castanea sativa Mill.

Fagus sylvatica L.

Quercus Robur L.

Quercus rubra L.

JUGLANDACEAE-család

Juglans regia L.

SALICALES-rend**SALICACEAE**-család

Populus alba L.
 Populus nigra L.
 Populus tremula L.
 Salix alba L.
 Salix babylonica L.
 Salix caprea L.
 Salix cinerea L.
 Salix fragilis L.
 Salix pentandra L.
 Salix purpurea L.
 Salix retusa L.
 Salix rubens Schrk.
 Salix triandra L.
 Salix viminalis L.

URTICALES-rend**CANNABINACEAE**-család

Cannabis sativa L.

ULMACEAE-család

Ulmus levis Pall.
 Ulmus glabra Huds.
 Ulmus minor Mill.
 Celtis australis L.
 Parietaria officinalis L.

SANTALALES-rend**SANTALACEAE**-család

Thesium arvense Horvatovsky
 Thesium alpinum L.
 Thesium Dollineri Murb.
 Thesium Linophyllon L.

LORANTHACEAE-család

Viscum album L.

POLYGONALES-rend**POLYGONACEAE**-család

Rumex Acetosa L.
 Rumex Acetosella L.
 Rumex alpinus L.
 Rumex arifolius All.
 Rumex crispus L.
 Rumex conglomeratus Murr.
 Rumex intercedens Rech.
 Rumex scutatus L.
 Oxyria digyna (L.) Hill.
 Polygonum amphibium L.
 Polygonum aviculare L.
 Polygonum Bistorta L.
 Polygonum cospidatum Sieb. et Zucc.

Polygonum Hydropiper L.
 Polygonum orientale L.
 Polygonum Persicaria L.
 Polygonum viviparum L.
 Bilderdykia aubertii (Luis Henry) Moldenke
 Bilderdykiadumentorum (L.) Durmort.

CENTROSPERMAE-rend**CHENOPODIACEAE** -család

Polycneum arvense L.
 Polycneum verrucosum Láng
 Chenopodium album L.
 Chenopodium Bonus-Henricus L.
 Chenopodium Botrys L.
 Chenopodium polyspermum L.
 Chenopodium rubrum L.
 Atriplex littoralis L.
 Atriplex nitens Schkuhr
 Atriplex patyla L.
 Kochia prostrata (L.) Schrad.
 Kochia scoparia (L.) Schrad.
 Salicornia europaea L.
 Suaeda maritima (L.) Dumort.
 Salsola Kali L.

PHYTOLACCACEAE-család

Phytolacca americana L.

CARYOPHYLLACEAE-család

Stellaria graminea L.
 Stellaria Holostea L.
 Stellaria media (L.) Cyr.
 Stellaria nemorum L.
 Cerastium alpinum L.
 Cerastium arvense L.
 Cerastium dubium (Bast.) Guépin
 Cerastium fontanum Baumg.
 Cerastium glandulosum (Kit.) Jáv.
 Holosteum umbellatum L.
 Sagina procumbens L.
 Sagina saginoides (L.) D.T. Presl
 Minuartia hirsuta (M. B.) Hand.-Mazz.
 Minuartia setacea (Thuill.) Hay.
 Minuartia verna (L.) Hiern
 Arenaria serpyllifolia L.
 Moehringia muscosa L.
 Spergula arvensis L.
 Spergularia media (L.) Presl
 Spergularia rubra (L.) Presl
 Herniaria incana Lam.
 Scleranthus annuus L.
 Scleranthus perennis L.
 Agrostemma githago L.

Lychnis Coronaria (L.) Desr.
 Lychnis Flos-cuculi L.
 Lychnis viscaria L.
 Lychnis viscaria L.
 Silene alba (Mill.) E.H.L. Krause
 Silene Armeria L.
 Silene dioica (L.) Clairv.
 Silene dubia Herb.
 Silene heuffelii Soó
 Silene italica var. nemoralis (W. et K.) Heuff.
 Silene nutans L.
 Silene Otites (L.) Wib.
 Silene pusilla W. et K.
 Silene viscosa (L.) Pers.
 Silene vulgaris (Mnch.) Garcke
 Silene zawadzki Herb.
 Cucubalus baccifer L.
 Gypsophila muralis L.
 Gypsophila petraea (Baumg.) Rchb.
 Gypsophila trichotoma Wenderoth
 Petrorhagia prolifera (L.) P. W.
 Ball et Heywood
 Vaccaria pyramidata L.
 Dianthus Armeria L.
 Dianthus barbatus L. ssp. compactus
 (Kit.) Tutin
 Dianthus carthusianorum L.
 Dianthus collinus W. et K. ssp. glabriusculus
 (Kit.) Soó
 Dianthus giganteus D'Urv.
 Dianthus kitaibelii Janka ssp. simonkaianus
 (Péterfi)
 Dianthus kitaibelii Janka ssp. spiculifolius
 (Schur) Sanda
 Dianthus pallens Sibth. et Sm.
 Dianthus tenuifolius Schur.
 Dianthus trifasciculatus Kit.
 Saponaria officinalis L.

TRICOCBAE-rend

EUPHORBIACEAE-család

Euphorbia agraria M. B.
 Euphorbia amygdaloides L.
 Euphorbia angulata Jacq.
 Euphorbia angustata (Roch.) Borza
 Euphorbia Ciparissias L.
 Euphorbia nicaeensis All.
 Euphorbia epithymoides L.
 Euphorbia exigua L.
 Euphorbia falcata L.
 Euphorbia helioscopia L.
 Euphorbia Lathyris L.
 Euphorbia platyphyllos L.

Euphorbia salicifolia Host.
 Euphorbia stricta L.
 Euphorbia villosa W. et K.
 Euphorbia virgata W. et K.
 Mercurialis ovata Sternb. et Hoppe
 Mercurialis perennis L.

BUXACEAE-család

Buxus sempervirens L.

RANALES-rend

CALYCANTHACEAE -család

Calycanthus floridus L.

RANUNCULACEAE-család

Trollius europaeus L.
 Caltha palustris L. ssp. laeta
 (Sch. Nym.Kots.) Hegi
 Caltha palustris L.
 Helleborus purpurascens W. et K.
 Nigella arvensis L.
 Nigella sativa L.
 Isopyrum thalictroides L.
 Actaea spicata L.
 Cimicifuga europaea Schipcz.
 Aquilegia transsilvanica Schur
 Aquilegia vulgaris L.
 Consolida regalis S. F. Gray
 Consolida orientalis (J. Gay) Schr.
 Delphinium intermedium Soland.
 Aconitum anthora L.
 Aconitum firmum Rchb.
 Aconitum moldavicum Hacq.
 Aconitum paniculatum Lam.
 Aconitum romanicum Wol.
 Aconitum tauricum Wulf.
 Aconitum variegatum L. ssp. gracile
 (Rchb.) Gáyer
 Aconitum variegatum L.
 Aconitum vulparia Rchb.
 Anemona narcissiflora L.
 Anemona nemorosa L.
 Anemona ranunculoides L.
 Anemona silvestris L.
 Hepatica nobilis Mill.
 Hepatica transsilvanica Fuss.
 Pulsatilla alba Rchb.
 Pulsatilla gayeri Simk.
 Pulsatilla montana (Hoppe) Rchb.
 Pulsatilla patens (L.) Mill.
 Clematis alpina (L.) Mill.
 Clematis integrifolia L.
 Clematis recta L.

Clematis Vitalba L.
Ranunculus acris L.
Ranunculus arvensis L.
Ranunculus auricomus L.
Ranunculus bulbosus
Ranunculus carpaticus Herb.
Ranunculus cassubicus L.
Ranunculus crenatus W. et K.
Ranunculus ficaria L.
Ranunculus flabellifolius Heuff.
Ranunculus nemorosus DC.
Ranunculus oreophilus M. B.
Ranunculus platanipholius L.
Ranunculus polyanthemus L.
Ranunculus repens L.
Ranunculus sardous Cr.
Ranunculus sclerantus L.
Ranunculus trichophyllus Chaix in Vill.
Thalictrum aquilegifolium L.
Thalictrum lucidum L.
Thalictrum minus L.
Adonis hybrida Wolff.
Adonis vernalis L.
Adonis vogensis Stev.

ARISTOLOCHIACEAE-család

Asarum europaeum L.

BERBERIDACEAE-család

Berberis dubiana
Berberis vulgaris L.

CERATOPHYLLACEAE-család

Ceratophyllum demersum L.

RHOEADALES-rend

PAPAVERACEAE-család

Glaucium corniculatum (L.) Curt.
Chelidonium majus L.
Papaver dubium L.
Papaver pyrenaicum (L.) Willd.
Papaver Rhoeas L.
Corydalis bulbosa (L.) Pers.
Corydalis solida (L.) Sw.
Fumaria Schleicheri Soyer-Will.
Fumaria Vaillantii Loisel.

CRUCIFERAE-család

Capsella Bursa-pastoris (L.) Medik.

PARIETALES-rend

CISTACEAE-család

Helianthemum canum (L.) Baumg.

Helianthemum hirsutum (Thuill.) Merat.
Helianthemum oelandicum (L.) DC.
Helianthemum nummularium (L.) Mill.

TAMARICACEAE-család

Myricaria germanica (L.) Desv.

VIOLACEAE-család

Viola alpina Jacq.
Viola ambigua W. et K.
Viola arvensis Murr.
Viola biflora L.
Viola canina L.
Viola canina L. ssp. *montana* (L.) Hartm.
Viola dacica Borb.
Viola declinata W. et K.
Viola hirta L.
Viola Joói Jka.
Viola luteola (Schur) Gáy.
Viola odorata L.
Viola permixta Jord.
Viola pumila Chaix
Viola reichenbachiana Jord.
Viola revoluta Heuff.
Viola Riviniana Rchb.
Viola suavis M.B.
Viola Wittrockiana Gams

ROSALES-rend

CRASSULACEAE-család

Sedum acre L.
Sedum alpestre Vill.
Sedum annuum L.
Sedum atratum L.
Sedum hispanicum L.
Sedum maximum (L.) Hoffm.
Sedum villosum L.
Sempervivum Heuffelii Schott.
Sempervivum montanum L.
Sempervivum soboliferum Sims.
Sempervivum tectorum L.

SAXIFRAGACEAE-család

Saxifraga adscendens L.
Saxifraga aizoides L.
Saxifraga luteo-viridis Sch. et Ky.
Saxifraga marginata Sternb.
Saxifraga moschata Wulf.
Saxifraga paniculata Mill.
Saxifraga pedemontana All.
Saxifraga rotundifolia L.
Saxifraga stellaris L.
Chryso-splenium alternifolium L.

Parnassia palustris L.
Philadelphus Coronarius L.

THYMELAEACEAE-család

Thymelaea Passerina (L.) Coss. et Germ.
Daphne Blagayana Frey.
Daphne Cneorum L.
Daphne Mezereum L.

ELAEAGNACEAE-család

Elaeagnus angustifolia L.

ROSACEAE-család

Physocarpus opulifolius (L.) Maxim.
Spiraea arguta Zab.
Spiraea Bumalda Koehne
Spiraea ulmifolia Scop.
Spiraea vanhouttei (Briot) Zabel
Sorbaria sorbifolia (L.) A. Br.
Exochorda giraldii
Exochorda grandiflora (Hook.) Lindl.
Aruncus dioicus (Walt.) Fernald
Cotoneaster integerrima Medik.
Cydonia oblonga Mill.
Chaenomeles speciosa (Sweet) Nakai
Malus floribunda Sieb.
Malus pumila Mill.
Malus silvestris (L.) Mill.
Sorbus Aucuparia L.
Sorbus Borbasii Jáv.
Crataegus coccinea L.
Crataegus monogyna Jacq.
Crataegus oxyacantha L.
Mespilus germanica L.
Kerria japonica (L.) DC.
Rhodotypos scandens (Thunb.) Makino
Fragaria vesca L.
Fragaria viridis Duch.
Potentilla alba L.
Potentilla anserina L.
Potentilla argentea L.
Potentilla aurea L.
Potentilla cinerea Chaix in Vill.
Potentilla collina Wibel ssp. *leucopolitana*
(P. J.Müll.) A. et G.
Potentilla Crantzii (Cr.) Beck
Potentilla erecta (L.) Rauschel
Potentilla fruticosa L.
Potentilla heptaphylla Jusl.
Potentilla inclinata Vill.
Potentilla patula W. et K.
Potentilla recta L.
Potentilla reptans L.

Potentilla supina L.
Potentilla ternata K. Koch
Potentilla thuringiaca Bernh.
Geum montanum L.
Geum rivale L.
Geum urbanum L.
Dryas octopetala L.
Waldsteinia geoides Willd.
Aremonia agrimonioides (L.) Neck.
Filipendula Ulmaria (L.) Maxim.
Filipendula vulgaris Mnch.
Alchemilla glaucescens Wallr.
Alchemilla vulgaris L.
Agrimonia eupatoria L.
Agrimonia procera Wallr.
Sanguisorba minor Scop.
Sanguisorba officinalis L.
Rosa canina L.
Rosa gallica L.
Rosa pendulina L.
Rosa rubiginosa L.
Prunus avium L.
Prunus mahaleb L.
Prunus tenella Batsch
Prunus padus L.
Prunus serotina Ehrh.

PLATANACEAE-család

Platanus orientalis L.

LEGUMINOSALES-rend

LEGUMINOASAE-család

Genista sagittalis L.
Genista tinctoria L.
Cytisus albus Hacq.
Trifolium montanum L.
Trifolium rubens L.
Anthyllis vulneraria L.
Lotus corniculatus L.
Caragana arborescens Lam.
Astragalus monspessulanus L.
Onobrychis viciifolia Scop.
Lathyrus niger (L.) Bernh.
Lathyrus pallescens (M. B.) Koch
Lathyrus vernus (L.) Bernh.

MYTRALES-rend

LYTHRACEAE-család

Lythrum salicaria L.

TRAPACEAE-család

Trapa natans L.

COLUMNIFERALES-rend**TILIACEAE**-család

Tilia cordata Mill.
Tilia euchlora K. Koch
Tilia rubra DC.
Tilia tomentosa Mchn.

GRUINALES-rend**LINACEAE**-család

Linum austriacum L.
Linum extraaxillare Kit.
Linum flavum L.
Linum hirsutum L.
Linum nervosum W. et K.
Linum perenne L.
Linum tenuifolium L.
Linum uninode (Roch.) Borb.

OXALIDACEAE-család

Oxalis acetosella L.

GERANIACEAE-család

Geranium phaeum L.
Geranium sanguineum L.

BALSAMINACEAE-család

Impatiens balsamina L.
Impatiens glandulifera Royle
Impatiens noli-tangere L.
Impatiens parviflora DC.

ZYGOPHYLLACEAE -család

Tribulus terrester L.

TEREBINTHALES-rend**SIMARUBACEAE**-család

Ailanthus altissima (Mill.) Swingle

POLYGALACEAE-család

Polygala alpestris Rchb.
Polygala amara L.
Polygala comosa Schkuhr
Polygala major Jacq.
Polygala vulgaris L.

SAPINDACEAE-család

Koeleruteria paniculata Laxm.

ACERACEAE-család

Acer campestre L.
Acer negundo L.
Acer platanoides L.
Acer pseudoplatanus L.

Acer saccharinum L.

Acer tataricum L.

HIPPOCASTANACEAE-család

Aesculus hippocastanum L.

CELASTRALES-rend**CELASTRACEAE**-család

Euonymus europaeus L.
Euonymus verrucosus Scop.

STAPHYLEACEAE-család

Staphylea pinnata L.

RHAMNALES-rend**RHAMNACEAE**-család

Rhamnus catharticus L.

VITACEAE-család

Vitis rupestris Scheele

UMBELLIFLORAE-rend**CORNACEAE**-család

Cornus mas L.
Cornus sanguinea L.

UMBELLIFERAE-család

Anthriscus cerefolium (L.) Hoffm.
Seselia gracile W. et K.

PLUMBAGINALES-rend**PLUMBAGINACEAE**-család

Armeria barcensis Simk.
Limonium bellidifolium (Gouan) Dum.
Limonium gmelini (Willd.) O. Ktze.

PRIMULALES-rend**PRIMULACEAE**-család

Lysimachia nummularia L.
Lysimachia vulgaris L.
Anagallis arvensis L.
Cortusa matthiolis L.
Soldanella alpina L.
Soldanella hungarica Simk. ssp. major
 (Neilr.) S. Pawl.
Soldanella pusilla Baumg.
Androsace chamaejasme Host
Androsace lactea L.
Androsace villosa L.
Primula acaulis (L.) Grufb.
Primula elatior (L.) Hill.
Primula farinosa L.
Primula leucophylla Pax.

Primula veris L. ssp. *columnae*
(Ten.) Mai. et Pet.
Primula veris L.

BICORNES-rend

PIROLACEAE-család

Pirola minor L.
Pirola rotundifolia L.
Orthilia secunda (L.) House
Moneses uniflora (L.) A. Gray

ERICACEAE-család

Rhododendron kotschyi Simk.
Loisleuria procumbens (L.) Desv.
Andromeda polifolia L.
Vaccinium myrtillus L.
Vaccinium uliginosum L.
Vaccinium vitis-idaea L.
Calluna vulgaris (L.) Hull
Erica carnea L.
Bruckenthalia spiculifolia (Salisb.) Rchb.

EMPETRACEAE-család

Empetrum nigrum L.

TUBIFLORALES-rend

CONVOLVULACEAE-család

Calystegia silvatica (W. et K.) Griseb.
Convolvulus arvensis L.

CUSCUTACEAE-család

Cuscuta epilinum Weihe
Cuscuta europaea L.
Cuscuta planiflora Ten.

HELIOTROPIACEAE-család

Heliotropium europaeum L.
Heliotropium suaveolens M.B.

BORAGINACEAE-család

Cerintho minor L.
Lithospermum arvense L.
Lithospermum officinale L.
Lithospermum purpureo-caeruleum L.
Onosma arenarium W. et K.
Echium rossicum J.F. Gmel.
Echium vulgare L.
Myosotis alpestris F. Schm.
Myosotis scorpioides L.
Myosotis silvatica (Ehrh.) Hoffm.
Myosotis sparsiflora Mikan
Myosotis stricta Link
Pulmonaria mollis Wulf. ex Horn. ssp.

mollissima (Kern) Nym.
Pulmonaria officinalis L.
Pulmonaria rubra Schott
Nonea pulla (L.) Lam. et DC.
Symphytum cordatum W. et K.
Symphytum officinale L.
Symphytum tuberosum L.
Borago officinalis L.
Anchusa barrelieri (All.) Vitm.
Anchusa officinalis L.
Lycopsis barbarum L.
Eritrichium nanum (All.) Schrad.
Lappula myosotis Mnch.
Asperugo procumbens L.
Cynoglossum officinale L.
Omphalodes verna Mnch.

SOLANACEAE-család

Hyoscyamus niger L.
Physalis alkekengi L.
Solanum dulcamara L.
Solanum nigrum L.
Petunia parviflora A. Juss.
Nicotiana glauca L. et Otto

SCROPHULARIACEAE-család

Verbascum blattaria L.
Verbascum chaixii Vill. ssp. *austriacum*
(Schott) Hay.
Verbascum denudatum Pfund
Verbascum nigrum L.
Verbascum phlomoides L.
Verbascum phoeniceum L.
Linaria angustissima (Lois.) Borb.
Linaria genistifolia (L.) Mill.
Linaria vulgaris Mill.
Antirrhinum majus L.
Misopares orontium (L.) Rafin.
Kickxia elatina (L.) Dumort.
Kickxia spuria (L.) Dumort.
Chaenorrhinum minus (L.) Willk. et Lge.
Scrophularia laciniata W. et K.
Scrophularia nodosa L.
Scrophularia umbrosa Dumort.
Veronica alpina L.
Veronica anagallis-aquatica L.
Veronica aphylla L.
Veronica arvensis L.
Veronica austriaca L.
Veronica Barrelieri Schott.
Veronica Baumgartenii R. et Sch.
Veronica beccabunga L.
Veronica bellidioides L.

- Veronica chamaedrys* L.
Veronica decipiens Nyár.
Veronica hederifolia L.
Veronica officinalis L.
Veronica persica Poir.
Veronica polita Fries
Veronica prostrata L.
Veronica spicata L. ssp. *orchidaea* (Cr.) Celak.
Veronica spicata L.
Veronica serpyllifolia L.
Veronica teucrium L.
Veronica triphyllos L.
Veronica urticifolia Jacq.
Digitalis grandiflora Mill.
Odontites lutea (L.) Clairv.
Odontites serotina (Lam.) Rchb.
Bartsia alpina L.
Euphrasia minima Lam et DC.
Euphrasia rostkoviana Hayne
Euphrasia salisburgensis Funck.
Euphrasia stricta Host.
Pedicularis baumgarteni Simk.
Pedicularis comosa L.
Pedicularis haquetii Graf.
Pedicularis palustris L.
Pedicularis verticillata L.
Rhinanthus alectorolophus (Scop.) Poll.
Rhinanthus angustifolius Gmel.
Rhinanthus minor L.
Melampyrum arvense L.
Melampyrum bihariense Kern.
Melampyrum nemorosum L.
Melampyrum pratense L.
Melampyrum saxosum Baumg.
Melampyrum silvaticum L.
Tozzia alpina L.
Lathraea squamaria L.
- BIGNONIACEAE**-család
Catalpa bignonioides T. Walt.
Campsis radicans (L.) Seeman
- VERBENACEAE**-család
Verbena hybrida Host
Verbena officinalis L.
- LABIATAE**-család
Ajuga chamaepitys (L.) Schreb.
Ajuga genevensis L.
Ajuga hybrida Kern.
Ajuga laxmanni (L.) Benth.
Ajuga reptans L.
Teucrium chamaedrys L.
- Teucrium montanum* L.
Teucrium polium L.
Teucrium scordium L. ssp. *scordioides*
 (Schreb.) Maire
Scutellaria altissima L.
Scutellaria galericulata L.
Scutellaria hastifolia L.
Marrubium peregrinum L.
Marrubium pestalozzae Boiss.
Marrubium vulgare L.
Sideritis montana L.
Nepeta cataria L.
Nepeta pannonica L.
Nepeta ucranica L.
Glechoma hederacea L.
Prunella bicolor Beck.
Prunella grandiflora (L.) Jacq.
Prunella intermedia Link.
Prunella laciniata L.
Prunella spuria Stapf.
Prunella vulgaris L.
Melittis melissophyllum L.
Lamium album L.
Lamium amplexicaule L.
Lamium bithynicum Benth.
Lamium galeobdolon (L.) Nathh.
Lamium maculatum L.
Lamium purpureum L.
Galeopsis angustifolia Ehrh.
Galeopsis ladanum L.
Galeopsis pubescens Bess.
Galeopsis speciosa Mill.
Chaiturus marrubiastrum (L.) Rchb.
Leonurus cardiaca L.
Ballota nigra L.
Stachys annua L.
Stachys germanica L.
Stachys sylvatica L.
Betonica officinalis L.
Salvia aethiopsis L.
Salvia austriaca Jacq.
Salvia betonicifolia Etling.
Salvia glutinosa L.
Salvia nemorosa L.
Salvia nutans L.
Salvia pratensis L.
Salvia sclarea L.
Salvia simonkaiana Borb.
Salvia splendens Ker.-Gawl.
Salvia telekiana Simk.
Salvia transsilvanica Schur.
Salvia verticillata L.
Melissa officinalis L.

Calamintha acinos (L.) Clairv.
Calamintha alpina (L.) Lam.
Calamintha sylvatica Bromf.
Satureja hortensis L.
Origanum vulgare L.
Thymus alpestris Tausch.
Thymus balcanus Borb.
Thymus bihorensis Jelas !
Thymus comosus Heuff.
Thymus dacicus Borb.
Thymus glabrescens Willd.
Thymus kosteleckyanus Opiz
Thymus pulcherrimus Schur
Thymus pulegioides L.
Lycopus europaeus L.
Mentha aquatica L.
Mentha longifolia (L.) Nathh.
Mentha pulegium L.
Mentha verticillata L.

PLANTAGINALES-rend

PLANTAGINACEAE-család

Plantago altissima L.
Plantago argentea Chaix
Plantago cornuti Gouan
Plantago gentianoides Sibth. et Sm.
Plantago lanceolata L.
Plantago major L.
Plantago maritima L.
Plantago media L.

CONTORTAE-rend

APOCYNACEAE-család

Vinca herbacea W. et K.

LIGUSTRALES-rend

OLEACEAE-család

Fraxinus excelsior L.
Fraxinus ornus L.
Syringa vulgaris L.
Ligustrum vulgare L.
Forsythia suspensa Vahl.
Forsythia viridissima Lindl.

RUBIALES-rend

RUBIACEAE-család

Cruciata levipes Opiz

CAPRIFOLIACEAE-család

Sambucus ebulus L.
Sambucus nigra L.
Sambucus racemosa L.
Viburnum lantana L.

Viburnum opulus L.
Lonicera caprifolium L.
Lonicera tatarica L.
Lonicera xylosteum L.
Symphoricarpos rivularis Suksd.
Diervilla florida Sieb. et Zucc.

VALERIANACEAE-család

Valerianella dentata Pollich
Valerianella locusta (L.) Betcke
Valerianella rimosa Bastard
Valeriana officinalis L.
Valeriana sambucifolia Mikan
Valeriana tripteris L.

DISPACACEAE-család

Cephalaria radiata Gris.
Cephalaria uralensis (Murr.) R. et Sch.
Dispacus silvester Huds.
Succisa pratensis Mnch.
Knautia arvensis Coult.
Knautia sylvatica (L.) Duby
Scabiosa banatica W. et K.
Scabiosa columbaria L.
Scabiosa lucida Vill.
Scabiosa ochroleuca L.
Scabiosa ucranica L.

CUCURBITALES-rend

CUCURBITACEAE-család

Bryonia alba L.

SYNANDRALES-rend

CAMPANULACEAE-család

Campanula abietina Gris. et Sch.
Campanula alpina Jacq.
Campanula bononiensis L.
Campanula carpatica Jacq.
Campanula cervicaria L.
Campanula cochleariifolia Lam.
Campanula glomerata L.
Campanula grossekii Heuff.
Campanula latifolia L.
Campanula patula L.
Campanula persicifolia L.
Campanula rapunculoides L.
Campanula rotundifolia L.
Campanula rotundifolia L. ssp. polymorpha
 (Wit.) Tacik
Campanula serrata (Kit.) Hendr.
Campanula sibirica L.
Campanula sibirica L. ssp. divergens
 (Willd.) Neilr.

Campanula trachelium L.
 Phyteuma nanum Schur
 Phyteuma orbicularis L.
 Phyteuma tetramerum Schur
 Asyneuma canescens (W. et K.) Gris. et Sch.
 Edraianthus graminifolius (L.) A. DC.

LOBELIACEAE-család

Lobelia erinus L.

COMPOSITAE-család

Jurinea mollis (Torn.) Rchb.
 Centaurea arenaria M. B.
 Centaurea austriacoides Wol. I
 Centaurea diffusa Lam.
 Centaurea erdneri Wagn.
 Centaurea extranea Beck
 Centaurea gusuleaci Prod.
 Centaurea flavida Nyár.
 Centaurea iberica Trev.
 Centaurea indurata Jka.
 Centaurea jacea L.
 Centaurea landoziana Nyár.
 Centaurea micranthos Gmel.
 Centaurea mollis W. et K.
 Centaurea moschata L.
 Centaurea nervosa Willd.
 Centaurea phrygia L.
 Centaurea pseudopannonica Wagn.
 Centaurea pugioniformis Nyár.
 Centaurea scabiosa L.
 Centaurea semiaustriaca Nyár.
 Centaurea solstitialis L.
 Centaurea trinervia Steph.
 Centaurea triumfettii All.
 Centaurea triumfettii All. var. adscendens
 (Bartl.) Gugler
 Centaurea triumfettii All. ssp. axillaris
 (Willd) Stef. et Geo.
 Centaurea triumfettii All. ssp. pinnatifida
 (Schur) Dost.
 Centaurea vulpina Nyár.
 Carthamus lanatus L.
 Scolymus hispanicus L.
 Cichorium intybulus L.
 Lapsana communis L.
 Aposeris foetida (L.) Less.
 Hypochoris maculata L.
 Hypochoris radicata L.
 Hypochoris uniflora Vill.
 Leontodon asper (W. et K.) Poir.
 Leontodon autumnalis L.
 Leontodon croceus Haenke

Leontodon danubialis Jacq.
 Leontodon hispidus L.
 Leontodon pseudotaraxaci Schur
 Picris hieracioides L.
 Tragopogon dubius Scop.
 Tragopogon orientalis L.
 Scorzonera austriaca Willd.
 Scorzonera hispanica L.
 Scorzonera parviflora Jacq.
 Scorzonera purpurea L.
 Scorzonera rosea W. et K.
 Podospermum canum C. A. Mey.
 Taraxatum hoppeanum Gris.
 Taraxatum laevigatum (Willd.) DC.
 Taraxatum nigricans (Kit.) Rchb.
 Taraxatum officinale Weber
 Taraxatumserotinum (W. et K.) Poir.
 Cicerbita alpina (L.) Wallr.
 Mycelis muralis (L.) Rchb.
 Lactuca saligna L.
 Lactuca serriola Torn.
 Sonchus arvensis L.
 Crepis biennis L.
 crepis foetida L.
 Crepis paludosa (L.) Mnch.
 Crepis praemorsa (L.) Tausch
 Crepis viscidula Froel.
 Prenanthes purpurea L.
 Hieracium piloselloides Vill.

MONOCOTYLEDONEAE-osztály

ALISMATALES-rend

BUTOMACEAE-család

Butomus umbellatum L.

PANDANALES-rend

SPARGANIACEAE-család

Sparganium emersum Rehman

LILIACEAE-család

Colchicum autumnale L.
 Veratrum album L.
 Veratrum nigrum L.
 Anthericum ramosum L.
 Gagea lutea (L.) Ker.-Gaw.
 Gagea pratensis (Pers.) Dum.
 Allium flavescens Bess.
 Allium flavum L.
 Allium montanum Schmidt
 Allium oleraceum L.
 Allium paniculatum L.
 Allium saxatile M. B.
 Allium scorodoprasum L.

Hyacinthella leucophaea (K. Koch) Schur
Erytronium dens-canis L.
Ornithogalum Kochii Parl. var.
montanum Wierzb.
Ornithogalum umbellatum L.
Muscari racemosum (L.) Mill.
Muscari tenuiflorum Tausch.
Asparagus officinalis L.
Asparagus tenuifolius Lam.
Maianthemum bifolium (L.) F. Schm.
Polygonatum latifolium (Jacq.) Desf.
Polygonatum multiflorum (L.) All.
Polygonatum odoratum (Mill.) Druce
Polygonatum verticillatum (L.) All.
Streptopus amplexifolius (L.) DC.
Convallaria majalis L.
Paris quadrifolia L.

AMARYLLIDACEAE-család

Galanthus nivalis L.

IRIDACEAE-család

Crocus heuffelianus Herb.

Iris humilis M. B.

Iris pumila L.

JUNCACEAE-család

Luzula campestris (L.) Lam.

Luzula pilosa (L.) Willd.

CYPERALES-rend

CYPERACEAE-család

Scirpus sylvaticus L.

Eriophorum latifolium Hoppe

Eriophorum vaginatum L.

Holoschoenus vulgaris Link

Schoenoplectus lacustris (L.) Palla

Schoenoplectus tabernaemontani

(Gmel.) Palla

Bolboschoenus maritimus (L.) Palla

Eleocharis carniolica Koch

Eleocharis palustris (L.) R. Br.

Eleocharis uniglumis (Link) Schult.

Cyperus fuscus L.

Blysmus compressus (L.) Panz.

Chlorocyperus glaber (L.) Palla

Chlorocyperus glomeratus (Torn.) Palla

Chlorocyperus longus (L.) Palla

Acorellus pannonicus (Jacq.) Palla

Schoenus nigricans L.

Cladium mariscus (L.) Pohl

Carex acutiformis Ehrh.

Carex appropinquata Schum.

Carex atrata L.

Carex brizoides Jusl.

Carex buekii Wimm.

Carex canescens L.

Carex caryophyllea Latourr.

Carex digitata L.

Carex distans L.

Carex flava L.

Carex gracilis Curtis

Carex hirta L.

Carex hordeistichos Vill.

Carex humilis Leyss.

Carex lepidocarpa Tausch

Carex leporina L.

Carex michelii Host

Carex montana L.

Carex nigra (L.) Reichard

Carex ornithopoda Willd.

Carex pairaei F. Schultz

Carex pallescens L.

Carex panicea L.

Carex paupercula Michx.

Carex pendula Huds.

Carex pilosa Scop.

Carex praecox Schreb.

Carex remota Grubb.

Carex rupestris Bell.

Carex sempervirens Vill.

Carex silvatica Huds.

Carex spicata Huds.

Carex stelluata Good.

Carex tomentosa L.

Carex transsilvanica Schur

Carex vulpina L.

GRAMINALES-rend

GRAMINEAE-család

Stipa capillata L.

Koeleria splendens K. Presl

Bromus commutatus Schrad.

Festuca pseudovina Hack.

Festuca rubra L.

Festuca rupicola Heuff.

Festuca valesiaca Schleich.

ORCHIDALES-rend

ORCHIDACEAE-család

Orchis maculata L.

Orchis militaris L.

Orchis morio L.

Neottia nidus-avis (L.) Rich.

A gombák fajlistája abc sorrendben

ASCOMYCETES

Aleuria aurantia (Pers. ex Fr.) Fuck.
Balsamia polysperma Vitt.
Balsamia vulgaris Vitt.
Bulgaria inquinans (Pers. ex Fr.) Fr.
Claviceps purpurea
Ciboria amantacea (Bolt. ex Fr.) Fuck.
Chlorosplenium aeruginascens (Nyl.) Karst.
Choiromyces venosus (Fr.) Th. Fr.
Cyathipodia macropus (Pers. ex Fr.) Dennis
Daldinia concentrica (Bolt. ex Fr.)
Ces et de Not.
Daldinia vernicos (Schw.) de Not.
Disciotis venosa (Pers. ex Fr.) Boyd.
Elaphomyces anthracinus Vitt.
Elaphomyces asperulus Vitt.
Elaphomyces decipiens Vitt.
Elaphomyces echinatus Vitt.
Elaphomyces granulatus Fr.
Elaphomyces leveillei Tul.
Elaphomyces muricatus Fr.
Elaphomyces variegatus Vitt.
Genea lespiaultii Corda
Genea sphaerica Tul.
Geoglossum sp.
Gyromitra fastigiata (Pers.) Fr.
Gyromitra gigas (Krbh.) Herter
Gyromitra infula (Schff.) Fr.
Gyromitra perlata (Fr.) Fr.
Helotium vernus Denis
Helvella crispa (Scop.) Fr.
Helvella lacunosa Afz. ex Fr.
Helvella letispora Boud.
Helvella leucomelas
Helvella sulcata Afz. ex Fr.
Humaria hemisphaerica (Wigg. ex Fr.) Fuck.
Hydnotria tulasnei Bk. et Br.
Hypoxylon deustum (Fr.) Grev.
Hypoxylon fuscum (Pers. ex Fr.) Fr.
Hypoxylon transsilvanica
Leptopodia atra (König ex Fr.) Boud.
Leptopodia elastica (Bull.) Boud.
Leptopodia pezizoides (Afz.) Boud.
Mitrophora semilibera (DC. ex Fr.) Lévl.
Morchella conica Pers.
Nectria cinnabarina
Otidea concinna (Pers.) Fuck.
Otidea leporina (Barsch) Fuck.
Otidea sp.
Pachyphloeus conglomeratus Berk. et Br.
Pachyphloeus melanoxanthus Tul.

Paxina acetabulum (L. ex St.-Am.) O. Kuntze
Peziza badia Pers. ex Fr.
Peziza micropus Pers. ex Fr.
Peziza repanda Pers.
Peziza silvestris (Boud.) Mos.
Peziza varia (Hedw.) Fr.
Peziza sp.
Ptychoverpa bohemica (Krbh.) Boud.
Rhizina inflata (Schaeff.) Quéf.
Sarcoscypha coccinea (Fr.) Lamb.
Sarcosphaera crassa (Santi ex Steud.) Pouz.
Scutellinia scutellata (L. ex St. Am.) Lam.
Sepultaria flavida Pers., Fr.
Tarzetta catinus (Hol., Pers.) Korf. et Rog.
Tarzetta cupularis (L. ex Fr.) Sacc.
Tuber aestivum Vitt.
Tuber brumale Vitt.
Tuber dryophilum Tul.
Tuber excavatum Vitt.
Tuber ferrugineum Vitt.
Tuber fulgens Quéf.
Tuber macrosporum Vitt.
Tuber malacodermium Ed. Fischer
Tuber murinum Hesse
Tuber nitidum Vitt.
Tuber tuberculatum Bk. et Br.
Tuber rapaeodorum Tul.
Tuber rufum Pico ex Fr.
Tuber sp.
Urnula craterium (Schw.) Fr.
Verpa digitaliformis Pers.
Verpa fulvocinata Bres.
Xylaria digitata (L. ex Fr.) Grev.
Xylaria hypoxylon (L. ex Fr.) Grev.
Xylaria polymorpha (Scop.) Grev.
Xylaria longipes Nitschke

MYXOMYCETES

Lycogala epidendron (Mich.) Fr.

BASIDIOMYCETES

Agaricus abruptibulus Peck
Agaricus aestivalis (Moell.) Moell.
Agaricus annae Pilat
Agaricus arvensis Schff. ex Fr.
Agaricus bisporus (Lge.) Sing.
Agaricus bitorquis (Quel.) Sacc.
Agaricus bohusii
Agaricus campester (L.) Fr.
Agaricus comptulus Fr.
Agaricus capelli Bohus et Albert
Agaricus cupreo-brunneus (Schff. et Steer ex Moell.) Moell.

Agaricus deyllii Pilat
 Agaricus dulcidulus Schulz.
 Agaricus fusco-fibrillosus (Moell.) Pil.
 Agaricus haemorrhoidarius Kalchbr.
 Agaricus hortensis (Cke.) Pilat
 Agaricus langei (Moell.) Moell.
 Agaricus macrocarpus (Moell.) Moell.
 Agaricus macrosporus (Moell. et Schff.) Pil.
 Agaricus majusculus Pil.
 Agaricus medio-fuscus (Moell.) Moell.
 Agaricus maskae Pilat.
 Agaricus niveolutescens Huijism.
 Agaricus nivescens (Moel) Moell.
 Agaricus osecanus Pilat
 Agaricus perrarus Schulz.
 Agaricus placomyces Peck
 Agaricus praeclaresquamosus Fr.
 Agaricus pseudopratenensis Bohus
 Agaricus rusiophyllus Lasch.
 Agaricus sagatus Fr. ss. Ricken
 Agaricus semotus Fr.
 Agaricus silvaticus Schff. ex Secr.
 Agaricus silvicola (Vitt.) Sacc.
 Agaricus squamulifer (Moell.) Moell.
 Agaricus stramineus (Schff. & Moell.) Sing.
 Agaricus subfloccosus (Lge.) Pilat
 Agaricus transilvanicus Pázmány - ?
 Agaricus xanthodermus Gen.
 Agaricus sp.
 Agrocybe aegerita (Brig.) Sing.
 Agrocybe arvalis (Fr.) Sing.
 Agrocybe dura (Bolt. ex Fr.) Sing.
 Agrocybe erebia (Fr.) Kühn.
 Agrocybe pediades (Pers. ex Fr.) Fay.
 Agrocybe praecox (Pers. ex Fr.) Fay.
 Agrocybe putaminum (Mre.) Sing.
 Albatrellus confluens (Alb. et Schw, ex Fr.)
 Bond. et Sing.
 Albatrellus cristatus (Pers. ex Fr.)
 Bond. et Sing.
 Albatrellus ovinus (Schff. ex Fr.) Murr.
 Albatrellus pes-carpae (Pers. ex Fr.)
 Bond. et Sing.
 Albatrellus sp.
 Amanita alba Gill., Weisser Sch.
 Amanita aspera (Fr.) Hooker
 Amanita beckeri Huijism.
 Amanita caesarea (Scop. ex Fr.)
 Pers. ex Schw.
 Amanita citrina (Schff.) S. F. Gray
 Amanita crocea (Quél.) Sing.
 Amanita echinocephala (Vitt.) Quél.
 Amanita eliae Quél.
 Amanita inaurata Secr.
 Amanita fulva (Schff. ex Fr.) Pers.
 Amanita gemmata (Fr.) Gill.
 Amanita mairei Foley
 Amanita muscaria (L. ex Fr.) Hooker
 Amanita pantherina (DC ex Fr.) Secr.
 Amanita phalloides (Vaill. ex Fr.) Secr.
 Amanita regalis (Fr.) Königs.
 Amanita rubescens (Pers. ex Fr.) Gray
 Amanita spissa (Fr.) Kummer
 Amanita strobiliformis (Vitt.) Quél.
 Amanita subalpina Moser
 Amanita umbrinolutesca Secr.
 Amanita vaginata (Bull. ex Fr.) Quél.
 Amanita valida (Fr.)
 Amanita verna (Bull. ex Fr.) Pers. ex Vitt.
 Anellaria phalaenarum (Bull. ex Fr.) Mos.
 Anellaria semiovata (Sow. ex Fr.)
 Pears. & Dennis
 Armillaria luteovirens (A. & S. ex Fr.) Gill.
 Armillariella bulbosa (Barla) Romagn.
 Armillariella mellea (Vahl. in Fl. Dan. ex Fr.)
 Karst.
 Armillariella nigropunctata (Secr.) Sing.
 Armillariella obscura (Secr.) Romagn.
 Armillariella ostoyae Romagn.
 Armillariella polymyces (Pers. ex S. F. Gray)
 Sing. & Clc.
 Armillariella tabescens (Scop. ex Fr.) Sing.
 Asterophora lycoperdoides (Bull.) Ditm. ex
 S. F. Gray
 Astraeus hygrometricus (Pers.) Morg.
 Auricularia mesenterica (Dicks. ex S. F. Gray)
 Pers.
 Auriculariopsis ampla (Lév.) Mre.
 Auriscalpium vulgare (Fr.) Karst.
 Bjerkandera adusta (Willd. ex Fr.) Karst.
 Bolbitus vitellinus (Pers.) Gold M.
 Boletus aereus Bull. ex Fr.
 Boletus aestivalis Paulet ex Fr.
 Boletus calopus Fr.
 Boletus clavulipes
 Boletus dupainii Boud.
 Boletus edulis Bull. ex Fr.
 Boletus erythropus (Fr. ex Fr.) Pers.
 Boletus fechtneri Vel.
 Boletus fragrans Vitt.
 Boletus impolitus Fr.
 Boletus junquilleus (Quél.) Boud.
 Boletus lupinus Krbh.
 Boletus luridus Schff. ex Fr.
 Boletus pinicola Vitt.
 Boletus pulverulentus Opat.

Boletus queletii Schulz.
Boletus radicans Pers. ex Fr.
Boletus regius Krbh.
Boletus rhodopurpureus Smotl.
Boletus satanas Lenz.
Boletus speciosus Frost.
Boletus splendidus Martin
Boletus sp.
Bovista nigrescens Pers.
Bovista plumbea Pers.10
Bovista pusilla Pers.
Bovista tomentosa (Vitt.) de Toni
Bovista sp.
Calocera furcata Fr.
Calocera sp.
Calocybe chrysenteron (Bull. ex Fr.) Sing.
Calocybegambosa (Fr.) Donk.
Calvatia candida (Rostk.) Holl.
Calvatia excipuliformis (Pers.) Perd.
Calvatia uteriformis (Bull. ex Pers.) Jacq.
Cantharellula umbonata (Gmel. ex Fr.) Sing.
Cantharellus cibarius Fr.
Cantharellus lutescens (Pers.) Kühn-Romagn.
Cantharellus infundibuliformis Fr.
Cantharellus tubaeformis Bull. ex Fr.
Chalciporus amorellus
Chalciporus piperatus (Bull. ex Fr.) Bat.
Cantharellus pseudorubinus (Th.)
 Pil. et Dermar
Cantharellus rubinus (W. G. Smith) Sing.
Chroogomphus helveticus Sing.
Chroogomphus rutilus(Schff. ex Fr.)
 O. K.Miller
Clavulina rugosa (Bull. ex Fr.) Schroet.
Clavulinopsis corniculata
 (Schff. ex Fr.) Corner
Clavulinopsis helvola (Pers. ex Fr.) Corner
Clavariadelphus fistulosus (Holmsk. ex Fr.)
 Corner
Clavariadelphus junceus (A. et S. ex Fr.)
 Corner
Clavariadelphus ligula (Schff. ex Fr.) Donk.
Clavariadelphus pistillaris (L. ex Fr.) Donk.
Clavariadelphus sp.
Clavulina amethystina (Fr.) Donk.
Clavulina cinerea (Bull. ex Fr.) Schroet.
Clavulina cristata (Holmsk. ex Fr.) Schroet.
Clavulina rugosa (Bull. ex Fr.) Schroet.
Clitocybe aequabilis Raith.
Clitocybe bresadoliana Sing.
Clitocybe brumalis (Fr.) Quéf.
Clitocybe candicans (Pers. ex Fr.) Kummer
Clitocybe catina (Fr.) Quéf.
Clitocybe cerussata (Fr.) Kummer
Clitocybe clavipes (Pers. ex Fr.) Kummer
Clitocybe corda Kühn. et Romagn.
Clitocybe costat Kühn. et Romagn.
Clitocybe dealbata (Sow. ex Fr.) Kummer
Clitocybe diosma Einhellinger
Clitocybe flaccida (Sow. ex Fr.) Kummer
Clitocybe fragrans (Sow. ex Fr.) Kummer
Clitocybe fuligineipes Mért.
Clitocybe gallinacea (Scop. ex Fr.) Lge.
Clitocybe geotropa (Bull. ex Fr.) Quéf.
Clitocybe gibba (Pers. ex Fr.) Kummer
Clitocybe harmajae Lam.
Clitocybe josserandii (Sing.) Sing.
Clitocybe lignatilis (Pers. ex Fr.) Karst.
Clitocybe maxima (Fl. Wett. ex Fr.) Kummer
Clitocybe odora (Bull. ex Fr.) Kummer
Clitocybe olorina (Fr.) Gill.
Clitocybe phaeophthalma (Pers.) Kuyp.
Clitocybe phyllophila (Fr.) Quéf.
Clitocybe pithyophila (Secr.) Gill.
Clitocybe rivulosa (Pers. ex Fr.) Kummer
Clitocybe sinopica (Fr. ex Fr.) Kummer
Clitocybe squamulosa (Pers. ex Fr.) Lge.
Clitocybe suaveolens (Schum. ex Fr.)
 Kummer
Clitocybe subalutacea (Batsch ex Fr.)
 Kummer
Clitocybe tornata (Fr.) Quéf.
Clitocybe tuba (Fr.) Gill.
Clitocybe sp.
Clitopilus prunulus (Scop. ex Fr.) Kummer
Collybia acervata (Fr.) Karst.
Collybia butyracea (Bull. ex Fr.) Quéf. var.
asema (Fr.)
Collybia butyracea (Bull. ex Fr.) Quéf.
Collybia confluens (Pers. ex Fr.) Kummer
Collybia cookei (Bres.) J. D.Arnold
Collybia distorta (Fr.) Quéf.
Collybia dryophila (Bullex Fr.) Kummer
Collybia exsculpta (Fr.) Gill.
Collybia extuberans Fr.
Collybia fuscopurpurea (Pers. ex Fr.) Kummer
Collybia fusipes (Bull. ex Fr.) Quéf.
Collybia hariolorum (DC. ex Fr.) Quéf.
Collybia hybrida (Kühn. & Romagn.) Svr. &
 Kub.
Collybia maculata (A. & S. ex Fr.) Quéf.
Collybia marasmioides (Britz.)
 Brsky. & Stangl.
Collybia maxima
Collybia nivalis (Luthi & Plomb) Mos.
Collybia obscura Favre

Collybia ocellata (Fr. ex Fr.) Kummer
Collybia peronata (Bolt. ex Fr.) Sing.
Collybia putilla (Fr.) Sing.
Collybia porrea (Pers. ex Fr.) Sing.
Collybia succinea (Fr.) Quéf.
Collybia sp.
Coltricia perennis (L. ex Fr.) Murr.
Coltricia sp.
Conocybe ambigua (Kühn.) Sing.
Conocybe dumentorum (Vel.) Svr.
Conocybe pubescens (Gill.) Kühn.
Conocybe rickenii (J. Schff.) Kühn.
Conocybe sienophylla (Bk. & Br.) Sing.
Conocybe spiculooides Kühn.
Conocybe tenera (schff. ex Fr.) Kühn.
Conocybe sp.
Coprinus alopecia Lasch. ex Fr.
Coprinus atramentarius (Bull. ex Fr.) Fr.
Coprinus auricomus Pat.
Coprinus cineratus Quéf.
Coprinus comatus (Mill. ex Fr.) S. F. Gray
Coprinus disseminatus (pers. ex Fr.) S. F. Gray
Coprinus domesticus (Bolt. ex Fr.) S. F. Gray
Coprinus ellisii Orton
Coprinus hemerobius Fr.
Coprinus leiocephalus Orton
Coprinus micaceus (Bull. ex Fr.) Fr.
Coprinus niveus (Pers. ex Fr.) Fr.
Coprinus picaceus (Bull.) Fr.
Coprinus plicatilis (Curt. ex Fr.) Fr.
Coprinus romagnesianus Sing.
Coprinus sterquilinus Fr.
Coprinus truncorum (Schff.) Fr.
Coprinus tuberosus Quéf.
Cortinarius adalberti Favre
Cortinarius alboviolaceus (Pers. ex Fr.) Fr.
Cortinarius allutus (Secr.) Fr.
Cortinarius armeniacus (Schff. ex Fr.) Fr.
Cortinarius aureofulvus Mos.
Cortinarius badiolatus (Mos.) Mos.
Cortinarius brunneofulvus Fr.
Cortinarius bulliardii (Fr.) Fr.
Cortinarius camphoratus Fr.
Cortinarius coeruleascens (Schff. ex Secr.) Fr.
Cortinarius collinitus Fr.
Cortinarius crassifolius (Vel.)
 Kühn. & Romagn.
Cortinarius crassus Fr.
Cortinarius diomus Kühn.
Cortinarius duracinus Fr.
Cortinarius grallipes Fr.
Cortinarius lucorum (Fr.) Lge.
Cortinarius lustratus Fr.
Cortinarius multififormis (Fr.) Fr.
Cortinarius nemorensis (Fr.) Lge.
Cortinarius orellanus (Fr.) Fr.
Cortinarius pluvius (Fr.) Fr.
Cortinarius praestans (Cord.) Gill.
Cortinarius privignoides R. Hry.
Cortinarius rigens (Pers. ex Fr.) Fr.
Cortinarius subargentatus Orton
Cortinarius subfulgens Orton
Cortinarius subpurpurascens Fr.
Cortinarius torvus (Bull. ex Fr.) Fr.
Cortinarius trivialis Lge.
Cortinarius uraceus Fr.
Cortinarius validus Favre
Cortinarius varicolor Fr.
Cortinarius variegatus Bres.
Cortinarius versicolor Hy. 1
Cortinarius vulpinus (Vel.) Hry
Cortinarius sp.
Craterellus cornucopioides (L. ex Fr.) Pers.
Crepidotus caspari Vel.
Crepidotus lindellii Pilat
Crepidotus mollis (Schff. ex Fr.) Kummer
Crepidotus pubescens Bres.
Crepidotus variabilis (Pers. ex Fr.) Kummer
Crepidotus sp.
Crinipellis stipitaria (Fr.) Pat.
Crucibulum laeve (Bull. ex DC.) Kambly.
Cuphophyllus fuscescens (Bres.) Mos.
Cuphophyllus niveus (Scop. ex Fr.) Karst.
Cuphophyllus pratensis (Pers. ex Fr.) Karst.
Cuphophyllus russocoriaceus Bk. & Br
Cuphophyllus virgineus (Wulf. ex Fr.) Karst.
Cyathus olla (Batsch) ex Pers.
Cyathus striatus (Huds. ex Pers.)
 Willd. ex Pers.
Cystoderma ambrosii (Bres.) Sm. & Sing.
Cystoderma amiantinum (Scop. ex Fr.) Fay.
Cystoderma cacharias (Pers. ex Secr.) Fay.
Cystoderma cinnabarinum (A. et S. ex Secr.)
 Fay
Cystoderma granulosum (Batsch ex Fr.) Fay.
Cystoderma longisporum (Kühn.)
 Heinem. & Thoen
Cystoderma sp.
Cystolepiota eriophora (Peck.) Knuds.
Cystolepiota perplexa (Knuds.) Bon.
Daedalea quercina L. ex Fr.
Daedaleopsis confragosa (Bolt. ex Fr.) Schoet.
Dermocybe aureifolia (Peck.) Mos.
Dermocybe cinnabarina (Fr.) Wünsche
Dermocybe cinnamomea (L. ex Fr.) Wünsche
Dermocybe cinnamomeobadia (R. Hry.) Mos.

Dermocybe cinnamomeolutea (Orton) Mos.
 Dermocybe crocea (Schff. ex Fr.) Mos.
 Dermocybe croceifolia (Pers.) Mos.
 Dermocybe malicoria (Fr.) Ricken
 Dermocybe palustris (Mos.) Mos.
 Dermocybe sphagnogena Mos.
 Dermocybe squamulosa (Batsch ex Hry.) ss.
 Hry.
 Dermocybe uliginosa (Berk.) Mos.
 Dermocybe sp.
 Dermoloma emilii-dlouhyi Svrcek
 Dermoloma sp.
 Elasmomyces mattirolanus Cav.
 Endogone borealis Thax.
 Endogone irregularis Szem.
 Endogone macrocarpa (Tul. & Tul.)
 Tul. et Tul.
 Endogone microcarpa (Tul.) Tul.
 Entoloma aprile (Britz.) Sacc.
 Entoloma cetratum (Fr.) Mos.
 Entoloma clypeatum (L. ex Fr.) Kummer
 Entoloma cucullatus Favre
 Entoloma erophilum (Fr.) Karst.
 Entoloma farinolens (Orton)
 Entoloma infula (Fr.) Quéf.
 Entoloma leptonipes (Kühn. & Romagn.) Mos.
 Entoloma lividoalbum (Kühn. & Romagn.) Mos.
 Entoloma lucidum (Orton)
 Entoloma mammosum (Fr.) Hesler
 Entoloma neglectum (Lasch) Mos.
 Entoloma nidorosum (Fr.) Quéf.
 Entoloma papillatum (Bres.) Hesler
 Entoloma pleopodium (Bull. ex Fr.) Quéf.
 Entoloma rhodopolium (Fr.) Kummer
 Entoloma saundersii (Fr.) Sacc.
 Entoloma sarcitum (Fr.) Noord.
 Entoloma sericellum (Bull. ex Fr.) Kummer
 Entoloma sericeum (Bull. ex Mérat.) Quéf.
 Entoloma sinuatum (Bull. ex Fr.) Kummer
 Entoloma speculum (Fr.) Kummer
 Entoloma sphagnetii R. Naveau
 Entoloma stausporum (Bres.) Hk.
 Entoloma tenellus Favre
 Entoloma sp.
 Exidia glandulosa (Bull. ex St.-Am.) Fr.
 Exidia truncata Fr.
 Exidia vaccinii (Fuckel) Woronin
 Exidia sp.
 Fistulina hepatica (Schff.) ex Fr.
 Flammulaster ferruginea (Mre. ex Kühn.) Walt.
 Flammulester limulata (Weinm. ex Fr.) Walt.
 Flammulina ononidis Arnolds.
 Flammulina velutipes (Curt. ex Fr.) Sing.
 Funalia trogii (Berk.) Bond. et Sing.
 Galerina camerina (Fr.) Kühn.
 Galerina hypnorum (Schränk ex Fr.) Kühn.
 Galerina marginata (Fr.) Kühn.
 Galerina pumila (Pers. ex Fr.) M. Lge. ex Sing.
 Galerina vittaeformis (Fr.) Sing.
 Galerina sp.
 Ganoderma applanatum (Pers. ex Wallr.) Pat.
 Ganoderma lucidum (Leys. ex Fr.) Karst.
 Gautieria graveolens Vitt.
 Gautieria morchellaeformis Vitt.
 Gautieria othii Trog.
 Geastrum fimbriatum Fr.
 Geastrum rufescens Pers.
 Geastrum triplex Jungh.
 Geastrum sp.
 Gerronema chrysophyllum (Fr.) Gill.
 Gerronema sp.
 Gloeophyllum abietinum (Bull. ex Fr.) Karst.
 Gloeophyllum trabeum
 Gloeoporus dichrous (Fr.) Bres.
 Gomphidius glutinosus (Schff. ex Fr.) Fr.
 Gomphus clavatus (Pers. ex Fr.) S. F. Gray
 Grifola frondosa (Dicks. ex Fr.) S. F. Gray
 Gymnopilus sapineus L.
 Gymnopilus spectabilis (Fr.) Sing.
 Gymnopilus sp.
 Gyrodon lividus (Bull. ex Fr.) Sacc.
 Gyroporus castaneus (Bull. ex Fr.) Quéf.
 Gyroporus cyanescens (Bull. ex Fr.) Quéf.
 Hebeloma clavulipes Romagn.
 Hebeloma crustuliniforma (Bull. ex Fr.) Quéf.
 Hebeloma curtipes
 Hebeloma edurum Metr.
 Hebeloma gigaspernum Gröger
 Hebeloma hiemale Bres.
 Hebeloma magnimamma (Fr.) Quéf.
 Hebeloma pumillum Lge.
 Hebeloma populinum Romagn.
 Hebeloma radicosum (Bull. ex Fr.) Ricken
 Hebeloma sacchariolens Quéf.
 Hebeloma sinapizans (Paulet ex Fr.) Gill.
 Hebeloma spoliatum (Fr.) Karst.
 Hebeloma strophosum (Fr.) Sacc.
 Hebeloma truncatum (Schff. ex Fr.) Kummer
 Hebeloma sp.
 Hemimycena cucullata (Pers. ex Fr.) Sing.
 Hemimycena delectabilis (Peck) Sing.
 Hericium ramosum (Bull. ex Mérat.) Let.
 Hirneola viscosa (Pers. ex Fr.) Fr.
 Hirneola auricula-judae Bull. ex Fr.
 Hirschioporus abietinus (Dicks. ex Fr.) Donk
 Hohenbuehelia mastrucata (Fr.) Sing.

Hydnellum caeruleum (Hornem. ex Pers.)
 P.Karst.
 Hydnum albidum Peck
 Hydnum repandum Fr.
 Hydnum rufescens Pers. ex Fr.
 Hygrocybe ceracea (Wulf. ex Fr.) Karst.
 Hygrocybe chlorophana (Fr.) Karst.
 Hygrocybe citrina (Rea) Lge.
 Hygrocybe coccinea (Schff. ex Fr.) Kummer
 Hygrocybe conica (Scop. ex Fr.) Kummer
 Hygrocybe glutinipes (Lge.) Orton
 Hygrocybe intermedius (Pass.) Fay.
 Hygrocybe insipida (Lge. ex Lundell) Mos.
 Hygrocybe laeta (Pers. ex Fr.) Karst.
 Hygrocybe microspora
 Hygrocybe miniata (Fr.) Kummer
 Hygrocybe moserii Bon.
 Hygrocybe nigrescens (Quél.) Kühn.
 Hygrocybe ovina (Bull. ex Fr.) Kühn.
 Hygrocybe parvula (Peck) Murr.
 Hygrocybe psittacina (Schff. ex Fr.) Wüns.
 Hygrocybe punicea (Fr.) Kummer
 Hygrocybe reai R. Mre.
 Hygrocybe sciophana (Fr.) Karst.
 Hygrocybe turunda (Fr. ex Fr.) Karst.
 Hygrocybe sp.
 Hygrophoropsis aurantiaca (Wulf. ex Fr.) R. Mre.
 Hygrophoropsis olida (Quél.) Métr.
 Hygrophorus agathosmus (Fr. ex Secr.) Fr.
 Hygrophorus arbustivus Fr.
 Hygrophorus chrysodon (Batsch.) Fr.
 Hygrophorus cossus (Sow. ex Fr.) Fr.
 Hygrophorus dichrous Kühn. et Rom.
 Hygrophorus eburneus (Bull. ex Fr.) Fr.
 Hygrophorus gliocylus Fr.
 Hygrophorus hypothejus (Fr. ex Fr.) Fr.
 Hygrophorus leucophaeus (Scop. ex Fr.) Fr.
 Hygrophorus lucorum Kalchbr.
 Hygrophorus marzuolus (Fr.) Bres.
 Hygrophorus melizeus Fr.
 Hygrophorus nemoreus (Lasch) Fr.
 Hygrophorus olivaceoalbus (Fr. ex Fr.) Fr.
 Hygrophorus penarius Fr.
 Hygrophorus persicolor Ricek
 Hygrophorus pudorinus (Fr.) Fr.
 Hygrophorus pustulatus (Pers. ex Fr.) Fr.
 Hygrophorus russula (Schff. ex Fr.) Quél.
 Hygrophorus sp.
 Hymenogaster bulliardii Vitt.
 Hymenogaster citrinus Vitt.
 Hymenogaster disciformis Hesse
 Hymenogaster lilacinus Tul.
 Hymenogaster luteus Vitt.
 Hymenogaster mutabilis (Soehner)
 Zeller et Dodge
 Hymenogaster muticus Berk. et Br.
 Hymenogaster olivaceus Vitt.
 Hymenogaster prunatus Hesse
 Hymenogaster suevicus Soeh.
 Hymenogaster sulcatus Hesse
 Hymenogaster verrucosus Buch.
 Hymenogaster vulgaris Tul.
 Hypholoma capnoides (Fr. ex Fr.) Kummer
 Hypholoma elaeodes (Fr.)
 Hypholoma elongatipes Peck
 Hypholoma epixanthum (Fr.) Quél.
 Hypholoma fasciculare (Huds. ex Fr.) Kummer
 Hypholoma microcarpa sp. nova
 Hypholoma radicosum Lge.
 Hypholoma sublateritium (Fr.) Quél.
 Hypholoma udum (Pers. ex Fr.) Kühn.
 Hypholoma sp.
 Hypsizygos circinatus (Fr.) Sing.
 Hysterangium fragile Vitt.
 Hysterangium pseudostoloniferum Svr.
 Inocybe abjecta Karst.
 Inocybe acuta Boud.
 Inocybe appendiculata Köhn.
 Inocybe asterospora Quél.
 Inocybe bongardii (Weinm.) Quél.
 Inocybe bresadolae Mass.
 Inocybe brevispora Huijsm.
 Inocybe brunneoatra (Heim.) P. D. Orton
 Inocybe brunneo-rufa Stangl & Veselsky
 Inocybe cervicolor (Pers. ex Pers.) Quél.
 Inocybe cicatricata Ell. & Everh.
 Inocybe commutabilis Furrer
 Inocybe cookei Bres.
 Inocybe curvipes Karst.
 Inocybe erubescens Blytt.
 Inocybe fastigiata (Schff. ex Fr.) Quél.
 Inocybe friesii Heim
 Inocybe fuligineo-ater Huijsm.
 Inocybe geophylla (Sow. ex Fr.) Kummer
 Inocybe griseovelata Kühn.
 Inocybe hygrophila Favre
 Inocybe kuehneri Stangl & Veselsky
 Inocybe lacera (Fr.) Kummer
 Inocybe lanuginosa (Bull. ex Fr.) Kummer
 Inocybe leptocystis atk.
 Inocybe napipes Lge.
 Inocybe obscuroides P. D.Orton
 Inocybe olovaceobrunnea Favre
 Inocybe pallidipes Ell. et Everh.
 Inocybe perlata (Cke.) Sacc
 Inocybe praetervisiva Quél.

Inocybe proxinella Karst.
Inocybe pseudasterospora Kühn. & Bours.
Inocybe pseudodestructa Stangl. & Veselsky
Inocybe pudica Kühn.
Inocybe pyriodora (Pers. ex Fr.) Quéf.
Inocybe rennyi Bk. & Br.
Inocybe splendens Heim
Inocybe subnudipes Kühn.
Inocybe transitoria (Br.) Sacc.
Inocybe trivialis (Lge.)
Inocybe umbrina Bres.
Inocybe urbana Aless.
Inocybe virgatula Kühn.
Inocybe sp.
Inonotus curricularis (Bull. ex Fr.) Karst.
Inonotus hispidus (Bull. ex Fr.) Karst.
Kuehneromyces mutabilis (Schff. ex Fr.)
Sing. & Smith
Kuehneromyces vernalis (Peck) Sing. & Smith
Laccaria affinis (Sing.) Bon.
Laccaria amethystina (Bolt. ex Hooker) Murr.
Laccaria bicolor (R. Mre.) Orton
Laccaria carbonicola (Sing.) Contu.
Laccaria farinacea (Huds.) Sing.
Laccaria laccata (Scop. ex Fr.) Bk. et Br.
Laccaria lateritia Mal.
Laccaria montana Sing.
Laccaria scotica
Laccaria striatula (Peck.) Orton
Laccaria tetraspora Sing.
Laccaria transsilvanica sp. nov. tipus
Laccaria sp.
Lactarius acris Bolt. ex Fr.
Lactarius aspideus Fr.
Lactarius aurantiacus Fr.
Lactarius azonites Bull. ex Fr.
Lactarius badiosanguneus Kühn. & Romagn.
Lactarius bestillonii (Nh .Z. Sch.) Bon.
Lactarius blenius Fr.
Lactarius bresadolianus Sing.
Lactarius camphoratus (Bull. ex Fr.)
Lactarius chrysorrhoeus Fr.
Lactarius cimiciarius Fr.
Lactarius circellatus Fr.
Lactarius citriolens Pouzar
Lactarius controversus Pers. ex Fr.
Lactarius cremor Fr.
Lactarius cupricolor Z. Sch.
Lactarius decipiens Quéf.
Lactarius deliciosus Fr.
Lactarius deterrimus Gröger
Lactarius eburneus Z. Sch.
Lactarius evosmus Kühn.
Lactarius fluens Boud.
Lactarius fraxineus Romagn.
Lactarius fuliginosus Fr.
Lactarius fuscus Roll.
Lactarius glaucescens Crossl.
Lactarius glutinopallens Moell. & Lge.
Lactarius glycosmus Fr.
Lactarius hradecensis Z. Sch.
Lactarius helvus Fr.
Lactarius hortensis Z. Schff.
Lactarius hysginus Fr.
Lactarius ichoratus Batsch. ex Fr.
Lactarius insulsus Fr.
Lactarius lacunarum Romagn. ex Hora
Lactarius lignyotus Fr.
Lactarius mairei Mal.
Lactarius mammosus Fr.
Lactarius mitissimus Fr.
Lactarius necator (Bull. em Pers. ex Fr.) Karst.
Lactarius obscuratus (Lasch) Fr.
Lactarius omphaliformis Romagn.
Lactarius pallidus Pers. ex Fr.
Lactarius picinus Fr.
Lactarius piperatus (L. ex Fr.) S. F. Gray
Lactarius pubescens Fr.
Lactarius pterosporus Rom.
Lactarius pyrogalus Bull. ex Fr.
Lactarius quietus Fr.
Lactarius rufus (Scop.) Fr.
Lactarius rugatus Kühn. & Romagn.
Lactarius salmonicolor Heim et Lecl.
Lactarius scrobiculatus (Scop. ex Fr.) Fr.
Lactarius semisanguifluus Heim et Lecl.
Lactarius serifluus DC. ex Fr.
Lactarius sphagneti (Fr.) Neuh.
Lactarius spurius Rom.
Lactarius subdulcis Bull. ex Fr.
Lactarius submontanus Lindgr.
Lactarius subumbonatus Lindgr.
Lactarius theiogalus (Bull.) Fr.
Lactarius torminosus (Schff. ex Fr.) S. F. Gray
Lactarius trivialis Fr.
Lactarius umbrinus Pers. ss Rick.
Lactarius uvidus Fr.
Lactarius vellereus (Fr.) Fr.
Lactarius vietus Fr.
Lactarius volemus Fr.
Lactarius zonarius Fr.
Lactarius zonarioides Kühn. & Romagn.
Lactarius sp.
Laetiporus sulphureus (Bull. ex Fr.) Boud. et Sing.
Leccinum aurantiacum (Bull. ex St. Am.)
S. F. Gray

Leccinum crocipodium (Let.) Walt.
Leccinum decipiens (Sing.) Pil. et Dermek
Leccinum duriusculum (Kalchbr. & Schul. ap Fr.) Sing.
Leccinum griseum (Quél.) Sing.
Leccinum holopus (Rostk.) Walt.
Leccinum piceinum Pil.
Leccinum quercinum (Pil.) Pil.
Leccinum scabrum (Bull. ex Fr.) S. F. Gray
Leccinum testaceoscabrum (Secr.) Sing.
Leccinum variicolor Walt.
Leccinum versipelle (Fr. et Hök.) Snell.
Leccinum sp.
Lentinellus cochleatus (Pers. ex Fr.) Karst.
Lentinellus vulpinus (Sow. ex Fr.) Kühn. et Mre.
Lentinus adhaerens (A. & S. ex Fr.) Fr.
Lentinus sp.
Lenzites betulina (L. ex Fr.) Fr.
Lepiota acutesquamosa (Weinm.) Kummer
Lepiota alba (Bres.) Sacc.
Lepiota aspera (Pers. in Hofm. ex Fr.) Quél.
Lepiota clypeolaria (Bull. ex Fr.) Kummer
Lepiota clypeolarioides Rea.
Lepiota cristata (A. & S. ex Fr.) Kummer
Lepiota erminea (Fr.) Gill.
Lepiota fulvella Rea
Lepiota ignicolor Bres.
Lepiota kühneri Huijism.
Lepiota lilacea Bres.
Lepiota pallida Locq.
Lepiota pseudohelveola Kühn. ex Hora
Lepiota subfelinoides Bon.- P. D. Orton
Lepiota subincarnata Lge.
Lepiota sp.
Lepista caespitosa (Bres.) Sing.
Lepista flaccida (Sow. ex Fr.) Kummer
Lepista gilva (Pers. ex Fr.) Roze
Lepista inversa (Scop. ex Fr.) Pat.
Lepista irina (Fr.) Bigelow
Lepista luscina (Fr.) Sing.
Lepista nebularis (Fr.) Harmaja
Lepista nuda (Bull. ex Fr.) Cke.
Lepista personata (Fr. ex Fr.) Cke.
Lepista sordida (Fr.) Sing.
Lepista vernicosa (Fr.) ss. Ricken
Lepista sp.
Leucoagaricus bresadolae (Schulz.) Bon.
Leucoagaricus carneifolius (Gill.)
Leucoagaricus densifolius (Gill.) Bon.
Leucoagaricus locquinii Pázm.
Leucoagaricus macrorrhizus (Locq.) Sing.
Leucoagaricus pilatianus (Demoulin)
 Bon. & Boiff.
Leucoagaricus pudicus (Bull. ex Quél.) Bon.
Leucoagaricus sp.
Leucogaster nudus (Hazsl.) Holl.
Leucopaxillus giganteus (Fr.) Sing.
Leucopaxillus lepistoides (R. Mre.) Sing.
Leucopaxillus paradoxus (Cost.-Dufour) Bours.
Leucopaxillus sp.
Limacella furnacea (Let.) R. Mre.
Limacella illinita (Fr.) Murr.
Limacella guttata (Fr.) Konr. & Maubl.
Lycoperdon decipiens Dur. et Mont.
Lycoperdon echinatum Pers.
Lycoperdon ericetorum Pers.
Lycoperdon hungaricum Holl.
Lycoperdon molle Pers.
Lycoperdon muscorum Morg.
Lycoperdon perlatum Pers.
Lycoperdon pyriforme Pers.
Lycoperdon spadicum Pers.
Lycoperdon umbrinum Pers.
Lycoperdon sp.
Lyophyllum connatum (Schum. ex Fr.) Sing.
Lyophyllum decastes (Fr.) Sing.
Lyophyllum fumosum (Pers. ex Fr.) Kühn.
Lyophyllum infumatum (Bres.) Kühn.
Lyophyllum loricatum (Fr.) Kühn.
Lyophyllum ovisporum Reid.
Lyophyllum sp.
Macrocyttidia cucumis (Pers. ex Fr.) Heim.
Macrolepiota bohémica (Wich.) Krigl. Pázm.
Macrolepiota excoriata (Schff. ex Fr.) Acker-Sch.
Macrolepiota gracilentia (Fr.) Vick.
Macrolepiota heimi (Locq.) Bon.
Macrolepiota konradii (Huijism. ex Ort.) Mos.
Macrolepiota mastoidea (Fr.) Sing.
Macrolepiota permixta (Barla) Mos.
Macrolepiota procera (Scop. ex Fr.) Sing.
Macrolepiota puellaris (Fr.) Mos.
Macrolepiota rhacodes (Vitt.) Sing.
Macrolepiota subsquarrosa (Locq.) Bon.
Macrolepiota venenata Bon.
Marasmiellus amadelphus (Bull. ex Fr.) Mos.
Marasmiellus languidus (Lasch) Sing.
Marasmiellus ramealis (Bull. ex Fr.) Sing.
Marasmiellus sp.
Marasmius alliaceus (Jacq. ex Fr.) Fr.
Marasmius androsaceus (L. ex Fr.) Fr.
Marasmius bulliardii Quél.
Marasmius cohaerens (Pers. ex Fr.) Fr.
Marasmius collinus (Scop. ex Fr.) Sing.
Marasmius limosus Boud. & Quél.
Marasmius oreades (Bolt. ex Fr.) Fr.
Marasmius prasiosmus (Fr.) Fr.

Marasmius rotula (Scop. ex Fr.) Fr.
 Marasmius scordonius (Fr.) Fr.
 Marasmius semiglobularis Bon.
 Marasmius splachnoides Fr.
 Marasmius torquescens Quél.
 Marasmius Wynnei BK. & Br.
 Marasmius sp.
 Melanogaster ambiguus (Vitt.) Tul.
 Melanogaster broomeianus Berk.
 Melanogaster odoratissimus (Vitt.) Tul.
 Melanogaster variegatus (Vitt.) Tul.
 Melanoleuca brevipes (Bull. ex Fr.) Pat.
 Melanoleuca cognata (Fr. K.-M. ss. Métr.
 Melanoleuca curtipes (Fr.) Bon.
 Melanoleuca decembris Métr.
 Melanoleuca excissa (Fr.) Sing.
 Melanoleuca grammopodia (Bull. ex Fr.) Pat.
 Melanoleuca humilis (Pers. ex Fr.) Pat.
 Melanoleuca intervinoza Métr.
 Melanoleuca kriegelsteinerii sp. nova
 Melanoleuca leucophylla Métr.
 Melanoleuca nigripes Métr.
 Melanoleuca oreina (Fr.) Kühn. & Mre.
 Melanoleuca phaeopodia (Bull. ss. Bres.) Sing.
 Melanoleuca polioleuca (Fr.) Kühn. & Mre.
 Melanoleuca stridula (Fr.) Sing.
 Melanoleuca subalpina (Britz.) Brsk. & Stangl.
 Melanoleuca subpulverulenta (Pers. ex Fr.) Sing.
 Melanoleuca turrata (Fr.) Sing.
 Melanoleuca vulgaris (Pat.) Pat.
 Melanoleuca sp.
 Meripilus giganteus (Pers. ex Fr.) Karst.
 Merulius tremellosus Schrad. ex Fr.
 Micromphale brassicolens (Romagn.) Orton
 Micromphale cauvetii Mre. & Kühn.
 Micromphale foetidum (Sow. ex Fr.) Sing.
 Micromphale perforans (Hofm. & Fr.) Sing.
 Micromphale sp.
 Mutinus caninus (Huds. ex Pers.) Fr.
 Mycena abramsii Murr.
 Mycena acicula (Schff. ex Fr.) Kummer
 Mycena aetites (Fr.) Quél.
 Mycena alcalina (Fr.) Kummer
 Mycena cinerella Karst.
 Mycena cineroides Hintikka
 Mycena clavicularis (Fr.) Gill.
 Mycena crocata (Schrad. ex Fr.) Kummer
 Mycena diosma Krigl. ex Schw.
 Mycena dissimulabilis (Britz.) Sacc.
 Mycena epipterygia (Scop. ex Fr.)
 Mycena epipterygioides Pears.
 Mycena fagetorum (Fr.) Gill.
 Mycena flavoalba (Fr.) Quél.
 Mycena galericulata (Scop. ex Fr.) S. F. Gray
 Mycena galopoda (Pers. ex Fr.) Kummer
 Mycena inclinata (Fr.) Quél.
 Mycena maculata Karst.
 Mycena oregonensis A. H. Smith
 Mycena pelianthina (Fr.) Quél.
 Mycena phyllogena (Pers.) Sing.
 Mycena polygramma (Bull. ex Fr.) S. F. Gray
 Mycena praecox Vel.
 Mycena pura (Pers. ex Fr.) Kummer
 Mycena Quisquiliaris (Joss.) Kühn.
 Mycena renati Quél.
 Mycena forida (Scop. ex Fr.)
 Mycena rosea typus
 Mycena rosella (Fr.) Kummer
 Mycena sanguinolenta (A. & S. ex Fr.) Kummer
 Mycena viscosa (Secr.) R. Mre.
 Mycena vitilis (Fr.) Quél.
 Mycena zephrus (Fr. ex Fr.) Kummer
 Mycena sp.
 Octaviania asterosperma Vitt.
 Octaviania cerea (Schoen.) Sw.
 Octaviania laevis (Hesse) O. Kuntze
 Octaviania stephensii Tul.
 Omphalina ericetorum (Pers. ex Fr.) M. Lge.
 Omphalina obscurata Reid
 Omphalina umbratilis (Fr.) Quél.
 Omphalina sp.
 Omphalotus olearius (DC. ex Fr.) Sing.
 Oudemansiella badia (Quél.) Mos.
 Oudemansiella causei (R. Mre.) Mos.
 Oudemansiella longipes (Bull. ex St. Amans)
 Mos.
 Oudemansiella platyphylla (Pers. ex Fr.) Mos.
 Oudemansiella pseudoradicata Mos.
 Oudemansiella radicata (Relh. ex Fr.) Sing.
 Oudemansiella renati Clc.
 Oudemansiella sp.
 Pachylepyrium sp.
 Panaeolina foenicisii (Pers. ex Fr.) Mre.
 Panaeolus phalaenarum (Bull. ex Fr.) Fr.
 Panaeolus papilionaceus (Bull. ex Fr.) Quél.
 Panaeolus rickenii Hora
 Panaeolus sphinctrinus (Fr.) Quél.
 Panaeolus sphinctrinus var. minor (Fr.) Sing.
 Panaeolus subbalteatus (Berk. & Br.) Sacc.
 Panaeolus sp.
 Panellus mitis (Pers. ex Fr.) Sing.
 Panellus stypticus (Bull. ex Fr.) Karst.
 Panus conchatus (Bull. ex Fr.) Fr.
 Panus rudis Fr.
 Paxillus atrotomentosus (Batsch.) Fr.
 Paxillus filamentosus Fr.

Paxillus involutus (Batsch.) Fr.
 Phaeolepiota aurea (Matt. ex Fr.) Mre.
 Phaeomarasmium horizontalis
 (Bull. ex St. Amans) Kühn.
 Phellinus ribis Schum. ex Fr.) Quél.
 Phellinus evonymi Kalchbr.
 Phallus impudicus L. ex Pers.
 Phellodon confluens (Pers.) Pous.
 Phellodon tomentosus (Fr.) Banker
 Phlebia aurantica (Sow.) Karst.
 Pholiota adiposa (Fr.) Kummer
 Pholiota astragalina (Fr.) Sing.
 Pholiota aurivella (Btsch ex Fr.) Kummer
 Pholiota conissans (Fr.) Mos.
 Pholiota curvipes (Fr.) Quél.
 Pholiota destruens (Brond.) Quél.
 Pholiota flammans (Fr.) Kummer
 Pholiota flavida (Schff. ex Fr.) Sing.
 Pholiota fusa (Batsch ex Fr.) Sing.
 Pholiota gummosa (Lasch) Sing.
 Pholiota heteroclita (Fr.) Quél.
 Pholiota lenta (Pers. ex Fr.) Sing.
 Pholiota lucifera (Lasch) Quél.
 Pholiota scamba (Fr.) Mos.
 Pholiota spumosa (Fr.) Sing.
 Pholiota squarrosa (Pers. ex Fr.) Kummer
 Pholiota squarroso-adiposa Lge.
 Pholiota subsquarrosa (Fr.)
 Pholiota sp.
 Pholiotina arrhenii (Fr.) Sing.
 Pholiotina blattaria (Fr.) Fay.
 Pholiotina exannulata Kühn.
 Phylloporus rhodoxanthus (Schw.) Bres.
 Piptoporus betulinus (Bull. ex Fr.) Karst.
 Piptoporus quercinus (Schrad. ex Fr.) Pil.
 Pleurotellus chioneus (Pers. ex Fr.) Kühn.
 Pleurotus calyptratus (Lindbl. ap.Fr.) Sacc.
 Pleurotus cornucopiae Paul. ex Fr.
 Pleurotus dryinus (Pers. ex Fr.) Kummer
 Pleurotus ostreatus (Jacq. ex Fr.) Kummer
 Pleurotus populi sp. nova
 Pleurotus pulmonarius Fr.
 Pleurotus salignus Fr.
 Pluteus atricapillus (Secr.) Sing.
 Pluteus atromarginatus (Konr.) Kühn.
 Pluteus leoninus (Schff. ex Fr.) Kummer
 Pluteus podospileus Sacc. ex Cub.
 Pluteus sp.
 Polyporus arcularis (Batsch) Fr.
 Polyporus badius (pers. ex S. F. Gray) Schw.
 Polyporus brumalis (Pers.) ex Fr.
 Polyporus ciliatus Fr.
 Polyporus melanopus (Swartz ex Fr.) Fr.
 Polyporus lentus Berk.
 Polyporus lepidus Fr.
 Polyporus mori (Pollini) ex Fr.
 Polyporus squamosus (Huds.) Fr.
 Polyporus umbellatus (Pers. ex Fr.) Pilát
 Polyporus varius Fr.
 Polyporus sp.
 Porphyrellus pseudoscaber (Secr.) Sing.
 Psathyrella albidula (Romagn.) Mos.
 Psathyrella atomata (Fr.) Quél.
 Psathyrella candolleana (Fr.) Mre.
 Psathyrella cotonea (Quél.) Konr. & Maubl.
 Psathyrella hydrophylla (Bull. ex Merat)
 R. Maire
 Psathyrella exalbicans (Romagn.) Mos.
 Psathyrella laevisissima (Romagn.)
 Psathyrella leucotephra (Bk. & Br.) Orton
 Psathyrella longicauda Karst.
 Psathyrella nolitangere (Fr.) Pears. & Dennis
 Psathyrella ocellata (Romagn.) Mos.
 Psathyrella orbitorum (Romagn.) Mos.
 Psathyrella pygmaea (Quél.) Sing.
 Psathyrella spadicea (Schff. ex Fr.) Sing.
 Psathyrella spadiceo-grisea (Fr.) Mre.
 Psathyrella spintrigera (Fr.) Konr. & Maubl.
 Psathyrella subnuda (Karst.) A. H. Smith
 Psathyrella trepida (Fr.) Gill.
 Psathyrella velutina (Pers. ex Fr.) Sing.
 Psathyrella vernalis (Lge.) Mos.
 Psathyrella sp.
 Pseudoclitocybe expallens (Pers. ex Fr.) Mos.
 Pseudoclitocybe obbata (Fr.) Sing.
 Pseudocraterellus cinereus (Fr.) K.Kalam.
 Pseudoomphalina compressipes (Peck) Sing.
 Psilocybe coprophila (Bull. ex Fr.) Quél.
 Psilocybe merdaria (Fr.) Ricken
 Psilocybe merdicola Huijism.
 Psilocybe semilanceata (Fr.) Quél.
 Psilocybe sp.
 Pulveroboletus cramesinus (Secr.) Sing.
 Pycnoporus cinnabarinus (Jacq. ex Fr.) Karst.
 Ramaria albovinacea Pilat
 Ramaria aurea (Schff. ex Fr.) Quél.
 Ramaria fennica (Karst.) Rick.
 Ramaria flaccida (Fr.) Rick.
 Ramaria flava (Schff. ex Fr.) Quél.
 Ramaria formosa (Pers. ex Fr.) Quél.
 Ramaria fumigata (Pk.) Corner
 Ramaria mairei Donk.
 Ramaria obtusissima (Pk.) Corner
 Ramaria rufescens
 Ramaria strasseri (Bres.) Corner
 Ramaria stricta (Pers. ex Fr.) Quél.

Ramaria subbotrytis (Coker) Coker
Ramaria sp.
Ramariopsis kunzei (Fr.) Donk
Rhizopogon suavis Quéf.
Rhodocybe dubia Favre
Rhodocybe melleopallens P. D. Orton
Rhodocybe mundula (Lasch) Sing.
Rhodocybe truncata (Schff. ex Fr.) Sing.
Rhodocybe sp.
Rickenella fibula (Bull. ex Fr.) Raith.
Rozites caperata (Pers. ex Fr.) Karst.
Russula acrifolia Romagn.
Russula adusta Fr.
Russula aeruginea Lindl.
Russula albonigra Krbh.
Russula alutacea (Pers. ex Fr.) Fr.
Russula amoena Quéf.
Russula amoenicolor Romagn.
Russula amoenolens Romagn.
Russula aquosa Lecl.
Russula atrorubens Quéf. ss. Lge.
Russula aurata (With.) ex Fr.
Russula azurea Bres.
Russula barlae Quéf.
Russula blumii Bon.
Russula brunnoviolacea Crawsh.
Russula carminea (J. Schff.) Kühn. & Romagn.
Russula cavipes Bitz.
Russula chloroides Kalchbr.
Russula clusii (Fr.) Gill.
Russula coeruleomalva Blum.
Russula consobrina Fr.
Russula cristata Romagn.
Russula curtipes Moell. et J. Schff.
Russula cutedructa Cke.
Russula cyanoxantha Schff. ex Fr.
Russula deceptiva Romagn.
Russula decipiens (Sing.) Kühn. & Romagn.
Russula decolorans Fr.
Russula delica Fr.
Russula densifolia Secr.
Russula drimeia Cke.
Russula dryophila Sarnari
Russula elaeodes (Bres.) Mos.
Russula emetica Fr.
Russula emeticolor (Schff.) Sing.
Russula exalbicans (Pers.) Mlz. et Zv.
Russula faginea Romagn.
Russula farinipes Rom. ap. Britz.
Russula favre Mos.
Russula fellea Fr.
Russula firmula J. Schff.
Russula foetens Fr.
Russula fragilis (Pers. ex Fr.) Fr.
Russula fulva Blum.
Russula fuscorubra (Bres.) Sing.
Russula gracillima J. Schff.
Russula graveolens Romell
Russula griseascens (Bon. et Gaug.) L. Marti
Russula grisea (Pers. ex Secr.) Fr.
Russula heterophylla (Fr.) Fr.
Russula innocua Sing.
Russula insignis Quéf.
Russula integra L. ex Fr.
Russula krombholzii Shaf.
Russula laeta J. Schff.
Russula larinicina Vel.
Russula laurocerasi Melz.
Russula lepida (Fr.) Fr.
Russula lutea (Huds. ex Fr.) Fr.
Russula luteotacta Rea.
Russula melliolens Quéf.
Russula minutula Vel.
Russula mustelina Fr.
Russula nana Kill.
Russula nauseosa (Pers. ex Schw.) Fr.
Russula nigricans (Bull.) Fr.
Russula nobilis Vel.
Russula ochroleuca (Pers.) Fr.
Russula olivacea (Schff. ex Secr.) Fr.
Russula olivaceoviolascens Gill.
Russula olivascens (Pers. ex Schw.) ss. Bres.
Russula pallidospora (Bl. in Romagn.) Romagn.
Russula paludosa Britz.
Russula pectinata Fr.
Russula pectinatoides Peck.
Russula puellaris Fr.
Russula puellula Ebb. et Moell. & J. Schff.
Russula purpurata Craw.
Russula purpurea Gill. ex Bl.
Russula queletii Fr. in Quéf.
Russula risigalina (Batsch.) Sacc.
Russula rosea Quéf.
Russula rhodopoda Zv.
Russula rubrocarminea Romagn.
Russula rutila Romagn.
Russula sanguinea (Bull. ex St. Am.) Fr.
Russula sororia (Fr.) Romell ss. Boud.
Russula sphagnophila Kauffm.
Russula subfoetens Smith
Russula turci Bres.
Russula uncialis Peck.
Russula variegatula Romagn.
Russula velenovskyi Melz. & Zv.
Russula vesca Fr.
Russula vinosobrunnea (Bres.) Romagn.

Russula violacea Quéf.
 Russula virescens (Schff. ex Zant.) Fr.
 Russula viscida Kudr.
 Russula xerampelina (Schff. ex Fr.) Fr.
 Russula zonatula Ebb. & J. Schff.
 Russula zvarae Vel.
 Russula sp.
 Sarcodon imbricatus (Fr.) Karst.
 Schizophyllum commune Fr.
 Scleroderma verrucosum Pers.
 Scleroderma citrinum
 Sistotrema confluens Fr.
 Spongipellis borealis (Fr.) Pat.
 Stephensia bombycina (Vitt.) Tull.
 Stereum hirsutum (Willd. ex Fr.) Fr.
 Stereum purpureum Pers.
 Strobilomycesfloccopus (Vahl ex Fr.) Karst.
 Strobilurus esculentus (Wulf. ex Fr.) Sing.
 Strobilurus stephanocystis (Hora) Sing.
 Strobilurus tenacellus (Pers. ex Fr.) Sing.
 Strobilurus sp.
 Stropharia aeruginosa (Curt. ex Fr.) Quéf.
 Stropharia albonitens (Fr.) Karst.
 Stropharia coronilla (Bull. ex Fr.) Quéf.
 Stropharia cyanea (Bolt. ex Secr.) Toumi.
 Stropharia hornemannii Weim. ex Fr.)
 Lund. & Nannf.
 Stropharia inuncta (Fr.) Quéf.
 Stropharia luteo-nitens (Vahl ex Fr.) Quéf.
 Stropharia melasperma (Bull. ex Fr.) Quéf.
 Stropharia semiglobata (Batsch ex Fr.) Quéf.
 Stropharia squamosa (Pers. ex Fr.) Quéf.
 Stropharia sp.
 Suillus collinitus (Fr.) O. Kuntze
 Suillus granulatus (L. ex Fr.) O. Kuntze
 Suillus grevillei (Klot.) Sing.
 Suillus luteus (L. ex Fr.) S.F. Gray
 Suillus plorans (Roll.) Sing.
 Suillus variegatus (Sw. ex Fr.) O. Kuntze
 Tephroclybe atrata (Fr.) Donk
 Tephroclybe coracina (Fr.) Mos.
 Tephroclybe murina (Batsch ex Fr.) Mos.
 Tephroclybe rancida (Fr.) Donk
 Tephroclybe palustris (Peck) Donk
 Tephroclybe sp.
 Thelephora anthocephala Bull. ex Fr.
 Thelephora fastidiosa (Pers.) Pat.
 Thelephora palmata Scop. ex Fr.
 Thelephora sp.
 Tomentella ferruginea (Pers.) Pat.
 Trametes cervina Schw.) Bres.
 Trametes cinnabarina (Jacq. ex Fr.) Fr.
 Trametes confragrans (Bolt.) Jörst.
 Trametes fibula Fr.
 Trametes gallica Fr.
 Trametes gibbosa (Pers.) Fr.
 Trametes suaveolens (L.) Fr.
 Trametes versicolor (L.) Pilát
 Trametes zonata
 Trametes sp.
 Tremella foliacea Pers. ex Fr.
 Tremella mesenterica Retz. ex Hook.
 Tricholoma batschii Guld.
 Tricholoma bufonium (Pers. ex Fr.) Gill.
 Tricholoma gausapatum (Fr.) Quéf.
 Tricholoma goniosperma Bres.
 Tricholoma imbricatum (Fr. ex Fr.) Kummer
 Tricholoma inocyboides Pears.
 Tricholoma orirubens Quéf.
 Tricholoma pardinum Quéf.
 Tricholoma populinum Lge.
 Tricholoma portentosum (Fr.) Quéf.
 Tricholoma ramentaceum (Bull. ex Fr.) Rick.
 Tricholoma saponaceum (Fr.) Kummer
 Tricholoma scalpturatum (Fr.) Quéf.
 Tricholoma sudum (Fr.) Quéf.
 Tricholoma sulphureum (Bull. ex Fr.) Kummer
 Tricholoma terreum (Schff. ex Fr.) Kummer
 Tricholoma ustaloides Romagn.
 Tricholoma ustale (Fr. ex Fr.) Kummer
 Tricholoma vaccinum (Pers. ex Fr.) Kummer
 Tricholoma virgatum (Fr. ex Fr.) Kummer
 Tricholoma viridilutescens Mos.
 Tricholoma sp.
 Tricholomopsis flammula Metr.
 Tricholomopsis ornata (Fr.) Sing.
 Tricholomopsis rutilans (Schff. ex Fr.) Sing.
 Tricholomopsis sp.
 Tubaria hiemalis Rom. ex Bon.
 Tubaria minutalis Romagn.
 Tubaria pellucida (Bull. ex Fr.) Gill.
 Tubaria praestans (Romagn.) Mos.
 Tulostoma brumale Pers.
 Tylophilus fallens (Bull. ex Fr.) Karst.
 Vascellum pratense
 Vascellum depressum (Bon.) Sm.
 Volvariella bombycina (Pers. ex Fr.) Wolliger
 Volvariella murinella (Quéf.) Mos.
 Volvariella sp.
 Xerocomus armeniacus (Quéf.) Quéf.
 Xerocomus badius (Fr.) Kühn. ex Gilb.
 Xerocomus chrysenteron (Bull. ex St. Am.) Quéf.
 Xerocomus rubellus (Krhb.) Quéf.
 Xerocomus subtomentosus (L. ex Fr.) Quéf.
 Xerocomus spadicus (Fr.) Quéf.
 Xerocomus sp.
 Xeromphalina campanella (Batsch. ex Fr.)
 R. Mre.
 Meghatározatlan anyag. 237

Irodalom

1. **Flora Republicii Socialiste România** I–XIII. Ed. Acad. R.S.Română, București, 1952–1976
2. JÁVORKA S., CSAPODY V. (1934): **A magyar flóra képekben**, Budapest
3. MOSER M. (1978): **Die Röhrlinge und Blätterpilze**, Jena
4. SĂLĂGEANU, Gh.; SĂLĂGEANU, A. (1985): **Determinator pentru recunoașterea ciupercilor comestibile, necomestibile și otrăvitoare din România**, București
5. Dr. KRÉBECZ J. (1988): **Gombaatlász**, Budapest
6. Dr. PRISZTER Sz. (1988): **A nagyombák magyar és latin névjegyzéke**, Mikológiai közlemények, Clusiana 1–2, Budapest
7. KOCIS Irén (2000): **LÁSZLÓ Kálmán (1900–1996) gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumban** II., ACTA – 1999, Sepsiszentgyörgy

Colecția lui dr. Dénes PÁZMÁNY (1931–1997) în Muzeul Național Secuiesc (Rezumat)

Dr. Dénes PÁZMÁNY s-a născut la Cluj, la 15 august 1931. Aici a urmat studiile liceale, și-a dat bacalaureatul, după care s-a înscris la Facultatea de Științele Naturii a Universității BOLYAI.

În anii de studenție a fost influențat – în mod determinant pentru întreaga sa profesie ulterioară – de activitatea și personalitatea profesorului său de botanică, István CSÜRÖS.

Dénes PÁZMÁNY a fost șef de promoție și în anul 1954 a fost licențiat ca profesor. Timp de doi ani a predat biologie la Săvădisla, iar din toamna anului 1956 s-a reîntors la Cluj, la Institutul Superior Agricol (astăzi Facultatea de Studii Agrare) unde a devenit mai întâi lector, apoi asistent, conferențiar și în final profesor, lângă profesorul NYÁRÁDY. Aici și-a desăvârșit activitatea didactică și și-a aprofundat studiul științific al plantelor. După pensionarea lui NYÁRÁDY a devenit șeful catedrei de biologie. La început s-a preocupat mai mult de cercetarea plantelor superioare, și drept rezultat al acestei activități, în 1983, la Cluj a ieșit de sub tipar cartea sa „Determinarea plantelor”. În cercetarea ciupercilor mari s-a implicat începând din anii

’70, cercetările sale cuprinzând ciupercile mari din Transilvania. A publicat primele lucrări din acest domeniu începând din 1976, numărul lor ajungând la 90. O bună parte din lucrările sale au fost publicate împreună cu colegii de micologie, dintre care mai cunoscuți au fost Kálmán LÁSZLÓ, Géza PAP și Mihály MISKY. Drept urmare a lucrărilor publicate în țară și peste hotare în limbile germană, franceză și engleză, numele lui PÁZMÁNY a devenit cunoscut în cercurile de micologi din Europa. Din lucrările sale cele mai importante amintim cele referitoare la ciupercile subterane, precum și „Conspectus”-ul speciei *Russula*, scris în limba latină. Sunt recunoscute pe plan mondial rezultatele sale obținute în studierea Macroleptotelor, a Melanoleucelor și a Laccarielor. Numărul speciilor descrise de el pentru prima dată în România ajunge la 400. Prin organizarea și conducerea seminarelor de cunoaștere a ciupercilor la Universitatea de Vară de la Cluj, prin publicarea lucrărilor sale în cele mai diferite reviste și ziare, prin emisiunile de radio difuzate de Radio Cluj și-a luat partea din plin în prezentarea ciupercilor mari și educarea publicului. Moartea sa neașteptată din 5 aprilie 1997 prezintă o pierdere nemăsurabilă nu numai pentru micologia din România dar și pentru cea universală.

După trecerea sa în neființă, fiul său, lectorul universitar Dénes György PÁZMÁNY a donat toată colecția Fundației Muzeul Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe. Colecția „PÁZMÁNY” cuprinde 7051 de foi de ierbariu, dintre care 2164 sunt de plante superioare și 4887 ciuperci mari. Plantele superioare din ierbar au fost colectate în zona Clujului între anii 1951–75. Materialul este încadrat în 40 de ordini, 92 de familii, 342 de genuri și 904 specii. Sistemul de clasificare a fost orientat după Flora României. Ciupercile au fost colectate în Transilvania, între anii 1975–96. Materialul este încadrat în trei clase (Ascomycetes, Mixomicetes și Bazidiomicetes), iar speciile sunt așezate în ordine alfabetică. Materialul este încadrat în 172 de genuri și 1158 specii.

**The Collection of
Dénes PÁZMÁNY
(1931–1997) in the
Székely National Museum**

(Abstract)

The botanist Dénes PÁZMÁNY has worked at the Faculty of Agrarian Studies in Kolozsvár (Cluj) since 1956. After professor NYÁRÁDY's retirement he became chief of the biology section. First he was mainly preoccupied with the research of superior plants. He has started showing interest in the research-work of big mushrooms since the seventies. After his papers had been published at home and abroad in German, French and English, PÁZMÁNY's name became well-known in the mycologists' circles of Europe. His results on the study of the Macrolepiotes, Melanoluces and of the Laccaries are appreciated world-wide. The number of species described by him for the first time in Romania amounts to 400. He was also famous for the presentation of the big mushrooms as well as for the education of the public. His son, Dénes György PÁZMÁNY has donated all his collection to the Foundation »Székely National Museum« in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). This contains 7051 herbarium sheets, out of which 2164 are of superior plants and 4887 of big mushrooms. The superior plants of the herbarium were collected in the region around Kolozsvár between 1951–75. The material is put into 40 orders, 92 families, 342 genera and 904 species. The classification order was worked out according to the flora of Romania. The mushrooms were collected in Transylvania, between the years 1975–96. The material is divided into three classes, (Ascomicetes, Mixomicetes and Bazidiomicetes), and the species are put into alphabetical order. The material is ordered into 172 genera and 1158 species.

Adatok Erdély poloska faunájához (Insecta: Heteroptera)

(Bevezető)

A Magyar Természettudományi Múzeum, a Magyar Rovartani Társaság és a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kutatói az utóbbi évtizedben rendszeres rovargyűjtéseket folytattak Erdélyben. A gyűjtések érintették a Partium és a Bánság egyes részeit is. Jelen közemény tartalmazza a gyűjtések során befogott poloska fajok (*Insecta: Heteroptera*) lelőhely adatait, és néhány korábbi gyűjtési adatot. A fajlista 17 poloska család 105 nemének és 154 fajának adatait tartalmazza. A fajlistában megtalálható az egyes fajok állatföldrajzi besorolása, az erdélyi elterjedésükre és gyakoriságukra vonatkozó jellemzésük. Külön rész foglalkozik a vizsgált területek állatföldrajzi összetételének elemzésével, és az egyes elterjedési típusok kördiagramban történő százalékos megjelenítésével.

Rövidítések

Helykímélés céljából a fajlistában szereplő gyűjtők nevei rövidítve találhatók.

FJ = FODOR Jenő
HE = HORVÁTH Edit
KI = KOCS Irén
LGY = LADÁR György
MO = MERKL Ottó
PA = PODLUSSÁNY Attila
PL = PEREGOVITS László
RG = RÁCZ Gábor
RI = ROZNER István
RL = RONKAY László
VT = VÁSÁRHELYI Tamás
ZL = ZOMBORI Lajos

Tingidae – Csipkéspoloskák

Acalypta musci (Schrank, 1781) – Dél- és közép-európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori – Hargita megye: Ángyos, 1916. VII. 22., FJ, Görgényi-havasok, Szencsed, 1997. VII. 9., PA, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1997. VII. 13., HE, KI, PA et RI, Maroshévíz, Zsák-hegy, 700 m, 1991. VIII. 6., PA; Kovászna megye: Háromszéki-havasok, Kommandó, Bászka-patak völgye, 1997. VII. 15., KI, PA et RI.

Kalama tricornis (Schrank, 1801) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI; Máramaros megye: Radnai-havasok, Bors, 1600 m, 1992. VII. 31., RI.

Derephysia foliacea (Fallén, 1807) – Palearktikus hegyvidéki faj. Erdélyben gyakori. – Kolozs megye: Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY; Máramaros megye: Radnai-havasok, Bors, 1600 m, 1992. VII. 31., RI.

Lasiacantha capucina capucina (Germar, 1836) – Közép- és dél-európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye, Gyimesfelsőlók, 1996. V. 23., PA, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., PA.

Tingis (s. str.) cardui (Linnaeus, 1758) – Eurosziabériai faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., RI, Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 500 m, 1995. V. 11., RI, Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Ojtoz, 1993. VI. 4., RI, Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI; Szilágy megye: Szilágybánya, 1993. VII. 13., RI.

Tingis (Neolasiotropis) pilosa Hummel, 1825 – Közép- és dél-európai faj. Erdélyben elszórtan fordul elő, nem gyakori. – Hargita megye: Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., PA; Hunyad megye: Erdélyi Érchegeység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI.

Tingis (Tropidocheila) reticulata (Herrich-Schäffer, 1835) – Európai faj. A Kárpát-medencében gyakori, Erdélyben ritkább. – Hargita megye: Csíkdelne, 1996. V. 23., PA.

Catoplatus fabricii (Stal, 1866) – Európai hegyvidéki faj. Erdélyben gyakori. – Hargita megye: Hargitagyöngye, 1994. VI. 25., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoródpatak völgye, 1995. V. 8., PA; Hunyad megye: Erdélyi Érchegeység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI; Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA.

Physatocheila costata (Fabricius, 1794) – Közép-európai faj. Erdélyben szórványosan fordul elő, nem gyakori. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 500 m, 1995. V. 11., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI.

Dictyla lupuli (Herrich-Schäffer, 1839) – Észak- és közép-európai faj. Erdélyben gyakori. – Hargita megye, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA.

Dictyla humuli (Fabricius, 1794) – Európai faj. Erdélyben az irodalmi adatok alapján ritka. – Hargita megye: Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI; Hunyad megye: Erdélyi Érchegeység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI.

Dictyla echii (Schrank, 1781) – Euroszibériai faj. Az egész Kárpát-medencében elterjedt és nagyon gyakori. – Fehér megye: Erdélyi Érchegeység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI.

Agramma minutum Horváth, 1874 – Euroszibériai faj. Az irodalmi adatok és a gyűjtéseink alapján eddig csak a Bánságból ismert. – Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA.

Miridae – Mezei poloskák

Monalocoris filicis (Linnaeus, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. Erdélyben gyakori. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI; Kolozs megye: Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Bryocoris pteridis (Fallén, 1807) – Euroszibériai faj. Erdélyben szórványosan fordul elő, nem gyakori. – Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Deraeocoris trifasciatus (Linnaeus, 1767) – Európai faj. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. – Hunyad megye: Erdélyi Érchegeység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI.

Deraeocoris ruber (Linnaeus, 1758) – A gyűjtött változatai: *var. danicus* Fabr., *var. segusinus* Müll. – Nyugat-palearktikus faj. Az egész területen elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Erdélyi Érchegeység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI; Szilágy megye: Meszes-hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI.

Macrolophus pygmaeus (Rambur, 1839) – Eurázsiai faj. Erdélyben szórványos és ritka, Hargita megyéből az első lelőhelyadata. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI.

Dicyphus pallidus (Herrich-Schäffer, 1835) – Észak- és közép-európai faj. Erdélyben ritka. – Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Dicyphus constrictus (Boheman, 1852) – Európai boreomontán faj. Erdélyben ritka. – Hargita megye: Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI.

Dicyphus stachydis Reuter, 1883 – Európai faj. Erdélyben elterjedt és nem ritka. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 500 m, 1995. V. 11., RI.

Dicyphus hyalinipennis (Burmeister, 1835) – Közép- és dél-európai faj. Erdélyben szórványosan fordul elő, ritka. – Kolozs megye: Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY.

Leptopterna dolobrata (Linnaeus, 1758) – Holarktikus elterjedésű faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Brassó megye: Szászbuda, 1994. VI. 23., RI; Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA, Csíkszentmihály, 1981. VII. 22., PL et RL, Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA, Hargitagyöngye, 1994. VI. 25., RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., PA, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, 1100 m, Vajda-pataka, 1998. VII. 14., RI, Kelemen-havasok, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI; Szilágy megye: Zilah, 1993. VII. 13., PA.

Stenoderma calcaratum (Fallén, 1807) – Euroszibériai elterjedésű faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Erdélyi Érchegeység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Görgényi-havasok, Kis-Küküllő-völgye, 500 m, 1995. V. 11., RI, Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA et RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Kelemen-havasok, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, Vajda-pataka, 1100 m, 1998. VII. 14., RI, Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA, Parajd, 1985. VIII. 15., VT, Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI, Réty, 1992. V. 28., PA, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI; Szilágy megye: Zilah, 1993. VII. 13., PA.

Stenodema holsatum (Fabricius, 1787) – Euroszibériai faj. Erdélyben elterjedt és igen gyakori. – Fehér megye: Szebeni-havasok, 1600 m, 1993. VII. 19., RI; Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA, Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 500 m, 1995. V. 11., RI, Gyilkos-tó, 1995. VII. 4., RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., PA, Kelemen-havasok, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, 1100 m, Vajda-pataka, 1998. VII. 14., RI, Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI, Ojtoz, 1993. VI. 4., RI;

Stenodema laevigatum (Linnaeus, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. A Kárpát-medencében szélesen elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI, Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Hargita megye: Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA, 1997. VII. 9., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak-völgye, 1995. V. 8., PA, Parajd, 1985. VIII. 15., VT, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA, Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI; Kolozs megye: Alsókocsály, 1991. V. 28., LGY, Dés, Hidegkút, 1991. V. 24., LGY; Kovászna megye: Bereck, 1993. VI. 4., PA, Ojtoz, 1993. VI. 4., RI; Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA, Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA; Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI, Kisdiszsnód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI; Szilágy megye: Meszes-hegység, Zilah, 1993. VII. 13., PA et RI.

Stenodema sericans Fieber, 1861 – Európai hegyvidéki faj. Fehér megye, Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Sepsibükzád, 1993. VI. 3., KI.

Notostira erratica (Linnaeus, 1758) – Eurázsiai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI.

Megaloceroea recticornis (Geoffroy, 1785) – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben szélesen elterjedt és nagyon gyakori. – Hargita megye: Csíkszentkirály, 1981. VII. 22., PL et RL, Kelemen-havasok, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, 1100 m, Vajda-pataka, 1998. VII. 14., RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI; Szeben megye: Kisdiszsnód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Trigonotylus ruficornis (Geoffroy, 1785) – Nyugat-palearktikus faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is elterjedt és közönséges. – Hargita megye:

Kelemen-havasok, Kis-Beszterce-patak völgye, Bélbor, 1997. VII. 11., RI, Kelemen-havasok, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI, Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA, Parajd, 1995. VIII. 16., VT,

Adelphocoris seticornis (Fabricius, 1775) – Euroszibériai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Brassó megye: Szász-buda, 1994. VI. 23., RI; Hargita megye: Parajd, 1985. VIII. 15., VT.

Adelphocoris vandalicus (Rossi, 1790) – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Homoródszentpál, nyíres, 1997. V. 26., ZL, Parajd, 1985. VIII. 15., VT.

Adelphocoris lineolatus (Goeze, 1778) – Palearktikus faj. A Kárpát-medencében közönséges, Erdélyben is nagyon gyakori. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA; Hargita megye: Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., RI; Szilágy megye: Meszes-hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI.

Closterotomus biclavatus (Herrich-Schäffer, 1835) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI.

Closterotomus fulvomaculatus (De Geer, 1773) – Holarktikus faj. Erdélyben szóróányosan fordul elő, ritka. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak-völgye, 1997. VII. 9., RI.

Grypocoris sexguttatus (Fabricius, 1776) – Európai hegyvidéki faj. Az erdélyi Kárpátokban elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Balánbánya, 1981. VII. 25., PL et RL, Csíkelne, 1996. V. 23., KI et PA.; Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, Vajda-pataka, 1100 m, 1998. VII. 14., RI; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI.

Calocoris roseomaculatus (De Geer, 1773) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI.

Stenotus binotatus (Fabricius, 1794) – Holarktikus faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is, szélesen elterjedt és nagyon gyakori. – Brassó megye: Szász-buda, 1994. VI. 23., RI; Fehér megye: Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI; Szeben megye: Kisdiszsnód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Lygus rugulipennis Poppius, 1911 – Holarktikus faj. Erdélyben többfelé előfordul, de nem gyakori. – Fehér megye: Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI.; Kovászna megye: Sepsiszentgyörgy, 1981. VII. 19., RL et PL.

Lygus wagneri Remane, 1955 – Eurázsiai hegyvidéki faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Gyalui-havasok, Rakató, 1974. VI. 29., RG., 1991. VI. 8., LGY.; Hargita megye: Parajd, 1985. VIII. 15., VT., Kelemen-havasok, Kis-Beszterce-patak völgye, Bélbor, 1997. VII. 11., RI.; Kolozs megye: Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY., Rőcötön, 1991. VI. 6., LGY.; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI., Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI.

Lygus pratensis (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is, nagyon közönséges. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA., Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye, Hargita-hegység, Hargitagyöngye, 1994. VI. 25., RI, Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA, Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 1995. V. 11., RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród völgye, 1995. VII. 7., PA, Lövete, Kis-Homoród völgy, 1997. V. 22., RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI; Kovászna megye: Középpajta, 1993. V. 15., KI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI, Réty, 1992. V. 28., PA, Sepsiszentgyörgy, 1981. VII. 19., PL et RL, Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI; Szilágymegye: Meszes-hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI.

Orthops campestris (Linnaeus, 1758) – Palearktikus elterjedésű faj. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. – Fehér megye: Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI.

Orthops basalis (Costa, 1852) – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA, Parajd, 1985. VIII. 15., VT; Kolozs megye: Dész, Bakó Kereszt, 1991. V. 29., LGY, Dész, Hidegkút, 1991. V. 24., LGY; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Orthops kalmii (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. A Kárpát-medencében elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, Vajda-pataka, 1100 m, 1998. VII. 14., RI, Parajd, 1985. VIII. 15., VT; Hunyad

megye: Déva, 1993. VI. 1., RI; Kolozs megye: Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY; Kovászna megye: Sepsiszentgyörgy, 1981. VII. 19., PL et RL.

Liocoris tripustulatus (Fabricius, 1781) – Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben és a Bánságban nagyon gyakori. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 500 m, 1995. V. 11., RI.; Krassó megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA et RI.; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Charagochilus gyllenhalii (Fallén, 1807) – Palearktikus faj, amely Erdélyben elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA.; Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA.

Polymerus carpathicus Horváth, 1882 – Közép-európai faj. Erdélyben szórványosan fordul elő. – Hargita megye: Homoródfürdő, 1997. VII. 13., HE, KI, PA, RI.

Polymerus nigrinus (Fallén, 1829) – Eur-oszibériai faj. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI.

Polymerus unifasciatus (Fabricius, 1794) – Holarktikus faj. Erdélyben többfelé gyakori. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA; Hargita megye: Parajd, 1985. VIII. 15., VT.

Polymerus palustris (Reuter, 1905) – Eurázsiai faj. Erdélyben szórványos elterjedésű és ritka. – Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI.

Capsus ater (Linnaeus, 1758) – A gyűjtött változatai: *ab. tyrannus* Fabr., *ab. semiflavus* L. – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Brassó megye: Szászbuda, 1994. VI. 23., RI; Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród völgye, 1997. VII. 13., HE, KI, PA, RI.; Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Kelemen-havasok, Lomáspatak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI.

Capsodes gothicus (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben a szárazabb réteken közönséges. – Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., PA, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA.

Heterocordylus farinosus Horváth, 1887 – Közép-európai hegyvidéki faj. Erdélyben szórványosan fordul elő, nem gyakori. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA. Hargita megye: Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA.

Dryophilacoriscus flavoquadrimaculatus (De Geer, 1773) – Európai faj. Erdélyben szórványosan elterjedt, de nem gyakori. – Hargita megye: Persányi-

hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI.; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI.; Kolozs megye: Dés, Bakó kereszt, 1991. V. 29., LGY.

Cyllecoris histriionius (Linnaeus, 1767) – Európai faj. Erdélyben szórványos előfordulását és ritka. – Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI.

Halticus apterus (Linnaeus, 1761) – Euroszibériai faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA, Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1997. VII. 13., HE, KI, PA, RI, Parajd, 1985. VIII. 15., VT; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Strongylocoris leucocephalus (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Hargitagyöngye, 1994. VI. 25., RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI.

Odontoplatus bidentulus (Herrich-Schäffer, 1842) – Közép-európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI.

Chlamydatus pulicarius (Fallén, 1807) – Eurázsiai elterjedésű faj. Erdélyben gyakori. – Hargita megye: Parajd, 1985. VIII. 15., VT.

Nabidae – Tolvajpokskák

Himacerus (Aptus) mirmicoides (O. Costa, 1834) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Rakató, 1974. VI. 29., RG; Kolozs megye: Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY, Kosály, 1991. V. 28., LGY, Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA; Szeben megye: Kisdisznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Nabis (s. str.) rugosus (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai elterjedésű faj. Erdélyben mindenfelé elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Erdélyi Érc-hegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI, Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 500 m, 1995. V. 11., RI, Gyergyói-havasok, Pongrác-tető, Lóduj, 1995. VII. 4–5., PA, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., PA, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI, Parajd, 1985. VIII. 15., VT, Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI, Zeteváralja, 1995. V. 10., PA; Hunyad megye: Déva, 1993.

VI. 1., RI; Kolozs megye: Dés, Hidegkút, 1991. V. 24., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., RI, Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA; Maros megye: Háromfalu, 1974. VII. 5., VT; Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI.

Nabis (s. str.) brevis Scholz, 1847 – Euroszibériai faj. Erdélyben gyakori. – Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI.

Nabis (s. str.) punctatus Costa, 1847 – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Kovászna megye: Sepsizentgyörgy, 1981. VII. 19., RL et PL; Krassó-Szörény megye: Bánát, Herkulesfürdő, 1981. IX. 22., RL, Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA.

Nabis (Dolichonabis) limbata (Dahl-bom, 1850) – Euroszibériai hegyvidéki faj. Erdélyben szórványos előfordulását, adatai Hargita megyére nézve újak. – Hargita megye: Kelemen-havasok, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, Vajda-pataka, 1100 m, 1998. VII. 14., RI.

Nabis (Nabicula) flavomarginata (Scholz, 1847) – Euroszibériai faj. Erdélyben gyakori. – Hargita megye: Kelemen-havasok, Lomás-patak völgye, 1000 m, 1998. VII. 13., RI.

Anthocoridae

Anthocoris nemorum (Linnaeus, 1761) – Eurázsiai faj. Erdélyben szélesen elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Rakató, 1991. VI. 8., LGY; Szeben-havasok, 1600 m, 1993. VII. 19., RI; Hargita megye: Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI, Gyilkos-tó, 1995. VII. 4., RI, Hargitafürdő, 1997. VII. 8., HE, KI, PA, RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., PA, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI, Ivó, Ivó-patak völgye, 1997. V. 24., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Kelemen-havasok, Maroshévíz, 1100 m, Vajda-pataka, 1998. VII. 14., RI, Madarasi-Hargita, 1800 m, 1995. VII. 3., PA, Parajd, 1985. VIII. 15., VT, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA; Kolozs megye: Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY, Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Bereck, 1993. VI. 4., PA, Réty, 1992. V. 28., PA.

Anthocoris amplicollis Horváth, 1893 – Európai faj. Gyűjtéseinkből csak a Bánságból került elő. – Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA.

Tetrableps bicuspis (Herrich-Schäffer, 1835) – Európai faj. Erdélyben szórányos elterjedésű, nem gyakori. – Hargita megye: Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA; Kovászna megye: Réty, 1992. V. 28., PA

Orius (s. str.) niger Wolff, 1804 – Nyugat-palearktikus faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is, elterjedt és gyakori. – Hargita megye, Kelemen-havasok, Maroshévíz, 1100m, Vajda-pataka, 1998. VII. 14., RI, Parajd, 1985. VIII. 15., VT.

Orius (Heterorius) majusculus (Reuter, 1879) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Oklánd, 1997. V. 26., PA, Parajd, 1995. V. 11., PA.

Xylocoris cursitans (Fallén, 1807) – Palearktikus faj. Erdélyben többfelé előfordul, de ritka. – Hargita megye: Hargita-hegység, Ángyos, 1916. VIII. 22., FJ.

Reduviidae – Rablópoloskák

Pyrates hybridus (Scopoli, 1763) – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és elég gyakori. – Hunyad megye: Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI.

Rhynocoris iracundus (Poda, 1761) – Ponto-mediterrán faj. Erdélyben a száraz, meleg helyeken elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA.

Rhynocoris annulatus (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj. Erdélyben a száraz, meleg hegyoldalakon fordul elő, de nem gyakori. – Krassó-Szörény megye: Karánsebes, Vár, 1994. V. 22., PA.

Aradidae – Kéregpoloskák

Aradus versicolor (Herrich-Schäffer, 1835) – Dél-európai faj, amely Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. – Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., PA.

Aradus conspicuus (Herrich-Schäffer, 1835) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA.

Aradus betulinus Fallén, 1829 – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Gyergyószentmiklós, Mt. Rotund, 1400 m, 1982. VIII. 16., MO.

Aneurus laevis (Fabricius, 1775) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Krassó-Szörény megye: Karánsebes, Vár, 1994. V. 22., PA; Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA; Szében megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI.

Piesmatidae – Recéspoloskák

Piesma maculatum (Laporte, 1832) – Palearktikus faj. Erdélyben gyakori. – Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1993. IV. 30., RI.

Piesma quadratum (Fieber, 1844) – Eurázsiai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI.

Berytidae – Szűnyogpoloskák

Gampsocoris culicinus Seidenstücker, 1948 – Közép- és dél-európai faj. Csak a Bánságban gyűjtöttük, ritka. – Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA.

Gampsocoris punctipes (Germar, 1822) – Európai faj. Erdélyben elterjedt, de ritka. – Hargita megye: Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI, Parajd, 1985. VIII. 15., VT, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA; Hunyad megye: Erdélyi Érc-hegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Krassó-Szörény megye: Karánsebes, Vár, 1994. V. 22., PA; Szilágy megye: Zilah, 1993. VII. 13., PA.

Lygaeidae – Dobobácsok

Spilostethus saxatilis (Scopoli, 1763) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Homoródkeményfalva, 1995. V. 8., 1996. V. 24., PA et RI, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA; Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI, Uzonkafürdő, 1993. V. 15., PA, Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA.

Nithecus jacobaeae (Schilling, 1829) – Euroszibériai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye, Gyergyói-havasok, Orotva, 1200 m, Tászoktető, 1995. VII. 20., ZL, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI.

Nysius senecionis (Schilling, 1829) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI, Kovászna megye: Bereck, 1993. VI. 4., PA, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Szilágy megye: Szilágyballya, 1993. VII. 13., RI.

Ortholomus punctipennis (Herrich-Schäffer, 1839) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt, de kevésbé gyakori. – Szilágy megye: Zilah, 1993. VII. 13., PA.

Kleidocerys resedae (Panzer, 1797) – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Homoródszentpál, nyíres, 1997. V. 26., ZL.

Cymus glandicolor (Hahn, 1831) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA, Görgényi-hava-

sok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI, Hargitafürdő, 1997. VII. 8., HE, KI, PA et RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1997. VII. 13., HE, KI, PA et RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Lövete, Kis-Homoród-patak völgye, 1997. V. 22., RI, Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA, Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., PA et RI; Kovászna megye: Réty, 1992. V. 28., PA; Szeben megye: Kisdísznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Cymus aurescens Distant, 1883 – Európai faj. Erdélyben elterjedt és nagyon gyakori. – Hargita megye: Hargitafürdő, 1997. VII. 8., HE, KI, PA, et RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Lövete, Kis-Homoród-patak-völgye, 1997. V. 22., RI, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA, Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26, PA et RI; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI; Kovászna megye, Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Nemere-hegység, Somkőnyak, 1994. VI. 24., RI; Szeben megye: Kisdísznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Cymus melanocephalus Fieber, 1861 – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és eléggé gyakori. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Szeben megye, Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI, 1996. V. 20., PA; Szilágy megye: Meszes-hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI.

Cymus claviculus (Fallén, 1807) – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Gyilkos-tó, 1995. VII. 4., RI, Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA.

Ischnodemus sabuleti (Fallén, 1829) – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elég ritka. A gyűjtéseink során csak a Bánságból került elő. – Krassó-Szörény megye: Karánsebes, Vár, 1994. V. 22., PA.

Dimorphopterus spinolae (Signoret, 1857) – Európai faj. Erdélyben többfelé előfordul, de nem gyakori. – Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA.

Heterogaster artemisiae Schilling, 1829 – Dél-európai faj. Erdélyben elterjedt, de elég ritka. – Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Kolozs megye: Gyalui-havasok, Havasnagyfalu, 1995. VII. 8., RI.

Platylax salviae (Schilling, 1829) – Mediterrán faj. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. – Fehér megye: Erdélyi Érchegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Kolozs megye: Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY; Kovászna megye: Középjajta, 1993. VI. 5., KI.

Camptotelus lineolatus (Schilling, 1829) – Közép- és dél-európai faj. Erdélyben ritka. – Hargita megye: Csíkdelne, 1996. V. 23., PA.

Metopoplax origani (Kolenati, 1845) – Pontusi elterjedésű faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Kovászna megye: Sepsibüksád, 1993. VI. 3., RI; Szeben megye: Kisdísznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Oxycarenum pallens (Herrich-Schäffer, 1850) – Mediterrán faj. Erdélyben többfelé előfordul, de nem gyakori. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Kolozs megye: Gyalui-havasok, Havasnagyfalu, 1995. VII. 8., RI.

Oxycarenum modestus (Fallén, 1829) – Európai faj. Erdélyből több helyről ismert, de ritka. – Hargita megye: Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI.

Acompus rufipes (Wolff, 1804) – Palearktikus faj. Erdélyben szórványos előfordulása, nem gyakori. – Fehér megye: Gyalui-havasok, Rakató, 1991. VI. 8., LGY; Hargita megye: Zeteváralja, 1995. V. 10., PA.

Drymus ryei Saunders, 1892 – Európai faj. Erdélyben ritka. – Kovászna megye: Bereck, 1993. VI. 4., PA.

Scolopostethus thomsoni Reuter, 1874 – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és elég gyakori. – Fehér megye: Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Hargita megye: Gyergyói-havasok, Pongrác-tető, Lóduj, 1995. VII. 4–5., PA; Szeben megye: Kisdísznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Gastroides abietum (Bergroth, 1914) – Európai hegyi faj. Erdélyben elterjedt és nagyon gyakori. – Fehér megye: Rakató, 1974. VI. 29., RG; Hargita megye: Gyergyóditró, Ditrói-hágó, 1000 m, 1995. V. 1., PA, Kérulyfürdő, Tolvajos-patak völgye, 1995. V. 7., PA, Madarasi-Hargita, 1995. VII. 3., PA; Kolozs megye: Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkőnyak, 1994. VI. 24., RI.

Emblethis griseus (Wolff, 1802) – Holarktikus faj. Erdélyben ritka. – Fehér megye, Szeben-havasok, 1600 m, 1993. VII. 19., RI.

Megalonotus hirsutus Fieber, 1861 – Euroszibériai faj. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. – Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., PA.

Peritrechus geniculatus (Hahn, 1831) – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye, Gyergyói-havasok, Orotva, 1200 m, Tászk-tető, 1995. VII. 20, ZL; Kovászna megye: Nemere-hegység, Somkőnyak, 1994. VI. 24., RI.

Peritrechus gracilicornis (Puton, 1877) – Holomediterrán faj. Erdélyben nagyon ritka. Gyűjtéseink során csak a Partiumból került elő. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI.

Ragilus alboacuminatus (Goeze, 1778) – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elterjedt, de nem

közönséges. – Szilágy megye: Meszes hegység, Zilah, 1993. VII. 13., PA et RI.

Graptopeltus lynceus (Fabricius, 1775) – Európai faj. Erdélyben szélesen elterjedt és gyakori. – Kolozs megye: Dés, Bakó Kereszt, 1991. V. 29., LGY; Kovászna megye: Középjajta, 1993. VI. 5., KI.

Stenocephalidae – Gyűrűspoloscák

Dicranocephalus agilis (Scopoli, 1763) – Eurázsiai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Kolozs megye: Dés, Hidegkút, 1991. V. 24., LGY.

Coroidea – Karimás poloscák

Syromastes rhombus (Linnaeus, 1767) – Európai faj. Erdélyben a szárazabb helyeken gyakori. – Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI, Krassó-Szörény megye: Karánsebes, Vár, 1994. V. 22., PA, Szilágy megye: Zilah, 1993. VII. 13., PA.

Coreus marginatus (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. A Kárpát-medencében, így Erdélyben is mindenfelé nagyon közönséges. – Fehér megye: Rakató, 1974. VI. 29., RG, Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Hargita megye: Hargitafürdő, 1997. VII. 8., HE-KI-PA-RI, Homoród-fürdő, Nagy-Homoród völgye, 1995. VII. 7., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród völgye, 1995. V. 8., RI, Ivó, Ivó-patak völgye, 1997. V. 24., RI, Oklánd, 1997. V. 26., PA et RI, Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., RI; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI, Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI; Kolozs megye: Dés, Bakó kereszt, 1991. V. 29., LGY; Dés, Király Árka, 1991. VI. 10., LGY, Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Előpatak, 1993. VI. 5., RI, Ojtoz, 1993. VI. 4., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI; Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA; Szeben megye: Kisdísnód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI; Szilágy megye: Meszes hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI.

Ulmicola spinipes (Fallén, 1807) – Európai faj. Erdélyben sokfelé megtalálható, de nem gyakori. – Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI.

Coriomeris denticulatus (Panzer, 1809) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI, Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA.

Ceraleptus gracilicornis (Herrich-Schäffer, 1835) – Mediterrán faj. Erdélyben a szárazabb helyeken

elterjedt és gyakori. – Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1993. IV. 30., RI.

Ceraleptus lividus Stein, 1858 – Európai faj. A szárazabb helyeken elszórtan fordul elő. A gyűjtéseink során csak a Partiumból került elő. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI

Rhopalidae – Űvegpoloscák

Coryzus hyoscyami (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Erdélyi Érchegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI, Rakató, 1974. VI. 29., RG; Hargita megye: Görgényi-havasok, Kis-Küküllő partja, 500 m, 1995. V. 11., RI; Kolozs megye: Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Szilágy megye: Szilágybánya, 1993. VII. 13., RI, Meszes hegység, Zilah, 1993. VII. 13., PA et RI.

Rhopalus parumpunctatus (Schilling, 1817) – Palearktikus faj. Erdélyben szélesen elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Erdélyi Érchegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI, Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI, Szeben-havasok, 1600 m, 1993. VII. 19., RI; Hargita megye: Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI, Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY, Rőcötön, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Előpatak, 1993. VI. 5., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA et RI, Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA; Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI; Szilágy megye: Meszes-hegység, Zilah, 1993. VII. 13., PA et RI.

Rhopalus conspersus (Fieber, 1837) – Euroanatóliai elterjedésű faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kovászna megye: Előpatak, 1993. VI. 5., RI, Ojtoz, 1993. VI. 4., RI.

Rhopalus subrufus (Gmelin, 1788) – Kozmopolita faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Homoród-fürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., 1995. VII. 7., PA, Parajd, 1985. VIII. 15., VT; Kolozs megye: Rőcötön, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA; Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI; Szilágy megye: Zilah, 1993. VII. 13., PA.

Rhopalus maculatus (Fieber, 1837) – Euroszibériai faj. Erdélyben elterjedt, de nem gyakori. – Hargita megye: Parajd, 1985. VIII. 15., VT; Kovászna megye: Ojtoz, 1993. VI. 4., RI.

Brachycarenum tigrinus (Schilling, 1817) – Mediterrán faj. Erdélyben sokfelé megtalálható, gyakori. – Szeben megye: Kisdísznód, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Stictopleurus crassicornis (Linnaeus, 1758) – Európai faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród völgye, 1995. V. 8., 1995. VII. 7., PA, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród völgye, 1995. V. 8., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Parajd, 1985. VIII. 15., VT, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Gyalui-havasok, Havasnagyfalu, 1995. VII. 8., RI, Rőcötön, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI; Szilágy megye: Szilágyballa, 1993. VII. 13., RI.

Stictopleurus abutilon (Rossi, 1790) – Nyugat-palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kovászna megye: Előpatak, 1993. VI. 5., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA; Szilágy megye: Szilágyballa, 1993. VII. 13., RI.

Plataspidae – Bödepoloskák

Coptosoma scutellatum (Geoffroy, 1785) – Eurázsiai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Aranyosronk, 1998. VII. 10., OA; Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., PA.

Cydnidae – Földipoloskák

Legnotus limbosus (Geoffroy, 1785) – Nyugat-palearktikus elterjedésű faj. Erdélyben szórványosan fordul elő. Hargita és Kovászna megyéből az első lelőhelyadatai az alábbiak. – Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA; Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI; Krassó-Szörény

megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA, Karánsebes, Vár, 1994. V. 22., PA.

Sehirus luctuosus Mulsant & Rey, 1866 – Palearktikus faj. Erdélyben szórványosan előfordulása. Hargita és Krassó-Szörény megyéből az első lelőhelyadatai az alábbiak. – Fehér megye: Gyalui-havasok, Rakató, 1991. VI. 6., LGY; Hargita megye: Gyimesfelsőlók, 1996. V. 23., KI et PA; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA et RI.

Tritomegas sexmaculatus (Rambur, 1842) – Mediterrán faj. Erdélyben szórványosan elterjedt de kevésbé gyakori. – Kolozs megye: Dés, Bakó kereszt, 1991. V. 29., LGY, Rőcötön, 1991. VI. 6., LGY.

Adomerus biguttatus (Linnaeus, 1758) – Eurázsiai faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI.

Canthophorus impressus (Horváth, 1881) – Euroszibériai faj. Erdélyben szórványosan fordul elő, ritka. – Hargita megye: Csíkszereda, Hosszúaszó, 800 m, kaszálórét, 1997. VII. 1., MO.

Scutelleridae – Pajzsospoloskák

Eurygaster maura (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Fehér megye: Erdélyi Érchegység, Ompolgyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Homoródfürdő, 1996. V. 24., KI et PA; Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI; Szilágy megye: Zilah, 1993. VII. 13., PA.

Eurygaster testudinaria (Geoffroy, 1785) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kovászna megye: Előpatak, 1993. VI. 5., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI.

Pentatomidae – Címerespoloskák

Graphosoma lineatum (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és közönséges. – Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI, Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Dés, Király Árka, 1991. VI. 10., LGY.

Sciocoris homalonotus Fieber, 1851 – Holomediterrán faj. Erdélyben igen rika. A felsorolt megyékben a fajnak első lelőhelyadatai az alábbiak – Fehér megye: Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak

völgye, 1993. VII. 20., RI; Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., PA et RI.

Sciocoris microphthalmus Flor, 1860 – Holarktikus faj. Erdélyben szélesen elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Rakató, 1974. VI. 29., RG; Hargita megye: Gyimesfelsőlök, 1996. V. 23., KI et PA; Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI, Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI.

Aelia acuminata (Linnaeus, 1758) – Pale-arktikus faj. Erdélyben szélesen elterjedt és nagyon közönséges. – Arad megye: Körös-bökény, 1993. V. 30., RI; Fehér megye: Erdélyi Érchegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI; Hargita megye: Hargita-gyöngye, 1994. VI. 25., RI, Lövéte, Kis-Homoród-patak völgye, 1997. V. 22., RI, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Alsókossály, 1991. V. 28., LGY, Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Előpatak, 1993. VI. 5., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI; Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI; Szilágy megye: Szilágyballa, 1993. VII. 13., RI, Meszes-hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI

Neottiglossa pusilla (Gmelin, 1789) – Pale-arktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. Kovászna megyei gyűjtőhelye első lelőhelyadat a megyében. – Brassó megye: Szászbuda, 1994. VI. 23., RI; Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI;

Neottiglossa leporina (Herrich-Schäffer, 1830) – Pontusi elterjedésű faj. Erdélyben szórványosan fordul elő és nem gyakori. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI.

Stagonomus pusillus (Herrich-Schäffer, 1830) – Európai faj. Erdélyben a főként nyugati részekben és a Bánságban fordul elő. – Krassó-Szörény megye: Karánsebes, Vár, 1994. V. 22., PA.

Eusacoris fabricii Kirkclady, 1904 – Palearktikus faj. Erdélyben szórványosan elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Görgényi-havasok, 500 m, Kis-Küküllő partja, 1995. V. 11., RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., RI; Szilágy megye: Meszes hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI;

Eusacoris aeneus (Scopoli, 1763) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. Kovászna megyében az alábbi első lelőhelyadat. – Brassó megye: Szászbuda, 1994. VI. 23., RI; Hargita megye: Csík-

szereda, Hosszúaszó, 800 m, kaszálórét, 1997. VII. 1., MO, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Dés, Király Árka, 1991. VI. 10., LGY; Kovászna megye: Ojtoz, 1993. VI. 4., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., RI.

Rubiconia intermedia (Wolff, 1811) – Euro-szibériai faunaelem. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Kolozs megye: Rócötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY.

Staria lunata (Hahn, 1834) – Holomediterrán faj. Erdélyben szórványosan található, nem gyakori. – Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., RI.

Holcostethus vernalis (Wolff, 1804) – Pale-arktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Erdélyi Érchegység, Ompolygyepű, 1997. VII. 18., RI, Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Rócötön, Feketető, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Ojtoz, 1993. VI. 4., RI.

Palomena prasina (Linnaeus, 1761) – Pale-arktikus faj. Erdélyben általánosan elterjedt és közönséges. – Fehér megye: Rakató, 1974. VI. 29., RG; Hargita megye: Görgényi-havasok, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., RI, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA, Hunyad megye: Déva, 1993. VI. 1., RI; Kolozs megye: Dés, Bakó Kereszt, 1991. V. 29., LGY; Szilágy megye, Meszes hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI.

Carpocoris pudicus (Poda, 1761) – Kelet-mediterrán faj. Erdély középső és nyugati részein, valamint a Bánságban gyakori. Hargita és Kovászna megyéből az alábbi gyűjtőhelyek az első előfordulási adatai a fajnak. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Brassó megye: Szászbuda, 1994. VI. 23., RI; Fehér megye: Erdélyi Érchegység, Ompolygyepű, 1997. VI. 18., RI, Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI; Hargita megye: Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI, Oklánd, 1997. V. 26., PA et RI, Parajd, 1985. VIII. 16., VT; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI; Szilágy megye: Szilágyballa, 1993. VII. 13., RI.

Dolycoris baccarum (Linnaeus, 1758) – Holarktikus faj. Erdélyben elterjedt és nagyon közönséges. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Brassó megye: Szászbuda, 1994. VI. 23., RI; Fehér megye: Kudzsiri-havasok, Sugág, Sebes-patak völgye, 1993. VII. 20., RI, Rakató, 1974. VI. 29., RG, Szebenihavasok, 1600 m, 1993. VII. 19., RI; Hargita megye:

Árvátfalva, 1997. V. 26., RI, Csíkszereda, 1993. VI. 3., RI, Görgényi-havasok, Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1997. VII. 9., RI, Gyergyószentmiklós, 1974. VI. 25., RG, Hargitagyöngye, 1994. VI. 25., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., RI, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA, Persányi-hegység, Oklánd, 1997. V. 26., RI; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. V. 31., 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Rőcötön, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Bereck, 1993. VI. 4., PA, Előpatak, 1993. VI. 5., RI, Középpajta, 1993. VI. 5., KI, Nemere-hegység, Somkő-nyak, 1994. VI. 24., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI, Uzonkafürdő, 1993. VI. 5., PA; Szeben megye: Fenyőfalva, 1993. VI. 2., RI; Szilágy megye: Meszes hegység, Zilah, 1993. VII. 13., RI, Szilágyballa, 1993. VII. 13., RI.

Eurydema dominulum (Scopoli, 1763) – Euroszibériai faj. Erdélyben szélesen elterjedt és gyakori. – Fehér megye: Szebeni-havasok, 1600 m, 1993. VII. 19., RI; Hargita megye: Csíksomlyó, 1995. VII. 7., PA, Gyilkos-tó, 1995. VII. 4., RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1997. V. 25., RI; Kovászna megye: Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI.

Eurydema ornatum (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. – Hargita megye: Zeteváralja, Szencsed-patak völgye, 1995. VII. 3., PA; Krassó-Szörény megye: Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA.

Eurydema oleraceum (Linnaeus, 1758) – Palearktikus faj. Erdélyben általánosan elterjedt és nagyon közönséges. – Arad megye: Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Hargita megye: Gyilkos-tó, 1995. VII. 4., RI, Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1997. V. 25., RI, Homoródkeményfalva, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. V. 8., 1995. VII. 7., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI, Parajd, Kis-Küküllő völgye, 1995. VII. 1., PA; Hunyad megye: Erdélyi Érchegység, Szelistyora, 1993. VII. 20., RI; Kolozs megye: Dés, Király Árka, 1991. VI. 10., LGY, Dés, Bakó Kereszt, 1991. V. 29., LGY, Erdővásárhely, 1991. V. 30., LGY, Rőcötön, Fekete-tó, 1991. VI. 6., LGY; Kovászna megye: Bálványosfürdő, 1993. VI. 3., RI, Előpatak, 1993. VI. 5., RI, Sepsibükszád, 1993. VI. 3., KI et RI, Uzonkafürdő, 1993. VI. 5., PA; Krassó-Szörény megye: Herkulesfürdő, Mt. Domogled, 1995. IV. 30., RI, Mehádiai-hegység, Cserna-patak völgye, 1995. V. 1–2., PA; Szilágy megye: Meszes hegység, Zilah, 1993. VII. 13., PA et RI.

Piezodorus lituratus (Fabricius, 1794) – Délpalearktikus faj. Erdélyben elterjedt és gyakori. Hargita megyéből az alábbi az első adata. – Arad megye:

Körösbökény, 1993. V. 30., RI; Hargita megye: Homoródfürdő, 1996. V. 24., PA.

Pentatoma rufipes (Linnaeus, 1758) – Euroszibériai faj. Erdélyben általánosan elterjedt és közönséges. – Krassó-Szörény megye: Bánát, Herkulesfürdő, 1981. IX. 22., RL.

Troilus luridus (Fabricius, 1775) – Euroszibériai faj. Erdélyben igen ritka faj. A Hargita és Kovászna megyei lelőhelyei az első adatok a megyékben. – Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród-patak völgye, 1995. VII. 7., RI, Kelemen-havasok, Bélbor, Kis-Beszterce-patak völgye, 1997. VII. 11., RI; Kovászna megye: Ojtoz, 1993. VI. 4., RI.

Acanthosomatidae

Elasmucha grisea (Linnaeus, 1758) – Észak- és közép-európai faj. Erdélyből csak Kolozs és Fehér megyéből volt ismert. Az alábbi lelőhelyei Hargita és Szeben megyére nézve újak. – Hargita megye: Homoródfürdő, Nagy-Homoród völgye, 1995. VII. 7., RI, Homoródszentpál, nyíres, 1997. V. 26, ZL; Szeben megye: Kisdísznőd, Ezüst-patak völgye, 1997. VII. 17., RI.

Állatföldrajzi értékelés.

A fajlistában szereplő fajok 4 fő elterjedési típust jelenítenek meg. Ezek: I. Kozmopolita és holarktikus. II. Palearktikus. III. Mediterrán. IV. Európai és endemikus elterjedésű fajok. Ezen belül az egyes fajokat elterjedési altípusokba soroltam.

I. Kozmopolita és holarktikus elterjedésű fajok.

1. **Kozmopolita fajok.** Az idetartozó faj több állatföldrajzi régióban is előfordul. Rhopalus subrufus (Gmelin, 1788)

2. **Holarktikus fajok.** Az idetartozó fajok a Palearktikumon kívül a Nearktikumban is előfordulnak.

Leptopterna dolabrata (Linnaeus, 1758)

Closterotomus fulvomaculatus (De Geer, 1773)

Stenotus binotatus (Fabricius, 1794)

Lygus rugulipennis Poppius, 1911

Orthops basalis (Costa, 1852)

Polymerus unifasciatus (Fabricius, 1794)

Capsus ater (Linnaeus, 1758)

Kleidocerys resedae (Panzer, 1797)

Cymus clavicolus (Fallén, 1807)

Scolopostethus thomsoni Reuter, 1874

Emblethis grisea (Wolff, 1802)

Sciocoris microphthalmus Flor, 1860
Dolycoris baccarum (Linnaeus, 1758)

II. Palearktikus elterjedésű fajok

1. **Palearktikus fajok.** Ezek a fajok az egész palearktikus régióban elterjedtek.

Derephysia foliacea (Fallén, 1807)
Monalocoris filicis (Linnaeus, 1758)
Stenodema laevigatum (Linnaeus, 1758)
Adelphocoris lineolatus (Goeze, 1778)
Lygus pratensis (Linnaeus, 1758)
Orthops campestris (Linnaeus, 1758)
Orthops kalmii (Linnaeus, 1758)
Charagochilus gyllenhalii (Fallén, 1807)
Strongylocoris leucocephalus (Linnaeus, 1758)
Himacerus mirmicoides (O. Costa, 1834)
Nabis punctatus Costa, 1847
Xylocoris cursitans (Fallén, 1807)
Piesma maculatum (Laporte, 1832)
Spilostethus saxatilis (Scopoli, 1763)
Nysius senecionis (Schilling, 1829)
Ortholomus punctipennis (Herrich-Schäffer, 1839)
Cymus glandicolor (Hahn, 1831)
Acompus rufipes (Wolff, 1804)
Coreus marginatus (Linnaeus, 1758)
Coryzus hyoscyami (Linnaeus, 1758)
Rhopalus parumpunctatus (Schilling, 1817)
Shirius luctuosus Mulsant & Rey, 1866
Eurygaster maura (Linnaeus, 1758)
Eurygaster testudinaria (Geoffroy, 1785)
Graphosoma lineatum (Linnaeus, 1758)
Aelia acuminata (Linnaeus, 1758)
Nottiglossa pusilla (Gmelin, 1789)
Eusacoris fabricii Kirkclady, 1904
Eusacoris aeneus (Scopoli, 1763)
Holcostethus vernalis (Wolff, 1804)
Palomena prasina (Linnaeus, 1761)
Eurydema ornatum (Linnaeus, 1758)
Eurydema oleraceum (Linnaeus, 1758)

2. **Nyugat-palearktikus fajok.** Ezeknek a fajoknak elterjedése Észak-Afrika, ill. Európától Nyugat-Szibériáig.

Deraeocoris ruber (Linnaeus, 1758)
Megaloceroea recticornis (Geoffroy, 1785)
Trigonotylus ruficornis (Geoffroy, 1785)
Adelphocoris vandalicus (Rossi, 1790)
Orius niger Wolff, 1804
Pyrates hybridus (Scopoli, 1763)
Cymus melanocephalus Fieber, 1861
Ischnodemus sabuleti (Fallén, 1829)
Peritrechus geniculatus (Hahn, 1831)
Ragilus alboacuminatus (Goeze, 1778)
Stictopleurus abutilon (Rossi, 1790)

Legnotus limbosus (Geoffroy, 1785)

3. **Dél-palearktikus fajok.** Elterjedésük Észak-Afrika, ill. Európa déli és középső részétől Dél-Oroszországon és Kisázsian keresztül Iránig és Afganisztánig.

Piezodorus lituratus (Fabricius, 1794)

4. **Eurázsiai fajok.** Észak-Afrikában hiányoznak.

Európától Távol-Keletig megtalálhatók, beleértve a sztyepővegetet is.

Macrolophus pygmaeus (Rambur, 1839)

Notostira erratica (Linnaeus, 1758)

Lygus wagneri Remane, 1955

Polymerus palustris (Reuter, 1905)

Chlamydatus pulicarius (Fallén, 1807)

Anthocoris nemorum (Linnaeus, 1761)

Piesma quadratum (Fieber, 1844)

Dicranoccephalus agilis (Scopoli, 1763)

Coptosoma scutellatum (Geoffroy, 1785)

Adomerus biguttatus (Linnaeus, 1758)

5. **Eurosibériai fajok.** Európa és Ázsia mérsékeltövi erdő és tajga övezetére jellemzőek.

Tingis cardui (Linnaeus, 1758)

Dictyla echii (Schrank, 1781)

Agramma minutum Horváth, 1874

Bryocoris pteridis (Fallén, 1807)

Stenodema calcaratum (Fallén, 1807)

Stenodema holsatum (Fabricius, 1787)

Adelphocoris seticornis (Fabricius, 1775)

Liocoris tripustulatus (Fabricius, 1781)

Polymerus nigrinus (Fallén, 1829)

Capsodes gothicus (Linnaeus, 1758)

Halticus apterus (Linnaeus, 1761)

Nabis rugosus (Linnaeus, 1758)

Nabis brevis Scholz, 1847

Nabis limbata (Dahlbom, 1850)

Nabis flavomarginata (Scholz, 1847)

Rhynocoris annulatus (Linnaeus, 1758)

Nithecus jacobaeae (Schilling, 1829)

Megalonotus hirsutus Fieber, 1861

Rhopalus maculatus (Fieber, 1837)

Canthophorus impressus (Horváth, 1881)

Rubiconia intermedia (Wolff, 1811)

Eurydema dominulum (Scopoli, 1763)

Pentatoma rufipes (Linnaeus, 1758)

Troilus luridus (Fabricius, 1775)

III. Mediterrán fajok.

1. **Holomediterrán fajok.** Megtalálhatók a Földközi-tengert körülvevő országokban, beleértve az egyiptomi és az ázsiai partvidéket is.

Peritrechus gracilicornis (Puton, 1877)

Sciocoris homalonotus Fieber, 1851

Staria lunata (Hahn, 1834)

2. **Mediterrán fajok.** Észak-Afrika, Dél-Európa és Kisázsia területére jellemző fajok.

Platyplax salviae (Schilling, 1829)
Oxycarenum pallens (Herrich-Schäffer, 1850)
Ceraleptus gracilicornis
(Herrich-Schäffer, 1835)

Brachycarenum tigrinus (Schilling, 1817)
Tritomegas sexmaculatus (Rambur, 1842)

3. **Kelet-mediterrán fajok.** A Földközi-tenger keleti (levantei) medencéjét veszik körül, alkalmassint elterjedésük benyúlik Kisázsia északi partvidékére is.

Carpocoris pudicus (Poda, 1761)

4. **Pontomediterrán fajok.** Dél-Európa középső részétől a Balkán-félszigeten át Kisáziáig és Dél-Oroszországig terjedtek el.

Rhynocoris iracundus (Poda, 1761)

5. **Pontusi fajok.** Elterjedésük a Balkán-félszigettől Dél-Oroszországig található, Kisáziából hiányoznak.

Metopoplax origani (Kolenati, 1845)

Neottiglossa leporina (Herrich-Schäffer, 1830)

6. **Euroturáni fajok.** Elterjedésük Dél-Európától Kisázián és Dél-Oroszországon át a Káspi-tengeren túl, a Turáni-Alföldig található.

Syromastes rhombeus (Linnaeus, 1767)

7. **Euroanatóliai fajok.** Csak Európában és Kisáziában találhatóak.

Rhopalus conspersus (Fieber, 1837)

IV. Európai és endemikus fajok.

1. **Európai fajok.** Megtalálhatók egész Európában a hidegebb északi részek kivételével.

Kalama tricornis (Schrank, 1801)
Tingis reticulata (Herrich-Schäffer, 1835)

Catoplatus fabricii (Stal, 1866)

Dictyla humuli (Fabricius, 1794)

Deraeocoris trifasciatus (Linnaeus, 1767)

Dicyphus constrictus (Boheman, 1852)

Dicyphus stachydis Reuter, 1883

Stenodema sericans Fieber, 1861

Closterotomus biclavatus

(Herrich-Schäffer, 1835)

Grypocoris sexguttatus (Fabricius, 1776)

Calocoris roseomaculatus (DeGeer, 1773)

Dryophilocoris flavoquadrimaculatus

(DeGeer, 1773)

Cyllecoris histrionius (Linnaeus, 1767)

Anthocoris amplicollis Horváth, 1893

Tetrableps bicuspidis (Herrich-Schäffer, 1835)

Orius majusculus (Reuter, 1879)

Aradus conspicuus (Herrich-Schäffer, 1835)

Aradus betulinus Fallén, 1829

Aneurus laevis (Fabricius, 1775)

Gampsocoris punctipes (Germar, 1822)

Cymus aurescens Distant, 1833

Dimorphopterus spinolae (Signoret, 1857)

Oxycarenum modestus (Fallén, 1829)

Drymus ryei Saunders, 1892

Gastrodes abietum (Bergroth, 1914)

Graptopeltus lynceus (Fabricius, 1775)

Ulmicola spinipes (Fallén, 1807)

Coriomeris denticulatus (Panzer, 1809)

Ceraleptus lividus Stein, 1858

Stictopleurus crassicornis (Linnaeus, 1758)

Stagonomus pusillus (Herrich-Schäffer, 1830)

2. **Észak- és közép-európai fajok.** Hidegkedvelő fajok, melyek a sarkkörig is felhatolnak.

Tingis pilosa Hummel, 1825

Dictyla lupuli (Herrich-Schäffer, 1839)

Dicyphus pallidus (Herrich-Schäffer, 1835)

Elasmucha grisea (Linnaeus, 1758)

3. **Közép- és dél-európai fajok.** Általában a mérsékelt éghajlati részeken találhatóak.

Acalypta musci (Schrank, 1781)

Lasiacantha capucina capucina (Germar, 1836)

Dicyphus hyalinipennis (Burmeister, 1835)

Gampsocoris culicinus Seidenstücker, 1948

Camptotelus lineolatus (Schilling, 1829)

4. **Közép-európai fajok.** Nagyrészüik Közép-Európa hegyvidékeire jellemző, több hegyvidéki endemizmussal.

Physatocheila costata (Fabricius, 1794)

Polymerus carpathicus Horváth, 1882

Heterocordylus farinosus Horváth, 1887

Odontoplatys bidentulus

(Herrich-Schäffer, 1842)

5. **Dél-európai fajok.** Elterjedésük csak kis mértékben nyúlik be a közép-európai övezetbe.

Aradus versicolor (Herrich-Schäffer, 1835)

Heterogaster artemisiae Schilling, 1829

A táblázatok és diagramok bemutatják az egyes elterjedési típusokhoz tartozó fajok számát Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban (l. 1-5. táblázat, l. ábra):

Irodalom

1. BENEDEK P. (1969): **Poloskák VII. – Heteroptera VII.** – In: **Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae).** 17(7). Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 86.

2. FÖLDESSY M. RÖZNER I. (1999): **Adatok Torockó és környékének (Transylvania) poloska faunájához. (Insecta: Heteroptera)** – In print.

3. GULDE, J. (1936): **Die Wanzen Mitteleuropas (Heteroptera: Lygaeidae)** – V(1–2), Frankfurt a. M., pp. 222.
4. HALÁSZFY É. (1959): **Poloskák II. – Heteroptera II. – In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, 17(2). Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 87.
5. HORVÁTH G. (1897): **Hemiptera** – In: **A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae)**, Budapest, pp. 72.
6. KERZHNER, I. M.; JOSIFOV, M. (1999): **Cimicimorpha II: Miridae** – In: AUKEMA, B.; RIEGER, Ch.: **Catalogue of the Heteroptera of Palaearctic Region**, Vol. 3., Netherlands Entom. Soc., Amsterdam, pp. 577.
7. KIS, B. (1975): **Heteroptera** – In: **Grupul de cercetări complexe „Porțile de Fier”**, Fauna, Edit. Academiei, Bucu-rești, Ser. monografică, p. 81–90.
8. KIS, B. (1984): **Insecta 8: Heteroptera Partea Generală Pentatomoidea** – In: **Fauna Republicii Socialiste România**. Acad. Rep. Soc. Rom., pp. 216.
9. KIS B.: **Bodobácsok – Lygaeidae** – Kézirat.
10. KONDOROSY, E. (1999): **Checklist of the Hungarian bug fauna (Heteroptera)** – Folia Entom. Hungarica, LX, Budapest, p. 125–152.
11. SOÓS Á. (1963): **Poloskák VIII. – Heteroptera VIII. – In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, 17(8), Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 88.
12. STICHEL, W. (1955–1958): **Illustrierte Bestimmungstabellen der Wanzen. II. Europa** – 3(1–2), Berlin, p. 1–75.
13. STICHEL, W. (1955–1958): **Illustrierte Bestimmungstabellen der Wanzen. II. Europa** – 4(2–11), Berlin, p. 60–351.
14. VÁSÁRHELYI T. (1978): **Poloskák V. – Heteroptera V. – In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, 17(5), Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 76.
15. VÁSÁRHELYI T. (1983): **Poloskák III. – Heteroptera III. – In: Magyarország Állatvilága (Fauna Hungariae)**, 17(3), Akadémiai Kiadó, Budapest, pp.88.
16. WAGNER, E. (1970/1971): **Die Miridae Hahn, 1831, des Mittelmeerraumes und der Makaronesischen Inseln (Hemiptera, Heteroptera)**. Teil 1. – Entom. Abhand., Band 37 Suppl., Leipzig, pp. 484.
17. WAGNER, E. (1973): **Die Miridae Hahn, 1831, des Mittelmeerraumes und der Makaronesischen Inseln (Hemiptera, Heteroptera)**. Teil 2. – Entom. Abhand., Band 39 Suppl., Leipzig, pp. 421.
18. WAGNER, E. (1975): **Die Miridae Hahn, 1831, des Mittelmeerraumes und der Makaronesischen Inseln (Hemiptera, Heteroptera)**. Teil 3. – Entom. Abhand., Band 40 Suppl., Leipzig, pp. 483.

Date asupra faunei de heteroptere din Transilvania

(Rezumat)

Datele de Heteroptera prezentate sunt rezultate ale cercetărilor efectuate de specialiști din Muzeul Maghiar de Științele Naturii și Societatea Entomologică Maghiară (Budapesta), respectiv din Muzeul Național Secuiesc (Sf. Gheorghe), între 1990 și 1999. Din regiunea zoogeografică cercetată se prezintă o listă cu 154 specii de heteroptere, aparținătoare la 105 genuri și 17 familii. Lista de specii se structurează după modelul: specie, apartenență zoogeografică, frecvența în Transilvania, locurile de colectare, data și cel care a colectat-o (prescurtat). Lista se completează cu evaluarea zoogeografică a regiunii. Funcție de răspândirea areală, speciile de heteroptere identificate au fost împărțite în 4 tipuri principale, cu subdiviziuni. Diagramele reprezintă procentajul apartenenței speciilor transilvănene (ss.), bănățene și din Părți la aceste 4 tipuri principale.

Data to the Bug Fauna of Transylvania

(Insecta: Heteroptera)

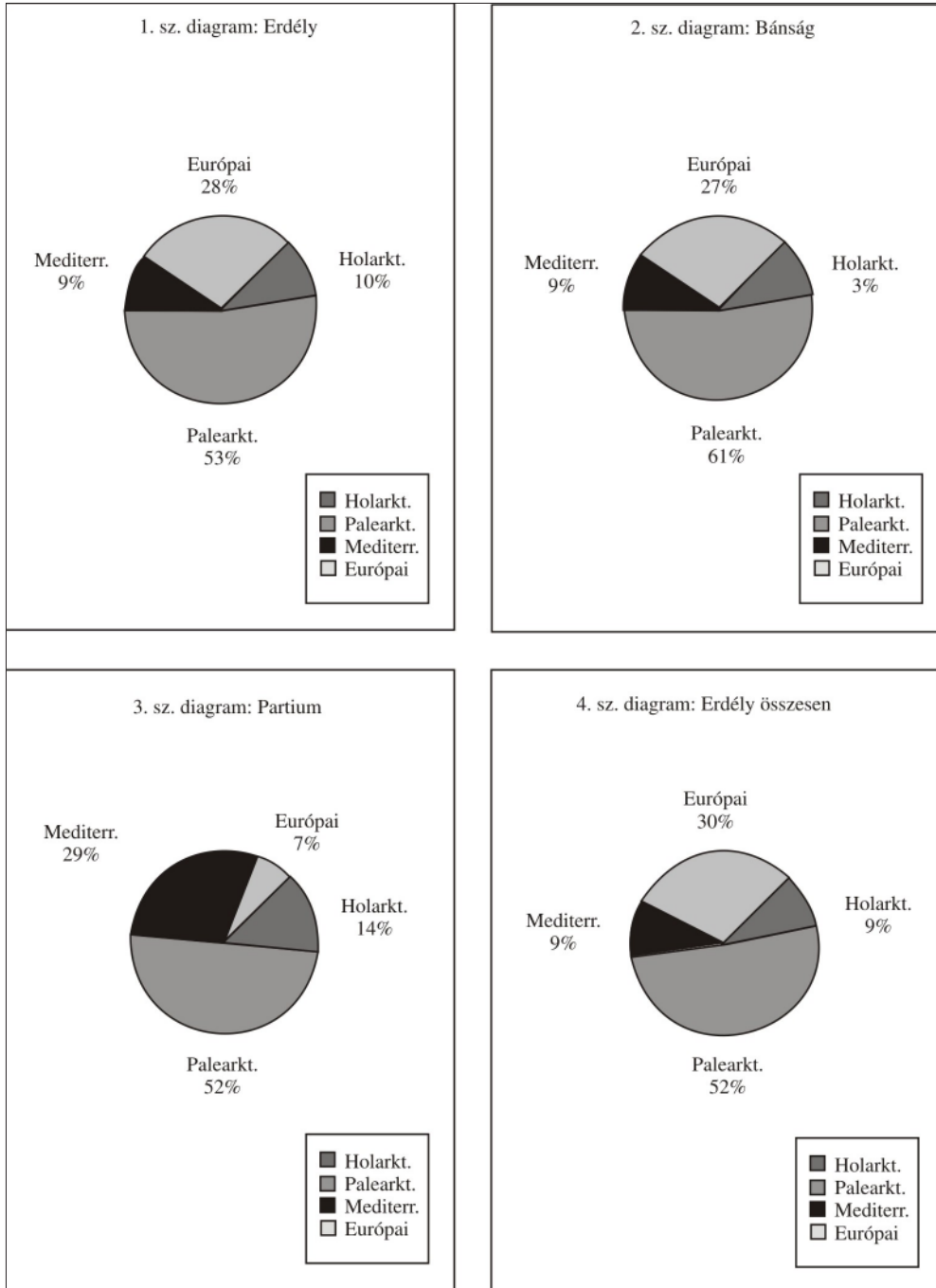
(Abstract)

The presented data of Heteroptera were collected by the research workers of the Hungarian Natural History Museum, the Hungarian Entomological Society and the Székely National Museum between 1990 and 1999. This zoogeographical region yielded a total of 154 species belonging to 105 genera and 17 families. A zoogeographical evaluation of the investigated areas is appended.

Holarktikus-kozmpolita fajok	Erdély	Bánság	Partium	Összesen
Holarktikus	13		2	13
Kozmpolita	1	1		1
A fajsám összesen	14	1	2	14
Palearktikus fajok	Erdély	Bánság	Partium	Összesen
Palearktikus	32	12	4	33
Euroszibériai	21	5	1	24
Nyugat-palearktikus	11	3	1	12
Eurázsiai	10			10
Dél-palearktikus	1		1	1
A fajsám összesen	12	3	4	14
Mediterrán fajok	Erdély	Bánság	Partium	Összesen
Holomediterrán	2	1	1	3
Mediterrán	5	1	1	5
Pontomediterrán	1			1
Pontusi	1		1	2
Kelet-mediterrán	1		1	1
Euroturáni	1	1		1
Euroanatóliai	1			1
A fajsám összesen	12	3	4	14
Európai fajok	Erdély	Bánság	Partium	Összesen
Európai	26	7	1	31
Közép- és dél-európai	5	2		6
Közép-európai	4			4
Észak- és közép-európai	3			3
Dél-európai	2			2
A fajsám összesen	40	9	1	46
A fajok összesítése típusonként:				
	Erdély	Bánság	Partium	Összesen
Holarktikus-kozmpolita	14	1	2	14
Palearktikus	75	20	7	80
Mediterrán	12	3	4	14
Európai	40	9	1	46
A fajsám összesen	141	33	14	154

1. ábra A vizsgált területek poloska fajainak százalékos megoszlása fő elterjedési típusonként.

OROSZ András

Adatok Torockó és környéke kabóca faunájának (Homoptera: Auchenorrhyncha) ismeretéhez

(Kivonat)

A dolgozat 77 kabóca fajt ismertet Torockóról és környékéről. A fajok 59 nemhez, 5 családhoz tartoznak. Kettő közülük új fajnak számít a romániai kabóca faunában: a *Mycterodus carpathicus* és az *Anoplotettix horvathi*.

*

A Magyar Rovartani Társaság 1998 júliusában kirándulással egybekötött gyűjtőutat szervezett Torockó környékére. Ez a dolgozat a közel egyhetes gyűjtőúton befogott kabócák fajlistáját közli.

Az erdélyi kabócafauna alapvetését HORVÁTH írta meg (HORVÁTH, 1897, 1907). Több, mint hatvan éves gyűjtőtevékenységének eredményeképpen a Magyar Természettudományi Múzeum sok erdélyi anyaggal rendelkezik, ezek egyrésze még publikálatlan.

Romániában elsőként CANTOREANU asszony foglalkozott ezzel a csoporttal. Az ötvenes évek végétől kezdődően több, mint harminc közleményben állította fel a román faunalistát és rendszerezte az elmúlt évtizedekben kimutatott fajokat. 1992-ben jelent meg utolsó közleménye, a Retyezát faunájáról (CANTOREANU, 1992), utána 1999-ben POPA folytatta a feltáró munkát, aki a Bihar-hegységből és a Gyulai-havasokból összesen 37 fajt mutatott ki (POPA, 1999). Ugyancsak 1999-ben és részben ez év elején a kolozsvári egyetem biológus hallgatója, JUHÁSZ Ágota Hargita megyéből összesen több, mint száz fajt gyűjtött be és határozott meg (diplomamunka, publikálatlan).

Míndezeket összegezve az erdélyi kabócafauna ma ismert fajszáma közel jár a 350-hez,

ebből HORVÁTH alapvetésében 44%-ot mutatott ki. Véleményem szerint, összehasonlítva ezt az adatot a magyar fauna közel 600 fajt felölelő kabóca népségével, a további erdélyi kutatásnak van létjogosultsága, és az elkövetkező évek munkájával a kimutatott fajok száma itt is jelentősen bővülni fog.

A fajlistához a fajok rendszertani besorolását illetően NAST idevonatkozó munkáját (NAST, 1972) tekintetem irányadóknak.

Az ismertetésre kerülő anyag többségét PODLUSSÁNY Attila, ROZNER István és jómagam gyűjtöttük, külön köszönet illeti lepkészeinket önzetlen segítségükért és más rovarrendekben dolgozó kollégáinkat, akik csekély számú kabóca „zsákmányukat” átengedték nekem.

A fajok felsorolásánál, amennyiben egy faj példányait csak én fogtam be, magamat nem tüntetem fel, ha többedmagammal fogtuk ezeket, felsorolom a gyűjtőket. A hímek jelölése m, a nőtényeké f, tömeges előfordulásnál vagy igen közönséges fajnál megduplálozom a jelet.

Az előforduló rövidítések a gyűjtőknél:

OA: OROSZ András,
PA: PODLUSSÁNY Attila
RI: ROZNER István.

A gyűjtőhelyi adatoknál:

AR: Aranyosronk (Runc), 1998. VII. 10.
ARSZ: Aranyosronk (Runc), Ronkiszurdok, hegyoldal, 1998. VII. 10.
BOR: Borrév (Buru), Aranyos-patak völgye, 1998. VII. 9.
MP: Magyarperterd (Petrești de Jos), kaszáló, 1998. VII. 8.
TOP: Torockó (Rimetea), Torockó-patak völgye, 1998. VII. 9.
TOSZ: Torockó (Rimetea), Székelykő, 900–1000 m, 1998. VII. 7.
TOT: Torockó (Rimetea), turistaháznál, kaszáló, 1998. VII. 6.
TSZGY: Torockószentgyörgy (Colțești), hegyi rétek, 1998. VII. 11.

Cixiidae

Cixius cucularius (Linnaeus, 1767) 1 m, AR.
Cixius sp. (affinis alpestris Wagner, 1939) 1 m, 2 f AR, MP, TOSZ.

A hím példány genitália preparátuma alapján fenti faj alkörébe tartozik, a pontos rendszertani besoroláshoz összehasonlító anyag tanulmányozása szükséges.

Reptalus cuspidatus (Fieber, 1876) 3 m, 2 f, AR.
Reptalus panzeri (Lőw, 1883) mm, ff, AR.

Delphacidae

Stiroma affinis Fieber, 1866 1 m, AR, leg. RI.
Megadelphax sordidulus (Stal, 1853) 1 f, TOT.
Laodelphax striatellus (Fallén, 1826) mm, ff, AR, TOSZ, TSZGY, leg. OA, RI.
Delphacodes venosus (Germar, 1830) 1 f, TOT.
Muellerianella fairmairei (Perris, 1857) mm, ff, AR, ARSZ, BOR, TOT, TSZGY, leg. OA, RI.
Muirodelphax aubei (Perris, 1857) 1 f, MP.
Acanthodelphax spinosus (Fieber, 1866) 2 m, ARSZ.
Dicranotropis hamata (Boheman, 1847) 2 m, TOSZ, TOT.
Florodelphax leptosoma (Flor, 1861) 1 m, ARSZ.
Xanthodelphax flaveolus (Flor, 1861) 1 m, 3 f, ARSZ, TOSZ.
Xanthodelphax stramineus (Stal, 1858) 2 m, AR, TOT, leg. RI.
Javesella dubia (Kirschbaum, 1868) 3 m, ARSZ, BOR, TOP.
Javesella obscurella (Boheman, 1847) 1 m, TSZGY.
Javesella pellucida (Fabricius, 1794) 1 m, TOSZ.
Ribautodelphax albostratus (Fieber, 1866) mm, ff, BOR, MP, TSZGY.
Ribautodelphax collinus (Boheman, 1847) 1 m, MP.
Ribautodelphax pungens (Ribaut, 1953) 2 m, TSZGY.

Issidae

Mycterodus carpathicus Logvinenko, 1974, 3 m, 4 f, AR, ARSZ, TOSZ, TSZGY, leg. OA, PA
Ez a faj a román faunára nézve új, az eredeti leírásban mint kárpáti endemizmus szerepel. Eddig csupán Nagyszőlősről (Vinohradiv, Zakarpatszka oblaszty) mutatta ki leírója.

Quadrastylus conspurcatum (Spinola, 1839) 2 m, 1 f, TOSZ.

Issus coleopratus (Fabricius, 1781) 1 m, AR, leg. PA.

Cercopidae

Cercopis arcuata Fieber, 1844, 2 f, TOSZ, TSZGY.

Lepyronia coleoptrata (Linnaeus, 1758) mm, ff, AR, ARSZ, BOR, TOSZ, TOT, leg. OA, PA, RI.

Neophilaenus albipennis (Fabricius, 1798) 4 m, AR.

Neophilaenus campestris (Fallén, 1805) mm, ff, TOSZ, TSZGY.

Neophilaenus lineatus (Linnaeus, 1758) mm, ff, AR, ARSZ.

Aphrophora alni (Fallén, 1805) mm, ff, AR, ARSZ, leg. OA, RI.

Aphrophora salicina (Goeze, 1778) mm, ff, TOSZ, leg. PA.

Philaenus spumarius (Linnaeus, 1758) mm, ff, AR, ARSZ, BOR, TOP, TOSZ, leg. OA, PA.

Cicadellidae

Megophthalmus scanicus (Fallén, 1806) 2 m, 3 f, ARSZ, BOR, TOP, TOT.

Oncopsis alni (Schrank, 1801) 1 m, ff, BOR, TOP, TSZGY.

Macropsis cerea (Germar, 1837) 1 f, TOSZ, leg. PA.

Chunrocerus larvatus (Herrich-Schaeffer, 1835) 1 f, TOSZ, leg. PA.

Aphrodes bicinctus (Schrank, 1776) mm, ff, AR, BOR, TOP, TSZGY, leg. OA, RI.

Evacanthus acuminatus (Fabricius, 1794) 2 m, ARSZ.

Cicadella viridis (Linnaeus, 1758) mm, ff, BOR.

Alebra albostrata (Fallén, 1826) 1 f, TSZGY.

Empoasca (Kybos) smaragdula (Fallén, 1806) 1 m, 2 f, TSZGY.

Empoasca decipiens Paoli, 1930, 1 m, BOR.

Typhlocyba quercus (Fabricius, 1777) 3 m, TOP, TOT.

Eupteryx calcarata Ossiannilsson, 1936, 1 f, TSZGY.

Alnetoidia alneti (Dahlbom, 1850) 1 m, TOP.

Balclutha punctata (Fabricius, 1775) 3 m, AR, ARSZ.

Macrosteles cristatus (Ribaut, 1927) mm, ff, BOR, TOP, TOT.

Deltocephalus pulicaris (Fallén, 1806) 4 m, 1 f, BOR, TOP, TSZGY.

Doratura exilis Horváth, 1903, 3 m, 1 f, AR, BOR, TOP.

Doratura stylata (Boheman, 1847) mm, ff, AR, BOR, MP, TSZGY.

Anoplotettix horvathi Metcalf, 1955, 1 m, TOSZ, leg. PA.

A faj a román faunára nézve új. HORVÁTH leírta *Anoplotettix fuscovenosus* var. *inornata* néven, azonban METCALF kiderítette, hogy nem variétés, hanem érvényes, jó faj, és elnevezte HORVÁTHról.

Allygus mixtus (Fabricius, 1794) 1 m, TSZGY.

Graphocraerus ventralis (Fallén, 1806) 4 f, TSZGY.

Paluda vitripennis (Flor, 1861) 1 m, MP.

Elymana suplhurella (Zetterstedt, 1828) 2 f, TSZGY.

Cicadula persimilis (Edwards, 1920) 3 m, 2 f, AR, TSZGY, leg. OA, RI.

Hesium domino (Reuter, 1880) 1 m, ARSZ.

Athysanus argentarius Metcalf, 1955, 1 m, TOP.

Handianus flavovarius (Herrich-Schaeffer, 1835) mm, ff, TSZGY.

Handianus ignoscus (Melichar, 1896) 2 m, AR.

Conosanus obsoletus (Kirschbaum, 1858) 1 m, AR.

Euscelis incisus (Kirschbaum, 1858) mm, ff, AR, MP, TOP, TOT, TSZGY.

Arocephalus languidus (Flor, 1861) 1 m, TSZGY.

Psamnotettix cephalotes (Herrich-Schaeffer, 1834) 4 m, ARSZ, TSZGY.

Psamnotettix confinis (Dahlbom, 1850) mm, ff, AR, BOR, TOT, TSZGY, leg. OA, RI.

Psamnotettix helvolus (Kirschbaum, 1868) 3 m, 2 f, BOR, TOP, TOSZ.

Adarrus multinotatus (Boheman, 1847) 2 m, TSZGY.

Adarrus notatifrons (Kirschbaum, 1868) 1 f, TSZGY.

Turrutus socialis (Flor, 1861) mm, ff, MP, TOT, TSZGY.

Jassargus flori (Fieber, 1869) 4 m, AR, BOR, TSZGY, leg. OA, RI.

Jassargus obtusivalvis (Kirschbaum, 1868) mm, ff, ARSZ, TOSZ, TSZGY.

Diplocolenus abdominalis (Fabricius, 1803) 5 m, 1 f, TOSZ, TSZGY.

Diplocolenus bohemani (Zetterstedt, 1840) 2 m, AR, TSZGY.

Arthaldeus pascuellus (Fallén, 1826) 1 m, 1 f, TOP.

Arthaldeus striifrons (Kirschbaum, 1868) 3 f, TOP, TSZGY.

Rhoanans hypochlorus (Fieber, 1869) 3 m, TSZGY.

Mocuellus quadricornis Dlabola, 1949, 1 m, AR.

Irodalom

1. CANTOREANU, Margareta (1958a): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. I** – Comunic. Acad. R.P.R. 8 (8), 823–829. București
2. CANTOREANU, Margareta (1959b): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. III** – Comunic. Acad. R.P.R. 9 (11), 1159–1164. București
3. CANTOREANU, Margareta (1961a): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. IV** – Comunic. Acad. R.P.R. 11 (2), 195–199. București
4. CANTOREANU, Margareta (1963a): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. V** – Comunic. Acad. R.P.R. 13 (6), 567–570. București
5. CANTOREANU, Margareta (1963b): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. VI** – Comunic. Acad. R.P.R. 13 (12), 1063–1067. București
6. CANTOREANU, Margareta (1965a): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. VII** – St. și Cerc. Biol. ser. Zool. 17 (4), 325–327. București
7. CANTOREANU, Margareta (1965b): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. VIII** – Analele Univ. București ser. Șt. Nat. 14, 163–165. București
8. CANTOREANU, Margareta (1968a): **Specii de cicadine noi pentru fauna R.P.R. IX** – St. și Cerc. Biol. ser. Zool. 20 (1), 7–9. București
9. CANTOREANU, Margareta (1972a): **Studii privind distribuția altitudinală a cicadelor în Munții Bucegi** – Comunicări și Referate, 1972, 195–206. Ploiești
10. CANTOREANU, Margareta (1992): **Structura comunităților de cicadine din Retezat** – Studii Ecologice – I. POPOVICI (ed.) Ed. West Side Computers, 1992, 251–253. Brașov
11. HORVÁTH G. (1897): **Ordo Hemiptera – A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae)** – A K. M. Természettudományi Társulat, 48–54. Budapest
12. HORVÁTH, G. (1907): **Supplementum ad Faunam Hemipterorum Regni Hungariae** – Annales Musei Nationalis Hungarici V., 503–504. Budapest
13. NAST, J. (1972): **Palaearctic Auchenorrhyncha (Homoptera)**, an annotated checklist – PWN–Polish Scientific Publishers, 550 pp. Warszawa
14. OROSZ A.; JUHÁSZ Ágota (2000): **Románia faunájára új pajzsoskabóca**. (Homoptera: Issidae) – Folia entomologica hungarica LXI. (in print)
15. POPA, V.; COJOCNEANU, R. (1999): **Faunistic and ecological studies on the cicada populations (Insecta, Homoptera, Auchenorrhyncha, Cicadellidae and Cercopidae) along the superior course of the Someșul Cald River (Romania)** – Studia Univ. „BABEȘ-BOLYAI”, Biologia, XLIV, 1–2, 61–77. Cluj-Napoca

**Date asupra faunei de cicadine
de la Rimetea (j. Alba)
și din împrejurimile sale**
(Rezumat)

Lucrarea prezintă 77 specii de cicadine de la Rimetea și din împrejurimi. Aceste specii aparțin la 59 de genuri și 5 familii. Două specii dintre acestea sunt specii noi pentru fauna României: *Mycterodus carpathicus* și *Anoplotettix horvathi*.

**Data to the Cicads
of the Village Torockó
(Rimetea, Alba County)
and its Environs**
(Abstract)

The author publishes 77 species of cicads from the village Torockó and its environs. These species belong to 59 genus of 5 families. Two species of them are new species of the Romanian Fauna: *Mycterodus carpathicus*, *Anoplotettix horvathi*.

Zoltán KOVÁCS
Sándor KOVÁCS

The Catalogue of Gelechiidae (Lepidoptera) of the „László DIÓSZEGHY” Collection of the Székely National Museum

(Abstract)

A revision of the Gelechiidae in the „László DIÓSZEGHY” collection of the Székely National Museum, covering data on 115 species and 932 specimens. The revision replaces the data on the Gelechiidae published in the previous catalogue of the collection (CĂPUȘE & KOVÁCS, 1987).

Introduction

The Gelechiidae (Lepidoptera) in the „László DIÓSZEGHY” collection in the Székely Nemzeti Múzeum of Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) were revised, using the „Gelechiidae of Central Europe” (ELSNER & al., 1999), the third volume of „Microlepidoptera of Europe” (HUEMER & KARSHOLT, 1999) and „The Fauna of the European part of the USSR” (PISKUNOV, 1981). The nomenclature used was that proposed by KARSHOLT & RIEDL (1996) and POVOLNÝ (1996) as modified by ELSNER & al. (1999).

Significant differences were found between the data published in the catalogue of the collection (CĂPUȘE & KOVÁCS, 1987) and our revision. In the catalogue only 58 species and 434 specimens were mentioned whereas we in fact identified 76 species. A large number of gelechiid moths were also found in the unidentified material of the collection. Their identification brought the total of species to 115, covering 932 specimens.

To replace the data on the Gelechiidae of the former catalogue of the collection (CĂPUȘE & KOVÁCS, 1987: 57–63) we give a detailed list below.

The most interesting results have been already published (KOVÁCS & KOVÁCS, 1994, 2000). 14 species recorded are new for the Lepidoptera fauna of Romania (ELSNER & al., 1999, KARSHOLT & RIEDL, 1996, POPESCU-GORJ, 1984: 127–130, POVOLNÝ, 1996, VICOL, 1997: 192): *Caulastrocecis fufurella* (Staudinger, 1871), *Monochroa servella* (Zeller, 1839), *Monochroa elongella* (Heinemann, 1870), *Monochroa inflexella* Svensson, 1992, *Monochroa lutulentella* (Zeller, 1839), *Eulamprotes ochricapilla* (Rebel, 1903), *Eulamprotes plumbella* (Heinemann, 1870), *Bryotropha similis* (Stainton, 1854), *Filatima djakovica* Anikin & Piskunov, 1996, *Scrobipalpa (Eusrobipalpa) hyoscyamella* (Stainton, 1869), *Ephysteris (Microcraspedus) insulella* (Heinemann, 1870), *Synopacma sangiella* (Stainton, 1863), *Helcystogramma arulensis* (Rebel, 1929) and *Thiotricha subocellea* (Stephens, 1834).

Recent unpublished research by P. HUEMER showed that the Central European (including Romanian) populations of *Scrobipalpa (Eusrobipalpa) costella* (Humphreys & Westwood, 1845) were misidentified (ELSNER & al., 1999: 44, KOVÁCS & KOVÁCS, 2000: 18, 33) and they should be replaced by *Scrobipalpa (Eusrobipalpa) hyoscyamella* (Stainton, 1869) (HUEMER, pers. comm.).

Catalogue of Gelechiidae:

GELECHIINAE

ANOMOLOGINI

CAULASTROCECIS Chrétien, 1931

fufurella (Staudinger, 1871)

criptoxena (Gozmány, 1954)

5 ex.: Ineu (Arad), 30. V. 1935. (M); 10. VI. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1303/?M/ KOVÁCS); 18. VI. 1935. (2 MM); 2. VII. 1935. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

* Str. LÁSZLÓ Ferenc 3A/16, Sf. Gheorghe, RO-4000
e-mail: kovacs@nexta.ro
kovacs@cosys.ro

puddicella (Mann, 1861)
1 ex.: Ineu (Arad), 25. VI. 1939. (M), (genitalia preparation no. 1208/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

MEGACRASPEDUS Zeller, 1839

binotellus (Duponchel, 1843)
1 ex.: Ineu (Arad), 30. V. 1935. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

CHRYSOESTHIA Hübner, 1825
MICROSETIA Stephens, 1829
CHRYSIA Bruand, [1851]

drurella (Fabricius, 1775)
myllerella (Fabricius, 1798)
druryella Zeller, 1850
hermannella auct.
1 ex.: Ineu (Arad), 8. VII. 1935. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

sexguttella (Thunberg, 1794)
stipella auct.
auropunctella (Thunberg, 1794)
knockella (Haworth, 1828)
miscella (Haworth, 1828)
aurofasciella (Stephens, 1834)
naeviferella (Duponchel, 1843)
1 ex.: Ineu (Arad), 4. V. 1921. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

XYSTOPHORA Wocke, 1876
DORYPHORA Heinemann, 1870, nec Illiger, 1807
DORYPHORELLA Cockerell, 1888

carchariella (Zeller, 1839)
1 ex.: Ineu (Arad), 4. VI. 1921. (M), (genitalia preparation no. 1248/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

pulveratella (Herrich-Schäffer, 1854)
intaminatella (Stainton, 1861)
steudeliella (Frey, 1877)
3 ex.: Ineu (Arad), 24. VII. 1936. (M), (genitalia preparation no. 1307/M/ KOVÁCS); 27. VI. 1938. (1 ex.); 4. VIII. 1938. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

ISOPHRICTIS Meyrick, 1917

striatella (Denis & Schiffermüller, 1775)
tanacetella (Schränk, 1802)
19 ex.: Ineu (Arad), 24. VII. 1936. (1 M, 1 ex.);

22. V. 1928. (M); VIII. 1921. (1 ex.); 8. VIII. 1938. (M); 31. V. 1921. (M); 25. V. 1928. (1 ex.); 24. VI. 1928. (M); 26. VII. 1936. (1 ex.); 26. VII. 1938. (1 ex.); 26. V. 1939. (F); 25. VI. 1939. (M); 19. VI. 1939. (F); 25. VI. 1938. (1 ex.); 12. VI. 1928. (F); 29. V. 1921. (M); 25. VI. 1928. (F); 14. VI. 1927. (M); 2. VI. 1927. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

anthemidella (Wocke, 1871)

3 ex.: Ineu (Arad), 30. VI. 1928. (M); 2. VII. 1938. (M); Munții Retezat, 1200 m, 5. VII. 1937. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

PYNCOSTOLA Meyrick, 1917

bohemiella (Nickerl, 1864)
5 ex.: Ineu (Arad), 4. VII. 1935. (M); 26. VII. 1935. (1 ex.); 2. VIII. 1935. (2 MM); 15. VIII. 1935. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

METZNERIA Zeller, 1839

CLEODORA Stephens, 1834, nec Péron & Lesmeur, 1810
PARASIA Duponchel, [1846]
ARCHIMETZNERIA Amsel, 1936

paucipunctella (Zeller, 1839)
zimmermanni M. Hering, 1940
confusalis D. Lucas, 1955
6 ex.: Ineu (Arad), 20. VI. 1935. (M); 23. VI. 1939. (F); 14. VI. 1927. (F); 18. VI. 1935. (M); 24. V. 1935. (1 ex.); 20. VI. 1928. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

lappella (Linnaeus, 1758)

silacea (Haworth, 1828)
silacella (Stephens, 1834)
15 ex.: Ineu (Arad), 10. VII. 1922. (F); 28. VI. 1938. (1 M, 1 F); 17. VII. 1923. (1 ex.); 24. VI. 1932. (M); 30. VI. 1921. (F); 1. VII. 1938. (1 ex.); 2. VI. 1920. (M); 5. VII. 1932. (M); 10. VII. 1932. (M); 11. VII. 1936. (F); 3. VII. 1929. (M); 10. VI. 1920. (M); 20. VII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1193/M/ KOVÁCS); 15. VII. 1938.), (genitalia preparation no. 1194/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

metzneriella (Stainton, 1851)

falcata (Bruand, 1859)
2 ex.: Ineu (Arad), 17. VII. 1933. (1 ex.); 2. VII. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1195/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

aprilella (Herrich-Schäffer, 1854)

igneella (Tengström, 1859)

sanguinolentella J. de Joannis, 1910
2 ex.: Ineu (Arad), 20. VII. 1935. (1 M, 1 ex.),
legit L. DIÓSZEGHY;

intestinella (Mann, 1864)
3 ex.: Ineu (Arad), 29. VI. 1927. (M); 28. VI.
1928. (M); 25. VI. 1934. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

APODIA Heinemann, 1870

bifractella (Duponchel, 1843)
martinii Petry, 1911
12 ex.: Ineu (Arad), 28. V. 1921. (2 MM); 29. V.
1921. (1 M, 1 F); 30. V. 1921. (M); 6. VIII. 1921. (M); 25.
V. 1928. (M); 4. VI. 1928. (M); 4. VIII. 1938. (M); 16.
VIII. 1938. (M); Munții Retezat, 1000 m, 10. VII. 1937.
(F), (genitalia preparation no. 1296/F/ KOVÁCS); Munții
Retezat, 1100 m, 22. VI. 1937. (F), (genitalia preparation
no. 1255/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

ARGOLAMPOTES Benander, 1945

micella (Denis & Schiffermüller, 1775)
1 ex.: Munții Retezat, 1000 m, 11. VII. 1929.
(1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

MONOCHROA Heinemann, 1870

PALTODORA Meyrick, 1894
CATABRACHMIA Rebel, 1909

rumicetella (O. Hofmann, 1868)
acutangulella (Heinemann, 1870)
leptotechna (Meyrick, 1937)
1 ex.: Ineu (Arad), 26. VI. 1926. (M), (genitalia
preparation no. 1196/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

sepicolella (Herrich-Schäffer, 1854)

rectifasciella (Fuchs, 1902)
balcanica (Rebel, 1903)
agasta Gozmány, 1954
6 ex.: Ineu (Arad), 27. VIII. 1929. (M); 17.
VII. 1936. (?M); 18. VII. 1936. (F); 28. VII. 1936. (M),
(genitalia preparation no. 1217/M/ KOVÁCS); 21.
VIII. 1936. (M); 1. VIII. 1938. (1 ex.); 31. VII. 1938.
(M), legit L. DIÓSZEGHY;

servella (Zeller, 1839)

farinosae (Stainton, 1867)
7 ex.: Ineu (Arad), 2. VIII. 1924. (M), (geni-
talia preparation no. 1259/M/ KOVÁCS); 17. VI. 1927.
(2 M), (genitalia preparation no. 1254 /M, 1263/M/
KOVÁCS); 13. VIII. 1929. (F), (genitalia preparation
no. 1309/F/ KOVÁCS); 21. VIII. 1929. (F), (genitalia

preparation no. 1266/F/ KOVÁCS); 4. VIII. 1936. (1
ex.); 28. VI. 1938. (F), (genitalia preparation no.
1298/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

elongella (Heinemann, 1870)

servella (Meyrick, 1928)
micrometra (Meyrick, 1935)
10 ex.: Ineu (Arad), 13. V. 1922. (M); 6. VII.
1927. (M), (genitalia preparation no. 1204/M/ KOVÁCS);
18. VI. 1931. (M); 7. V. 1932. (F); 25. VI. 1932. (M); 5.
VII. 1932. (F), (genitalia preparation no. 1257/F/
KOVÁCS); 3. VII. 1933. (M); 13. VII. 1933. (M); 25. VI.
1934. (M); 21. VII. 1934. (F), (genitalia preparation no.
1261/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

inflexella Svensson, 1992

1 ex.: Ineu (Arad), 17. VI. 1922. (M) (genitalia
preparation no. 1252/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

lutulentella (Zeller, 1839)

brunickii (Rebel, 1913)
6 ex.: Ineu (Arad), 15. VI. 1935. (F); 12. VI.
1935. (2 FF); 8. VI. 1935. (2 MM), (genitalia preparation
no. 1200/F/ KOVÁCS); 24. V. 1935. (M), (genitalia prepa-
ration no. 1199/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

lucidella (Stephens, 1834)

8 ex.: Ineu (Arad), 8. VII. 1927. (M), (genitalia
preparation no. 1256/M/ KOVÁCS); 5. VII. 1933. (F); 12.
VI. 1935. (F); 28. VI. 1938. (F); 29. VI. 1938. (2 FF); 5.
VII. 1938. (M); 8. VI. 1939. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

hornigi (Staudinger, 1883)

10 ex.: Ineu (Arad), 20. VI. 1928. (M), (genitalia
preparation no. 1311/M/ KOVÁCS); 13. VIII. 1929. (1 ex.);
31. VIII. 1929. (M), (genitalia preparation no. 1233/M/
KOVÁCS); 12. VII. 1927. (M), (genitalia preparation no.
1226/M/ KOVÁCS); 26. VI. 1936. (M); 2. VII. 1936. (1
ex.); 5. VIII. 1936. (M), (genitalia preparation no. 1312/M/
KOVÁCS); 20. VIII. 1936. (M), (genitalia preparation no.
1253/M/ KOVÁCS); 27. VII. 1938. (M), (genitalia prepara-
tion no. 1300/M/ KOVÁCS); 14. V. 1939. (M), (genitalia
preparation no. 1310/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

EULAMPOTES Bradley, 1971

LAMPOTES Heinemann, 1870, nec
Hübner, [1821]
ARGYRITIS Heinemann, 1870, nec
Reichenbach, Leipzig, 1817

ochricapilla (Rebel, 1903)

1 ex.: Ineu (Arad), 4. VIII. 1938. (M), (genitalia
preparation no. 1260/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

unicolorella (Duponchel, 1843)

immaculatella (Douglas, 1850)

10 ex.: Ineu (Arad), 3. VIII. 1921. (1 ex.); 30. VI. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1297/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1000 m, 18. VII. 1929. (M); 14. VII. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1313/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1100 m, 12. VII. 1929. (F); 18. VII. 1929. (F); 2. VI. 1937. (M); Munții Retezat, 1200 m, 22. VII. 1937. (M); 5. VII. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1198/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1400 m, 24. VII. 1929. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

atrella (Denis & Schiffermüller, 1775)

umbriferella (Herrich-Schäffer, 1854)

1 ex.: Ineu (Arad), 19. V. 1928. (M), (genitalia preparation no. 1212/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

plumbella (Heinemann, 1870)

3 ex.: Ineu (Arad), 1. VI. 1921. (M), (genitalia preparation no. 1295/M/ KOVÁCS); 24. VI. 1932. (M), (genitalia preparation no. 1228/M/ KOVÁCS); 10. VII. 1936. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

BRYOTROPHA Heinemann, 1870

MNIOPHAGA Pierce & Daltry, 1938

ADELPHOTROPHA Gozmány, 1955

terrella (Denis & Schiffermüller, 1775)

suspectella Heinemann, 1870

43 ex.: Hateg, 8. VII. 1915. (1 ex.); Cetatea de Baltă, 23. V. 1923. (2 FF), legit Dr. G. KÖNCZEY; Ineu (Arad), 2. VI. 1921. (M); 4. VIII. 1924. (M); 16. V. 1927. (1 ex.); 23. VIII. 1927. (M); 19. VI. 1932. (F); 4. VIII. 1934. (M); 17. V. 1935. (F); 14. VIII. 1936. (M); 15. VIII. 1936. (2 FF); 16. VII. 1938. (F); 27. VII. 1938. (F); 2. VIII. 1938. (1 ex.); 6. VIII. 1938. (M); 8. VIII. 1938. (F); 11. VIII. 1938. (F); 14. VIII. 1938. (F); 17. VIII. 1938. (F); 22. VIII. 1938. (1 ex.); 14. VI. 1939. (F); 16. VI. 1939. (M); 17. VI. 1939. (F); 11. VI. 1941. (F); 12. VI. 1941. (F); 29. VI. 1941. (F); Munții Retezat, 1100 m, 17. VII. 1929. (F); 9. VII. 1937. (F); 12. VII. 1937. (M); 21. VII. 1937. (F); 24. VII. 1937. (F); Munții Retezat, 1200 m, 28. VI. 1937. (1 ex.); 5. VII. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1273/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1300 m, 2. VII. 1929. (F); Munții Retezat, 1400 m, 8. VII. 1937. (M); Munții Retezat, 1500 m, 25. VIII. 1930. (M); 8. VII. 1937. (M); Munții Baraolt, Băile Șugaș, 15. VII. 1931. (F); Mestecănișul de la Reci, 16. VII. 1931. (F); Munții Harghita, 1000 m, 12. VII. 1934. (M); Munții Harghita, 1200 m, 17. VII. 1934. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

desertella (Douglas, 1850)

decrepidela (Herrich-Schäffer, 1854)

lutescens (Constant, 1865)

3 ex.: Ineu (Arad), 30. VI. 1928. (F); 14. VIII. 1936. (F); 26. VI. 1941. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

galbanella (Zeller, 1839)

angustella Heinemann, 1870

1 ex.: Munții Retezat, 1200 m, 21. VI. 1937. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

senectella (Zeller, 1839)

ciliatella (Herrich-Schäffer, 1854)

obscurella (Heinemann, 1870)

larseni Strand, 1927

2 ex.: Ineu (Arad), 29. VIII. 1929. (M), (genitalia preparation no. 1268/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1100 m, 9. VII. 1937. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

similis (Stainton, 1854)

fuliginosella (Snellen, 1882)

1 ex.: Munții Retezat, 1100 m, 12. VII. 1929. (M), (genitalia preparation no. 1221/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

affinis (Haworth, 1828)

42 ex.: Orfalva (?), 2. VI. 1920. (M), (genitalia preparation no. 1277/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

Ineu (Arad), 10. V. 1921. (M); 12. VII. 1927. (M), (genitalia preparation no. 1258/M/ KOVÁCS); 31. VII. 1934. (1 ex.); 29. VII. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1220/M/ KOVÁCS); 15. VIII. 1935. (F); 15. VII. 1936. (F); 17. VII. 1936. (1 M, 2 FF); 23. VII. 1936. (1 M, 1 F); 27. VII. 1936. (F); 29. VII. 1936. (1 M, 1 F), (genitalia preparation no. 1249/M/ KOVÁCS); 3. VIII. 1936. (M); 4. VIII. 1936. (M); 5. VIII. 1936. (F); 14. VIII. 1936. (F); 19. VIII. 1936. (M); 27. VIII. 1936. (M); 5. VIII. 1937. (F); 26. VI. 1938. (F); 14. VII. 1938. (F); 16. VII. 1938. (F); 17. VII. 1938. (F), (genitalia preparation no. 1299/M/ KOVÁCS); 25. VII. 1938. (F); 27. VII. 1938. (2 FF); 29. VII. 1938. (F); 1. VIII. 1938. (M); 4. VIII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1314/M/ KOVÁCS); 9. VIII. 1938. (M); 10. VIII. 1938. (F); 23. VI. 1939. (F); 26. VI. 1941. (1 ex.); Munții Retezat, 1000 m, 24. VII. 1929. (1 ex.); Munții Retezat, 1100 m, 1. VII. 1929. (F); 25. VII. 1929. (F); Munții Retezat, 1300 m, 12. VII. 1929. (F), (genitalia preparation no. 1224/F/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1400 m, 24. VII. 1929. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

TELEIODINI Piskunov, 1973

RECURVARIA Haworth, 1828

LITA Kollar, 1832

TELEA Stephens, 1834 (homonym)

- APHANAULA* Meyrick, 1895
HINNEBERGIA Spuler, 1910
MICROLECHIA Turati, 1924
- nanella** ([Denis & Schiffermüller], 1775)
pumilella ([Denis & Schiffermüller], 1775)
nana Haworth, 1828 (emendation)
crataegella Busck, 1903
unicolor Rebel, 1927
pruniella auctt. (incorrect spelling)
 29 ex.: Ineu (Arad), 13. VI. 1916. (F); 26. V. 1920. (F); 5. VIII. 1921. (M); 13. VI. 1922. (F); 1. VI. 1927. (M); 12. VII. 1927. (F); 17. VI. 1932. (2 MM); 5. VII. 1932. (M); 22. VI. 1932. (1 M, 2 FF); 6. VII. 1932. (2 M), (genitalia preparation no. 1317/M/ KOVÁCS); 14. VI. 1935. (M); 28. VI. 1935. (F); 2. VII. 1935. (F); 20. VII. 1935. (F); 26. VII. 1935. (F); 17. VIII. 1935. (F); 10. VII. 1936. (F); 17. VIII. 1936. (F), (genitalia preparation no. 1316/F/ KOVÁCS); 20. VIII. 1936. (1 M, 1 F); 28. VI. 1938. (1 M, 1 F); 27. VII. 1938. (M); 1. VIII. 1938. (F); 24. VI. 1939. (M), legit L. DIÓSZEGHY;
- leucatella** (Clerck, 1759)
leuceata Haworth, 1828 (emendation)
albocingulella (Duponchel, [1839])
 7 ex.: Ineu (Arad), 11. VI. 1930. (F); 21. VI. 1932. (F); 27. VI. 1935. (F); 10. VII. 1935. (M); 17. VII. 1935. (F); 20. VII. 1935. (F); 20. VI. 1939. (F), legit L. DIÓSZEGHY;
- EXOTELEIA** Wallengren, 1881
PARALECHIA Busck, [1903]
HERINGIA Spuler, 1910 (homonym)
HERIGIOLA Strand, 1917
- dodecella** (Linnaeus, 1758)
duodecimcristata (Retzius, 1783) n. inv.
punctulata (Fourcroy, 1785)
dodecea Haworth, 1828 (emendation)
annulicornis (Stephens, 1834)
favillaticella (Zeller, 1839)
reussiella (Ratzeburg, 1840)
 2 ex.: Ineu (Arad), 9. VI. 1922. (M); 28. VI. 1928. (M), legit L. DIÓSZEGHY;
- PARACHRONISTIS** Meyrick, 1925
- albiceps** (Zeller, 1839)
albicipitella (Herrich-Schäffer, 1854) (emendation)
albicapitella (Doubleday, 1859) (emendation)
 2 ex.: Cetatea de Baltă, 30. VI. 1932. (M), (genitalia preparation no. 1321/M/ KOVÁCS), legit Dr.
- G. KÖNCZEY; Munții Retezat, 1100 m, 5. VII. 1937. (M), legit L. DIÓSZEGHY;
- TELEIODES** Sattler, 1960
TELEIA Heinemann, 1870 (homonym)
TELPHUSA auctt., (nec Chambers, 1872)
- vulgella** (Denis & Schiffermüller, 1775)
aspera (Haworth, 1828)
 7 ex.: Aldești (Arad), 21. VI. 1929. (F); Ineu (Arad), 8. VI. 1921. (M); 9. VII. 1927. (M); 7. VI. 1928. (F); 17. VI. 1932. (M); 25. VI. 1938. (F); Păingeni (Mureș), 22. V. 1935. (F), legit L. DIÓSZEGHY;
- wagae** (Nowicki, 1860)
marsata (Piskunov, 1973)
 5 ex.: Ineu (Arad), 9. VII. 1927. (M); 12. VI. 1928. (F); 5. V. 1934. (F); 24. V. 1935. (M); 8. VII. 1935. (F), legit L. DIÓSZEGHY;
- luculella** (Hübner, 1813)
subrosea (Haworth, 1828)
 2 ex.: Ineu (Arad), 13. VI. 1927. (M); 20. VI. 1935. (F), legit L. DIÓSZEGHY;
- sequax** (Haworth, 1828)
apicistrigella (Duponchel, [1843])
sequaxella (Bruand d'Uzelle, [1851])
sequacella (Doubleday, 1859) (emendation)
 1 ex.: Munții Retezat, 800 m, 15. VII. 1921. (F), legit L. DIÓSZEGHY;
- CARPATOLECHIA** Căpușe, 1964
- decorella** (Haworth, 1812)
humeralis (Zeller, 1839)
lyellella (Humphreys & Westwood, 1845)
incretella (Duponchel, [1845])
humeralella (Bruand d'Uzelle, [1851]) (emendation)
marmoripennella (Bruand d'Uzelle, [1851])
pisticella (Nowicki, 1860)
scabra (Staudinger, 1870)
erschoffi (Frey, 1880)
subericolella (Caradja, 1920) n. inv.
buckwelli (Lucas, 1956)
dumitrescui Căpușe, 1964
 3 ex.: Ineu (Arad), 13. IX. 1929. (F); 19. IV. 1931. (M), (genitalia preparation no. 1278/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1100 m, 22. VI. 1937. (F), legit L. DIÓSZEGHY;
- fugacella** (Zeller, 1839)
nigrofasciella (Bruand d'Uzelle, [1851])

2 ex.: Ineu (Arad), 20. VII. 1935. (F); 15. VII. 1941. (M), (genitalia preparation no. 1281/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

notatella (Hübner, 1813)

euratella (Herrich-Schäffer, 1854)

oskella (Piskunov, 1973)

6 ex.: Munții Retezat, 1000 m, 1. VII. 1937. (F), (genitalia preparation no. 1280/F/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1100 m, 19. VI. 1937. (F); 2. VII. 1937. (M); Munții Retezat, 1200 m, 21. VI. 1937. (F), (genitalia preparation no. 1284/F/ KOVÁCS); 2. VII. 1937. (M); 5. VII. 1937. (F), (genitalia preparation no. 1287/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

proximella (Hübner, 1796)

signatella (Eversmann, 1844)

peritella (Constant, 1885)

ochracella (Romaniszyn, 1933) n. inv.

21 ex.: Ineu (Arad), 15. VII. 1941. (2 MM, 3 FF), (genitalia preparation no. 1279/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1000 m, 13. VII. 1929. (F); 26. V. 1936. (M); 29. V. 1936. (M); 1. VI. 1936. (M); 2. VII. 1937. (M); 12. VII. 1937. (F); Munții Retezat, 1100 m, 26. V. 1936. (1 ex.); 27. V. 1936. (M); 18. VI. 1937. (M); 5. VII. 1937. (M); Munții Retezat, 1200 m, 1. VII. 1929. (1 M, 1 F); 4. VI. 1936. (M); 27. VI. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1283/M/ KOVÁCS); Munții Harghita, 800 m, 14. VII. 1934. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

PSEUDOTELPHUSA Janse, 1958

SATTLERIA Căpușe, 1968 (homonym)

KLAUSSATTLERIA Căpușe, 1968

scalella (Scopoli, 1763)

aleella (Fabricius, 1794)

bicolorella (Treitschke, 1832)

7 ex.: Ineu (Arad), 13. VI. 1928. (M); 28. VI. 1928. (F); 30. VII. 1929. (F); 3. VIII. 1929. (F); 30. V. 1935. (M); 22. VIII. 1938. (F); Munții Retezat, 1000 m, 8. VII. 1929. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

paripunctella (Thunberg, 1794)

tigratella (Costa, 1834)

triparella (Zeller, 1839)

trijugella (Erschoff, 1877)

sultanella (Caradja, 1920)

griseella (Priessecker, 1931) n. inv.

myricae (Gilles, 1936) n. inv.

pseudowagae (Svensson, 1993) n. inv.

11 ex.: Ineu (Arad), 16. IV. 1921. (2 ex.); 20. VI. 1925. (F); 10. IV. 1935. (1 ex.); 18. VI. 1935. (F), 19. VIII. 1935. (1 ex.); 22. VI. 1938. (F); 22. VII. 1938.

(1 ex.); 4. VIII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1326/M/ KOVÁCS); 27. VII. 1939. (M), (genitalia preparation no. 1327/M/ KOVÁCS); [no locality data], 16. VI. 1928. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

TELEIOPSIS Sattler, 1960

diffinis (Haworth, 1828)

dissimilella (Treitschke, 1833)

scabidella (Zeller, 1839)

friesella (Zetterstedt, 1839)

diffinella (Doubleday, 1859) (emendation)

groenliensis (Strand, 1920) n. inv.

3 ex.: Ineu (Arad), 27. VIII. 1924. (1 ex.); 16. V. 1935. (F); 5. IX. 1936. (M), (genitalia preparation no. 1282/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

ALTENIA Sattler, 1960

scriptella (Hübner, 1796)

12 ex.: Ineu (Arad), 15. V. 1928. (F); 6. V. 1935. (M); 11. V. 1935. (M); 17. IV. 1936. (F); 3. VIII. 1936. (F); 21. VIII. 1936. (F); 1. VIII. 1938. (M); 21. VI. 1939. (F); Munții Retezat, 900 m, 29. VI. 1929. (F); Munții Retezat, 1000 m, 28. VI. 1937. (M); Munții Retezat, 1200 m, 29. VI. 1937. (F); 5. VII. 1937. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

GELECHIINI Stainton, 1854

GELECHIA Hübner, 1825

GUENEA Bruand d'Uzelle, [1851]

CIRRHA Chambers, 1872

QESEIS Chambers, 1875

MESOGELECHIA Omelko, 1986

scotinella Herrich-Schäffer, 1854

conspurcatella Heinemann, 1870

confusella Heinemann, 1870

kiesenwetteri Heuäcker, 1873

lakatensis Rebel, 1904

baurei (Rebel, 1917)

7 ex.: Ineu (Arad), 2. VII. 1929. (F); 22. VI. 1932. (F); 28. VI. 1935. (F); 12. VII. 1935. (F); 20. VII. 1935. (F); 27. VII. 1936. (F); 29. VII. 1936. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

muscosella Zeller, 1839

9 ex.: Ineu (Arad), 5. VII. 1922. (M); 22. VI. 1928. (M); 5. VI. 1930. (M); 28. VI. 1938. (1 M, 1 F); 2. VII. 1938. (M); 24. VI. 1939. (F); 26. VI. 1939. (M); Munții Retezat, 1200 m, 21. VII. 1937. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

nigra (Haworth, 1828)
cautella Zeller, 1839
2 ex.: Ineu (Arad), 4. VII. 1936. (M), (genitalia preparation no. 1286/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1200 m, 30. VI. 1937. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

turpella ([Denis & Schiffermüller], 1775)
populella (Hübner, 1796)
nebulea (Haworth, 1828) n.inv.
pinguinella (Treitschke, 1832)
kochiella (Herrich-Schäffer, 1854)
6 ex.: Békéscsaba (Hungary), 29. V. 1917. (M); Ineu (Arad), 28. VI. 1920. (M); 2. VII. 1920. (F); 7. VI. 1928. (M); 28. VI. 1929. (1 ex.); 3. VI. 1930. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

PSORICOPTERA Stainton, 1854

gibbosella (Zeller, 1839)
triorthias (Meyrick, 1935)
lepigrella (Lucas, 1946)
22 ex.: Ineu (Arad), 12. VI. 1920. (F); 8. VI. 1921. (F); 24. VI. 1921. (F); 21. VII. 1921. (M), (genitalia preparation no. 1285/M/ KOVÁCS); 9. VIII. 1921. (F); 17. VI. 1922. (3 FF); 5. VII. 1922. (1 M, 1 F, 1 ex.); 11. VII. 1922. (2 FF); 21. VIII. 1924. (3 MM); 27. VI. 1935. (F); 4. VII. 1935. (F); 16. VII. 1935. (F); 20. VII. 1935. (1 ex.); 2. VIII. 1935. (F); 22. IX. 1935. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

MIRIFICARMA Gozmány, 1955

HELINA Guenée, 1849 (homonym)

eburnella ([Denis & Schiffermüller], 1775)
eburnella (Hübner, 1796) (homonym)
flammella (Hübner, [1825])
rufeiformosella (Bruand d'Uzelle, 1859)
10 ex.: Ineu (Arad), 3. VI. 1921. (M); 18. VI. 1926. (1 M, 1 F); 10. VI. 1927. (2 MM); 11. VI. 1928. (1 ex.); 27. VI. 1928. (M); 18. VI. 1933. (F); 26. VI. 1938. (M); 9. VI. 1939. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

cytisella (Treitschke, 1833)
roseella (Hauder, 1918) n. inv.
leonella Amsel, 1959
9 ex.: Ineu (Arad), 6. V. 1935. (2 MM), (genitalia preparation no. 1239/M/ KOVÁCS); 2. VII. 1935. (F); 31. VII. 1935. (M); 2. VIII. 1935. (M); 15. VIII. 1935. (F); 17. VIII. 1935. (M); 19. VIII. 1935. (M); 11. V. 1936. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

CHIONODES Hübner, [1825]

distinctella (Zeller, 1839)

striolatelata (Heinemann, 1870)
tristella (Teich, 1889)
indistinctella (Rebel, 1901)
latiorella (Amsel, 1939)
unicolor (Toll, 1948)
deserticola Piskunov, 1979
7 ex.: Ineu (Arad), 9. VII. 1922. (F); 3. VII. 1927. (M); 25. VI. 1930. (F); 2. VII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1315/M/ KOVÁCS); 27. VII. 1938. (M); 31. VII. 1938. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY; Munții Retezat, 18. VII. 1918. (M), (genitalia preparation no. 1322/M/ KOVÁCS), legit Dr. G. KÖNCZEY;

hayreddini Koçak, 1986

ochripalpellata (Frey, 1880) (homonym)
2 ex.: Munții Retezat, 1200 m, 25. VII. 1937. (M); Munții Retezat, 1400 m, 5. VII. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1205/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

electella (Zeller, 1839)

1 ex.: Munții Retezat, 1300 m, 9. VII. 1937. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

fumatella (Douglas, 1850)

celerella (Stainton, 1851)
oppletella (Herrich-Schäffer, 1854)
reuttiella (Heinemann, 1870)
nigricans (Heinemann, 1870)
syrticola (Staudinger, 1871)
brunnea (Teich, 1901) (homonym)
carpellata Piskunov, 1971
13 ex.: Ineu (Arad), 31. V. 1925. (M); 19. VI. 1927. (M); 5. VII. 1929. (F); 6. VII. 1930. (F); 4. VII. 1931. (M), (genitalia preparation no. 1207/M/ KOVÁCS); 5. VII. 1932. (1 M, 2 ex.); 15. VII. 1932. (M); 11. VII. 1932. (M); 1. VII. 1933. (M); 3. VII. 1933. (M); 16. VI. 1936. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

AROGA Busck, 1914

velocella (Zeller, 1839)

affiniella (Zetterstedt, 1839)
tesserella (Zetterstedt, 1839)
brunnea (Schöyen, 1882)
aterminella (Rebel, 1889)
peperistis (Meyrick, 1926)
rupicolella (Müller-Rutz, 1934)
5 ex.: Ineu (Arad), 28. VII. 1929. (F); 10. VIII. 1935. (F); 4. VIII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1201/M/ KOVÁCS); 12. VIII. 1938. (M); 12. VI. 1939. (M), (genitalia preparation no. 1324/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

flavicomella (Zeller, 1839)
aureodorsella (Bruand d'Uzelle, 1859)
9 ex.: Ineu (Arad), 25. VI. 1928. (M); 26. VII. 1935. (1 ex.); 12. VIII. 1935. (F); 20. VII. 1936. (M); 12. V. 1936. (F); 1. VIII. 1936. (M); 26. VII. 1938. (M); 6. VIII. 1938. (M), legit L. DIÓSZEGHY; Cetatea de Baltă, 13. V. 1930. (F), legit Dr. G. KÖNCZEY;

FILATIMA Busck, 1939

djakovica Anikin & Piskunov, 1996
1 ex.: Ineu (Arad), 2. VII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1274/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

ATHRIPS Billberg, 1820

RHYNCOPACHA Staudinger, 1871
EPITHECTIS Meyrick, 1895
LEOBATUS Walsingham, 1904
ZIMINIOLA Gerasimov, 1930
CREMONA Busck, 1834

rancidella (Herrich-Schäffer, 1854)

triatomaea (Mühlig, 1864)
vepretella (Zeller, 1870)
superfetella (Peyerimhoff, 1877)
cotoneastri (Busck, 1934)
cerasivorella (Kuznetsov, 1960)
1 ex.: Ineu (Arad), 29. V. 1927. (F), (genitalia preparation no. 1276/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

mouffetella (Linnaeus, 1758)

pedisequella ([Denis & Schiffermüller], 1775)
punctifera (Haworth, 1828)
2 ex.: Muntii Retezat, 1000 m, 8. VI. 1937. (M); Muntii Retezat, 1100 m, 27. VII. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1206/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

GNORIMOSCHEMINI

GNORIMOSCHEMA Busck, 1900

LERUPSIA Riedl, 1965

herbichii (Nowicki, 1864)

pusillella (Rebel, 1893)
4 ex.: Ineu (Arad), 9. VI. 1925. (M), (genitalia preparation no. 1318/M/ KOVÁCS); 24. VIII. 1927. (M), (genitalia preparation no. 1288/M/ KOVÁCS); 11. VII. 1935. (M); 6. VIII. 1938. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

SCROBIPALPA Janse, 1951

(EUSCROBIPALPA) Povolný, 1967

acuminatella (Sircom, 1850)

pulligenella (Sircom, 1850)
cirsiella (Stainton, 1851)
ingloriella (Heinemann, 1870)
gracilella (Stainton, 1871)
5 ex.: Ineu (Arad), 10. VI. 1934. (F), (genitalia preparation no. 1304/F/ KOVÁCS); 21. VI. 1936. (F), (genitalia preparation no. 1305/F/ KOVÁCS); 21. VII. 1936. (F), (genitalia preparation no. 1306/F/ KOVÁCS); 26. VI. 1938. (F), (genitalia preparation no. 1320/F/ KOVÁCS); 16. VIII. 1938. (F), (genitalia preparation no. 1304/F/ KOVÁCS), legit DIÓSZEGHY.

proclivella (Fuchs, 1886)

runcidella auct., nec Herrich-Schäffer, 1854
1 ex.: Ineu (Arad), 1. IX. 1936. (F), (genitalia preparation no. 1265/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

artemisiella (Treitschke, 1833)

paniculatella Nowicki, 1924
2 ex.: Ineu (Arad), 29. VI. 1927. (M), (genitalia preparation no. 1251/M/ KOVÁCS); 26. VI. 1935. (F), (genitalia preparation no. 1267/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

salinella (Zeller, 1847)

halymella (Millière, 1864)
salicorniae (O. Hering, 1889)
spergulariella (Chrétien, 1910)
zernyella (Rebel, 1918)
caliacrae (Caradja, 1932)
thymellaeae (Amsel, 1939)
ignota (Gregor & Povolný, 1954)
1 ex.: Ineu (Arad), 9. VI. 1928. (F), (genitalia preparation no. 1292/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

obsoletella (Fischer Von Röslerstamm, 1841)

? *indignella* (Staudinger, 1879)
miscitatella Clarck, 1932
2 ex.: Ineu (Arad), ; 19. VIII. 1929. (F), (genitalia preparation no. 1275/F/ KOVÁCS); 2. IX. 1929. (F), (genitalia preparation no. 1289/F/ KOVÁCS); 20. VIII. 1931. (F), (genitalia preparation no. 1272/F/ KOVÁCS); 27. VI. 1932. (M), (genitalia preparation no. 1271/M/ KOVÁCS); 11. VIII. 1934. (M), (genitalia preparation no. 1270/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

atriplicella (Fischer v. Röslerstamm, 1841)

atrella (Thunberg, 1794) (nomen dubium)
chenopodiella Busch, 1916
arogantella Povolný, 1967
1 ex.: Ineu (Arad), 18. V. 1936. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

erichi Povolný, 1964
1 ex.: Ineu (Arad), 18. V. 1932. (F), (genitalia preparation no. 1269/F/ KOVÁCS), legit & coll. L. DIÓSZEGHY.

hyoscyamella (Stainton, 1869)
7 ex.: Ineu (Arad), 18. VIII. 1927. (1 ex.); 21. VIII. 1931. (F), (genitalia preparation no. 00/937/F/ Huemer); 10. VIII. 1935. (1 ex.); 29. VII. 1936. (F); 5. VIII. 1936. (F); 8. VII. 1938. (F); 22. VIII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1290/M/ KOVÁCS, reexamined as 00/936/M/ Huemer), legit L. DIÓSZEGHY

EPHYSTERIS Meyrick, 1908
OPACOPSIS Povolný, 1964

(**EPHYSTERIS**) Meyrick, 1908 s. str.

promptella (Staudinger, 1859)
petiginella (Mann, 1867)
cacomicra (Walsingham, 1907)
1 ex.: Ineu (Arad), 23. VII. 1931. (M), (genitalia preparation no. 1264/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

(**MICROCRASPEDUS**) Janse, 1958

insulella (Heinemann, 1870)
4 ex.: Ineu (Arad), 29. VII. 1929. (M), (genitalia preparation no. 1245/M/ KOVÁCS); 30. VII. 1929. (M), (genitalia preparation no. 1244/M/ KOVÁCS); 13. VI. 1928. (F); 11. VII. 1936. (F), (genitalia preparation no. 1243/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

COSMARDIA Povolný, 1965

moritzella (Treitschke, 1835)
morizella Geyer, [1836]
1 ex.: Ineu (Arad), 2. VII. 1936. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

KLIMESCHIOPSIS Povolný, 1967

kiningerella (Duponchel, 1843)
6 ex.: Ineu (Arad), 18. VII. 1922. (M); 22. V. 1928. (F); 30. VII. 1929. (M); 2. VIII. 1929. (M); 30. V. 1935. (M); 4. VIII. 1938. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

CARYOCOLUM Gregor & Povolný, 1954

vicinella (Douglas, 1851)
inflatella (Chrétien, 1901)
1 ex.: Munții Retezat, 1300 m, 7. VII. 1929. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

proximum (Haworth, 1828)
maculiferella (Douglas, 1851)
horticolla (Peyerimhoff, 1871)
30 ex.: Ineu (Arad), 18. VII. 1917. (F); 31. VIII. 1922. (M), (genitalia preparation no. 1294/M/ KOVÁCS); 2. VIII. 1923. (F); 8. VII. 1927. (F); 9. VII. 1927. (2 FF); 25. VII. 1930. (1 ex.); 6. VII. 1932. (M), (genitalia preparation no. 1293/M/ KOVÁCS); 25. VI. 1934. (F); 20. VII. 1935. (2 FF, 1 ex.); 16. VII. 1936. (F); 17. VII. 1936. (F); 18. VII. 1936. (2 FF); 22. VII. 1936. (F); 26. VII. 1936. (F); 16. VIII. 1936. (F); 31. VIII. 1936. (M); 7. VII. 1938. (F); 15. VII. 1938. (1 ex.); 22. VII. 1938. (F); 26. VII. 1938. (F); 27. VII. 1938. (F); 4. VIII. 1938. (1 F, 1 ex.); 25. VI. 1939. (F); Munții Retezat, 1100 m, 31. V. 1936. (F); 8. VII. 1937. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

cassella (Walker, 1864)
melanatephrella (Erschoff, 1877)
albifasciella (Toll, 1936)
subvicinella (Hackman, 1946)
falellum Piskunov, 1975

1 ex.: Munții Retezat, 1300 m, 28. VI. 1937. (F), (genitalia preparation no. 1291/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

ANACAMPSINI

SOPHRONIA Hübner, 1825

illustrella (Hübner, 1796)
1 ex.: Ineu (Arad), 14. VII. 1932. (F), (genitalia preparation no. 1209/F/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

ascalis Gozmány, 1951
9 ex.: Ineu (Arad), 28. VI. 1938. (F); 30. VI. 1938. (1 ex.); 3. VII. 1938. (F); 26. VII. 1938. (2 FF), (genitalia preparation no. 1209/F/ KOVÁCS); 1. VIII. 1938. (1 ex.); 19. VI. 1939. (1 ex.); 2. VII. 1939. (1 ex.); 7. VII. 1939. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

humarella (Denis & Schiffermüller, 1775)
2 ex.: Aldești (Arad), 12. VI. 1921. (M); Ineu (Arad), 21. VI. 1922. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

SYNCOPACMA Meyrick, 1925
HARPAGUS Stephens, 1834, nec Vigors,

1834

LIXODESSA Gozmány, 1957

coronillella (Treitschke, 1833)
1 ex.: Ineu (Arad), 29. VI. 1931. (M), (genitalia preparation no. 1202/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

sangiella (Stainton, 1863)
1 ex.: Ineu (Arad), 8. VI. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1213/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

cinctella (Clerck, 1759)

vorticella (Scopoli, 1763)
ligulella (Denis & Schiffermüller, 1775)
albistrigella (Stephens, 1834)
sircomella (Stainton, 1854)
ruptella (Constant, 1865)

12 ex.: Ineu (Arad), 4. VI. 1928. (M); 12. VI. 1928. (M), (genitalia preparation no. 1237/M/ KOVÁCS); 3. VIII. 1931. (1 ex.); 23. V. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1218/M/ KOVÁCS); 20. VII. 1935. (M); 8. VIII. 1935. (F); Munții Retezat, 1000 m, 21. VI. 1937. (M); 5. VII. 1937. (M); 6. VII. 1937. (M); Munții Retezat, 1100 m, 28. VII. 1937. (1 ex.); Munții Retezat, 1200 m, 23. VII. 1929. (1 ex.); 15. VI. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1219/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

montanata Gozmány, 1957

1 ex.: [no locality data] 30. VI. 1932. (M), (genitalia preparation no. 1197/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

albifrontella (Heinemann, 1870)

3 ex.: Ineu (Arad), 26. VII. 1936. (1 ex.), (det. I. CĂPUȘE); 20. VII. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1222/M/ KOVÁCS); 31. VII. 1938. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

cincticulella (Bruand, 1850)

2 ex.: Cetatea de Baltă, 12. VI. 1927. (F); 19. VI. 1934. (M), (genitalia preparation no. 1223/M/ KOVÁCS), legit Dr. G. Köntzey;

APROAEREMA Durrant, 1897

SCHUETZERIA Spuler, 1910

anthyllidella (Hübner, 1813)

caliginosella (Duponchel, 1843)
sparsiciliella (Barrett, 1891)
aureliana CĂPUȘE, 1964

90 ex.: Ineu (Arad), 1. VII. 1921. (F); 25. VII. 1921. (M); 3. V. 1922. (1 F, 1 ex.); 18. VII. 1922. (M); 24. VIII. 1924. (F); 2. VII. 1926. (F); 18. VII. 1926. (1 ex.); 26. VI. 1927. (F); 29. VI. 1927. (1 ex.); 24. VIII. 1927. (F); 5. VII. 1928. (F), (genitalia preparation no. 1211/F/ KOVÁCS); 29. VI. 1929. (1 ex.); 21. VIII. 1929. (M); 29. VIII. 1929. (M), (genitalia preparation no. 1230/M/ KOVÁCS); 2. IX. 1929. (F); 5. IX. 1929. (1 F, 1 ex.); 6. V. 1931. (F); 19. VI. 1931. (F), (genitalia preparation no. 1215/F/ KOVÁCS); 5. VI. 1932. (1 ex.); 17. VI.

1932. (F); 24. VI. 1932. (F); 6. VII. 1932. (1 F, 1 ex.); 23. VII. 1932. (M); 23. VIII. 1932. (F); 20. IV. 1934. (M); 25. VI. 1934. (1 ex.); 23. V. 1935. (M); 24. V. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1232/M/ KOVÁCS); 26. VI. 1935. (F); 27. VI. 1935. (F); 20. VII. 1935. (2 MM, 1 ex.), (genitalia preparation no. 1225/M/ KOVÁCS); 10. VIII. 1935. (1 ex.); 19. VIII. 1935. (1 ex.); 22. IX. 1935. (M); 5. VII. 1936. (1 ex.); 10. VII. 1936. (1 M, 1 ex.); 11. VII. 1936. (1 ex.); 12. VII. 1936. (M); 17. VII. 1936. (M); 18. VII. 1936. (M); 19. VII. 1936. (F); 26. VII. 1936. (M); 29. VII. 1936. (1 M, 1 F); 6. VIII. 1936. (?); 18. VIII. 1936. (F); 20. VIII. 1936. (1 ex.); 21. VIII. 1936. (1 M, 1 F, 1 ex.); 7. IX. 1936. (1 ex.); 23. IX. 1936. (F); 24. IX. 1936. (F); 25. IX. 1936. (1 ex.); 29. VI. 1938. (F); 30. VI. 1938. (M); 2. VII. 1938. (M); 3. VII. 1938. (F); 18. VII. 1938. (1 ex.); 25. VII. 1938. (1 M, 1 ex.); 27. VII. 1938. (1 ex.); 31. VII. 1938. (M); 8. VIII. 1938. (2 FF, 1 ex.); 10. VIII. 1938. (F); 14. VIII. 1938. (M); 16. VIII. 1938. (M); 9. V. 1939. (2 ex.); 16. VI. 1939. (1 ex.); 4. VI. 1939. (M), (genitalia preparation no. 1250/M/ KOVÁCS); 25. VI. 1939. (F); 2. VII. 1939. (1 ex.), (det. I. CĂPUȘE); 6. IX. 1939. (M); [no locality data] 27. IV. 1920. (M), (genitalia preparation no. 1229/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

IWARUNA Gozmány, 1957

biguttella (Duponchel, 1843)

2 ex.: Ineu (Arad), 30. VI. 1939. (1 ex.), (det. I. CĂPUȘE); 3. VI. 1927. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

klimeschi Wolff, 1958

2 ex.: Ineu (Arad), 21. V. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1216/M/ KOVÁCS); 24. V. 1935. (M), (genitalia preparation no. 1214/M/ KOVÁCS), legit L. DIÓSZEGHY;

ANACAMPSIS Curtis, 1827

TACHYPTILIA Heinemann, 1870

COMPSOLECHIA Lhomme, [1948]

populella (Clerck, 1759)

boeberana (Fabricius, 1787)
laticinctella (Stephens, 1834)
tremulella (Duponchel, 1839)

5 ex.: Ineu (Arad), 3. VII. 1922. (1 ex.); 13. VI. 1926. (F); 28. V. 1935. (1 ex.); 7. VI. 1935. (1 ex.); 8. VII. 1936. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

blattariella (Hübner, 1796)

atragriseella (Bruand, 1851)

betulinella Vári, 1941

8 ex.: Munții Harghita, 800 m, 13. VII. 1924. (1 ex.); Mestecănișul de la Reci, 17. VII. 1931. (4 MM, 1 F, 3 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

CHELARIINI

ANARSIA Zeller, 1839

ANANARSIA Amsel, 1959

lineatella Zeller, 1839

albilinella (Bruand, 1859)

17 ex.: Ineu (Arad), 25. VII. 1921. (F); 4. VIII. 1924. (M); 20. V. 1927. (1 ex.); 19. VI. 1927. (F); 19. V. 1928. (M); 11. VI. 1928. (M); 23. VI. 1928. (1 ex.); 27. VI. 1928. (1 ex.); 22. VI. 1932. (M); 12. V. 1936. (M); 20. VII. 1936. (F); 15. VIII. 1936. (1 ex.); 10. IX. 1936. (1 ex.); 29. VI. 1938. (M); 30. VI. 1938. (M); 6. VII. 1938. (M); 26. VII. 1938. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

spartiella (Schrank, 1802)

robertsonella (Curtis, 1834)

genistae (Stainton, 1854)

2 ex.: Ineu (Arad), 27. VI. 1935. (1 ex.); 12. VIII. 1935. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

NOTHRIS Hübner, 1825

verbascella (Denis & Schiffermüller, 1775)

2 ex.: Ineu (Arad), 19. IX. 1935. (F), (genitalia preparation no. 1203/F/ KOVÁCS); 26. IX. 1935. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

DICHOMERIDINAE

DICHOMERIS Hübner, 1818

OXYBELIA Hübner, 1825

RHINOSIA Treitschke, 1833

GAESA Walker, 1864

ULIARIA Dumont, 1921

CYMOTRICHIA Meyrick, 1923

MIMOMERIS Povolný, 1978

derasella (Denis & Schiffermüller, 1775)

fasciella (Hübner, 1796)

unguiculatus (Fabricius, 1789)

9 ex.: Ineu (Arad), 15. VI. 1922. (F); 3. VIII. 1924. (F); 7. VIII. 1924. (M); 26. VII. 1936. (M); 14. VIII. 1936. (F); 19. VIII. 1936. (M); 7. VIII. 1938. (M); 24. V. 1939. (M); 26. V. 1941. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

limosellus (Schläger, 1849)

deflectivellus (Herrich-Schäffer, 1854)

28 ex.: Ineu (Arad), 23. V. 1920. (1 ex.); 25. VI.

1922. (1 ex.); 9. IX. 1924. (M); 26. IX. 1924. (1 ex.); 8. VIII. 1926. (M); 27. VI. 1927. (F); 1. VI. 1931. (M); 14. VI. 1935. (2 MM); 23. VII. 1936. (1 M, 1 F); 28. VII. 1936. (F); 29. VI. 1938. (M); 2. VII. 1938. (M); 6. VIII. 1938. (3 MM); 7. VIII. 1938. (3 MM, 1 ex.); 10. VIII. 1938. (1 M, 1 F, 1 ex.); 12. VIII. 1938. (1 ex.); 15. VIII. 1938. (1 ex.); 19. VIII. 1938. (M); 15. VI. 1939. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

barbella (Denis & Schiffermüller, 1775)

8 ex.: Ineu (Arad), 25. VII. 1929. (M); 6. VIII.

1931. (M); 11. V. 1935. (F); 26. VI. 1935. (1 ex.); 27. VI. 1935. (M); 20. VII. 1935. (M); 26. VII. 1935. (F); 2. VII. 1936. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

ACANTHOPHILA Heinemann, 1870

alacella (Zeller, 1839)

13 ex.: Ineu (Arad), 8. VII. 1927. (M); 13. VII.

1927. (F); 20. VI. 1928. (1 ex.); 30. VII. 1929. (1 M, 1 F); 25. VI. 1930. (F); 29. VII. 1933. (M); 22. VI. 1935. (M); 9. VII. 1938. (M); 1. VIII. 1938. (3 MM); 17. VIII. 1938. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

BRACHMIA Hübner, 1825

CLADODES Heinemann, 1870, nec Solier,

1849

CERATOPHORA Heinemann, 1870, nec

Grey, [1835]

EUDODACLES Snellen, 1889

dimidiella (Denis & Schiffermüller, 1775)

costiguttella Lienig & Zeller, 1846

6 ex.: Ineu (Arad), 1. VI. 1921. (1 ex.); 25. V. 1928. (M); 10. VI. 1934. (1 ex.); 26. VI. 1935. (1 ex.); 19. VI. 1936. (1 ex.); 29. VI. 1936. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

blandella (Fabricius, 1798)

gerronella (Zeller, 1850)

13 ex.: Ineu (Arad), 31. V. 1921. (M); 27. VIII. 1924. (M); 7. VI. 1935. (F); 6. VIII. 1936. (M); 21. VIII. 1936. (M); 28. VI. 1938. (F); 14. VI. 1939. (F); 21. VI. 1939. (M); 9. VI. 1939. (F); 30. VI. 1939. (M); 3. VII. 1939. (M); Aldești (Arad), 13–15. VI. 1921. (?); [no locality data] 26. VI. 1931. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

HELICYSTOGRAMMA Zeller, 1877

triannulella (Herrich-Schäffer, 1854)

7 ex.: Ineu (Arad), 27. VI. 1927. (F); 5. VII.

1932. (1 ex.); 24. IX. 1936. (1 ex.); 19. V. 1938. (M); 28. VI. 1938. (F); 10. VIII. 1938. (F); 24. VI. 1939. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

rufescens (Haworth, 1828)

6 ex.: Ineu (Arad), 2. VIII. 1935. (M); 8. VIII. 1935. (M); Munții Retezat, 1300 m, 28. VI. 1937. (M); Munții Retezat, 1350 m, 12. VII. 1929. (M); Munții Retezat, 1400 m, 5. VIII. 1937. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

arulensis (Rebel, 1929)

7 ex.: Ineu (Arad), 26. VI. 1927. (M), (genitalia preparation no. 1224/M/ KOVÁCS); 3. VIII. 1929. (M); 1. VIII. 1936. (F), 27. VII. 1938. (1 M, 1 F), (genitalia preparation no. 1301/M/ KOVÁCS); 3. VIII. 1938. (M); 23. VI. 1939. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

ACOMPSIA Hübner, 1825

cinerella (Clerck, 1759)

22 ex.: Ineu (Arad), 8. IX. 1924. (M); 20. V. 1928. (M); 9. VIII. 1929. (1 ex.); 17. IX. 1931. (1 ex.); 31. VII. 1934. (1 ex.); 23. V. 1935. (M); 3. VII. 1936. (F); 17. IX. 1935. (F), (genitalia preparation no. 1323/F/ KOVÁCS); 4. IX. 1936. (F); 5. VII. 1938. (M); 30. VII. 1938. (M); 13. VI. 1939. (M); 18. VI. 1939. (M); 20. VI. 1939. (M); 11. VI. 1941. (1 ex.); Munții Retezat, 1000 m, 12. VI. 1937. (M); Munții Retezat, 1100 m, 8. VII. 1929. (M); 17. VII. 1929. (M); Munții Retezat, 1200 m, 19. VII. 1937. (M); 27. VII. 1937. (1 ex.); Munții Harghita, 800 m, 12. VII. 1934. (M); Munții Harghita, 900 m, 13. VII. 1934. (M), legit L. DIÓSZEGHY;

tripunctella (Denis & Schiffermüller, 1775)

7 ex.: Munții Retezat, 1100 m, 21. VII. 1937. (M); 22. VII. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1238/M/ KOVÁCS); Munții Retezat, 1300 m, 18. VII. 1929. (1 ex.); Munții Retezat, 1400 m, 18. VII. 1929. (1 ex.); Munții Retezat, 1500 m, 2. VII. 1929. (M); Munții Harghita, 800 m, 13. VII. 1934. (M); 14. VII. 1934. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

PEXICOPIINAE

PEXICOPIA Common, 1958

malvella (Hübner, 1805)

umbrella (Denis & Schiffermüller, 1775)
lutarea (Haworth, 1828)

5 ex.: Ineu (Arad), 30. VII. 1929. (F); 6. VII. 1938. (M); 9. VII. 1938. (2 M); 5. VIII. 1938. (F), legit L. DIÓSZEGHY;

PLATYEDRA Meyrick, 1895

subcinerea (Haworth, 1828)

vilella (Zeller, 1847)

18 ex.: Ineu (Arad), 27. VI. 1929. (M); 3. VI. 1931. (F); 23. VI. 1932. (1 ex.); 10. IV. 1936. (1 F, 1 ex.); 7. VII. 1936. (F); 19. V. 1937. (F); 31. VII. 1938. (F); 5. VIII. 1938. (F); 10. VIII. 1938. (1 ex.); 30. V. 1939. (F); 16. VI. 1939. (M); 3. VI. 1939. (1 ex.); 8. VI. 1939. (1 ex.); 19. VI. 1939. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

SITOTROGA Heinemann, 1870

cerealella (Olivier, 1789)

90 ex.: Ineu (Arad), 8. VI. 1924. (F); 13. VII. 1927. (F); 19. VIII. 1927. (1 ex.); 8. VI. 1928. (M); 9. VI. 1928. (1 ex.); 27. VI. 1928. (F); 31. X. 1928. (F); 1. XI. 1928. (M); 9. XI. 1928. (M); 3. VIII. 1929. (F); 16. VIII. 1929. (1 ex.); 5. X. 1929. (F); 23. IX. 1930. (F); 11. XI. 1930. (M); 26. V. 1931. (M); 29. VI. 1931. (1 ex.); 16. VIII. 1931. (M); 18. VIII. 1931. (F); 4. VIII. 1934. (F); 17. IX. 1935. (F); 22. IX. 1935. (1 M, 1 F); 16. VI. 1936. (F); 2. VII. 1936. (3 FF); 4. VII. 1936. (F); 11. VII. 1936. (2 MM, 1 ex.); 12. VII. 1936. (F); 18. VII. 1936. (M); 24. VII. 1936. (2 M); 25. VII. 1936. (M); 29. VII. 1936. (M); 4. VIII. 1936. (1 ex.); 16. VIII. 1936. (F); 17. VIII. 1936. (M); 18. VIII. 1936. (M); 19. VIII. 1936. (2 FF); 22. VIII. 1936. (M); 30. VIII. 1936. (F); 2. IX. 1936. (F); 21. V. 1937. (M), (genitalia preparation no. 1247/M/ KOVÁCS); 26. VI. 1938. (1 ex.); 7. VII. 1938. (M); 17. VII. 1938. (F); 19. VII. 1938. (1 M, 1 F); 21. VII. 1938. (1 ex.); 27. VII. 1938. (2 MM, 4 FF); 29. VII. 1938. (2 FF); 1. VIII. 1938. (M); 8. VIII. 1938. (F); 21. VIII. 1938. (M), (genitalia preparation no. 1246/M/ KOVÁCS); 5. IX. 1938. (F); 10. V. 1939. (F); 11. V. 1939. (F); 15. V. 1939. (1 ex.); 8. VI. 1939. (F); 13. VI. 1939. (2 FF); 25. VI. 1939. (M); 2. VII. 1939. (4 FF); 3. VII. 1939. (2 FF, 1 ex.); 9. VII. 1939. (F); 16. IX. 1939. (M); 12. VI. 1941. (M); Munții Retezat, 600 m, 1. VII. 1929. (F); 29. VII. 1929. (M), legit L. DIÓSZEGHY; [no data], (1 ex.);

THIOTRICA Meyrick, 1886

REUTTIA O. Hofmann, 1898

subocellea (Stephens, 1834)

internella (Lienig & Zeller, 1846)

lathyri (Pierce & Metcalfe, 1935)

2 ex.: Ineu (Arad), 9. VII. 1927. (1 ex.); 4. VII. 1928. (1 ex.), legit L. DIÓSZEGHY;

References

I. CĂPUȘE, I.; KOVÁCS, A. (1987): **Catalogue de la collection de lépidoptères „László DIÓSZEGHY” du Musée Départemental Covasna, Sfântu Gheorghe.** Institut de Spéologie „Emil RACOVITĂ”, Bucarest.

2. ELSNER, G.; HUEMER, P.; TOKÁR, Z. (1999): **Die Palpenmotten (Lepidoptera, Gelechiidae) Mitteleuropas. Bestimmung – Verbreitung – Flugstandort – Lebensweise der Raupen.** Bratislava.
3. HUEMER, P.; KARSHOLT, O. (1999): **Gelechiidae I (Gelechiinae: Teleiodini, Gelechiini).** – In: HUEMER, P.; KARSHOLT, O.; LYNEBORG, L. (Eds.): **Microlepidoptera of Europe 3:** 1–356. Apollo Books. Stenstrup.
4. KARSHOLT, O.; RIEDL, T. (1996): **Gelechiidae, excl. Gnorimoschemini.** Pp.: 103–113, 118–122, 310, 312. In: KARSHOLT, O.; RAZOWSKI, J. (Eds.): **The Lepidoptera of Europe. A Distributional Checklist.** Apollo Books. Stenstrup.
5. KOVÁCS, Z.; KOVÁCS, S. (1994): **Gelechiidae (Lepidoptera) mentioned in the Romanian fauna for the first time.** Trav. Mus. natl. Hist. nat. „Grigore ANTIPA”, 34: 35–50.
6. KOVÁCS, Z.; KOVÁCS, S. (2000): **The commented checklist of Gelechiidae (Lepidoptera) of Romania.** Entomol. rom. 1999, 4: 11–44.
7. PISKUNOV, V. I. (1981): **Gelechiidae.** In: MEDVEDEV, G. S. (Ed.): **Opređelitelj nasekomykh Evropejskoj ciasi SSSR. IV Cheshuekrylye 2:** 659–748.
8. POPESCU-GORJ, A. (1984): **La liste systématique des espèces de Microlépidoptères signalées dans la faune de Roumanie. Mise à jour de leur classification et nomenclature.** Trav. Mus. natl. Hist. nat. „Grigore ANTIPA”, 24: 111–162.
9. POVOLNÝ, D. (1996): **Gnorimoschemini.** Pp. 113–118. In: KARSHOLT, O.; RAZOWSKI, J. (Eds.): **The Lepidoptera of Europe. A Distributional Checklist.** Apollo Books. Stenstrup.
10. VICOL, V. (1997): **Lista suplimentară de semnalări a microlepidopterelor din România.** Bul. inf. Soc. lepid. rom. 8(3–4): 189–198.

**A „DIÓSZEGHY László”
lepkegyűjtemény
(Székely Nemzeti Múzeum)
Gelechiidae anyagának
katalógusa
(Kivonat)**

A szerzők a Székely Nemzeti Múzeum „DIÓSZEGHY László” lepkegyűjteményének Gelechiidae anyagát revideálták. A talált 115 faj és 932 példány adatait közlik. A korábban kiadott katalógus (CĂPUȘE & KOVÁCS, 1987) Gelechiidae anyagára vonatkozó adatai a most közöltekkel helyettesítendőek.

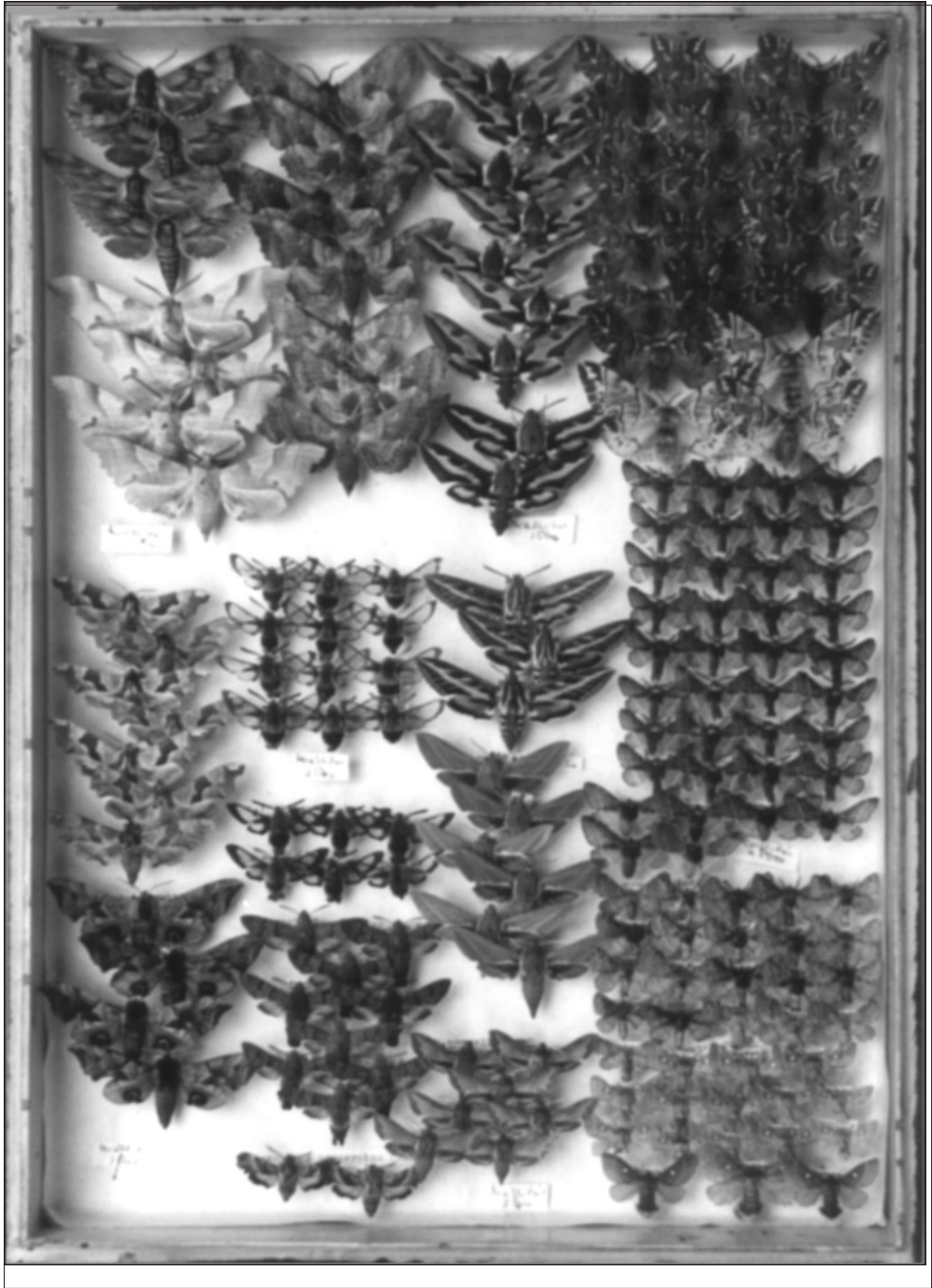
**Catalogul materialului de
Gelechiidae al colecției de
lepidoptere „László
DIÓSZEGHY” din Muzeul
Național Secuiesc
(Rezumat)**

Autorii au revizuit materialul de Gelechiidae al colecției de lepidoptere „László DIÓSZEGHY” din Muzeul Național Secuiesc. Sunt publicate datele celor 115 specii și 932 de exemplare. Datele referitoare la Gelechiidae din catalogul colecției publicate anterior (CĂPUȘE & KOVÁCS, 1987) vor fi substituie cu cele prezentate acum.

**Der Katalog der Gelechiidae
(Lepidoptera) der „László
DIÓSZEGHY” Sammlung des
Szekler Nationalmuseums
(Zusammenfassung)**

Die Revision der Gelechiidae des „László DIÓSZEGHY” Sammlungs des Szekler Nationalmuseums wurde gemacht. Die Daten von 115 Arten und 932 Exemplare sind publiziert. Die Daten der Gelechiidae aus der frühere publizierte Katalog (CĂPUȘE & KOVÁCS, 1987) mit der Überstehenden vertreten müssen.

BARTI Levente
KOVÁCS István

**A málnásfürdői mofetták
gerinces-áldozatainak jegyzéke
(1999. február 28.
– 2000. szeptember 18.)**

(Kivonat)

A dolgozat a két málnásfürdői mofetta másfél évi gerinces-áldozatait tárgyalja (emlős-, madár- és kétlélő-, illetve hulló-áldozatok). Az adatokat (463 egyed: 33 kétlélő, 10 hulló, 332 madár, 88 emlős) a téli és a nyári-átmeneti időszakok szerint csoportosítja. A megfigyelések lehetővé tesznek néhány következtetést az Olt-völgy gerinces fauna-elemeire és a mofetták potenciális áldozataira vonatkozóan.

Bevezetés

Málnásfürdő az Olt völgyében, mintegy 550 méter tengerszint fölötti magasságban fekszik.

A településen a Dél-Hargita vulkanizmusához kapcsolódó gazdag ásványvízforrások bukkannak a felszínre. Helyenként száraz széndioxid-gáz is feltör a mélységből, melynek a gyógyászati jelentőségét felismerve mofettákat képeztek ki a gázzzivárgások fölé.

A természetes vagy mesterséges gödrökben megjelenő nehezebb széndioxid-gáz kiszorítja a könnyebb fajsúlyú levegőt, ezáltal potenciális veszélyforrás a környéken élő állatok számára, a gázba tévedő élőlényekre fulladásos halál vár.

Málnásfürdőn két mofetta is van, mindkettő a településen végighúzó Olt-terasz aljában feltörő forrásfüzér tagja. Az egyik fölé épü-

letet emeltek, amelyben régebb a rendeltetésnek megfelelően, nyitvatartási program függvényében fogadták a beteget, a környék állatvilágát falak és ajtók tartották távol a medencétől. A fürdőkomplexum csődbejutását követően a nyitva hagyott ajtókon és ablakokon berepülő madarak ritkán találták meg a kiutat, és időközben az épület is elhanyagolt állapotba került, ajtóit, ablakait szétverték, idén egy fecsképar már sikerrel költött a medence fölé.

Az adatok 95 %-át azonban a másik mofettából gyűjtöttük, amelyik jelenleg valóságos csapdaként működik. Néhány évtizede a település régi szállodájával, az Ilona-villával átellenben kisebb fürdőmedencét alakítottak ki, ám a befogott borvízforrások feltehetőleg elapadtak és maradt egy 4 x 13 x 1,7 méteres gödör, amelyben a napszaktól függően ingadozik a széndioxid-gáz szintje (rendszerint estétől reggelig nagyon magas, napközben pedig nagyon alacsony, így a bejáró állatokra csak késő délutántól a következő nap kora délelőttjéig jelent veszélyt; nagyobb esőzések idején és nagyobb légnyomásingadozások következtében azonban nappal is magas maradhat a gázszint).

A gödör felületének csak 2/3-a nyitott, egy 4 x 5 méteres felület ugyanis deszkákkal fedett.

A medence alján a rácspadozat alatt kb. 20–30 cm vastag vasoxid-tartalmú iszap és néhány ujjnyi víz van. A víz felszíne alatt a mostoha körülmények következtében elég szegényes az állatvilág, a magasabb rendű, szabad szemmel is látható faunát mindössze egy eddig meghatározatlan, pár centi hosszúra megnövő vékony piros féreg képviseli, amely nagy tömegben kaivarogva, a behullott állati tetemeken él.

Télen és hóolvadáskor a vízszint megelemekedik, de csak a legnagyobb hidegek idején fagy be, a hó- és jégmentes víz- és iszapfelület vonzza a táplálékot kereső madarakat.

A mofetta környezetében erdős biotóp található, egyik oldalán az Olt-teraszra vezető meredeket mintegy 500 méter hosszú és 50–100 méter széles vegyes erdősáv borítja, a másik oldalán pedig a település parkja található. Innen az Olt kb. 250, az Ilona-villa 20, a lakóházak és a főtér mintegy 60 méter távolságra vannak.

*BARTI Levente, Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000
KOVÁCS István, LÁSZLÓ Ferenc 3A/16, Sf. Gheorghe, RO-4000

Anyag és módszer

Az 1999. február 28. és 2000. szeptember 18. közötti időszakban rendszerint kéthetenente (ritkábban hetente vagy havonta) összegyűjtöttük és meghatároztuk a mofettákban talált gerinces-áldozatokat. A madarakkal KOVÁCS István, az emlősökkel, kételtűekkel és hullókkal BARTI Levente foglalkozott. A gyűjtött anyag értékesebb részét különféle preparátumok formájában tároltuk.

Felmérésünk célja az Olt-völgyi gerinces-fauna elemeiről való adatgyűjtés, a mofetták pusztítási kapacitásának felbecsülése, valamint a potenciális áldozatként számba vehető fajok jegyzékének az összeállítása volt.

A jelzett időintervallumban 33 kételtű, 10 hulló, 332 madár és 88 emlős tetemét, összesen 463 egyedet találtunk, melyből 255 (25 kételtű, 3 hulló, 173 madár és 54 emlős) pusztult el az 1999. február 28. és 2000. március 5. közötti egy évnyi periódusban.

A továbbiakban közöljük az észlelt fajok listáját, valamint tárgyaljuk az előfordulások gyakoriságából és idejéből levont következtetéseket.

Tárgyalás

1. Emlősáldozatok

Valamennyi emlőstetem a nyitott mofettagödörből került elő, 2000. szeptember 18-ig összesen 88 egyed. A legelső gyűjtési alkalom eredményét nem számítva, a már említett 1 éves periódus alatt 54 emlőst találtunk.

A 88 emlősáldozat 19 fajhoz tartozott, a jelzett 1 éves periódus alatt 15 fajjal találkoztunk.

A gödör legjellegzetesebb áldozata a *kósa pocok* (*Arvicola terrestris*) volt. Az 1 éves periódus alatt talált emlősök 29,6 %-át tette ki. Egy év alatt 16, július 12-ig pedig összesen 22 példányát találtuk; a tél kivételével minden évszakban előfordult.

A kósa pocok példányszám tekintetében a *törpeegér* (*Micromys minutus*) követi 22,2 %-os évi gyakorisággal (12 pl./év, összesen 13 pl.), augusztustól decemberig találtuk egyszemélyeit.

A rangsorban a harmadik a *bajuszos denevér* (*Myotis mystacinus*), 11,1 %-os évi gyakorisággal (6 pl./év; összesen 10 pl.), melynek friss egyedeit májustól szeptemberig találtuk.

A negyedik leggyakoribb áldozat a *MILLER cickánya* (*Neomys anomalus*) volt 7,4 %-kal (4 pl./év; összesen 5 pl.). Érdekes módon, bár 1999-ben téli, tavaszi és nyári előfordulás is volt, 2000-ben jelen pillanatig még nem találtuk.

Az ötödik helyezésen 5,5 %-os évi gyakorisággal a *csalítjáró pocok* (*Microtus agrestis*) és a *vereshátú erdeipocok* (*Clethrionomys glareolus*) osztozik (3–3 pl./év; összesen 3, illetve 4 pl.), őket követi 3,7 %-kal a *közönséges erdeieger* (*Apodemus sylvaticus*) és a *korai denevér* (*Nyctalus noctula*), összesen 5, illetve 3 példánnyal (2–2/év), valamint a *vakond* (*Talpa europaea*), a *törpecickány* (*Sorex minutus*) és a *sárganyakú erdeieger* (*Apodemus flavicollis*), összesen 2–2 példánnyal (2–2 pl./év).

Az *erdei cickány* (*Sorex araneus*), bár az első évben csak 1 példányban képviseltette magát, 2000-ben gyakoribb áldozata lett a gödörnek (további 7 pl.). Alkalmi áldozatok voltak a *nagyfülű denevér* (*Myotis bechsteini*) 2 példánnyal (1 pl./év), továbbá 2 *vízi cickány* (*Neomys fodiens*), valamint 1–1 példánnyal a *BRANDT-denevér* (*Myotis brandti*), a *sün* (*Erinaceus europaeus*), a *keleti cickány* (*Crocodyra suaveolens*), a *mezei pocok* (*Microtus arvalis*) és a *pirókeger* (*Apodemus agrarius*).

Furcsamód, a település közelsége ellenére sem találtunk soha *házi egeret* és *patkányt*.

Az itteni előfordulási adatokat a büdös-hegyi mofettákból származókkal összehasonlítva megalapítható, hogy a *nagy- és mogyoróspele* itt jóval ritkább lehet, mint a légvonalban kb. 15 km-re északkeletre, a 800–1000 méteren fekvő Bálványoson és környékén, ahol elég sűrűn találkoztunk e két faj egyedeivel.

A Büdöshegyen észlelt magas denevérfaj- és egyszemély az ottani kiemelkedően veszélyes barlangi rejtékviszonyoknak köszönhető, ott ugyanis a denevérek többsége pihenő-helykeresés közben repül be a gázzal teli üregekbe. Málnásfürdőn csak a gödör fölé repülő vadászó denevéreket éri időnként baleset, ezért az áldozatok

faj- és egyedszáma is alacsony. Az itt talált 4 fajból csak a bajuszos- és a korai denevér állandó elem, a korai denevéreknek a szomszédos Ilona-villában egy nyári kolóniájuk ismert.

A cickányok, pockok és egerek valószínűleg élelem után kutatva, a gödörperemekről a lépcsőkön és gerendákon jutottak be, a *MILLER-cickányok* nem is jutottak lennebb 2–3 lépcsőfoknál.

A két vakond a gödörfalból ásta ki magát és esett be a gázba.

A törpeegereknek fészkeik lehettek a közelben, a talált példányoknak majdnem fele fiatal volt.

Feltehetőleg a zord tél miatt, 1999. december 21-től 2000. március 18-ig egyáltalán nem voltak emlősáldozatok.

2. A madáráldozatokról

1999. február 28. és 2000. augusztus között a mofettában 322 madarat találtunk, ebből 10 részben és 32 teljesen meghatározhatatlan állapotban volt. A maradék 280 madár 38 fajhoz tartozott.

A madarak bioritmusa szempontjából az év négy nagy periódusra osztható (ezt a felosztást az eredmények mennyiségi tárgyalásánál is alkalmaztuk): a tavaszi vonulásra (1.1.:1999-ben; 1.2.:2000-ben), mely március 15. és május 15. között zajlik; egy nyári időszakra (2.1.:1999-ben; 2.2.:2000-ben), mely augusztus 15-ig tart; az őszi vonulásra (3), mely november 1-jéig húzódik; illetve a teletésre (4). A periódusok elkülönítése természetesen nem lehet pontos, legtöbbször átfedések vannak közöttük. Az első gyűjtést (1999. febr. 28.) külön tárgyaljuk, mivel ez magába foglalja több előző időszak madarait is.

Az első ellenőrzés alkalmával 38 madarat találtunk, ebből sajnos, 15-öt nem sikerült meghatározni, de előkerült az eddigi talán legérdekesebb faj, a viszonylag ritka *kis sárszalonna*, melynek télutói előfordulása volt meglepő. Mivel a tetem meglehetősen friss volt, arra következtettünk, hogy az előző napokban kerülhetett a gödörbe. Azonban a faj vonulása csak március 20. körül kezdődik, teletésre pedig nem gondolhatunk, mivel ebben a magasságban (550 m) télen szinte minden víz be van fagyva. Hasonlóan meglepő a *csilp-csalp füzike* és a *kerti rozsdafarkú* megje-

lenése is ebben az időszakban. E korai adatok a február végi meleg idővel magyarázhatóak.

A tavaszi vonulás időtartamára jellemző a meglehetősen nagy fajszám, de kicsi egyedszám. Két év alatt 21 faj került elő, melynek több mint fele azonban csak egy vagy két alkalommal. Az egyetlen nagyobb egyedszámban előforduló faj a *vörösbegy* (4 ill. 7 egyed) volt. Az érdekesebb fajok ebben az időszakban 1 *kerti poszáta*, 1 *nagy fülemüle* és 1 *vízirigó* voltak.

A második nagy időszak a nyári, mely magába foglalja a költést és az ezt követő időszakot az őszi vonulás kezdetéig. Jellemző a nagy egyed- és fajszám. Mindkét évben 19, összesen pedig 26 faj került elő, az egyedszám pedig a 2000. év nyarán volt a legmagasabb (82 madár). A nagy egyedszám azzal magyarázható, hogy a kirepülő fiatal madarak közül sok belepesztul a mofettába (vörösbegnél 23-ból 21, házi rozsdafarkúnál 6-ból 4, kerti rozsdafarkúnál 17-ből 16 fiatal madár volt). Domináns fajok a vörösbegy (5, ill. 18), a házi rozsdafarkú (5, ill. 1) és a kerti rozsdafarkú (1, ill. 16). Érdekes, hogy az első évben elég gyakran előforduló *házi rozsdafarkú* második évben felváltották a kerti rozsdafarkúak, melyek a 2000-es évben valószínűleg sikeresebben fészkeltek a környéken. Egy másik figyelemre méltó, már említett megfigyelés, hogy a fedett mofettában költött egy füstifecskepár, mely valószínűleg sikeresen ki is repítette volna a fiókáit, ha valaki le nem veri a fészket.

A következő nagy periódus az őszi vonulás, melyre jellemző mind a nagy fajszám, mind a nagy egyedszám. Fiatal madarak továbbra is elég gyakran kerültek elő, nagy egyedszámban jelentek meg eddig kis számban talált fajok, mint a *hegyi billegető* (10), a *csilp-csalp füzike* (11), az *ökörsem* (7), és továbbra is domináns faj maradt a *vörösbegy* (12). Érdekesség volt 1 *fitisz füzike*, melyet 1999. szept. 10-én találtunk.

A november elején kezdődő teletési időszak volt a legszegényebb fajokban. A négy hónap alatt mindössze 7 fajt találtunk. Dominált a *széncinke* (15) és az *ökörsem* (14), a többieket csak egy vagy két alkalommal találtuk.

Feltevődhet a kérdés, hogy hogyan kerülnek ezek a madarak a mofettába. A legtöbbszörnél

a válasz egyszerű: táplálékkeresés közben. Az itt talált madarak nagy része rovarevő, az ide behulló rovarok vagy az itt élő férgek pedig vonzóak lehetnek számukra. Egy másik csalógaató tényező lehet a víz, ahová a madarak leszállhatnak inni vagy fürdőzni. Az egyetlen faj, amelynek a mofettába kerülése nehezen magyarázható, az a *vizirigó*, amely soha nem távolodik el messzire a folyóvizektől, márpedig a mofetta az Olttól (a legközelebbi folyóvíz) körülbelül 200 m-re van, és soha nem száll állóvízre, a mofettában pedig csak egy pár centi mélységű állóvíz található.

A nyári, illetve őszi eleji magasabb egyedszámot a fiatal madarak tömeges megjelenése magyarázza. A vörösbegy esetében 1999. július 4-től szeptember 24-ig 9 madárból 7, 2000. június 10. től augusztus 19-ig pedig 18-ból 16 fiatal volt. Feltételezhetően az ezt követő periódusban is sok fiatal madár pusztult a gödörbe, de mivel levedlették már pettyes tollruhájukat, elég nehéz elkülöníteni őket a kifejlett madaraktól.

A felmérések részleges képet adtak a környék madárvilágáról; érdekes, hogy a *galambok* vagy a *citromsármány* gyakoriságuk ellenére nem, illetve csak egyszer került elő. A dögöt is fogyasztó *varjúfélék* szintén kis számban képviseltették magukat.

3. A kétéltű- és hüllőáldozatokról

A mofettákba kisebb számban kétéltűek és hüllők is betévednek. Ezek rendszerint vagy fiatal kóborló, vagy pedig a nászidőszakban és ősszel vándorló felnőtt állatok.

A fajok jegyzéke:

fajok:	összpéldányszám
<i>Triturus vulgaris</i>	2 ad.
<i>Triturus cristatus</i>	2 ad., 1 juv.
<i>Triturus sp.</i>	1 juv.
<i>Bufo bufo</i>	6 ad.
<i>Hyla arborea</i>	8 juv., 3 ad.
<i>Rana temporaria</i>	4ad., 1 juv.
<i>Rana dalmatina</i>	2 ad.
<i>Rana sp.</i>	2 ad., 1 juv.
<i>Lacerta agilis</i>	1 ad., 2 juv

<i>Natrix natrix</i>	6 juv.
<i>Coronella austriaca</i>	1 ad.

A leggyakoribb kétéltű-áldozat a *leveli béka* (*Hyla arborea*) volt, aminek talán az lehet a magyarázata hogy a mofetta az életterükben, a sok forrás miatt mocsaras erdőszélen létesült.

Irodalom

- BARTI Levente (1999): **Újabb adatok a Torjai Büdöshegy mofettáinak gerinces-áldozatairól**. ACTA (SICULICA) – 1999, Sepsiszentgyörgy
- HARASZTHY László (1984): **Magyarország fészkelő madarai**, Budapest
- HARASZTHY László (1988): **Magyarország madárvendégei**, Budapest
- HAUSMANN E. (1926) : **Gyógyfürdő gázaitól elpusztult madarak**, Aquila, Tom. 32–33
- HEINZEL, FITTER, PARLOW (1997): **Birds of Britain and Europe with North Africa and Middle East**
- KISGYÖRGY Zoltán (2000): **Kovácszna megye – Barangolás a Székelyföldön 3.**, Csíkszereda
- MOLNÁR Lídia (1983): **A Torjai Büdöshegy (Kovácszna megye) mofettáinak madár- és emlősáldozatai**. Aluta XIV–XV.
- NIȚESCU-ANDREESCU, Ioana (1971): **Contribuții la studiul morfologiei scheletului la mamifere mici – I. Osul coxal la rozătoarele din România**, Trav. du Mus. Hist. Nat. Grigore ANTIPA, vol. XI
- NIȚESCU-ANDREESCU, Ioana (1973): **Studiul comparativ al craniului la fam. Muridae (ord. Rodentia) din România**, Trav. du Mus. Hist. Nat. Grigore ANTIPA, vol. XIII
- SVENSSON, L. (1995): **Útmutató az európai énekesmadarak határozásához**
- SZUNYOGHY János (1972): **Rovarevők – Fauna Hungariae**, 22. köt./I. füz.
- TOPÁL György (1969): **Denevérek – Fauna Hungariae**, 22. köt./II. füz.

**Victimele de vertebrate ale
mofetelor din Malnaș-Băi
(j. Covasna)
(28.02.1999 – 18.09.2000)
(Rezumat)**

Lucrarea discută victimele de vertebrate (mamifere, păsări, amfibii și reptile) ale celor două mofete din Malnaș-Băi, dintr-o perioadă de un an și jumătate. Datele (463 de indivizi: 33 de amfibieni, 10 reptile, 332 păsări, 88 mamifere) sunt grupate după perioadele de iarnă și cele de vară și de tranziție. Observațiile permit unele precizări privind elementele de faună ale văii Oltului și victimele potențiale ale mofetelor.

**The Vertebrate-Victims of the
Gas Emanations in Málnásfürdő
(Malnaș-Băi, Covasna County)
(28.02.1999 – 18.09.2000)
(Abstract)**

The paper has in view the victims of vertebrates (mammals, birds, amphibians and reptiles) of the two gas-emanations in Málnásfürdő, of one and a half year period of time. The data (463 of individuals: 33 amphibians, 10 reptiles, 332 birds and 88 mammals) are grouped according to winter, summer and transition periods. The notes give the possibility of some explanations on the fauna elements of the Olt-valley and the possible victims of the gas-emanations.

I. RÉSZ	A gyűjtések dátumai: 1999. 02. 28 – 1999. 10. 03.												
	02. 28.	03. 20.	04. 30.	05. 16.	05. 29.	06. 03.	06. 17.	07. 04.	07. 23.	08. 10.	09. 10.	09. 24.	10. 03.
Észlelt fajok													
Sorex minutus													
Sorex araneus										1			
Neomys fodiens													
Neomys anomalus	1		2	1						1			
Crocidura suaveolens													
Talpa europaea													
Erinaceus europaeus							2						
Myotis mystacinus				1							4		
Myotis brandti													
Myotis bechsteini			1 r										
Nyctalus noctula										2			
Clethrionomys glareolus													
Arvicola terrestris	1		2	2		1				5	1	1	
Microtus arvalis						1							
Microtus agrestis			2										
Apodemus agrarius													
Apodemus sylvaticus					1	1							
Apodemus flavicollis	2												
Micromys minutus										1	4		1
Az egyes alkalmakkor talált fajok száma	3	0	4	3	1	3	1	0	0	5	3	1	1
Az egyes alkalmakkor talált egyedek száma	5	0	7	4	1	3	2	0	0	10	9	1	1

II. RÉSZ	A gyűjtések dátumai: 1999. 10. 11. – 2000. 04. 01.												
	10. 11.	10. 21.	11. 01.	11. 14.	11. 27.	12. 21.	01. 04.	01. 22.	02. 05.	02. 19.	03. 05.	03. 18.	04. 01.
Észlelt fajok													
Sorex minutus													
Sorex araneus													
Neomys fodiens													
Neomys anomalus													
Crocidura suaveolens													
Talpa europaea													
Erinaceus europaeus													
Myotis mystacinus	1 r												
Myotis brandti													
Myotis bechsteini													
Nyctalus noctula													
Clethrionomys glareolus	2												
Arvicola terrestris	2				1								1
Microtus arvalis													
Microtus agrestis													
Apodemus agrarius	1												
Apodemus sylvaticus													
Apodemus flavicollis													
Micromys minutus	3	1	1										
Az egyes alkalmakkor talált fajok száma	4	2	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Az egyes alkalmakkor talált egyedek száma	8	2	1	2	1	1	0	0	0	0	0	0	0

III. RÉSZ	A gyűjtések dátumai: 2000. 04. 16. – 2000. 09. 18.												
	04. 16.	05. 01.	05. 13.	05. 26.	06. 10.	06. 26.	07. 12.	08. 23.	08. 06.	08. 19.	08. 31.	09. 18.	Összesen
Észlelt fajok													
<i>Sorex minutus</i>													2
<i>Sorex araneus</i>							1	3	1		1	1	8
<i>Neomys fodiens</i>								1	1				2
<i>Neomys anomalus</i>													5
<i>Crocidura suaveolens</i>								1					1
<i>Talpa europaea</i>													2
<i>Erinaceus europaeus</i>									1				1
<i>Myotis mystacinus</i>			1							2		1	10
<i>Myotis brandti</i>										1			1
<i>Myotis bechsteini</i>							1						2
<i>Nyctalus noctula</i>							1						3
<i>Clethrionomys glareolus</i>					1 r			1					4
<i>Arvicola terrestris</i>	1	1				1	1						22
<i>Microtus arvalis</i>													1
<i>Microtus agrestis</i>			1										3
<i>Apodemus agrarius</i>													1
<i>Apodemus sylvaticus</i>			1				1					1	5
<i>Apodemus flavicollis</i>													2
<i>Micromys minutus</i>								1					13
Az egyes alkalmakkor talált fajok száma	0	1	2	2	1	1	5	5	3	2	1	3	
Az egyes alkalmakkor talált egyedek száma	0	1	2	2	1	1	5	7	3	3	1	3	

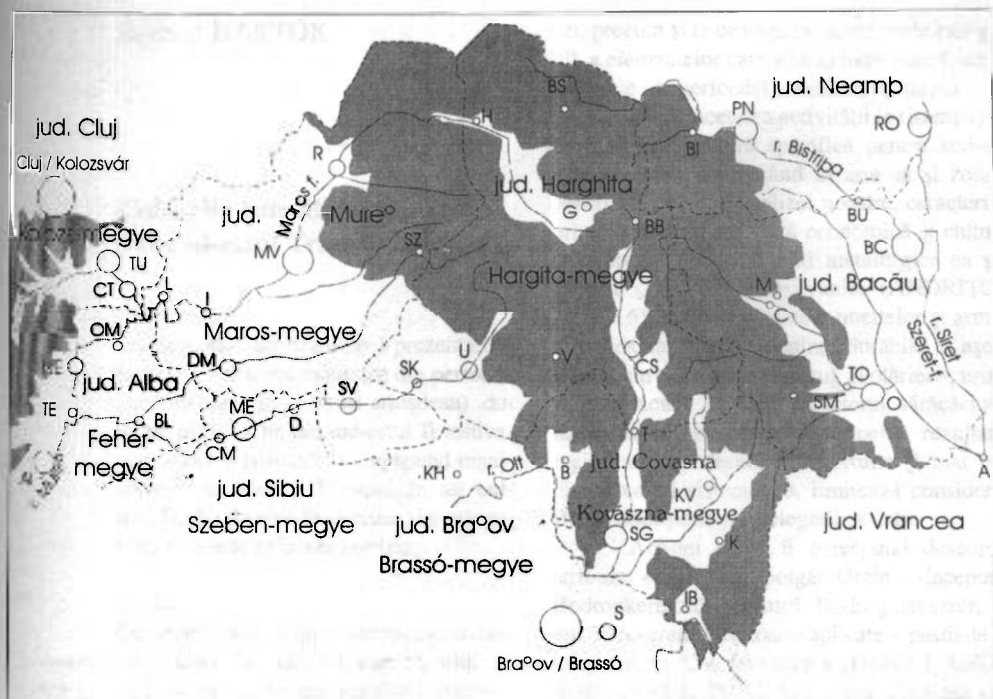
FAJ	1999. febr. 28.	1,1	1,2	2,1	2,2	3	4	Összesen
Kis sárszalonka (<i>Lymnocyptes minimus</i>)	1							1
Füstifecske (<i>Hirundo rustica</i>)					1			1
Barázdabillegető (<i>Motacilla cinerea</i>)		2	1		2			5
Hegyi billegető (<i>Motacilla cinerea</i>)		2		3	5	10	1	21
Meghatározatlan billegető (<i>Motacilla sp.</i>)				2				2
Tövisszűrő egébcis (<i>Lanius corullio</i>)				2				2
Erdei szürkebegy (<i>Prunella modularis</i>)				1		1		2
Csilpcsalp füzike (<i>Phylloscopus collybita</i>)	2	1	2	2	7	11		25
Fitisz füzike (<i>Phylloscopus trochilus</i>)						1		1
Sárgafejű királyka (<i>Regulus regulus</i>)						1		1
Barátposzáta (<i>Sylvia articapilla</i>)			1					1
Kis poszáta (<i>Sylvia curruca</i>)			1					1
Kerti poszáta (<i>Sylvia borin</i>)			1					1
Szürke légykapó (<i>Muscicapa striata</i>)			1			2		3
Örvös légykapó (<i>Ficedula albicollis</i>)					2			2
Örvös/Kormos légykapó (<i>Ficedula albicollis/hypoleuca</i>)					2			2
Házi rozsdafarkú (<i>Phoenicurus ochruros</i>)		2	2	5	1	4		14
Kerti rozsdafarkú (<i>Phoenicurus phoenicurus</i>)	1		2	1	16			20
Vörösbegy (<i>Erethacus rubecula</i>)	1	4	7	5	18	12	1	48
Nagy fülemüle (<i>Luscinia sp.</i>)		1						1
Feketerigó (<i>Turdus merula</i>)				1		1		2
Fenyőrigó (<i>Turdus pilaris</i>)			1		2			3
Énekesrigó (<i>Turdus philomelos</i>)								
Léprigó (<i>Turdus viscivorus</i>)		1						1
Meghatározatlan rigó (<i>Turdus sp.</i>)	1			1				2

2. táblázat

FAJ	1999. febr. 28.	1,1	1,2	2,1	2,2	3	4	Összesen
Szécincinke (<i>Parus major</i>)	7	4	2	3	2	1	15	34
Barátcinke (<i>Parus palustris</i>)					2	1		3
Meghatározatlan cinke (<i>Parus sp.</i>)		1						1
Csuszka (<i>Sitta europea</i>)	1	3			2	1		7
Hegyi fakúsz (<i>Certhia familiaris</i>)						1		1
Ökörszem (<i>Troglodytes troglodytes</i>)	3	3	2	3	2	7	14	34
Vizirigó (<i>Cinclus cinclus</i>)		1						1
Citromsármány (<i>Emberiza citrinella</i>)				1				1
Erdeti pinty (<i>Fringilla coelebs</i>)		1			3	1	1	6
Csíz (<i>Carduelis carduelis</i>)						1	3	4
Tengelic (<i>Carduelis carduelis</i>)	1				1			2
Csicsörke (<i>Serinus serinus</i>)				1				1
Kenderike (<i>Acanthis cannabina</i>)					1			1
Meggyvágó (<i>Coccothraustes coccothraustes</i>)	1			1				2
Házi veréb (<i>Passer domesticus</i>)				2	2			4
Meghatározatlan veréb (<i>Passer sp.</i>)	1							1
Szarka (<i>Pica pica</i>)	1							1
Szajkó (<i>Garrulus glandarius</i>)	1	2		1				4
Meghatározatlan	15	3		2	5	7		32
Összesen (darab)	38	35		24	41	82	65	322
Összesen (faj)	14	15	13	19	19	17	7	38

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régióink térképe, a hegyvidék megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A-Adjud, Al-Alba Iulia / Gyulafehérvár, B-Baraolt / Barót, BB-Bălan / Balánbánya, BC-Bacău / Bákó, BI-Bicaz, BL-Blaj / Balázsfalva, BS-Borsec / Borszék, BU-Bușui, C-Comănești, CS-Miercurea Ciuc / Csíkszereda, CM-Copșa Mică / Kiskapus, CT-Câmpia Turzii / Aranyosgyéres, d-Dumbrăveni / Erzsébetváros, DM-Târnăveni / Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni / Gyergyószentmiklós, O-Oncești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H-Toplița / Maroshéviz, I-Iernut / Radnót, IB-Întorsura Buzăului / Bodzaforjuló, K-Covasna / Kovászna, KH-Rupea / Kőhalom, KV-Tg. Secuieș / Kézdivásárhely, L-Luduș / Marosludas, M-Moinești, ME-Medias / Medgyes, MV-Tg. Mureș / Marosvásárhely, NE-Aiud / Nagycenyed, OM-Oena Mureș / Marosújvár, PN-Piatra Neamt, R-Reghin / Szászrégen (Recn), Ro-Roman, S-Săcele / Szecsce, S-Sovata / Szováta, SG-Sf. Gheorghe / Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuieș / Székelykeresztúr, SM-Slănic-Moldova, SV-Sighișoara / Segesvár (Schässburg), T-Tușnad-Băi / Tusnádfürdő, TE-Teiuș / Tövis, TO-Tg. Ocna, TU-Turda, U-Odorheiu Secuieș / Székelyudvarhely, V-Vlăhița / Szentegyháza.

RÉGÉSZET – ARHEOLOGIE

ACTA 2000

Culturile eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei

(Rezumat)

Lucrarea se constituie dintr-o prezentare și analiză a culturilor materiale din perioada eneoliticului târziu (post-ariușdean) din mileniul IV a.Chr. din sud-estul Transilvaniei. Acestei perioade îi corespund manifestările de tradiție Tiszapolgár, ale culturii Bodrogkeresztúr, precum și a orizontului cu toate aplicate/pastilate.

Istoric

Cercetările arheologice întreprinse în țara noastră, privitoare la sfârșitul eneoliticului au înregistrat în ultimele decenii rezultate notabile. Pe lângă strângerea unui relativ bogat și reprezentativ material arheologic-documentar, au fost redactate o serie de lucrări, studii, care au contribuit la aprofundarea cunoașterii acestui complex fenomen din preistoria României.

Analiza materialelor arheologice rezultate din cercetarea acestei perioade a condus, în același timp, la mai buna înțelegere a procesului evolutiv ce s-a desfășurat în spații geografice mai restrânse – sud-estul Transilvaniei în cazul nostru – ea oferind deopotrivă posibilitatea sincronizării evoluției locale cu cea desfășurată în zonele învecinate.

Ca urmare a faptului că în literatura de specialitate există serioase divergențe, atât pe plan național, cât mai ales internațional în definirea etapei finale a epocii pietrei, datorate în principal lipsei unor criterii unitare (CIUGU-DEAN, 1996, 16), am recurs la noțiunea de eneolitic, în cazul nostru eneoliticul târziu, deja consacrată în literatura arheologică românească.

În analiza acestei perioade ne vom rezuma la prezentarea tuturor descoperirilor – de mai mare sau mai mică importanță – cunoscute până

azi, precum și la deslușirea, acolo unde este posibil, a elementelor care stau la baza manifestărilor culturale ale perioadei eneoliticului târziu.

După încetarea activității (existenței) culturii Ariușd, cultură specifică pentru sud-estul Transilvaniei, cuprinzând în aria sa și zona ce constituie obiectul analizei noastre, caracterizată printr-o înfloritoare viață economică și culturală – începutul unei activități metalurgice ca și în centrul și vestul Transilvaniei (ANDRIȚOIU, 1992, 16), marea varietate a uneltelor și armelor din silex sau piatră, locuințe durabile în așezări stabile, un dezvoltat meșteșug al olăriei –, urmează o perioadă în care caracterul sărăcăcios al materialului arheologic descoperit, rezultat în majoritate din descoperiri fortuite și mai puțin din cercetări sistematice, limitează considerabil sfera cunoașterii și înțelegerii noastre.

Acestei etape îi corespund descoperiri atribuite etapei Tiszapolgár târzie – început de Bodrogkeresztúr, culturii Bodrogkeresztúr, orizontului ceramic cu toate aplicate – pastilate – și nu și cultura Coțofeni cum a apreciat I. ANDRIȚOIU (ANDRIȚOIU, 1992, 16). Prezența ceramicii Cucuteni A–B și B în așezările culturii Bodrogkeresztúr de la Reci (SZÉKELY 1965, 274), Mugeni (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1965, 417), Cristur (SZÉKELY, 1983, 31–42), Măgheruș (SZÉKELY, 1964, 121–136), Hărman (ALEXANDRESCU–POP–MARCU, 1973, 239–259), dovedește că purtătorii acestei culturii își fac simțită prezența în sud-estul Transilvaniei în faza finală de dezvoltare a culturii Ariușd și nu în faza ei mijlocie. Deci, după părerea unor cercetători, s-ar putea accepta un sincronism între Cucuteni A – Ariușd și Tiszapolgár, cum este de părere I. KUTZIÁN (KUTZIÁN, 1963, 448).

Materialele de tradiție Tiszapolgár din sud-estul Transilvaniei provin din așezările aparținând culturii Bodrogkeresztúr (în cadrul acestora), fiind puține la număr, situație similară sub aspectul rarității și în sud-vestul aceleiași provincii la Deva-Ceangăi (FLOCA, 1950, 220–224).

Într-un astfel de moment se produce pătrunderea înspre vest a unor comunități nord-ponctice, înaintare observată prin apariția ceramicii de tip C în așezările Cucuteniene și formarea la Du-

nărea de Jos a culturii Cernavodă I. Grupuri mai restrânse ale acestei populații au pătruns în interiorul arcului carpatic – Decea Mureșului (ROSKA, 1928, 48–53; ROMAN, 1971; OPRÎȚESCU, 1978, 87–97) –, ajungând până în Câmpia Tisei – Csongrád (ECSEDI, 1974, 9–16; OPRÎȚESCU, 1978, 87–97).

Privitor la momentul când a avut loc această pătrundere, cercetările mai recente (ROMAN, 1971, 113–114; OPRÎȚESCU, 1978, 87–97), consideră că ea s-a produs la un nivel Tiszapolgár târziu – început de Bodrogkeresztúr. Se consideră că această prezență a elementelor stepice – descoperirea de la Călnic din 1911 –, reprezintă prima etapă a procesului de unificare culturală ce s-a produs în interiorul arcului carpatic, etapă ce va conduce la formarea culturii Bodrogkeresztúr (ROMAN, 1971; OPRÎȚESCU, 1978, 97).

Pentru eneoliticul final cercetările întreprinse în ultima perioadă de timp, mai ales în partea vestică a României, ne prezintă formarea unei mari unități culturale, pe largi spații geografice, care a înglobat ariile și esența culturilor Sălcuța, Petrești, Ariușd, Bodrogkeresztúr (ROMAN, 1971, 31–79). Determinată de amestecul fortuit ale acestor culturi sub presiunea populațiilor de origine nord-pontică pe de o parte și nord-vestică pe de altă parte, unificarea semnalată nu a reușit să înlăture toate nuanțele regionale. Aici se produce un proces de uniformizare culturală având drept rezultat constituirea complexului eneolitic local cu caracter Sălcuța IV – Herculană II–III – Cheile Turzii – Hunyadyhalom (ROMAN, 1971, 94–97), ce dezvoltă o puternică metalurgie a cuprului, în cadrul căreia toponimul cu brațele în „cruce” rămâne cel mai reprezentativ. Deoarece nu au apărut în contexte arheologice sigure – atât în vestul cât și în sud-estul Transilvaniei –, care să ne permită o încadrare culturală mai precisă, sunt atribuite eneoliticului târziu – culturilor Tiszapolgár târzie și în special Bodrogkeresztúr (ANDRIȚOIU, 1992, 17). E. COMȘA acceptă această încadrare având în vedere probabil și situația cronologică a necropolei de la Decea Mureșului (COMȘA, 1987, 57).

Având în vedere și analiza, pe care o face P. ROMAN în legătură cu descoperirile de la Decea Mureșului, care cronologic se pot încadra

într-o fază incipientă Cucuteni A–B și nu în cadrul culturii Bodrogkeresztúr, atunci se poate avea în vedere atribuirea unor astfel de piese și perioadei eneolitice, în legătură cu influențele triburilor stepelor nord-pontice (ROMAN, 1971, 113–114).

Orizontului cu toate aplicate (pastilate) îi aparțin câteva descoperiri – Feldioara, Merești, Ariușd –, care au apărut cu ocazia cercetării altor culturi materiale (cultura Ariușd sau culturi ale epocii bronzului). În cazul descoperirilor de la Ariușd și Feldioara, care au apărut în așezări ale culturii Ariușd – deasupra stratului de cultură Ariușd –, se poate face remarcă că și aria acestei culturi (manifestări) a cunoscut un proces asemănător cu cel din regiunile culturilor Petrești, Sălcuța sau Bodrogkeresztúr, ca de altfel și cel al culturii Cucuteni prin vestigiile apărute la Traian (ROMAN, 1971, 103 și urm.).

În pofida faptului că nu dispunem de consemnări stratigrafice, este totuși evident că orizontul cu toate aplicate (pastilate) în sud-estul Transilvaniei urmează culturii Bodrogkeresztúr (de tip Reci), fiind premergător unei faze timpurii a culturii Coțofeni (ROMAN, 1971, 103–104). Analogii pentru toate aplicate (pastilate) se găsesc în orizontul cronologic Sălcuța IV (BERCIU, 1961, 320) și în sud-vestul Transilvaniei la Petrești (BERCIU, 1961, 319–320) ca și la Valea Nandruului (ROMAN, 1971, 94–97).

Rezumând aspectele tratate, prin noțiunea de eneolitic târziu – am numit-o așa spre a o deosebi de cea anterioară, a maximei dezvoltări, pe care comunitatea creatoare a culturii Ariușd a atins-o în zonă –, ne referim pentru sud-estul Transilvaniei la elementele culturale de tip Tiszapolgár, manifestările culturii Bodrogkeresztúr și la orizontul ceramicii cu toate aplicate (pastilate).

Elemente culturale Tiszapolgár în eneoliticul târziu din sud-estul Transilvaniei

În cadrul așezărilor de tip Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei, cu ocazia cercetării acestora au fost descoperite și elemente culturale Tiszapolgár. Vestigii arheologice aparținând acestei manifestări culturale au fost surprinse în va-

lea Râului Negru la Reci, valea Târnavei Mari la Cristuru Secuiesc și Mugeni. Cu toate că aceste elemente culturale au fost descoperite în trei așezări cercetate sistematic, considerăm că ele nu pot fi definite ca elemente componente de sine stătătoare pentru un grup cultural, care s-a manifestat prin așezări proprii, cu atât mai mult cu cât ele provin din așezări de tip Bodrogkeresztúr.

Elementele culturale de tip Tiszapolgár au fost cunoscute în sud-estul Transilvaniei ca urmare a unor sondaje și cercetări sistematice întreprinse în așezările din fosta arie de manifestare a culturii Ariușd. Primele elemente de tip Tiszapolgár sau mai degrabă analogii cu ceramica târzie de tip Tiszapolgár transilvănean provin de la Reci, localitate situată pe malul Râului Negru, din cadrul unei așezări de tip Bodrogkeresztúr. Sondajele întreprinse aici i-au permis autorului cercetării Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1964), surprinderea acestor elemente culturale – analogii –, alături de materiale aparținând culturilor Ariușd în faza finală, Bodrogkeresztúr și Coțofeni. Aceeași situație se va întâlni, de data aceasta în valea Târnavei Mari, la Mugeni, unde Géza și István FERENCZI (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 62) vor surprinde într-o așezare de tip Ariușd tardiv și elemente culturale Tiszapolgár transilvănean. Tot în valea Târnavei Mari, de data aceasta la Cristuru Secuiesc, în cadrul unei așezări de locuire Bodrogkeresztúr, cercetată și ea sistematic ca și cele de mai sus, Zoltán SZÉKELY a surprins și elemente culturale de tip Tiszapolgár (SZÉKELY, 1983, 31–34).

Numărul redus de elemente culturale de tip Tiszapolgár nu ne permite pentru moment să susținem existența de sine stătătoare într-un grup cultural al purtătorilor culturii Tiszapolgár propriu-zis în zona noastră, cu toate că ei sunt prezenți pe o arie întinsă în România, în Banat, Crișana și o mare parte a Transilvaniei, până în vestul României, cu excepția Maramureșului. În susținerea acestei afirmații vine și faptul că până la ora actuală nu au fost descoperite ori cunoscute în zona noastră așezări de tipul celor în care s-au manifestat purtătorii grupului cultural Tiszapolgár.

Numărul deosebit de redus al materialelor arheologice întâlnite în așezările cercetate nu ne permite să atribuim nici așezările, nici locuințele

sau instalațiile de foc din perimetrul acestora purtătorilor manifestărilor culturale de tip Tiszapolgár. Cu toate aceste impedimente în cele ce urmează vom încerca a prezenta elementele de cultură materială care atestă prezența unor manifestări aparținând de caracter sau de tradiție Tiszapolgár. Din capul locului trebuie să facem remarca că prezența lor s-a observat în așezări de tip Ariușd tardiv, situație constatată în cele trei așezări cercetate.

O prima analiză care se impune este cea legată de elementele care ne permit încadrarea așezărilor în faza târzie a culturii Ariușd. Un prim element l-ar constitui ceramica lustruită sau nelustruită de tip ariușdean, în general fără decor, cu bogate variante de torți-proeminențe, între care în formă de „cioc de pasăre” (Fig. 1/1) de la Mugeni, care pledează pentru sfârșitul eneoliticului (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 56). Tot pentru o datare relativ târzie pledează și vasele capac în formă de „coif suedez” de la Mugeni (Fig. 1/2) și de la Reci (Fig. 1/3), caracteristice numai culturii Ariușd–Cucuteni și anume fazelor intermediare și de sfârșit (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, nota 10). În faza târzie se încadrează și fragmentele pictate de la Reci (Fig. 1/10), care prezintă atât prin elementele de formă, dar mai ales prin stilul picturii (benzi înguste de culoare neagră pe fond roșu sau alb) caractere sigure pentru încadrarea lor în faza Cucuteni A–B (SZÉKELY, 1964, 123). Aceleiași perioade îi corespunde și un fragment de buză dintr-un vas mare de la Cristuru Secuiesc (Fig. 1/4), pictat pe fond alb cu dungă de culoare brună, decor folosit în faza Cucuteni A–B și B, ca de altfel și cele două vase de la Cristuru Secuiesc (Fig. 1/7), Simionești (Fig. 1/8) și fragmentul ceramic de la Secuieni (Fig. 1/9).

În acest mediu ariușdean târziu în așezările de la Cristuru Secuiesc, Mugeni și Reci se întâlnesc fragmente ceramice și vase întregi care se constituie din elemente culturale de tip Tiszapolgár sau de caracter ori de tradiție Tiszapolgár.

a. Cristuru Secuiesc: – vase mici de diferite forme de sac, de cupă; vas cu picior înalt, ars cărămiziu, precăzut cu găuri ovale, cupa având un buton perforat orizontal (Fig. 1/5).

b. Mugeni: – vas globular (Fig. 1/6) în stare fragmentară, având pe pântec – pe ambele

părți – dispuse una sub alta câte patru butoni orizontali. Autorii cercetării, G. FERENCZI și I. FERENCZI l-au atribuit culturii Ariușd, iar LAZAROVICI, culturii Tiszapolgár (LAZAROVICI, 1983, 16, descoperirea 81).

c. Reci: – vas cu picior înalt (Fi. 1/3), ars cărămiziu cu patru proeminente cilindrice la limita dintre cupă și picior, sub acestea în peretele piciorului opt găuri ovale așezate câte două una sub alta.

– suport de vas (Fig. 1/4), de formă biconică, cu cupele aproape egale și opt butoni perforați orizontali ca niște urechiușe groase așezate în zig-zag în jurul suportului.

– vas cu corpul globular (Fig. 1/5) și gât cilindric. Pe pântec se găsesc patru urechiușe groase orizontale, una lipsă din vechime.

Aceste trei tipuri de vase sunt cunoscute și în cadrul culturii Cucuteni–Ariușd (LÁSZLÓ, 1924).

Tot în cadrul elementelor culturale Tiszapolgár s-a încercat de G. FERENCZI și I. FERENCZI a fi inclusă și structura locuinței – fără platformă de chirpic –, cvasi patrulateră de la Mugeni, cercetată în 1960 (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 62), necunoscută în cadrul culturilor Vinča–Turdaș (BERCIU, 1960, 42) cât și în cadrul complexului cultural Ariușd–Cucuteni–Tripolie, toate aproximativ contemporane. Pentru respectarea adevărului, trebuie să subliniem că tipul de locuințe cu platformă este cunoscut și în cadrul culturii Tiszapolgár, faciesul transilvănean.

Astfel, de exemplu, săpăturile executate de M. MOGA în 1959 în așezarea de la Hodoni-Pociorani, județul Timiș, au dus la dezvelirea unei locuințe de suprafață cu platformă (PAUL, 1967, 21, nota 40). Resturile unei astfel de locuințe au fost surprinse și în nivelul eneolitic aparținând culturii Tiszapolgár de la Dăbâca (VLASSA, 1969, 28).

Cunoscând probabil și aceste descoperiri și realități din eneoliticul transilvănean, Zoltán SZÉKELY a încercat în urma cercetărilor întreprinse la Reci să prezinte pe baza observațiilor proprii existența acolo a două locuințe separate, una de tip Cucuteni–Ariușd, iar cealaltă Tiszapolgár sau Bodrogkeresztúr? Tot el precizează că într-una din locuințe materialul de tip Bodrogkeresztúr prevalează, în această situație cade

posibilitatea existenței unei locuințe de tip Tiszapolgár. Situația dată de la Reci se prezintă în felul celei de la Târgu Mureș (ROMAN, 1971, 110), ca una aparte în strânsă legătură cu realitățile din această zonă, care ne prezintă nu o pătrundere forțată a culturii Bodrogkeresztúr, ci un amestec dezvoltat natural între culturile premergătoare Ariușd–Tiszapolgár (ROMAN, 1971, 110), și care zonă de ce să nu se poate constitui în „leagănul” acestei culturi. Prezența în zonă și la Brăduț–Biborțeni a descoperirilor din faza timpurie a culturii Bodrogkeresztúr poate să constituie un argument în sprijinul afirmației de mai sus.

Analizând materialele de la Reci publicate de descoperitori, rezultă că așezarea de aici își are etapa finală în perioada Cucuteni A–B și nu „poate B” (DUMITRESCU, 1968, 38), când își fac apariția și elementele culturale de tip Tiszapolgár. La aceeași concluzie ajunge în cazul așezării de la Reci și Petre ROMAN în analiza, pe care o face cu privire la „Modificările structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato–danubiană” (ROMAN, 1973, 64).

Numărul redus de elemente caracteristice culturii Tiszapolgár din așezările din sud-estul Transilvaniei au făcut ca părerile cercetătorilor cu privire la prezența acestora în zonă să fie împărțite.

Astfel, Vladimir DUMITRESCU (DUMITRESCU, 1968, 44), analizând materialele de la Reci, consideră că în această așezare avem de-a face cu importuri Tiszapolgár. Petre ROMAN (ROMAN, 1973, 64), pentru aceeași așezare, sesizează că ar fi vorba numai de o locuire de caracter Bodrogkeresztúr și nu Tiszapolgár. O situație sigură nu avem nici în cazul așezării de la Mugeni, unde Nicolae VLASSA (VLASSA, 1961, 23) consemnează, fără alte precizări, prezența „culturii Tisa”.

La aceste observații – păreri –, dar nu în ultimă instanță, trebuie să avem în vedere și punctele de vedere ale celor, care au cercetat așezările avute în discuție: Zoltán SZÉKELY, respectiv Géza și István FERENCZI, care surprind manifestări ale „culturii Tisa” în faza Tiszapolgár în cadrul acestora.

Având în vedere elementele culturii materiale, precum și punctele de vedere ale unor cercetători de marcă, care s-au ocupat cu sinteza

și sistematizarea manifestărilor eneoliticului târziu din România, în faza actuală a cunoștințelor noastre se pot face următoarele afirmații:

– în sud-estul Transilvaniei nu avem de-a face cu o pătrundere clasică, cu așezări și elemente de cultură materială, tipice culturii Tiszapolgár ca în cazul celor din Câmpia Tisei, Banat, Crișana ori nord-vestul României, ci doar cu manifestări (elemente) ale acestei culturi.

– fragmentele ceramice cu tortiță („oeillet”) în formă de cioc, indică o legătură incontestabilă cu civilizația Tiszapolgár (DUMITRESCU, 1976, 357)

– datorită numărului redus de elemente de cultură materială se poate admite și varianta importurilor, ori cea a existenței unui mediu de tip Tiszapolgár, dar la fel de bine și neexistența acestui tip cultural.

– dacă avem în vedere și faptul că atât cultura Tiszapolgár, cât și tipul Românești (în sud-vestul Transilvaniei triburile Tiszapolgár sunt cunoscute și sub numele de Românești) reprezintă evoluția în eneolitic a fondului local neolitic (ROMAN, 1981, 21), atunci și în zona de sud-est a Transilvaniei ne putem confrunta cu situația întâlnită la Tomești, județul Timiș, negreșind astfel dacă utilizăm denumirea de manifestări culturale de tip Românești – Tiszapolgár.

– cercetările viitoare, în primul rând prin extinderea suprafețelor în așezările deja cunoscute, dar și în noi puncte, vor putea confirma sau infirma prezența culturii Tiszapolgár în sud-estul Transilvaniei.

Cultura Bodrogkeresztúr

Primul aspect cultural din sud-estul Transilvaniei, care din punct de vedere cronologic se încadrează în perioada eneoliticului târziu, îl constituie cultura Bodrogkeresztúr, care până-n prezent este cunoscută în urma cercetărilor întreprinse în valea Râului Negru sau în cea a Târnavei Mari ori în cadrul complexului arheologic (tumular) de la Brăduț-Biborțeni. Alături de aceste așezări s-au mai descoperit vestigii Bodrogkeresztúr și cu ocazia cercetărilor întreprinse pentru alte culturi materiale în sud-estul Transilvaniei.

Cu toate că descoperirile aparținând culturii Bodrogkeresztúr provin dintr-un număr relativ redus de așezări sistematic cercetate, dar mai ales din descoperiri fortuite, ori cu ocazia cercetării altor culturi materiale, considerăm că prin datele, pe care le deținem, putem să ne formăm o imagine cât mai reală asupra elementelor componente ale acestui grup cultural.

1. Stadiul actual al cercetărilor

Materialele arheologice de tip Bodrogkeresztúr au început să fie cunoscute, prin descoperiri fortuite sau ca urmare a unor cercetări sistematice, abia în ultimele patru decenii. Prima cercetare ce atestă prezența în zonă a culturii Bodrogkeresztúr a fost întreprinsă la Reci în punctul Telek pe malul Râului Negru unde, alături de materialele atribuite acestei culturi, au fost identificate și vestigii (prezențe) de tip Românești–Tiszapolgár sau de caracter Tiszapolgár și Coțofeni, într-o așezare de tip Ariușd târziu. Sondajele, întreprinse între 1957–1959, i-au permis autorului cercetărilor, Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1964, 121–126) prin materialele descoperite în cele trei locuințe dezvelite, să surprindă fenomenele culturale, care apar în așezările finale ale culturii Ariușd. Reanalizarea de către noi a descoperirilor de la Reci ne-a condus la concluzia că în această așezare de tip Ariușd tardiv, nu se poate face o diferențiere clară între materialele de tip Românești–Tiszapolgár sau de caracter Tiszapolgár și cele Bodrogkeresztúr, iar cele din ultima categorie predomină cantitativ.

Într-o perioadă imediat următoare, între 1960–1961, de data aceasta în valea Târnavei Mari la Mugeni, în punctul Pagyvan, în urma cercetărilor sistematice întreprinse de Géza și István FERENCZI (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 45–67) s-au descoperit, într-o așezare de tip Ariușd tardiv, vestigii aparținând culturii Bodrogkeresztúr. Cu ocazia cercetărilor au fost dezvelite trei locuințe, efectuându-se observații stratigrafice exacte, ceea ce a permis surprinderea în cadrul unui singur strat de cultură a vestigiilor de tip Bodrogkeresztúr, diferențierea exactă de cele de tip Românești–Tiszapolgár putându-se face într-un singur caz.

La mijlocul deceniului al șaselea Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1983, 31–42), împreună cu István Molnár de la Muzeul Orășenesc din Cristuru Secuiesc, tot în valea Târnavei Mari, de data aceasta la Cristuru Secuiesc, în punctul Poala Bradului, au întreprins cercetări sistematice într-o așezare de tip Ariușd tardiv, descoperind prezența vestigiilor culturii Bodrogkeresztúr. Și aici, ca și în cazul așezării de la Reci, nu se poate face o distincție clară între materialele de tip Românești–Tiszapolgár (caracter Tiszapolgár) și cele de tip Bodrogkeresztúr, situație constatată și de autorii cercetării.

În 1997, la 300 m est de complexul arheologic (tumular), aflat pe platoul Dealului Rotund între localitățile Brăduț și Biborțeni, pe malul unui mic pârâu, pe o terasă amenajată de formă ovală, în urma unui sondaj de verificare întreprins de Zsolt SZÉKELY s-au descoperit vestigii aparținând culturii Bodrogkeresztúr.

Complexul tumular a fost investigat pentru prima dată în 1867 de G. DÁNIEL din Várgyhiș. Rezultatele cercetărilor au fost preluate și descrise de B. ORBÁN (ORBÁN, 1868, 221–223), iar publicarea de materiale din acest complex făcând obiectul preocupărilor lui H. SCHROLLER (SCHROLLER, 1933, 75) și M. ROSKA (ROSKA, 1939, 4–5). Prin trasarea unei casețe impuse de situația din teren, s-a surprins o groapă de cult (Fig. 2/4–5), în care în afara vaselor ceramice în stare fragmentară au mai fost descoperite două lame de opal, un topor-ciocan din piatră, prevăzut cu gaură de înmănușare și un topor cu brațele în „cruce”, din cupru.

Descoperirea de la Brăduț–Biborțeni, dacă avem în vedere și groapa de cult din care au apărut materialele culturii, se încadrează în faza timpurie a culturii Bodrogkeresztúr (Zs. SZÉKELY, 1997, 9), aducând contribuții importante la dezvoltarea eneoliticului târziu în această zonă.

În categoria cercetărilor sistematice, ce-i drept, pentru alte culturi, se înscriu și descoperirile sporadice de la Bicsadul Oltului, în punctul Văpavára, din 1949, executate de Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY și colab., 1951, 89), ori de la Hărman, în punctul „din spatele gării CFR”, din 1961–1970, executate de un colectiv condus de A. D. ALEXANDRESCU (ALEXANDRESCU–

POP–MARCUS, 1973, 243). Cercetările ori pregezele mai noi au contribuit, de asemenea, la identificarea culturii în zonă, la Feldioara, dar mai ales la Măgheruș și Merești, prin descoperirea sporadică de fragmente ceramice caracteristice: în cazul primei a unui fragment ceramic cu potcoavă în relief (COMȘA, 1970, 9), în cazul celei de a doua a unui fragment de vas, decorat (SZÉKELY, 1964, 124), iar în al celei de a treia a unui fragment de vas (ROMAN, 1971, 102).

Nu putem încheia analiza stadiului actual al cercetărilor fără a aminti descoperirea în zonă, întâmplător ori sistematic, a 19 topoare cu brațe în „cruce” și a unui topor-tâmăcop, ca și a trei obiecte din cupru, atribuite culturii Bodrogkeresztúr. Locul de descoperire, tipul, precum și descrierea acestora vor face obiectul preocupărilor noastre în spațiul consacrat analizei obiectelor din cupru cum s-a întâmplat și în catalogul descoperirilor aparținând eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei.

Cu tot numărul relativ mare al așezărilor și descoperirilor, unele probleme fundamentale ale culturii Bodrogkeresztúr au rămas neclarificate de autorii cercetărilor. Avem în vedere aici existența ori nu a culturii Tiszapolgár în așezările de la Reci, Mugeni și Cristuru Secuiesc; transformarea sau apariția locală a culturii Bodrogkeresztúr în zona supusă analizei noastre?

2. Aria de răspândire

Numărul relativ mare de descoperiri atribuite purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr ne permite o cunoaștere mai bună a ariei ei de răspândire în zona de sud-est a Transilvaniei. Pe baza datelor și informațiilor, de care dispunem, se poate aprecia că purtătorii culturii Bodrogkeresztúr sunt prezenți în zona de sud-est a Transilvaniei în valea Târnavei Mari și în valea Râului Negru și zonele limitrofe acesteia, în actualul județ Brașov. Cu tot numărul relativ mare al descoperirilor, în stadiul actual al cunoașterii noastre nu putem urmări cu exactitate aria culturii Bodrogkeresztúr – în special datorită lipsei cercetărilor sistematice din județul Brașov.

Pe baza datelor, de care dispunem, se poate observa o restrângere a ariei sale sudice și o lărgire a celei estice și mai ales nord-vestice în zonă. Datorită numărului și caracterului desco-

peririlor, o problemă nerezolvată până în prezent rămâne cea a fixării limitei estice a culturii Bodrogkeresztúr în sud-estul Transilvaniei. Deocamdată cel mai răsăritean punct poate fi considerat descoperirea de la Reci.

Prezența purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr în sud-estul Transilvaniei în etapa eneoliticului târziu determină o restrângere importantă a ariei culturii ceramicii pictate Ariuşd. Acest fenomen a afectat întregul spațiu, de care ne ocupăm. Chiar dacă purtătorii noii culturi materiale au exercitat un control asupra unei părți a teritoriului ocupat anterior de triburile ariuşdene, acestea, superioare din punct de vedere al culturii materiale, și-au continuat existența cel puțin pe parcursul unei părți din etapa târzie a eneoliticului.

3. Așezările

Deși relativ puține la număr, așezările culturii Bodrogkeresztúr permit totuși cunoașterea unora dintre trăsăturile, care îi sunt caracteristice. Raritatea așezărilor purtătorilor culturii Bodrogkeresztúr este explicată de P. PATAY, prin caracterul preponderent păstoresc al vieții economice al comunităților (PATAY, 1961, 93–98). În sud-estul Transilvaniei au fost semnalate până-n prezent un număr de 9 așezări unde au fost depistate vestigiile ale culturii Bodrogkeresztúr. Dintre acestea, patru – Reci, Cristuru Secuiesc, Mugeni și Brăduț-Biborțeni –, au fost cercetate prin săpături sistematice, constituându-se în așezări ale culturii Bodrogkeresztúr, iar în cazul celei din urmă localități printr-o manifestare cultică a culturii. Celelalte descoperiri izolate, atribuite culturii Bodrogkeresztúr (vezi catalogul descoperirilor), au apărut fie cu ocazia cercetării altor culturi, fie întâmplător.

O primă constatare ce se impune, este aceea că dispunerea așezărilor este determinată de mai mulți factori. Între aceștia un loc important îl joacă condițiile geografice – relief, climă –, ce favorizează diferite ocupații. Toate sunt așezări deschise, fără șanț de fortificație, găsindu-se concentrate pe Târnava Mare și afluenții ei (Beta, Pârâul Cetății, Pârâul Fântânei Sărate) în cazul celor din județul Harghita; Râul Negru, afluent al Oltului, în cazul celor din județul Covasna, în zonele ce mărginesc aceste cursuri de apă.

Datorită condițiilor geografice specifice și altor factori, în special cei legați de ocupații, durata în timp a așezărilor nu este prea îndelungată, fapt confirmat și de cercetările întreprinse la Reci, Cristuru Secuiesc și Mugeni.

În ceea ce privește amplasarea așezărilor, s-a putut constata că acestea sunt situate în general pe locuri dominante, apărate natural: bot de deal (Cristuru Secuiesc), promontoriu (Mugeni), terasă (Reci și groapa de cult de la Brăduț-Biborțeni). Acestea, prin cotele lor destul de ridicate, domină zonele înconjurătoare. În același timp, ele sunt situate în imediata apropiere a unor surse sau cursuri de apă. Dispunerea așezărilor pe o astfel de formă de relief obligă comunitățile Bodrogkeresztúr să utilizeze un spațiu relativ restrâns pentru locuire.

Sintetizând datele stratigrafice, relevate de cercetările întreprinse în așezările din sud-estul Transilvaniei, se pot trage următoarele concluzii:

– deoarece toate locuirile din așezări de tip Bodrogkeresztúr, aflate în zona cercetată, fac parte din categoria așezărilor deschise, stratul de cultură are o grosime mai redusă, cuprinsă între 0,30–0,40 m.

– având în vedere grosimea stratului de cultură și alte elemente rezultate din analiza comparativă a materialului ceramic, puteam aprecia o durată nu prea îndelungată de locuire a acestor așezări.

– în cazul unei singure așezări, cea de la Mugeni (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 45) și a gropii de cult de la Brăduț-Biborțeni (Zs. SZÉKELY, 1997, 9) s-au putut observa doar un singur strat de cultură, pe când în cazul celor de la Cristuru Secuiesc și Reci, avem o suprapunere de așezări din La Tène-ul dacic, epoca prefeudală secolele VII–VIII (SZÉKELY, 1983, 31), peste cea eneolitică târzie în cazul primeia și hallstattană în cazul celei de-a doua (SZÉKELY, 1964, 121).

4. Locuințe, instalații de foc

Pentru stabilirea tipurilor, precum și a tehnicii de construcție a locuințelor, instalațiilor de foc, dispunem de elemente și date limitate. Cu toate acestea, cu ocazia cercetărilor întreprinse în așezările de la Cristuru Secuiesc, Mugeni și Reci s-au putut face unele observații cu privire la caracterul

locuințelor eneoliticului târziu și în cadrul acestuia a culturii Bodrogeresztúr din zona cercetată.

În privința așezării de la Poala Bradului, de la Cristuru Secuiesc, cu ocazia cercetărilor întreprinse au fost descoperite trei locuințe, în mare parte distruse ori deranjate de lucrările agricole. Primele două locuințe au fost descoperite în șanțul de control nr. I (S1), trasat pe platoul botului de deal, aproape de marginea lui nordică în direcția est-vest. Șanțul a avut următoarea stratigrafie: sub pământul arat, gros de 0,30–0,40 m, era un strat de culoare brună gros de 0,20–0,30 m; apoi La Tène dacic urmat de un strat de culoare mai închisă, sub care a fost sol virgin, lut galben (SZÉKELY, 1983, 31).

În caseta 2 a secțiunii S1 a fost descoperită locuința nr. 1 (Fig. 2/2-3), ale cărei dimensiuni au fost stabilite de suprafața acoperită de fragmentele de vase și de culoarea diferită a umpluturii locuinței. Forma locuinței a fost dreptunghiulară, având dimensiunile de 6,50 x 5,25 m, nesurprinzându-se urme (gropi) de pari. În colțul nord-vestic al locuinței s-a descoperit o instalație de foc, circulară, din care s-au păstrat câteva pietre (Fig. 2/2–3). Inventarului locuinței îi aparțin numeroase fragmente de vase ceramice, un nucleu de cremene, o bucată dintr-o bară și un nasture, ambele din cupru (SZÉKELY, 1983, 31). În cadrul aceleiași secțiuni, în caseta 3 s-a descoperit o nouă locuință nr. 2 (Fig. 2/6–7), deranjată de o locuință prefeudală și de două gropi dacice. Dimensiunea locuinței – distrusă în parte – nu a putut fi stabilită. În schimb, în cadrul ei s-a păstrat intactă o instalație de foc, cu vatră circulară făcută din pietre de râu (Fig. 2/6–7), în jurul căreia au fost găsite numeroase fragmente de vase ceramice și o cantitate considerabilă de scoici (SZÉKELY, 1983, 31).

Prin executarea unei noi secțiuni S2, s-a descoperit în caseta 1, la o adâncime de 0,40 m o nouă locuință, care a fost deranjată de un bordei prefeudal din secolele VII–VIII (SZÉKELY, 1983, 32). Dimensiunile nu s-au putut stabili, iar în umplutura locuinței, în afară de fragmente de vase ceramice, a fost găsită și o bară de cupru brut (SZÉKELY, 1983, 32).

În privința așezării de la „Pagyvan” – Mugeni (Fig. 3/1), cu ocazia cercetărilor între-

prinse în două etape, în perioada 1960–1961, au fost descoperite trei locuințe păstrate destul de bine în situ. Locuințele, ca și inventarul descoperit în perimetrul lor, aparțin unui singur strat de cultură, situație surprinsă în cadrul stratigrafiei (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 45): deasupra rocii de bază (lut pleistocen, precedat de conglomerat panonian), urmează un strat de cultură de culoare mai închisă, cu o linie de demarcație destul de netă, cu urmă de cenușă, mici bucăți de cărbune (pe strat s-au găsit în situ resturi de locuințe), peste care stratul actual de humus.

În etapa cercetărilor din 1960, în suprafața nr. I (Fig. 3/2) s-a descoperit o locuință de suprafață cu plan aproape rectangular, cu pereți înclinați, construiți din pari destul de slabi, cu împletitură de nuiele între ei (bucățile puține de chirpici, găsite numai în porțiunea vetrei, căzute toate cu amprente în sus, trădează folosirea împletiturii de nuiele) și acoperită cu un strat gros de trestie (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 50; 25:6). Aproape de pământ, pe stratul de trestie, de jur-împrejur la baza pereților a fost aruncată o masă de pământ. Locuința a avut dimensiunile de 4,00 x 4,00 m (suprafața ei putând fi stabilită pe baza urmelor de pari), o înălțime de 2,10–2,30 m, având în interiorul ei probabil două instalații de foc, din care s-au păstrat parțial vetrele, fără amenajare specială. Numai în acest loc s-au putut observa bucăți de chirpici. În cazul instalațiilor de foc din cadrul acestei așezări trebuie amintit și cuptorul (sau cuptoarele) de ars vase ceramice de dimensiuni reduse, din cadrul căruia (cărora) s-au păstrat câteva fragmente de plăci de grătar de lut ars (Fig. 3/4).

Cu ocazia cercetărilor din 1961 au fost dezvelite încă două locuințe de suprafață, aflate tot în stratul subțire de cultură. Aceste suprafețe au fost lipsite – ca și cele dezvelite cu ocazia săpăturii precedente – aproape totalmente de chirpici, deci locuințele au fost construite fără lipitură. Observații mai precise în legătură cu sistemul lor de construcție s-au putut face doar în suprafața II cercetată. Planul locuinței, de data aceasta cu dimensiuni ceva mai mari, a fost oarecum tot rectangulară, însă cu „colțurile” mai bine rotunjite, iar urmele parilor nu au fost așa regulat așezate – ca la locuința din 1960 – situație explicată prin-

un alt sistem de „boltire” a locuinței, rezultat din încrucișarea parilor, sau în formă de calotă cvasisferică (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 52; ANDERSON, 1960, 19, nr. 15).

În privința așezării de la Reci, situată pe terasa înaltă de pe malul drept al Râului Negru în punctul Telek, cu ocazia cercetărilor întreprinse aici în perioada 1957–1959 au fost descoperite trei locuințe, care privesc „cultura Tisa” (SZÉKELY, 1964, 121), dintre care una păstrată mai bine, celelalte două fiind în bună parte distruse de lucrările agricole (Fig. 3/7–8, 4/1).

Una din locuințe avea podeaua din bârne lipite cu pământ (cu platformă de lut ars), de formă dreptunghiulară având dimensiunile de 4,00 x 2,50 m sau 3,00 x 2,50 m (SZÉKELY, 1964, 121).

În mijlocul locuinței cercetate în șanțul V din 1958 (Fig. 4/1), fără platformă de lut ars, s-a descoperit o vatră în formă de potcoavă cu gardină de lut. Locuințele fără platformă de lut ars au un plan rectangular, ca și în cazul celor descoperite la Mugeni.

În concluzie, se poate aprecia că în stadiul actual al cercetărilor, pentru sud-estul Transilvaniei se cunoaște un singur tip de locuință, locuința de suprafață, situație întâlnită în cele trei așezări cercetate sistematic. Nu trebuie să ne ducă în eroare termenul de bordeie utilizat de autorul cercetării, Zoltán SZÉKELY, pentru așezarea de la Cristuru Secuiesc, el referindu-se și înțelegând prin acesta tot locuința de suprafață (informația lui SZÉKELY).

Situația constatată în zona analizată de noi se încadrează în regula generală a culturii Ariușd–Cucuteni–Tripolie conform căreia în zona ei răsăriteană se constată și existența locuințelor bordei, în timp ce în cea apuseană sunt tipice numai locuințe de suprafață, încă din vremea culturii Precucuteni (G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 63). Această subliniere este cu atât mai necesară, cu cât întreaga noastră analiză se referă la un teritoriu și un mediu ariușdean în fazele sale finale.

În privința instalațiilor de foc, acestea sunt vetre, fie circulare, în formă de potcoavă cu gardină ori fără amenajări speciale, fie cuptoare, probabil pentru arderea vaselor ceramice. Tehnica de construire a locuințelor și amenajarea vetrelor ori cuptoarelor reprezintă un regres față de

perioada anterioară, lucru explicabil datorită caracterului în special păstoresc al vieții economice a comunităților de tip Bodrogkeresztúr.

5. Necropole și morminte izolate

Necropolele, alături de descoperirile funerare izolate, reprezintă una dintre principalele manifestări ale culturii Bodrogkeresztúr. Este greu de definit, la ora actuală, care este diferența între o descoperire izolată și o necropolă. Aceasta se datorează stadiului cercetărilor și caracterului de cele mai multe ori întâmplător al descoperirilor. În mormântările se făceau după legi (reguli) bine definite, ceea ce ne duce cu gândul la organizare socială bine structurată. Direcția de înmormântare este E–V (PATAY, 1975, 36–37), cu devieri NE–SV (PATAY, 1975, 37), fie SE–NV (PATAY, 1975, 37). În zona de nord a arealului culturii Bodrogkeresztúr apar și cimitire sau părți din cimitire cu înmormântări V–E (PATAY, 1975, 37), ce pot fi puse în legătură cu tradiția Tiszapolgár (KUTZIÁN, 1972, 152 și urm.).

Observațiile meticuloase din Câmpia Panonică – corelate cu studii antropologice – ne indică faptul că mormintele chircite pe partea stângă sunt de femei (PATAY, 1975, 37), pe când cele chircite pe partea dreaptă aparțin bărbaților (PATAY, 1975, 37). Am considerat necesar de a fi prezentate aceste câteva observații generale, întrucât cele două morminte de la Reci atribuite „culturii Tisa” de autorul cercetării Zoltán SZÉKELY, într-un studiu din 1964 (SZÉKELY, 1964, 121 și 126) – deși inițial le-a atribuit culturii Coțofeni (SZÉKELY, 1962, 328), sunt atribuite de Eugen COMȘA pentru cultura Coțofeni (COMȘA, 1970, 7).

Mormintele, care vor face obiectul analizei noastre, au fost descoperite în 1959, în locul numit Telek de la Reci, în șanțul nr. XII, prezentând la momentul descoperirii următoarele caracteristici:

Mormântul nr. 1 (Fig. 4/2-I). Schelet de adult păstrat parțial, orientat est–vest, descoperit la 0,40 m față de nivelul actual de călcare. Inventar: în regiunea bazinului o mandibulă de porc sub schelet, fragmente de vase din epoca bronzului, cultura Coțofeni (SZÉKELY, 1962, 327).

Mormântul nr. 2 (Fig. 4/2-II). Schelet de adult chircit moderat pe partea dreaptă, cu oasele

mâinilor incomplete, așezat în dreptul obrazului, descoperit la 0,40 m față de nivelul actual de călcare. Inventar: lângă craniu o râșniță fragmentară, un obiect de os și câteva fragmente de vase atipice. Scheletul aparține tipului dolicocefal (SZÉKELY, 1962, 327; 329).

Mormântul nr. 3 (Fig. 4/3). Schelet în poziție chircită, din care s-au păstrat numai oasele picioarelor, descoperit la 0,60 m față de nivelul actual de călcare. Inventar: în dreptul genunchilor s-au găsit două mărgelă din dinți (probabil cerb) perforați (SZÉKELY, 1962, 327; 329).

Din observațiile făcute la momentul descoperirii rezultă că mormintele nr. 1 și nr. 3 au fost atinse în mai mare măsură de fierul plugului cu ocazia lucrărilor agricole, dacă avem aici în vedere și nivelele reduse din sol în care au fost descoperite. Numai scheletul mormântului nr. 2 s-a păstrat aproape în întregime. În privința mormintului nr. 1 se poate face observația că numai acesta, pe baza materialului ceramic și a ritului de înhumare în poziția chircită, poate fi atribuit culturii Coțofeni, concluzie, la care a ajuns ulterior și Zoltán SZÉKELY (SZÉKELY, 1964, 121–126).

Mormintele nr. 2 și nr. 3, prezentând câteva caracteristici generale ale practicilor de înhumare în cadrul culturii Bodrogkeresztúr (orientarea înmușurilor, chircirea scheletelor și mai puțin inventarul) se încadrează acestei manifestări culturale cu atât mai mult, cu cât au fost descoperite într-o așezare atribuită aceleiași culturi din eneoliticul târziu.

În privința mormintelor descoperite la Reci, din discuțiile avute cu autorul cercetării de aici, Zoltán SZÉKELY, a reieșit că acestea au fost deranjate încă din vechime – acest lucru explicând prezența în mare parte a fragmentelor ceramice atipice din cadrul lor – și ulterior de lucrările agricole, care au contribuit și ele probabil la descompunerea scheletelor și a inventarului aferent.

La momentul actual, lipsa datorată descoperirii unor necropole ori morminte izolate nebulversate, atât la Reci, cât și-n cadrul celorlalte așezări eneolitice târzii atribuite culturii Bodrogkeresztúr din sud-stul Transilvaniei, nu ne permite să avem o imagine mai amplă și exactă asupra ritului de înmușuri din cadrul aspectului cultural supus analizei noastre.

6. Ceramica

Ca și în cazul celorlalte culturi preistorice, ceramica își păstrează și în cultura Bodrogkeresztúr caracterul de fosilă directoare. Prin studiul evoluției acesteia se poate defini atât momentul de geneză, cât și aspectele de evoluție etno-culturală a purtătorilor culturii.

6.1. Ceramica culturii Bodrogkeresztúr – caracteristici generale

În surprinderea particularităților și analizei ceramicii rezultate din descoperirile din sud-estul Transilvaniei, considerăm necesară o trecere în revistă a caracteristicilor generale privind ceramica culturii.

Ceramica culturii Bodrogkeresztúr este lucrată cu mâna și poate fi împărțită în trei categorii: fină, semifină și uzuală/grosieră. Speciile semifină și uzuală/grosieră apar în necropole (DÖRNER, 1970, 467–475), iar materialele caracteristice speciei fine sunt mai rar întâlnite (KACSÓ, 1969, 49–56).

În ceea ce privește compoziția pastei, aceasta este în marea majoritate a cazurilor nisipoasă cu bobul mai mult sau mai puțin fin, rareori în cazul speciei semifine apar pietricelele, iar într-un procentaj semnificativ degresantul folosit este mărul. Netezirea peretelui vaselor este foarte bună, uneori păstrându-se resturile unui slip foarte fin lustruit, care din păcate de cele mai multe ori nu s-a păstrat (VLASSA, 1964, 351–353, 356; LAZAROVICI – MUNTEANU, 1982, 121–135).

Arderea ceramicii este de cele mai multe ori bună, gama culorilor trage spre cele închise, cenușiu, brun, negru, mai rar existând și vase cărămizii.

6.2. Descrierea ceramicii

Ceramica de tip Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei după compoziția pastei și a tehnicii de ardere prezintă două aspecte: a. ceramica uzuală/grosieră, cu suprafața corodată, cu lustrul pierdut și b. ceramica fină uneori cu resturi de slip, cu lustrul fin.

Pasta ceramicii comportă mai multe aspecte:

- a. aspră/zgrunțuroasă, cu amestec de pietricele sau nisip, cu bobul mai puțin fin și
- b. fină/bună, uneori cu amestec de cioburi pisate fin, alteori cu bobul fin sau micașist.

Arderea este de cele mai multe ori bună, gama culorilor având o paletă largă de la cărămiziu-brun, brun închis la gri deschis. Ceramica este lucrată fie în tehnica suprafeței exterioare în întregime lustruită, fie în cea, în care partea inferioară a vasului este grunjoasă, care ne amintește de barbotină. În general, interiorul întreg al vaselor a fost bine lustruit, după tehnica ceramicii neolitice, iar fundul vaselor la exterior este uneori grunjos, așa cum probabil a stat în nisip la uscat sau în alte cazuri netezit.

6. 3. Forma vaselor

Cu toate că majoritatea materialului ceramic descoperit este fragmentar, se pot distinge unele tipuri de vase caracteristice pentru această cultură. Unele forme s-au putut reconstitui prin elementele de bază necesare reîntregirii, iar altele au rămas neprecizate. Tocmai datorită acestei situații din urmă, încadrarea într-una sau alta de forme nu s-a putut realiza cu siguranță. Având realitățile concrete de evoluție a eneoliticului târziu în sud-estul Transilvaniei, aspect analizat în capitolele anterioare, observăm un repertoriu al formelor culturii Bodrogkeresztúr, în particular datorat acestor realități.

I. Străchinile (Fig. 11/1–21) formează o categorie bine reprezentată, caracterizată printr-o relativ mare varietate de forme. Cele cu gura în formă de pâlnie sunt reprezentate în număr destul de mare, fiind prezente în mai multe variante în cadrul descoperirilor din sud-estul Transilvaniei.

Străchinile cu corp emisferic, umărul rotunjit, uneori bine demarcat de gât, care este în formă de pâlnie, cu buza răsfrântă în afară (Fig. 3/5), reprezintă o categorie distinctă în cadrul acestui tip de vas.

Varianta cu umărul rotunjit, sub registrul umărului, prevăzută cu urechiușe perforate orizontal (Fig. 4/4, 3/6), este de asemenea caracteristică pentru descoperirile din sud-estul Transilvaniei.

Alături de aceste tipuri se disting și cele cu umărul ușor rotunjit și buza dreaptă (Fig. 5/1-5), cu corpul tronconic și buza dreaptă (Fig. 4/5-6), sau cu corpul ușor rotunjit și buza răsfrântă înspre interior. (Fig. 4/7)

II. Cupele (Fig. 11/31-32) nu sunt prea numeroase, prezentând următoarele variante:

a. cu corpul ușor îngust spre buză, cu fundul plat, umărul ușor arcuit și buza dreaptă
b. cu picior scund, perforat orizontal sub buza cupei (Fig. 6/2)

c. cu picior scund, fără a fi plin în interior (Fig. 6/3)

III. Oala de lapte – milchtopfförmiges Gefäß – (Fig. 11/22) este reprezentată de mai multe piese în stare fragmentară, având gâtul cilindric, corpul bombat, sub buză torți perforate orizontal (Fig. 6/7–10)

IV. Vasele rectangulare sunt reprezentate printr-o piesă cu opt picioare de formă dreptunghiulară. (Fig. 6/4–6)

V. Vasele lobate (cu colț tras din pântec) prezintă variantele: a. cvadrilobate, cu buza lărgită înspre interior și loburile la capetele exterioare îngroșate, de forma unor butoni (Fig. 6/11, 7/1, 11/38); b. cu buza ușor răsfrântă înspre interior, pe registrul buzei din ea un lob simplu (Fig. 7/4) sau dublu (Fig. 7/5)

VI. Capacele prezintă varianta cu patru urechiușe perforate vertical, plasate pe registrul bazei. (Fig. 7/2-3)

VII. Candela (vas de agățat) prezintă variantele:

a. cu corp îngust și lung și fundul plat (Fig. 7/8)

b. pe corp prevăzută cu buton vertical (Fig. 7/9)

c. cu corp în formă de sac, de mărime mică, prevăzută cu două urechiușe orizontale, situate chiar sub margine (Fig. 7/10)

d. cu partea superioară din regiunea urechiușelor perforate orizontal, articulându-se spre o formă bitronconică (Fig. 7/6–7)

e. cu corpul curbat, prevăzută sub buză cu urechiușe perforate orizontal (Fig. 8/1)

VIII. Vas-pâlnie, cu buza evazată spre exterior, este prezent printr-un singur exemplar în stare fragmentară (Fig. 8/2)

IX. Vase cu particularități aparte:

a. cu buza dreaptă, pe gât prevăzute cu butoni plați sau cu urechiușe groase perforate orizontal (Fig. 8/3, 5)

b. cu buza ușor evazată în afară, pe pântec prevăzute cu buton (Fig. 8/4)

c. cu gâtul cilindric, pe pântec prevăzute cu urechiușe perforate orizontal

d. cu gâtul cilindric și buza dreaptă (Fig. 8/10-11)

e. mari, cu gura largă, buza răsfrântă ușor spre exterior, prevăzute cu urechiușe perforate orizontal, plasate pe registrul gâtului (Fig. 8/12)

f. cu buza răsfrântă ușor spre exterior și corpul bombat (Fig. 8/6-9)

Analizând forma vaselor descoperite în zonă, nu s-au găsit vase sau fragmente ceramice, care ar putea fi atribuite categoriei de vase „ghiveci de flori”, atât de caracteristice culturii. Ne-surprinderea acestor categorii de vase se poate pune și pe starea deosebit de fragmentară a materialelor descoperite în regiune.

6. 4. Forme aparte

În afara tipurilor de vase, care se încadrează în repertoriul formelor de tip Bodrogkeresztúr, în așezările din sud-estul Transilvaniei au fost descoperite și piese din ceramică cu utilizare aparte:

a. Strecurători (Fig. 8/13-15) păstrate fragmentar, din care două au putut fi reconstituite

b. Tub de lut (Fig. 8/16) prevăzut cu un buton, păstrat aproximativ jumătate din lungimea acestuia

6. 5. Decorul ceramicii

Ceramica culturii Bodrogkeresztúr din sud-estul Transilvaniei este relativ modest ornamentată, în concordanță cu regulul pe care l-a cunoscut civilizația eneoliticului târziu față de perioada precedentă, în care s-a manifestat splendoarea culturilor ceramicii pictate.

Pentru ornamentarea ceramicii s-au utilizat următoarele procedee tehnice:

a. Ornamentarea în relief constând din:
a1. – butoni; a2. – proeminențe; a3. – capete de animale cornute;

b. Ornamentarea prin adâncire, care cuprinde: b1. – incizii (linii sau benzi în meandre); b2. – alveole; b3. – caneluri; b4. – împunsături;

c. Decorul perforat constând din orificii

d. Decorul pictat realizat din motive meandrice

a. Ornamentarea în relief

a1. – Butonii sunt aplicați pe pântecul sau gâtul vasului (Fig. 6/7). Uneori, aceștia se întâlnesc pe întreg registrul pântecului, așezați în șir vertical câte trei, alternând cu alți câte doi (Fig. 8/4). Aceștia pot fi simpli, neperforați (Fig. 8/4) sau perforați orizontal (Fig. 6/7), numărul lor variază de la un vas la altul.

a2. – Proeminențele sunt lungi sau dispuse pe laturile lungi ori pe cele scurte sau pe amândouă ale vaselor rectangulare, uneori câte două din ele încadrând câte o toartă (Fig. 6/4-6)

a3. – Capete de animale cornute apar la colțurile vaselor rectangulare (Fig. 6/4-6)

b. Ornamentare prin adâncire

b1. – Decorul încizat (Fig. 11/39-46). Meandru ca motiv decorativ este realizat fie în benzi umplute cu pătrățele-hașuri (Fig. 9/1-6, 6/10), fie prin împunsături, care formează un motiv meandric (Fig. 9/13). Motivul poate fi negativ, iar spațiul tratat acoperit cu părți.

b2. – Alveolele sunt întâlnite îndeosebi pe registrul buzei (Fig. 9/7, 11/53) sau fie a gâtului, fie corpului vaselor (Fig. 9/3)

b3. – Canelurile plate oblice se întâlnesc mai rar în ornamentarea ceramicii, fiind întâlnite în special la categoria străchinilor (Fig. 4/7)

b4. – Împunsăturile repetate pe corpul vaselor formează elemente meandrice, procedeu destul de rar utilizat (Fig. 9/13, 11/49, 52)

c. Decorul perforat

c1. – Orificii singulare, perforate orizontal, situate în registrul piciorului vaselor (cupele), sub buza cupei (Fig. 6/2)

d. Decorul pictat (Fig. 11/54-58)

d1. – Motive meandrice pictate cu negru pe fond roșu (Fig. 6/11), ca o dovadă a preluării motivisticii ce caracterizează manifestările de tip Bodrogkeresztúr din mediile ceramicii pictate – în cazul nostru cum s-a observat în așezarea de la Reci.

Alături de procedeele tehnice utilizate în ornamentarea ceramicii, analizate mai sus, la unele piese au mai apărut și decoruri realizate prin excizii, formând meandre (Fig. 11/47), ori rețea în plasă (Fig. 11/48); benzi din două linii incizate vertical, în care se află o linie realizată prin împunsături (Fig. 11/50) bandă din două linii incizate orizontal, care este împărțită în paralelipeduri, în care sunt înscrise câte două triunghiuri opuse, realizate prin împunsături (Fig. 11/49).

6.6. Motivistica

În cadrul ceramicii eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei, se poate constata o diversitate relativ mare a motivelor decorative. După cum reiese din analiza decorului, motivele ornamentale, care se găsesc pe ceramica eneoliticului târziu, se pot împărți în 6 categorii distincte, care se regăsesc în egală măsură atât pe ceramica decorată „mecanic”, cât și pe cea pictată.

a. Benzi decorate: se regăsesc de obicei pe umerii vaselor sau pe gât, așezate atât pe verticală (Fig. 11/50), cât și pe orizontală (11/45, 49, 53, 57), separat cât și în registre (Fig. 11/49), respectiv legate cu alte motive decorative (Fig. 6–10)

b. Motive meandrice (Fig. 11/41, 55): sunt întâlnite pe umeri, separat sau în registre mai mari (Fig. 11/47). În cazul fragmentelor ceramice, de care dispunem, benzile meandrice predomină în cazul decorului incizat (Fig. 11/41), în timp ce liniile meandrice se regăsesc mai ales în cazul decorului pictat (Fig. 11/55).

c. Motive în zig-zag: acoperă de obicei o suprafață mai mare, sau toată suprafața vasului, apar în cazul decorului incizat (Fig. 11/40), respectiv celui realizat prin împunsături succesive (Fig. 11/51).

d. Motive în plasă: sunt înscrise în benzi, pe o suprafață mare, putând să acopere chiar toată suprafața vasului. Principalele forme sunt:

– „ochiuri” mici realizate din incizii simple (Fig. 11/42)

– „ochiuri” de dimensiuni mari, realizate din linii incizate paralel (Fig. 11/46) sau excizii (Fig. 11/48).

– „tablă de șah” unde fiecare al doilea pătrat este hașurat (fig. 11/40)

e. Motive geometrice: apar sub două for-

me principale: triunghiul și romb. Motivele triunghiulare sunt asociate de obicei cu benzile decorate, întâlnindu-se în egală măsură în cazul inciziilor (Fig. 11/45) și al împunsăturilor (Fig. 11/49). Romburile apar mai frecvent, fie incluse atât în benzi (Fig. 11/43–44) sau separat (Fig. 11/39, 55), incizate (Fig. 11/40), cât și pictate (Fig. 11/55). Un motiv aparte este pătratul pictat, în care sunt înscrise mai multe linii verticale (Fig. 11/56). Tot în această categorie trebuie inclus și așa-numitul motiv al „ochiului de păun”, pictat (Fig. 11/58), realizat dintr-un punct înscris într-un oval.

f. Linii drepte: apar la toate categoriile de decor, incizat (Fig. 11/44), cu împunsături (Fig. 11/52) și pictat (Fig. 11/54). Pot fi așezate atât pe orizontală, cât și pe verticală, uneori putând fi asociate și cu alte motive ornamentale.

7. Obiecte de piatră și lut

a. Obiecte de piatră

a1. – Unelte, arme

Uneltele sunt reprezentate printr-un nucleu de obsidian, din andezit și din lame de cremene la Cristuru Secuiesc; microlitice de andezit la Reci; de piatră, silex – un toporaș din piatră șlefuită fără gaură de înmănușare de la Mugeni (Fig. 9/14–20); de două lame mari de opal (Fig. 10/4–5), un topor-ciocan de piatră cu gaură de înmănușare (Fig. 10/1–3) la Brăduț–Biborțeni.

În categoria uneltelor de piatră se înscriu și rășnițele de la Reci, Mugeni (Fig. 9/10), precum și cea de la Cristuru Secuiesc (Fig. 10/6–8), toate descoperite în situ, în cadrul așezărilor cercetate.

Armele litice sunt prezente printr-un singur exemplar: un vârf de lance (Fig. 9/21) din silex de la Mugeni.

a2. – Obiecte de podoabă

În această categorie se înscrie o mărgea din calderon, (Fig. 9/11) de culoare neagră, din așezarea de la Reci.

b. Obiecte din lut

Această categorie este reprezentată de grutățile de lut descoperite în cadrul locuințelor de suprafață de la Cristuru Secuiesc (Fig. 10/9) și Reci (Fig. 10/10), folosite fie pentru plasele de pescuit, fie la războiul de țesut.

Orizontul cu toarte aplicate/pastilate

Al doilea aspect cultural cunoscut în sud-estul Transilvaniei, care se încadrează în eneoliticul târziu, îl reprezintă orizontul cu toarte aplicate. În analiza acestui aspect cultural trebuie să avem în vedere faptul că descoperirile din sud-estul Transilvaniei nu sunt prea numeroase, provenind în urma cercetărilor pentru lămurirea problemelor legate de alte culturi.

Istoricul cercetărilor

O primă descoperire pusă în valoare în 1971 (ROMAN, 1971, 102; 84), care în timp poate fi încadrată ca cea mai veche, provine de la Merești, probabil ca rezultat al unei cercetări de control din peșterile defileului Vârghișului. Fragmentul ceramic cu toarta aplicată (toarta alcătuită dintr-o bandă lată, pornind organic de pe buza vasului, lipindu-se printr-o „pastilă” lățită de umărul acestuia) a fost găsit împreună cu un fragment de „oală de lapte”, un pumnal și alte vestigii aparținând culturilor Ariușd și Coțofeni. Descoperirea de la Merești (Fig. 9/12) a intrat în colecția arheologului TEUTSCH și apoi în patrimoniul Muzeului de Istorie din Brașov.

Analiza materialelor colecției TEUTSCH a intrat și în atenția lui M. MARCU, care publică două fragmente ceramice, pe care le atribuie culturii Coțofeni (MARCU, 1976, 81), și pe care S. LUCA le încadrează orizontului cu toarte aplicate. Având în vedere analiza tipologică și motivistica, nu permite încadrarea celor două fragmente orizontului, astfel încât la ora actuală din materialul de la Merești rămâne sigur un singur exemplar.

În primii ani ai deceniului al șaptelea al secolului al XX-lea, cu ocazia cercetării altor culturi materiale s-au descoperit și fragmente de ceramică cu toarta aplicată. Astfel, la Feldioara, în 1970, cu ocazia efectuării unor sondaje legate de lămurirea unor probleme ale feudalismului timpuriu în sud-estul Transilvaniei, deasupra stratului de cultură Ariușd (în cadrul nivelului de cultură materială de la Feldioara, ponderea o deține însă materialul specific locuirii Ariușd), au apărut fragmente ceramice aparținând orizontului (COSTEA, 1971, 25–32; ROMAN, 1971, 102). Imposibilitatea verificării descoperirilor (materialele s-au amestecat cu cele

provenite din alte locuri), ne face să enunțăm prezența orizontului la Feldioara în conformitate cu cele semnalate în literatura de specialitate.

În 1972, cu ocazia cercetărilor întreprinse pe dealul Tyiszk de la Ariușd, în ultimul nivel de locuire, în chirpicul unei locuințe a apărut un fragment ceramic, care a aparținut unei cești cu umărul articulat, având buza crestată și toarta puțin supraînălțată. Tipologic fragmentul corespunde nivelului C₂ de la Băile Herculane (ZAHARIA, 1973, 31).

Aria de răspândire

Deși puține la număr, descoperirile aparținând orizontului ne permit totuși să surprindem aria lui de răspândire în sud-estul Transilvaniei. O primă remarcă ce trebuie făcută, este că manifestările orizontului se întâlnesc în fosta arie a culturii Ariușd, în care s-au descoperit și vestigii ale culturii Bodrogkeresztúr.

A doua remarcă constă în referirea că atât descoperirile de tip Bodrogkeresztúr, cât și manifestările orizontului cu toarte aplicate sunt puține la număr. Văzând locurile de descoperire ale orizontului, putem face remarcă că acesta apare într-o arie ce cuprinde toate zonele sud-estului Transilvaniei, descoperirile ulterioare putând aduce noi elemente privind intensitatea lui de manifestare.

Orizontul cu toarte aplicate – cadrul general, aspecte locale

Descoperirile din sud-estul Transilvaniei, care pentru unii cercetători par a fi mai puțin semnificative în tratarea eneoliticului final, ne prezintă o situație și un proces asemănător cu cel din regiunile culturilor Petrești, Sălcuța sau Bodrogkeresztúr. În Oltenia la sfârșitul eneoliticului se constată că locul culturii Sălcuța a fost preluat de un aspect cultural numit Sălcuța IV, caracterizat prin vase cu torți pastilate, dar și de unele vase de tradiție Sălcuța (BERCIU, 1961, 309–327). Mai târziu, ceramica având torți pastilate este documentată în Banat, Transilvania și Crișana (COMȘA, 1987, 68). Prezența vaselor cu torți pastilate a fost semnalată și la est de Carpați, în cadrul cul-

turii Cucuteni, în așezarea de la Traian-„Dealul Fântânilor”, din faza Cucuteni A–B și la Piatra Șoimului (DUMITRESCU, 1974, 135).

Faptul că avem descoperiri și la est de Carpați în cadrul culturii Cucuteni, ne face să considerăm că acest fenomen cultural din regiunea, în care s-a manifestat cultura Ariușd, nu poate să fie de întindere restrânsă. Pe baza observațiilor privind descoperirile orizontului în zonă, cu toate că nu dispunem de consemnări stratigrafice sigure, putem afirma că el urmează culturii Bodrogkeresztúr, fiind în același timp premergător unei faze cel mult timpurii a culturii Coțofeni (ROMAN, 1971, 103).

Analizând manifestările orizontului, în zona sud-estică a Transilvaniei se impun încă câteva considerații generale, privind denumirea și apartenența la una din culturile eneolitice târzii. În literatura de specialitate pentru complexe cu astfel de materiale se mai utilizează de unii specialiști numele de Băile Herculane – Cheile Turzii (ROMAN, 1971, 31–169), având în vedere descoperirile de maximă importanță de acolo. Unii cercetători – ROMAN, DUMITRESCU –, consideră pe de altă parte că în ținuturile intracarpătice vasele cu torți pastilate aparțin unei faze târzii a culturii Gornești–Bodrogkeresztúr (COMȘA, 1987, 68).

În analiza, pe care ne-o propunem cu privire la momentul apariției perioadei manifestărilor orizontului în zona, de care ne ocupăm, trebuie să avem în vedere și observațiile din Ungaria, după care stratul în care s-au găsit „toarte aplicate” ar putea fi o etapă mai târzie în procesul de dezvoltare a culturii Bodrogkeresztúr (ROMAN, 1973, 62). Această observație nu este întărită însă de nici o dovadă în sensul apariției toartei aplicate sau tipurilor Bodrogkeresztúr simultan în regiunea Tisei mijlocii și în interiorul arcului carpatic. Totodată trebuie să avem în vedere și faptul că în sud-estul Transilvaniei prezența ale orizontului cu toarte aplicate se suprapun stratigrafic culturii Ariușd, fără să prezinte nici un contact direct cu aceasta.

Aceeași situație s-a constatat la Cuci, în județul Mureș, unde stratul de cultură cuprinzând vase cu torți „pastilate” căpăcuiește un bordei aparținând unei faze evaluate a culturii Petrești (VLASSA, 1976, 93). În cuprinsul aceluiași strat

s-a dezvelit și un atelier de prelucrat cuțite din silex, identice cu cele din cimitirul de la Decea Mureșului și cele descoperite în cimitirele Bodrogkeresztúr. Tot aici, peste stratul de cultură cu torți „pastilate” se suprapune un strat din bronzul timpuriu, cu ceramică cunoscută din etapele Otomani I – Periam I–IV, ca și un material bogat cu analogii în mediul culturii Schneckenberg (VLASSA, 1976, 93).

În cadrul așezărilor de la Feldioara și de la Ariușd, unde au apărut fragmente de vase cu toartă pastilată ca și la Cuci, au apărut vestigiile din perioada timpurie a bronzului. Astfel, la Feldioara, fără să cunoaștem o situație stratigrafică, se precizează de autorul cercetării că în toate punctele sondate au apărut fragmente ceramice din prima perioadă a epocii bronzului, încadrate cultural Schneckenberg A și C (COSTEA, 1971, 30). Aceeași situație s-a constatat și la Ariușd, unde în ultimul nivel al așezării, în afara fragmentului aparținând orizontului, au apărut vestigiile aparținând culturii Schneckenberg, descoperite fie de Ferenc LÁSZLÓ la începutul secolului (Zs. SZÉKELY, 1997, 35), fie de Eugenia ZAHARIA în 1977. Desigur, tot aici trebuie să precizăm încă o dată că în peșterile de la Merești, fragmentul de toartă aplicată a apărut amestecat cu vestigiile aparținând culturilor Ariușd și Coțofeni.

La aceste câteva observații trebuie să avem în vedere că în zona de sud-est a Transilvaniei în eneoliticul târziu, odată cu încetarea existenței așezărilor culturii Ariușd – în fosta arie a acestei culturi – își manifestă prezența elementele culturii Bodrogkeresztúr, care au contribuit din plin la sfârșitul civilizației ariușdene. Referindu-ne la descoperirile din această zonă – de la Reci, care în raport cu cultura Cucuteni, nu par a depăși limitele Cucuteni A–B unde există numai o locuire de caracter Bodrogkeresztúr – „se poate constata că ceramica pictată de aici reflectă un contact încă apropiat de fondul Ariușd și Petrești, situație ce nu se constată în cazul ceramicii pictate din complexe cu toarte aplicate” (ROMAN, 1973, 64). De asemenea, trebuie să raportăm analiza noastră la procesul de unificare culturală din eneoliticul final din România, care cuprinde exclusiv culturile eneolitice locale: Sălcuța, Tiszapolgár, Bodrogke-

resztúr, Petrești, Ariușd și probabil Gumelnița – cultura Cucuteni rămânând în afara acestuia – descoperirile cu toarte aplicate din afara ariei Sălcuța constituie probabil un moment târziu, aproape final al acestei unificări (ROMAN, 1973, 66). Începuturile acestui proces de unificare, de uniformizare culturală pare a coincide cu etapa corespunzătoare fazei Cucuteni A–B, manifestându-se concret prin prezența în interiorul arcului carpatic a unor probabile elemente Tiszapolgár târziu, a elementelor estice, a celor Bodrogkeresztúr și Sălcuța (ROMAN, 1973, 66). Prin unificarea culturii eneoliticului final apare un mare complex, cu origini locale, care se va îmbogăți cu noi elemente datorate contactelor cu lumea sudică. În această categorie se înscriu și toarte aplicate, ca un reflex al artei metalului (ROMAN, 1973, 67).

Aceste considerații au la bază analiza descoperirilor culturilor eneoliticului final de pe teritoriul României, în raport cu cele similare de la Herculane, care au permis lui Petre ROMAN să propună o nouă succesiune cronologică a evoluției culturale din interiorul arcului carpatic: a. Petrești–Ariușd–Tiszapolgár; b. Tiszapolgár târzie – Decea Mureșului; c. Bodrogkeresztúr; d. orizontul cu toarte aplicate; e. un orizont înrudit cu Cernavoda III – Celei; f. Coțofeni (ROMAN, 1973, 65–66), care corespunde realităților manifestărilor culturale, față de cea a ideii succesiunii nemijlocite între culturile eneolitice târziu (Gumelnița, Sălcuța, Petrești, Ariușd, Bodrogkeresztúr) și cultura Coțofeni.

Pe baza datelor, de care dispunem cu privire la manifestările orizontului cu toarte aplicate în sud-estul Transilvaniei, se pot face următoarele constatări:

– Orizontul cu toarte aplicate din sud-estul Transilvaniei se încadrează în succesiunea cronologică a evoluției culturale din interiorul arcului carpatic, propusă de P. ROMAN.

– Cronologic urmează – perioadei încetării existenței culturii Ariușd, suprapunând-o stratigrafic, dar fără a prezenta contacte directe cu ea.

– Orizontul cu toarte aplicate este premergător unei faze timpurii a culturii Coțofeni sau culturilor pentru perioada timpurie a epocii bronzului (în cazul când cultura Coțofeni nu este prezentă) din sud-estul Transilvaniei.

– Nu s-a putut surprinde granița de delimitare între piesele de tip propriu-zis Bodrogkeresztúr și cele cu toarte aplicate, descoperite la Traian-„Dealul Fântânilor”, putând indica cel mult un sincronism între etapa finală Cucuteni A–B și una din etapele, ce face legătura cu orizontul cu toarte aplicate (ROMAN, 1971, 115).

Notă:

Desenele anexă au fost executate de István PÁL (Muzeul Național Secuiesc). Îi mulțumesc și pe această cale.

Bibliografie

- ALEXANDRESCU, A. D.; POP, I.; MARCU, M. (1973): **Raport asupra săpăturilor de la Hărman (județul Brașov)**, 1961–1970, Materiale 10, 231–234
- ANDRÎTOIU, I. (1992): **Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului**, Bibliotheca Thracologica II
- BERCIU, D. (1960): **Istoria României I**, Editura Academiei Republicii Populare Române, București
- BERCIU, D. (1961): **Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări arheologice**, București
- CIUGUDEAN, H. (1996): **Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei**, Bibliotheca Thracologica XIII
- COMȘA, E. (1970): **Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei**, Cumidava 4, 3–15
- COMȘA, E. (1987): **Neoliticul pe teritoriul României, Considerații**, Ed. Academiei, București
- COSTEA, F. (1971): **Sondajul arheologic de la Feldioara–Brașov (1970)**, Cumidava V
- DÖRNER, E. (1970): **Cercetări și săpături arheologice în județul Arad**, Materiale IX, 445–465
- DUMITRESCU, VI. (1968): **Considerații cu privire la poziția cronologică a culturii Cucuteni în raport cu culturile vecine**, Apulum VII, 35–50
- DUMITRESCU, VI. (1974): **Arta preistorică în România**, București
- DUMITRESCU, VI. (1976): **Probleme privind sincronismele unor culturi eneolitice**, SCIVA 27, 355–362
- ECSEDY, I. (1974): **A new item relating the connections with the East in the Hungarian Cooper Age (A Marosdécse-typ grave in Csongrád)**, EvkSzeged, 2, 9–18
- FERENCZI, G.; FERENCZI, I. (1965): **Săpături arheologice la Mugeni între 1960–1961**, Rev. Muzeelor II, Număr special 417
- FERENCZI, G.; FERENCZI, I. (1975): **Săpături arheologice la Mugeni**, Studiu preliminar (I), ActaMN 12, 45–68
- FLOCA, O. (1950): **Stațiunea de la sfârșitul treptei de jos a barbariei din marginea Devei, O civilizație neatestată pe teritoriul Transilvaniei**, SCIVA, 2, 220–224

17. KACSÓ, C. (1969): **Morminte din perioada de tranziție spre epoca bronzului de la Ciumești**, Studii și Comunicări 1, Satu Mare, 49–56
18. KUTZIÁN, I. B. (1963): **The cooper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya**, ArchHung 42
19. KUTZIÁN, I. B. (1969): **Probleme der mittleren Kupferzeit im Karpatenbeken**, SZ, 17, 31–60
20. KUTZIÁN, I. B. (1972): **The Early Cooper Tiszapolgár Culture in The Carpathian Basin**, ArchHung 48,
21. LÁSZLÓ, F. (1924): **Les types de vases peinte d'Ariuşd**, Dacia I, 1–27
22. LAZAROVICI, Gh.; MUNTEANU, I. (1982): **Așezarea eneolitică de la Slatina-Timiș**, Studii și Comunicări IV, Caransebeș, 121–135
23. LAZAROVICI, Gh. (1983): **Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România**, în ActaMN 20, 3–82
24. MARCU, N. (1976): **Vechi cercetări în peșterile de la Merești, județul Harghita**, MuzNaț 3, București, 73–95
25. OPRÎTESCU, Ann DODD (1978): **Les éléments step-piques dans l'énéolithique de Transilvanie**, Dacia N.S., 22, 87–98
26. ORBÁN, B. (1868): **A Székelyföld leírása...**, I
27. PATAY, P. (1961): **A bodrogkeresztúri kultúra temetői**, RégFüz
28. PATAY, P. (1975): **Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur**, Ber RGK, Band 55, 1974, I. Teil, 1–72
29. PAUL, I. (1967): **În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni–Tripolie**, SCIVA 18, 3–24
30. ROMAN, P. I. (1971): **Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau–Karpaten-Raum**, Dacia N.S., 15, 31–169
31. ROMAN, P. I. (1973): **Modificări structurale ale culturilor eneolitice finale din regiunea carpato–danubiană**, Banatica 2, 57–77
32. ROMAN, P. I. (1978): **Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu**, SCIVA, 29, 215–223
33. ROMAN, P. I. (1981): **Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului**, SCIVA 32, 21–42
34. ROSKA, M. (1928): **A kettős ellentétű vörösrez-csákány stratigrafiai helyzete Erdélyben**, ArchÉrt, 1928, 48–53
35. ROSKA, M. (1939): **A zsinégdíszes agyagművesség Erdélyben**, Debrecen
36. SCHRÖLLER, H. (1933): **Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens**, Berlin
37. SZÉKELY, Z. și colab. (1951): **Săpăturile din anul 1949 la Bicsadul Oltului (Trei Scaune)** în Materiale CIVR, Edi-tura Academiei Republicii Române, 75–93
38. SZÉKELY, Z. (1962): **Sondajele executate de Muzeul regional din Sfântu Gheorghe**, Materiale VIII, 325–340
39. SZÉKELY, Z. (1964): **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, SCIVA, Anul XV, 121–126
40. SZÉKELY, Z. (1965): **Contributions á l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale**, Roma, 274
41. SZÉKELY, Z. (1967): **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, în SCIVA 18, 327–332
42. SZÉKELY, Z. (1977): **Contribuții la dezvoltarea culturii Ariuşd**, Aluta VIII–IX, 11–18
43. SZÉKELY, Z. (1983): **Cultura Tisa în Valea Târnavei Mari**, Aluta XIV–XV, 31–42
44. SZÉKELY, Zs. (1997): **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei**, Bibliotheca Tracologica XXI
45. VLASSA, N. (1961): **O contribuție la problema legăturilor culturii Tisa cu alte culturi neolitice din Transilvania**, SCIVA, Anul XII, 17–24
46. VLASSA, N. (1964): **Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania**, SCIVA 15, 351–367
47. VLASSA, N. (1969): **Așezarea neolitică de la Dăbâca**, în Acta M.N., 22–34
48. VLASSA, N. (1976): **Neoliticul Transilvaniei**, Cluj-Napoca
49. ZAHARIA, E. (1973): **Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariuşd 1968–1973**, Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények, Sf. Gheorghe, 26–35

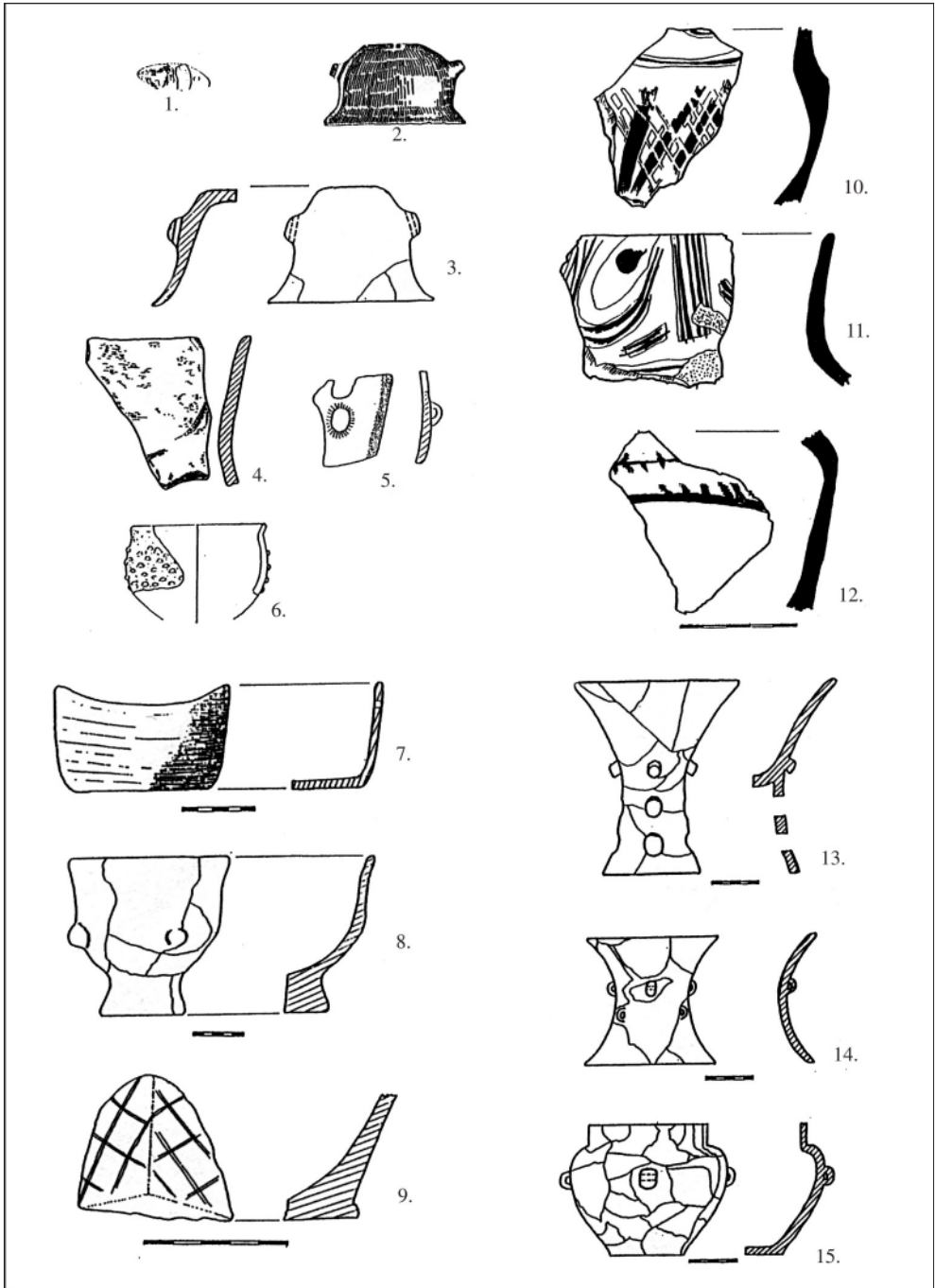
Délkelet-Erdély késő eneolitikumi műveltségei (Kivonat)

A dolgozat bemutatja és elemzi a Kr.e. 4. évezred délkelet-erdélyi késő eneolitikus műveltségeinek jelenleg ismert hagyatékát. A tárgyalt periódusból a régióban tiszapolgári hagyományú elemek, valamint a bodrogkeresztúri műveltség és a „kihúzott/pasztyillált fülű műveltségi kör” elemei maradtak fenn.

The Late-Eneolithic Cultures in South-Eastern Transylvania (Abstract)

The paper is constituted of a presentation and analysis of the material cultures of the Late-Eneolithic period (IVth millenary b.Ch.) in South-Eastern Transylvania. Characteristic for this period are the Tiszapolgár-type manifestations, of the Bodrogkeresztúr ones as well as those of the applied handle's cultural horizon.

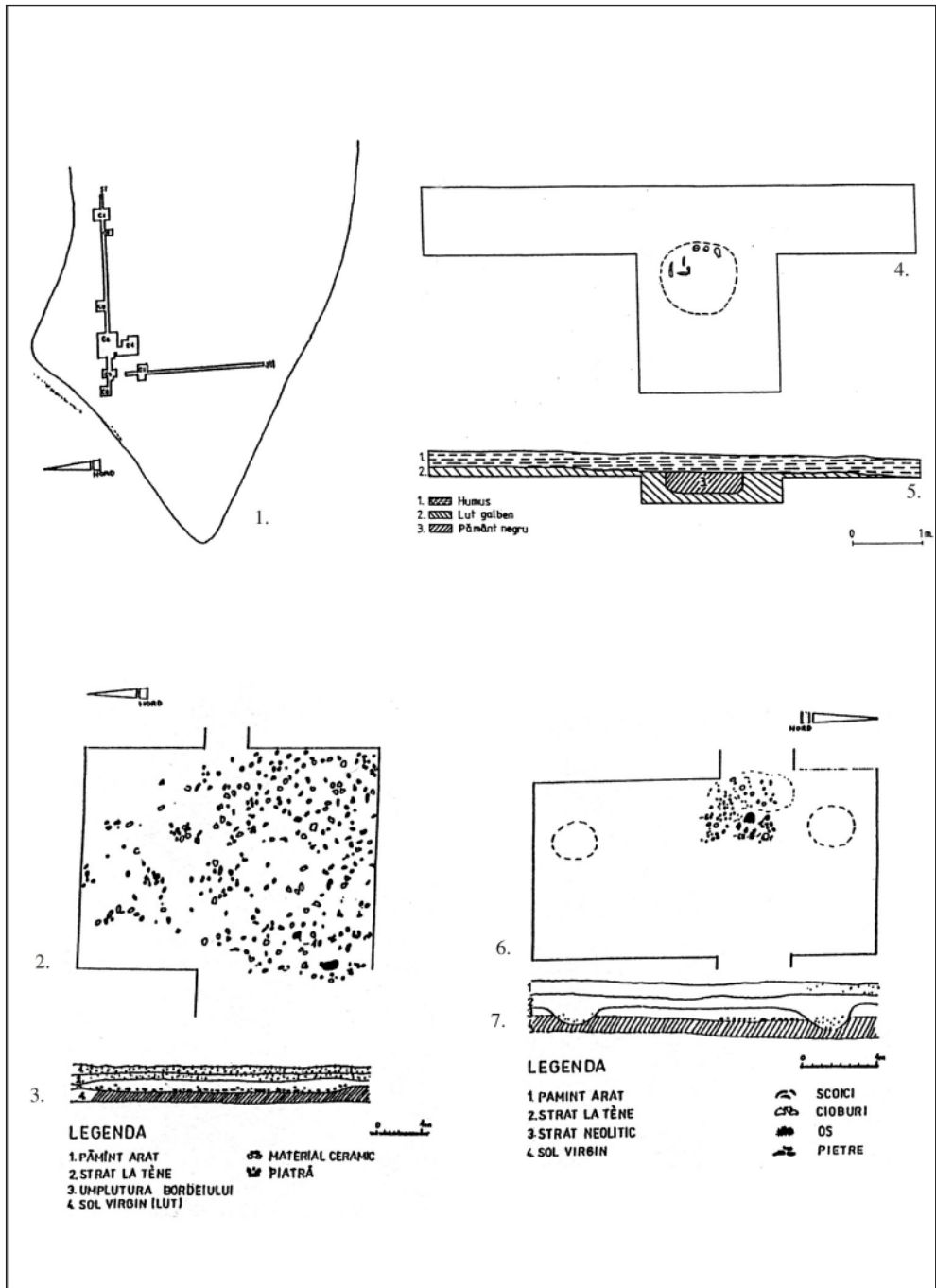

Figura 2 (2/4-5 după Zs. SZÉKELY; 2/1-3, 6-7 după Z. SZÉKELY)

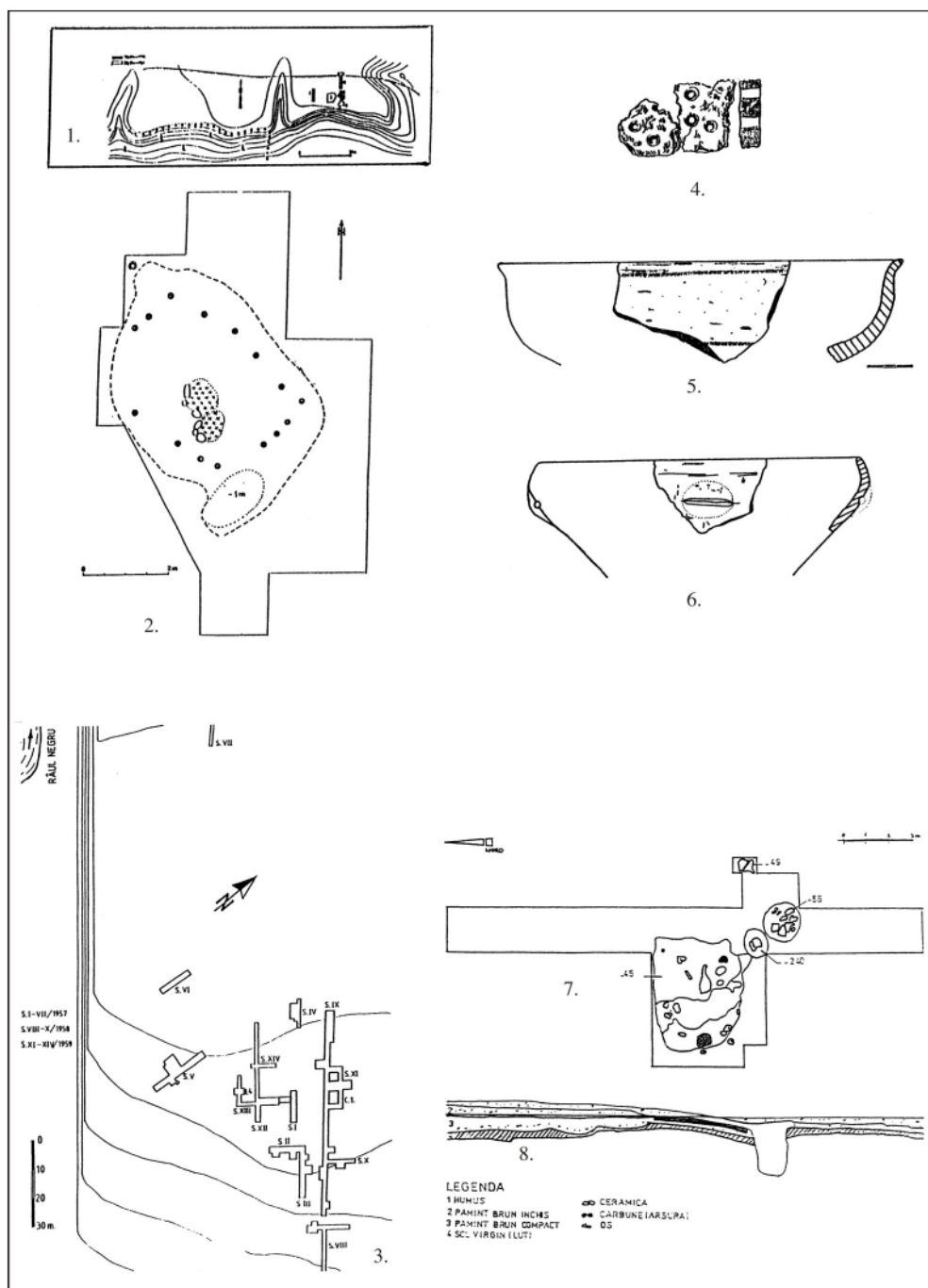

Figura 3 (3/1-2,4 după G. FERENCZI - I. FERENCZI 3/3,7-8 după Z. SZÉKELY

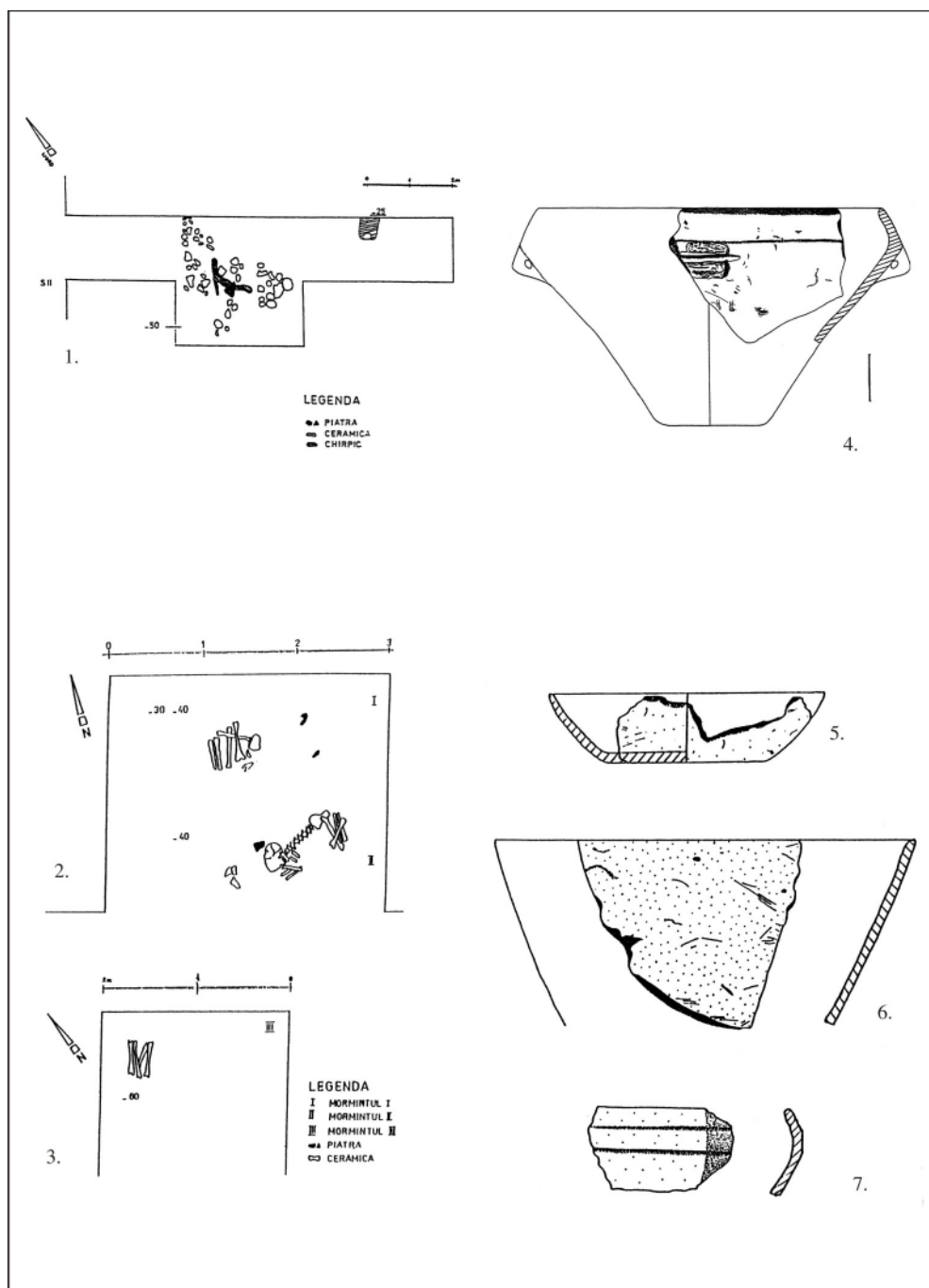
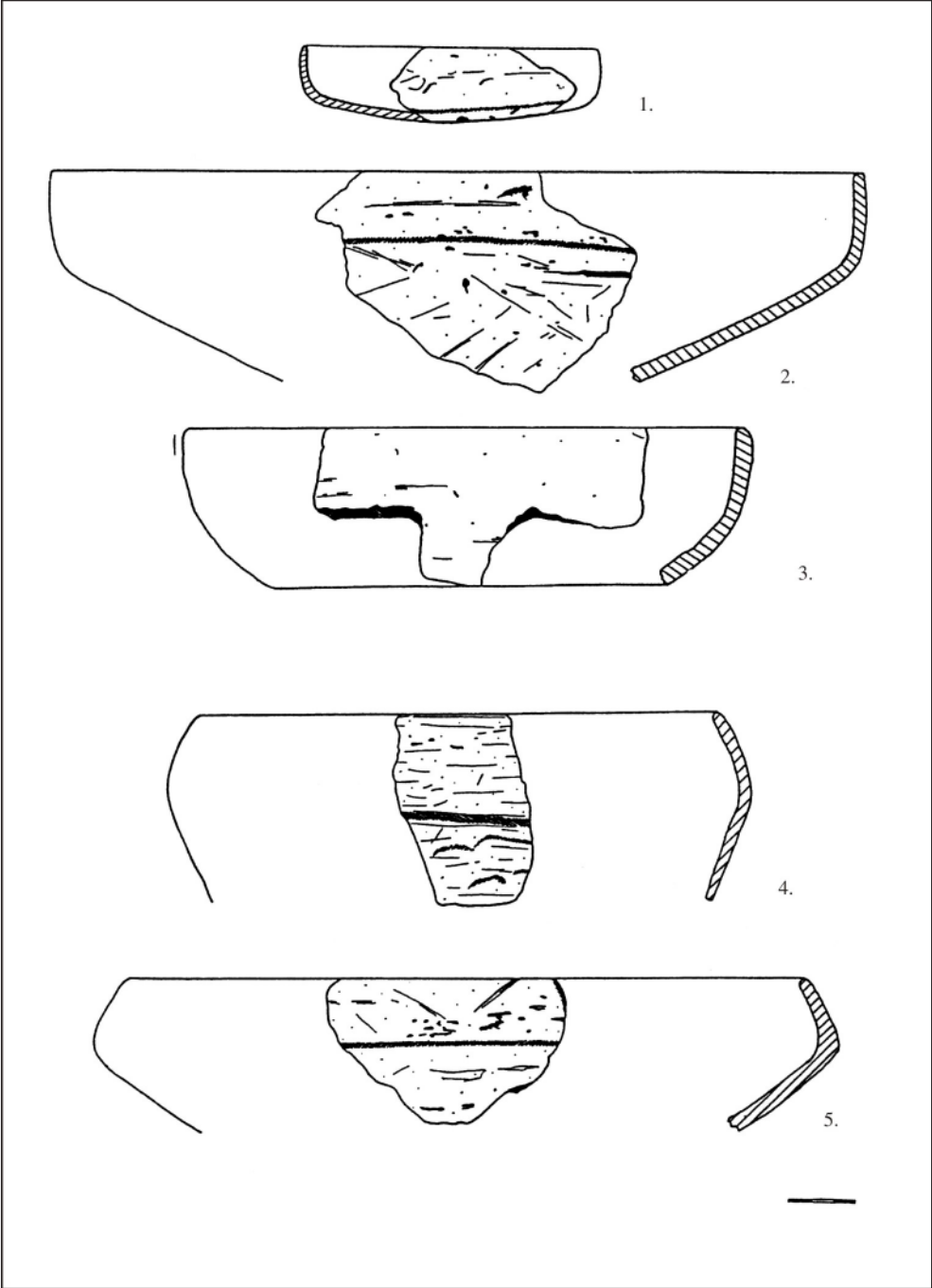

Figura 4 (4/1-3 după Z. SZÉKELY)

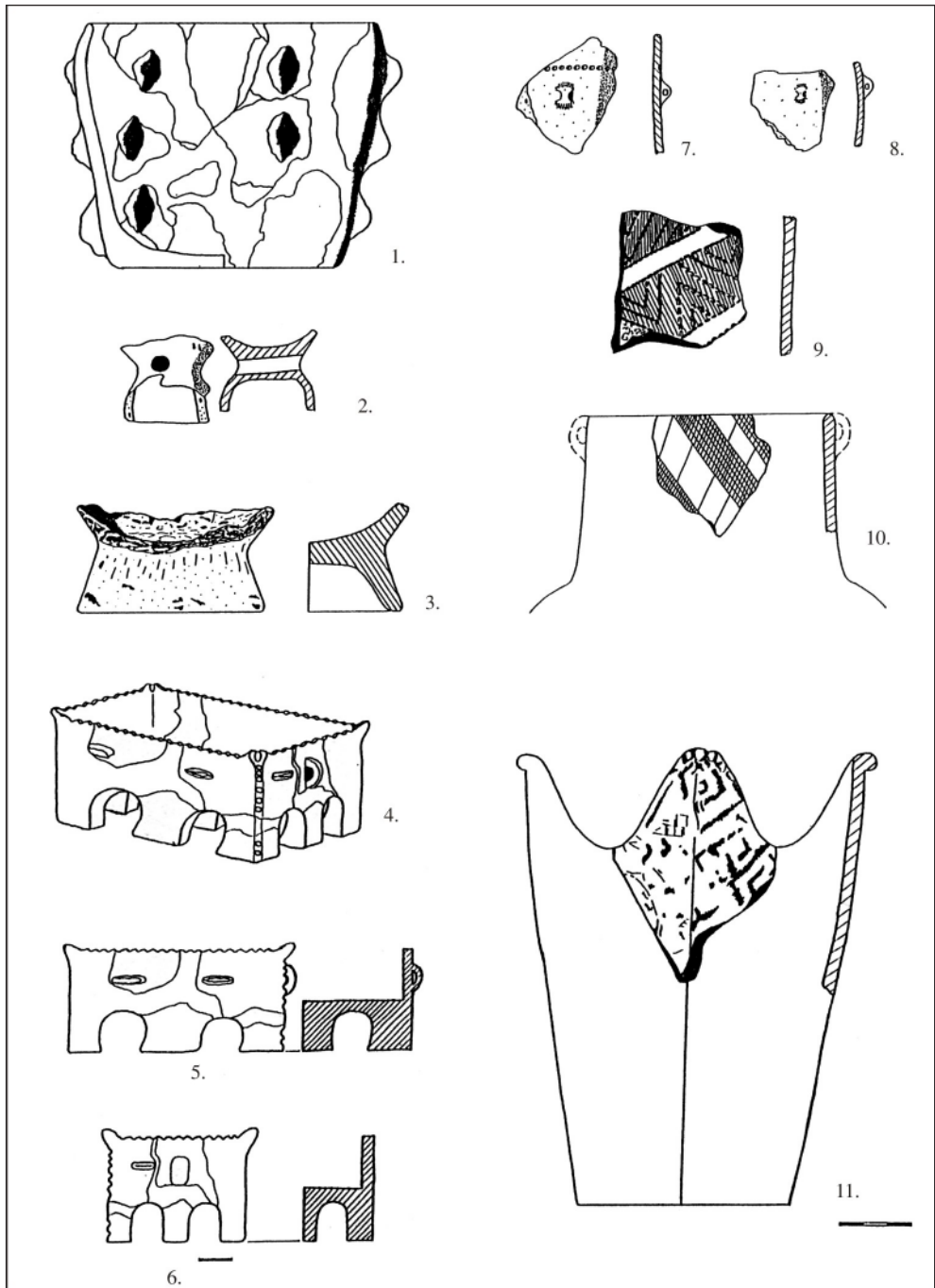
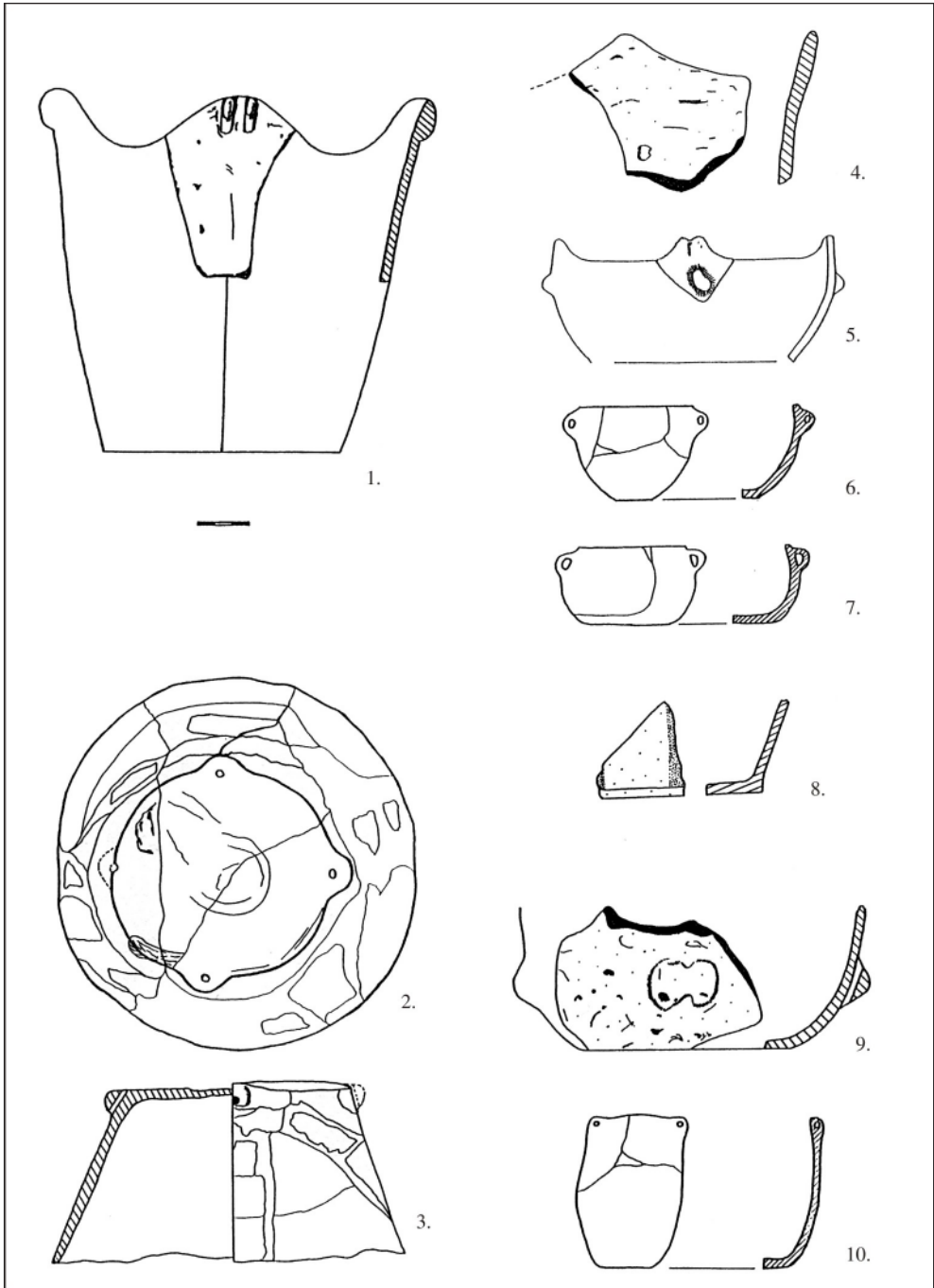

Figura 6 (6/1 după Zs. SZÉKELY

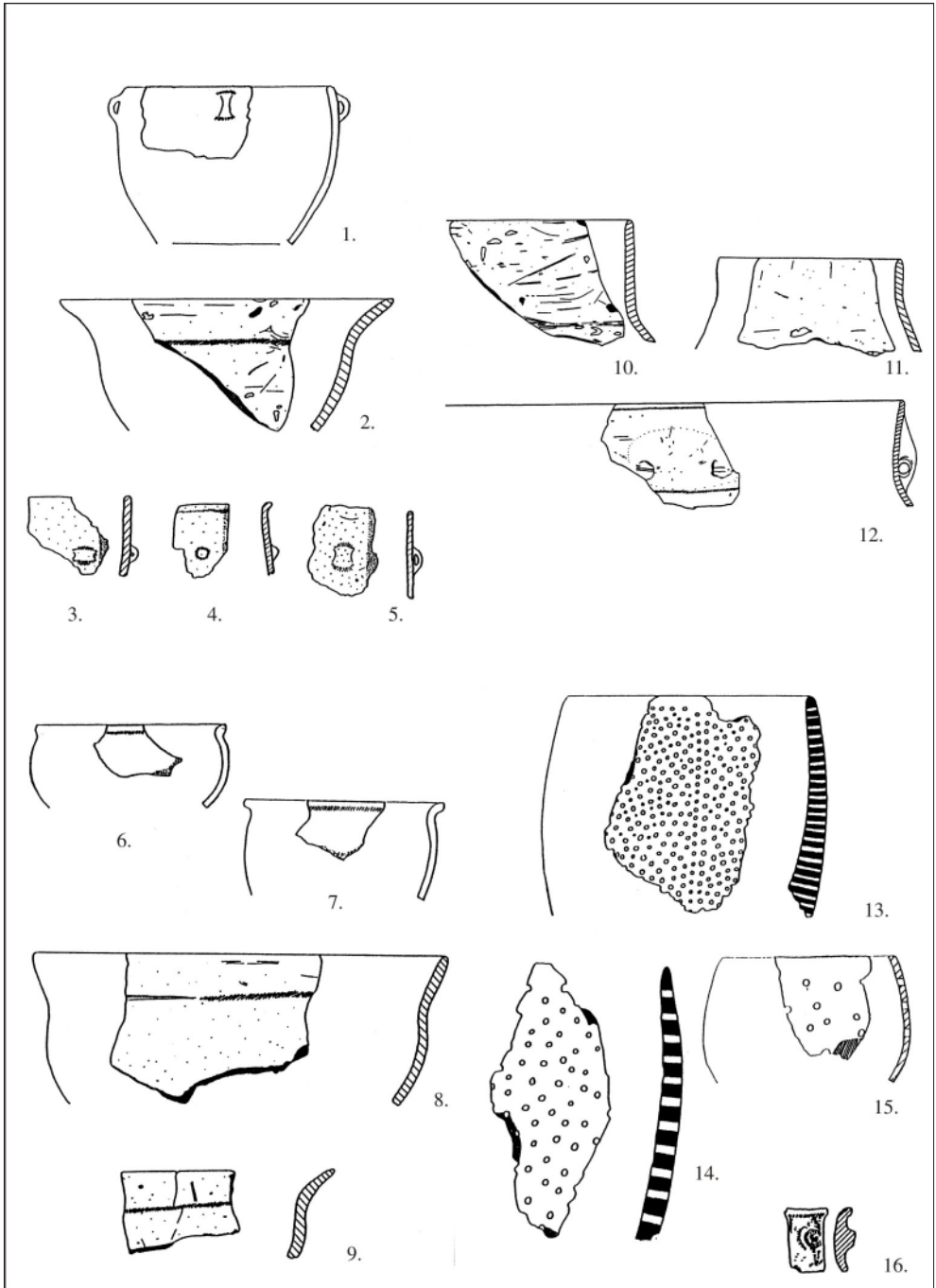
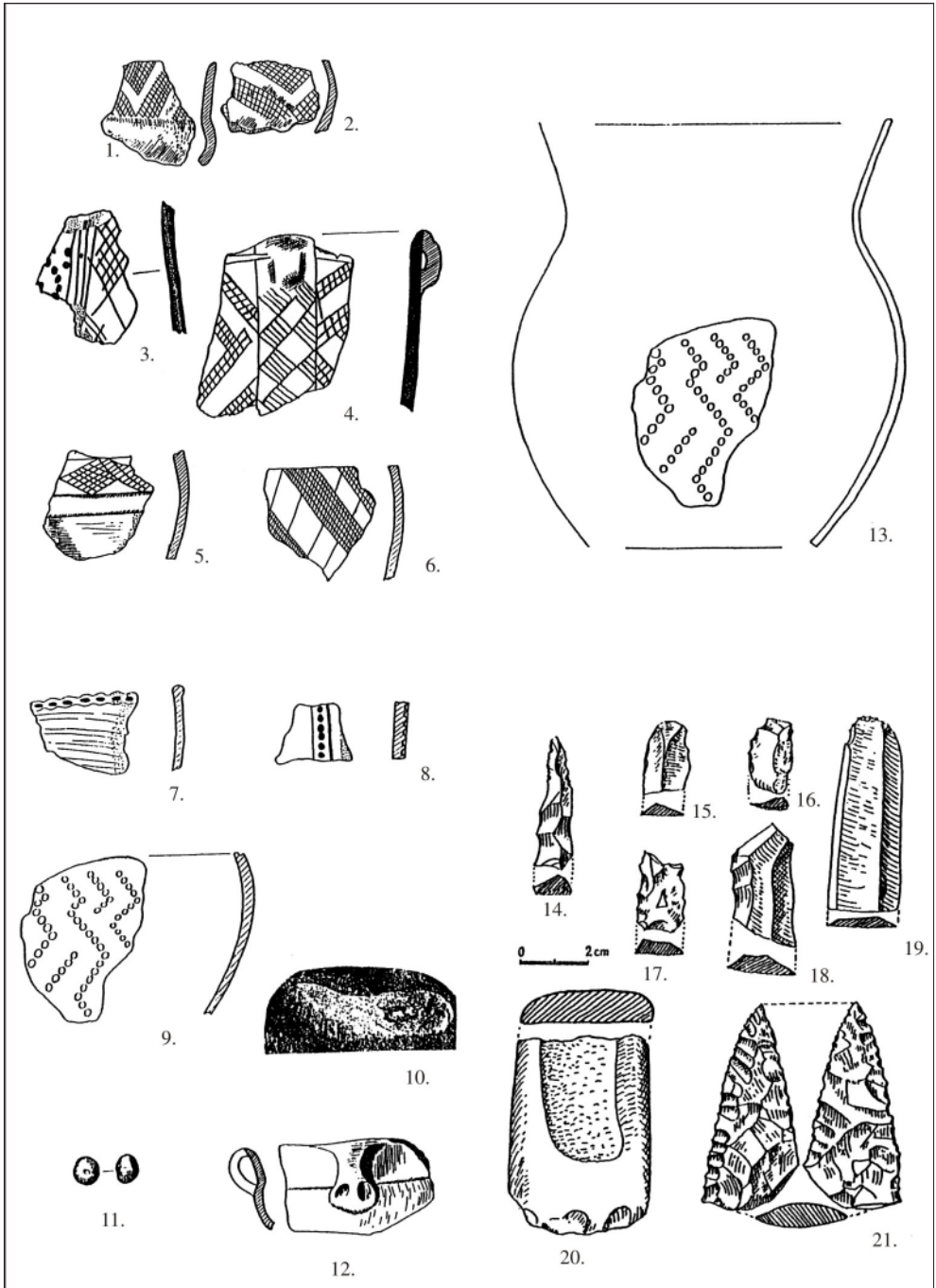

Figura 8

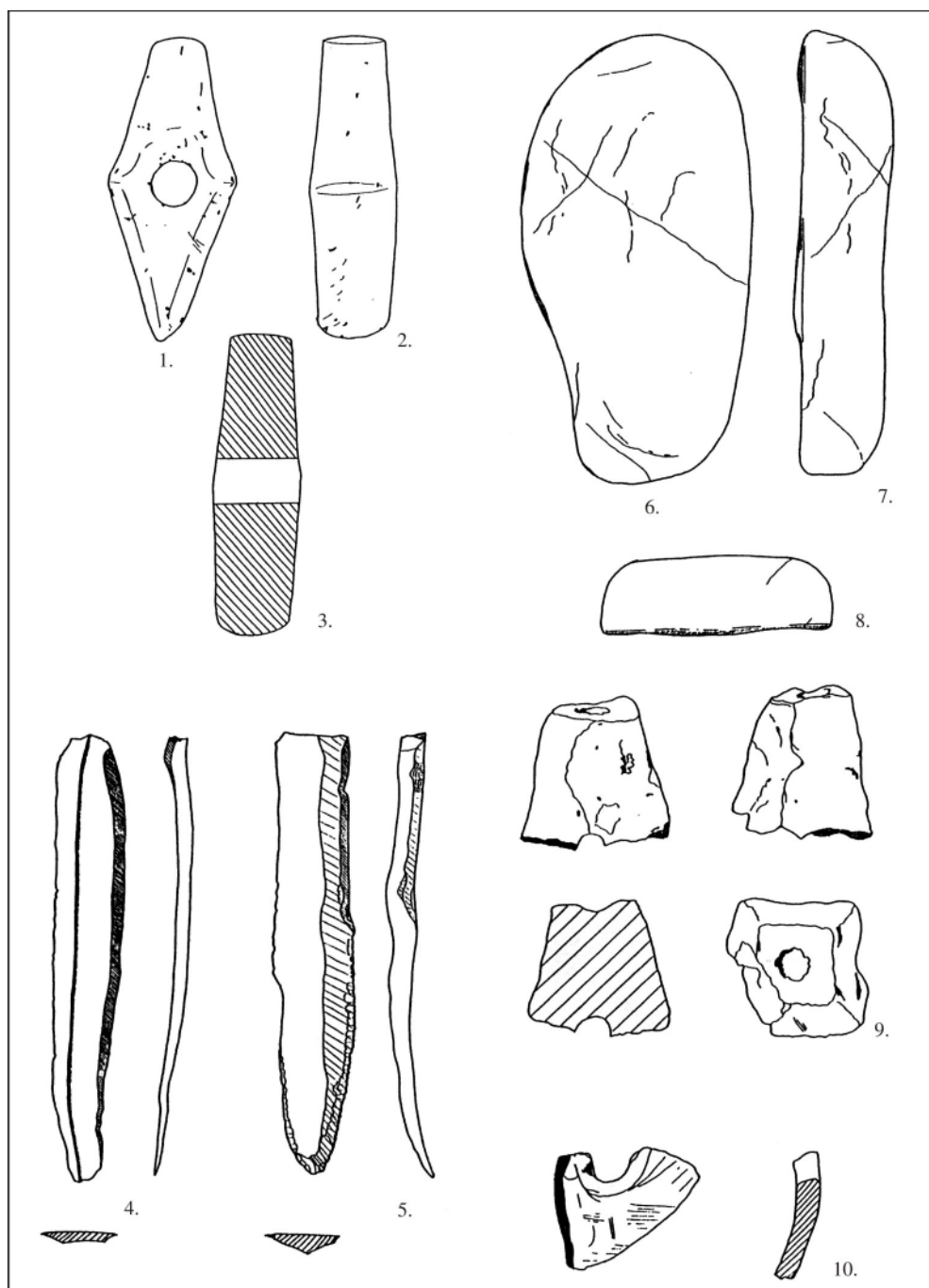
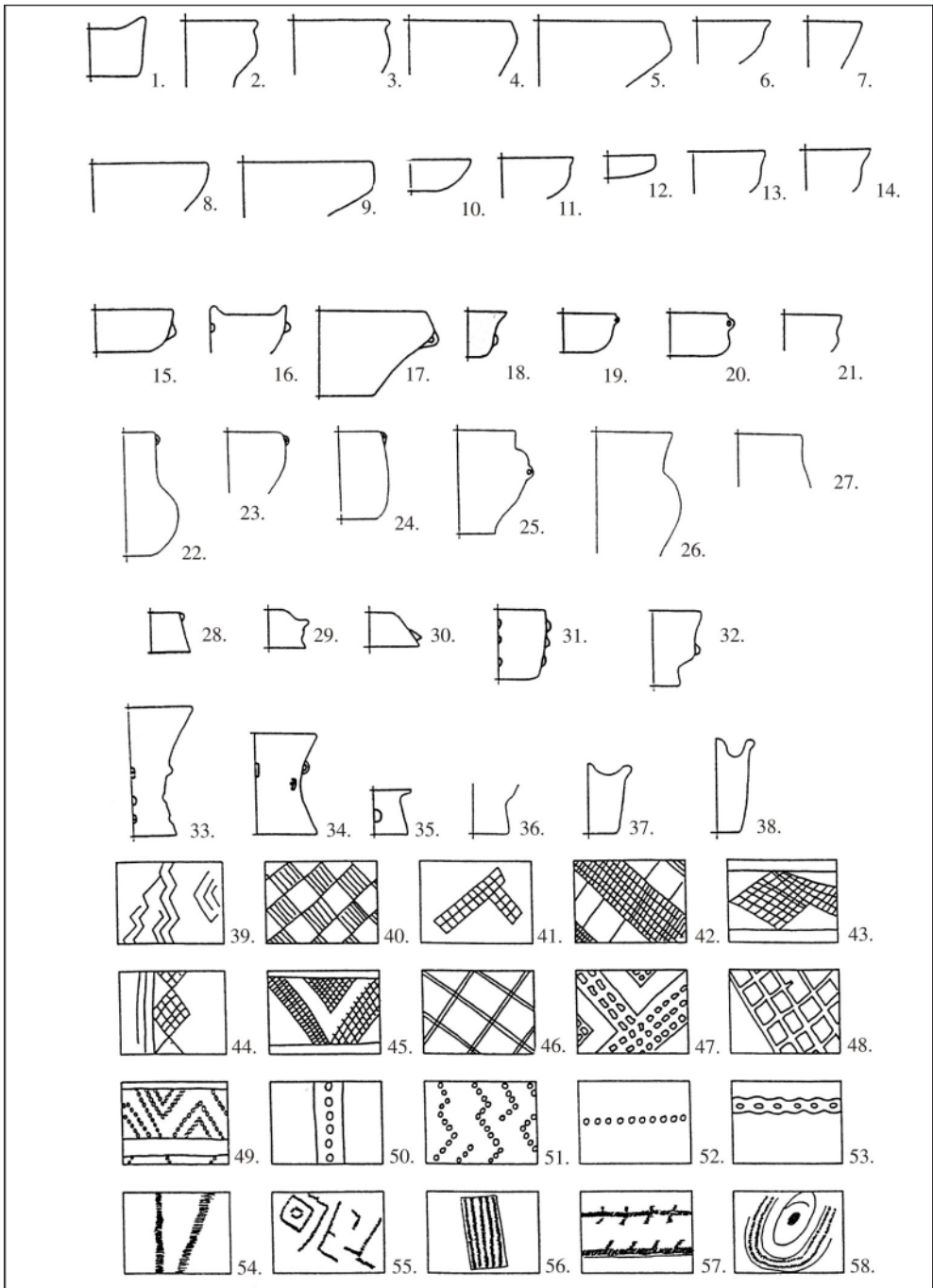

Figura 10 (10/1-5 după Zs. SZÉKELY)

Catalogul descoperirilor din eneoliticul târziu (post-ariusdean) în sud-estul Transilvaniei

(Despre catalog)

Perioada eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei a constituit o preocupare mai puțin fondată pentru arheologii, care s-au ocupat cu cercetări sistematice în această regiune, prezenta sistematizare încercând să redea o imagine cât mai reală a epocii, având în vedere atât cercetările mai vechi, cât și cele recente.

*

Perioada eneoliticului târziu (post-ariusdean) din sud-estul Transilvaniei oferă cercetătorilor un volum relativ important de date, mai ales în ultimele trei decenii, cu toată abordarea nedirecționată în acest sens – marea majoritate a informațiilor privind eneoliticul târziu provine din așezări, care au apărut cu ocazia cercetării altor culturi materiale, ori din descoperiri întâmplătoare.

Se constată însă o considerabilă inegalitate în ceea ce privește cercetarea diverselor spații ale zonei sud-est transilvănene, dar și o inegalitate în volumul de informații disponibile pentru fiecare așezare sau punct în parte în funcție de caracterul descoperirii (săpături sistematice sau descoperiri întâmplătoare) sau de stadiul în care se află prelucrarea materialelor descoperite – simple menționări, rapoarte preliminare ori studii, dar și acestea puțin la număr.

În întocmirea prezentului catalog s-a avut în vedere includerea alături de informațiile sigure și a semnalărilor oricât de vagi, deoarece și acestea pot contribui la baza de discuție pentru stabilirea liniilor evoluției culturale a eneoliticului târziu din sud-estul Transilvaniei.

Descoperirile vor fi prezentate după criteriul alfabetic, separat pentru culturile eneoliticului târziu – așezări, unelte, obiecte – ca de altfel și pentru cele fără o încadrare culturală din partea descoperitorilor ori ai autorilor de studii științifice.

A. Cultura Bodrogkeresztúr

I. Așezări; descoperiri întâmplătoare (Fig. 1.)

1. Localitatea: **Brăduț** (Fig. 2:8); punctul: **Complexul de tumuli**; județul: Covasna

Descriere: La granița dintre Brăduț și Biborțeni, pe vârful Dealului Rotund și pe Dealul cu Ciuturi se află un complex arheologic format din mai mulți tumuli. La 300 m est de complexul tumular, pe o terasă de formă ovală, cu ocazia unui sondaj efectuat în 1997 în cadrul unei gropi circulare s-au descoperit trei vase mari, două lame mari de opal, un topor-ciocan din piatră cu gaură de înmănușare și un topor cu brațele în „cruce” din cupru.

Cercetare: Zsolt SZÉKELY

Păstrare: Institutul Român de Tracologie, București

Bibliografie: Zs. SZÉKELY, 1998, 9

2. Localitatea: **Bicsadul Oltului** (Fig. 1:7); punctul: **Văpavára**; județul: Covasna

Descriere: La capătul platoului „Cetății Văpa”, în partea sud-vestică a terasei acesteia, cu ocazia cercetării altor culturi s-au descoperit și fragmente ceramice aparținând culturii Bodrogkeresztúr

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Păstrare: Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe

Bibliografie: SZÉKELY, 1951, 89.

3. Localitatea: **Cristuru Secuiesc** (Fig. 1:2); punctul: **Poala Bradului**; județul: Harghita

Descriere: La capătul sudic al orașului Cristuru Secuiesc (județul Harghita), pe partea stângă a drumului ce duce la Băile Fântânei Sărate, pe un bot de deal, în cadrul a trei locuințe de suprafață s-au descoperit numeroase fragmente ceramice și trei obiecte de aramă.

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Păstrare: Muzeul Orășenesc „MOLNÁR István”, Cristuru Secuiesc; Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe.

Bibliografie: SZÉKELY, 1983, 31–42

4. Localitatea: **Feldioara** (Fig. 1:4); punctul: necunoscut; județul: Brașov

Descriere: Un fragment ceramic ornamentat cu potcoavă în relief

Bibliografie: Comșa, 1970, 9

5. Localitatea: **Hărman** (Fig. 1:6); punctul în spatele gării CFR; județul: Brașov

Descriere: Cu ocazia cercetărilor pentru alte culturi materiale s-a descoperit un vas de culoare neagră lustruit atribuit „culturii Tisa”

Cercetare: Ad. ALEXANDRESCU, I. POP și M. MARCU

Păstrare: Muzeul județean, Brașov

Bibliografie: ALEXANDRESCU-POP-MARCU, 1973, 243

6. Localitatea: **Măgheruș** (Fig. 1:5); punctul: necunoscut; județul: Covasna

Descriere: Un fragment de vas decorat aparținând culturii Bodrogkeresztúr descoperit în urma unor sondaje arheologice

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Păstrare: Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe
Bibliografie: SZÉKELY, 1964, 124-125

7. Localitatea: **Mugenii** (Fig. 1:3); punctul: **Pagyvan**; județul: Harghita

Descriere: Pe un promontoriu s-au descoperit numeroase fragmente ceramice, trei locuințe de suprafață.

Cercetare: Géza și István FERENCZI

Păstrare: Muzeul orașenesc „MOLNÁR István”, Cristuru Secuiesc; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj Napoca

Bibliografie: G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 45-67

8. Localitatea: **Reci** (Fig. 1:1); punctul: „**Telek**”; județul: Covasna

Descriere: Pe malul drept al Râului Negru s-au descoperit resturi bogate de așezare, care constau din trei locuințe, trei morminte (din care două atribuite de descoperitori ulterior culturii Bodrogkeresztúr), numeroase fragmente din ceramică și oase de animale

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Păstrare: Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe

Bibliografie: SZÉKELY, 1964, 125-126

9. Localitatea: **Sânzieni** (Fig. 1:17); punctul: „**Piatra cu Tocilă**”; județul: Covasna

Descriere: La nord de sat, pe o terasă a pârâului Petriceni s-au descoperit urmele unei așezări aparținând culturii Bodrogkeresztúr și Schneckenberg

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Bibliografie: Stoia, 1976, 282; SZÉKELY, 1977, 11-13; idem, 1977a, 125-127

II. Topoare cu brațele în „cruce” (Fig. 2)

1. Localitatea: **Albiș**, comuna Cernat, (Fig. 3:2); punctul: „**Lökös**”; județul: Covasna

Descriere: Topor cu brațele în „cruce” de pe teritoriul localității

Bibliografie: NAGY, 1913, 306; ROSKA, 1929, 271, fig. 25; POPESCU, 1944, 29 (il)

2. Localitatea: **Ariusd**, comuna Araci (Fig. 2:1); punctul: **Dealul Tyiszk**; județul: Covasna

Descriere: Topor din stratul superior al așezării eponime, după toate probabilitățile Cucuteni B
Cercetare: Ferenc LÁSZLÓ

Bibliografie: ROSKA, 1929, 275, fig. 17; Vlassa, 1964, 362-364

3. Localitatea: **Brăduț** (Fig. 2:15); punctul: **Complexul tumular**; județul: Covasna

Descriere: La 300 m est de complexul tumular, în 1997 în urma unui sondaj, într-o groapă circulară s-a descoperit un topor de aramă cu brațele în „cruce”

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Păstrare: Institutul Român de Tracologie, București
Bibliografie: Zs. SZÉKELY, 1998, 9

4. Localitatea: **Bod** (Fig. 2:17); punctul: necunoscut; județul: Brașov

Descriere: Piesă cu corp arcuit în sens longitudinal, cu brațele în „cruce”

Bibliografie: COMȘA, 1987, 172, fig. 18:11

5. Localitatea: **Bodoc** (Fig. 2:3); punctul: **Cetatea Comorii**; județul: Covasna

Descriere: În Munții Bodocului în apropierea Cetății Comorii s-a descoperit întâmplător o „secură de aramă cu tășurile crucișe”

Bibliografie: TÉGLÁS, 1888, 117-119, fig. 4a și b; idem 1891, 13; ROSKA, 1929, 271, fig. 25;

6. Localitatea: **Cernat** (Fig. 2:4); punctul: **Cetatea Ciuntită**; județul: Covasna

Descriere: Descoperirea întâmplătoare din 1880 a unui topor cu brațele în „cruce”, aflat până-n 1944 în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe

Bibliografie: TÉGLÁS 1888, 117, fig. 3a și b -119; ROSKA, 1929, 271, fig. 25

7. Localitatea: **Dalnic**, comuna Moacșa (Fig. 2:5); punctul: grădina BARTHA; județul: Covasna

Descriere: În grădina BARTHA, în albia pârâului Magyaros s-a găsit un topor cu brațele în „cruce” din aramă, azi dispărut

Bibliografie: informație Zoltán SZÉKELY

8. Localitatea: **Gheorgheni** (Fig. 2:6); punctul: proprietatea grofului LÁZÁR; județul: Harghita

Descriere: Descoperire întâmplătoare împreună cu alte nouă piese; topor cu corp arcuit longitudinal, cu tăișurile „cruce”

Bibliografie: ROSKA, 1929, 275, fig. 18

9. Localitatea: **Leț**, comuna Reci (Fig. 2:7); punctul: **Leț-Vaneghiu**, așezarea de tip Ariușd; județul: Covasna

Descriere: În cadrul așezării de tip Ariușd în faza Cucuteni A2 s-a descoperit un topor cu brațele în „cruce”

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Păstrare: Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe

Bibliografie: SZÉKELY, 1967, 330

10. Localitatea: **Moeciu** (Fig. 2:14); punctul: „**Drumul carului**”; județul: Brașov

Descriere: În compania din 1979, în secțiunea I, în poziție secundară a fost descoperit un topor de aramă cu brațele în „cruce”

Cercetare: Florea COSTEA – Stelian COȘULEȚ

Păstrare: Muzeul Bran

Bibliografie: COSTEA-COȘULEȚ, 1989, 5–8

11. Localitatea: **Mugeni** (Fig. 2:8); punctul: **Pagyvan**; județul: Harghita

Descriere: Piesă cu corp arcuit în sens longitudinal, cu brațele în „cruce”

Cercetare: Géza și István FERENCZI

Păstrare: Muzeul orașenesc, Odorheiu Secuiesc

Bibliografie: G. FERENCZI – I. FERENCZI, 1975, 48. pl. II:10; VULPE, 1975, 33, pl. 11:81; CRIȘAN, 1993, 240, pl. 1:5

12. Localitatea: Rupea (Fig. 2:19); punctul: necunoscut; județul: Brașov

Descriere: Piesă cu corp arcuit în sens longitudinal, cu brațele în „cruce”;

Păstrare: Muzeul de Istorie, Brașov

Bibliografie: COMȘA, 1987, 173, fig. 19:5

13. Localitatea: **Odorheiu Secuiesc** (Fig. 2:9); punctul **Budvár**; județul: Harghita

Descriere: Descoperire întâmplătoare alături probabil de alte două piese, cu corp arcuit longitudinal, cu brațele în „cruce”

Bibliografie: ROSKA, 1929, 279, fig. 26; idem, 1942, 270

14. Localitatea: **Sândominic** (Fig. 2:10); punctul: necunoscut; județul: Harghita

Descriere: Descoperire întâmplătoare în hotarul comunei, cu corp arcuit longitudinal și cu brațele în „cruce”

Păstrare: Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea-Ciuc

Bibliografie: VULPE, 1975, 50, pl. 30:224; CRIȘAN, 1993, 240, pl. 1:6

15. Localitatea: **Sântionlunca**, comuna Ozun (Fig. 2:16); punctul: necunoscut; județul: Covasna

Descriere: Dintr-un loc neprecizat de pe teritoriul satului provine un topor de cupru cu tăișurile în „cruce” – a făcut parte din colecția ing. PATAKY E. din Cluj, de unde a ajuns la Muzeul Debrețin

Bibliografie: TÉGLÁS 1888, 117; MARTIAN, 1920, 384; Roska, 1942, 247, nr. 53

16. Localitatea: **Subcetate** (Fig. 2:11); punctul: necunoscut; județul: Harghita

Descriere: Descoperire întâmplătoare aflată în 1929 încă în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sf. Gheorghe

Bibliografie: ROSKA, 1929, 271

17. Localitatea: Tomești, comuna **Cârța** (Fig. 2:12); punctul: necunoscut; județul: Harghita

Descriere: Piesă ruptă din vechime achiziționată de Muzeul Secuiesc al Ciucului din Miercurea Ciuc

Păstrare: Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea Ciuc

Bibliografie: VULPE, 1975, 50, pl. 30:224; Crișan, 1993, 240, pl. 1:6

18. Localitatea: (în) „**Trei Scaune**”; punctul: necunoscut; județul: Covasna (eventual Brașov, zona Teliu)

Descriere: Topor cu brațele în „cruce” aflat în 1929 în colecția Asociației Muzeului Ardelean

Bibliografie: ROSKA, 1929, 271, fig. 16

19. Localitatea: „**Zona Brașov**” (Fig. 2:18); punctul: necunoscut; județul: Brașov

Descriere: Piesă cu corp arcuit în sens longitudinal, cu brațele în „cruce”

Păstrare: Muzeul de Istorie, Brașov

Bibliografie: COMȘA, 1987, 172, fig. 18:10

III. Topoare-târnăcop

1. Localitatea: **Bancu**, comuna Ciucsângeorgiu (Fig. 2:13); punctul: necunoscut; județul: Harghita

Descriere: Topor-târâncop provenit din descoperire întâmplătoare în hotarul localității

Păstrare: Muzeul Secuiesc al Ciucului, Miercurea-Ciuc

Bibliografie: VULPE, 1975, 39, pl. 16:122; CRIȘAN, 1993, 240, pl. 1:7

IV. Unelte

1. Localitatea: **Merești** (Fig. 1:16); punctul: „**Peștera Almaș**”; județul: Harghita

Descriere: Lamă de pumnal, fără orificii de prindere a mânerului, provenind din colecția TEUTSCH

Păstrare: Muzeul de Istorie, Brașov

Bibliografie: ROMAN, 1971, 102; idem, 1971, 103, fig. 40:3

V. Obiecte de cupru – ustensile; accesorii de îmbrăcăminte; material brut

1. Localitatea: **Cristuru Secuiesc** (Fig. 1:2); punctul: **Poala Bradului**; județul: Harghita

Descriere: În umplutura unei locuințe eneolitice s-au găsit un fragment de sulă, un nasture rotund, perforat, prevăzut pe interior cu o urechiușă și o bară de aramă (material brut)

Cercetare: Zoltán SZÉKELY

Păstrare: Muzeul Național Secuiesc, Sf Gheorghe

Bibliografie: SZÉKELY, 1983, 32, pl. III: 11, 12, 13

B. Orizontul cu toarte aplicate/pastilate

1. Localitatea: **Ariușd**, comuna Araci (Fig. 1:15); punctul: **Dealul Tyiszk**; județul: Covasna

Descriere: În chirpicul unei locuințe, care a aparținut ultimului nivel de locuire al culturii Ariușd, s-a descoperit un fragment de ceașcă cu umărul articulat, buza crestată, toarta puțin supraînălțată

Cercetare: Eugenia ZAHARIA

Păstrare: Institutul de Arheologie, București

Bibliografie: ZAHARIA, 1973, 31

2. Localitatea: **Feldioara** (Fig. 1:4); punctul: **Dealul Cetății**; județul: Brașov

Descriere: Pe platforma dealului, la o adâncime, care urmează unui strat de cultură Ariușd, au apărut fragmente ceramice atribuite orizontului

Cercetare: Florea COSTEA

Păstrare: Muzeul de Istorie, Brașov

Bibliografie: COSTEA, 1971, 25–29; ROMAN, 1971, 102; idem, 1971, 84, fig. 33:1; idem, 1973, 61; COMȘA, 1973, 45

3. Localitatea: **Merești** (Fig. 1:16); punctul: **peșterile**; județul: Harghita

Descriere: În fondul vechi de materiale descoperite în peșterile din zonă, au fost aflate două fragmente ceramice atribuite acestui orizont

Cercetare: Mariana MARCU

Păstrare: Muzeul de Istorie, Brașov

Bibliografie: ROMAN, 1971, 102, 84, fig. 1; Marcu, 1976, 81, pl. III:10, 14

C. Descoperiri fără încadrare culturală

1. Localitatea: **Baraolt** (Fig. 1:14); punctul: necunoscut; județul: Covasna

Descriere: În apropierea localității s-au descoperit fragmente ceramice indicând prezența unei așezări din eneolitic

Bibliografie: ROSKA, 1942, 75

2. Localitatea: **Eliseni** (Fig. 1:13); punctul: „**Szénásföld Eleje**”; județul: Harghita

Descriere: Cu ocazia cercetărilor întreprinse între 1970–1971 s-a descoperit un fragment de vas cu butoni perforați orizontal, atribuit „epocii aramei”.

Cercetare: Zoltán SZÉKELY – István MOLNÁR

Păstrare: Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe

Bibliografie: BENKŐ, 1992, 202

3. Localitatea: **Medișoru Mare** (Fig. 1:12); punctul: **Körtefája**; județul: Harghita

Descriere: Pe terasa părului Fúfza, pe dreapta unde se află o fâneață, cu ocazia săpării unui șant pentru conducta de gaz, au apărut câteva fragmente ceramice din „epoca aramei”

Cercetare: Elek BENKŐ

Păstrare: Muzeul orașenesc „MOLNÁR István”, Cristuru Secuiesc

Bibliografie: BENKŐ, 1992, 126

4. Localitatea: **Porumbenii Mici**, comuna Porumbenii Mari (Fig. 1:11); punctul: **Telek**; județul: Harghita

Descriere: Pe terasa, care se îngustează spre sat, pe partea stângă a părului Móta, pe un teren de 150 x 80 m, s-au colectat numeroase fragmente ceramice, dintre care cel mai timpuriu se poate încadra un fragment de vas în zona pântecului prevăzut cu doi butoni laterali, care se încadrează în „epoca aramei”.

Păstrare: Muzeul orașenesc „MOLNÁR István”, Cristuru Secuiesc

Bibliografie: BENKŐ, 1992, 85

5. Localitatea: **Simionești** (Fig. 1:10); punctul: **Belterület** (Intravilan); județul: Harghita

Descriere: În grădina gospodăriilor de la nr. 208 și 209, pe o terasă joasă au apărut alături de alte vestigii și fragmente ceramice cu butoni (urechiușe) ascuțite, forfocate din „epoca aramei”

Cercetare: Elek BENKŐ

Păstrare: Muzeul orașenesc „MOLNÁR István”, Cristuru Secuiesc

Bibliografie: BENKŐ, 1992, 143

6. Localitatea: **Simionești** (Fig. 1:10); punctul: **Betlen**; județul: Harghita

Descriere: În timpul sondajului efectuat în 1963 pe terasa malului stâng al pârâului Betlen, au apărut vestigii din neoliticul târziu și începutul „epocii aramei”

Cercetare: István MOLNÁR

Păstrare: Muzeul orașenesc „MOLNÁR István”, Cristuru Secuiesc

Bibliografie: BENKŐ, 1992, 145

7. Localitatea: **Tălișoara**, comuna Brăduț (Fig. 1:9); punctul: necunoscut; județul: Covasna

Descriere: Pe teritoriul satului s-au colectat fragmente ceramice din neoliticul târziu

Bibliografie: informații Zoltán SZÉKELY

Bibliografie

- ALEXANDRESCU, A. D.; POP, I.; MARCU, M. (1973): **Raport asupra săpăturilor de la Hărman (județul Brașov)**, 1961–1970, Materiale 10, 231–234
- BENKŐ, E. (1992): **A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája**, VAM
- COMȘA, E. (1970): **Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei**, Cumidava 4, 3–15
- COMȘA, E. (1973): **Câteva date despre așezarea de tip Ariușd de la Feldioara**, Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények, Sf. Gheorghe, 45–56
- COMȘA, E. (1987): **Neoliticul pe teritoriul României, Considerații**, Ed. Academiei, București
- COSTEA, F. (1971): **Sondajul arheologic de la Feldioara–Brașov (1970)**, Cumidava V
- COSTEA, F.; COȘULEȚ, S. (1989): **Un topor de aramă cu brațele în cruce descoperit la Drumul Carului (com. Moeciu, Brașov)**, Cumidava XIV
- CRÎȘAN, V. (1993): **Obiecte din cupru și bronz aflate în colecțiile muzeelor din județul Harghita**, ActaMN, 26–30, 239–250
- FERENCZI, G.; FERENCZI, I. (1975): **Săpături arheologice la Mugeni, Studiu preliminar (I)**, ActaMN 12, 45–68
- MARCU, N. (1976): **Vechi cercetări în peșterile de la**

Merești, județul Harghita, MuzNat 3, București, 73–95

11. MARȚIAN, I. (1920): **Repertoriu arheologic pentru Ardeal**, Bistrița

12. NAGY, G. (1913): **Skytha leletek**, ArchÉrt, 33, 306

13. POPESCU, D. (1944): **Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen**, București

14. ROMAN, P. I. (1971): **Strukturänderungen des Endäneolithikums im Donau–Karpaten–Raum**, Dacia N.S., 15, 31–169

15. ROMAN, P. I. (1973): **Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carpato–danubiană**, Banatica 2, 57–77

16. ROSKA, M. (1929): **A székelyföld őskora, în Emlékkönyv**, 1929, 258–326

17. ROSKA, M. (1942): **Erdély Régészeti Repertórium I**, Cluj

18. STOIA, A. (1976): **Les fouilles archéologique en Roumaine, 1975**, Dacia N.S., XX, Editura Academiei, 273–286

19. SZÉKELY, Z. și colab. (1951): **Săpăturile din anul 1949 la Bicsadul Oltului (Trei Scaune)**, Materiale CIVR, Editura Academiei Republicii Române, 75–93

20. SZÉKELY, Z. (1964): **Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci**, SCIVA, Anul XV, 121–126

21. SZÉKELY, Z. (1967): **Noi descoperiri de unelte de aramă și de bronz din Transilvania**, SCIVA 18, 327–332

22. SZÉKELY, Z. (1977): **Contribuții la dezvoltarea culturii Ariușd**, Aluta VIII–IX, 11–18

23. SZÉKELY, Z. (1977a): **Cultura mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei**, SCIVA 28, 125–127

24. SZÉKELY, Z. (1983): **Cultura Tisa în Valea Târnavei Mari**, Aluta XIV–XV, 31–42

25. SZÉKELY, Zs. (1998): **Brăduț, Cronica cercetărilor arheologice, Campania 1997**, București

26. TÉGLÁS, G. (1888): **Réz kori tárgyak az erdélyi medence területéről**, ArchÉrt, 116–125

27. VLASSA, N. (1964): **Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania**, SCIVA 15, 351–367

28. VULPE, Al. (1975): în **Prähistorische Bronzefunde**, IX, Frankfurt a.M., 5

29. ZAHARIA, E. (1973): **Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariușd 1968–1973**, Studii și comunicări – Tanulmányok és közlemények, Sf. Gheorghe, 26–35

A délkelet-erdélyi késő eneolitikum leleteinek katalógusa

(A katalógusról)

Az elmúlt három évtized délkelet-erdélyi kutatásai viszonylag gazdag adatbázist szolgáltatnak a késő eneolitikum kutatói számára, de a feltárt anyag nagy része inkább szórványlelet vagy más, korábbi vagy egykorú települések leletanyagának képezi részét. Ugyanakkor a régió belül is nagy különbség mutatkozik, úgy az egyes zónák kutatottságának, mint a feltárt anyag tudományos feldolgozásának tekintetében. A katalógus összegezi az eddigi kutatási eredményeket, a biztosan azonosítható lelőhelyek mellett megemlítve mindazokat a szórványleleteket is, amelyek, bár bizonytalanok, de az ismert analógiák alapján sorolhatóak a késő eneolitikumba. A katalógus ábécésorrendben, műveltségekre, valamint településekre, eszközökre és más használati tárgyakra lebontva mutatja be a szakirodalomból ismert leletanyagot.

The Catalogue of the Late- Eneolithic Discoveries in the South-Eastern Transylvania

(About the Catalogue)

The period of the Late-Eneolithic (after the Ariuşd/Erősd period) in the South-Eastern Transylvania offered relatively important volume of data, mostly in the last three decades, but the majority of information come from settlements that were dug out on the occasion of research of other material cultures, or out of random diggings. A certain inequality can be established on the research of the different places of the South-Eastern Transylvania. The processing work of the discovered materials are found in simple mentions, preliminary reports or studies. For the issuing of this catalogue we had in view, besides the including of the secure information also of the signalments, however vague they were, because they can contribute at their turn to the discussion basis in order to establish the lines of cultural evo-

lution of the Late-Eneolithic, in South-Eastern Transylvania. The discoveries will be presented in alphabetical order, separately for the Late-Eneolithic-settlements, tools, objects.

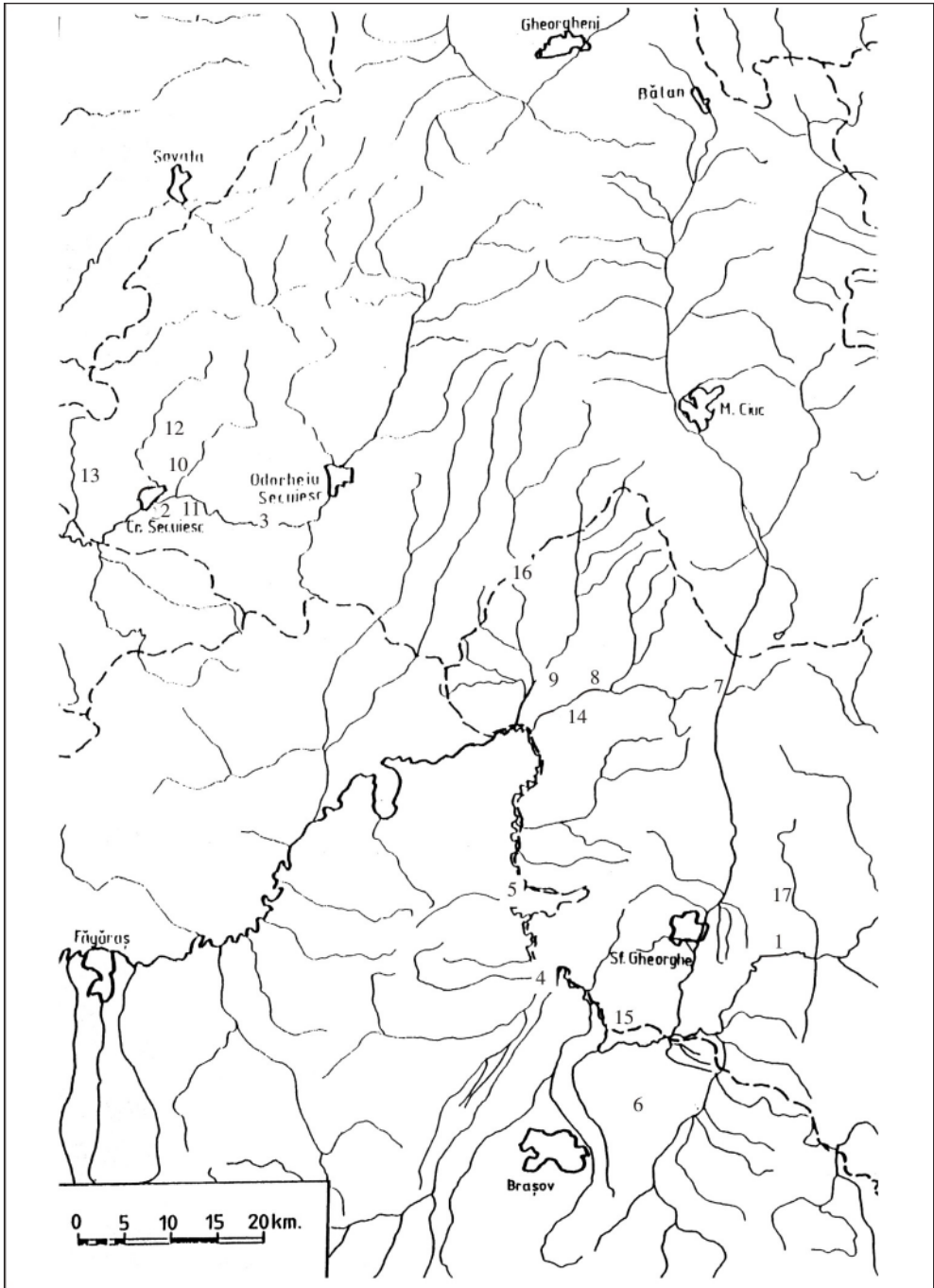
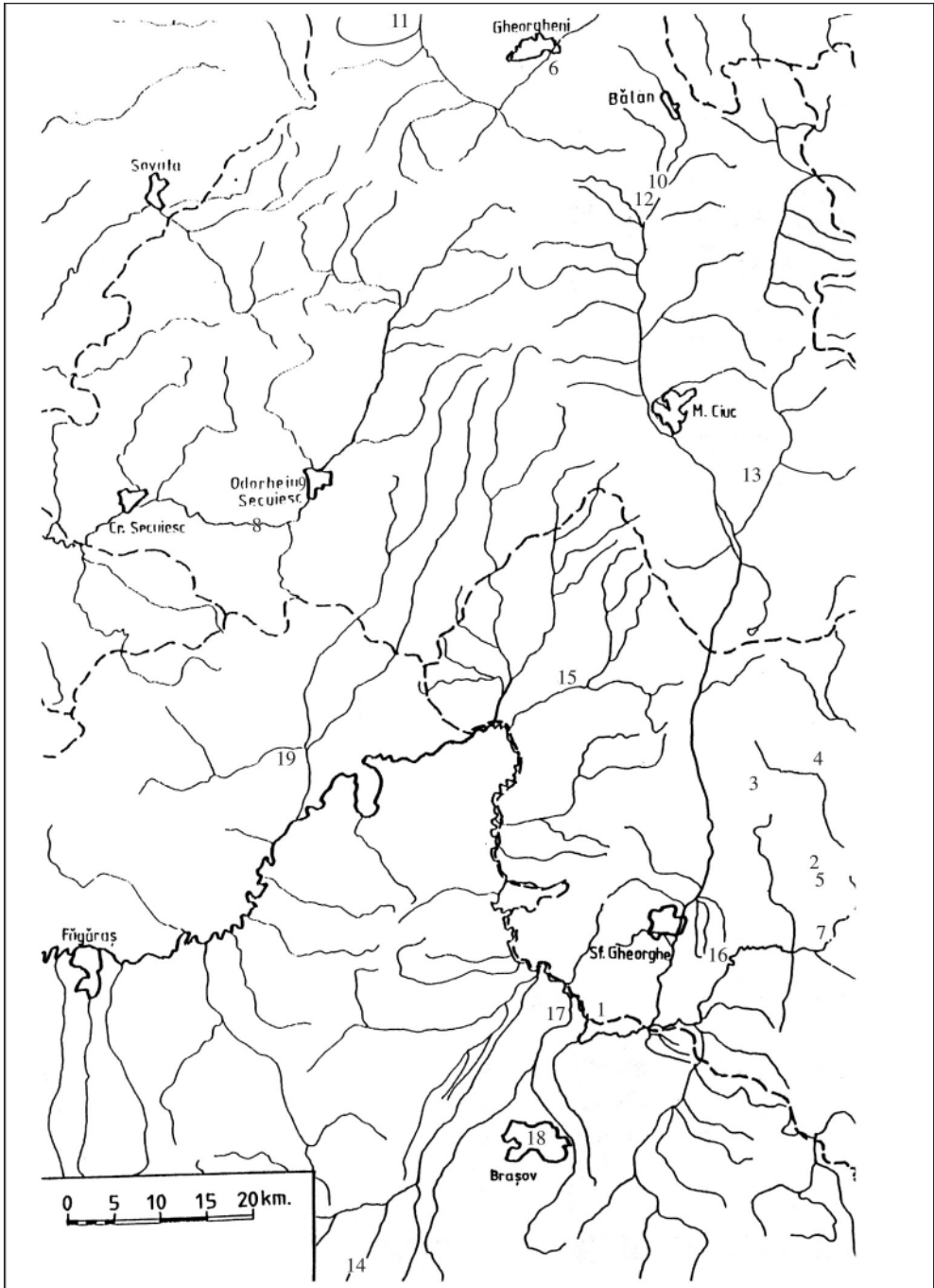

Figura 1

Ceramica culturii Boian de la Brăduț (j. Covasna)

(Rezumat)

În cursul campaniilor de săpături arheologice sistematice din anii 1997 și 1998, efectuate la complexul tumular din epoca bronzului timpuriu (cultura Schneckenberg B – Jigodin), în tumulii nr. 14, 15 și 16, sub mantaua din epoca bronzului timpuriu s-a găsit un strat de cultură de culoare neagră, aparținând culturii Boian. Acest strat conține în afara fazei Giulești și fragmente ceramice ale fazei I. BOLINTINEANU ale acestei culturi. Până-n prezent, această descoperire reprezintă prima atestare a fazei BOLINTINEANU al culturii Boian în sud-estul Transilvaniei.

*

Conform Repertoriului Arheologic al județului Covasna¹, în sud-estul Transilvaniei până-n prezent au fost semnalate 9 puncte cu descoperiri ale culturii Boian. Dintre acestea, numai așezările de la Leț², Reci-Telek³, Turia⁴ și necropola tumulară din bronzul timpuriu de la Brăduț⁵ au fost cercetate sistematic. Restul materialului de tip Boian, semnalat la Cernat⁶, Covasna⁷, Comolău (com. Reci)⁸, Petriceni (com. Sânzieni)⁹ și Vâlcele¹⁰, provin din puncte neprecizabile. Cele două așezări neolitice denumite de H. SCHROLLER Sf. Gheorghe I și Sf. Gheorghe II, inițial au fost atribuite culturii Boian¹¹, iar ulterior au fost considerate ca aparținând unei faze mai târzii și încadrate în cultura Precucuteni – faza Zănești¹².

În cursul campaniilor de săpături sistematice din anii 1997–98, efectuate la complexul tumular din epoca bronzului timpuriu de la Brăduț (jud. Covasna)¹³ (Fig. 1–2), sub mantaua tumulilor nr. 14, 15 și 16 (Fig. 3), pe laturile nord-est și nord-vest s-a descoperit un strat de cultură de

culoare neagră, gros de 80 cm la mijlocul tumulului, care se subțiază spre exterior (Fig. 4/2), cu un bogat material ceramic, aparținând culturii Boian.

În cursul campaniei de săpături din vara anului 1997, când au fost sectionate laturile sud-est și sud-vest ale acestor tumuli, stratul de cultură de culoare neagră, cu multe fragmente ceramice, cenușă și cărbune, avea grosimea de 20 cm (Fig. 4/1). În anul următor, în 1998, pe laturile nord-est și nord-vest tumulii au avut o stratigrafie mai diferită: sub humusul gros de 17–20 cm se află mantaua tumulului, cu grosimea de 25–30 cm, de culoare brun-deschisă, sub care se află stratul de cultură de culoare neagră, cu grosimea maximă de 80 cm (Fig. 4/2).

Materialul ceramic descoperit în acest strat este deosebit de bogat, nu numai cantitativ, dar și în forme și decor, dar totodată este și foarte fragmentar. Vasele confecționate din pastă amestecată cu pleavă și pietricele mici, sunt arse în culoarea neagră și cărămizie-brună și fac parte din categoria ceramicii de uz comun. Fragmentele arse în culoarea cenușie și cărămizie-brună sau cărămizie-deschisă, formează categoria ceramicii fine. Au pereții subțiri și sunt confecționate din pastă fină.

Întregul material ceramic este foarte fragmentar, astfel numai puține forme de vase s-au putut stabili. Sunt frecvente fragmentele de vase decorate cu caneluri sau cu benzi (Fig. 7/1–2), umplute cu inciziuni, toate lucrate din pastă fină, iar cele excizate din pastă cu pleavă (Fig. 6/1–4, 6). Mai multe fragmente sunt decorate cu triunghiuri incizate, care alternează cu benzi lustruite și benzi umplute cu pătrățele excizate și crutate din pastă – tablă de șah (Fig. 5/1–2). Un fragment din peretele unui vas a fost perforat ulterior (Fig. 5/3). Unele vase sunt decorate cu spirale mărginite de linii incizate, iar suprafața benzilor este acoperită cu mici adâncituri rotunde (Fig. 6/5.) Acest decor este prezent atât în faza I. BOLINTINEANU, cât și în faza Giulești a culturii Boian. Decorul incizat, caracteristic pentru primele două faze ale culturii Boian, predomină în cadrul acestui material. Au mai fost descoperite mai multe vase-strecurătoare, de diferite dimensiuni (Fig. 7/3a-b-c).

* Sf. Gheorghe, Lăcrămioarei, Nr. 20, Bl. 46, Sc. D, Ap. 5, RO-4000

Materialul litic este reprezentat de mai multe topoare plate, fără gaură de înmănușare, confecționate din tuf vulcanic consolidat, slab silicificat (Fig. 6/7).

Acest material ceramic, pe baza formelor și a decorului caracteristic, aparține primelor două faze ale culturii Boian.

Se pune problema rostului acestui strat, de culoare neagră, la baza celor trei tumuli sus amintiți. Datorită faptului că materialul ceramic este foarte fragmentar și marea majoritate a lui poartă urme de ardere secundară, presupunem că este vorba de un complex ritual, de sacrificiu, care se leagă de viața spirituală a acestor comunități. Cu scopul de a elimina posibilitatea existenței unei așezări ale culturii Boian, am executat câteva șanțuri de control și între acești tumuli, care nu au dat nici un rezultat. Platoul Dealului Rotund fiind destul de plat, se poate elimina și posibilitatea ca stratul de cultură existent între tumuli ar fi fost spălat de apa ploii. Faptul că stratul de cultură Boian este mai gros la mijlocul tumulilor și se subțiază spre exterior, este încă un argument în plus în sprijinul acestei presupuneri. Vasele au fost sparte ritual și poartă urme de ardere secundară.

Acest material arheologic reprezintă prima atestare a fazei I. BOLINTINEANU a culturii Boian în sud-estul Transilvaniei. Până-n prezent în afara acestei descoperiri toate celelalte puncte semnalate și așezările cercetate – Leț, Reci-Telek, Turia – ale acestei culturi aparțin fazei Giulești.

În sud-estul Transilvaniei purtătorii culturii Boian, faza BOLINTINEANU intră în contact cu reprezentanții culturii ceramicii lineare, semnalată în mai multe puncte, mai ales în bazinele Râului Negru 13.

Note

1. **Repertoriul Arheologic al județului Covasna.** Seria Monografiilor Arheologice I. (Redactor: Valeriu CAVRUC), Sf. Gheorghe, 1998
2. Z. SZÉKELY, **Săpăturile de la Leț-Varhégium (Trei Scaune)**, Materiale și cercetări de istorie veche a României, București, 1951
3. Z. SZÉKELY, **Jegyzetek Dácia történetéhez.** Sf. Gheorghe, 1946, 27; Materiale 6, 1959, 196–199; SCIV, 3, București, 1960, 557, nr. 9
4. Zs. SZÉKELY, **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei.** București, 1997, 83; id., **Cercetări arheologice în aria nord-tracă I.** București, 1995, 127–133, n. 1–28; M. CIUTA, *Apulum* XXXI, Alba Iulia, 1997, 12

5. Zs. SZÉKELY, **Cercetări arheologice în aria Nord-Tracă.** I, 106–114; II, 41–53; id., *Angustia*, 2, Sf. Gheorghe, 1997, 147–156; id., **Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei.** București, 1997, 76
6. E. COMȘA, *SCIV*, 16, 4, 1965, 634
7. H. SCHROLLER, **Die Stein- und Kupferzeit in Siebenbürgen.** Berlin, 1933, 78; M. ROSKA, *Közlemények a debreceni TISZA István Tudományegyetem Érem- és Régiséggyűjtéséből, Debrecen*, 1940, nr.1, 8; id., **Erdély régészeti repertóriuma I.** Cluj, 1942, 137, nr. 261; E. COMȘA, *Dacia N.S.*, 1, 1957, 72; id. *SCIV*, 16, 4, 1965, 634; id., **Istoria comunităților culturii Boian.** București, 1974, 35
8. H. SCHROLLER, o.c., 78; M. ROSKA, *KözlDebr.* 1940, nr. 1, 8; id., *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiséggyűjtéséből, Cluj*, 1, 1941, 63; 3, 1944, 68, nr. 27; id. **Rep.**, 136, nr. 235; K. HOREDT, *Dacia N.S.*, 4/1960, 111, nr. 42; E. COMȘA, *Dacia*, 1, 1957, 72; id. *SCIV*, 16, 1965, 634
9. H. SCHROLLER, o.c., 78; A. PROX, *Die Schneckenbergkultur, Brașov*, 1941, 10/11; M. ROSKA, *Közl.* 1, 1941, 60; id. **Rep.**, 122, nr. 105; D. POPESCU, **Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen.** București, 1944, 36; Gh. BICHIR, *Dacia N.S.*, 6, 1962, 90
10. E. COMȘA, **Istoria comunităților culturii Boian.** București, 1974, 35
11. H. SCHROLLER, o.c., 24, 78, fig. 18–20; E. COMȘA, **Cultura Boian în Transilvania.** *SCIV*, 1, 16, 1965, 634; I. NESTOR, **Der Stand der Vorgesichtsforschung in Rumänien.** BRGK, 1932, Frankfurt am Main, 1933, 4
12. E. ZAHARIA, **Angaben über die Boian-Giulești Kultur die Siedlung von Leț.** *Dacia N.S.*, XI, 1967, 29, fig. 13, 34, n. 83; Z. SZÉKELY, **Contribuții la cunoașterea culturii Boian în sud-estul Transilvaniei.** *Memoria Antiquitatis*, II, Piatra Neamț, 1970, 19–23
13. Zs. SZÉKELY, **Brăduț, jud. Covasna.** în: *Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 1997, Călărași*, 1998, 9–10; id., **Brăduț, jud. Covasna.** în: *Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania 1998, Vaslui*, 1999, 16

A Boian-kultúra kerámiája Bardocon (Kovászna megye)

(Kivonat)

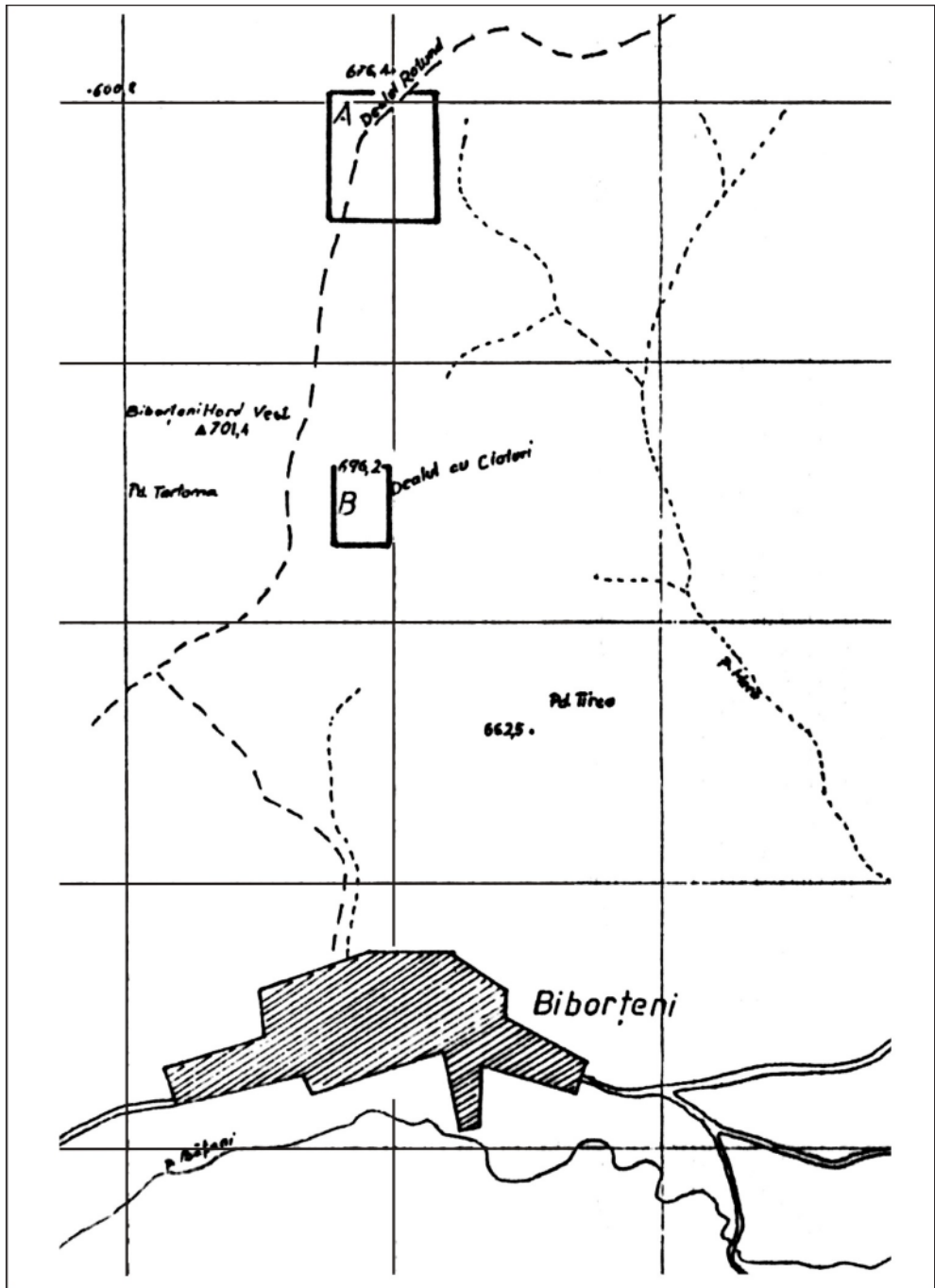
Az 1997–1998-as rendszeres régészeti ásatások során a bardoci kora bronzkori halomsíros temető 14., 15. és 16. számú halmaiban a kora bronzkori réteg alatt egy fekete színű, gazdag kerámiaanyagot tartalmazó, a Boian kultúrához tartozó réteg került elő. A kerámia összetételében a Giulești fázison kívül az I. BOLINTINEANU fejlődési szakasz is képviselve van. Tudomásunk szerint ez az első olyan lelőhely, ahol a Boian kultúra I. BOLINTINEANU szakasza is megjelenik Délkelet-Erdélyben. A többi ismert település mind a Giulești fázishoz tartozik.

A Boian Culture Discovery from Brăduț (Bardoc), Covasna County

(Abstract)

During the regular digging sessions from 1997/1998 in the hillock-type Early Bronze-age cemetery from Brăduț, in the hillocks No. 14, 15,16 under the Early Bronze-age stratum, an other very rich stratum of pottery that belonged to the Boian culture was discovered. In the composition of the pottery, besides the Giulești-phase, a BOLINTINEANU development phase is also relevant. According to our knowledge this is the first place where the 1st BOLINTINEANU phase of the Boian culture is revealed in South-Eastern Transylvania. The rest of the familiar settlements all belong to the Giulești-phase.

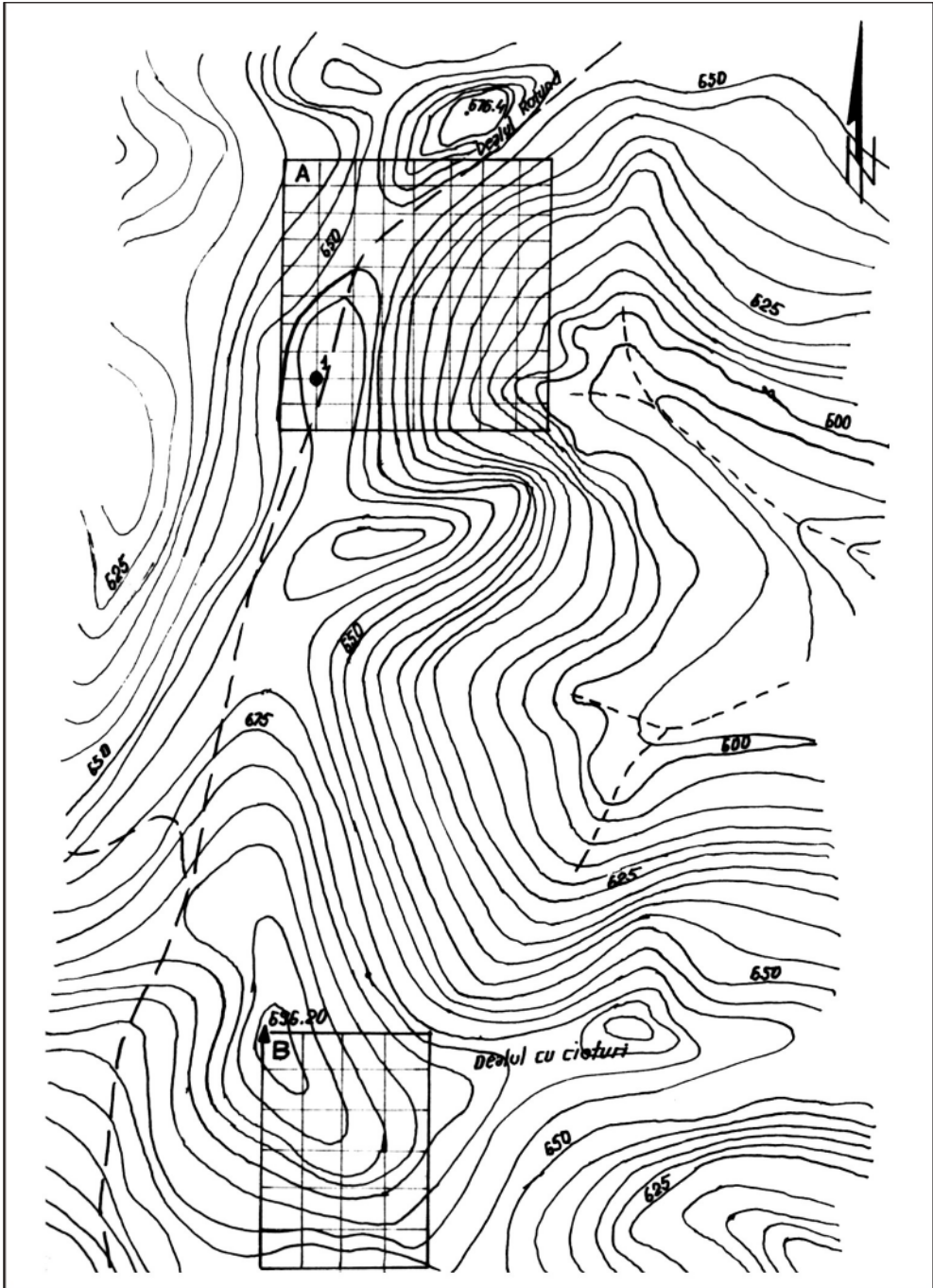

Figura 2 Principalele grupări de tumuli

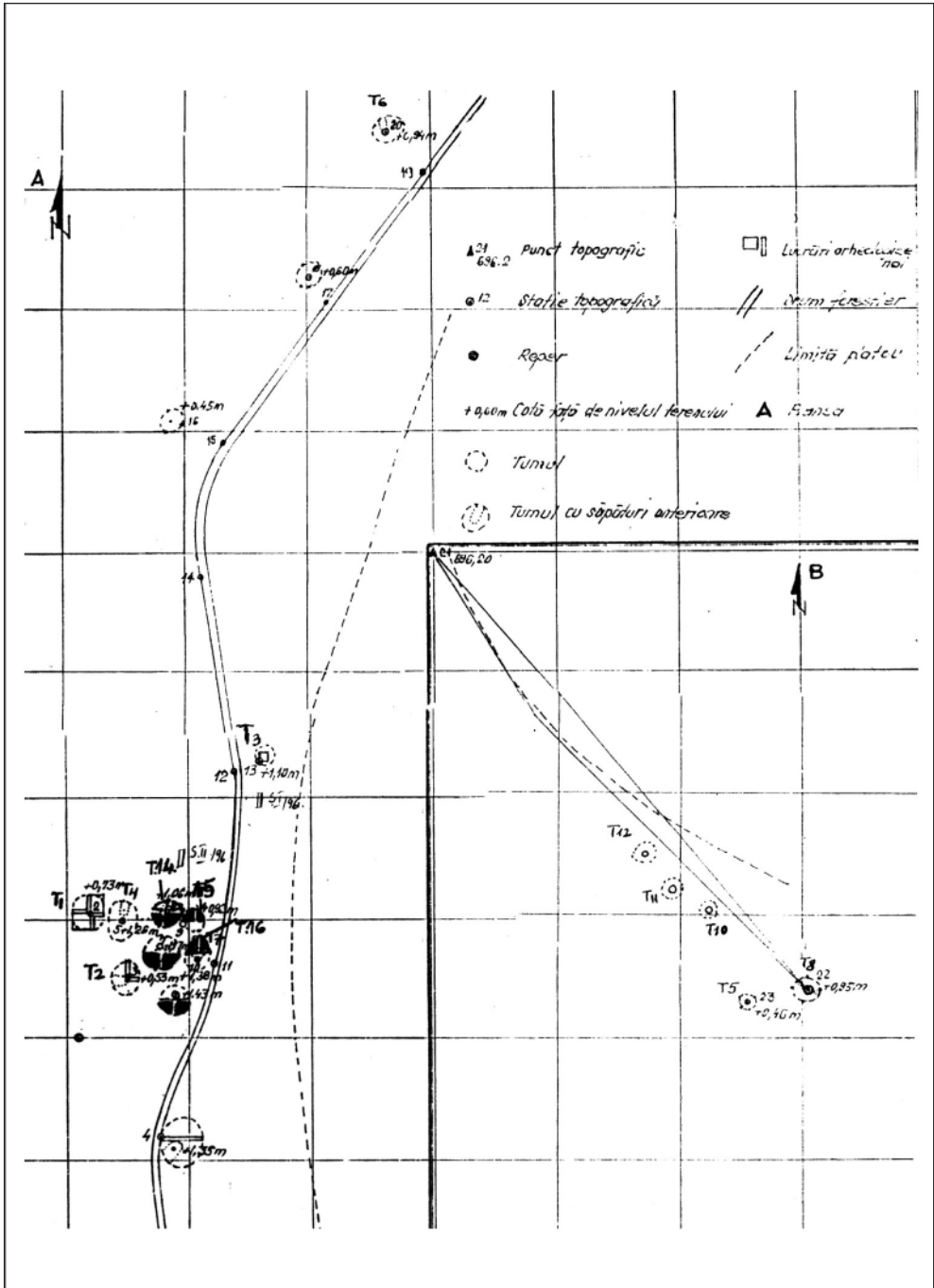

Figura 3 Planul săpăturilor

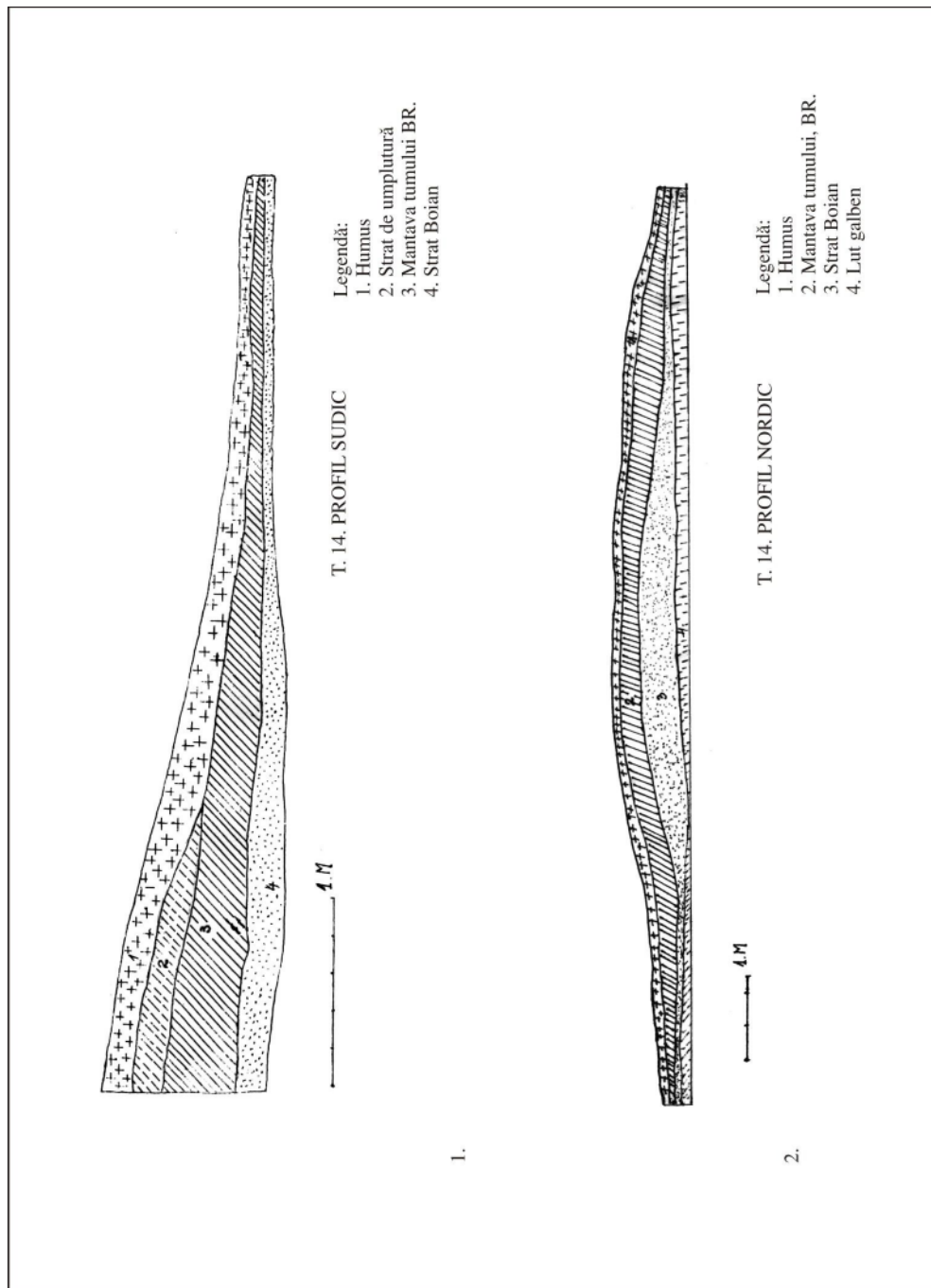
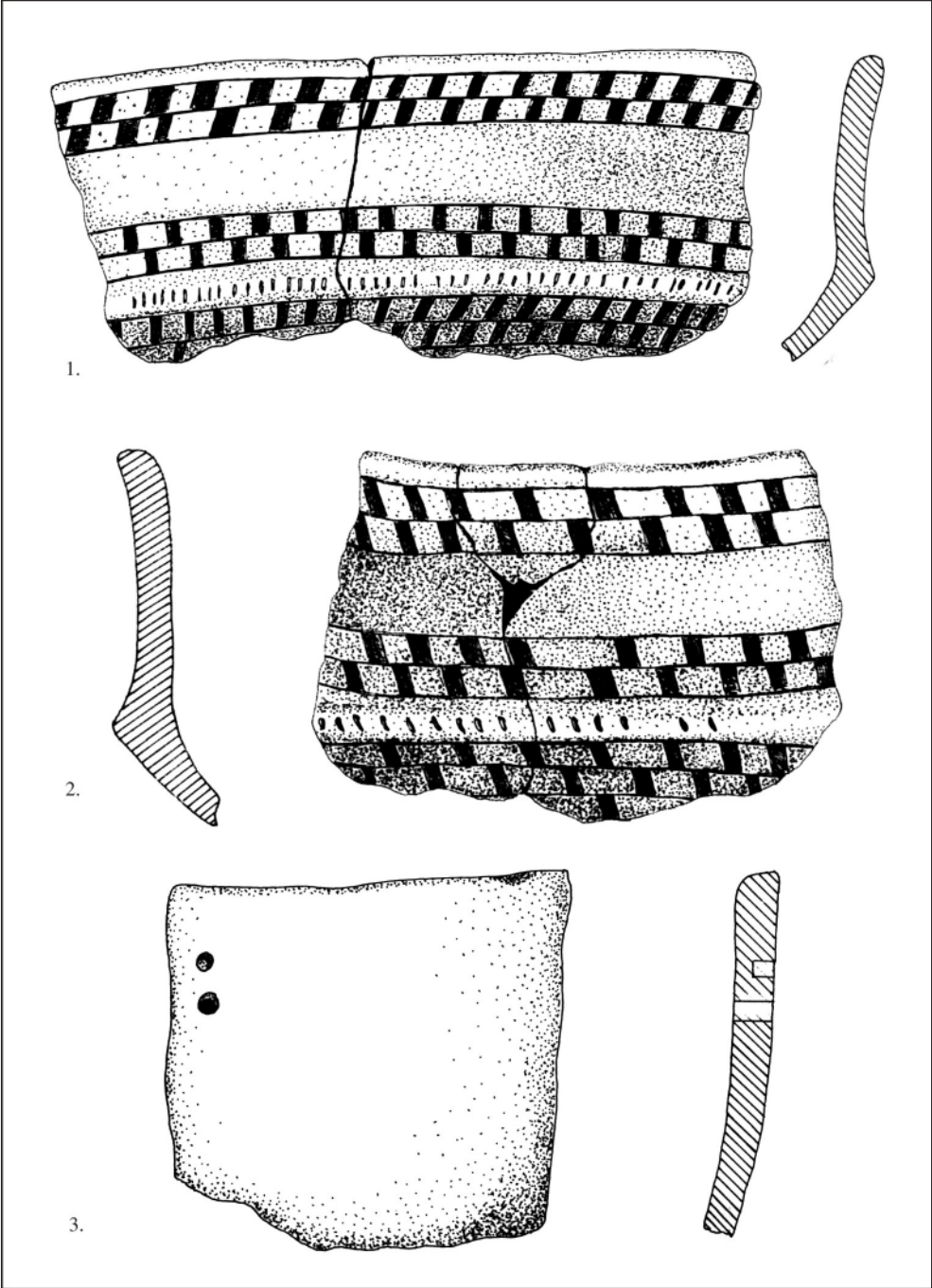

Figura 4 Profilul tumulului nr. 14

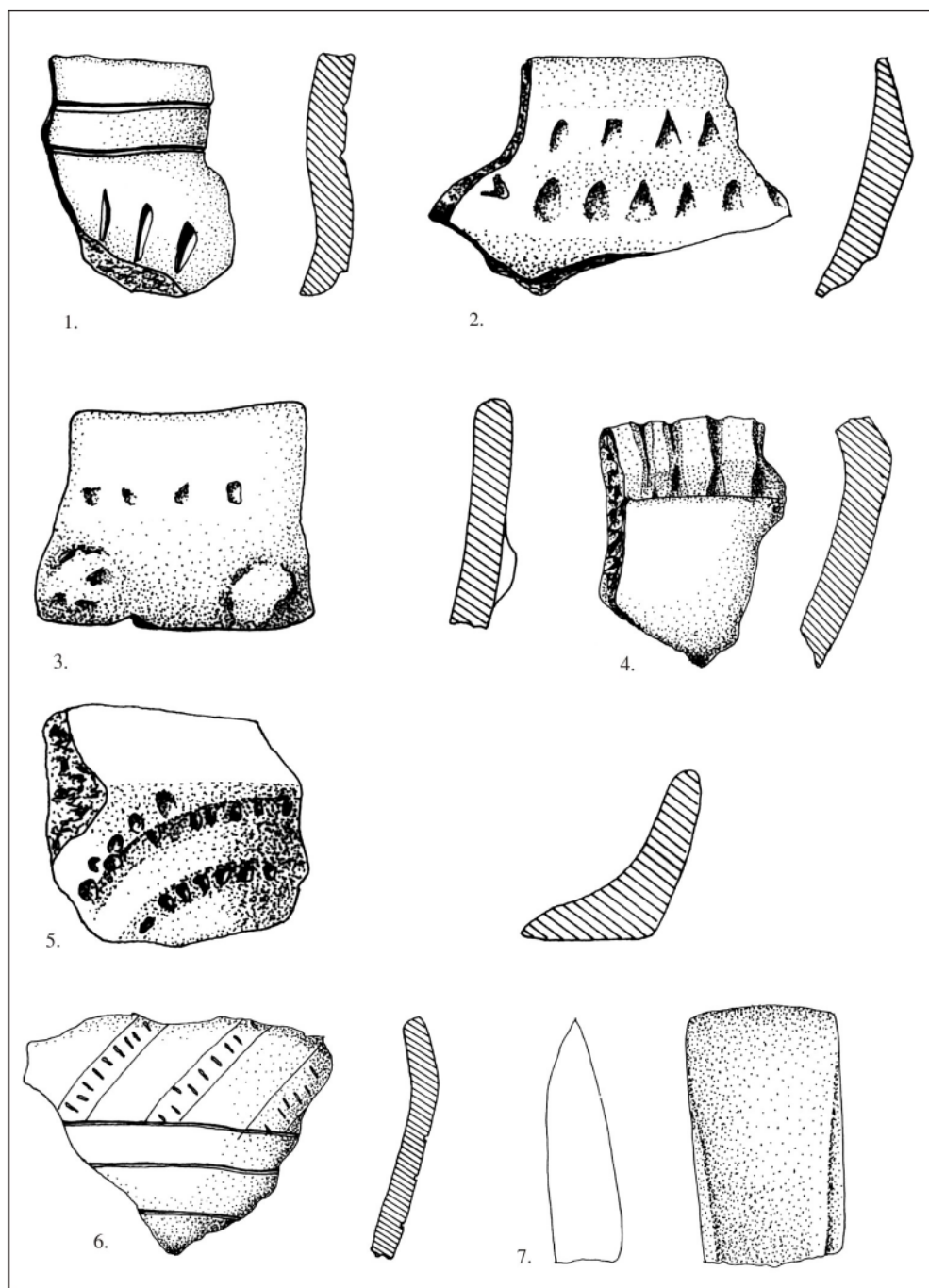
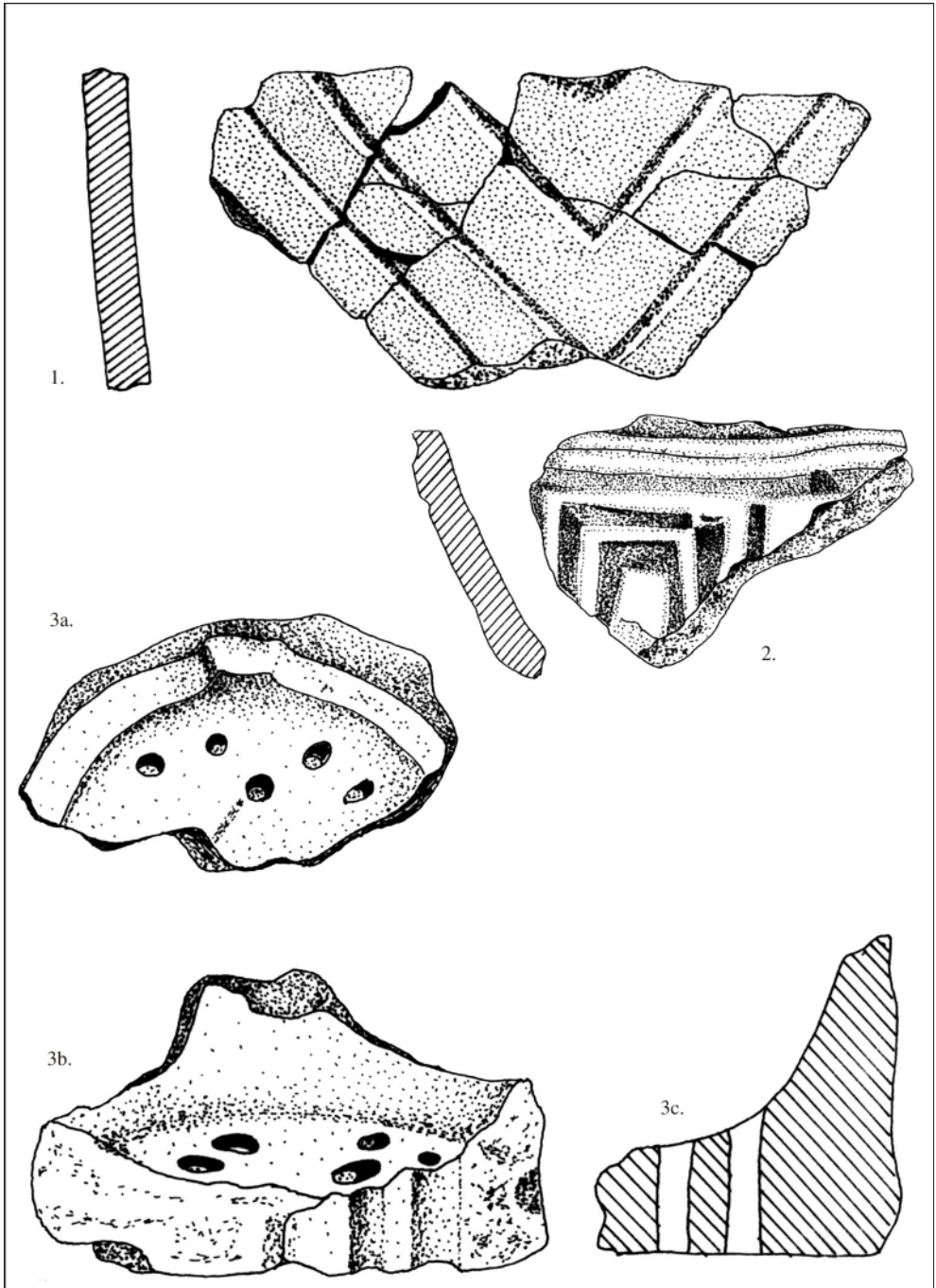

Figura 6 Ceramica culturii Boian (1-6), topor de piatră (7)

A bodrogkeresztúri kultúrához tartozó leletek Bibarcfalván

(Kivonat)

A Bardoc és Bibarcfalva közti határban elhelyezkedő kora bronzkori, Schneckenberg B. típusú halomsíros temetőtől körülbelül 300 m-re keletre, egy teraszon 1997 nyarán történt ásátás szabályos, 1 m átmérőjű, kör alakú, mellékletei alapján a bodrogkeresztúri kultúra korai szakaszából való kultikus gödröt azonosított. A kerámián kívül a gödör leltárában még két kova penge, egy nyéllyukas, kőből készült kalapácsfejsze és egy ellentett élű vörösréz csákány is volt. A gödörhöz tartozó sír sajnos nem került elő. A kultikus gödörben talált ellentett élű rézcsákány az egyetlen olyan példány eddig Délkelet-Erdélyben, amely rendszeres régészeti ásátások alkalmával és nem véletlenszerűen, szórványleletben került elő. Magyarország területén ez a rézcsákányforma jászladányi típusként ismert. A leleteket a szerző a korábbi, román nyelvű ismertetés után most bővebben, magyarul is bemutatja.

*

Erdély őskori történetének egyik legfontosabb és talán legtöbbet vitatott korszakát a késő rézkor (eneolitikum) és a kora bronzkorba való átmenet képezi. Ebben az időszakban eltűnnek a régi neolitik kultúrák, amelyek hosszú időn keresztül fejlődtek és uralták ezt a földrajzi térséget, és megjelenik egy kora bronzkori civilizáció, amely a balkáni, égei–anatóliai és dél-kaukázusi világban gyökerezik¹.

Az eneolitikum végén a különböző rézkori kultúrák egységesülési folyamata észlelhető, amely a közös elemek arányának növekedésében nyilvánul meg, olyan területen belül, amely azelőtt több, jól elhatárolt kultúrának adott

otthont. Gondolunk itt a Tiszapolgár, Petrești, Cucuteni–Erősd stb. kultúrákra².

Délkelet-Erdélybe az erődsdi kultúra késői fejlődési szakasza után (Erősd B) – amely meghatározó volt erre a vidékre és amelyet egy virágzó gazdasági élet jellemezett, hosszan tartó településekkel, fejlett kerámiaművességgel, valamint a fémfeldolgozás kezdeteivel – a Tisza kultúra hatol be, a tiszapolgári és a bodrogkeresztúri fejlődési szakaszokkal³.

A Cucuteni – Erősd AB és B típusú kerámia jelenléte a bodrogkeresztúri kultúrához tartozó rétyi⁴, bögozi⁵, székelkeresztúri⁶, sepi-szentgyörgyi⁷, szászhermányi⁸ településeken azt bizonyítja, hogy ennek a műveltségnek a hordozói Délkelet-Erdélyben is az erődsdi kultúra utolsó és nem a középső szakaszában telepednek meg. Tehát nem beszélhetünk egyidejűségről a Cucuteni A – Erősd és a tiszapolgári kultúrák közt, amint azt egyes kutatók korábban állították⁹.

Erdélyben a helyi eneolitikumi (rézkori) népcsoportok és az ide behatólok közti keveredés nyomán egy egységes kultúrkör alakult ki, amelyet az olyan típusú leletek bizonyítanak, mint a Déva-Csángótelepen előkerültek¹⁰, valamint a Rétyen feltárt település¹¹, amelyek a tiszapolgári jellegű elemeknek Erdély keleti határáig kimutatható fontos szerepére világítanak rá, és ezek hozzájárulására a Fekete-tenger északi partjai felől a Kárpát-kanyar vidékére betörő csoportok megsemmisítéséhez, és ezáltal a helyi rézkori elemek uralmának¹² biztosításához.

A bodrogkeresztúri kultúra hordozói olyan közösségekben éltek, amelyek gyakran változtatták szálláshelyüket. A rézművesség ebben a korban maximális fejlődési szintet ér el. A bodrogkeresztúri típusú törzsek az erdélyi és bánáti rézlelőhelyektől függenek.

A közelmúltban, Bibarcfalva (Kovácszna megye) határában előkerült egy kultikus gödör, amelynek a mellékletei új adatokkal gazdagították ismereteinket a bodrogkeresztúri kultúra délkelet-erdélyi korai elterjedésével kapcsolatban. Ugyanakkor új megvilágítást nyer a fontosabb edényformák fejlődése is ennek a kultúrának a keretében.

A Bardoc és Bibarcfalva közti határban elhelyezkedő kora bronzkori (Schneckenberg B

* Sf. Gheorghe, Lăcrămioarei, Nr. 20, Bl. 46, Sc. D, Ap. 5, RO-4000

típusú) halomsíros temetőtől körülbelül 300 m-re keletre egy ovális alakú lapos terasz terül el (1. ábra), melynek hossza északkelet–délnyugat irányban 80 m, szélessége pedig délkelet–északnyugat irányban 40 m. A terasz déli része magasabban fekszik és egy kör alakú platót képez. Ezen a platón húztunk 1997 nyarán egy keletnyugati irányú hitelesítő kutatóárkot, amely két kultúrreteget tárt fel, a vonaldíszes (kottafejes) kultúráét és egy még pontosítandó bronzkoriét.¹³ Másrészt a kutatóárok közepén, a déli profilban, rögtön a humuszréteg alatt, 0,25 m mélységben több más jellegű cserépdarab került elő. Az edénytöredékek mentén egy kazettát nyitottunk, amelyben egy szabályos, 1 m átmérőjű, kör alakú gödör került elő (2. ábra). A kerámián kívül a gödör leltárában még két kova penge, egy nyéllyukas, kőből készült kalapácsfejsze és egy ellentett élű vörösréz csákány is volt.

A kerámiatöredékekből a következő edényeket lehetett rekonstruálni:

1. Fedőedény, amelynek a fenékmenti peremén négy kis fül található. Finom iszapolású és sötétbarna színűre van kiégetve. Magassága 9 cm, a száj átmérője 15,5 cm, a fenék átmérője pedig 9,5 cm (3. ábra).

2. Virágcserep alakú edény, melynek falán függőleges vonalban bütykök helyezkednek el, 2–3, váltakozva. Apró kavicssal kevert, szemcsés pasztából készült és sötétszürkére égettek. Magassága 9 cm, a perem átmérője 13 cm, a fenék átmérője pedig 9,5 cm (4/3. ábra).

3. Az utolsó edény nagyon töredékes állapotban került elő, a formáját nem sikerült rekonstruálni. Nagyon finom iszapolású szürke pasztából készült, vékony falú és több lapos fogóval, illetve kis füllel látták el. Valószínű, hogy a bodrogkeresztúri kultúrára jellemző tejeskőcsög formája volt (4/1–2. ábra).

A két kovapenge különösen nagy méretű, 16 cm hosszú, ritka és igen szép példány (5/3–4. ábra). A magyarországi rézkori temetők mellékleteiben gyakran előfordul, Erdélyben a marosdécsei temetőből ismert. Délkelet-Erdélyben Erősdön kerültek elő hasonlóak. A nyéllyukas kalapácsfejsze kovásodott piroxénandezitből készült, melynek alapanyaga a közeli Tirkó-tetőről

származik¹⁴ (5/2. ábra). Az ellentett élű vörösréz csákány hossza 20 cm, a penge szélessége 5,5 cm, a nyéllyuk átmérője pedig 2,5 cm (5/1. ábra). A nyersanyag, a természetes vörösréz valószínű, hogy a közeli Balánbányáról származik.

A kultikus gödör a kerámiaanyag, valamint a többi melléklet alapján a bodrogkeresztúri kultúra korai szakaszából való. Az ásások során a gödörhöz tartozó sír sajnos nem került elő. Jelentős kihangsúlyozni, hogy az itt előkerült ellentett élű rézcsákány az egyetlen olyan példány ezidáig Délkelet-Erdély területén, amely rendszeres régészeti ásások alkalmával és nem véletlenszerűen, szórványleletben került elő. Ez a csákánytípus keleten a Tripolje (Veremje) kultúra elterjedési területén ismert¹⁵, jelen van ugyanakkor a Cucuteni AB és B¹⁶ fejlődési fázisokban is. A marosdécsei temetőben előkerült példányon kívül¹⁷ a bibarcfalvi az egyetlen, amely jól meghatározott környezetből származik. Kezdetben, a legkorábbi típusai kőből készültek és kalapácsfejsze formájuk volt. Ezt támasztja alá a bibarcfalvi kultikus gödör anyagából származó csiszolt andezit kalapácsfejsze. A legarchaikusabb formája egy Cucuteni A2. típusú településről ismert, Rétyről¹⁸. Egy fejlettebb változata Csíkszentdomoson került elő, szórványleletként. Szárai egyenlőtlen méretűek, a függőleges éle hosszabb¹⁹.

Ezeket az ellentett élű rézcsákányokat termérszéből készítették, kalapálással. Erdély területén elég ritkán fordulnak elő. Egy Cucuteni AB típusú településről ismerünk egyet, Brádról²⁰. A Marosdécsekn előkerült példány D. BERCIU szerint a bodrogkeresztúri kultúra késői fejlődési szakaszába sorolható²¹, KUTZIÁN I. viszont a tiszapolgári vagy Gumelnița kultúrákhoz kapcsolja.

Magyarország területén ez a rézcsákányforma bizonyítottan a bodrogkeresztúri kultúrához tartozik, a Bibarcfalván előkerült példány jászladányi típusként ismert²².

A marosdécsei típusú népesség, amely egy rövid ideig a Maros völgyében telepedik le, megelőzi a bodrogkeresztúri kultúra hordozóit. Marosvásárhelytől Rétyig és Bibarcfalváig erősdi típusú településekkel együtt jelentkezik, az Olt völgyében pedig már a bodrogkeresztúri anyag dominál²³.

A rétyi²⁴ és a székelykeresztúri²⁵ települések anyagában nem lehetett rétegtanilag elkülöníteni a festett kerámiás erődsi típusú anyagot a tiszapolgári–bodrogkeresztúritól.

Az ezt követő időszakban a Sălcuța IV – Herculan III – Cheile Turzii – Pecica – Șanțul Mare – Hunyadihalom kultúrkör már egy természetes folytatása a bodrogkeresztúri kultúrájának²⁶.

Jegyzet

1. Zs. SZÉKELY, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, Bibliotheca Thracologica, XXI, București, 1997, 23
2. P. ROMAN, *Banatica*, 2, 1973, 75
3. I. NESTOR, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Ber. RGK, 22, 1932 (1933), 76. old.; Z. SZÉKELY, *Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci*, SCIV, 15, 1964, 1, 125
4. Z. SZÉKELY, *Contribution à l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale*, Acti del VI Congresso Inter-nazionale delle Scienze Preistoriche e Protohistoriche, Roma, 1965, 7074
5. Șt. FERENCZI, G. FERENCZI, *Săpături arheologice la Mugeni între 1960–1961*, Revista Muzeelor, II (különszám), 1965, 417
6. Z. SZÉKELY, *Cultura Tisa în Valea Târnavei Mari*, Aluta, XIV–XV, 1983, Sf. Gheorghe, 31–42
7. Z. SZÉKELY, *Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci*, SCIV, 15, 1964, 1, 121–136
8. A. D. ALEXANDRESCU, I. POP, M. MARCU, *Raport asupra săpăturilor de la Hărman (jud. Brașov), 1961–1970*, Materiale, X, 1973, 239–259
9. I. KUTZIÁN, *The copper age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, 1963, 448
10. O. FLOCA, SCIV, I, 1950, 2, 220–224; P. I. ROMAN, *Strukturän-derungen des Endäneolithikums im Donau–Karpaten-Raum*, Dacia N. S., 15, 1971, 114
11. Z. SZÉKELY, *Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci*, SCIV, 15, 1964, 1, 121–136
12. P. I. ROMAN, *Forme de manifestare culturală din neoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, SCIVA, 1, 32, 1981, 24
13. Zs. SZÉKELY, *Brăduț, jud. Covasna*, Cronică cercetărilor arheologice, campania 1997, Călărași, 1998, 9; id., *Așezarea neolitică de la Biborțeni (Baraolt)*, ACTA (SICULICA) – 1999/I, 125–130
14. LÁSZLÓ A., KOZÁK M., PÜSPÖKI Z., *Szerkezeti, vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén*, ACTA–1996/I, Sepsiszentgyörgy, 1997, 21
15. Tatiana PASSEK, *Periodizacija tripolčki poszelinu*, MIA, 10, Moskva, 1949, 100/7–9. ábra
16. I. NESTOR, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Ber. RGK 22, 1932 (1933), 78
17. I. KOVÁCS, *Cimitirul eneolitic dela Decia Mureșului*, Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, 1933; ROSKA Márton, *A rézcsákányok*, Közlemények II, 1942, 43–44, 39/1. ábra.
18. Z. SZÉKELY, *Contribution à l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale*, Acti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protohistoriche, Roma, 1965, 70–74
19. Zs. SZÉKELY, *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*. Bibliotheca Thracologica XXI, București, 1997, 65, XCIV/2. ábra
20. Al. VULPE, *Probleme actuale privind metalurgia aramei și a bronzului în România*, Revista de Istorie, 27, 1974, 243–255

21. D. BERCIU, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961
22. P. PATAY, *Kupferzeitliche Meisel, Beile und Axte in Ungarn*, München, 1984, 39. tábla/407
23. S. A. LUCA, *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României, cultura Bodrogkeresztúr*, Alba Iulia, 1999, 43
24. Z. SZÉKELY, *Descoperiri din neoliticul târziu în așezarea de la Reci*, SCIV, 15, 1964, 1, 121–136
25. Z. SZÉKELY, *Cultura Tisa în Valea Târnavei Mari*, Aluta, 1983, Sf. Gheorghe, 31–42
26. P. PATAY, *Die hochkupferzeitliche Bodrogkeresztúr-Kultur*, Ber. RGK, 55, (1974) 1975, 1–72; idem, *Angaben zur relativen Chronologie der Kupferzeit im Karpatenbecken, östlich der Donau*, Acti X (1982), 107–115

Cultura Bodrogkeresztúr la Biborțeni (Baraolt, j. Covasna) (Rezumat)

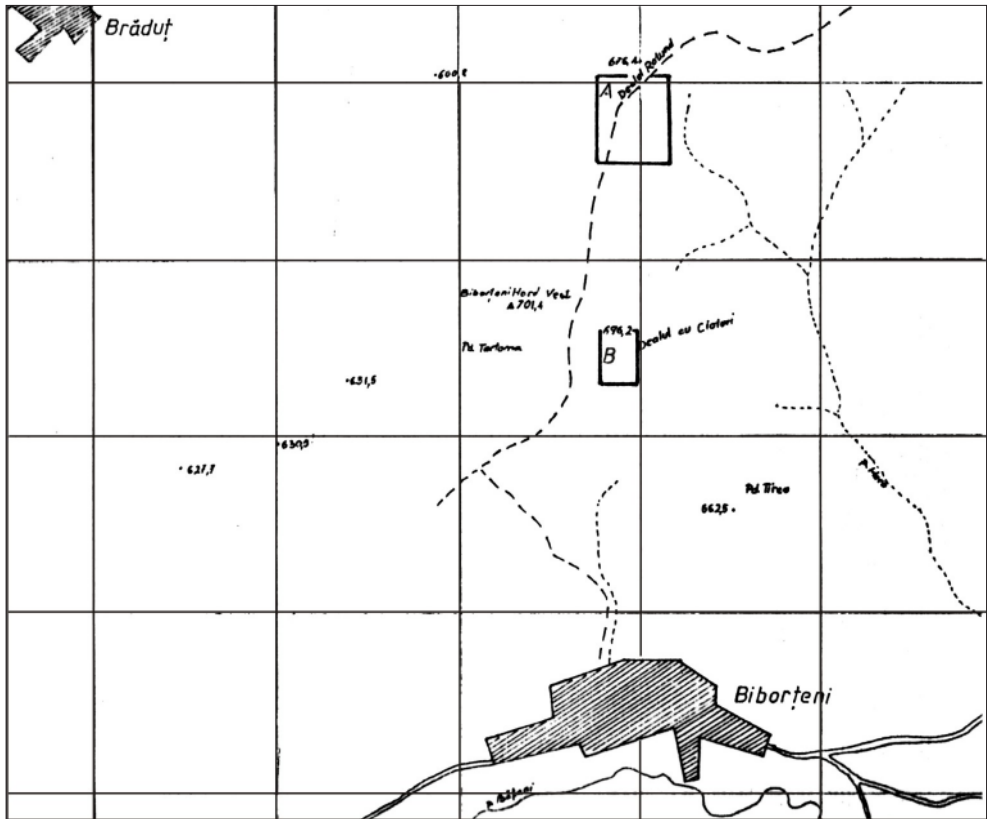
Lucrarea prezintă rezultatele rezumate deja în Cronică cercetărilor arheologice, campania 1997 (Călărași, 1998). La 300 m est de tumulii Schneckenberg B din Dealul Rotund (Brăduț), pe o terasă aparținând deja de Biborțeni, în cadrul sondajului de verificare șanțul de cercetare a pus în evidență două straturi de cultură (cultura ceramicii lineare și o cultură a bronzului, deocamdată neconcludentă). La mijlocul șanțului, printr-o casetă, s-a descoperit o groapă cultică de formă rotundă, de 1 m diametru, aparținătoare pe baza inventarului de cultura Bodrogkeresztúr. Mormântul aparținător groapei nu s-a găsit. Poporul cu brațele în cruce din cupru, găsit în groapă este până acum singurul descoperit cu ocazia unor săpături sistematice, și este cunoscut în Ungaria ca tip Jászladány.

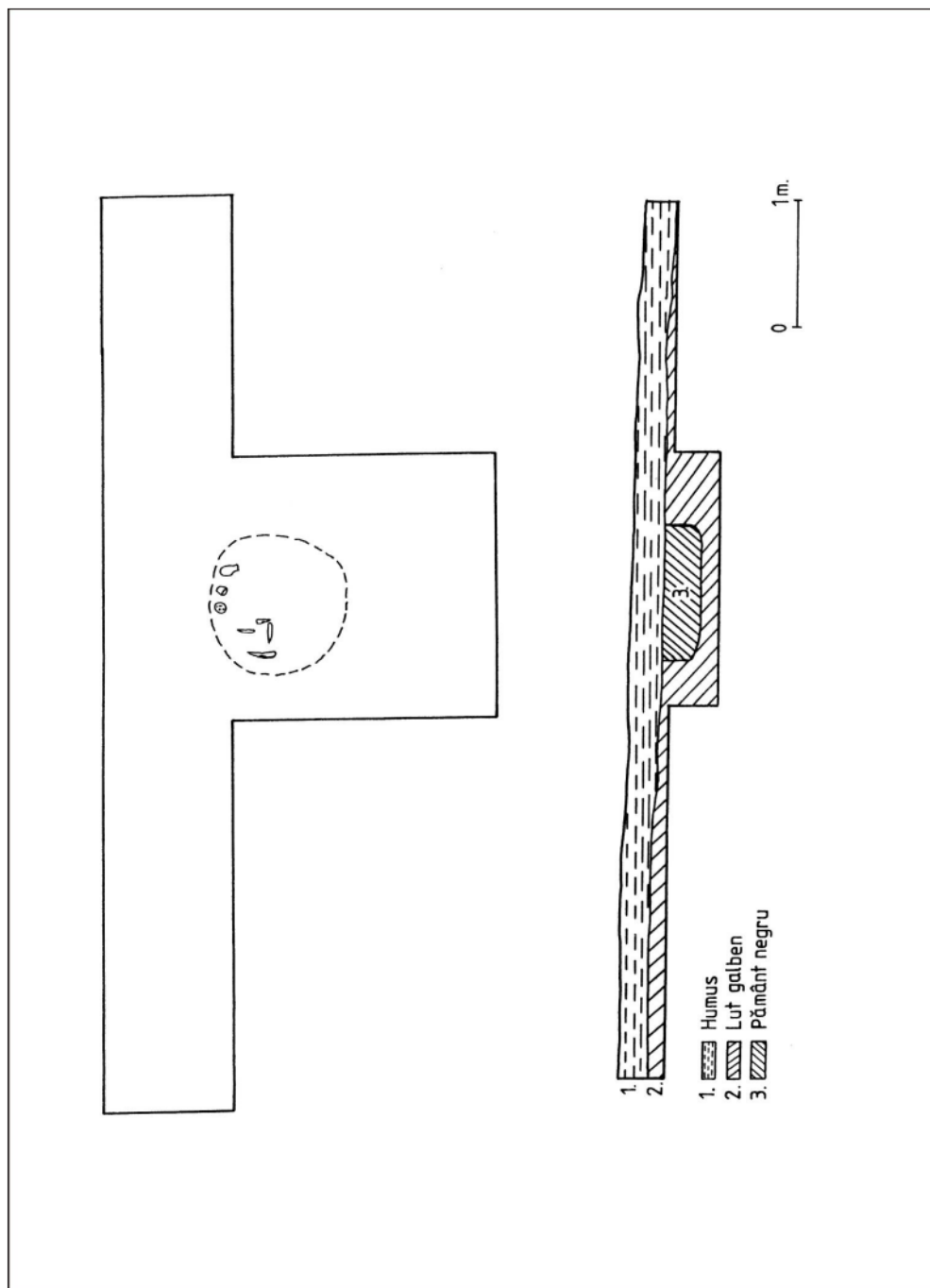
A Bodrogkeresztúr Culture Discovery from Bibarcfalva (Biborțeni, Covasna County) (Abstract)

In the boundary between Bardoc and Bibarcfalva there is an Early Bronze-age hillock - Schneckenberg type cemetery. 300 m eastwards from it on a terrace, during the diggings in summer 1997, a cultical circle-like pit of 1 m in diameter, that according to its appendages belonged to the early phase of the Bodrogkeresztúr-culture. Besides the pottery, the inventory of the pit

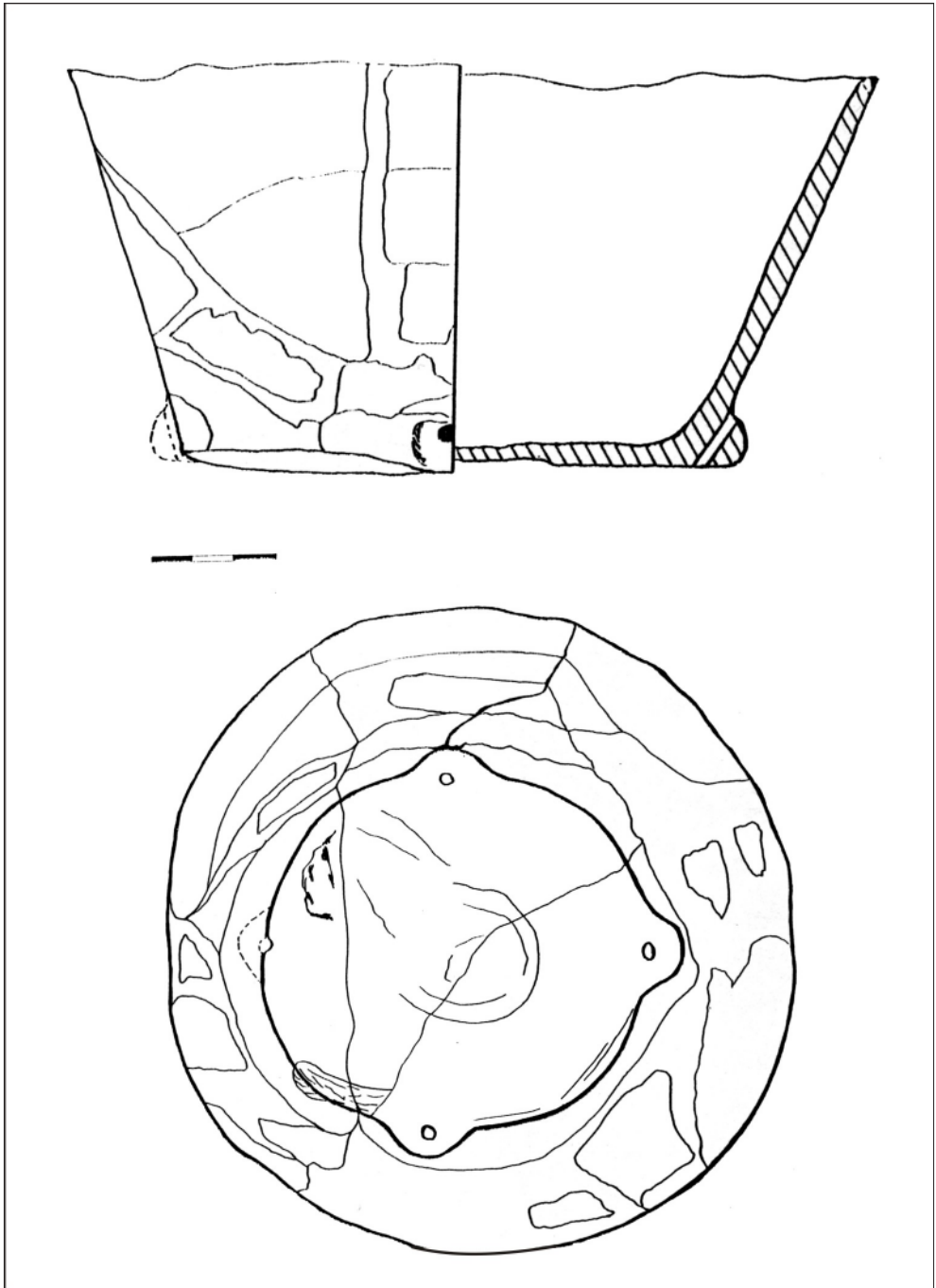
there were also two flint blades, a stone hammer-axe with an orifice for the handle as well as a copper pick-axe with a counter-blade. This pick-axe is the only sample that has been found so far in South-Eastern Transylvania, which was revealed during regular archaeological diggings and not at random out of isolated discoveries. On the territory of Hungary this type of copper pick-axe is known as the Jászladányi type. After a summary presentation in Romanian language, the objects are now presented by the author also in Hungarian.

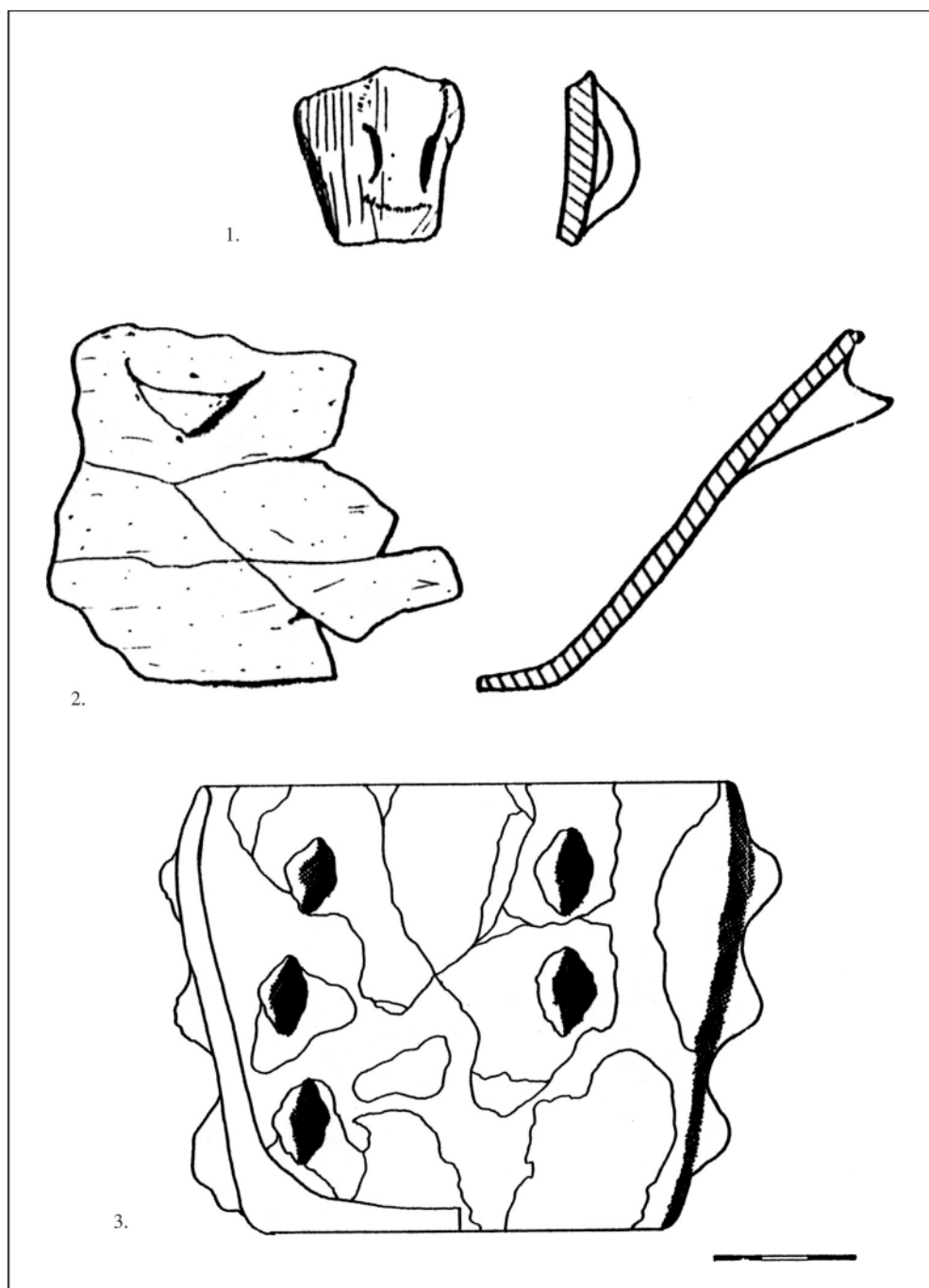

2. ábra A bibarcfalvi kultikus gödör alaprajza

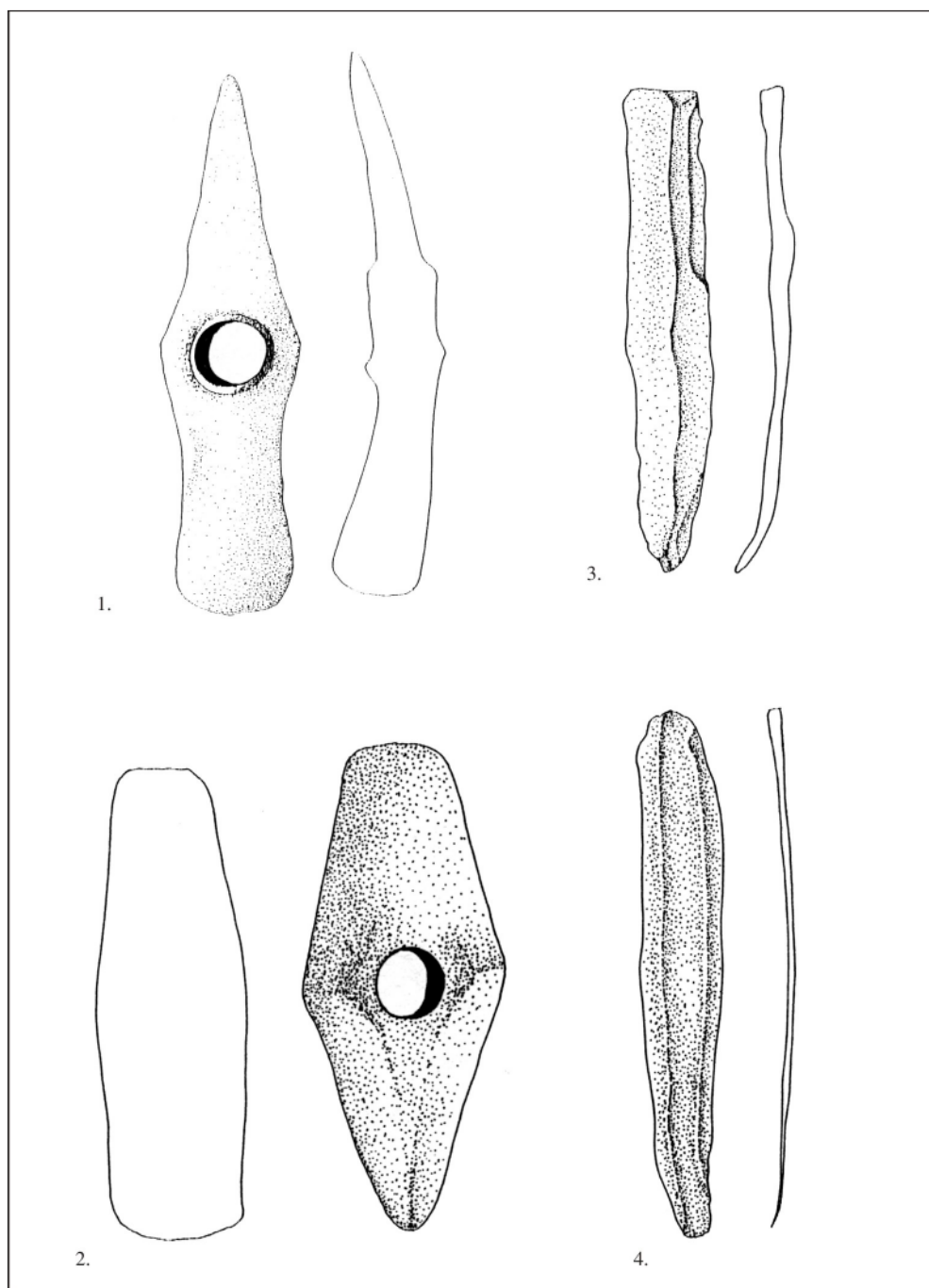

4. ábra Agyagedények Bibarcfalváról

Ervin GÁLL

Rituri și ritualuri funerare ale descălecătorilor maghiari, din secolul X, în Bazinul Transilvaniei

În memoria arheologului Attila KISS

(Rezumat)

Lucrarea vizează prezentarea amănunțită și analiza riturilor maghiarilor descălecători din Transilvania, ordonarea sistematică a datelor și clarificarea paralelismelor, pentru a le putea confrunta cu cimitirele de descălecători maghiari cunoscute în Bazinul Carpat. Concluzia lucrării este că în Transilvania manifestările acestei culturi sunt similare cu cele din zona superioară a Tisei, Câmpia Mică maghiară (Kisalföld), Dunántúl, chiar dacă sunt mai puțin bogate. Concordanța riturilor și structurilor funerare cu caracter „stepic” precum și a materialului arheologic cu cele cunoscute din celelalte cimitire din această perioadă din Bazinul Carpat fac absurdă ipoteza lui HOREDȚ, privind atribuirea de cultură independentă grupului „Cluj-Gâmbaș”. Chiar dacă se cunosc și diferențe regionale, în sec. X în Bazinul Carpatic apare o cultură în mare măsură unitară, de la cel mai vestic punct din Kisalföld până în estul Transilvaniei.

Prefață

În anul acesta maghiarii sărbătoresc un mileniu de la crearea statului lor medieval de tip occidental. Această mică contribuție urmărește prezentarea obiceiurilor funerare din Bazinul Transilvaniei în perioada imediat anterioară preluării creștinismului și integrării în statul maghiar medieval a teritoriului transilvănean. Chiar dacă

acest stat este deja al trecutului, istoria lui ar fi vremea să fie tratată așa cum a fost, departe de orice sentimente naționale caracteristice perioadei moderne, deloc însă epocii medievale. Din păcate, suntem departe de a sărbători împreună cu cei care am trăit împreună în cadrul acestui stat.

Studiul este o parte a lucrării de diplomă susținute în cadrul Facultății de Istorie a Universității București (părți din capitolele II, IV, VI). Aș vrea să mulțumesc persoanelor care m-au ajutat cu sfaturile lor profesionale în realizarea acestei încercări de a analiza în stil monografic fenomenul ocupării de către maghiari a Bazinului Transilvaniei: dr. Radu HARHOIU, dr. István BÓNA, dr. László KOVÁCS, dr. László RÉ-VÉSZ. Totodată trebuie să mulțumesc și prietenilor mei, Chorina și Dan Daniel SPÂNU, care au intervenit pentru a da textului o formă gramaticală corectă. Tuturor le mulțumesc foarte mult.

Stadiul săpăturilor și publicațiilor despre secolul X în Bazinul Transilvaniei.

Cercetarea istoriei Bazinului Transilvaniei din secolul X suferă mult din cauza stadiului incipient al publicării urmelor arheologice din această zonă. Nivelul cercetării și publicării materialului arheologic privind secolul X în Transilvania, se află pe ultimul loc în Bazinul Carpat.¹ Trebuie să menționăm și faptul că arheologia transilvăneană a debutat oricum cu un handicap de 50 de ani, iar astfel nivelul de cercetare și publicare din Slovacia, Ungaria, Iugoslavia prezintă deosebiri de nivel profesional clare.

La aceste deosebiri se adaugă și faptul că din cauza amestecului politicului, cercetarea din Transilvania a avut mult de suferit. Așa cum va reieși din prezentarea noastră, se va vedea clar cum a fost influențată cercetarea de anumite ideologii politice, de anumite aspirații naționale. Totodată, este foarte important statutul politic al Transilvaniei în aceste perioade.

Pentru a vedea mai clar nivelul cercetării arheologice, am încercat sistematizarea pe perioade a gradului de intensitate de săpătură și publicare.

* Institutul de Arheologie V. PÂRVAN; București, H. COANDA 11, RO-71119
(colectivul prof. dr. Radu HARHOIU)

I. 1896–1905. Se caracterizează prin punerea bazei cercetării arheologice profesioniste în Transilvania. Astfel, data de 1896 marchează prima descoperire, de 4 morminte, de la Gâmbaş (publicate chiar în acel an), care va fi urmat de alte săpături tot acolo, rezultând încă 5 morminte (nepublicate până la ora actuală). Sfârșitul acestei perioade „romantice” este marcată de opera monumentală a lui J. HAMPEL, care, prin publicarea unui număr impresionant de descoperiri din perioada „descălecatului” sau din alte perioade, a oferit specialiștilor posibilitatea de identificare a descoperirilor arheologice din aceste epoci. Lucrarea lui HAMPEL a determinat o „explozie” a descoperirilor și a publicațiilor în întreaga Transilvanie, despre toate epocile, inclusiv despre descălecatul maghiar.²

Acestei situații aparține și un alt amănunt, care mai mereu se uită. În 1899, regele Ungariei, Franz Iosif I îl numește pe cunoscutul arheolog al Muzeului Național Maghiar (înființat în 1802), Béla PÓSTA conducător al catedrei de arheologie de la Cluj. Astfel, de numele lui se va lega punerea bazelor școlii arheologice transilvănene, care a influențat mult dezvoltarea arheologiei din Bazinul Carpatic. Din școala lui PÓSTA provin figuri mari ale arheologiei acestui secol din Transilvania: István KOVÁCS și Márton ROSKA.

II. 1905–1914. Dezvoltarea remarcabilă a întregii Austro–Ungariei din toate punctele de vedere, a avut consecințe faste și asupra dezvoltării spiritului de a se ocupa de arheologie. Ca și consecință a acestor factori favorabili, săpăturile au pornit și în Transilvania, și apar și publicațiile. Astfel, în 1906 apare publicația despre garda de spadă de la Dej³, iar în anii următori sunt organizate săpături la Gâmbaş (1912), Lopadea Nouă (1913), Alba Iulia (1911), Cluj-Napoca (1913)⁴. O parte din aceste săpături sunt publicate, dar izbucnirea primului război mondial a anulat o mare parte din planuri.⁵

Se cuvine să amintim și săpăturile de la Hunedoara și Moldovenești din 1912–1913, publicate în 1913 și 1914,⁶ deși intră în tema noastră doar într-o mică măsură.

Așa cum reiese, anii de la începutul acestui secol reprezintă o etapă importantă și bogată, atât din punctul de vedere al săpăturilor, cât și al publicațiilor. Evident, există deosebiri de nivel, deoarece profesioniștii I. KOVÁCS și M. ROSKA nu se pot compara sub nici un aspect cu amatorii K. HERPEY, I. TÉGLÁS sau J. BODROGI.

III. 1920–1939. Perioada interbelică a reprezentat un regres enorm față de avântul perioadei anterioare. Astfel, în cele două decenii n-a fost executată nici o săpătură arheologică, și doar norocului datorăm două publicații despre două necropole, respectiv un mormânt. Este vorba de mormântul izolat de la Dârjiu, a cărui cercetare a fost pur și simplu interzisă de C. DAICOVICIU⁷, respectiv publicarea mormintelor 10–12 de la Gâmbaş.⁸ A mai apărut un mormânt cu resturi de cal la Călnic, care va fi amintit abia în 1971.

IV. 1940–1945. Revenirea Transilvaniei de Nord la Ungaria a determinat un alt avânt al specialiștilor, care se ocupau cu această problemă. Astfel, în 1941 tânărul Gyula LÁSZLÓ reia săpăturile de la Cluj-ZÁPOLYA (DOSTOIEVSKI), la care se adaugă publicarea celor 7 morminte săpate în 1913 de I. KOVÁCS⁹. Gy. LÁSZLÓ la rândul lui publică mormintele săpate de el în 1943 și în 1945.¹⁰ În 1943, K. HOREDTE publică descoperirile de la Călnic¹¹, iar tot în acest an, M. ROSKA publică buterola de spadă de la Alba Iulia,¹² iar Z. SZÉKELY în 1945 mormântul izolat de la Sfântu Gheorghe–Epreștet¹³. Tot în cartea lui Gy. LÁSZLÓ sunt publicate descoperirile fortuite (foarte probabil ale unui mormânt) de la Eresteghin-Zádogostet¹⁴.

V. 1948–1960. Perioada imediat următoare războiului mondial a determinat o restruc-turare politică, care nu a avantajat deloc știința arheologică. Chiar dacă au fost organizate mari campanii de săpături arheologice, pentru secolul X rezultatele nu pot fi considerate concludente.

Totodată, în această perioadă apare un fenomen în rândul arheologilor, respectiv în arhe-

ologie, de a nu publica materialul arheologic (!). Prin programe venite de sus, arheologii trebuiau să cerceteze situri, care erau al slavilor, iar mai apoi pe protoromâni. Mulți arheologi s-au raliat acestei ideologii, dar au existat și specialiști, care și-au îndeplinit profesia lor cu cinste.

Din această perioadă sunt cunoscute trei descoperiri, dar nici una publicată. Trebuie să menționăm descoperirile de la Cluj-Napoca-str. Farkas (mai târziu CHIROVSKI, iar mai apoi KOGĂLNICEANU).¹⁵ A mai apărut încă o descoperire, cea de la Simeria Veche, rămasă până la ora actuală nepublicată.

VI. 1960–1970. Deceniul al șaselea reprezintă o perioadă mult mai benefică pentru descoperirile privind această perioadă. Astfel a fost săpat parțial necropola de la Noșlac, cele 18 morminte, apoi cea de la Blandiana „B”, un mormânt tot de la Blandiana¹⁶, respectiv a mai fost documentată o spadă, cea de la Ernei, și au apărut resturile unui nou mormânt la Căpeni. Din aceste rezultate a fost publicată doar necropola de la Blandiana (K. HOREDȚĂ însă nu a recunoscut că aceasta aparține orizontului funerar maghiar din secolul X), respectiv spada de la Ernei și potcoava de la Căpeni la începutul deceniului următor.¹⁷ Necropola de la Noșlac a rămas până în zilele noastre nepublicată.

VII. 1970–1980. În acest deceniu, putem documenta patru descoperiri: cele de la Cipău, Deva, Jigodin, Sângeorgiu. Nici una n-a fost publicată (avem doar o schiță despre inventarul mormântului 7 de la Deva). Trebuie menționat că la sfârșitul deceniului încep săpăturile de mare amploare de la Alba Iulia–Stația de Salvare.

VIII. 1980–1990. Deceniul al IX-lea al secolului nostru va rămâne fără îndoială unul din cele mai importante pentru cercetarea Bazinului Transilvaniei din secolul X. Au fost cercetate mai ales centrele probabile ale descălecatului maghiar: Alba Iulia, Cluj-Napoca (deși din alte considerente și scopuri). Putem vorbi de succese importante mai ales la Alba Iulia: au fost cercetate necropolele II–III de la Stația de Salvare,¹⁸

a fost identificat mormântul izolat de călăreț din partea de SV a cetății, respectiv au fost colectate descoperiri izolate din fostul palat APOR, respectiv o spadă din colecția CSERNI.

La Cluj, în 1985, cu prilejul săpăturilor în cadrul unei necropole romane, au fost identificate 26 de morminte aparținând orizontului funerar maghiar. La Blandiana, în locul identificat de HOREDȚĂ cu câteva decenii mai devreme, arheologii din Alba Iulia au efectuat săpături de salvare, descoperind o necropolă bulgară din secolul al IX-lea. La marginea necropolei, care a fost distrusă de Mureș, a fost identificat un mormânt cu un inventar și ritual funerar foarte interesant, acesta din urmă a fost datat în secolul al X-lea, fiind atribuit orizontului funerar maghiar. Tot în acest deceniu au fost identificate resturile inventarului unui mormânt la Benic.

Așa cum reiese, putem vorbi de un deceniu extrem de prodigios din punct de vedere al săpăturilor. Nu același lucru putem constata despre publicarea materialului.

Astfel, cele două necropole mari de la Alba Iulia (II–III) n-au fost publicate nici până în zilele noastre. Aceeași soartă a avut și necropola de la Cluj-Napoca-str. Pata.¹⁹ Nu este publicat nici toporul-ciocan descoperit în jurul fostului palat al familiei APOR.

Specialiștii nu prea au dat osteneala de a publica aceste mărturii importante ale secolului al X-lea. Cu toate acestea, au fost publicate descoperiri mai mici, care nu au necesitat o muncă științifică prea mare. Este vorba de mormântul de la Blandiana, respectiv cea de la Alba Iulia–SV Cetății²⁰.

IX. 1990–1999. Ultimul deceniu al secolului nostru nu poate fi caracterizat nici acesta la rândul lui unul cu rezultate remarcabile. Cu schimbarea politică, ar fi putut fi totuși mult mai bine exploatată colaborarea cu arheologia maghiară, dar ar fi putut fi relansate și săpăturile, respectiv publicațiile. Din păcate, nu s-a întâmplat așa. Mentalitatea veche continuă să domine, blocajul structurilor mentale nu au permis până acum o dezvoltare normală a acestei discipline.

Astfel, în nouă ani putem documenta doar două săpături: Alba Iulia-str. Brândușel, respectiv

Orăștie. Spre meritul autorilor săpăturilor, ambele s-au publicat foarte repede după executarea lucrărilor.²¹

La mijlocul acestui deceniu a apărut publicația despre spada de la Deva, iar mulțumită lui R. R. HEITEL spada de la Alba Iulia.²²

La finalul acestei prezentări de situație a săpăturilor și a publicațiilor se impun câteva constatări:

1. În primul rând, câteva date statistice. Din 40 de descoperiri 11 pot fi socotite săpături exhaustive, alte 9 sunt parțiale. Cunoaștem 17 descoperiri izolate, iar despre alte trei săpături nu știm dacă au fost exhaustive sau nu. Din păcate, săpăturile exhaustive sunt cele care n-au fost publicate sau au fost publicate parțial, mai degrabă pentru popularizare decât pentru știință.

2. Acest nivel se reflectă destul de puțin în publicații. Astfel, în cazul numai a 16 descoperiri a fost publicat întregul material, iar de 11 ori descoperirile sunt morminte izolate sau descoperiri fortuite, și doar de 5 ori aparțin unor necropole (Fig. 4).

3. 16 descoperiri au fost publicate în totalitate, 8 au fost publicate parțial, iar despre alte 16 descoperiri nu avem decât menționări (Fig. 1/1–2).

I. Rituri și ritualurile funerare.

În definierea orizontului cultural stepic în Bazinul Transilvaniei, ca și în alte zone ale Bazinului Carpat, un rol primordial joacă ritualurile funerare. Ritualurile funerare oglindesc sentimentele și emoțiile umane resimțite la trecerea în lumea de dincolo fie a unei rude, fie a unui conducător etc. Decesul unui membru al comunității determină o reacție instituționalizată a celor rămași în viață, care în perioada, de care ne ocupăm, au dobândit trăsături specifice prin expresivitatea lor de excepție. Analiza ritualurilor funerare ne apropie mai mult de spiritualitatea oamenilor secolului X.

II. Ritualul funerar. Orizontul cultural stepic cunoscut de la începutul secolului al X-lea în Bazinul Carpat, are drept rit funerar înhumația.

III. Poziția necropolelor. (Fig. 11) Al doilea aspect, pe care trebuie să-l urmărim, este poziția topografică a necropolelor. Analizele realizate pe marginile acestui subiect²³ au arătat că purtătorii orizontului cultural stepic au preferat ca loc de înmormântare mai ales relieful mai înalte (dealuri), zone aflate în apropierea unor râuri, dar cunoaștem și alte tipuri de înmormântare, de exemplu înmormântările secundare în tumuli preistorici²⁴ (mai ales pe câmpia Tisei) sau cimitire plane²⁵. Spre deosebire de Bazinul Tisei, în Bazinul Transilvaniei unde există forme de relief proeminente, locurile de înmormântare au fost stabilite mai ales pe terasele dealurilor sau chiar pe vârful acestora. În situațiile când cimitirele nu sunt amplasate în locuri mai înalte, ci pe terenuri plate, se respectă „legitatea” poziționării pe lângă ape curgătoare.

Pe baza acestor considerente se pot distinge trei tipuri de amplasare în teren a locului de înmormântare în Bazinul Transilvaniei:

1. Primul tip de amplasare a necropolelor cuprinde siturile aflate pe terasele înalte ale dealurilor. Asemenea cazuri cunoaștem de la Blandiana „B”, Cluj–str. ZÁPOLYA, Deva–Micro 15, Eresteghin, Lopadea Nouă, Orăștie–Dealul Pemiilor, X2, Sfântu Gheorghe–Eprestető, Turda–Tündérhegy.

2. Al doilea tip de amplasare a necropolelor cuprinde siturile aflate pe vârful dealului. Pentru această situație cunoaștem exemplele oferite de necropolele de la Alba Iulia–SV Cetății, Cluj–Napoca–str. Pata, respectiv necropola de la Gâmbaș–Măgura.

3. Situația necropolelor mai mari pe terenuri plate constituie al treilea tip de amplasare. Acestui tip îi aparțin necropolele de la Alba Iulia–str. Brândușel și Stația de Salvare II–III, Blandiana „A”, Cluj–Napoca–str. M. KOGĂLNICEANU nr. 23, Noșlac–Pompa de apă. Cu excepția necropolei de la Blandiana și a mormântului izolat (?) de la Cluj–Napoca–str. M. KOGĂLNICEANU nr. 23, toate celelalte necropole se întind pe suprafețe mari.²⁶

4. Separate într-o a patra grupă, am în cadru descoperirile, despre care nu avem date topografice. Din păcate, acestea nu sunt numai

descoperiri izolate, ci și morminte izolate sau chiar necropole. Numărul lor este destul de mare (22 de puncte).

Pe baza acestor date putem spune că descălecătorii stepici aveau o preferință specială pentru locurile mai înalte, în unele cazuri membrii comunității fiind înmormântați acolo. Alegerea unui astfel de loc nu este specifică numai teritoriului transilvănean, ci este cunoscută și în celelalte microregiuni ale teritoriului Bazinului Carpatic.

Prima situație topografică a necropolelor se regăsește într-un număr foarte mare de situri, în toate zonele Bazinului Carpatic.

În schimb, poziția topografică din grupa a doua este cunoscută într-un număr mult mai limitat de cazuri. Pentru a oferi o imagine mai veridică, amintim situațiile de la: Biharea, Szeghalom-Kováshalom, Beregovo (Beregszász)-Kishegy, Zemplin (Zemplén)-Szélmalomdomb, Streda nad Bodrogom (Bodrogszerdahely)-Bálványhegy, Szabolcs-Vontatópart, Tarcal-Rimai dűlő, Bordány, Karos-Eperjesszög II-III., Dormánd-Hanyipuszta, Eger-Szépasszonyvölgy, Karancsalja-Lapostető, Karancslapújtő-Nyárvas dűlő, Piliny-Leshegy, Sósartyán-Murahegy, Penc-Tuszkulánnum, Gödöllő-Öreghegy, Szob-Kiserdő, Budapest-III. Csillaghegy, Budapest-III. Csúcshegy, Tatabánya-cementgyár, Bana-Ördögásta Hegy, Gisc-Szőlő-hegy, Nagyvázsony-Nőzsér.²⁷

Amploarea alegerii locurilor de înmormântare pe înălțimi ne atrage atenția asupra cătorva probleme importante:

1. Alegerea acestei poziții topografice se regăsește mai ales în zona Tisei Superioare (Rakamaz, Zemplin, Beregovo, Streda nad Bodrogom, Tarcal, Karos), o altă concentrație importantă observăm în estul Câmpiei Mici (cu descoperirile de la Karancsalja-Lapostető, Karancslapújtő, Piliny, Sósartyán). A treia zonă de concentrație este zona de sud a Câmpiei Mici, unde avem descoperirile de la Szob, Budapesta, Bana, Tatabánya. În celelalte zone stabilirea cimitirului în vârful dealului este cunoscută foarte rar, motivul fiind probabil realitățile geografice.

2. Pe lângă realitățile geografice, trebuie să acordăm atenție și inventarului acestor cimi-

tire. Necropolele amplasate pe vârfuri de deal din zona Tisei superioare reprezintă cele mai bogate locuri de înmormântare cunoscute până acum, cuprinzând morminte cu o concentrație impresionantă de însemne de rang.

În celelalte zone, cimitirile sunt mai sărace în ansamblu, doar unele se remarcă cu inventar relativ bogat. Astfel, trebuie amintite cele de la Gödöllő, Bana, Eger, Bordány, Budapest-Csúcshegy. Această situație putem constata și în Bazinul Transilvaniei, unde cimitirele de la Cluj reprezintă față de celelalte descoperiri un statut material și social net superior.

Precum am văzut, necropolele situate pe vârfurile dealurilor conțin un inventar bogat, și din punct de vedere chorologic răspândirea lor se încadrează în aria de răspândire a mormintelor cu însemne de rang (sabie cu garnitură și sabie simplă, tolbe de arc cu aplici, centuri cu aplici).²⁸

În general, în aceste necropole sunt înmormântați comunități mai mici.

Morminte singulare cunoaștem de la Tatabánya, Alba Iulia-SV Cetății, Bordány, Budapest-Csillaghegy, Gic, Karancsalja-Lapostető, Zemplin. Necropolele mici, de câteva persoane, sunt cunoscute de la Bana, Beregszász, Bordány, Budapest-Csúcshegy, Gödöllő, Moșorin, Nagyvázsony, Penc, Piliny-Leshegy, Sósartyán-Murahegy, Szabolcs-Vontatópart, Tarcal. Necropole mijlocii (10-30 de înhumați) sunt identificați la Cluj-Napoca-str. Pata și ZÁPOLYA (DOSTOIEVSKI), Gâmbaș-Măgura, Karos III., Streda nad Bodrogom, Rakamaz, Biharea, Dormánd, Eger-Szépasszonyvölgy. Necropole ale unor comunități mai mari (30-80 de morminte) au fost identificate numai de două ori pe vârfurile unor dealuri: Karos II. și Szob-Kiserdő.

Cronologic, aceste necropole pot fi data-te mai ales în prima jumătate a veacului al X-lea, iar într-un număr mic de descoperiri pot fi atribuite sfârșitului secolului (Szob-Kiserdő). Aceeași constatare putem avea și despre descoperirile din Transilvania (Fig. 11).

Topografia necropolelor cunoaște și o a treia situație: necropolele așezate pe un teren plan. Asemenea situații am putut documenta mai ales în Câmpia Tisei, la Magyarhomorog, Szentés-Szent-

lászló, Timișoara-Cioreni, Szeged-Algyó, Majs, Halimba etc. Aceste necropole cuprind un număr considerabil de morminte, care pe baza inventarului se grupează în morminte de luptători, iar în altă parte a necropolei se înmormântează grupuri de indivizi cu inventar foarte sărac (Timișoara-Cioreni, Szentes-Szentlászló, Magyarhomorog). Topografia, dar în același timp și structura acestor necropole se aseamănă foarte mult cu cele din Bazinul Transilvaniei: Noșlac, Alba Iulia-str. Brândușel, Alba Iulia-Stația de salvare.

Fără a tenta demonstrarea unei legități în alegerea amplasării pe criteriile topografice a necropolelor după stratificarea socială, putem afirma (așa cum vom vedea mai târziu) că în general comunitățile mai mici preferau mai ales înălțimile, iar comunitățile mai mari „populau” necropolele aflate pe terenuri plate. Evident, o legitate totdeauna respectată nu a existat. Astfel, cunoaștem un număr important de necropole mari, care s-au situat pe dealuri sau au folosit teluri preistorice, de exemplu Vârșand.

I.III. Groapa. Datorită modului nesatisfăcător de investigare și documentare a săpăturilor arheologice ca și datorită modului prea sumar de publicare, documentația despre gropile de morminte (forma, aranjarea, adâncimea, lățimea, ritualurile practicate în cadrul gropii) se află într-un stadiu precar.

I.III.1. 1. Forma gropilor (Harta 2). În ciuda informațiilor incomplete despre forma gropilor în epoca, de care ne ocupăm, se remarcă diversitatea formelor. Cunoaștem gropi rectangulare, de multe ori cu colțurile rotunjite, dar și un alt tip al formei de groapă, cel trapezoidal.

Forma rectangulară de groapă cu colțurile rotunjite a fost documentată la Alba Iulia-Stația de Salvare,²⁹ la Cluj-str. Pata; la Cluj-ZÁPOLYA (m.1-7), Blandiana „A” (m. 2); Blandiana „B” (m. 1-9, 11-13, 14, 16), Gâmbaș (m. 1-4, A-C (10-12)), Orăștie-Dealul Pemilor (m. 1, 5, 7, 8).

Groapă trapezoidală a fost documentată într-un număr mult mai mic: Cluj-ZÁPOLYA (m. 10) (Fig. 2:1), respectiv Orăștie-Dealul-Pemilor (m. 2, 4).

Dacă prima formă este folosită pe scară largă, a doua, cea trapezoidală se regăsește într-un număr foarte mic de descoperiri. Pentru această formă de groapă cunoaștem analogii de la Bánkeszi, Bátorkeszi, Streda nad Bodrogom, Csátalja, Halimba, m. , Rovinka, Szabadkígyós, Szabolcs-Petőfi u., m. 324-325, Szarvas, Sereď, Zalavár, Bešeňov.³⁰ În cazul mormântului dublu de la Szabolcs, colțurile sunt puternic rotunjite.

Inventarul acestor morminte este datată în secolele X-XI.³¹ Din punct de vedere chorologic aceste descoperiri se concentrează mai ales pe Câmpia Mică³² (Bánkeszi, Bátorkeszi, Bešeňov, Rovinka, Sereď). Alte două descoperiri de morminte cu groapă în formă trapezoidală cunoaștem din zona superioară a Tisei (Streda nad Bodrogom, Szabolcs), apoi descoperiri din zona Câmpiei Tisa (Szabadkígyós, Szarvas). O descoperire avem de la confluența Dunării cu Sava (Csátalja), altele din jurul lacului Balaton (Halimba, Zalavár). Aceste constatări nu trebuie însă supraevaluate drept influențe culturale deoarece din cauza solului în unele regiuni ale Bazinului Carpatic forma gropii nu poate fi constatată.³³ Astfel de concluzii ar fi pripite.

I.III.1.2. Trebuie să menționăm și un alt aspect ce ține de forma gropii, respectiv cunoaștem exemple când podeau acesteia are formă de albie. În Bazinul Transilvaniei asemenea situație a fost constatată doar la Gâmbaș (m. 1). Situația este cunoscută în arealul habitatului maghiar din secolul X-XI la Budapesta, Dolny Peter II., Letkés-Tégláégető, Marcelová, Öttevény, Páli, Rád, Szarvas-Őszölő.³⁴ Cronologic, aceste cazuri sunt datate în mare parte în secolul X, doar cimitirul de la Szarvas a fost organizat în jurul bisericii.³⁵

I.III.2. Adâncimea gropilor de morminte. Chiar dacă avem la dispoziție puține date, ne putem forma o imagine despre problema adâncimii mormintelor. Astfel, în cazul a opt descoperiri avem date pe complexe despre adâncimea mormintelor, iar în cazul a trei necropole cunoaștem adâncimile extreme.

Potrivit autorilor săpăturilor de la Alba Iulia-Stația de Salvare, adâncimea mormintelor a

fost documentată și variază între 0,10 și 1,50 de m. Datele publicate despre necropola de la Cluj-Pata nu sunt relevante, dar din informațiile noastre obținute în urma discuțiilor purtate cu doamna Ioana HICA reiese că adâncimile mormintelor variază între 0,35 și 1,10 m.³⁶ La Gâmbaș, mormintele au fost descoperite între 0,40 și 0,80 m de adâncime.³⁷

Date pe complexe avem de la Alba Iulia–str. Brândușel unde pe 24 de morminte adâncimea generală este de 0,86 m; Alba Iulia–SV Cetății: 1,10 m (pe un singur mormânt); Blan-diana „A”: 1,70 m (pe un singur mormânt); Blan-diana „B”: 0,56 m (pe 11 morminte); Orăștie: 0,68 m (pe 9 morminte); Cluj-Zápolya: 1,26 m (pe 7 morminte); Cluj-Farkas: 1,40 m (pe un singur mormânt) (Fig. 3/1).

Calculat, adâncimea generală a mormintelor este de 89,34 cm. Această adâncime corespunde în general adâncimii cunoscute în cazul gropilor de morminte din necropolele maghiare din perioada secolului X din afara Bazinului Transilvaniei.

Cum reiese și din Fig. 3/1, există diferențe clare între adâncimile gropilor de mormânt din necropole. Se observă tendința ca adâncimea generală a gropilor din necropolele, care concentrează morminte bogate, să indice valori mai mari.

Gropile mormintelor de luptători, înmormântați cu resturile calului sau cu piese de harnașament (reflectând, potrivit principiului *pars pro toto* înmormântare simbolică a calului), au fost mult mai adânci decât cele ale mormintelor simple, fără arme. Astfel, gropile primei categorii – cele cu inventar mai bogat – au avut în medie 1,22 m adâncime, iar gropile mormintelor cu inventar sărac doar 0,81 m (Fig. 1/3).

Această conjunctură este într-o anumită măsură nesigură deoarece am avut la dispoziție un număr mult mai mare de morminte fără arme (39) decât cu arme (9), și până când nu vom dispune de date precise despre toate mormintele din necropolele nepublicate, rezultatele unui asemenea demers pot fi considerate foarte relative.

I.III.3. Lățimea și lungimea gropilor de morminte. Despre acest aspect avem doar câteva date. Doar în cazul mormântului 2 de la

Blandiana „B” cunoaștem lățimea gropii, care măsoară 0,60 m. La Gâmbaș autorul săpăturii a menționat că groapa mormântului 1 este foarte îngustă.

Despre lungimea gropii avem date numai de la Cluj-ZÁPOLYA; în cazul mormântului 2, groapa este lungă de 190 de cm, iar groapa mormântului 3 (copil) este de numai 102 cm.

I.III.4. Ritualul arderii în gropi (Fig. 13).

Ritualul arderii gropilor este foarte rar atestată, nu numai în Transilvania, dar în tot arealul Bazinului Carpatic. În Bazinul Transilvaniei asemenea situații databile în secolul X au fost documentate doar la Cluj-ZÁPOLYA (mormintele 1 și 7), respectiv după unele informații în necropola de la str. Pata. Această ultimă informație trebuie însă tratată cu multe semne de întrebare.³⁸ În m. 1 din necropola din str. Zápolya în jurul craniului pământul a fost ars, iar în mormântul 7 tot în jurul craniului s-au găsit multe fragmente de cărbune, indiciu al arderii rituale a gropii de mormânt. Aceeași situație o cunoaștem de la Alba Iulia–str. Brândușel, unde în mormântul 5 s-au descoperit urme de cărbune în dreptul femurului piciorului drept, și asemenea date avem și din mormântul 19.³⁹ Situația se repetă în necropola din secolul XI de la Moldovenești, mormintele 8 și 9.

Și această tradiție a ritualului poate fi urmărită de-a lungul secolelor X–XI (analogii din alte zone ale Bazinului Carpatic).⁴⁰

I.III.5. Cuptoare, vetre și instalații de foc cu scop ritualic (Fig. 13).

La Gâmbaș, în 1912 J. BODROGI a descoperit o instalație de foc (cuptor) la 0,60 m adâncime, construit din pietre care au fost legate între ele cu ajutorul lutului. Fumul ieșea printr-un orificiu al unuia din pereți. În fața gurii cuptorului a fost descoperit un craniu de cal și o săgeată cu vârf romboidal. Ținem să mai menționăm că întregul complex (cuptorul, craniul de cal și săgeata) a fost descoperit la sud-vest de necropolă, în imediata vecinătate a acesteia.⁴¹

Vetre și cuptoare folosite pentru prepararea mâncării în cadrul banchetului funerar sunt cunoscute și din alte regiuni ale Bazinului Carpatic. Menționăm descoperirile de la Dunaalmás, Sáros-

patak,⁴² care sunt datate în secolul X, dar asemenea descoperiri sunt cunoscute și în cazul marilor necropole din secolele X–XI: Kérpusza, Ptuj, Zalavár.⁴³ În cazul acestor cimitire este foarte greu de stabilit dacă aceste instalații au mai fost folosite și în secolul XI (excepție constituie Zalavár, datat din secolul XI). În cazul Transilvaniei însă această situație poate fi datat sigur în secolul X.

Precum putem remarca, descoperirile, care sunt legate de ritualul de ardere, de prepararea hranei pentru banchetul funerar, sunt caracteristice pentru aceleași așezări. Nu poate fi exclus ca aceste rituri să fi fost folosite de grupuri etnice aderate la triburile maghiare, întrucât descoperirile provin mai ales din necropolele care se situează în extremitățile Bazinului Carpatic sau poate fi fost influența slavă. Sunt întrebări la care încă nu putem răspunde.

I.V. Orientarea mormintelor.

Cele mai puține date le avem privind orientarea mormintelor. Astfel, numai de la Cluj–str. ZÁPOLYA avem date sigure despre șapte morminte, iar despre alte trei date aproximative. Despre toate celelalte descoperiri avem date aproximative (Orăștie–Dealul Pemilor, X2, Gâmbaș–Măgura) sau date aproximative pe totalitatea mormintelor.

Datele de la Alba Iulia–Stația de Salvare sunt: V–E, SV–NE, NE–SV, NV–SE, SE–NV.

De la Cluj–str. ZÁPOLYA avem orientări: NV–SE (m. 2), VNV 280°–ESE 100° (m. 3), VNV 290°–ESE 110° (m. 4), VNV 290°–ESE 110° (m. 5), VSV 250°–ENE 70° (m. 6), VNV 290°–ESE 110° (m. 7), V–E (m. 9–11).

De la Alba Iulia–str. Brândușel, Orăștie–Dealul Pemilor, X2, Gâmbaș–Măgura, Cluj–str. Farkas orientările sunt V–E.

Datele extrem de puține fac imposibil orice comentariu în această privință.

Totuși, pe baza informațiilor, de care dispunem, dar mai ales pe baza analogiilor din alte zone ale Bazinului Carpatic, mult mai bine documentate, se poate afirma că orientarea generală a fost V–E. Pe lângă această orientare cunoaștem și devieri, mai mult sau mai puțin importante. Astfel, este total nejustificată părerea majorității

arheologilor români, care socotesc că orientarea V–E reprezintă orientarea specifică unei populații creștine.⁴⁴

I.V. Amenajarea mormintelor. Amenajarea mormintelor, ca locuință a celui trecut în lumea de dincolo a beneficiat de atenția specială a rudelor sau chiar a întregii comunități. Uneori putem documenta aspecte rituale, care puteau exprima măsuri de prevenire a revenirii defunctului printre cei vii. Pentru această situație avem un număr important de exemple, dar clarificarea cutumelor, care generau astfel de ritualuri, este foarte greu de înțeles și explicat.

Pentru amenajarea mormintelor pe teritoriul transilvănean au fost utilizate importante resurse de piatră, lemn, la care se adaugă rămășițele monumentelor arhitecturale ale perioadei romane. Din aceste resurse, populația venită în aceste zone a beneficiat pe deplin.

Din păcate, autorul acestor rânduri este în imposibilitatea de a aprofunda această conjunctură, în primul rând din cauza nepublicării cercetărilor și săpăturilor arheologice, dar și din cauza săpăturilor nu tocmai sistematice de la începutul secolului. O serie de necropole cercetate prin săpături așteaptă încă să fie oferite circuitului științific, iar în ceea ce privește necropolele deja publicate, informațiile sunt adesea necorespunzătoare.⁴⁵ Constatările și mai ales concluziile trebuie să rămână în consecință extrem de prudente.

În stadiul actual al informațiilor nu putem să precizăm decât că materialele folosite la amenajarea mormintelor sunt piatra, cărămida, respectiv lemnul.

Din punct de vedere al modului de aranjare, mormintele pot fi încadrate în mai multe tipuri:

I.V.1.a. Mormintele acoperite cu un strat de piatră, defunctul fiind protejat cu un strat de piatră de o grosime de 0,20–0,30 m. Această situație am constatat la Alba Iulia–Stația de Salvare, Alba Iulia–str. Brândușel (m. 3, 4),⁴⁶. Analogiile acestei situații se regăsesc în necropolele de la Dévény, Dunaujváros, Ptuj, Szomotor, Streda nad Bodrogom, Tiszajenő, Veszprém, Zalavár (două morminte).⁴⁷ Aceste necropole sunt datate atât în secolul X, cât și mai târziu, în secolul XI.

I.V.1.b. Morminte din secolul X acoperite cu țegule refozitate luate din construcțiile romane sunt cunoscute de la Alba Iulia–Stația de Salvare, Alba Iulia–str. Brândușel.⁴⁸ Analogiile sunt cunoscute de la str. Zlatna (această necropolă nu este departe de marea necropolă de la Stația de Salvare), Báta, din secolul XI.⁴⁹

I.V.2. Morminte acoperite cu blocuri de calcar, unele de mari dimensiuni. Această amenajare este specifică numai Bazinului Transilvaniei, regăsindu-se la Alba Iulia–Stația de Salvare și în str. Brândușel.⁵⁰

I.V.3. Acoperirea mormântului cu lespede de marmură s-a realizat în cazul mormântului 13 de la Alba Iulia–str. Brândușel.⁵¹

I.V.4. Cunoaștem și situații când aceste materiale (piatră, țegule, calcar) apar laolaltă, integrate în cadrul aceleiași amenajări de morminte. Asemenea exemple cunoaștem de la Alba Iulia–Stația de Salvare, respectiv din str. Brândușel.⁵²

I.V.5. Morminte de pseudo-ciste, din calcar, țegule și pietre au fost descoperite la Alba Iulia–Stația de Salvare, respectiv din mormântul 20 din str. Brândușel.⁵³ În acest mormânt sunt cunoscute pietre de râu, care au fost amplasate pe conturul gropii. Analogii din spațiul Bazinului Carpatic cunoaștem de la Ptuj, Esztergom, Székesfehérvár, Jászdózsa unde au fost construite numai din piatră.⁵⁴

I.V.6. Morminte împrejmuite cu bucăți de pietre sunt cunoscute de la Cluj-ZÁPOLYA.⁵⁵ Din secolul XI în spațiul transilvănean mai cunoaștem exemplele de la Moldovenești, respectiv de la Zăbala.⁵⁶ Același obicei este documentat la Nyitra, Penc, Zalavár.⁵⁷ Îl putem data fără îndoială în secolul X, dar continuă și în secolul XI.

I.V.7. O situație particulară cunoaștem de la Gâmbaș⁵⁸ unde la picioarele defunctului au fost așezate bucăți de piatră.

I.V.8. În unele morminte se constată că pietre sau/și cărămizi au fost depuse pe capul, picioarele, pieptul sau/și locul organelor genitale ale defunctului. Probabil, aici constatăm obiceiul de împiedicare a revenirii mortului. Asemenea situații am putut documenta din spațiul transil-

vănean numai de la Alba Iulia–Stația de Salvare, unde într-un mormânt (nu cunoaștem numărul) bucățile de pietre au fost așezate pe craniul, locul organelor genitale, respectiv vârful picioarelor.⁵⁹ Această practică a depunerii de pietre sau cărămizi direct pe corpul defunctului este documentată și în alte descoperiri din Bazinul Carpatic, la Nitra, Sárbogárd, Streda nad Bodrogom, în necropolele, care aparțin secolului X,⁶⁰ și se menține și în veacurile următoare.⁶¹

I.V.9. Un aspect interesant al ritualului de înmormântare este piatra pusă sub cap (Fig. 2:/2–4). În acest sens, trebuie să amintim exemplele oferite de mormântul 4 de la Cluj-ZÁPOLYA, mormântul 11 de la Blandiana „B”, respectiv din Banat, mormântul 9 de la Timișoara-Ciorenii.⁶² Acest obicei de a pune „pernă” sub capul înhumatului poate fi observat în foarte multe necropolele maghiare din Bazinul Carpatic, databile în secolul X, numai că în aceste necropole a fost depusă șaua cu scărițe, din care de obicei rămân numai scărițele.⁶³ În aceste situații alături de defunct au fost depuse și resturile calului sau cel puțin piesele de harnașament. În mormintele de la Blandiana și Timișoara-Ciorenii resturile calului și piesele de harnașament lipsesc din inventar. Funcțiunea comună a șei și a pietrei în situațiile menționate, ca „perne” ale defunctului este identică și prin urmare nu este exclus ca simbolistica lor să fie comună. Pietrele depuse sub cap, folosite ca perne în lumea de dincolo, puteau să simbolizeze șaua sau invers. Totodată nu trebuie să uităm nici de aspectul cotidian deoarece omul acelor vremuri de multe ori folosea șaua în locul pernei, mai ales dacă era departe de casă.

Sprrijinirea capului pe materiale perisabile, care jucau același rol ca șaua sau piatra, a fost constatată de mai multe ori. În mormintele 2, 63, 73/1902 și 5, 26, 56/1905 de la Piliny-Sirmányhegy, mormântul 2 de la Nagybossány s-a putut observa existența pernei din material organic.⁶⁴ Poziția capului sugerează în mai multe morminte sprrijinirea capului pe materiale organice. Menționăm descoperirile Marcelová, Budapesta, Intapuszta, Páli, Szatymaz, Békés, Gerendás, Dormánd, Tiszabercel.⁶⁵ În aceste trei posibilități de sprrijinirea capului, din materiale diferite, vedem un numitor comun, un scop ritualic comun.

Reîntorcându-ne la problema bucăților de piatră așezate sub cap, trebuie să dezbatem în câteva cuvinte și originea acestui obicei. În primul rând, analogii cu alte orizonturi culturale ne determină să presupunem originea acestui fenomen la alte populații – în Transilvania cunoaștem și alte situații când apare acest obicei de ritual. Este vorba de mormintele 1, respectiv 6 de la Ciumbrud, necropolă, care a fost atribuit moravienilor, iar în ultima perioadă bulgarilor,⁶⁶ fără să fie lămurită problema cronologică a folosirii necropolei.⁶⁷ Foarte prudent, putem presupune două origini ale acestui ritual: originea slavă sau originea maghiară. Autorul acestor rânduri, consideră mai aproape de adevăr ultima posibilitate deoarece pe lângă descoperirile menționate avem la dispoziție și analogii etnografice, care ar susține această ultimă ipoteză.⁶⁸

I.V.10. Morminte căptușite cu lemn sunt cunoscute numai de la Alba Iulia–Stația de Salvare. Analogie din secolul X cunoaștem în mormântul de „conducător” (vezéri sír; Fürstengrab) de la Zemplin.⁶⁹

I.V.11. La Alba Iulia–Stația de Salvare (nu cunoaștem numărul mormântului), respectiv la Cluj–str. Zápolya,⁷⁰ mortul a fost pus pe o scândură de mesteacăn. O analogie a acestei situații se regăsește la Streda nad Bodrogom⁷¹.

I.VI. În mormântări în sicriu.

În secolul X obiceiul folosirii sicriului în arealul locuit de populația stabilită pe teritoriul Bazinului Carpatic este destul de limitat. Din Bazinul Transilvaniei doar din trei locuri cunoaștem acest obicei funerar, de la Alba Iulia–Stația de Salvare (sunt mai multe în mormântări cu sicrii), Blandiana-B, m. 2 și Cluj–str. Pata, m. 4.

Având în vedere descoperirile de până acum sicriile pot fi încadrate în două categorii:

I. Sicrie, realizate prin scobirea trunchiilor de copaci (monoxile).

II. Sicrie, la a căror construcție au fost folosite cuie.

Mormântul 2 de la Blandiana-B (unde s-au păstrat doar cuiele de la sicriu) se încadrează

în grupa a doua, iar mormântul 4 de la Cluj–str. Pata (s-au observat doar urme de lemn) se încadrează probabil în prima grupă.

Sicrie din prima grupă sunt cunoscute atât în zona Tisei Superioare (Kenézlő, Tuzsér, Zemplin), cât și în zona Biharei (Hajdúdorog-Temetőhegy, Hajdúdorog-Gyulás – s-ar putea ca aceste morminte să se încadreze în secolul XI). Grosul descoperirilor de până acum provin din zona Câmpiei Tisei mijlocii (Hódmezővásárhely-Szakállhát, Nádudvar-Mihályhalom, Szabadkígyós-Pálliget, Szabadkígyós-Tangazdaság, Szarvas-Káka, Szentes-Szentlászló) și din zona dintre Dunăre și Tisa (Áporka, respectiv Kecskemét–Madari tanya). În teritoriul de peste Dunăre (Dunántúl), din zona Balatonului, mai precis dintre Balaton și Dunăre cunoaștem patru descoperiri (Halimba, Sárbogárd, Zalaszentgróf, Zalavár-Récéskút).

Sicrie aparținând grupei a doua sunt cunoscute într-un număr mai mic de descoperiri din zona Tisei Superioare (Rétközberencs) și din partea estică a Câmpiei Tisei mijlocii (Hódmezővásárhely-Szakállhát, Szabadkígyós-Tangazdaság, Szentes-Borbásföld).

Din cele arătate mai sus reiese foarte clar faptul că în secolul X folosirea sicriilor din prima grupă cunoaște o amploare mult mai mare. Uneori însă constatăm apariția celor două tipuri în același cimitir, de exemplu la Szabadkígyós-Tangazdaság.

În necropolele Bazinului Carpatic în mormântarea în sicriu se extinde mai ales în a doua jumătate a secolului al X-lea, generalizându-se în necropolele din jurul bisericii (cronologic de la sfârșitul secolului al XI-lea)⁷². Acesta însă nici pe departe nu înseamnă că obiceiul nu a fost cunoscut în prima parte a veacului. Sicriile de la Halimba, Kenézlő, Szolyva, Tuzsér, Zemplin se datează în mod cert în prima jumătate a secolului al X-lea⁷³. Cum am putut observa, aceste descoperiri conțin sicrie ce se încadrează în prima grupă. Doar sicriul descoperit la Rétközberencs poate să aparțină primei jumătăți a veacului și aparține grupei a doua, celelalte descoperiri au fost datate cel mai devreme de la mijlocul veacu-

lui⁷⁴. Astfel, în stadiul actual al cercetărilor se pare că folosirea sicriilor din prima grupă premerge folosirea sicriilor din grupa a doua.

Aceleași constatări cronologice pot fi extinse și asupra descoperirilor din Bazinul Transilvaniei. Astfel, necropola de la Cluj–str. Pata premerge cronologic necropola de la Blandiana „B”, iar mormântul 4 (din al cărui inventar cunoaștem sabia) pare la rândul lui să aparțină primei părți a secolului X (eventual mijlocul veacului).

Din păcate, despre mormintele de la Alba Iulia–Stația de Salvare, care conțineau sicrie, nu avem date, dar cunoaștem datorită celui, care a făcut săpătura, că înmormântarea cu sicrie apare doar în faza din secolul al X-lea. Dacă constatarea este corectă, tradusă din limba arheologiei înseamnă că înmormântările în sicrie apar la Alba Iulia în secolul X, odată cu ungurii descălecători⁷⁵. Interesantă ar fi și încadrarea cronologică a mormintelor cu sicrie, dar în stadiul actual nu putem să spunem mai multe.

Privind originea obiceiului putem avea doar unele sugestii. S. TETTAMANTI a apreciat că obiceiul înmormântărilor în sicriu a fost preluat de maghiari în Bazinul Carpatic de la populația din zona Tisei Superioare⁷⁶. Părerea noastră este mai rezervată față de părerea cercetătoarei maghiare, dat fiind faptul că morminte cu sicrie cunoaștem atât din zona Magnei Hungarii⁷⁷, cât și din zonele Lebediei–Atelcuzului⁷⁸. Înșușirea acestui obicei, din punct de vedere logic, după părerea noastră ar aparține epocii premergătoare descălecatului, iar în Bazinul Carpatic depunerea defunctului s-a generalizat numai, preluarea creștinismului contribuind în etapa finală în mod decisiv.

I.VII. Poziția scheletelor.

I.VII.1. Poziția craniilor. Poziția craniilor în morminte poate fi următoarea: I. capul aplecat spre dreapta; II. capul aplecat spre stânga; III. capul cu privirea în sus. Trebuie remarcat că s-ar putea ca poziția capului să nu fie rezultatul ritului funerar, ci rezultatul putrezirii. Ni se pare totuși importantă documentarea tuturor situațiilor, în măsura posibilităților. Din păcate însă, de cele mai multe ori poziția craniului nu a fost documentată⁷⁹.

A. Capul aplecat spre dreapta. Această situație a fost documentată la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 3, 13; Blandiana „B”, m. 1; Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 7, 9.

B. Capul aplecat spre stânga. Această situație a fost înregistrată la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 1, 9; Blandiana „A”, m. 2; Blandiana „B”, m. 5; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 4, 5, 6.

C. Cu privirea în sus, care după părerea noastră este cea naturală, fusese înregistrată la Blandiana „B”, m. 11. Foarte probabil însă de cele mai multe ori poziția craniului a fost intenționată.

I.VII.2. Poziția mâinilor. Poziția mâinilor în necropolele orizontului funerar stepic din secolul X cunoaște douăsprezece cazuri importante:

Poziția I, în care mâinile au fost întinse pe lângă corp. În această poziție au fost aranjate mâinile indivizilor din mormintele 1, 6, 8, 12, 21 de la Alba Iulia–str. Brândușel; mormintele de la Alba Iulia–Stația de Salvare (nu cunoaștem numărul mormintelor); mormintele de la Alba Iulia–str. Zlatna (nu avem nici aici date precise); mormântul 2 de la Blandiana „A”; mormântul 4 de la Blandiana „B”; Cluj–str. Pata, m. 26; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 4; Gâmbaș-Măgura, mormintele 1, 2, 3, 4, 10(A), 11(B), 12(C); Orăștie–Dealul-Pemilor, mormântul 3.

Poziția a II-a: mâna dreaptă este întinsă pe lângă corp, iar cea stângă a fost îndoită 90°. Această situație a fost documentată la Blandiana „B”, m. 11.

Poziția a III-a înregistrează situația inversă: mâna dreaptă a fost îndoită 90°, iar cea stângă a fost întinsă pe lângă corp. Situația aceasta a fost documentată la Cluj-Napoca–str. ZÁPOLYA, m. 2.

Poziția a IV-a: ambele mâini au fost îndoite 45°. Această poziție a mâinilor a fost documentată de la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 3, 4, 13, 15, 16, 20; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 7; Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 1, 7.

Poziția a V-a: mâna dreaptă a fost întinsă pe lângă corp, iar cea stângă a fost îndoită 45°. Descoperirile: Alba Iulia–str. Brândușel, m. 16, 19, 24; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 6.

Poziția a VI-a: Mâna dreaptă este îndoită 45°, iar cea stângă a fost întinsă pe lângă corp.

Descoperirile: Blandiana „B”, m. 5; Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 5; Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 6.

Poziția a VII-a: Măinile au fost trase puternic pe cele două clavicule, cca. 22,5°. O singură situație a fost documentată, mormântul 1 din necropola de la Blandiana „B”.

Poziția a VIII-a: Mâna dreaptă a fost îndoită pe piept în 45°, iar cea stângă a fost pusă pe bazin, în 90°. Descoperiri cunoaștem de la Alba Iulia–str. Brândușel, m. 18.

Poziția a IX-a: Mâna dreaptă întinsă pe bazin în 45°, iar cea stângă îndoită în 90°, așezată pe bazin. Cunoaștem un singur caz, de la Orăștie–Dealul Pemilor, m. 9.

Poziția a X-a: Mâna dreaptă este întinsă, și îndoită în 45°, fiind pusă pe bazin. Mâna stângă este adusă pe piept, fiind îndoită în 45°. Descoperire: Orăștie–Dealul Pemilor, m. 8.

Poziția a XI-a: Mâna dreaptă este îndoită în 60°, fiind pusă pe stern. Mâna stângă în schimb este întinsă pe lângă corp. Descoperire: Alba Iulia–str. Brândușel, m. 5.

Poziția a XII-a: Această situație este probabil întâmplătoare deoarece mâna stângă a defunctului lipsește. Foarte probabil este rezultatul putrezirii. Mâna dreaptă este îndoită în 45°, fiind pusă pe bazin. Descoperire: Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 10.

(Fig. 7/2, 6/2)

Cantitativ, cele 12 poziții ale mâinilor se deosebesc clar. Astfel, folosirea cea mai generală o înregistrăm în cazul primei poziții (de fapt este cea mai simplă). Pozițiile IV, V, VI sunt mai răspândite. Pozițiile VII, VIII, IX, X, XI sunt legate de unii cercetători de răspândirea înmormântării cu caracter creștin de rit ortodox printre maghiari.⁸⁰ Această părere ni se pare însă forțată deoarece înmormântări cu aceste poziții ale mâinilor apar încă din secolele III–IV⁸¹. De fapt, aceste poziții ale mâinilor apar mai ales în mormintele, care sunt datate pentru a doua jumătate a secolului X, dar nu numai în partea estică sau sud-estică a Bazinului Carpatic, ci în tot arealul regiunii. Cantitativ, la ora actuală nu putem urmări răspândirea chorologică în Bazinul Carpatic a pozițiilor de mâini, care sunt legate de

apariția creștinismului. Din această cauză este la fel de eronat a afirma că pozițiile mâinilor ar fi semnele de adoptare, ale răspândirii creștinismului de rit latin sau bizantin.

I.VII.3. Poziția picioarelor. În majoritatea cazurilor picioarele au fost întinse, dar există cazuri când picioarele n-au fost în poziția antropologică normală.

La Alba Iulia–str. Brândușel, m. 5 picioarele sunt aduse ușor spre corp. În m. 7 al acestei necropole picioarele sunt orientate haotic; în schimb la Orăștie–Dealul-Pemilor, m. 2 piciorul stâng este îndoit din genunchi, femurul formând cu tibia și peroneul un unghi de 130°. Aceste cazuri pot fi legate de ritualul de înmormântare, dar semnificațiile lor nu le mai putem desluși.

I.VIII. Însemnele de rang în morminte.

I.VIII.A. Poziția armelor în morminte.

Depunerea armelor în morminte formează fără îndoială o parte importantă a ritualului de înmormântare, iar poziția lor în morminte nu poate fi rezultatul întâmplării. La început însă să trecem la prezentarea pozițiilor diferitelor arme.

1. Poziția săbiilor. Sabia a fost o armă de temut, în confruntările directe. Menționată și de izvoarele literare, această armă a fost foarte probabil un însemn de rang important⁸². Numeroasele poziții ale sabiei în morminte au suscit un interes din partea arheologilor, deoarece în cazul anumitor morminte s-a observat anumite reguli de depunere a acestei arme. Astfel, în cazul tuturor celor trei morminte considerate „de conducători” (vezéri sír; Fürstengrab) de la Zemplin și Karos necr. II/52, respectiv necr. III/11 sabia apare în aceeași poziție, pe partea stângă a înhumatului, dar în sens invers, cu vârful spre craniul înhumatului. Această poziție nu poate fi urmărită din păcate în cazul celorlalte morminte de conducători deoarece aceste morminte n-au fost găsite „in situ”. În cazul celor trei morminte săpate corespunzător săbiile au fost depuse ritualic, în poziție clar stabilită și nu la voia întâmplării. Acest mod de a depune sabia în mormintele secolului al X-lea se asociază cu concentrarea importantă a însemnelor de rang, exprimând statutul important social, militar și po-

litic al defuncțiilor. Urmele acestui obicei au fost detectate de arheologi în necropolele de la Karos.

Observațiile reputatului arheolog L. RÉVÉSZ ne-au determinat să analizăm cât se poate de serios regulile de poziționare a săbiilor din mormintele Bazinului Transilvaniei, urmând să urmărim această problemă și în celelalte descoperiri din necropolele Bazinului Carpatic.

Din păcate, din cele 10 descoperiri (sau 9!) avem informații clare despre poziția săbiilor numai în cazul a 7 morminte. Nu avem informații despre poziția sabiei din mormântul 5–9? de la Gâmbaș (de fapt nu cunoaștem nici numărul de mormânt), respectiv de la Târgu Secuiesc (nu cunoaștem nici măcar tipul sabiei, și astfel datarea vestigiilor arheologice în secolul X este pusă sub semnul întrebării). Mormântul Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 1 a fost deranjat, jefuit, în consecință poziția resturilor de sabie în mormânt nu mai corespunde poziției originale.

Poziția I: sabia este depusă în dreapta femurului. În aceste situații au fost depuse săbiile din mormintele 4 și 25 din necropola de la Cluj–str. Pata⁸³.

Poziția II: de la mijlocul humerusului drept, până aproape de genunchi. Această situație a fost documentată în cazul mormântului 4 din necropola de la str. ZÁPOLYA. În aceeași poziție a fost depusă și sabia din mormântul 1 de la Gâmbaș⁸⁴.

Poziția III: sabia este așezată pe partea stângă a individului, lângă partea superioară a humerusului stâng, aproape de genunchi. În această poziție găsim sabia din mormântul 10 de la Cluj–str. ZÁPOLYA⁸⁵.

Poziția IV: sabia fiind pusă pe piciorul stâng. Această poziție a sabiei este cunoscută din mormântul 6, din necropola de la Cluj–str. ZÁPOLYA⁸⁶.

5. Poziția V: resturile sabiei au apărut între cei doi genunchi ai persoanei din m. 11 de la Blandiana „B”⁸⁷.

2. Poziția spadelor. Cu o funcție asemănătoare, dar necesitând un alt mod de luptă, spadele au fost preluate foarte probabil din a doua jumă-

tate a secolului al X-lea⁸⁸. Demersul nostru este același ca și în cazul săbiilor. Din păcate, cantitatea de informații se deosebește de informațiile referitoare la săbii. Astfel, din cele 6 descoperiri doar una este descoperită „in situ”, celelalte fiind descoperiri izolate. Este vorba de spada de la Deva, care apare pe lângă brațul stâng al persoanei din mormântul 7 de la Deva (Fig. 4/6)⁸⁹.

3. Poziția topoarelor. Informații la fel de puține avem despre poziția topoarelor. Doar pozițiile a două topoare le cunoaștem din cele 8 morminte, care conțineau această armă⁹⁰.

3.1. Toporul din mormântul 19 de la Cluj–str. Pata a fost așezat în dreapta femurului drept al persoanei înmormântate⁹¹.

3.2. Toporul din mormântul 3 de la Gâmbaș a fost descoperit pe lângă mâna stângă⁹².

4. Poziția lăncilor. Nu avem nici o informație despre poziția celor două lănci cunoscute. La Sfântu Gheorghe–Epreștető mormântul a fost deranjat de muncitori, iar lancea de la Eresteghin provine dintr-un mormânt distrus, al cărui inventar a ajuns mult mai târziu în muzeu⁹³.

5. Poziția plăcilor arcului. Aceași lipsă de informații ne împiedică să prezentăm poziția rămășițelor arcului din necropolele de la Alba Iulia–Stația de Salvare–necr. II–III (multe morminte cu resturi de arc, unele dintre plăci decorate cu cercuri concentrice); Cluj–str. Pata (4 sau 12?), morminte cu resturile arcului); Deva, mormântul 2(?). Mormântul reconstituit de la Cluj–ZÁPOLYA a fost distrus de muncitorii descoperitori⁹⁴.

6. Poziția tolbei de săgeți. Cantitatea de informație este mult mai mare decât în cazul ultimelor două categorii de arme prezentate. Cu toate că există multe alte descoperiri, în care nu cunoaștem poziția tolbei în mormânt din cauza nepublicării materialului arheologic⁹⁵, datorită celorlalte descoperiri putem să facem o discuție privind problema.

Săgețile, din care însă au rămas numai vârfurile din fier, au fost puse în tolă, cu excep-

ția mormântului 11 din necropola de la Blandiana „B”, în care vârful de săgeți au fost depuse pe lângă laba piciorului stâng, iar resturile tolbei s-au găsit între cei doi genunchi.

Poziția I: în mormântul 2 de la Blandiana „A” a apărut fixatorul din fier al tolbei, pe lângă partea dreaptă a corpului scheletului⁹⁶.

Poziția II: pe lângă piciorul drept, de la sold până la capătul tibiei – așa a apărut tolba din mormântul 6 de la Cluj–str. ZÁPOLYA (Fig. 4/4)⁹⁷.

Poziția III: de pe cotul stâng până aproape de genunchiul stâng. Această poziție se poate documenta în cazul mormântului 4 din necropola de la Cluj–str. ZÁPOLYA (Fig. 4/2)⁹⁸.

Poziția IV este documentată în mormântul 11 de la Blandiana „B” (Fig. 2/5). Aici resturile tolbei s-au găsit între cei doi genunchi⁹⁹.

7. Poziția vârfulor de săgeți.

Poziția I: pe lângă partea superioară a brațului drept. Această poziție a vârfulor de săgeți se cunoaște de la Gâmbaș, mormântul 5–9⁷, din care cunoaștem 7 vârfulor de săgeți¹⁰⁰.

Poziția II: vârfulor de săgeți apar în mâna dreaptă a defunctului. Acest caz este cunoscut de la Orăștie, mormântul 7, în care s-au descoperit 5 vârfulor de săgeți¹⁰¹.

Poziția III: la capătul humerusului stâng, aici au apărut cele 5 vârfulor de săgeți de la Orăștie, mormântul 6,¹⁰²

Poziția IV: sub umărul stâng, un vârf de săgeată având această poziție este cunoscut din mormântul 16 de la Cluj–str. Pata.¹⁰³

Poziția V: pe partea stângă a corpului, așa au apărut vârfulor de săgeți din mormintele 1, respectiv 3 de la Gâmbaș. Din mormântul 1 cunoaștem 6 vârfulor de săgeți, iar din mormântul 3 nu cunoaștem numărul vârfulor de săgeți.¹⁰⁴

Poziția VI: pe cotul stâng, în tolba. Cunoaștem o singură descoperire, cea de la Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 4, din care provin 5 sau 6 vârfulor de săgeți.¹⁰⁵

Poziția VII: Pe bazin sunt cunoscute 4 vârfulor de săgeți, de la Blandiana „B”, mormântul 4.¹⁰⁶

Poziția VIII: este cunoscut de la Cluj–str. Pata, mormântul 20. Acolo, două vârfulor de săgeți sunt cunoscute de pe genunchiul stâng¹⁰⁷.

9. Poziția IX: pe lângă soldul stâng, din mormântul 10 de la Cluj–str. ZÁPOLYA sunt cunoscute 8 vârfulor de săgeți.¹⁰⁸

10. Poziția X: la vârful labei piciorului, din mormintele 11 și 15 din necropola de la Blandiana „B” sunt cunoscute două, respectiv o săgeată¹⁰⁹.

11. Poziția XI: vârfulor de săgeți (nu cunoaștem numărul) au apărut la jos de sold (nu este precizat care) în mormântul 4 de la Gâmbaș.¹¹⁰

7.2. Simbolistica vârfulor de săgeți. În cadrul arheologiei maghiare problema vârfulor de săgeți depuse în morminte a fost discutată mult timp: au desemnat rangul persoanei¹¹¹ sau rolul lor este legat de traversarea de către defunct a straturilor din lumea de dincolo¹¹²? Problema rămâne încă sub discuție deoarece nici unul din arheologii menționați nu putea să argumenteze în mod convingător pozițiile sale.

La sfârșitul acestei prezentări se impun câteva constatări referitoare la poziția armamentului în morminte. A fost oare rezultatul întâmplării că armamentul apare în partea dreaptă sau stângă a defunctului sau este rodul gândirii, crezului oamenilor acelor vremuri? Nu trebuie să uităm că în aceea epocă orice semn, manifestare reprezenta mai mult decât un simplu aspect cotidian. Răspuns la aceste întrebări însă deocamdată nu suntem în măsură să dăm.

În general nu am reușit să disting nimic consecvent, legic în ceea ce privește locul depunerii armelor, poziția armelor fiind/pare foarte variată, depinzând foarte probabil de inspirația de moment a celor care înhumau și nu de o regulă stabilită înainte în funcție de statutul social, individual, obiceiuri comunitare etc. (vezi și Fig. 4).

I.IX. Ofrande în morminte.

I.IX.1. 1. Ceramica în morminte. Ceramica apare în morminte cu scopul de a păstra

ofranda de mâncare sau băutură, pe care familia acordă celui înmormântat pentru a avea resurse în lumea de dincolo.

Tipurile de vase din necropolele secolului X sunt miniaturale¹¹³, deci funcționalitatea practică a recipientelor de a păstra resurse de hrană a fost neglijată preferându-se un substitut simbolic. Din păcate, nepublicarea materialului, respectiv lipsa datelor antropologice ne împiedică în a pătrunde mai adânc în analiza acestui fenomen.

Din puținele date, pe care avem la dispoziție, am constatat că în unele cazuri în recipientele ceramice a fost depusă mâncare. Exemplele acestei practici se regăsesc în mormântul 3 de la Cluj-str. ZÁPOLYA, precum și la Cluj-str. Pata fără a putea preciza numărul de morminte. În cazurile, în care în recipientele ceramice nu s-au aflat oase de animale, putem presupune că ofrandele alimentare constau din băutură. Fără analizele paleochimice, aceste păreri rămân simple supoziții¹¹⁴.

Poziția ceramicii în morminte. În cursul săpăturilor s-a observat că ceramica este amplasată în morminte în mai multe poziții. Diferitele tipuri de vase ceramice cunosc poziții diverse în morminte. Astfel, am putut stabili mai multe poziții ale vaselor în mormintele din secolul X.

Poziția I: în jurul capului. Asemenea cazuri cunoaștem de la Gâmbaș, mormântul 3, respectiv în necropola de la Alba Iulia-Stația de Salvare, necr. III. În cazul acestei necropole, 50% din morminte conțineau vase, din care majoritatea erau plasate în zona craniului¹¹⁵.

Poziția II: lângă umărul drept. Această poziție este cunoscută la Alba Iulia-str. Brândușel, mormântul 9¹¹⁶.

Poziția III: deasupra umărului drept. Poziția menționată este cunoscută la Alba Iulia-str. Brândușel, mormântul 12¹¹⁷.

Poziția IV: în zona femurului stâng. Poziția menționată este cunoscută la Alba Iulia-str. Brândușel, mormintele 15, 16¹¹⁸.

Poziția V: pe lângă labele piciorului drept. Această poziție este cunoscută la Cluj-str. Pata (în 7 morminte); Cluj-str. ZÁPOLYA, m. 3, 5¹¹⁹.

6. Poziția a VI-a: pe lângă labele piciorului stâng. Această poziție este cunoscută de la Alba Iulia-str. Zlatna (nu cunoaștem numărul mormântului); Blandiana „B”, mormântul 4¹²⁰.

7. Din cauza jefuirii mormântului nu cunoaștem poziția exactă a vasului de la Blandiana „B”, mormântul 9¹²².

Nu demult, o serie de cercetători considerau că acest obicei reprezenta un indicator al apartenenței la o etnie, respectiv la etnia slavă¹²². În studiul său din 1969, regretatul A. KISS a demonstrat că obiceiul depunerii ceramicii ca parte a ofrandei caracterizează și mormintele, în care sunt cunoscute și resturile calului sau piesele de harnașament¹²³.

Piesele de harnașament și resturile calului s-au descoperit, după unele informații, și la Alba Iulia, împreună cu vas ceramic făcut la roata înceată, decorat cu linii în val¹²⁴. Totodată, morminte cu inventar ceramic sunt cunoscute și din alte necropole din Bazinul Transilvaniei, și care pe baza obiceiului funerar cu greu ar putea fi legate de slavi¹²⁵.

La Alba Iulia-Stația de Salvare, necr. III, într-un mormânt de cistă a apărut un vas de tip Cierna-Hajdúsámson, ale cărui origini orientale nu pot fi puse sub discuție¹²⁶. La fel de greu este de admis o influență slavă (cel puțin în Bazinul Carpatic) atâta timp cât în mormintele primei generații de descălecători putem documenta acest obicei¹²⁷, iar în necropolele din Orient depunerea vaselor ca parte a obiceiului de înmormântare este bine documentată și larg răspândită¹²⁸.

Deci, putem afirma că alături de slavii sau bulgarii din Bazinul Transilvaniei (ca și în alte teritorii ale Bazinului Carpatic), practica depunerii vaselor în morminte este cunoscută și de către descălecătorii maghiari (Fig. 6/3).

I.X.1. 2. Ritualul depunerii găleții în mormânt.

Bandajul de Fe al găleții de lemn îl cunoaștem din unele morminte din necropola de la Cluj-str. Pata¹²⁹.

Obiceiul depunerii găleții cu scopul de a înlocui ceramica pentru depozitarea mâncării sau

băuturii destinate înhumatului este cunoscut din perioada târzie avară, probabil sub influență slavă.

Resturi de găleți mai sunt cunoscute din mormintele secolului X de la Dolny Peter–Kisrét dűlő¹³⁰, Halimba–Cseres¹³¹, Nitra–Zoborhegy¹³², Székesfehérvár–Demkőhegy¹³³, Székesfehérvár–Rádiótelep¹³⁴, Szob–Kiserdő¹³⁵, Szob–Vendelin¹³⁶, Üllő–Ilona út¹³⁷, Veszprém–Sashegyi szőlők¹³⁸, Zemplin¹³⁹.

Obiceiul depunerii găleții caracterizează atât mormintele de bărbați (Dolny Peter–Kisrét dűlő, Székesfehérvár–Demkőhegy, Zemplin), cât și cele de femei (Halimba–Cseres, Szob–Kiserdő, Szob–Vendelin). Nu se datează foarte precis, dar probabil nu putem vorbi de practicarea acestui obicei înainte de primul sfert al secolului¹⁴⁰.

I.IX.2. Ofrande de animale (Fig. 14). În categoria ofrandelor de animale, având rol de mâncare în lumea de dincolo, sunt cunoscute mai multe specii de animale.

1. Craniul și picioarele de față ale unui bovidului sunt cunoscute de la Blandiana „A”, mormântul 2, împreună cu scheletul calului, craniul de cal, respectiv craniul și oase de ovi-caprină¹⁴¹.

2. Craniul și oase de ovi-caprină sunt cunoscute la Blandiana „A”, mormântul 2, împreună cu scheletul calului, craniul de cal, respectiv craniul și picioarele de față ale unui bovidului¹⁴².

3. Oase de pasăre sunt cunoscute în mormântul 4 de la Cluj–str. ZÁPOLYA¹⁴³.

4. Oase de purcel cunoaștem în mormântul 3 de la Cluj–str. ZÁPOLYA¹⁴⁴.

5. Într-o serie de alte cazuri sunt atestate ofrande de oase de animale, dar din cauza nepublicării materialului, nu cunoaștem specia animalului. Asemenea cazuri sunt cunoscute de la Alba Iulia–Stația de Salvare, respectiv de la Cluj–str. Pata¹⁴⁵. În cazurile menționate, ofrandele de animale au fost depuse ori în vas ceramic, ori simplu. În prima grupă se încadrează mormântul 3 de la Cluj–str. ZÁPOLYA, respectiv cele 7 morminte de la Cluj–str. Pata. În cazul descoperirilor de la Blandiana „A”, mormântul 2, Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 4 oasele de animale n-au fost depuse în ceramică. Acest mod este specific mai ales mor-

mintelor de luptători, iar ritualul se leagă de obiceiurile semenilor lor din zona Tisei Superioare.

Analiza ofrandelor alimentare în alte regiuni ale Bazinului Carpatic nu lasă îndoială că acest obicei caracterizează mormintele primei generații de descălecători, fiind caracteristic mai ales mormintelor, ai căror defuncți beneficiau de înmormântare cu cal.

Din păcate, nivelul de informație precară (nepublicarea materialelor de la Alba Iulia–Stația de Salvare, Cluj–str. Pata) ne împiedică să efectuăm o analiză și mai riguroasă a problemei.

I.IX.3. Ofranda de ouă în mormânt.

Obiceiul depunerii de ouă ca ofrandă sau cu altă semnificație¹⁴⁶ este documentat din Bazinul Transilvaniei în necropola de la Alba Iulia–str. Brândușel, mormintele 15 și 17¹⁴⁷, respectiv de la Alba Iulia–Stația de Salvare, nec. III¹⁴⁸.

În mormântul 15 de la Alba Iulia–str. Brândușel, cojile de ouă au fost descoperite în vasul ceramic, iar în mormântul 17 cojile celor trei ouă au fost descoperite în zona membrului inferior stâng.

Nu demult, problema depunerii de ouă în mormintele perioadei descălecătorului a fost dezbătută pe larg de S. TETTAMANTI¹⁴⁹, la ale cărei observații noi adăugăm câteva constatări:

1. Din punct de vedere cronologic, acest obicei a persistat de la începutul secolului X până la sfârșitul secolului al XI-lea¹⁵⁰, însă majoritatea descoperirilor se datează mai ales în a doua jumătate a veacului al X-lea¹⁵¹.

2. Depunerea de ouă este specifică mai ales mormintelor de copii. Astfel, din cele 24 morminte, în care s-a găsit ouă, 14 sunt morminte de copil, 1 infantil, 1 bărbat, o femeie și doi adulți cu sex necunoscut. Despre celelalte morminte nu putem preciza nimic din cauza publicării lor sumare¹⁵².

3. Din punct de vedere chorologic, obiceiul depunerii de ouă în morminte s-a răspândit în toate regiunile locuite de maghiari în secolul X, iar concentrarea maximă se găsește în regiunea Nógrádului¹⁵³.

4. Se poate pune întrebarea dacă acest obicei este specific maghiar, dar însuși faptul că din 24 necropole în 9 apar morminte cu resturile

calului, și în 10 arme, exprimă apartenența culturală a acestui obicei.

I.X.1. Ritualul înmormântării cu cal (Fig. 15). Spre deosebire de alte zone ale Bazi-nului Carpatic, în Bazinul Transilvaniei ponderea depunerii de resturi de cal este mult mai mică. Această situație s-ar putea datora probabil posibilităților materiale mai modeste ale comunităților de aici.

Având în vedere că s-a ajuns și la o clasificare a depunerii de resturi de cal, autorul acestor rânduri va prezenta în continuare ritualul de depunere a resturilor calului potrivit tipologiei realizate de Cs. BÁLINT¹⁵⁴. Astfel, pe baza documentației pe care o deținem, în Bazinul Transilvaniei se întâlnesc aproape toate tipurile de depunere a calului.

Tipul I, denumit „în mormântare simbolică” de cal, desemnează situația, în care pe lângă defunct sunt depuse doar piesele de harnașament, în diferite poziții. asemenea descoperiri sunt cunoscute de la Deva–Micro 15, mormântul 7¹⁵⁵, respectiv de la Orăștie–Dealul Pemilor, mormintele 6 și 7¹⁵⁶. În mormântul 7 de la Deva au fost depuse doar scărițele, la Orăștie–Dealul Pemilor, mormântul 6 zăbala, iar în mormântul 7 atât scărițele, cât și zăbala.

Poziția acestor piese se încadrează în pozițiile obișnuite. Astfel, la Orăștie–Dealul Pemilor, mormântul 6 zăbala a fost așezată în dreptul tibiei piciorului stâng¹⁵⁷. Din mormântul 7 al acestei necropole zăbala a fost descoperită pe rotula piciorului stâng, iar în dreptul labelor picioarelor se aflau scărițele de șă¹⁵⁸.

Tipul II. Este cunoscut din Bazinul Transilvaniei doar de la Blandiana „C”¹⁵⁹, și a devenit cunoscut doar în acest an, după 34 de ani de la descoperire¹⁶⁰.

Tipul III este cunoscut de la Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 10 (Fig. 4/3)¹⁶¹. În cazul acestei înmormântări, pielea calului a fost umplută cu paie, recăpătând astfel poziția anatomică, iar animalul astfel împăiat a fost depus pe partea stângă a defunctului.

Tipul IV este atestat în descoperirile de la Cluj–str. Pata, mormântul 25 (Fig. 2/1)¹⁶², Cluj–str. ZÁPOLYA, mormintele 6, 9 (Fig. 2/ 4)¹⁶³. În

cadru acestui tip sunt incluse cazurile, în care s-a depus mai întâi craniul de cal, la care s-au adăugat simetric mai întâi partea de jos a picioarelor de față, apoi partea de jos a picioarelor din spate. Oasele de cal au fost depuse fie în partea stângă a defunctului, fie în zona părții inferioare a corpului.

Tipul V nu este atestat în Bazinul Transilvaniei.

Depuneri de resturi ale calului mai sunt cunoscute din multe puncte ale Bazinului Transilvaniei, dar din păcate nu cunoaștem tipul, în care se încadrează. Astfel, amintim descoperirile nepublicate de la Alba Iulia–Stația de Salvare (18 morminte cu resturile calului)¹⁶⁴, Cluj–str. Pata (mai multe morminte?)¹⁶⁵, Deva–Micro 15, mormintele 2–6?¹⁶⁶ sau Simeria Veche¹⁶⁷. În alte cazuri, din cauza modului inadecvat de documentare a săpăturii nu mai cunoaștem tipul depunerii oaselor, de ex. la Dârjiu¹⁶⁸, Ereteghin¹⁶⁹, Sfântu Gheorghe–Epreștet¹⁷⁰. În cazul altor descoperiri ne-a împiedicat să încadrăm tipologic depunerile resturilor de cal distrugerea și jefuirea mormintelor încă din vechime. Aceste descoperiri sunt: Alba Iulia–SV Cetății¹⁷¹, Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 1, 8¹⁷², unde s-au păstrat doar craniile de cal (Alba Iulia–SV Cetății, Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 1), respectiv piesele de harnașament (Cluj–str. ZÁPOLYA, m. 8).

Printre descoperirile cu depunere a calului în mormânt, un loc foarte important ocupă mormântul 2 de la Blandiana „A”¹⁷³. Această descoperire este prima și singura din Bazinul Carpatic, în care calul este depus în întregime, iar pe lângă acesta mai apare un alt craniu de cal, împreună cu resturile de bovine și ovicaprine. Tipocronologia obiectelor plasează clar mormântul în secolul X, dar depunerea resturilor mai multor animale (unele întregi) ar putea sugera faptul că avem de a face cu o persoană de o altă origine, antrenată de deplasarea în Bazinul Transilvaniei a descălecătorilor. Depunerea întregului cal în mormânt este cunoscută în epoca avară, în teritoriile saltoviene, precum și la bulgarii de pe Volga, respectiv la alte populații turcice.

O altă situație de excepție o constituie mormântul 4 de la Cluj–str. ZÁPOLYA¹⁷⁴. În cazul

acestui mormânt am constatat că într-un strat mai ridicat din umplutura gropii funerare s-au descoperit două fragmente ale picioarelor calului. Ne putem pune întrebarea: este un alt gest ritual asimilabil ritualului de înmormântare a calului sau este un accident? Răspunsul îl pot da doar cercetările viitoare.

I.X.2. Craniul de cal de pe lângă ne-cropole (Fig. 15). Depunerea unui craniu de cal în apropierea unei necropole este atestată până la ora actuală într-un singur caz și anume cel de la Gâmbaș-Măgura. Aici J. BODROGI, în 1912, a descoperit un cuptor, în fața căruia a fost descoperit un craniu de cal și un vârf de săgeată romboidal. Contextul a fost interpretat în sensul că spiritul calului avea menirea de a apăra membrii comunității înhimate în cimitirul respectiv.

Asemenea cazuri sunt atestate în toate regiunile Bazinului Carpatic, prezentând probabil un aspect ritual răspândit în secolul X¹⁷⁵(Fig. 5/1).

I.XI. Distrugerea intenționată (rituală?) a unor obiecte.

I.XI.1. Despre ritualul distrugerii centurii. Centura decorată cu aplici a reprezentat probabil un însemn de rang foarte important, simbolizând rangul, statutul moștenit în ierarhia socială nomadă (dar nu numai nomadă)¹⁷⁶. Pe o centură decorată au fost montate în general între 30 și 80 de aplici¹⁷⁷. În numeroasele săpături s-a observat în mai multe descoperiri că centura a fost împodobită cu un număr mic de aplici. Pentru a forma o imagine clară, am repertoriat (sper) toate descoperirile, în care centura conținea un număr foarte mic de aplici.

Descoperirile:

1. Algyő, mormântul 37 cu 5 aplici pe centură¹⁷⁸.

2. Beregovo (Beregszász)-Kishegy, mormântul 1 cu 5 aplici pe centură¹⁷⁹.

3. Cluj-ZÁPOLYA, mormântul 1: 7 aplici de centură și o cataramă¹⁸⁰.

4. Deva-Micro 15, mormântul 2 sau 3?: alături de resturile calului, plăcile arcului și săgețile au apărut câteva aplici de centură¹⁸¹.

5-6. Karos-Eperjeszög, necr. II/mormintele 2, 61. Din mormântul 2 este cunoscută o aplică, iar din mormântul 61 patru aplici¹⁸².

7. Kenézlő-Fazekasszug, necr. I/mormântul 14: o limbă de curea, respectiv o aplică¹⁸³.

8. Prsa, mormântul 103, cu 4 aplici de centură¹⁸⁴.

9. Püspökladány-Eperjesvölgy, mormintele 56 și 297: s-au găsit câteva aplici¹⁸⁵.

10. Sárrétudvari-Hízófield, mormintele 84, respectiv 112: câte o aplică de centură¹⁸⁶.

11. Sárrétudvar-Úrhalom?: o aplică de argint împreună cu alte inventare funerare ca tolbă, plăcile arcului, piese de harnașament, fragmente de sabie¹⁸⁷.

12. Šeitin: mormântul 1: 7 aplici¹⁸⁸.

13. Szabadkígyós-Pálliget, mormântul 1 cu o cataramă, o aplică, o limbă de curea, care aparțineau centurii decorate cu aplici¹⁸⁹.

14. Tiszabercel-Újsor: inventarul mormântului 2 conținea două limbi de curele, respectiv 5 aplici¹⁹⁰.

15. Tiszaeszlár-Bashalom, necr. II/mormântul 8: o cataramă și o aplică¹⁹².

Parcurgând această repertoriere am putut constata că mormintele, care prezintă ca însemn de rang centura cu aplici, dar cu un număr mic de aplici pe centură, nu sunt și cele mai fastuoase, ci se integrează în categoria mormintelor cu structura mai simplă a inventarului¹⁹². A rămas suspect că în cazul celor mai fastuoase morminte centurile n-au suferit nici o distrugere. Astfel, s-a conturat ideea că în aceste morminte au fost de fapt depuse centuri decorate cu număr redus de aplici sau cu alte cuvinte centura nu a fost distrusă așa cum apreciau toți cercetătorii anilor '40-'70, care susțineau practicarea ritualului distrugerii centurii în timpul înmormântării¹⁹³. Probabil, aceste centuri cu aplici au fost complete, iar numărul de aplici reprezenta și el un simbol al statutului social, al rangului social¹⁹⁴. Într-o încercare s-a propus determinarea unor grupe de morminte pe baza cantității aplicilor pe centură¹⁹⁵.

Argumentația autorului se bazează pe următoarele observații:

1. E. TÓTH H. prin observațiile sale despre aplicile, care au fost deteriorate înainte de

a fi depuse în mormânt, nu face altceva decât să sublinieze argumentația noastră. Astfel, când centura este avariata în timpul ritualului, distrugătorii fac demersurile nu pentru demontarea de pe centură a aplicilor, ci pentru a le avaria, pentru a lăsa urme pe aplici. Însă pe centurile de aplici cu un număr mic de aplici nu observăm deloc semne de deteriorare a pieselor¹⁹⁶.

2. Numărul mic de aplici pe centură corespunde unui rang social mai puțin proeminent. Această constatare este sprijinită totodată și de ideea că în mormintele cele mai fastuoase apar centurile, care au fost decorate cu cele mai multe aplici de centură. Trebuie menționat că există și excepții, astfel trebuie amintit mormântul 29 din necropola II de la Karos, care nu poate fi echivalat cu inventarul mormintelor de conducători, dar din punct de vedere al numărului de aplici depășește pe „conducătorul” din mormântul 52 al acestei necropole.

În urma celor prezentate putem afirma că problema fragmentării cu scop ritual a centurilor decorate cu aplici trebuie tratată cu multă grijă. Autorul acestor rânduri crede că potrivit observațiilor de mai sus numărul mic de aplici pe o centură nu are o legătură directă cu tratamentul de deteriorare a centurii (mai ales dacă singurul argument este numărul mic de aplici!).

I.XI.2. Distrugerea armamentului. Acest aspect al ritualului de înmormântare are suport ca documentație mai consistentă și mai aprofundată decât cel anterior.

Astfel, la Cluj-ZÁPOLYA, m. 1 și Blandiana „B”, m. 11 săbiile au fost deteriorate intenționat. La Cluj-ZÁPOLYA, mormântul 1, din sabie a rămas mânerul și prima atârânătoare (montată pe teacă, sub gardă), iar la Blandiana „B” cunoaștem doar partea inferioară a lamei.

Analogiile acestor tratamente de distrugere a armei le întâlnim și la Eperjeske, mormântul 2, Kenézlő, necropola I; Tuzsér, mormântul 6, Tiszaeszlár-Bashalom, necropola I/mormântul 5; Szabadkígyós-Pálliget, mormântul 1; Koroncó, mormântul 5; Székesfehérvár-Rádiótelep; Szered, necr. II/mormântul 7/55; Vukovar¹⁹⁷. Foarte probabil, obiceiul distrugerii să-

biilor a fost la modă în cadrul ritualurilor de înmormântare din secolul X.

I.XII. Încercarea de împiedicare a revenirii a mortului sau apărarea acestuia? (Harta VI). Această manifestare în cadrul ritualului funerar, demonstrat și de o bogată documentație etnografică, cuprinde foarte multe aspecte, pe care însă din păcate cercetătorii nu au reușit să le identifice, de multe ori nivelul de acuratețe a săpăturii și a documentației constituie de asemenea un impediment serios de a face observații de această natură.

Așa cum am amintit alături de exemplele din zilele noastre, adunate de etnografii maghiari¹⁹⁸, cazurile observate de arheologi pe spațiul locuit de maghiari în secolul X sunt edificatoare privind aceste obiceiuri anterioare adopțării creștinismului. Pentru a oferi un tablou general despre practicarea acestui obicei, care era strâns legat de percepția lor despre viață și moarte, de dualitatea sufletului, menționăm doar câteva cazuri, pe care le cunoaștem din descoperirile perioadei descălecatului:

1. În mormântul de conducător de la Zemplin în jurul capului, în cerc, a fost risipit mei. După părerea mai multor cercetători, acesta a fost un mod de a împiedica revenirea mortului din viața de dincolo¹⁹⁹. Această presupunere este sprijinită și de documentația etnografică.²⁰⁰

2. De multe ori teama față de mort pare să fi determinat și atitudini mult mai dure: amputarea mâinilor și a picioarelor (Hencida, m. 5, Tiszabездéd 15, Cluj-ZÁPOLYA, m. 1?), retezarea capului (Orosháza-NAGY A. tanya, m. 3, Piliny-Sirmányhegy, m. 3/1902), punerea în gura defunctului a unei bucăți de fier, înmormântarea chircită etc.

I.XII.1. Secera în mormânt. Cu scopul anterior menționat, adică de a împiedica revenirea mortului sau a oferi protecție acestuia, au fost depuse uneori în morminte și seceri, cu vârf și lamă ascuțită. Din Bazinul Transilvaniei cunoaștem un singur caz arheologic, în care este atestat acest obicei, și anume din mormântul 19 de la Cluj-str. Pata, unde secera a fost pusă pe genunchiul stâng al femeii înmormântate²⁰¹.

Pentru a sugera amploarea obiceiului, vom încerca să enumerăm toate descoperirile din celelalte regiuni ale Bazinului Carpatic: Gádoros, mormântul 1; Orosháza, mormintele 3 și 5; Tiszabездé, mormântul 4 și 12; Visonta, mormântul 75; Rovinka, mormântul 3; Cervenik, mormântul 4; Bešeňov, mormintele 66, 80, 139; Ulany nad Zitavou, mormântul 27; Halimba, mormântul 27; Sorokpolány, mormântul 16, Zalavár-Vár, Letenye, Bjelo-Brdo, Nesvady, mormântul 2²⁰².

Antropologic, acest obicei era practicat mai ales în morminte de bărbați, dar unele descoperiri ca de exemplu cea de la Cluj sau de la Kecel-Vádéi-dűlő indică faptul că depunerea de seceri nu este străină nici mormintelor de femei.

Cronologic, dintre aceste descoperiri cele de la Tiszabездé, Gádoros, Cervenik sunt datate la începutul secolului X. În schimb, descoperirile de la Kecel-Vádéi-dűlő sunt datate pe baza tipocronologiei inventarului din a doua jumătate a veacului. Altele ca cele de la Bešeňov, Sorokpolány, Zalavár au apărut din necropole folosite de-a lungul veacurilor X–XI. Totuși, putem preciza că acest obicei adus de maghiari din estul Europei, reprezintă una dintre practicile păgâne, care probabil continuă să fie folosită și în perioada arpadiană timpurie.

Pe baza tipurilor de necropole putem trage concluzia că acest obicei era practicat nu numai de straturile sociale inferioare (de săraci), ci și de straturile de mijloc, respectiv de către suprastructura socială.

Astfel, dintre mormintele care conțin seceră, unele provin din necropolele aparținând probabil aristocrației bogate, care se înmormânta în necropole mici, de câteva persoane: Gádoros, Orosháza, Cervenik, Nesvady. Celelalte provin din necropolele „suitelor militare”: Tiszabездé, Cluj–str. Pata. Necropola de la Kecel-Vádéi dűlő a servit de asemenea înmormântării suitelor militare, dar oglindește o organizare mai târzie, din a doua jumătate a veacului al X-lea (sunt prezente noi tipuri de arme). Celelalte descoperiri au apărut în necropolele, în care se înmormânta o populație cu un inventar sărac, fără arme prețioase, însemne de rang, cu alte cuvinte popu-

lația de rând: Bešeňov, Halimba, Rovinka, Sorokpolány, Ulany nad Zitavou.

I.XII.2. Amputarea organelor în cadrul ritualului de înmormântare. La începutul acestui subcapitol am amintit deja de tratamentul dur, cu care cei vii se pare să-i fi „pedepsit” pe morți, din diferite motive, dacă nu este cumva vorba de cu totul altveva. În ipoteza „pedepselor”, „pedepse” au fost amputarea membrilor, mai ales a picioarelor, dar și a mâinilor.

La Cluj–str. ZÁPOLYA, mormântul 1, săpătorul a amintit că labelle picioarelor defunctului au fost tăiate²⁰³. La Orăștie–Dealul Pemilor, X2, mormântul 2, a fost tăiat capul, omoplatul și mâna dreaptă. Totodată și corpul a fost tratat cu duritate, deoarece din descrierea mormântului reiese clar faptul că întregul corp a fost aruncat în groapă²⁰⁴. Aceluiași tratament i-a fost supus și individul de la Alba Iulia–str. Brândușel, mormântul 7 – în acest caz au cruțat membrele, dar și acesta a fost aruncat în groapă. Dacă în cazul mormântului de la Cluj nu putem afirma nimic sigur din cauza jefuirii sale, în schimb în cazul mormintelor de la Orăștie, respectiv de la Alba Iulia–str. Brândușel aceste practici rituale, legate de pedepsirea celui înhumat mi se par plauzibile.

Precum vom vedea în continuare, în cadrul acestor practici mai putem identifica și o altă manifestare: tragerea cu arcul în corpul defunctului.

I.XII.3. Tragere cu arc în mormânt. S-a observat în timpul săpăturilor că vârful de săgeată nu a fost în poziție obișnuită între inventarele din mormânt, existând și situații când vârful de săgeată a fost descoperit în straturile superioare ale gropii. În urma acestor constatări putem formula întrebarea: prezența acestor vârfuri de săgeți este o parte a ritualului sau indivizii în corpul cărora s-au găsit vârfuri de săgeți sunt victimele unor conflicte militare?²⁰⁵

Înainte de a elucida această problemă, ar trebui să sistematizăm situațiile când vârful de săgeată nu a avut o poziție obișnuită în mormânt.

1. Vârful de săgeată descoperit în straturile superioare ale gropii. Asemenea situații sunt cunoscute în Bazinul Transilvaniei de la Blandiana „B”,

mormântul 2²⁰⁶. Analogiile acestei situații din Bazinul Carpatic le cunoaștem de la Eperjeske, mormântul 2, respectiv de la Tiszajenő²⁰⁷.

2. Vârf de săgeată în corpul defunctului este constatată în mormântul 7 de la Alba Iulia–str. Brândușel; în mormântul 2 de la Deva–Micro 15; respectiv din mormintele 2 și 7 de la Orăștie–Dealul Pemilor, X2. La Alba Iulia–str. Brândușel nu cunoaștem poziția acestei arme, în schimb în mormântul 2 de la Deva, respectiv în mormântul 7 de la Orăștie vârful de săgeată a fost descoperit între coaste, iar în cazul mormântului 2 de la Orăștie au fost descoperite două vârfuri de săgeți în jurul genunchiului drept, respectiv în zona tibiei-peroneu a piciorului drept. Analogiile acestei situații le cunoaștem de la Eger, Szabadkígyós-Pálliget, Hajdúböszörmény, Miskolc-Repülőtér²⁰⁸.

Cum am amintit anterior, unii arheologi au considerat că acești indivizi sunt victimele unor conflicte militare²⁰⁹. Cea mai interesantă este părerea lui S. A. LUCA și a lui K. Z. PINTER. Ei au cercetat o parte a necropolei de la Orăștie (9 morminte) unde au surprins două morminte, în care defuncții au fost străpunși de mai multe vârfuri de săgeți. După Zeno PINTER, necropola de Orăștie ar reprezenta ostașii lui Gyula, apărători ai Transilvaniei, iar cea de la Deva, membrii armatei lui Ștefan I, localizând lupta din 1003 în această zonă²¹⁰. Nu discutăm aceste păreri, deoarece se înscriu într-o viziune caracteristică perioadei „romantice” a gândirii istoriografice.²¹¹ Ceea ce se cuvine menționat vizavi de aceste săpături și publicații este că fiecare necropolă are o perioadă de folosire, are o evoluție în timp, nu este „populat” în anumite momente, ci reflectă stabilitatea unei comunități, care locuia în locul respectiv, deschizând și folosind necropola, manifestare specifică unei comunități umane din jurul anului 1000.

Cu acesta am precizat și părerea proprie: în cazul mormintelor amintite putem identifica un ritual funerar practicat de descălecători în secolul X, și anume cel al străpungerii corpului defunctului cu săgeți la înmormântare. Pentru a argumenta cele spuse, includ în câteva puncte observațiile mele:

1. În mormântul 13 de la Szabadkígyós-Pálliget s-au observat alături de vârful de săgeată înfipt în corp și alte practici: străpungerea corpului cu cuțitul, amputarea unor membre, înmormântarea în poziție chirchită.

2. În mormântul 2 de la Orăștie–Dealul Pemilor pe baza inventarului a fost înmormântată probabil o femeie.

3. Sunt atestate și alte practici de acest gen, care cu greu pot fi legate de evenimente militare. La Piliny-Sirmányhegy, mormântul 3 capul mortului a fost tăiat și pus între picioare. În unele cazuri defuncții au fost străpunși cu cuțite, ca la Szabadkígyós-Pálliget, Sárretudvari-Ferendekhalom etc, sau au fost așezate pietre pe corp, iar alteori au fost amputate unele membre și aruncate în groapă la distanță de corpul defunctului ca în cazul mormântului 5 de femeie de la Hencida.

În concluzie, autorul acestor rânduri crede că aceste mărturii sunt indiciile unor practici de pedepsire a defuncților și nu rezultatele unor conflicte militare. Acest aspect de tragere cu arcul în groapă și asupra mortului se încadrează în categoria celorlalte practici cunoscute din mormintele epocii descălecatului maghiar.

I.XII.4. Amulete. Purtate de individ probabil și în timpul vieții sale, ele îl însoțeau și dincolo de moarte. O amuletă din os cunoaștem doar de la Alba Iulia–str. Brândușel, mormântul 24²¹². Un alt aspect însă, care ține tot de încercarea apărării persoanei, este constatată la Cluj–str. Zápolya, mormântul 4²¹³ unde pe pieptul defunctului a fost găsită o perlă din sticlă. S-ar putea ca și aceasta să fi avut rolul de apărare a mortului? Sunt întrebări, la care totuși este riscant de a da un răspuns fără echivoc.

I.XIII. Problema jefuirii mormintelor. Jefuirea mormintelor este cunoscută aproape în toate perioadele istorice, dar în anumite perioade ale epocii „marilor migrații”²¹⁴ fenomenul a luat amploare uriașă²¹⁵.

În epoca descălecatului acest fenomen nu a cunoscut amploarea amintită, dar a fost prezent mereu. Aproape în fiecare necropolă s-au constat asemenea fenomene, și este relevant faptul

că au fost afectate mai ales mormintele cu un inventar bogat. Foarte probabil, cum a fost constatat de L. KOVÁCS, în secolul X existau semne de morminte, care indicau statutul social al persoanei, al cărei mormânt urma să fie jefuit²¹⁶.

În Bazinul Transilvaniei fenomenul de jefuire este prezent mai ales în cazul necropolelor, care au (sau au avut) în inventar însemne de rang. Încercarea noastră este de a prezenta statistic fenomenul jefuirii mormintelor din secolul X.

Din cele 40 de puncte, în cazul necropolelor de la Alba Iulia–str. Brândușel, Alba Iulia–Stația de Salvare necr. II–III, Alba Iulia–SV Cetății, Blandiana „A”, m. 2, Blandiana „B”, Cluj–str. Farkas nr. 23, Cluj–str. Kalevala, Cluj–str. Pata–Sf. Gheorghe, Cluj–str. ZÁPOLYA, Deva–Micro 15, Gâmbaș–Măgura, Noșlac–Pompa de apă, Orăștie–Dealul-Pemilor, X2, Simeria-Veche, Turda–Muntele Zânilor s-au efectuat săpături arheologice cât de cât sistematice. Dintre acestea însă numai un număr mic sunt publicate (sau publicate în mod corespunzător). Astfel, descoperirile, care pot fi folosite, sunt: Alba Iulia–str. Brândușel, Alba Iulia–SV Cetății, Blandiana „A”, m. 2, Blandiana „B”, Cluj–str. Farkas, nr. 23, Cluj–str. Pata²¹⁷, Cluj–str. ZÁPOLYA, Gâmbaș–Măgura, Orăștie–Dealul Pemilor, X/2.

La Alba Iulia–str. Brândușel săpătorii au observat că în mormântul 22, dublu (fetiță și mama sa?) regiunea de la picioare în jos a fost deranjată. Din cauza faptului că nu beneficiem de toate datele, nu ne putem pronunța dacă mormântul a fost deranjat cu intenția jafului sau a fost deranjat în epoca modernă²¹⁸.

La Alba Iulia–SV Cetății mormântul a fost distrus, probabil la începutul secolului XI, odată cu construirea bisericii romano-catolice. A fost și jefuit sau nu, astăzi nu mai putem da răspuns²¹⁹.

La Blandiana „B” au fost deranjate 10 din 15 morminte. Interesant este că mormântul 11, care este în partea centrală a cimitirului, și care posedă inventarul cel mai „fastuos”, nu a fost deranjat de jefuitori. Mormintele 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 15 au fost deranjate. Aceste morminte însă posedă (au posedat?) un inventar destul de

sărac. Mormintele nederanjate (1, 11, 12) prezintă un aspect mult mai bogat al inventarului: înmormântări cu arme (m. 11), „cercei cu ciorchine de struguri” din argint (m. 1). Nu este exclus ca mormintele nejeffuite să fie ulterioare celor jefuite (despre acest lucru vezi în capitolul de cronologie) și ei ar fi chiar membrii comunității, care a jefuit mormintele necropolei. La Cluj–str. Pata, după informațiile mele a fost deranjat un singur mormânt din cele 26 săpate²²⁰.

Date foarte exacte avem despre fenomenul de jefuire la Cluj–str. ZÁPOLYA. Săpăturile de un nivel remarcabil pentru începutul veacului (comparativ chiar și cu perioada noastră), ale lui I. KOVÁCS, respectiv ale lui Gy. LÁSZLÓ, ne furnizează informații prețioase privind fenomenul de jefuire din secolul X. Astfel, dacă mormintele 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10 au rămas intacte, mormintele 1, 9, 11 au fost jefuite și distruse. În cazul mormintelor 1 și 11 jefuirea a fost foarte violentă, deteriorând în totalitate mormântul, în schimb în cazul mormântului 9 au lăsat intact resturile calului. La întrebarea dacă distrugerea mormintelor a fost provocată de jefuitori de morminte sau de propagatorii noii credințe, astăzi nu mai putem răspunde²²¹.

Morminte jefuite constată și BODROGI cu ocazia săpăturilor de la Gâmbaș–Măgura²²².

Celelalte săpături, despre care avem informații, nu oferă date concludente despre fenomenul de jefuire: Cluj–str. Farkas, nr. 23, Cluj–str. Kalevala, Orăștie–Dealul Pemilor, X2²²³.

Astfel, din necropolele, pe care le-am putut verifica, doar 18% din morminte sunt jefuite, ceea ce nu prezintă un procent mare. Acest procent se aseamănă cu procentul cunoscut din alte necropole maghiare din Bazinul Carpatic (Fig. 5/2, 6/1).

I.XIV. „Sociologizarea” tipurilor de necropole (Fig. 17).

Nevoia de a încerca clarificarea statutului diferitelor comunități a apărut de mult în rândul specialiștilor.

În 1962, B. SZÓKE a împărțit necropolele din sec. X în trei mari grupe: locuri de înmormântare ale conducătorilor, necropolele stra-

turilor mijlocii din punct de vedere social, respectiv populația de rând. Aceste grupe au multe legături între ele din punct de vedere al ritualului funerar, dar și din punct de vedere al funcționalității pieselor.²²⁴

Teoria lui SZŐKE a fost dezvoltată în continuare mai ales de arheologia maghiară. Astfel, posibilitatea existenței unor comunități organizate nu după legăturile de sânge, ci pe cale artificială determinată de scopuri politico-militare a apărut în lumea științifică în '85 când tânărul arheolog maghiar L. RÉVÉSZ a contestat că necropolele din zona superioară a Tisei ar fi fost mărturiile „familiei patriarhale”.²²⁵ După părerea sa, familia patriarhală, de care pomenește Gy. LÁSZLÓ, nu poate fi demonstrată în cazul necropolelor din zona Tisei Superioare. Descoperirile senzaționale ale lui RÉVÉSZ au demonstrat presupunerile inițiale. Astfel, analiza paleoserologică efectuată pe defuncții de la Karos, nec. III a arătat că această comunitatea militară a fost organizată pe cale artificială și, în afară de „conducător” ceilalți n-au rude și nici nu sunt înrudiți între ei.

Efectul a fost apariția în literatură a termenului de necropole ale „suitelor militare”. Cercetările au fost continuate de I. BÓNA, care în 1997 a demonstrat existența a nu mai puțin de 35 de necropole de acest tip.

Caracteristicile acestora este concentrația importantă de arme, de însemne de rang, dar cel mai important este numărul mare de bărbați, de obicei reprezentând 60–70% din morminte.

Pe baza acestor rezultate numărul tipurilor de necropole s-au polarizat simțitor.

În această lucrare scopul nostru este de a realiza o tipologie a necropolelor din Bazinul Transilvaniei. Este destul de greu de realizat din cauza stadiului publicării siturilor arheologice (vezi cap. II), deoarece din 37 de descoperiri doar 13 pot fi folosite în acest sens.

Tipul I. Este alcătuit din mormintele singuratic. Acestui grup aparține în mod sigur mormântul de la Alba Iulia–SV Cetății, Blandiana „A”, m. 2 (relativ), Cluj–str. Farkas, Sfântu Gheorghe–Eprestetó. Dintre acestea, doar cel de la Cluj–str. Farkas este al unei femei. (Indicatoarele „economice” ale acestui grup vezi în Fig. 8/1)

Tipul II: Este reprezentat de necropolele „suitelor militare”. Aceste necropole sunt cunoscute de la Cluj–str. Pata și Cluj–str. ZÁPOLYA. Din 37 de morminte cunoaștem 34 diferite arme (8 săbii), 6 însemne de rang (centuri cu aplici, aplici de harnașament, geantă decorată cu aplici). Din aceste necropole cunoaștem cele mai bogate în mormântări din Bazinul Transilvaniei (Fig. 8/2).

Tipul III: Este reprezentat de necropolele de la Deva–Micro 15 și Gâmbaș–Măgura. Se caracterizează printr-un număr mic de morminte, cu un procentaj mare de arme, dar cu un număr mic de însemne de rang (Fig. 8/3).

Tipul IV: Se caracterizează printr-un număr mare de morminte, în care alături de comunitatea mai săracă găsim un grup de luptători, cu resturile calului, arme, însemne de rang, care însă apar într-un număr mai mic. Singura descoperire de acest tip este cunoscută de la Alba Iulia–Stația de Salvare, nec. II (Fig. 9/1).

Tipul V: Se caracterizează printr-un număr mare de morminte.²²⁶ Aparține acestui grup necropola de la Alba Iulia–str. Brândușel, Alba Iulia–Stația de Salvare, nec. III, Blandiana „B”, Orăștie–Dealul Pemilor, Turda–Tündérhegy. Arme apar de foarte puține ori, însemne de rang nu sunt cunoscute. Probabil acestui grup aparțin și descoperirile de la Vurpăr, Călnic, Cireșoia (Fig. 9/2).

Astfel, procentajul observat în aceste necropole plasează grupa II în fruntea celor cinci grupe. Din 37 morminte cunoaștem un număr important de arme (34), însemne de rang (6), înmormântări cu cal (11).

Comunitățile grupei a II-a, fiind militari de profesie, au putut beneficia de posibilități mai mari de îmbogățire. Probabil constituiau suita unui conducător, având la rândul lor șefii lor mai mici. Acest lucru se vede și în inventarul mormintelor. Am mai subliniat, aceste comunități sunt legate în multe cu zona Tisei Superioare unde putem localiza cea mai mare parte a comunităților de acest gen (Fig. 9/3).

Dintre celelalte comunități, doar cele din grupele C și D cunosc un număr mai mare de luptători. Însă numărul celor din grupa D față de cei neîn mormântați cu arme este infimă, reprezentând 2,5% din numărul mormintelor. Probabil,

este o comunitate ai cărei membri aveau un rol militar, dar fiind alcătuite din membri cu rang militar secund.

Grupa a V-a aparține fără îndoială comunităților sărace ale secolului X. Se remarcă numărul mare de morminte ale acestora, precum lipsa armelor, a obiceiului de înmormântare cu calul, ca și lipsa însemnelor de rang (Fig. 10/1).

În final, am încercat să compar „indicatorii de statut” din necropolele de la Cluj cu cele de la Karos (Fig. 10/2).

Raportat la numărul de morminte, atât însemnele de rang, cât și totalitatea armelor, precum și înmormântările de cal nu stau procentual cu mult sub nivelul celor de pe Tisa Superioară.²²⁷ Probabil, atât comunitățile de la Cluj–str. Pata, cât și cele de la Cluj–str. ZÁPOLYA au fost organizate în genul celor de la Karos, în jurul unor conducători, care însă neavând statutul celor de pe Tisa Superioară, n-au primit (n-au putut) să primească în morminte numărul de însemne de rang ca cele de la Karos.

Concluzii.

Ritualurile funerare din Bazinul Transilvaniei se remarcă prin relațiile lor directe cu ritualurile funerare cunoscute în alte regiuni ale Bazinului Carpatic. Astfel, însăși alegerea locului de înmormântare, adâncimea mormintelor, ritualurile arderii în gropi, amenajarea mormintelor, înmormântările în sicriu, unele ritualuri de tratare a mortului, modul de depunere a resturilor calului (tipologia de înmormântare a resturilor calului), a ofrandelor de animale depuse în mormânt leagă acest orizont funerar din Bazinul Transilvaniei de orizontul cunoscut în Bazinul Carpatic în secolul X.

Această constatare este importantă deoarece după părerea noastră mult prea mult s-a insistat asupra legăturilor aspectelor culturale transilvănene cu cele din spațiul Dunării Inferioare²²⁸. Fără a nega existența unei influențe sud-dunărene în secolul IX, nu putem fi de acord cu existența unei asemenea influențe în secolul X deoarece ritualurile funerare cunoscute din Bazinul Transilvaniei sunt necunoscute la Dunărea de Jos.

Cu aceste cuvinte nici pe departe nu acceptăm ideea că tot Bazinul Carpatic să fi fost

populată de o etnie de origine orientală, pe care izvoarele scrise denumesc maghiari sau tiurci.

Este cunoscut că în perioada epocii „marilor migrații” (și nu numai atunci), identitatea culturală a fost determinată de dominația structurii politico-militare, care a determinat și uniformizarea „hainei” arheologice a mai multor etnii. Un proces de acest gen poate fi constatat și în secolul al X-lea. Odată cu ocuparea Bazinului Carpatic (deci și a Bazinului Transilvaniei), are loc integrarea identității culturale a diferitelor etnii, care locuiau teritoriul, preluarea elementelor culturale (port, rituri și ritualuri funerare) ale populației structurii militaro-politice, care ocupa teritoriul Transilvaniei. Această opinie se bazează și pe un izvor narativ, pe care episcopul Theotmar din Salzburg a adresat papei Ioan al IX-lea, afirmând dorința slavilor din Panonia de a se alia cu maghiarii și chiar a prelua elementele specifice ale acestora: „Ei au fost cei în număr mare, pe care maghiarii i-au luat alături de ei, și cei, care potrivit obiceiului anticreștin s-au ras pe cap și au fost trimiși împotriva credincioșilor noștri, după care au venit ei înșiși....”.

Această frază este foarte importantă deoarece ne redă exact procesul de aculturizare a mai multor populații, observat în epoca migrațiilor. Astfel, cu prilejul înfrângerii unei populații de către o altă putere militară sau chiar dacă este adus în poziția de vasalitate, se poate observa și arheologic, chiar și prin urmărirea izvoarelor scrise, aculturația populației supuse. Am putea formula ca o acțiune a unui model cultural în detrimentul celuilalt model²²⁹.

După părerea noastră, acest proces de aculturizare a fost declanșată și în Bazinul Carpatic, paralel cu celelalte zone ale Bazinului Carpatic, odată cu pătrunderea maghiarilor. Aceasta nu înseamnă că nu existau alte etnii pe teritoriul Transilvaniei decât maghiarii, doar că au suferit procesul de aculturizare sus prezentat.

Pe lângă ritualurile funerare identice cu ritualurile constatate în celelalte părți ale Bazinului Carpatic, în Bazinul Transilvaniei cunoaștem și ritualuri până acum necunoscute în alte zone ale Bazinului Carpatic.

Caracter singular are ritualul depunerii calului întreg în mormânt, constatat la Blandiana

„A”, m. 2. În mormântări de cai întregi cunoaștem doar din epoca avară, iar în secolul X acest ritual este practicat doar pe spațiul saltovian. Astfel, în cazul acestui mormânt putem vorbi de un element cultural străin de orizontul funerar al secolului X, chiar dacă cronologic este paralel cu acesta.

Fără să etnicizăm problema, în zona Bazinului Transilvaniei în secolul X se schimbă total obiceiurile de înmormântare, se schimbă specificul funerar. Cel cunoscut în secolul IX (cu analogii sud-dunărene) dispare și în secolul următor își face debutul o nouă cultură, cu un ritual funerar necunoscut pe pământul european până atunci. Acest specific cultural din Bazinul Transilvaniei nu-și găsește analogiile în spațiul regiunilor extracarpătice, nici în spațiul Balcanic, ci tocmai în celelalte regiuni ale Bazinului Carpatic, până în zonele actuale ale Slovaciei. Aici teoriile lui HOREDȚ sau HEITEL, privind grupuri culturale devin un „non-sens” istoric, mai ales sistematizarea lui HOREDȚ, care de cele mai multe ori nu are nici o legătură cu un fenomen istoric. Astfel, pentru HOREDȚ cine nu se înmormântează cu cal nu este maghiar, chiar dacă practică același ritual funerar²³⁰. Acest orizont funerar era cel maghiar, care și-a făcut debutul în ultima parte a secolului IX și pe care putem urmări spre sfârșitul secolului al X-lea, iar în unele părți chiar și în secolul XI.

Comunitățile de la începutul secolului X, care se înmormântează în necropole, au fost stabilite ca și în cazul avar, gepidic sau al hunilor de o structură politico-militară, cu un scop bine determinat, aceea de a apăra granița estică, de multe ori trimitând chiar și comunități în părțile extracarpătice, așa cum s-a întâmplat la Przemysl, dar date avem și din Moldova sau Muntenia.

Bibliografie

1. ANGHEL, Gh.–CIUGUDEANU, H. (1987): **Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (j. Alba)**. Apulum, XXIV, 179–196.
2. BAKAY K. (1965): **Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez**. DuDolg., 1, Pécs.
3. BAKAY K. (1978): **Honfoglalás és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén (Gräberfelder an der Ipel aus der Zeit der ungarischen Landnahme und Staatsgründung)**. St. Com., Szentendre.
4. BAKAY, K.–KISZELY, I. (1972): **Neue Angaben zur**

Geschichte des Komitats Békés in der Landnahmezeit. MTA RI Közleményei III., 103–121.

5. BALTAG, Gh. (2000): **Sighișoara înainte de Sighișoara**. Sighișoara.
6. BÁLINT A. (1958–59): **Árpád kori temető Szatymazon**. MFMÉ, 101–121.
7. BÁLINT Cs. (1969): **A honfoglalás kori lovastemetkezés néhány kérdése. (Über die Pferdebestattungen der Landnahmezeit)**. MFMÉ, 1969/1, 107–114.
8. BÁLINT Cs. (1971a): **A honfoglalás kori lovastemetkezések. (Les tombes à ensevelissement de cheval chez les hongrois du IXe–XIe siècles)**. MFMÉ, 1971/2, 85–108. BMMK, 1971, 1, 49–88.
9. BÁLINT Cs. (1971b): **X. századi temető a szabadkígyósi-pállyegeti táblában. (Tenth century cemetery in the Pállyeg plot of Szabadkígyós)**. BMMK, 1971, 1, 49–88.
10. BLÁJAN, M.–POPA, AI. (1983): **Cercetările arheologice de la Alba-Iulia–Stația de Salvare (Recherches archéologiques a Alba-Iulia–„Stația de Salvare”)**. MCA, XV, 375–380.
11. BODROGI J. (1913): **Alsófehér megyei honfoglaláskori leletek, Az Erdélyi Múzeum Egyesület hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve, 1912**. Kolozsvár, 16–29.
12. BÓNA I. (1988): **Dacitól Erdőelvéig. Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában**. In: *Erdély története*, I, Budapest, 194–234.
13. BÓNA I. (1989): **Magyar–szláv korszak (896–1162)**. In: *Erdély rövid története*, Budapest, 101–157.
14. BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N. (1973): **Das altungarische Fürstengrab von Zemplin**. Arch. Slov. Fontes. 2.
15. CIUGUDEANU, H. (1996): **Anul 1000 la Alba-Iulia. În-tre arheologie și istorie. Catalogul expoziției Muzeului Național al Unirii Alba-Iulia**. Alba-Iulia.
16. CSALLÁNY, D. (1959): **Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert**. Acta Arch. Hung., 10, 281–325.
17. CSALLOGOVITS J. (1937): **A hazajáró lelkek elleni védekezésnek egy különös módja az avaroknál és a kora Árpád-kori magyaroknál**. Néprajzi Értesítő, 447–448.
18. CS. SÓS, Á.–BÖKÖNYI, S. (1963): **Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár**. Bp.
19. Cs. SÓS Á.–PARÁDI N. (1971): **A csátaljai Árpád-kori temető és település. (Arpadian period cemetery and settlement at Csátalja)**. I. *Az Árpád-kori temető. (The cemetery)*. Fol. Arch., 22, 105–120.
20. DIENES I. (1957): **A bashalmi (Szabolcs-Szatmár m.) honfoglalás kori temető**. Arch. Ért., 84, 24–37.
21. DIENES I. (1959): **Perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? (Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel landnehmenden Ungarn aus?)**. Arch. Ért., 86, 145–158.
22. DIENES I. (1964a): **A karancslapujtói honfoglalás kori öv és mordvínföldi hasonmása. (La ceinture de Karancslapujtó de l'époque de la conquête Hongroise et son pendant provenant du pays des Mordves.)**. Arch. Ért. 91, 18–40.
23. DIENES I. (1964b): **Honfoglalás kori tarsolyainkról. (Les aumonières hongroises de l'époque de la conquête.)**. Fol. Arch., 16, 79–112.

24. DRĂMBĂREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, A.–MOGA, V.–ANGHEL, D. (1998): **O nouă necropolă medieval-timpurie descoperită la Alba-Iulia.** *Apulum*, XXX., 187–210.
25. DUSEK, M. (1964): **Kostrové pohrebisko z X. a XI. storočia v Dolnom Petri.** *Št. z. A. Ú.–SAV*, 14, 197–222.
26. ERDÉLYI I. (1961–62): **A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrogom) honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely)** JAMÉ, 1961–62, 4–5, 17–30.
27. (F.–É.–K) FEHÉR G.–ÉRY K.–KRALOVÁNSZKY A. (1962): **A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és korai Árpád-kori sírleletei.** *Rég. Tan.* II. Bp
28. FERENCZI I. (1996): **Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál.** *EME*, 18, 1–2, 9–40.
29. FERENCZI I.–DANKANITS, A. (1959): **Săpăturile de la Ciumbud.** *MCA*, VI, 605–612.
30. FERENCZI S. (1933): **A székelyderzsi honfoglaláskori sír.** *Székelység*, 3, 11–12, 100–106.
31. FETTICH N. (1931): **Adatok a honfoglaláskor archaeológiaiához. (Angaben zur Archäologie der ungarischen Landnahmezeit.)** *Arch. Ért.*, 45, 48–112.
32. FETTICH N. (1937): **A honfoglaló magyarság fémművészete. (Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.)** *Arch. Hung.*, 21.
33. FODOR I. (1973): **Honfoglalás kori művészetünk iráni kapcsolatainak kérdéséhez.** *Arch.Ért.*, 100, 32–41.
34. FODOR I. (1975): **Verecke híres útján.** Bp., 1975.
35. GÁLL E. (1999): **A honfoglaló magyarság katonai-politikai rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a honfoglaló magyar sírokból.** *Acta (Siculica) – 1999, Sf. Gheorghe*, 2000, I, 189–214.
36. HALIKOVA, E. A. (1976): **Ősmagyar temető a Káma mentén, Magna Hungária kérdéséhez. (Ancient Hungarian cemetery along the river Kama. Contribution to the Issue of Magna Hungaria).** *Arch. Ért.*, 103, 1, 53–78.
37. HEITEL, R. R. (1983): **Unele considerații privind civilizația din Bazinul Carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea în lumina izvoarelor arheologice.** *SCIVA*, 34, 2, 93–115.
38. HEITEL, R. R. (1986): **Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din zona sud-vestică a cetății de la Alba-Iulia. (1968–1977).** II. Piese de metal. *SCIV*, 37, 3, 233–249.
39. HEITEL, R. R. (1994–95): **Die Archäologie der ersten und zweiten Phase der Eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien.** *Dacia*, 38–39, 389–439.
40. HERPEY Á. (1896): **A gombási népvándorláskori sírokról.** *Arch. Ért.*, 15, 426–430.
41. HOLÉCZY Z. (1964): **Az intpusztai XI. sz.-i Árpád-kori sírmező részleges feltárása.** *Vasi Szemle* XVIII, 3, 421–427.
42. HARHOIU, R. (1975): **Aspects of the socio-political situation in Transilvania during the 5th century.** In: *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania.* București, 99–109.
43. HOREDT, K. (1941–43): **Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen.** *AISC*, 163–184
44. HOREDT, K. (1958): **Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens.** București.
45. HOREDT, K. (1966): **Die Ansiedlung von Blandiana, rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u. Z. Dacia**, 10, 261–289.
46. HOREDT, K. (1986): **Siebenbürgen im Frühmittelalter.** Bonn.
47. JÓSA A. (1896): **A bezdédi honfoglalás kori temető.** *Arch. Ért.*, 16, 385–412.
48. JÓSA A. (1900): **Emlékek a honfoglalás korából.** *Arch. Ért.*, 20, 214–224.
49. JÓSA A. (1914): **Honfoglalás kori emlékek Szabolcsban.** *Arch. Ért.*, 34, 169–184, 270–273, 303–340.
50. KALICZ N. (1957): **Herman Ottó Múzeum ásatai és leletei 1957-ben.** *HOMÉ*, 1, 166–169.
51. KARÁCSONYI J. (1903): **A bihari honfoglalás kori lovasfőről.** *Arch. Ért.*, 23, 405–412.
52. KISS A. (1969): **Über die mit Keramik Verbundenen Bestattungsarten im Karpatenbecken des 10–11. Jahrhunderts.** *MFME*, 1969/2, 175–182.
53. KISS Á.–BARTHA A. (1970): **Graves from the Age of the Hungarian Conquest at Bana.** *Acta Arch. Hung.*, 22, 219–260.
54. K. K. (1996): **A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.** Budapest, 55.
55. KOROŠEC J. (1950): **Staroslavenska grobišce na Ptujskem gradu.** Ljubljana.
56. KOVALOVSKI J. (1960): **Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén.** *Arch. Ért.*, 87, 1960/1, 32–40.
57. KOVÁCS I. (1941): **Hogyan használta a honfoglaló magyar a szablyát? (Ein Beitrag zur Benützung des unga-rischen Säbels der Landnahmezeit.)** *Közl.*, 1, 129–131.
58. KOVÁCS I. (1942): **A kolozsvári ZÁPOLYA utcai magyar honfoglalás kori temető. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár – ZÁPOLYA Gasse.)** *Közl.*, 2, 85–118.
59. KOVÁCS L. (1971): **A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsás temetkezéstük. (Die Lanzen der Landnehmen den Ungarn und ihre Lanzenbestattung.)** *Alba Regia*, 11, 1970, 81–108.
60. KOVÁCS L. (1984): **A Hajdúböszörmény–Erdős tanyai honfoglaló sírlelet. (Adatok az avar- és a honfoglalás kori szaluk elterjedéséhez).** *HME*, V, 19–53.
61. KOVÁCS L. (1986): **Viselet, fegyverek.** In: KRISTÓ Gy., *Az Árpád-kor háborúi.* Bp., 216–281, 306–313, 317–326.
62. KOVÁCS L. (1990): **Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keletkezéséhez. (Säbel-Schwert Waffenwechsel. Zur Datierung der unga-rischen Gräber mit zweischneidigen Schwertern im 10–11. Jh.)** *Arch. Ért.*, 117, 39–49.
63. KOVÁCS, L. (1994): **Das frühärpadenzeitliche Gräberfeld von Szabolcs.** *VAH*, VI, Bp.
64. K. KOVÁCS L. (1944): **A kolozsvári hóstátiak temetkezése.** Kolozsvár.
65. KRALOVÁNSZKY A. (1967–68): **III. Elfőzetes jelentés az 1965. évi székesfehérvári feltárásról.** *Alba Regia*, 8–9, 253–262.

66. KRALOVÁNSZKY, A. (1968): **The Paleosociographical Reconstruction of the Eleventh Century Population of Képuszta.** JPMÉ, 13, 75–116.
67. KRALOVÁNSZKY A. (1988): **Honfoglalás kori leletek Dunaalmáson, Tatán.** In: **Komárom megye története I.** Szerk.: GOMBKÖTŐ G., Tatabánya, 1988. 244–282.
68. KRUPICA O. (1964): **Pohrebisko z X. storočia v Bosanoch.** štz. AÚ–SAV, 14, 223–226.
69. KÜRTI B. (1978–79): **Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn. (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.)** MFMÉ, 323–345.
70. LÁSZLÓ Gy. (1943): **A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben.** Kolozsvár.
71. LÁSZLÓ Gy. (1944): **A honfoglaló magyar nép élete.** Bp.
72. LÁSZLÓ Gy. (1945): **Ősvallásunk nyomai egy szamos-háti kocsistörténetben.** Kolozsvár.
73. LÁSZLÓ, Gy. (1955): **Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars.** Arch. Hung., 34.
74. LEHÓCZKY T. (1881): **Bereg vármegye monográfiája.** I. Ungvár.
75. LEHÓCZKY T. (1900): **Honfoglalás kori sírről Beregszászon.** Arch. Ért., 20, 398–402.
76. LIPTÁKOVÁ, Z. (1963): **Dve pohrebiska z X–XI. storocia v Úlanoch nad Zitavou.** SlovArch., XI, 1, 223–236.
77. LIPTÁKOVÁ, Z. (1964): **Dve pohrebiska z X–XI. storocia v Úlanoch nad Zitavou.** SA, XI, 1964, 1, 223–236.
78. LUCA, S.–PINTER, K. Z. (1995): **Necropola medievală timpurie de la Orăştie-Dealul Pemilor.** Punctul X2/1992–93. Corviniana. 17–44.
79. MÁRGHITAN (1965): **Morminte din epoca feudală timpurie descoperite la Seitin.** SCIV, 16, 581–585.
80. MEGAY G. (1961): **Honfoglalás kori temető Miskolc északi határán.** Arch. Ért., 88, 100–108.
81. MESTERHÁZY K. (1994): **Többgyökerű ősi vallásunk emlékei.** In: **Honfoglalás és régészet.** Coord.: KOVÁCS L., Bp., 195–206.
82. NAGY Á. (1968): **Az Eger-Szépasszonyvölgyi X. sz.-i temető.** EMÉ, 6, 69–100.
83. NAGY G. (1906): **Karoling kori kard.** Arch. Ért., 26, 129–135.
84. NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ, V. (1962): **Belobrské pohrebisko v Rovinke, okres Bratislava-vidiek.** AR., 14, 657–681.
85. NEMESKÉRI J.–LIPTÁK P.–SZÓKE B. (1953): **Le cimetiére du XIe siècle de Képuszta.** Acta Arch. Hung., XI, 419–450.
86. M. NEPPER I. (1994): **Honfoglalók a Horto-bágy–Berettyó vidékén.** In: **Honfoglalás és régészet.** Coord.: Kovács L., 151–161.
87. NEVIZÁNSZKY G. (1994): **A Kárpát-medence északi térségének régészete a honfoglalás korában.** In: **Honfoglalás és régészet I.**, coord.: KOVÁCS L. Bp., 171–181.
88. NÉMETH P. (1971): **A szabolcsi kutatásokról s a korai központok kutatásának szempontjairól.** Rég.Füz., II, 13/1971, 88.
89. NYÁRY A. (1904): **A pilinyi árpádkori temető. (Árpádenzeitliches Gräberfeld von Piliny.)** Arch.Ért., 24, 50–70.
90. OLASZ E. (1959): **Elpusztult X–XIV. sz.-i falvak Kardoskút, Tótkomlós és Békéssámsón határában.** SzKMÉ, 31–39.
91. ORLOV R.S. (1984): **Sreedneprovskaja tradicija hudožestvennoj metaloobrabotki v X–XI. vv.** In: **Kultura i iskusstvo srednevekovogo goroda.** Moscovia, 32–52.
92. RĂDULESCU, A.–GÁLL, E.: **Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temeşvár (Timişoara)-Csőkaerdő (Roma-nia).** Acta ArchHung. (sub redacție)
93. RÉVÉSZ L. (1996): **A károsi honfoglaláskori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.)** Miskolc.
94. ROSKA M. (1913): **Árpád-kori temető Vajdahunyadon.** Dolgozatok, 4, 166–198.
95. ROSKA M. (1914): **Árpád-kori temető Várfalván. (Cimetière Arpades à Varfalva.)** Dolgozatok, 5, 125–168, 167–187.
96. ROSKA M. (1936): **A honfoglalás és Erdély.** In: **A történeti Erdély.** Coord.: Asztalos M., Bp., 162–1736.
97. STANOJEV, N. (1989): **Nekropole X–XV. veka u Voivodinu.** Novi Sad.
98. SZABÓ, J. Gy. (1964–65): **Das Weiterleben des Spätavarentums auf dem Alföld im X. Jahrhundert.** MFMÉ, 61–71.
99. SZABÓ J. Gy. (1970): **A honfoglalás kori temetőárok kérdéséhez. Jelentés a káli (Heves m.) ásításokról. (Zur Frage der landnahmezeitlichen Gräberfeldgruben. Bericht über die Ausgrabung in Kál, Kom. Heves.)** Arch.Ért., 97, 264–271.
100. SZABÓ J. Gy. (1984): **A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. (Einige Kennzeichen des Orientalischen Christentums in den Bestattungen.)** JPMÉ, 23, 1983, 83–97.
101. SZÉKELY Z. (1945): **Adatok a Székelyföld népvándorláskorához.** Sepsiszentgyörgy.
102. SZÓKE B. (1962): **A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei.** Rég.Tan., 1, Bp.
103. TETTAMANTI S. (1971): **Zalavár községi I. sz. XI. sz.-i temető.** Arch.Ért., 98, 2, 216–244.
104. TETTAMANTI S. (1975): **Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében.** St.Com. 3, 79–112.
105. THURY L. (1926): **Rendkívül értékes a Hajdúböszörmény mellett felfedezett honfoglalás korabeli sír.** Újság (Budapest), 1926, IX., 19.
106. TOCIK, A. (1968): **Altungarische Gräberfelder in der Südwestslowakei.** A. Sl. Cat. 3.
107. Topografia II (1969): **ÉRI K.–KELEMEN M.–NÉMETH P.–TORMA I., Veszprém megye régészeti topográfiája II., Bp.**

108. TÖRÖK, Gy. (1956): **A szobi Vendelin-földek X–XI. századi temetője. (Le cimetiére des Xe et XIe siècle des terres „Vendelin” de Szob.)** Fol.Arch., 8, 129–136.
109. TÖRÖK, Gy. (1962): **Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert.** Arch. Hung., 39.
110. TROGMAYER O. (1960–61): **X–XII. sz.-i magyar temető Békésen.** MFMÉ, 9–38.
111. U. KÓHALMI K. (1972): **A steppék nomádjá lóháton, fegyverben.** Bp.
112. UZSOKI A. (1962): **Honfoglalás kori magyar lovassír Ótvevényben. (Ein landnahmezeitlichen ungarisches Reiter-grab von Ötvevény.)** Arrabona, 4, 9–24.
113. UZSOKI A.–SZÓKE B. (1960): **Honfoglalás kori magyar sírok Páliban. (Gräbers zur ungarischen Landnahme-zeit von Páli.)** Arrabona, 2, 1960, 5–12.
114. VÁNA, Z. (1954): **Mad’afi a slované ve svetle archeologických náleží X–XII. Století. (Vengry i slavjane v osvješčenii archeologičeskikh nahodok 10–12 vv.)** SlovArch., 2, 51–93.
114. VLASSA, N. (1965): **Sabia feudală de la Ernei.** AMN, 2, 669–671.

Note

- Pe primul loc se află Slovacia, unde au fost identificate 114 descoperiri, și au fost publicate cel puțin 85 de descoperiri, iar despre alte 19 descoperiri avem informații. În cazul a foarte puține descoperiri nu avem informații. Pe locul al doilea dintre statele moștenitoare ale teritoriului regatului maghiar se află Iugoslavia, cu 55 descoperiri, din care 48 sunt publicate. Bibl.: NEVIZÁNSZKY G., 1994. 171–179; STANOJEV, S., 1989.
- Aș vrea să mulțumesc aici domnului profesor Radu HARHOIU, cine a atras atenția asupra importanței în dezvoltarea științei arheologice a lucrării lui HAMPEL.
- NAGY G., 1906. 134–135.
- La Gâmbaș a săpat Márton ROSKA; la Cluj-ZÁPOLYA elevii lui PÓSTA, István KOVÁCS și Balázs LÉTAY (a murit în primul război mondial); la Lopadea Nouă arheologul amator János BODROGI, iar la Alba Iulia István TÉGLÁS.
- Alba Iulia: NAGY G., 1913. 272; Lopadea Nouă: BODROGI J., 1913. 18–25; iar cele 3 morminte săpate de M. ROSKA la Gâmbaș vor fi publicate în 1936, respectiv săpăturile de la Cluj-ZÁPOLYA (DOS-TOIEVSKI) vor fi publicate abia în 1942.
- ROSKA M., 1913. 166–198; ROSKA M., 1914. 123–187.
- FERENCZI S., 1933. 11–16.
- ROSKA M., 1936. 164–168.
- KOVÁCS I., 1942. 85–117.
- LÁSZLÓ Gy., 1943. 15–18, 34, 54–55. Tab. I–III; LÁSZLÓ Gy., 1945. 7–10, Tab. I.
- HORED T., 1941–1943. 171–172.
- ROSKA M., 1943. 102–108.
- SZÉKELY Z., 1945. 5–15; Tab. I–II.
- LÁSZLÓ Gy., 1943. Tab. XV. 3–4.
- Str. KOGÁLNICEANU: HORED T., K., 1958. 142; str. Semenicului: FERENCZI I., 1996. 25.
- Noi am folosit denumirea Blandiana „C”.
- Blandiana „B”: HORED T., K., 1966. 261–299; Ernei: VLASSA, N., 1965. 669–671; Căpeni: SZÉKELY Z., 1971. 157.
- Săpăturile au fost conduse de M. BLÁJAN (1978–1981), iar mai târziu de H. CIUGUDEANU (1981–1984).

- Aici trebuie menționat faptul că subsemnatul a propus autoarei săpăturii o colaborare în vederea publicării acestui sit arheologic foarte important. Propunerea a fost respinsă în mod vehement.
- Blandiana „A”, m. 2: ANGHEL, Gh.–CIUGUDEANU, H., 1987. 179–196; Alba Iulia–SV Cetății: HEITEL, R. R., 1986. 233–249.
- Alba Iulia–str. BRÂNDUȘEL: DRĂMBĂREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, A.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 193–210; Orăștie: LUCA, S. A.–PINTER, K. Z., 1993. 18–44.
- PINTER, K. Z., 1994–96. 235–245; HEITEL, R. R., 1994–95. 430–431.
- TETTAMANTI S., 1975. 87–88.
- Vârșand, Buj, Hajdúböszörmény, Hódmezővásárhely, Csongrád, Jászberény, Cenadu-Mare–Pusta Bukova, Szarvas, Szentes–Hármashalom, Szabadka, Nyírkársz, Monaj, Novaj, Rásonysáperencs, Szolva. Bibl.: TETTAMANTI S., 1975. 88.
- Majs, Timișoara-Ciorenii, Halimba.
- Alba Iulia–str. Brândușel: sunt cercetate 24 de morminte, dar potrivit săpăturilor, necropola se întinde pe o suprafață mult mai mare. La Noșlac au fost săpate 18 morminte, dar potrivit săpăturului, necropola se întinde pe o lungime de 100 m. În ceea ce privește Alba Iulia–Stația de Salvare, numărul mare al mormintelor sugerează și în sine întinderea mare a necropolei.
- Biharea: KARÁCSONYI J., 1903. 405–412; Szeghalom-Kováshalom: F–É–K, 1962. Nr. 962; Zemplin: BUDINSKY KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973; Streda nad bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–62. 12–25; Szabolcs-Vontatópart: NÉMETH P., 1971. 88; Tarcal: JÓSA A., 1895. 75–76; Bordány: SZÓKE B., 1962. 12; Karos II–III.: RÉVÉSZ L., 1996; Dormánd-Hanyipusztá: F–É–K, 1962. Nr. 243; Eger-Szépesszonyvölgy: NAGY Á., 1968. 69–100; Karancsalja-Lapostető: F–É–K, 1962. Nr. 526; Karancslapúti: DIENES L., 1964a. 18–40; Piliny-Leshegy: F–É–K, 1962. Nr. 817; Sósartyán-Murahegy: FODOR L., 1973. 32–41; Pene-Tuszkulánom: F–É–K, 1962. Nr. 814; Gödöllő-Öreghegy: F–É–K, 1962. Nr. 339; Szob-Kiserdő: BAKAY K., 1978. 6–52; Budapest-III. Csillaghegy: F–É–K, 1962. Nr. 108; Budapest-Csicshegy: F–É–K, 1962. Nr. 109; Tatabánya-cementgyár: F–É–K, 1962. Nr. 1092; Bana: KISS Á.–BARTHA A., 1970. 219–233; Gic-Szőlőhegy: F–É–K, 1962. Nr. 337; Nagyvázsony-Nózsér: F–É–K, 1962. Nr. 731.
- Vezi hărțile la GÁLL E., 1999. 189–214. I–VI.
- Din păcate, nepublicarea necropolei face inaccesibilă lista formei gropilor de la Alba Iulia–Stația de Salvare.
- Bánkeszi: TOCIK, A., 1968. 9–17; Bátorkeszi–Papajtó dűlő: LIPTAKOVÁ, Z., 1964. 237–264, TOCIK, A., 1968. 58–62; Csátalja-Vágothegy: F–É–K, 1962. Nr. 170; Cs. SÓS Á.–PARÁDI N., 1971. 105–141; Halimba: TÖRÖK Gy., 1956. F–É–K, 1962. Nr. 377; Rovinka: NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ, V., 1962. 657–681; Szabadkigyós-Pálliget: BÁLINT Cs., 1971a. 49–86; Szabolcs–PETŐFI u.: KOVÁCS L., 1994. Abb. 20; Szarvas-Káka-Kettőshalom: SZABÓ J. Gy., 1964–65. 61–71; Sered: TOCIK, A., 1968. 40–57; Streda nad Bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30; Zalavár: Cs. SÓS Á.–BÖKÖNYI S., 1963. 42–99, 148–186, F–É–K, 1962, Nr. 1226; Zsitvabesenő (Bešeňov)–Papföld: F–É–K, 1962, Nr. 83, TETTAMANTI S., 1975. 90.
- La Halimba această formă de groapă apare în cazul unui mormânt, care poate fi datat la începutul secolului (în prima fază a necropolei), dar altele în faza secolului XI. Mormintele de la Streda nad Bodrogom, Bátorkeszi, Szabadkigyós-Pálliget, Szered, Szarvas sunt date sigur în secolul X. Aceeași constatare cronologică avem despre m. 10 de la Cluj-ZÁPOLYA, respectiv despre mormintele 2 și 4 de la Orăștie. Au fost săpate fără indoială în secolul XI mormintele de la Csátalja, Halimba, Szabolcs–PETŐFI u., Zalavár, Zsitvabesenő (Bešeňov).
- Teritoriul sudic al actualei Slovaciei, respectiv partea nord-vestică a actualei Ungarii.
- În acest sens menționăm necropolele de la Karos sau cele de la Kenézlő, unde caracterul solului a împiedicat observațiile de acest gen.
- Budapest-V. KÁROLYI kert: F–É–K, Nr. 114; Dolny Peter: DUSEK, M., 1964. 197–222; Letkés-Téglágető, nec. I: BAKAY K., 1978. 146; Marcelová: TOCIK, A., 1968. 33–35; Ótvevény: UZSOKI A., 1962. 9–26; Páli: UZSOKI A.–SZÓKE B., 1960. 5–12; Rád-Kishegy: F–É–K, Nr. 846; Szarvas-Oszlő: KOVALOVSKJI I., 1960. 32–40.

35. Ordinul privind mutarea cimitirelor în jurul bisericilor a fost dat de Coloman I la sfârșitul secolului XI. Astfel, descoperirea de la Szarvas se poate data și ea în secolul XII.
36. Mulțumesc doamnei Ivona HICA pentru aceste informații.
37. BODROGI J., 1913. 21.
38. Aceste informații culese la Cluj-Napoca din păcate nu pot fi verificate deoarece necropola cercetată în 1985–86 n-a fost publicată nici până la ora actuală. Încercările personale ca prin colaborarea personală să relansăm publicarea acestei necropole nu au avut nici ele succes.
39. Cluj-ZÁPOLYA m. 1. 7: KOVÁCS L. 1942. 91, 103; Str. Brândușel m. 19: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 189.
40. Descoperirile de la Bana, Páli, Piliny-Sirmányhegy, Szentendre, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin, Várpalota sunt datate în secolul X, iar cele de la Csanytelek, Letkés-Tégláégető, Egyházasgerge, Kérsuszta, Kiszombor (mai multe morminte), Szatymaz, Zalavár aparțin secolelor X–XI, fiind greu de decis în ce fază apar aceste urme de ardere a gropii. Faza cercetată a cimitirului este datată pe baza monedelor la jumătatea secolului XI numai la Egyházasgerge. Bibl.: Bana: KISS Á.–BARTHA A., 1970. 219–233; Csanytelek-Síróhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 167; Egyházasgerge-Sirmány: F.–É–K, 1962, Nr. 137; Kérsuszta: NEMESKÉRY J.–LIPTÁK P.–SZÓKE B., 1953. 419–450, KRALOVÁNSZKY A., 1968. 75–116, F.–É–K, 1962, Nr. 318; Letkés-Tégláégető nec. II: BAKAY K., 1978. 153; Kiszombor (mai multe morminte): F.–É–K, 573; Páli: UZSOKI A.–SZÓKE B., 1960. 5–12; Piliny-Sirmányhegy: NYÁRY A., 1904. 65–66; Szatymaz-Vasútállomás: BÁLINT A., 1958–59. 101–102, F.–É–K, 1962, 939; Szentendre: F.–É–K, 1962, Nr. 1001, TETTAMANTI S., 1975. 108; Szob-Kiserdő: BAKAY K., 1978. 6–52; Szob-Vendelin: TÖRÖK Gy., 1956. 129–135; Várpalota: F.–É–K, 1962, Nr. 1184, Topografia II, 213–214, TETTAMANTI S., 1975. 108; Zalavár–Közsegi I. sz. temető: TETTAMANTI S., 1971. 216–244.
41. BODROGI J., 1913. 22–23.
42. Dunaalmás-Tatai úti homokbánya: F.–É–K, 1962. 251, KRALOVÁNSZKY A., 1980. 244–282; Sáros-patak-Baksahomok: F.–É–K, 1962, Nr. 873, KK., 1996. 168–169, KALICZ N., 1957. 167–168.
43. Kérsuszta: NEMESKÉRY J.–LIPTÁK P.–SZÓKE B., 1953. 419–450, KRALOVÁNSZKY A., 1968. 75–116, F.–É–K, 1962, Nr. 318; Ptuj-Várhegy: KOROŠEC, J., 1950. 1–367, F.–É–K, 1962, Nr. 837; Zalavár–Közsegi I. sz. temető: TETTAMANTI S., 1971. 216–244.
44. BALTAZ, Gh., 2000. 172; CIUGUDEANU, H., 1996. 9.
45. În acest sens, amintim publicația despre Gâmbăș, respectiv Alba Iulia–str. Zlatna.
46. Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8., fig. 3; Str. Brândușel: Drâmbărean, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 187.
47. Dévény-Várhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 231; Ptuj: KOROŠEC, J., 1950. 1–367, F.–É–K, 1962, Nr. 837; Somotor-Hegyilegelő: F.–É–K, 1962. 903; Streda nad Bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30; Tarján-Téglaház dűlő: RF., 1972. 80; Tiszajenő-Kecskešpart: RF., 1969. 52; Veszprém–Sashegyi szőlők: Topográfia II., 249, F.–É–K, 1962, 1207; Zalavár-Vár: Cs. SÓS Á.–BÖKÖNYI S., 1963. 148–186., F.–É–K, 1962, Nr. 1229; Zalavár-Vár, Kápolna: Cs. SÓS Á.–BÖKÖNYI S., 1963. 42–99., F.–É–K, 1962, Nr. 1226.
48. Alba Iulia–Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8; Alba Iulia–str. Brândușel (m. 14): Drâmbărean, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 189.
49. CSALLOGOVITS J., 1937. 447–448.
50. Stația de Salvare: CIUGUDEANU H., 1996. 8–9; str. Brândușel, m. 9, 10, 12, 15, 17, 18: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 188–189.
51. DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 188.
52. Alba Iulia–Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8–9; str. Brândușel, m. 1, 11: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 187–188.
53. Alba Iulia–Stația de Salvare: CIUGUDEANU, H., 1996. 8–9; str. Brândușel, m. 9, 10, 12, 15, 17, 18: DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, R.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1998. 188–189.
54. Esztergom-szigeti apácaokolostor: F.–É–K, 1962, Nr. 297; Székesfehérvár-Bazilika: KRALOVÁNSZKY A., 1967–68. 253–262, F.–É–K, 1962, Nr. 971; Ptuj-Várhegy: KOROŠEC, J., 1950. 1–367., F.–É–K, 1962. Nr.837; Jászdózsza-Kápolnahalom: RF., 1972. 70–71.
55. Lm. 3: KOVÁCS I., 1942. 92.
56. Moldovenesti: ROSKA M., 1914. 125–187; Zábala: SZÉKELY Z., 1974.
57. Nitra-Zoborhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 741; Penc: F.–É–K, 1962, Nr. 814; Zalavár-Vár: F.–É–K, 1962, Nr. 1229.
58. BODROGI J., 1913. 21.
59. CIUGUDEANU, H., 1996. 9. fig. 4.
60. Streda nad Bodrogom: ERDÉLYI I., 1961–1962. 17–30, F.–É–K, 1962, Nr. 915; Nitra-Zoborhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 741.
61. Exemple: Abasár: F.–É–K, 1962, Nr. 1; Zalavár: Cs. SÓS Á., 1963. 148–186, F.–É–K, 1962, Nr. 1229.
62. Cluj-ZÁPOLYA m. 4: KOVÁCS I., 1942. II. tábla; Blandiana m. 11: HORED, K., 1966. Tab. 19. 23. 1–10; Timișoara-Ciorenii m. 9: RÁDULESCU, A.–GÁLL, E., 2001 (sub redacție).
63. Mindszent: KOVÁCS L., 1986. a. 13 ábra ; OROSHÁZA: FODOR I., 1975. 90. ábra; Kenézlő II: FETTICH N., 1931. 78–114; Tiszabездé: JÓSA A., 1896. 385–412; Beszterec-Gyalaptanya: SZÓKE B., 1962. 25., F.–É–K, 1962, Nr. 62; Tiszsaeszlár-Bashalom I: DIENES I., 1957. 17–30; F.–É–K, 1962, Nr. 1113.
64. Piliny-Sirmányhegy: F.–É–K, 1962, Nr. 818; Nagybossány: Krupica, O., 1964. 223–226.
65. Marcelová: TOCIK, A., 1968. 33–35., LIPTÁKOVÁ, Z., 1964. 237–256; Budapest-Csúcshegy: F.–É–K, 1962, Nr.109; Intapuszta: HOLÉCZY Z., 1964. 421–427; Páli: UZSOKI A.–SZÓKE B., 1960. 5–12, F.–É–K, 1962, Nr. 797; Szatymaz-Vasútállomás: BÁLINT A., 1958–59. 101–121, F.–É–K, 1962, Nr. 939; Békés-Povád: TROGMAYER O., 1960–61. 9–38., F.–É–K, 1962, Nr. 68; Gerendás-Vízvári tanya: BAKAY K.–KISZÉLY I., 1972. 103–111; Dormánd-Hanyipuszta: F.–É–K, 1962, Nr. 243; Tiszabercel-Ráctemető: CSALLÁNYI, D., 1959. 298–300, F.–É–K, 1962, Nr. 1104.
66. FERENCZI L.–DANKANITS F., 1959. 605–612; BÓNA I., 1988. 192.
67. Necropola a fost datată în intervalul de la sfârșitul secolului al IX-lea până la începutul secolului al X-lea, care se menține până la ora actuală. Cele mai multe piese însă pot fi datate pe o perioadă mai lungă decât secolul IX, și astfel este greu de încadrat car începutul folosirii necropolei la sfârșitul secolului al IX-lea. Pentru unele piese cunoaștem necropole bune din secolul X, iar ritualul punerii bucății de piatră, ca la Ciumbrod, apare la Cluj-ZÁPOLYA, respectiv la Blandiana, descoperiri din secolul X.
68. K. KOVÁCS L., 1944. 52, 127; NYÁRY A., 1902. 212–213.
69. CIUGUDEANU, H., 1996. 9; BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973. Abb. 3–5.
70. HEITEL, R. R., 1994–95. 413; LÁSZLÓ Gy., 1944. 572.
71. ERDÉLYI I., 1961–62. 17–30.
72. TETTAMANTI S. și BAKAY K. Bibl.: BAKAY K., 1978. 169; TETTAMANTI S., 1975. 94.
73. Aici nu putem discuta pe larg problema cronologică, amintim doar câteva argumente. La Halimba, m. 85 aparține primei faze de înmormântare. Necropole de la Kenézlő, Szolyva, Tuzsér au fost datate pe baza inventarului destul de solid pentru prima jumătate a secolului. Aceeași constatare avem și privind mormântul princiar de la Zemplin. Bibl.: Halimba: TÖRÖK Gy., 1962. 65; Kenézlő, nec. II: FETTICH N., 1931. 78–112; Szolyva: LEHOCZKY T., 1881. 111–115, FETTICH N., 1937. 77–78; Tuzsér: JÓSA A., 1900. 214–224; Zemplin: BUDINSKY-KRICKA, V.–FETTICH, N., 1973. 118–132.
74. Din fragmentul de necropolă de la Rétközberencs, mormintele 1 și 2 se încadrează pe baza inventarului în prima parte a secolului. Din descoperiri ulterioare cunoaștem cui de sicriu, respectiv o placă de geantă. Întrebrearea este dacă aceste două piese provin sau nu din același mormânt.
75. CIUGUDEANU, H., 1996. 8.
76. TETTAMANTI S., 1975. 94.
77. Din necropola de la Bolsjei Tigani cunoaștem și înmormântări cu sicrie. Din păcate, autorii menționează numai că au găsit resturile sicriilor, fără să menționeze dacă erau și cuie. Bibl.: HALIKOVA, E. A., 1976. 56.

78. În necropolele de la Sarkel, Tabaevka. Bibl.: BÁLINT Cs., 1976. 98; Orlov, R. S., 1984. 33-34.
79. Poziția craniului nu a fost documentată la Alba Iulia-SV Cetății, Sfântu Gheorghe-Epreștető, Gâmbaș, a fost documentată cu lipsă la Alba Iulia-str. Brândușel (1, 3, 9, 13), la Blandiana „B” (m. 1, 5, 11), la Cluj-str. ZÁPOLYA (m. 2, 3, 4, 5, 6, 10), la Orăștie (m. 7, 9). Din cauza nepublicării necropolelor de la Alba Iulia-Stația de Salvare, Alba Iulia-str. Zlatna, Cluj-str. Farkas, nr. 23, Cluj-str. Pata, Deva-Micro 15, Noșlac-Pompa de apă, Simeria Veche, în cazul acestora asemenea date nu avem la îndemână.
80. SZABÓ J. Gy., 1984. 83-97.
81. Aș vrea să mulțumesc domnului profesor BÓNA István, cine m-a atenționat de fragilitatea argumentației a teoriei lui SZABÓ (scrisoarea domnului BÓNA I. din 11 ianuarie 2000).
82. Despre folosirea sabiei KOVÁCS I., despre săbii ca însemn de rang RÉVÉSZ L., iar ca însemn de rang „dobândit-câștigat” GÁLL E. Bibl.: KOVÁCS I., 1941. 129-131; RÉVÉSZ L., 1996. 178-185; GÁLL E., 1999. 189-214.
83. Mulțumesc doamnei HICA pentru informațiile sale despre necropola nepublicată de la Cluj-str. Pata. Din păcate nu cunoaștem pozițiile celorlalte săbii, dacă au fost, deoarece săpătorul a amintit două săbii, HEITEL vorbește de 3, iar Petru IAMBOR mi-a povestit de 4. Mai multe săbii sunt amintite și de profesorul budapezian I. BÓNA. Bibl.: HEITEL, R. R., 1994-95. 415; BÓNA I., 1989. 123.
84. KOVÁCS I., 1942. Tab. II. 1; HERPEY Á., 1896. 426-427.
85. LÁSZLÓ Gy., 1945. Tab. I.
86. KOVÁCS I., 1942. Tab. IV. 2.
87. HOREDT K., 1966. Tab. 19, 23. 10.
88. KOVÁCS L., 1990. 39-49.
89. Informații personale despre necropola nepublicată de la Deva (1975), pe care mulțumesc domnului Ioan ANDRIȚOIU, săpătorul.
90. Descoperirile de la Alba Iulia-Stația de Salvare necr. II-III sunt nepublicate, toporul de lângă palatul APOR este izolat (tot nepublicat) ca și toporul de la Gâmbaș, m. 5-9?
91. Informații personale, pe care le mulțumesc doamnei Ioana HICA.
92. HERPEY Á., 1896. 427.
93. SZÉKELY Z., 1945. 3-4; LÁSZLÓ Gy., 1943. 45.
94. CIUGUDEANU, H., 1996. Cat. 105; HEITEL, R. R., 1994-95. 412-413, 415, 429; KOVÁCS I., 1942. 104, Tab. VI; informații personale.
95. Este vorba de necropolele de la Alba Iulia-Stația de Salvare necr. II-III, Cluj-str. Pata, Cluj-str. ZÁPOLYA, m. 8 - distrus, Deva.
96. ANGHEL, Gh.-CIUGUDEANU, H., 1987. Fig. 5.3.
97. KOVÁCS I., 1942. Tab. III. 31-34, 39-42, IV. V.1-9.
98. KOVÁCS I., 1942. Tab. II. III.1-27.
99. HOREDT, K., 1966. Tab. 19, 23.3-4.
100. BODROGI J., 1913. 21.
101. LUCA, S. A.-PINTER, K. Z., 1994. 19; Tab. X.1-3, 5-6.
102. LUCA, S. A.-PINTER, K. Z., 1994. 19; Tab. VII.1-5.
103. Informații personale.
104. HERPEY Á., 1896. 426-427.
105. KOVÁCS I., 1942. Tab. II.2-6, 11-12.
106. HOREDT, K., 1966. Tab. 18, 20, 22, 23.
107. Informații personale.
108. LÁSZLÓ Gy., 1945. Tab. I; Informații personale.
109. HOREDT, K., 1966. 281, 283; Tab. 19, 23.5-6, 20.
110. HERPEY Á., 1896. 427.
111. LÁSZLÓ Gy., 1944. 132.
112. DIENES I., 1957. 29-31.
113. Alba Iulia-Stația de Salvare, necr. III: HEITEL, R. R., 1994-95. 418; Cluj-str. Pata: Informații personale.
114. Din păcate, arheologia românească, din lipsa de materiale necesare, de obicei nu folosește acest ajutor din partea științelor naturii.
115. HEITEL, R. R., 1994-95. 418.
116. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188.
117. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188.
118. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188.
119. Cluj-str. Pata: Informații personale; Cluj-str. ZÁPOLYA: KOVÁCS I., 1942. Tab. 5, 6.
120. Cluj-str. Pata: Informații personale; Cluj-str. ZÁPOLYA: KOVÁCS I., 1942. Tab. 5, 6.
121. HOREDT K., 1966. 282.
122. VÁNA, Z., 1954. 82.
123. KISS A., 1969. 178-181.
124. HEITEL, R. R., 1994-95. 413.
125. Trebuie să amintim doar necropolele Alba Iulia-Stația de Salvare, Cluj-str. Pata, Cluj-str. ZÁPOLYA, Gâmbaș-Măgura etc.
126. HEITEL, R. R., 1994-95. 418.
127. În acest sens, menționăm descoperirile de la Karos, necropola III, în cazul căreia cunoaștem mormintele, care au conținut ceramică. Analizele serogenetice au demonstrat clar că aceste morminte aparțineau primei generații, care a „populat” necropola.
128. HALIKOVA, E. A., 1976. Tab. 2-4.
129. Mormântul a apărut în campania a doua a săpăturilor, deci aparține mormintelor 10 și 25.
130. DUŠEK, M., 1964. 197-222.
131. TÖRÖK Gy., 1962. Tab. XXI.1.
132. F-É-K, 1962, Nr. 741.
133. BAKAY K., 1965-66. 56.
134. BAKAY K., 1965-66. 60.
135. BAKAY K., 1978. 34, Tab. XVIII.
136. BAKAY K., 1978. 58.
137. F-É-K, 1962, Nr. 1174.
138. F-É-K, 1962, Nr. 1207; Topografia II, 249.
139. BUDINSKY-KRICKA, V.-FETTICH, N., 1973.
140. Astfel, singura descoperire, care a fost datată la începutul secolului X, cu puține argumente, este mormântul izolat de la Zemplin. Celelalte morminte sunt datate din a doua jumătate a secolului X.
141. ANGHEL, Gh.-CIUGUDEANU, H., 1987. Fig. 4.1.
142. ANGHEL, Gh.-CIUGUDEANU, H., 1987. Fig. 4.1.
143. KOVÁCS I., 1942. 97, Tab. II.
144. KOVÁCS I., 1942. 92.
145. HEITEL, R. R., 1994-96. 413; Informații personale.
146. În m. 17 de la Alba Iulia-str. Brândușel, cele două ouă erau nefierte. După I. FODOR ouăle reprezintă renașterea celor tineri. Așa cum vom vedea, în majoritatea mormintelor, în care s-a găsit ouă, au fost înmormântați copii. Bibl.: FODOR I., 1996. 290.
147. DRĂMBĂREAN, M.-RODEAN, N.- GLIGOR, R.-MOGA, V.-ANGHEL, D., 1998. 188-189, 191.
148. BLÁJAN, M.-Popa, Al., 1983. 377.
149. TETTAMANTI S., 1971. 108-109.
150. TETTAMANTI S., 1971. 109.
151. Constatările noastre privind problema cronologică: unele descoperiri, ca cele de la Tiszatardod-REVICZKY uradalom, Sárbogárd-TRINKER-tanya fac parte din necropolele, care au fost datate în prima jumătate a secolului al X-lea. Totodată, această problemă de datare a acestui obicei ridică și problema originii. Menționăm că în secolul al IX-lea în Bazinul Transilvaniei în necropolele bulgare sau slave nu găsim urmele acestui obicei. Datarea este îngreunată și de greutatea datării mai fixe a mormintelor cu ouă. O singură descoperire, cea de la Szob-Kiserdő este datată cu o monedă a lui Berengar al II-lea, deci după 961. Este clar că în această situație mormântul fusese săpat în a doua jumătate a secolului al X-lea.
152. TETTAMANTI S., 1971. 109.

153. TETTAMANTI S., 1971. 109.
154. BÁLINT Cs., 1969. 107–114.
155. HOREDT, K., 1986. Tab. 39.
156. PINTER, K. Z.–LUCA, S. A., 1995. Tab. 6; 8; 10.7; 11.
157. PINTER, K. Z.–LUCA, S. A., 1995. 19.
158. PINTER, K. Z.–LUCA, S. A., 1995. 19.
159. Descoperirea se situează la 200 m de necropola „La Bord”, denumită „A”, în drum spre Tărtăria, pe lângă Mureș. Din cauza distrugerii provocate de ape, arheologul amator domnul Eberhart AMLACHER a observat în mal scheletul. Foarte probabil, acolo a existat un cimitir, care a rămas necercetat, deși domnul AMLACHER a dus descoperirea la Cluj unde, specific perioadei, a fost tratată cu ignoranță. Totodată, nu mai cunoaștem locul de depozitare a descoperirii, întrucât descoperitorul a emigrat în anii '80 în Germania. Cu toate acestea dorim ca desenul să fie publicat.
160. Este adevărat că Cs. BÁLINT a încadrat depunerea de cal de la Sfântu Gheorghe–Epreștefă acestui tip, însă nu avem argumente concludente pentru această încadrare. Lit.: BÁLINT Cs., 1969. Harta. Mulțumim domnului inginer și arheolog amator pentru informațiile importante, pe care ni le-a furnizat cu prilejul întâlnirii noastre cu domnia sa la Sighișoara. Totodată, rezultatele săpăturii domniei sale de acum 34 de ani vor fi publicate în scurt timp.
161. LÁSZLÓ Gy., 1945. Tab. I.
162. Informații personale, pe care le mulțumesc doamnei Ioana HICA.
163. KOVÁCS I., 1942. Tab. VI; BÓNA I., 1988. Tab. 35.3.
164. Informații personale.
165. BÓNA I., 1989. 123.
166. HEITEL, R. R., 1994–95. 429.
167. BÓNA I., 1989. 124.
168. FERENCZI S., 1933. 100–106.
169. LÁSZLÓ Gy., 1943. 82.
170. SZÉKELY Z., 1945. 3–15.
171. HEITEL, R. R., 1986. 241.
172. KOVÁCS I., 1942. 104. Tab. I; VI.
173. ANGHEL, Gh.–CIUGUDEAN, H., 1987. 179–186.
174. KOVÁCS I., 1942. Tab. II.
175. Pe lângă necropola de la Püspökladány a fost descoperit un cal întreg. Legătura sa cu necropola însă este pusă sub semnul întrebării. Lit.: Scrisoarea domnului L. RÉVÉSZ din 24 ianuarie 1999.
176. U. KÓHALMI K., 1972. 182–194; LÁSZLÓ Gy., 1955. 158–185; DIENES I., 1964b. 79–80; MESTERHÁZY K., 1994. 202.
177. Cele mai multe aplici le găsim pe centura de aplici din mormântul princiar de la Zemplin, adică 79, cu o limbă de centură decorată cu palmete.
178. KÜRTI B., 1978–79. 336.
179. LEHÓCZKY T., 1900. 398–402.
180. KOVÁCS I., 1942. Tab. III.5.
181. Informații personale.
182. RÉVÉSZ L., 1996b. 16, 30; Tab. 5.14; 97.13–16.
183. JÓSA A., 1914. 319–323.
184. TOCIK, A., 1968. 38–40.
185. M. NEPPER I., 1994. 157.
186. M. NEPPER I., 1994. 155.
187. M. NEPPER I., 1994. 155.
188. MÁRGHITAN, L., 1965. Fig. 2.1–7.
189. BÁLINT Cs., 1971a.51.
190. KISS L., 1937. 240–246.
191. DIENES I., 1959. 152.
192. GÁLL E., 1999. 189–214: a încadrat aceste tipuri de inventare de morminte în grupele IV–VIII ale grupului de morminte cu inventar caracteristic de centură cu aplici.
193. Acest fenomen a fost legat mai ales de frica revenirii mortului din viața de dincolo: Bibl.: LÁSZLÓ Gy., 1955. 262–263.
194. RÉVÉSZ L., 1996a.120; GÁLL E., 1999.
195. GÁLL E., 1999
196. Cel puțin pe aplicile, care sunt publicate până la ora actuală.
197. TETTAMANTI S., 1971n. 132.
198. DOMANOVSKY Gy., 1936. 115; SZÜCS S., 1936. 43; GYURA J., 1975. 708; SANDOR M., 1976. 209.
199. K.K., 1996. 38.
200. Vezi nota 111.
201. Informații personale.
202. Gádosor–BOCSKAI u.: F–É–K, 1962, Nr. 322; SZÓKE B., 1962. 12; Orosháza–Új Élet tsz.: OLASZ E., 1959. I.1–4; Szarvas–Káka–Kettőshalom: SZABÓ J. Gy., 1964–65. 61–71; Kecel–Vádéi dűlő: FETTICH N., 1937. 104–107; Tiszabездé: JÓSA A., 1896. 385–389, Tab. IV, IX; Visonta: SZABÓ J. Gy., 1970. 269; Rovinka: NEMEJCUVÁ–PAVUKOVÁ V., 1962. 637–658; Cervenik: TOCIK, A., 1968. 17–20; Bešeňov: F–É–K, 1962, Nr. 83; Úlany nad Zitavou: LIPTAKOVÁ Z., 1693. 223–236; Halimba: TÖRÖK Gy., 1962. Tab. XX. 6; Sorokpolány: FÉK, 1962, Nr. 906; Zalavár–Vár: F–É–K, 1962, Nr. 1229; Letenye: BALASSA I., 1994. Tab. 4.1; Nesvady: SZÓKE B., 1941. 214–222; Bjelo-Brdo: F–É–K, 1962, Nr. 91.
203. KOVÁCS I., 1942. 86.
204. LUCA, S. A.–PINTER, K. Z., 1994. 18.
205. Cum se sugerează mereu de arheologia tradiționalistă și „romantică”, care din orice document arheologic încearcă să citească și să scrie pagini de istorie universală. Vizavi de această atitudine putem să amintim, din păcate oameni de știință valoroși ca Robert Radu HEITEL, Kurt HOREDT, Karl Zeno PINTER, Radu POPA, István FERENCZI, ale căror studii acordă acestor aspecte un spațiu mult prea mare.
206. HOREDT, K., 1966. Tab. 18.2.
207. Eperjeske–Három nyárfa domb: KISS L., 1920–22. 44; Tiszajenő: RF., 1969. 52.
208. Szabadkigyós–Pálliget, m. 13: BÁLINT Cs., 1971b. 49–86; Eger–Szépasszonyvölgy, m. 3: NAGY Á., 1968. 69–100; Hajdúböszörmény: KOVÁCS L., 1984. 25, 27; Miskolc–Repülőtér: MEGAY G., 1961. 100–108. În mormântul izolat de la Hajdúböszörmény un vârf de săgeată a intrat tot între coaste, iar celălalt în partea inferioară a femurului.
209. THURY L., 1926. 2; LUCA S. A.–PINTER K. Z., 1995. 18–19.
210. Teoria istoricizantă a lui PINTER ilustrează de fapt starea arheologiei românești, în cadrul căreia istoricizării i se acordă o importanță mult mai mare decât analizei arheologice.
211. De amintit vizavi de aceste săpături și publicații că fiecare necropolă are o perioadă de folosire, are o evoluție în timp, nu este „populat” într-un singur an. Acest lucru s-a întâmplat și în cazul necropolei de la Orăștie, unde din morminte nu cunoaștem numai bărbați înarmați, ci probabil și femei. Aș menționa încă ceva: domnul S. A. LUCA mi-a povestit că necropola este cercetată în proporție de 10%! Cum se pot atunci formula păreri de o asemenea anvergură de istorie universală?
212. DRÁMBÁREAN, M.–RODEAN, N.–GLIGOR, A.–MOGA, V.–ANGHEL, D., 1997. Tab. V.b.
213. KOVÁCS I., 1942. Tab. I. 5.6.
214. Am pus în ghilimele deoarece acest concept folosit și în zilele noastre nu-și mai găsește fondul științific de argumentare. Astfel, popoare migratoare de fapt n-au existat, au existat popoare aflate în migrație. Migrațiile au fost fenomene istorice, de scurtă sau de mai lungă durată, dar n-au devenit mod de viață pentru aceste populații. Pe de altă parte, necunoscând sistemul lor de organizare, scrierii antici și a perioadei medievale timpurii au confundat pe aceste populații aflate în migrație cu nomazii. Nomadismul însă este un sistem de organizare economică, migrația în schimb a fost un fenomen istoric. Violența acestor populații nu a fost cu nimic mai mare decât cea a populațiilor „civilizate”. Să amintim de comportarea romanilor în diferite momente ale istoriei lor? Nu are sens.
215. Astfel, în perioada secolului al VI-lea cele mai mari părți ale necropolelor au fost jefuite. Încercând împiedicarea jefuirii lor, mormintele au fost săpate la adâncimi foarte mari. Acest fenomen este caracteristic necropolelor langobarde, france etc., dar tot acest fenomen putem constata și în arealul locuit de gepizi. Un exemplu foarte concret oferă cazul unui mormânt de la Sighișoara–Dealul-Viilor, care a fost săpat la o

- adâncime de cca. 5 m, dar care, incredibil, și la această adâncime a fost jefuit. Mulțumesc domnului profesor R. HARHOIU pentru aceste informații.
216. KOVÁCS L., 1971. 105.
217. Necropola de la Cluj–str. Pata nu este publicată, dar avem informații personale importante, pe care le mulțumim doamnei HICA.
218. Alba Iulia–str. Brândușel: POPA, V.–DRĂMBĂREANU, F.–ANGHEL, Gh., 1998. 189.
219. HEITEL, R. R., 1986. 233–249.
220. Din păcate, nu cunoaștem numărul mormântului, nici inventarul sau practicile rituale constatate.
221. KOVÁCS L., 1942. 87; Tab. III; LÁSZLÓ Gy., 1943. 5; BÓNA I., 1988. Tab. 35.3., 37.1–2.
222. BODROGI J., 1913. 21.
223. HORED T, K., 1958. 142; FERENCZI I., 1996; LUCA, S. A.–PINTER, K. Z., 1995. 18–44.
224. SZÓKE B., 1962, 19–45.
225. RÉVÉSZ L., 1984–85. 615–639.
226. Doar Orăștie–Dealul Pemilor este o necropolă mai mică, dar acesta reprezintă un fragment. După S. A. LUCA, necropola a fost săpată în 10%.
227. Este adevărat că însemnele de rang „calitativ” nu pot fi comparate: la Cluj–str. ZÁPOLYA nu cunoaștem săbii ornamentate cu plăcuțe din metale prețioase, geantă cu aplici, tolbe de săgeți.
228. HEITEL, R. R., 1983. 93–115.
229. Acest proces poate fi urmărit în epoca hunică, exemplul oferit de modelul gepidic constituind un exemplu și mai bun. După 558, adică lichidarea regatului gepidic, procesul de aculturare atinge modelul gepidic, care mai pot fi urmăriti încă două-trei generații, după care dispar din punct de vedere arheologic, adică s-au aculturizat, au preluat modelul funerar și port avaric, s-au integrat în structura puterii avare, devenind exponenții acesteia. Mulțumesc profesorului Radu HARHOIU pentru sfaturile prețioase în acest sens. Lit.: HARHOIU, R., 1975. 99–109.
230. Cazul necropolei de la Blandiana „B”, unde HORED T la început a făcut populație românească, după care în 1986 a certificat-o drept sud-slavă sau bulgară. Problema este că acest specific ritualic nu este cunoscut numai în spațiul Bazinului Carpatic. Această greșeală a lui HORED T a fost preluată în arheologia românească, până când HEITEL a pus punct fanteziilor înventate de arheologii sas. HORED T a fost criticat de fapt deja în 1984, de FODOR, care a demonstrat că necropola de la Blandiana „B” aparține orizontului funerar al „descălecătorilor” maghiari. Lit.: HORED T, K., 1966. 261–299; HORED T, K., 1986. 117; FODOR I., 1984. 112–124; HEITEL, R. R., 1994–95. 417–418.

A honfoglaló magyar temetkezési szokások az Erdélyi-medencében (Kivonat)

A dolgozat a honfoglaló magyarok erdélyi temetkezési szokásainak elemzését, részletes bemutatását célozza, rendszerezést és a párhuzamok tisztázását, hogy a kutatók adatai az egész Kárpát-medence szintjén egybevetethetők váljanak. Következtetése, hogy e kultúra ugyanolyan volt (ha nem is annyira gazdag) Erdélyben, mint a Felső-Tisza vidéke, a Kis-Alföld, a Dunántúl stb. honfoglalóié. A jellegzetes „sztyeppe” vonásokat hordozó temetkezési szokások, szerkezet, leletanyag megegyezése a többi Kárpát-medencei honfoglaláskori temetővel megerősíti a HO-

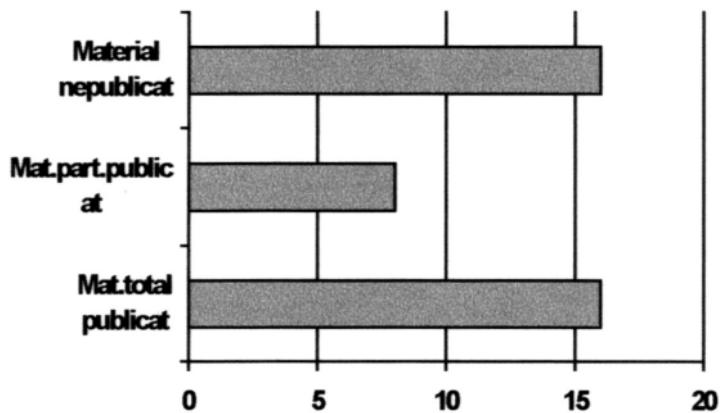
REDT-féle „Kolozsvári-Gombási” csoportnak, mint függtlen régészeti kultúra feltevésének képzetlenségét. Ha akadnak is regionális eltérések, a 10. században a Kárpát-medencében egy nagyrészt egységes kultúra jelenik meg, a Kis-Alföld legnyugatibb pontjától egészen Kelet-Erdélyig.

Hungarian Funerary Rites and Rituals in the Transylvanian Basin in the 10th Century.

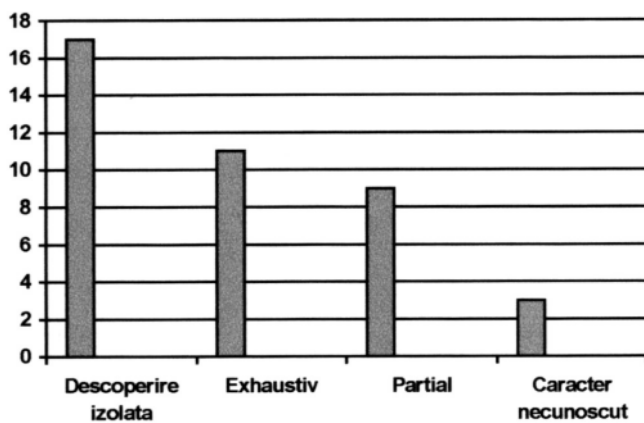
(Abstract).

The paper has in view a thorough presentation and at the same time an analysis of the rituals of Hungarian conquerors in Transylvania, a systematical ordering of the data and clarification of the parallelisms, in order to compare them with the Hungarian conquerors' cemeteries known in the Carpathian Basin. The conclusion of the paper is that in Transylvania the manifestations of this culture are similar to those in the upper part of the Tisa, the regions Kisalföld, Dunántúl, even if they are less rich. The concordance of the funerary rites and structures of having the „steppe” character as well as of the archaeological material with those of the other cemeteries in this period of time in the Carpathian Basin, considers the hypothesis of HORED T to be absurd, regarding the statute of independent culture to the Transylvanian group „Cluj–Gâmbaș”. Even if regional differences are known, in the 10th century in the Carpathian Basin a unitary culture from many points of view appears, from the most western point in Kisalföld to the eastern part of Transylvania.

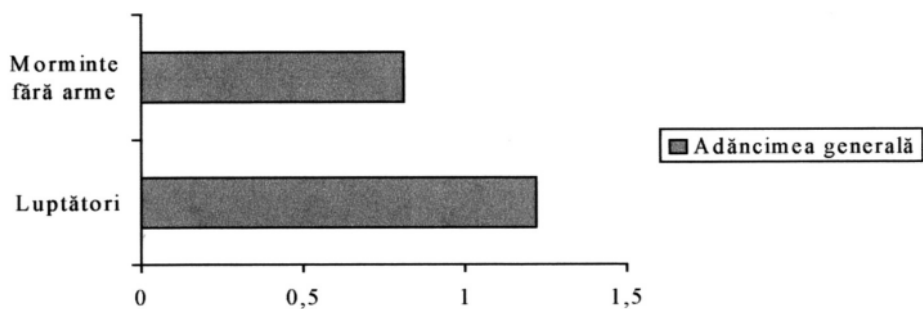

1. Cantitatea descoperirilor publicate în totalitate, parțial și nepublicate

2. Caracterul săpăturilor

3. Adâncimea mormintelor

Figura 1

M.*	11-20 cm	21-30 cm	31-40 cm	41-50 cm	51-60 cm	61-70 cm	71-80 cm	81-90 cm	91-100 cm	101-110 cm	111-120 cm	121-130 cm	131-140 cm	141-150 cm	151-160 cm	161-170 cm
I.-m.1								90								
I.-m.2				50												
I.-m.3 L								90								
I.-m.4						70										
I.-m.5							80									
I.-m.6										110						
I.-m.7 ↗ ↑					60											
I.-m.8 L				60												
I.-m.9							80									
I.-m.10 L								95								
I.-m.11 L						70										
I.-m.12										110						
I.-m.13								90								
I.-m.14 ⊕								90								
I.-m.15						70										
I.-m.16										105						
I.-m.17									100							
I.-m.18										110						
I.-m.19								90								
I.-m.20										105						
I.-m.21									95							
I.-m.22 ⊗ ⊕ □																
I.-m.23 L									100							
I.-m.24									65							
II.-m.?	10															
II.-m.?													150			
III.-m.izolat ↗										110						
IV.-m.izolat ↗																170
V.-m.1 ⊗								90								
V.-m.2 ⊗						65										
V.-m.4 ⊗						65										
V.-m.5 ⊗							73									
V.-m.6 ↗			40													
V.-m.7 ⊗			40													
V.-m.8		30														
V.-m.9 ⊗		30														
V.-m.11 ↗						70										
V.-m.12 ⊗					60											
V.-m.14 ?					60											
VI.-m.izolat ⊗ ??													140			
VII.-m.?																
VII.-m.?			35							110						
VIII.-m.1 ↗													135			
VIII.-m.2 ↔												125				
VIII.-m.3 ⊕								100								
VIII.-m.4 ↗															160	
VIII.-m.5 ⊗												130				
VIII.-m.6 ↗										110						
VIII.-m.7 ⊗												130				
VIII.-m.10 ↗												125				
IX.-m.1 ⊗			45													
IX.-m.2 ↔						62										
IX.-m.3 ↔						65										
IX.-m.4 ↔				50												
IX.-m.5 ??							75									
IX.-m.6 ⊙						65										
IX.-m.7 ⊙								90								
IX.-m.8 ⊙								85								
IX.-m.9 ⊙							80									

Adâncimea generală a gropilor: 89,34

Legendă:

- ↗ – bărbat înarmat, cu resturile calului
- ⊙ – bărbat înarmat, piese de harnașament (înformântare simbolică cu cal)
- ⊗ – adolescent
- ⊕ – copil
- ⊗ – femeie
- ↔ – bărbat fără arme, fără înformântare cu cal sau cu piese de harnașament

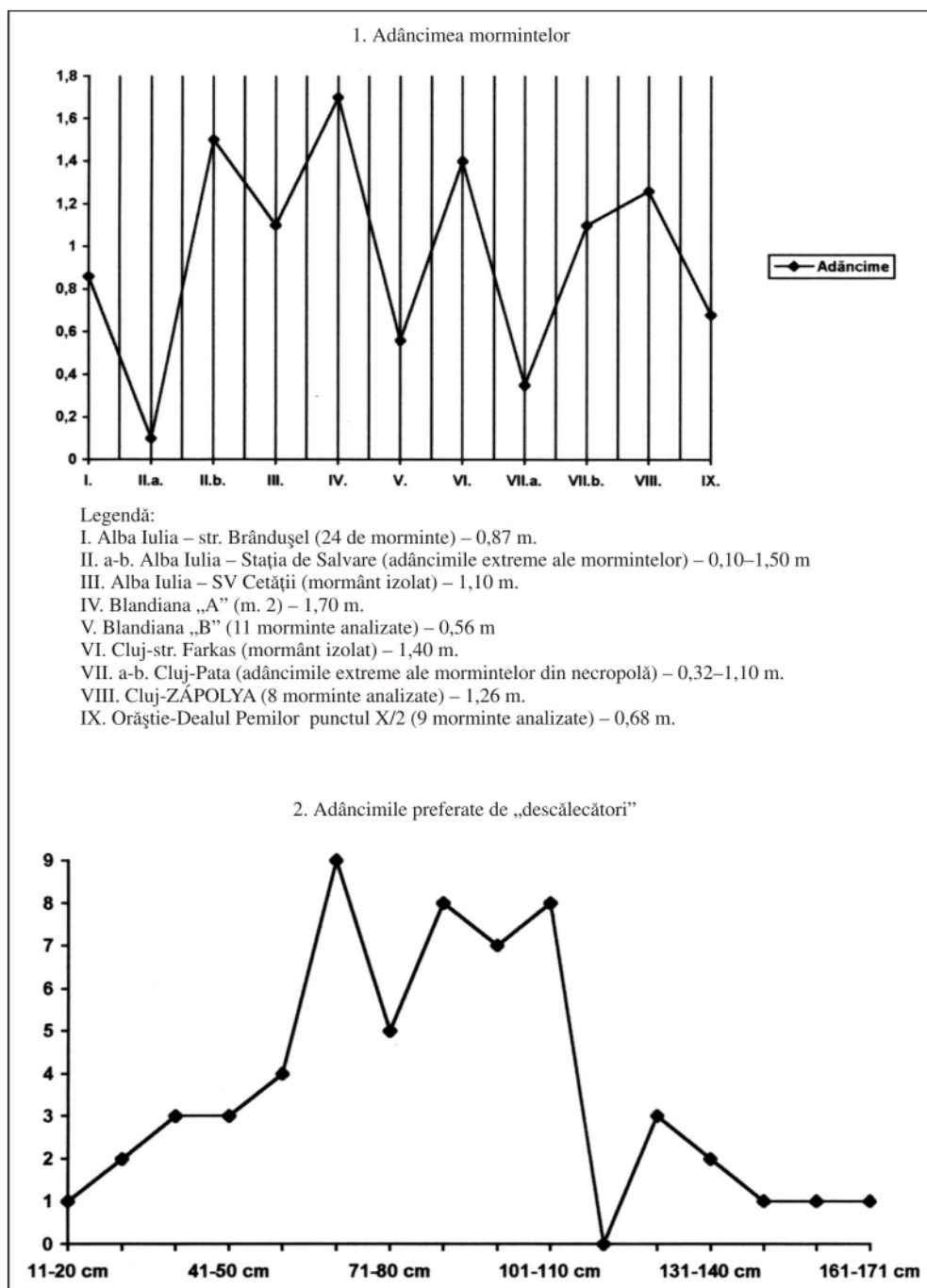
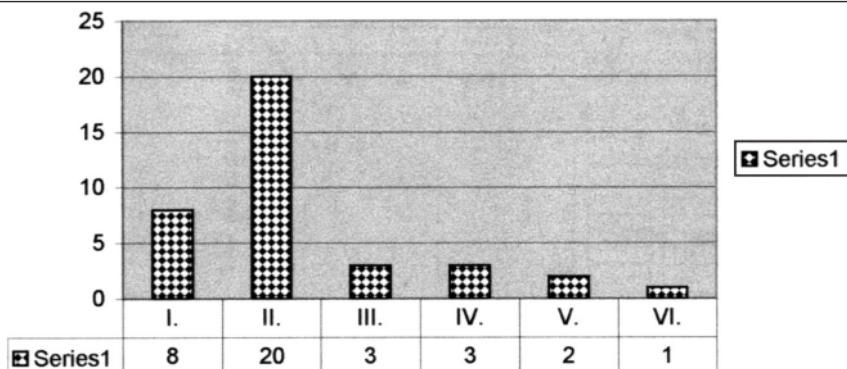

Figura 3

Descoperiri ↓	f	†	↑	{	T.	R.t.	V.s.	♥	▼	▶
Alba-Iulia-Stația de Salvare II-III.					x	x	x	x		x
Blandiana „A”-m.2						x				x
Blandiana „B”-m.2							x			
Blandiana „B”-m.4							x			
Blandiana „B”-m.15							x			
Blandiana „B”-m.11	x					x	x			
Cetea							x			
Cluj-str. Pata-m.4	x						x			
Cluj-str. Pata-m.15					x					
Cluj-str. Pata-m.16							x			
Cluj-str. Pata-m.20							x			
Cluj-str. Pata-m.25	x						x	x	x	x
Cluj-str. Pata-m.*	x?			x			x	x		x
Cluj-str. Zăpolya-m.1	x						x	x		x
Cluj-str. Zăpolya-m.4	x					x	x			x
Cluj-str. Zăpolya-m.6	x					x	x			x
Cluj-str. Zăpolya-m.8				x		x	x			x
Cluj-str. Zăpolya-m.10	x					x	x			x
Dej		x								
Deva-Micro 15-m.1					x		x			
Deva-Micro 15-m.2-6?				x			x			x
Deva-Micro 15-m.7		x					x			x
Eresteghin-Zádogostető			x							x
Ernei		x								
Gâmbaș-Măgura-m.1	x						x			
Gâmbaș-Măgura-m.3					x		x			
Gâmbaș-Măgura-m.4							x			
Morești		x								
Orăștie-Dealul PemilorX/2-m.2							x			
Orăștie-Dealul PemilorX/2-m.6							x			x
Orăștie-Dealul PemilorX/2-m.7							x			x
Poiana Ajudului							x			
Sfântu-Gheorghe		x					x?			x
Târgu-Secuiesc	x?									

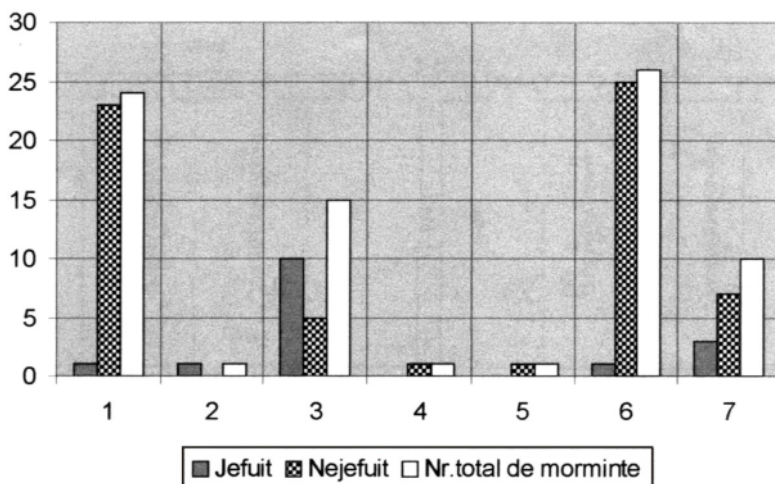

1. Însmormântări cu cai

Legendă:

- I. Tipul cunoscut de depunere de cal
- II. Tipul de depunere de cal necunoscut din cauza nepublicării materialului arheologic
- III. Tipul de depunere de cal necunoscut din cauza documentării inadecvate
- IV. Mormânt cu resturile calului distrus din vechime
- V. Depuneri de cal ale căror mod este necunoscut până acum în arealul habitatului maghiar din. secolul X
- VI. Cranii de cal depuse pe lângă necropole

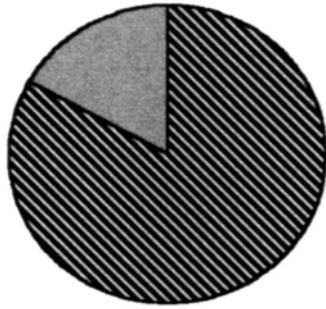
2. Procentul dintre mormintele jefuite și nejefuite în cazul necropolelor din secolul X

Legendă:

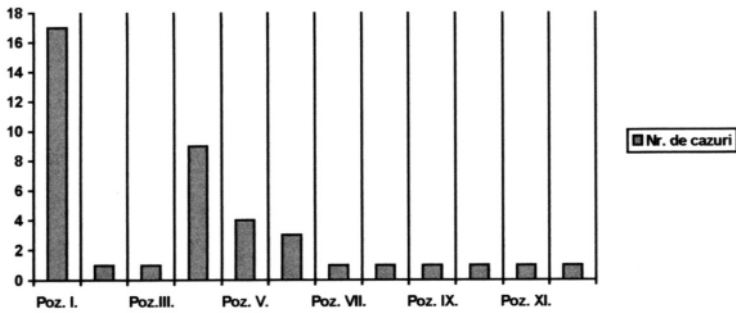
- 1. Alba-Iulia-str. Brândușel: 24 morminte – 1 jefuit – 23 nejefuite
- 2. Alba-Iulia-SV Cetății: 1 mormânt: 1 jefuit
- 3. Blandiana „B”': 15 morminte – 10 jefuite – 5 nejefuite
- 4. Blandiana A.-m. 2: 1 mormânt – 1 nejefuit
- 5. Cluj-str. Farkas-23: 1 mormânt – 1 nejefuit
- 6. Cluj-str. Pata: 26 morminte – 1 jefuit – 25 nejefuite
- 7. Cluj-str. ZÁPOLYA: 10 morminte – 3 jefuite – 7 nejefuite

Figura 5

1. Numărul de poziții ale brațelor

2. Numărul de poziții ale brațelor

Legendă:

Poz. I – poziția I – 17 cazuri

Poz. II – poziția II – 1 caz

Poz. III – poziția III – 1 caz

Poz. IV – poziția IV – 9 cazuri

Poz. V – poziția V – 4 cazuri

Poz. VI – poziția VI – 3 cazuri

Poz. VII – poziția VII – 1 caz

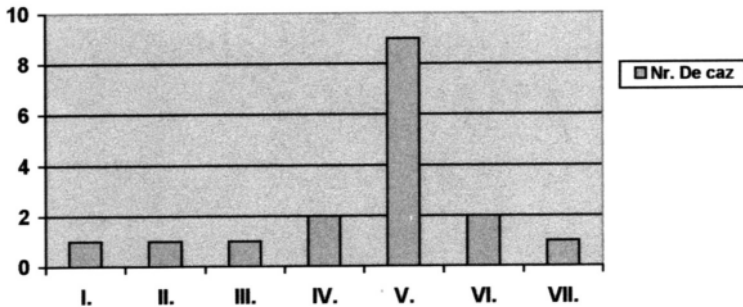
Poz. VIII – poziția VIII – 1 caz

Poz. IX – poziția IX – 1 caz

Poz. X – poziția X – 1 caz

Poz. XI – poziția XI – 1caz

Poz. XII – poziția XII – 1 caz

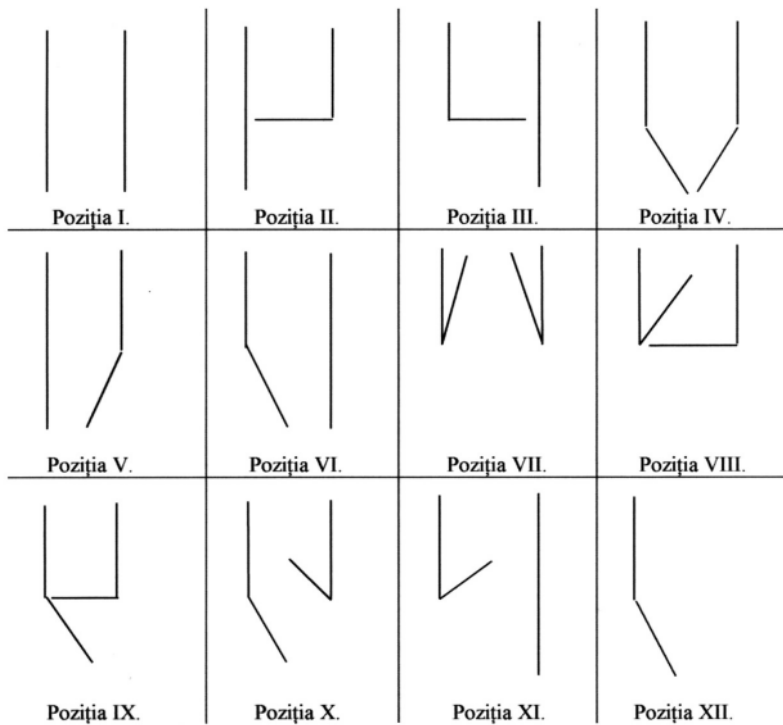

3. Cantitatea pozițiilor ceramicii

← Alba-Iulia-str.Brândușel-m.3	← Alba-Iulia-str.Brândușel-m.13	← Blandiana "B"-m.1
← Orăștie-Dealul Pemilor-m.7	← Orăștie-Dealul Pemilor-m.9	
→ Alba-Iulia-str.Brândușel-m.1	→ Alba-Iulia-str.Brândușel-m.9	→ Blandiana "B"-m.5
→ Cluj-str.Zápolya-m.4	→ Cluj-str.Zápolya-m.5	→ Cluj-str.Zápolya-m.6
→ Blandiana A.-m.2		
↑ Blandiana "B"-m.-11		

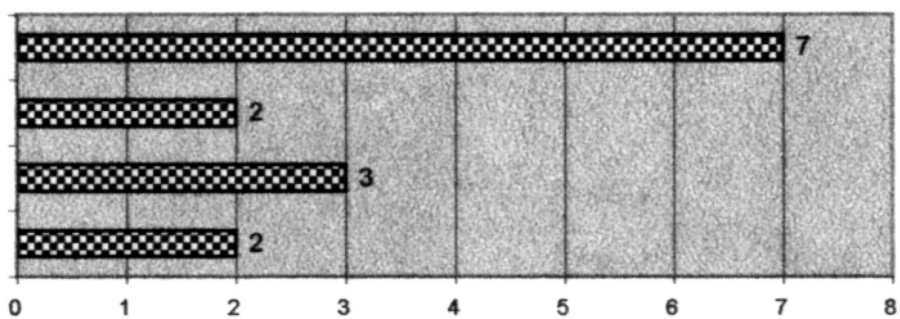
1. Poziția craniilor în mormânt

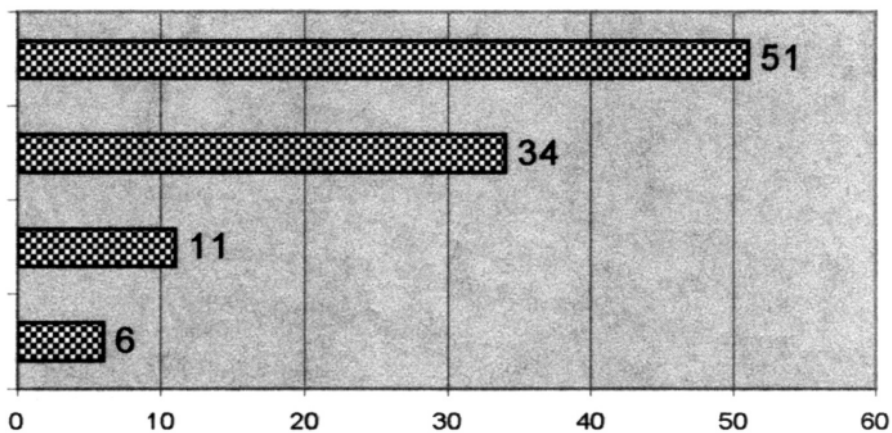
2. Cele 12 poziții ale brațelor

Figura 7

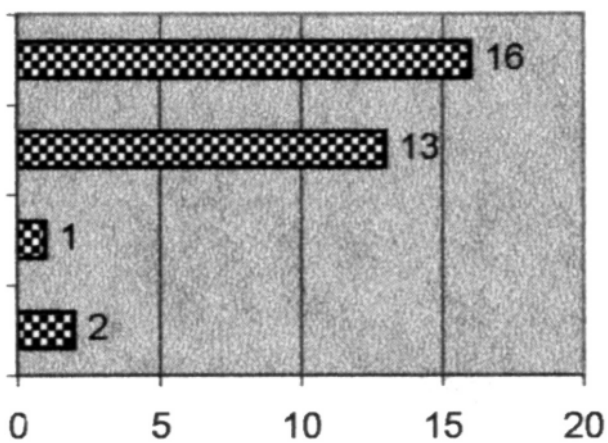

1. Indicatorii tipului I de necropolă

2. Indicatorii tipului II de necropolă

3. Indicatorii tipului III de necropolă

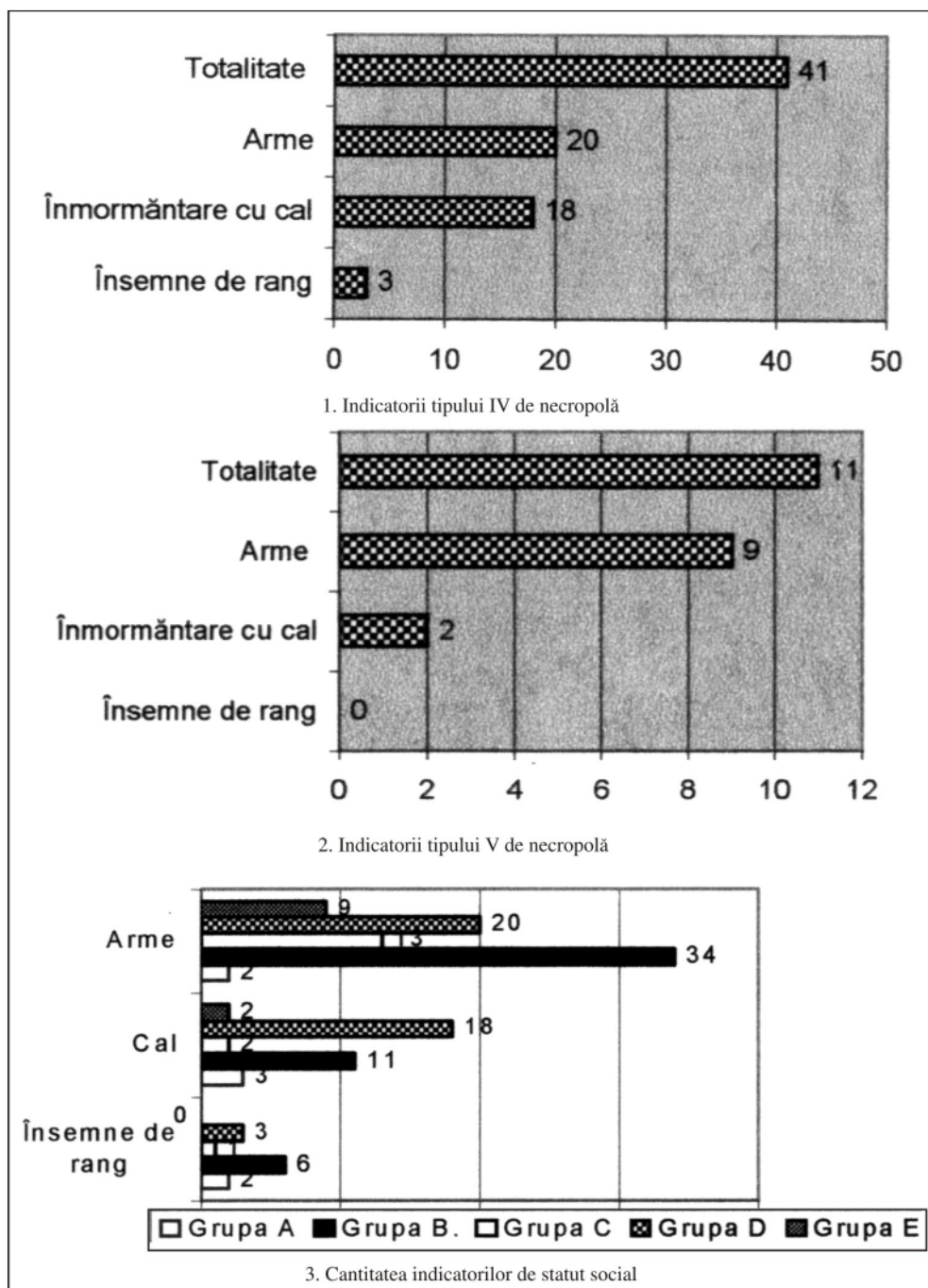
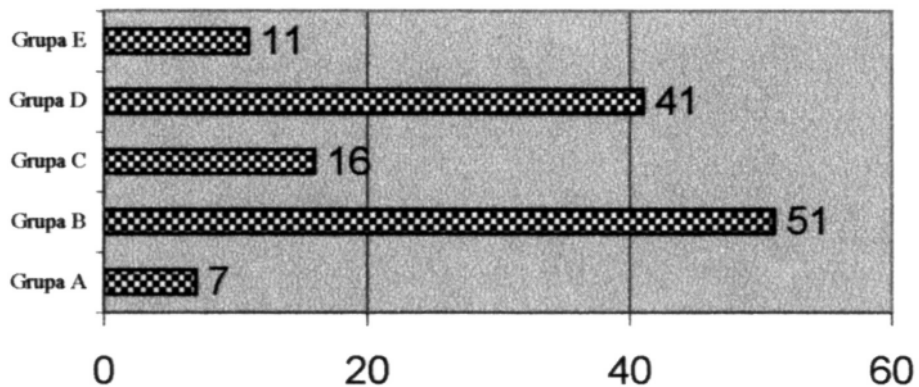
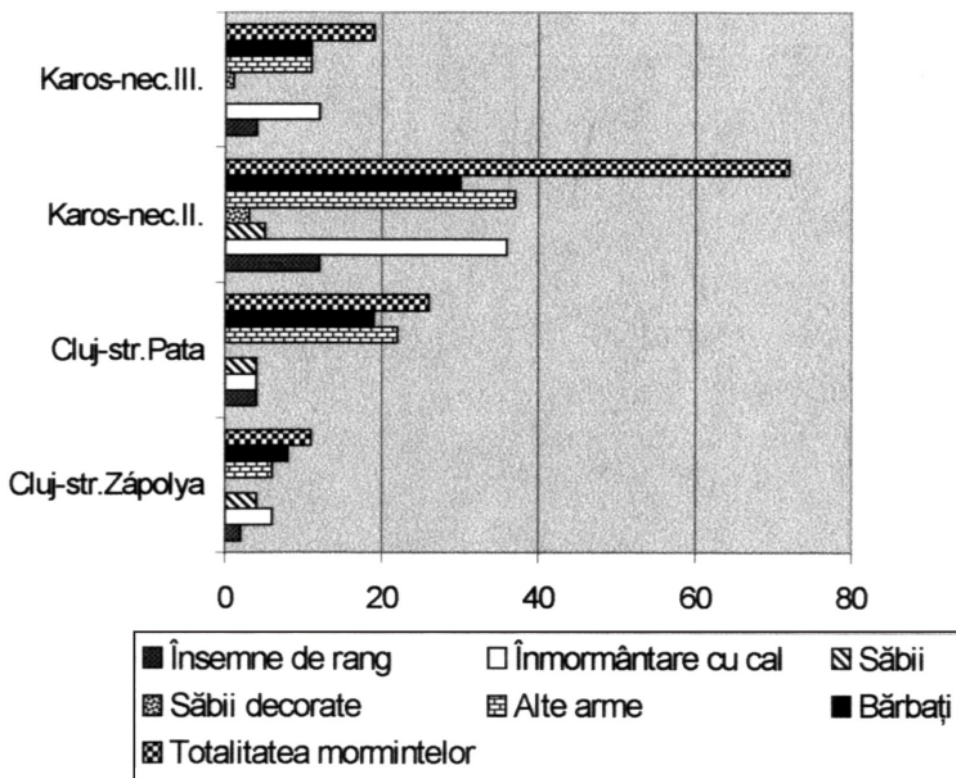

Figura 9

1. Indicatori de statut social

2. Compararea indicatorilor de statut între necropolele de la Cluj și Karos

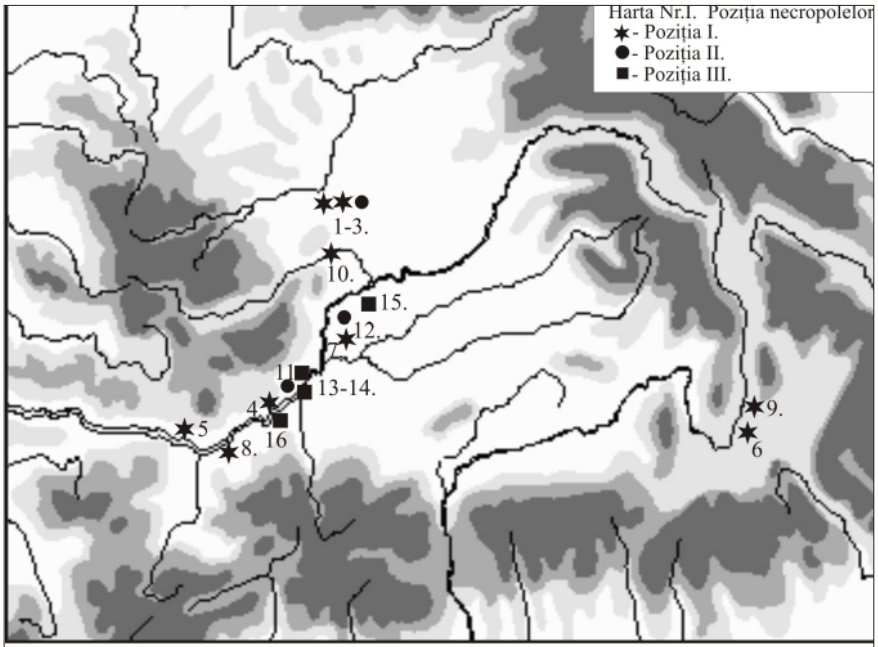

Figura 11

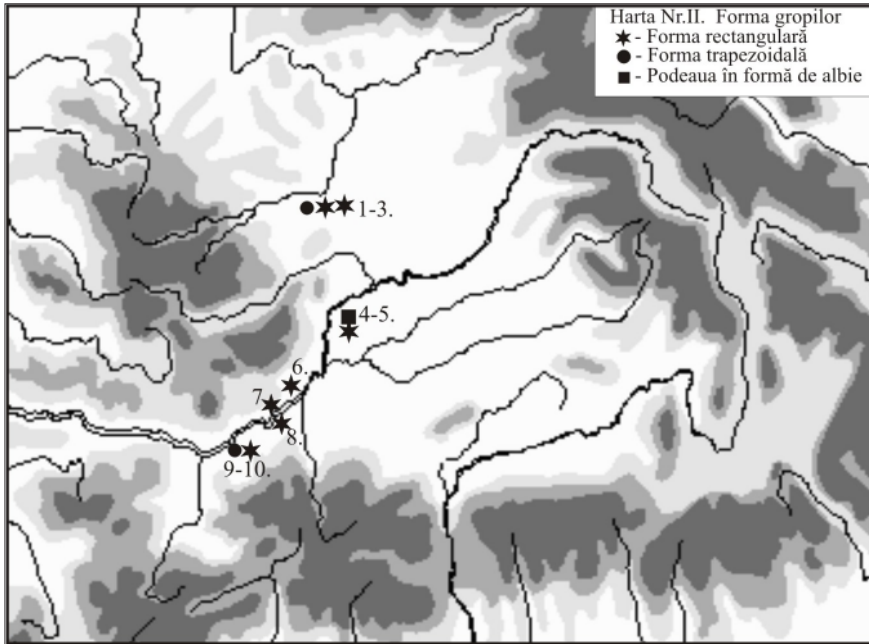

Figura 12

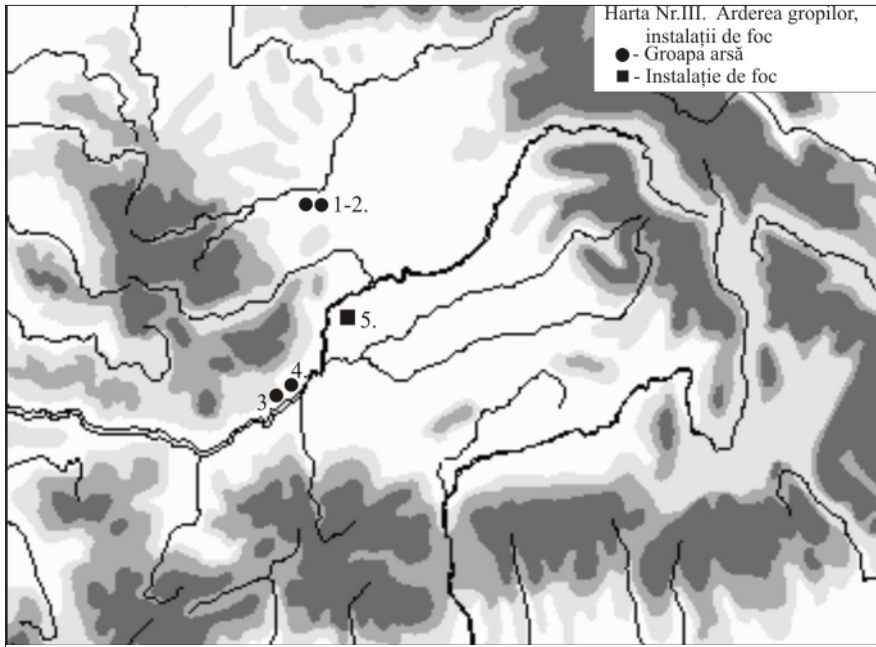

Figura 13

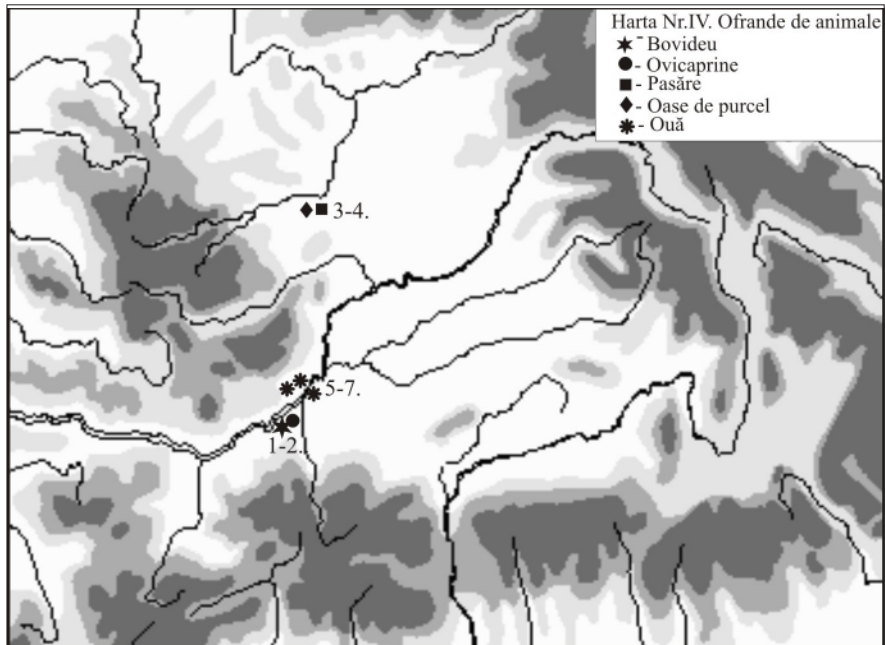

Figura 14

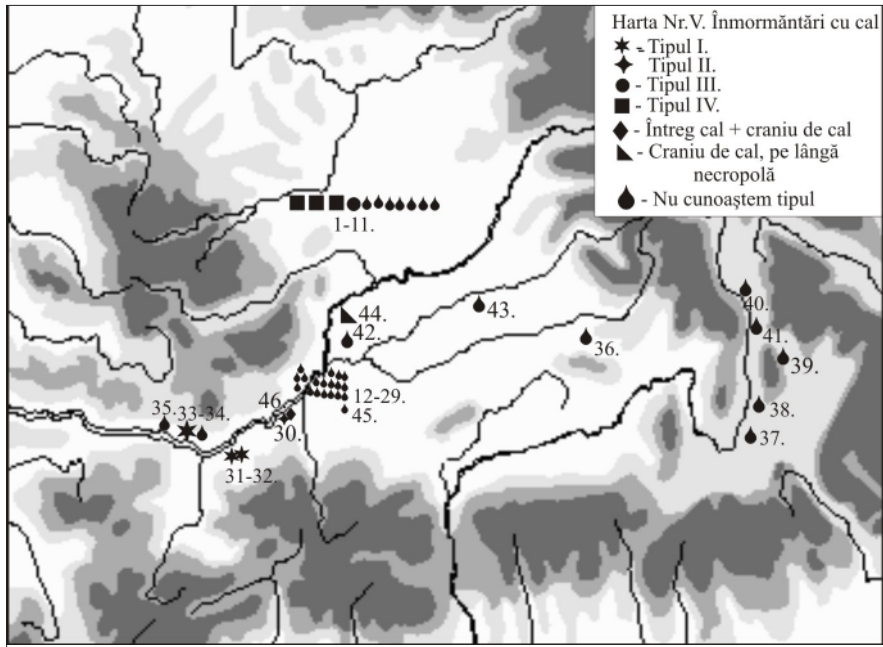

Figura 15

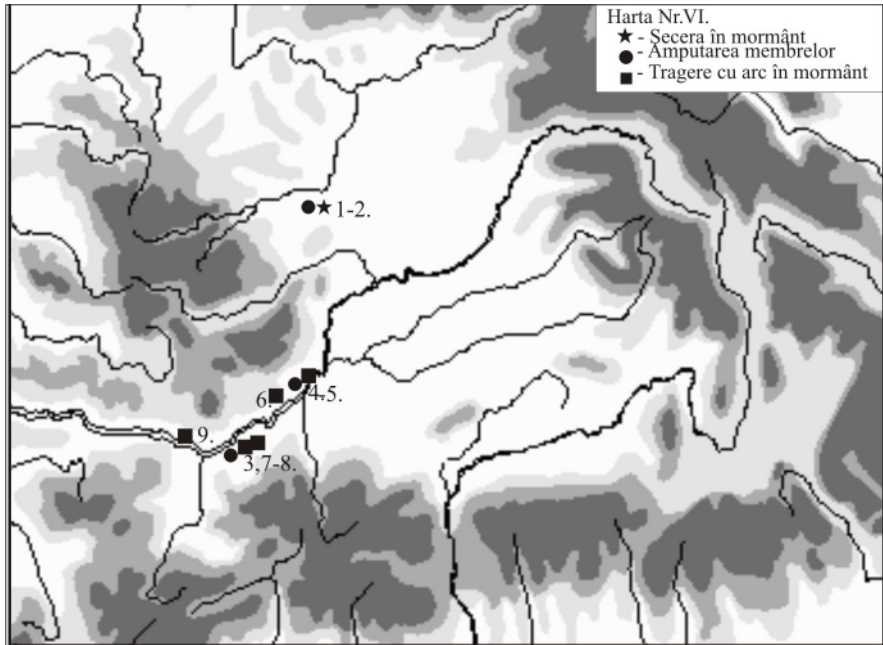

Figura 16

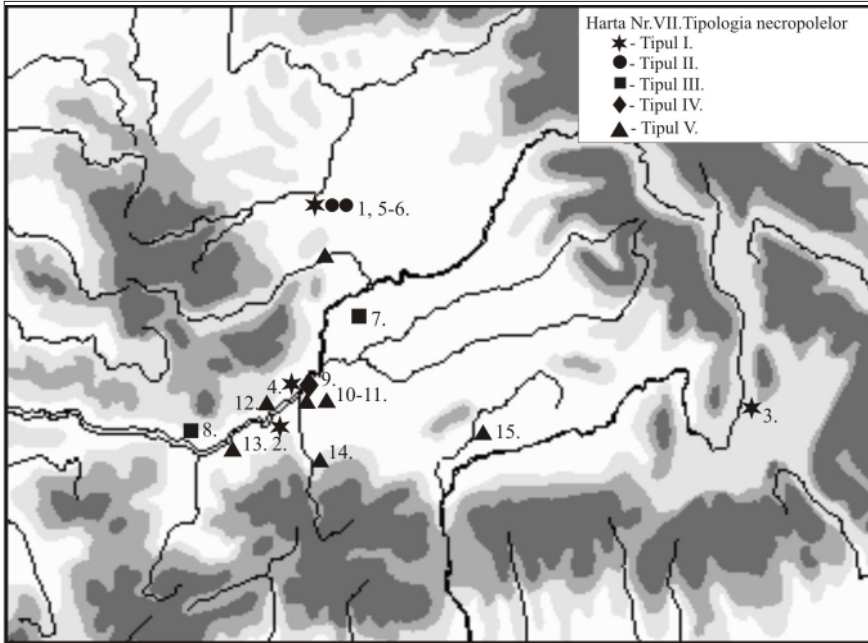

Figura 17

Székelyföldi töltésvonulatok 1.

(Kivonat)

A Székelyföldön végigvonuló rejtélyes töltésvonulatok kutatása már a múlt században megkezdődött. A többek által a római Dácia határvédelmi limesének tartott töltésvonulatokról az utóbbi évtizedek régészeti kutatásai igazolni látszanak, hogy a kora középkori Magyar Királyság keleti gyepűinek elemei, a határvédelmi rendszer részét képezik. A mélységben tagolt töltésvonulatok és a mellettük álló mészhabarccsal rakott kőfalú „várak”, erődök a megindult kutatások és az előkerült régészeti leletek alapján a 11. század végére – a 12. század elejére keltezhetők. A két évtizedes terepi kutatómunka eredményeként most először kerül bemutatásra a töltésvonulat és töltésszakaszok részletes leírása és térképe. Első részként a Rika-erdei szakaszt közöljük.

*

Az Árpád-kori Magyarországot legtöbb irányban roppant szélességben erdőrengetegek övezték. A nyugati határ egy részét mocsaras területek biztosították, délen részben nagy folyók képeztek természetes határt.

Az ország határainak védelme a legfontosabb feladatok közé tartozott. Ahol a sűrű erdővel borított hegykoszorú jelentette a természetes akadályt, ott csak az átjárók, szorosok és gerincutak védelmét kellett megerősíteni mestersegesen épített akadályokkal. Ilyen védelmi építmények voltak a kutatások szerint a gerendákból készített torlaszok, sövények, földbe ásott árkok, és mellettük a kiásott földből felrakott töltések. A töltésekre kőrakásokat vagy földdel töltött favázasszerkezeteket, palánkokat emeltek, amelyek az árok feneké és a töltés teteje között több

méteres szintkülönbséget jelentettek, megakadályozva a kintről érkező lovas harcosok átkelését.

A határokon védelemre kiképezett térérséget gyepűnek nevezték. Ahol a hadi vagy közlekedési utak elérték a gyepűt, ott fokozottan védett kapukra volt szükség, ezeket a megerősített országkapukat vaskapunak is nevezték. A gyepűvonal előtt, több napi járóföld szélességben, országválasztó, többnyire lakatlan terület húzódott, a gyepűelve.

A gyepűhatárok, az utak és kapuk védelmét az örök látták el. A rájuk bízott feladat nagy fontosságú volt, elsősorban a székelyeket és besenyőket rendelték a határok őrzésére. Lovas csapataik állandó éber készenlétben, folytonos mozgásban, kerülésben voltak a gyepű mentén. Támadás esetén hírt adtak, jeleztek és keményen ellent kellett álljanak az első támadásnak. A segítség megérkezéséig feltartóztatták a támadót. Az országba betört ellenséget a terep jó ismeretében folytonosan zaklatták és akadályozták az előnyomulásban (TAGÁNYI, 1913; HERÉNYI, 1995; FERENCZI, 1998).

A székelyföldi rejtélyes töltésvonulatokat és kőfalú várakat ORBÁN Balázs kutatta fel és ismertette először, a Székelyföld leírásában. Ezek a töltések északon a Görgényi-havasok nyugati lábainál, patakok által szabdaltnál fennsíkrészekben kezdődnek és a Rabsonné-vára köré csoportosulnak. Földtöltéseket találunk a Firtos-vára közelében is. Az oroszhegyi Lázról indulva már hegytetőkön, meredek völgyoldalakon, pusztákon, irtványokon, tehát hegyen-völgyön át követhető egy jelenleg 8–10 m széles és 0,5–1,5 m magas töltés, külső, keleti oldalán árokkal. A Nagy-Küküllő jobb völgy oldalán beereszkedő töltés a szemben levő oldal tetején folytatódik és átvágva a völgyeket, a homoródi Lázon át a Kis-Homoród völgyéig követhető. Újabb szakasza fent a Hargita oldalában kezdődik és déli irányba leereszkedik a Vargyas völgyéig, majd a lövétei Lázon követhetjük a Vargyas-szoros tájékáig. A szorostól délre a Persány-Rika hegység keleti oldalán vonul az Olt alsórákosi szorosáig. Ezen a tájon, Erdővidék nyugati szélén a töltésvonulat két oldalán három kőfalú vár, erődítmény helyezkedik el (Kustaly-vára, a Rikai vár, Tepő-vára), rövidebb töltésszakaszokkal övezve. A

fő töltésvonalat az Olt-szorostól délre is tovább nyomozható, ORBÁN szerint egészen a Dél-Persányi-hegyekig (ORBÁN, 1868) (1. ábra). A székely nép a töltésekben „borozdát” (Kakasborozda, Ördögborozda), „árkot” (Ördögárok), „határt” (Országhatár, Fejedelmi méta) vagy „utat” (Ördögút, Tatárút, Rabsonné útja) látott. Több népmonda is fűződik ezekhez az építményekhez.

Az ORBÁN Balázs szerint „székely” váraknak és főleg a (BENKŐ József szerint 1505-ig visszamenően dokumentálható) töltésvonalatoknak, ezeknek a kelet-erdélyi objektumoknak az eredete RÓMER Flóris 1876-os kérdésvetetését követően folyamatosan izgatta a szakmát. 1894-ben TÉGLÁS Gábor négyheti terepmunkával vizsgálta át a terepet, az Erdélyi Múzeum-egylet megbízásából. TÉGLÁS több tanulmányban közölt kutatási eredményeinek végkövetkeztetése az, hogy a töltésvonalat a római Dácia keleti határvédelmére épített limesvonalat, amely a Moldva irányába tartó átjárók biztosításának volt az első vonala (TÉGLÁS, 1895, 1896, 1897 stb.).

A kérdés a '30-as évek elején FERENCZI Sándort is foglalkoztatta, aki nem értett egyet TÉGLÁSSal, inkább ORBÁNNak adott igazat. A Székely Nemzeti Múzeum karolta fel az ügyet – ROEDIGER Lajos is ekkor leltározta ORBÁN vonatkozó helyeit a Székelyföld leírásából, összeállítva (a Barcaságot és Aranyosszéket leszámítva) a vonatkozó szövegrészek corpusát. A kor azonban nem teszi lehetővé a rendszeres kutatást.

PAULOVICSot a '40-es években már csak a párhuzamos római limes-elemek érdeklik, majd hosszú szünet következik.

A székelyföldi, mésszel rakott kőfalú várak alaposabb régészeti kutatását végül FERENCZI István és FERENCZI Géza kezdte meg, az 1970-es évek elején.

A töltésvonalatokról vázlatos térkép is először a FERENCZI testvéreknek a Korunkban, 1972-ben megjelent rövid tanulmányához csatolva jelenik meg. ORBÁN és TÉGLÁS nyomain haladva bejárták a töltésvonalat ismertebb részeit. Felhívják a figyelmet a kutatott területen előforduló gyakori, a határőrzéssel összefüggő helynevekre (Gyepű-patak, Órhegy, Látóhegy,

Les, Kapus, Vaskapu, Lövete stb.) (FERENCZI, 1972). A FERENCZI-testvérek terepbejárásai nyomán lassan kirajzolódni látszott a várakból és töltésekből álló délkelet-erdélyi (székelyföldi) védelmi rendszer képe.

A Korunkban megjelent térkép 1974-ben került a kezembe és meglepődve láttam, hogy az általam jól ismert (jobbára ORBÁN és TÉGLÁS által is ismertetett) Vargyas-környéki töltések nem jelennek meg ezen, illetve a szerzők a Rika vízvázalásztóján található, ORBÁN Balázs által leírt rövidebb töltésszakaszok irányából kikövetkeztetett, közel folytonos vonulatot jeleznek térképvázlatukon. Jó évtizeddel később, 1986-ban ismerkedtem meg a FERENCZI testvérekkel. Miután ismertettem a töltésvonalat erdővidéki szakaszaira vonatkozó kutatási eredményeimet és az időközben terepmunkám alkalmával a földtani térképre is feltett töltésvonalrész, közös kutatási tervet szőttünk, majd az elkövetkező években sikerült a Rika keleti szegélyén húzódó folytonos töltést tovább nyomozni. Bebizonyosodott, hogy a vízvázalásztón nincs folytonos töltésvonalat, csak rövidebb szakaszok. Közös kutatóutak és táborok alkalmával többször bejártuk és először 1:75 000-es régi katonai térképre rajzoltuk be a töltésvonalat, majd szerre egyre pontosabb, nagyobb léptékű térképezés is történt. Sikerült az Olt alsórákosi szorosától délre is azonosítani és követni a töltésvonalat folytatását 10 km hosszúságban az apácai-datki erdőben (2. ábra). Néhány keresztmetszetet is készítettünk a töltés és az árok szerkezetének és felépítésének a vizsgálatára (FERENCZI, 1993; FERENCZI–DÉNES, 1994; DÉNES–FERENCZI, 1995) (12. ábra). A közelmúltban az erdővidéki kora-középkori várak (Rikai vár, Tepő-vára) kutatásával párhuzamosan elkészült az Olt alsórákosi szorosa és a Vargyas-szoros közötti töltésvonalat és a melléktöltések nagyléptékű (1:5000) térképezése és szelvényezése. Ezt a munkát szeretném a jövőben kiterjeszteni az egész székelyföldi töltésvonalra. Nyomvonalának részletes leírását, a szakaszokénti térképezés után folytatásokban közlöm a jelen kiadványban. Nyomdatechnikai okokból a részletes és nagyméretű, 1:5000-es térképlapokat nem lehet megjelentetni. Ezeket a Székely

Nemzeti Múzeum térképtárába helyezem letétbe. Írásomhoz csatolva 1:25 000-es léptékű, egymást átfedő térképlapokon jelenítem meg a töltés-vonalatot.

A Vargyas-patak sziklaszorosa és az Olt alsórákosi szorosa közötti töltés-vonalat és töltésszakaszok leírása

A Vargyas-szoros bal völgyoldala felett elterülő Kőmezején, az elpusztult Árpád-kori település (Varjas?) helyét jelző, ma Tatárkápolnának nevezett templomromtól nem messze, a Mál sziklasarkától a Pipások dombja kiemelkedő, sziklás oldaláig húzódik a 350 m hosszú Tatársánc nevű töltésszakasz. Árka kelet felől helyezkedik el. Töltése a Mál felől számított 200 m-nél megtörik délnyugat felé. Itt a töltésben és árokban egy rövid megszakítás látható, majd 150 m után eléri a domb lábát. A Pipások dombján, a Wietenberg és dák település rétegei felett kora-középkori régészeti leletek is előkerültek a kutatások alkalmával.

A Vargyas-szoroson alul, az Alsó Mál (929 m) tetejétől délkelet felé egészen a Gyökeres-tetőig (704 m) és onnan be a Fehér-patakba, kelet felé nagyon meredek, sziklás hegyoldal jelent természetes akadályt, így ide nem készítenek mesterséges védelmi vonalat.

A fő töltés-vonalat, kb. 400 m-re a szoros felé vezető erdőkitermelő autóúttól, a Fehér-patakából indul jól követhetően fel a hegyoldalon, erdő között. A tető után kezd ereszkedni, ahol erdei szekérutak keresztezik, majd egy hajlás laposabb részén, kis tisztás belső szélét érinti, aztán lereszkedik a Megyes-patakba. A két patak közötti szakasz hossza 585 m.

A patakon túl nem találtuk folytatását. Innen a Kerekhegy-patakáig közbeékelődik a Kerekhegy (812 m) piramis alakú tömbje, melynek keleti, a Vargyas vize felé néző oldala sziklás meredek. Ezen a részen valószínűleg nem is építettek töltést, mert a terep elég védelmet biztosított.

A Kerekhegy-pataka jobb partjától, alig fél kilométerre az erdő szélétől tovább követhetjük a töltés-vonalatot, fel a meredek oldalon. Kezdeti délkeleti irányba ívben visszakanyarodik délnyugatra, követve a Gódra-patak bal oldalán húzódó, felfelé tartó hegyhátat. Mindenhol jól nyomozható

és követhető. A Zobor-tetőtől (893 m) nyugatra éri el az erdő szélét, majd befelé kezd ereszkedni a Szármánymezőnek nevezett pusztán. Ezen a szakaszon látszik a legszebben, a terepszintből közel 1 m-re kiemelkedő, 8–10 m széles töltése messzire ellátszik déli irányba. Egy árokfej hajlásán áthaladva bereszkedik a Szármány-patakába (3. ábra). A karsztforrás mellett átmegy a patakon, majd fiatal erdőben kiemelkedik a Lencsés-domb (834 m) előtti hegyháton levő pusztára. A szekérút mellett 1989-ben átvágást készítettünk, melyben kettős árok tűnt elő. A töltésben szépen kirajzolódott a téglapirosra égett, nagyobb faszéndarabokkal körülvett töltésmag.

Tovább a töltés átmegy a Lencsés-patakon, majd a túlsó oldalon felkapaszkodik a Sűgő-tető (835 m) karsztos dolinákkal lyuggatott oldalára. Elhalad a Nagydolina keleti peremén. Követése nem okoz gondot, hiszen jól láthatóan kiemelkedik a térszínből. Ritkás erdőben lankásan ereszkedik, szekérút halad rajta. Megközelíti a Sűgőlik-barlang bejáratát, majd átvágja a dolinás szárazvölgyet és a Lencsés-patak meredek völgyoldalának peremén, szinte az erdő szélén megy tovább, a tisztás déli csücskéig, ahol véget ér. Irányában, a Sűgő- vagy Feketehegy-patakába igen meredek, mészkősziklás oldal szakad le. A patak túlsó oldalán, alig 170 m-re a Lencsés- és Sűgő patakok egybeszakadásától indul a töltés tovább. Bükkerdőben követhetjük felfelé, majd a hegyorra után leereszkedik egy árokba. Az erdei utak bevágásaiban jól megfigyelhető a kiegészített réteg. Az ároktól tovább nehezen követhető a bozótos oldal peremén és 200 m után leér egy szekérútba. Az úton túl még 30 m-t haladhatunk rajta, majd egy suvadásos rész következik, ahol a töltés elpusztult. Irányát tartva, a suvadáson túl, lefelé ereszkedve, a következő erdei úttól, egy kis tisztáson kívül már felismerhető. A töltés teste ellaposodott és helyenként csak az égett, piros szemcsék segítségével lehet nyomvonalát azonosítani. Szintesen jön elő az erdőben, majd belet az oldalon. Rövid szakaszon szinte semmi sem látszik belőle. Tartva irányát, újra rátalálunk és most már jól láthatóan bereszkedik a Hagymás-patakába. A patakból kifelé, a legelőn 150 m hosszan kettős töltés húzódik. Az itt ázott

metszetben (1994) a téglává égett, piros töltés-mag mögött elszenesedett, félbe hasított cserefa rudakból készített faszerkezet lenyomatát találtuk meg. Az ásásban egyetlen korongozott kora-középkori cserépedénytöredék volt. Az országúton túl folytatódik a töltés, azonban itt a kettős gázvezeték lefektetések alaposan széttúrták. A terepet tovább a mészkőbánya törmelékhalmozai borítják. Eredetileg a töltés nekifutott a hajdani Hagymáskő egyik sziklabordájának.

A Hagymáskő (745 m) tetejéről indul tovább a töltés déli irányba. A hegynyaktól szépen látszik és könnyen követhető az erdő között a nyugatra levő pusztaszélétől kissé bennebb. Egy árok után a Csúzlík pusztaszélétől halad. Ezen a szakaszon 1996-ban készítettünk átmetszést. Az árok előtt, a keleti oldalon alacsonyabb töltés van rakva. A Kőpatak felőli egyik szekérút mélyebb bevágásában vastag, elszenesedett cserefa gerenda maradványai rejtőznek a vékony gyepréteg alatt. A pusztától erdőben ereszkedik be a töltés a Kőpatakba, majd kifut a túlsó oldalon, érinti a Kereknyárorra-pusztaszélét, majd egy árok után megkerül egy árokfejet és kiér a hegyháton haladó erdei útba. Innen a meredek oldalon leszáll a pusztára, áthalad rajta, majd a Rika-patak felé meredeken leszakadó tereplépcső peremén ereszkedik le és elenyészik (4. ábra). Folytatását a volt rikai országúttól kezdődően követhetjük tovább. Széles töltése jól látható az útról. Az úttól 200 m-re 1990-ben készítettünk átvágást, amelyben elszenesedett, hasított deszka és oszlop maradványokat és egy korongozott, párhuzamos vonallal díszített cserépedénytöredéket találtunk. A töltés könnyen követhető a kaszálókon kifelé. Elérve a bozótosabb terepet, nyomozása körülményesebb, de nemsokára az erdő szélétől kezdődően meredeken halad felfelé a Rika és a Sós-kút-patakok közötti hegygerincen. Ezen a gerincen haladt az innen 1 km-re, keletre levő rikai kora-középkori erődítmény-együttestől (Rikai vár, Attila-vára) errefelé tartó középkori közlekedési út. A töltés keresztbe vágja át a hegyhátsáncot, majd a terep szintjét követve félkörben előkanyarodik a Sós-kút-patak meredek völgyoldalánál peremére.

A patak túloldalán találjuk meg folytatását. Az erdészeti határjelzéstől kezdődően erdő között halad kifelé a töltés a Kissomos (671 m) mögötti legelőre. Átvág egy árokfejet, majd jól láthatóan emelkedik ki a tetőre. Töltése (10–12 m széles) és árka gyönyörűen látható. A tetőn átgrik egy mészkősziklát és követi a gerincet, felmegy a Szilas-tetőre (710 m), majd leereszkedik a nyeregbe és áthalad a Lapias hegyorrán. A szekérúttól nem messze 1994-ben készítettünk metszetet. Tovább haladva befelé tart a töltés, átmeleg egy kisebb patakon, majd a tisztáson ereszkedik befele és az erdőben folytatódik. Átvágja a Szilas-patak egyik mellékpatakát, utána a Szilas-patakot és az erdei autót. Ettől a ponttól, ahol az út szélén felfedezhető az égett réteg, bozótos, meredek oldalon kapaszkodik felfelé, déli irányban egy keskeny gerincen. Nem nagyon látható a töltés, de az alig néhány lépés széles gerincről nem lehet letérni. A 729 m-es magaslattól egy hajlás következik, majd a 781 m-es magaslattól, ahonnan kevésbé visszaereszkedik, majd feljut a Kárhágó-fejére (823 m) (5. ábra).

A hajdani országútnak használt gerincúttól délkeleti irányba halad tovább a töltés az erdőben, lefele a Kárhágó gerincének a keleti peremén, ahonnan meredek lejtő szakad le a Szép-patak felé. Helyenként az árkot csak párkány helyettesíti vagy az árok a nyugati oldalra kerül át. Az égett réteg és a faszéndarabok több helyen előbukkannak a töltés lepusztult testéből. A 671 m-es kiemelkedés után, amikor a töltés eléri az Olt felé néző meredek lejtő szélét, megszűnik és folytatását nem találtuk meg (6. ábra).

Az azonosított és lejáró töltésvonalat (Kakasborozda) összhossza a Vargyas patak szorosától és az Olt alsórákosi szorosa között 18,5 km.

További töltések

A Kustaly-tető (751 m)–Csúzlík–Likat–Gyepűbükke–Heveder-tető (814 m) délkelet-északnyugat irányú hegyháton Csúzlíknál halad át a fő töltésvonalat. Innen északnyugatra 3 km-re találjuk Kustaly-várát (FERENCZI, FERENCZI, 1998). A vár előtt keletre, 1 km-re, a Hagymás-tető felé tartó gerincen 180 m hosszú, a Likat felől jövő gerincen 380 m hosszú, ároktól árokig tartó,

a főtöltés méreteivel és jellegével megegyező töltésszakasz húzódik. A Kustaly-vára keleti oldala előtt közvetlenül egy 200 m hosszú mély árok és töltés vágja át a hegynyakat (11. ábra).

A Rika-tetőn (708,5 m), a régi országotat is átvágó, nyugati felén ásott árokkal 1150 m hosszú töltésszakasz látható a vízvázalstó gerincen, amelyet Országhatárnak vagy Fejedelmi métának neveznek (10. ábra).

A Rika és Sós-kút patakok közötti kelet–nyugat irányú hegygerincen a fő töltés-vonulattól 1 km-re keletre találjuk a bőséges kora-középkori régészeti anyagot szolgáltató, mészhabarccsal rakott Rikai várát és a Hegyes-tetőn (680 m) állott, Attila-varának nevezett kőtorony nyomait. A Hegyes-tető csúcsát körbeölelő töltés beereszkedik a Sós-kút-patak felé, 350 m hosszú-ságban. A hegynyeregben lévő romtól nyugatra 150 m-re, a tetőtől a Rika-patak felé 120 m hosszúságú töltésszakasz ereszkedik befelé az árokig (BORDI, DÉNES, 1999, 2000) (7–8. ábra). A Hegyes-tető–Fehérkút-tető–Közbérc feje (787,8 m) közötti hegygerincen az Írott-kő előtt hármastöltés húzódik keresztbe a gerincen (160 m, 100 m, 150 m) (9. ábra).

A Kárhágó-fején (823 m) áthaladó főtöltéstől nyugatra 250 m-re a keskeny gerincet egy 70 m-es árok vágja át. Tovább, 1 km-re nyugatra, a Kövesdomb (803 m) előtt ároktól árokig tartó, kb. 2,5 m magas töltés húzódik keresztben a gerincútra („Országútja”). Hosszúsága 270 m. Innen 2 km-re emelkedik a rákosi Tepő (819,7 m) piramis alakú mész-kösziklaja. Ennek csúcsán állott a mészhabarccsal rakott kőfalú Tepő-vára (DÉNES, BORDI, 1998).

Köszönetnyilvánítás

A terepi kutatásokat, felméréseket és térképek (1:5000-es lépték) elkészítését a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE Alapítvány Történelem–Földrajz Szakmai Kollégiuma (Budapest) támogatta, amelyért ezúton szeretném köszönetemet kifejezni.

Irodalom

- BORDI Zs. Loránd, DÉNES István (1999): **Régészeti kutatások a Rika-erdő kora-középkori erőrendszerében.** ACTA (SICULICA) – 1998, 1. Köt., p. 175–188, Sepsiszentgyörgy.
- BORDI Zs. Loránd, DÉNES István (2000): **A Rika-erdei kora-középkori erődtípusok 1999. évi régészeti kutatása.** ACTA (SICULICA) – 1999, 1. Köt., p. 229–240, Sepsiszentgyörgy.
- DÉNES István, BORDI Zs. Loránd (1998): **Az alsórákosi Tepő-vára.** ACTA (SICULICA) – 1997, 1. t., p. 235–244, Sepsiszentgyörgy.
- DÉNES István, FERENCZI István (1995): **Investigarea unei porțiuni de limes din estul Daciei Intracarpătice.** Acta Musei Napocensis, 32, 1, Cluj.
- FERENCZI Géza, FERENCZI István (1972): **Székelyföldi gyeptők (Megoldódotban a rikai töltésvonalat rejtiéle).** Korunk, 1972/2.
- FERENCZI István (1993): **Székelyföldi töltésvonalatokról.** Hazanéző, IV. évf., 1. szám, p. 4–10, Korond
- FERENCZI István, DÉNES István (1994): **Udvarhelyszéki töltésvonalatokról (Adalékok Erdély Szent László-kori határvédelmének kérdéséhez).** A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Első (Székelyudvarhelyi) Övezeti Történelem-találkozó Előadásai és Iratai, p. 85–106, Budapest–Zürich.
- FERENCZI István (1998): **A gyeptő fogalmáról meg néhány hozzá fűződő kérdéssel.** Hazanéző, IX. évf., 2. szám, p. 4–7, Korond
- FERENCZI István, FERENCZI Géza (1998): **A kora középkori kelet-erdélyi mész-habarcskötésű várak kérdéséhez.** ACTA (SICULICA) – 1997, 1. köt., p. 216–222 (IV. A homoród-oklándi Kustaly-vára), Sepsiszentgyörgy.
- HERÉNYI István (1995): **Az avar, frank, magyar gyeptőrendszer 800-tól 1242-ig.** A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Második (Komáromi) Övezeti Történelem-találkozó Előadásai és Iratai, p. 59–69, Komárom–Komárno–Zürich
- ORBÁN Balázs (1868): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból.** I. köt. (Udvarhelyszék), p. 68, 88, 94, 104, 129, 131, 136, 139, 158, 209, 232–233, 234, Budapest.
- TAGÁNYI Károly (1913): **Gyeptő és gyeptőlve.** Magyar Nyelv, 9, p. 98–100, Budapest.
- TÉGLÁS Gábor (1895): **Dák várak Udvarhelymegye keleti és éjszakai hegyvidékein.** Erdélyi Múzeum, XII. köt., V. füz., p. 237–247, VI. füz. 312–319, Kolozsvár
- TÉGLÁS Gábor (1896): **A rómaiak végvárai a Hargita-hegység alján s a keleti határvédelem czéjja és rendszere.** Erdélyi Múzeum, XIII. Köt., VIII. füz., p. 384–389, IX. füz. 416–427, Kolozsvár.
- TÉGLÁS Gábor (1896): **A Limes Dacicus két Küiküllő és Olt közötti részlete Udvarhelymegye éjszakai és keleti hegységeiben Oroszfalutól Alsó-Rákosig.** Archaeológiai Közlemények, XIX. köt., p. 5–54, Budapest.
- TÉGLÁS Gábor (1897): **A két Küiküllő völgyfejénél látható római végvárak és határtöltések viszonya Dácia katonai és tar-**

tományi székelyeihez. A hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat VIII-ik Évkönyve az 1893–1896 évekről, p. 53–59, Déva.

Valuri medievale în Secuime 1

(Rezumat)

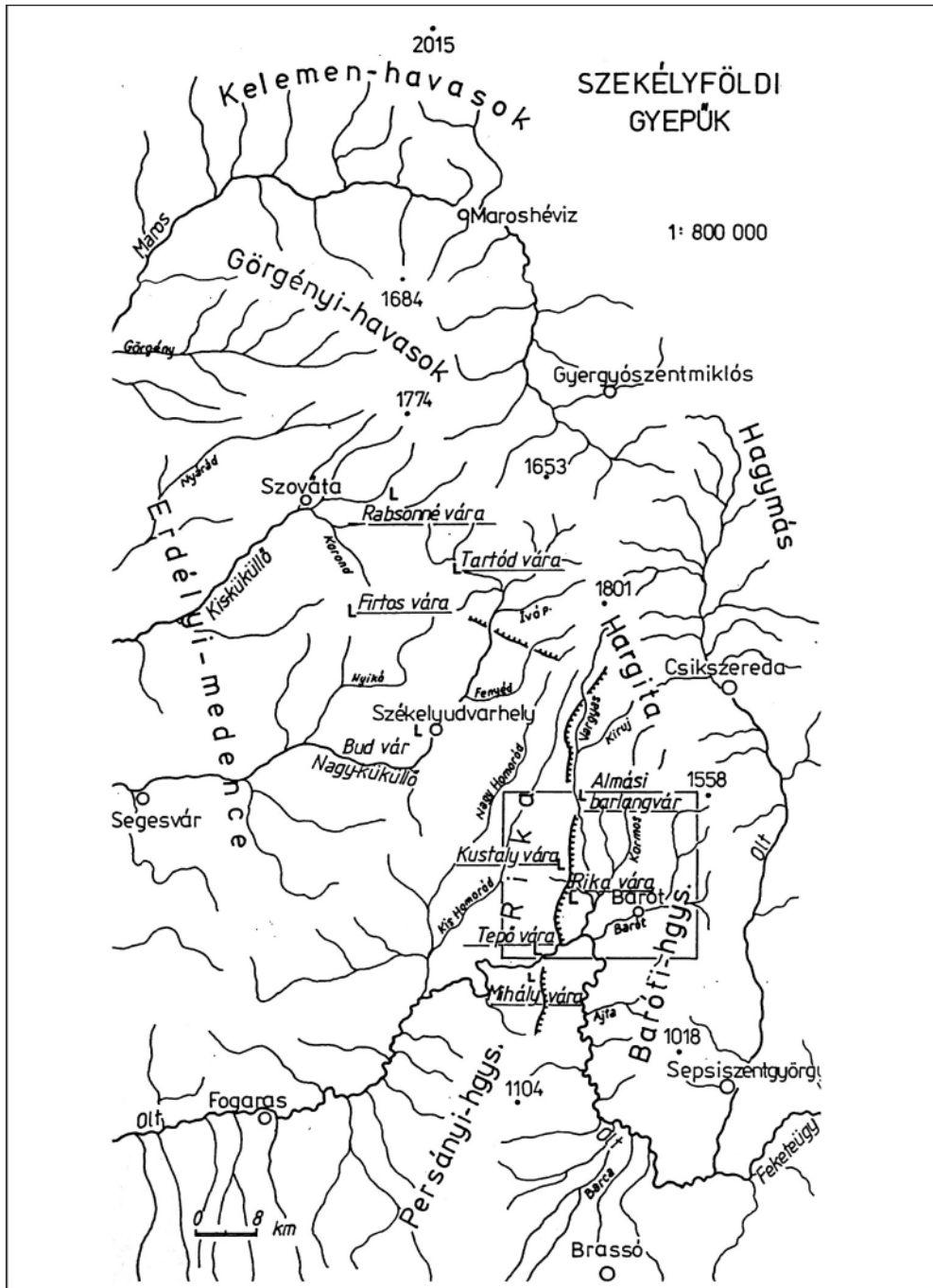
Autorul începe să prezinte prima descriere (inclusiv harta) detaliată a sistemelor de apărare constituite din valuri de pământ și piatră existente în Secuime. Acest sistem de apărare a fost întărit cu „burg”-uri construite din blocuri de piatră legate cu mortar din var stins. Cercetările arheologice efectuate în ultimul sfert al secolului nostru au confirmat că aceste obiective se pot data la sfârșitul secolului XI și începutul secolului XII.

Middle Age's Vallums in Székelyföld 1.

(Abstract)

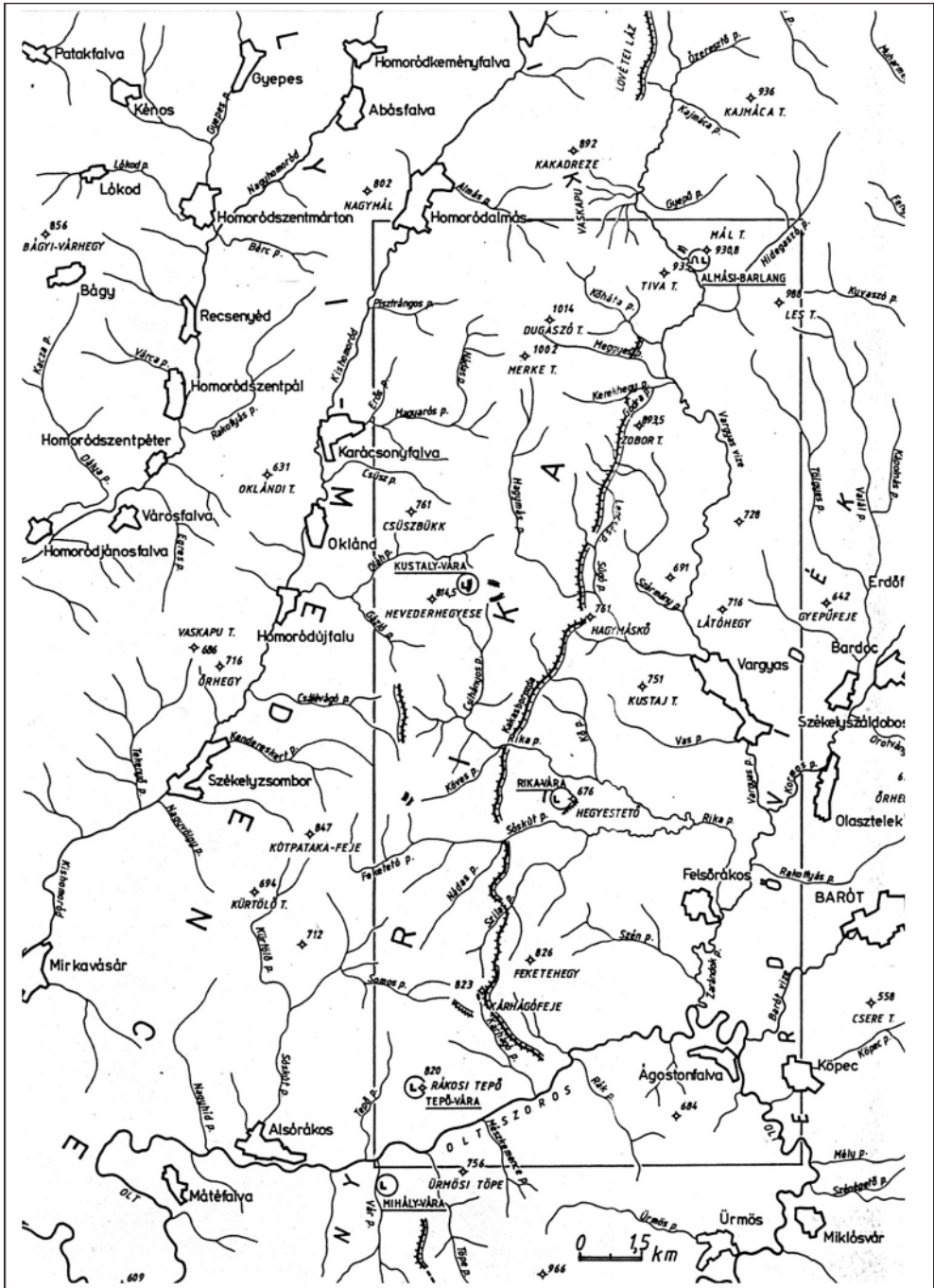
The author presents from the first time a very accurate description and maps of the vallum-systems from the Székelyföld, made of the soil (dirt) and the rocks. These vallums were fortified by forts built of rocks with hot lime and were important parts of the border defence system of the Hungarian kingdom. The archaeological researches from the last quarter of our century confirmed that these vallums can be dated at the end of the 11th and beginning of the 12th century.

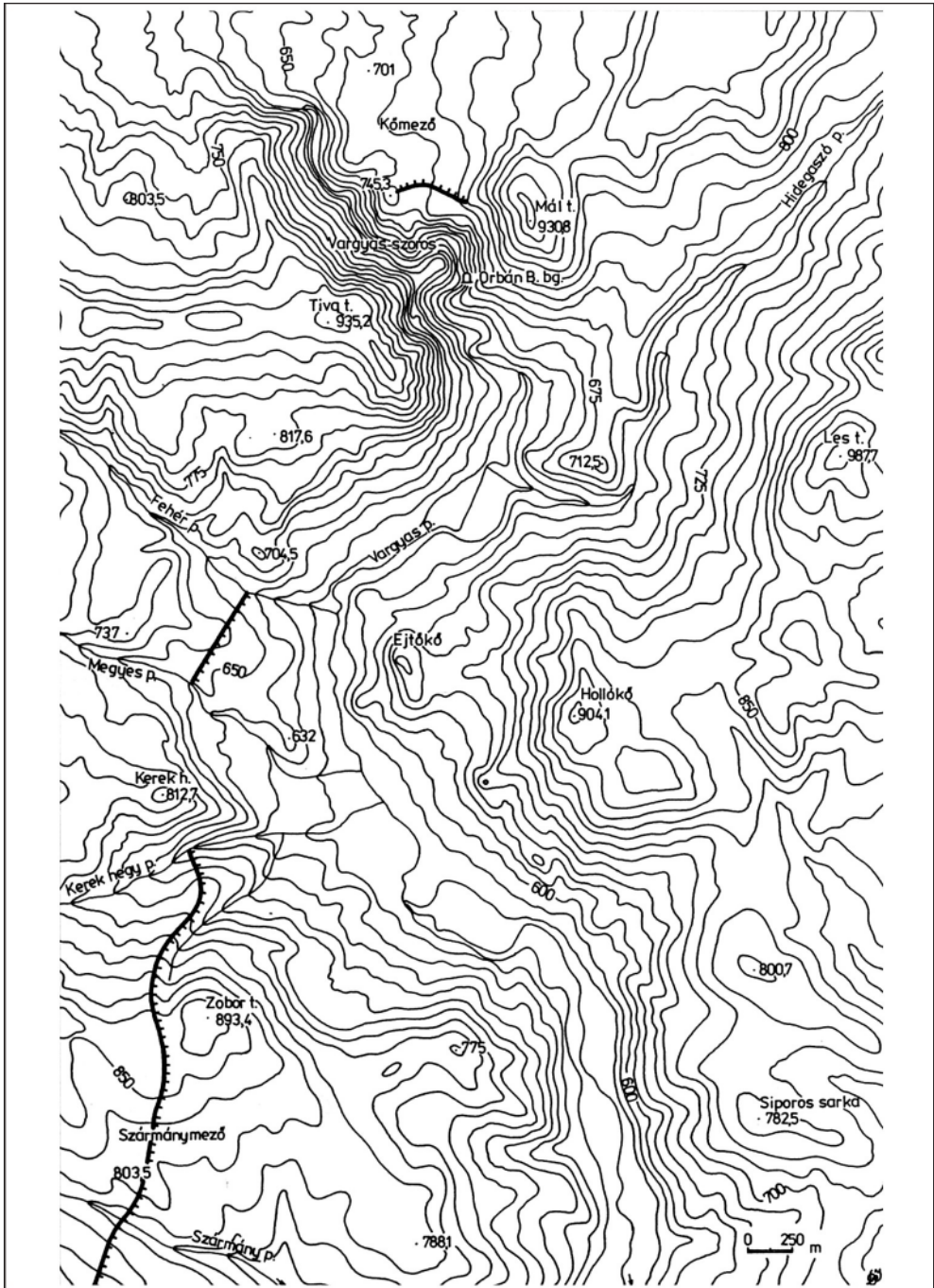
1. ábra Erdély délkénai sarkának átnézeti térképe

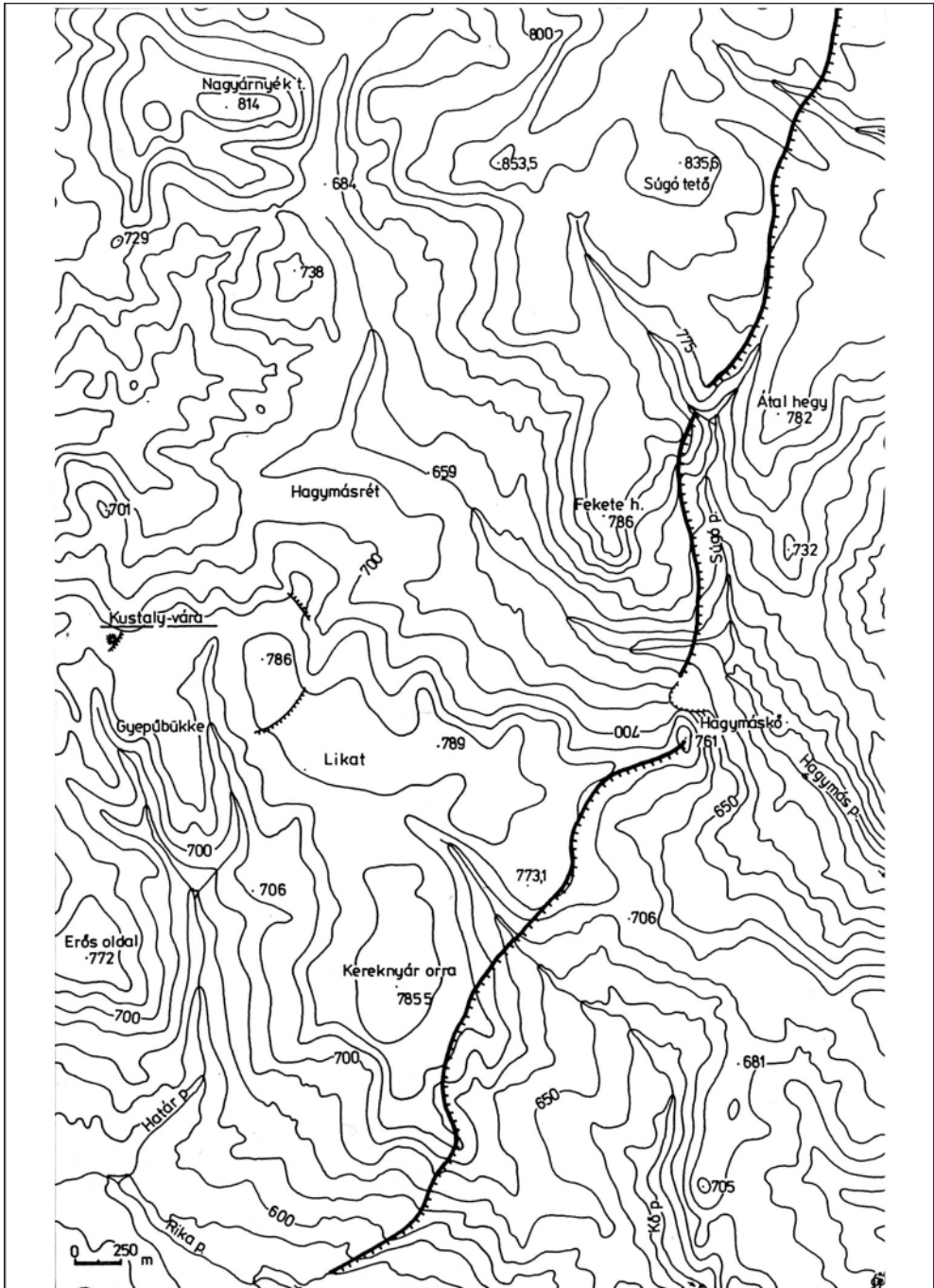
2. ábra A Vargyas-szoros és Olt-szoros közötti töltésvonalat és töltésszakaszok átnézeti térképe

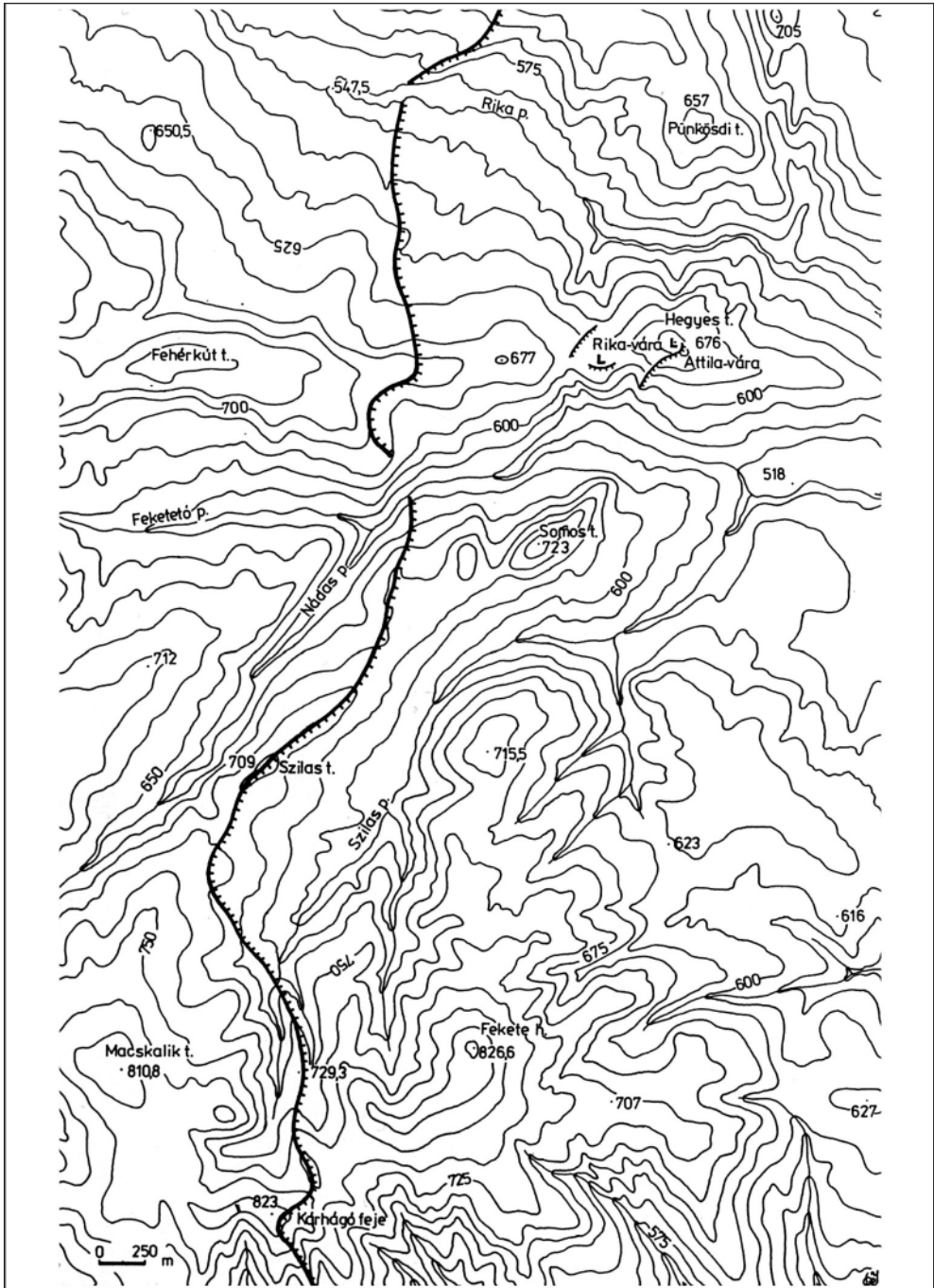

3. ábra A Vargyas-szoros és Szármány-patak közötti töltésszakaszok és a Tatársánc

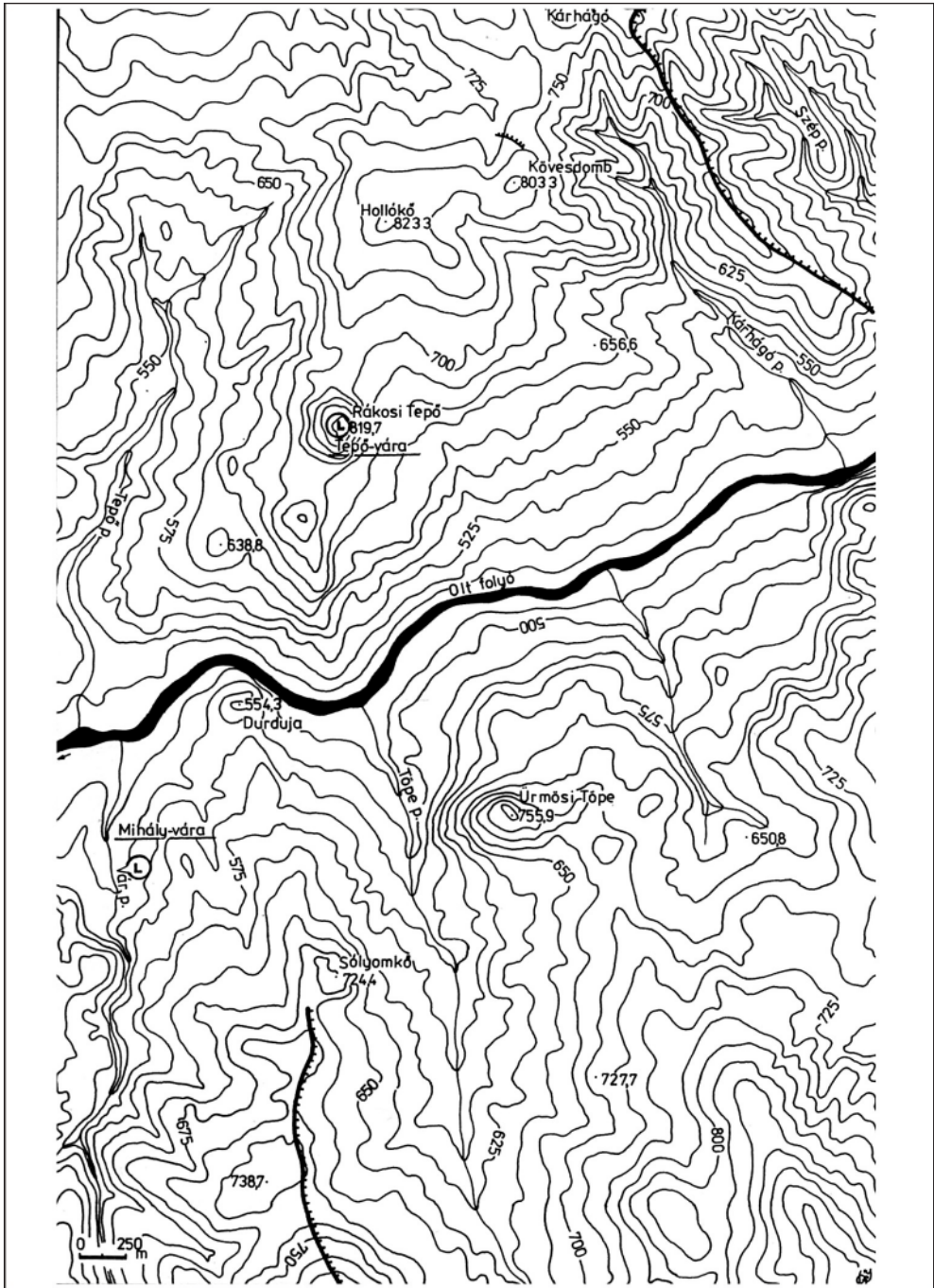

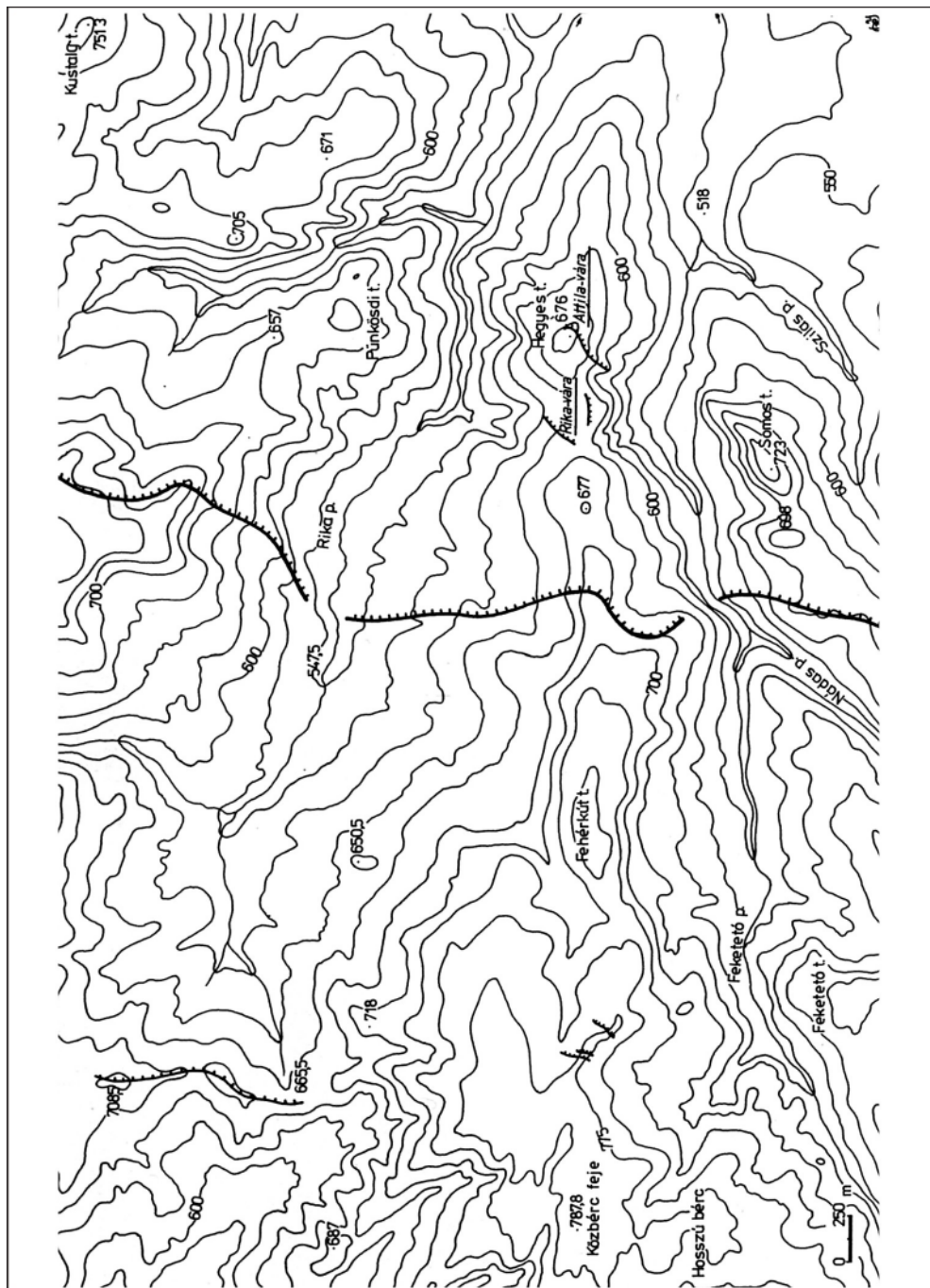

5. ábra A Rika völgye és Kárhágó-feje közötti töltésszakasz

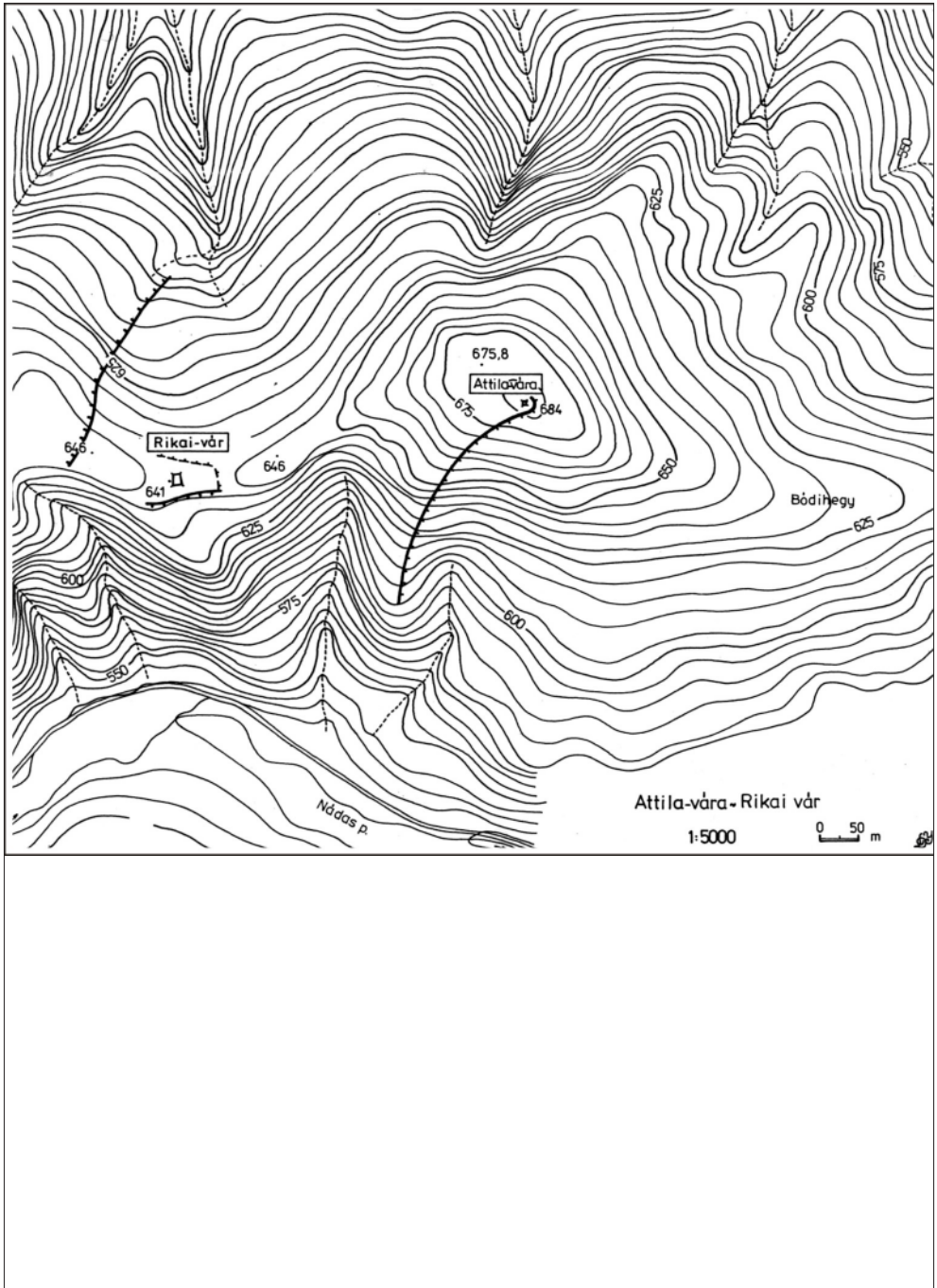

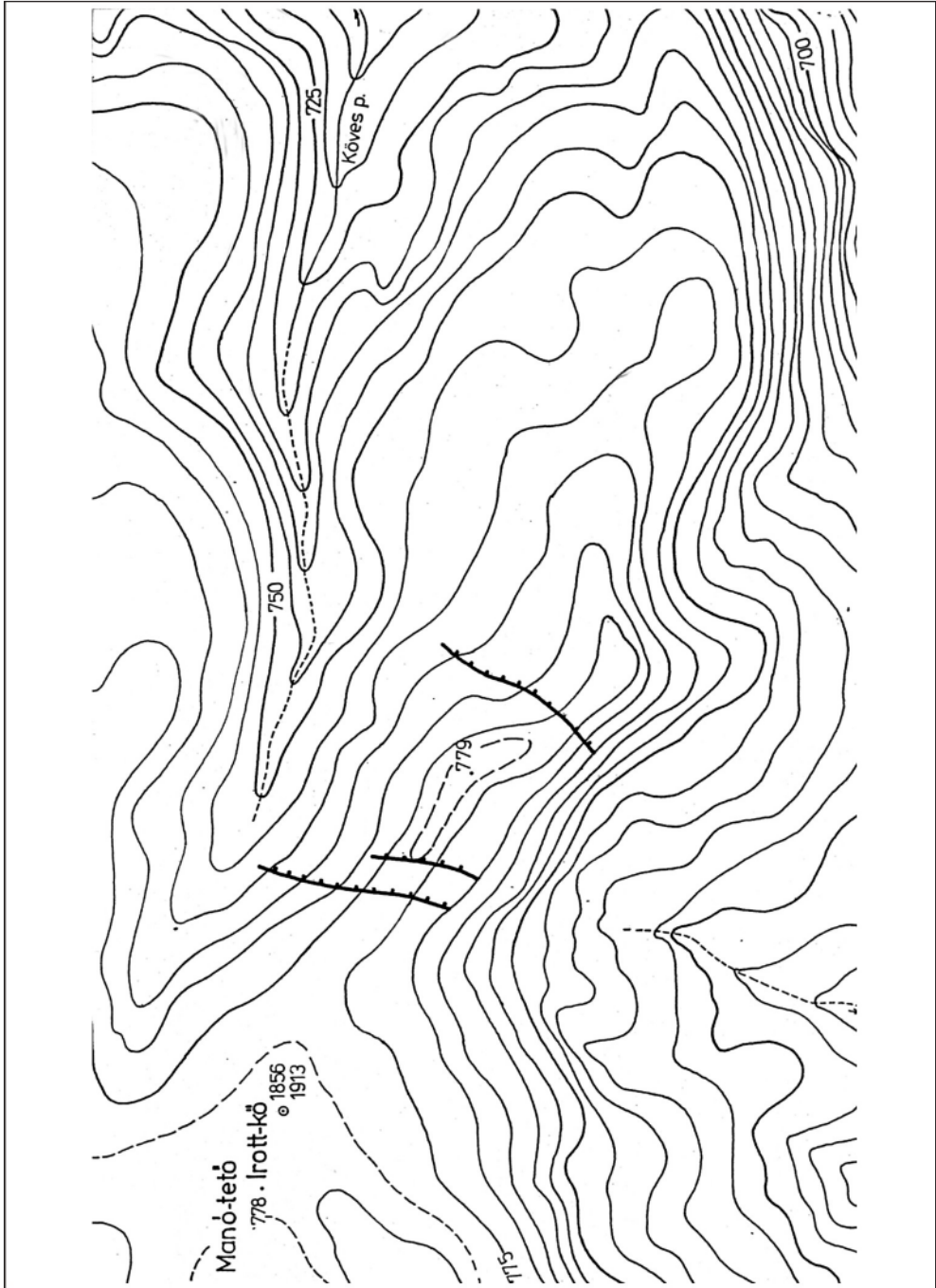
7. ábra A rikai átjárón és a Rikai vár körüli töltések

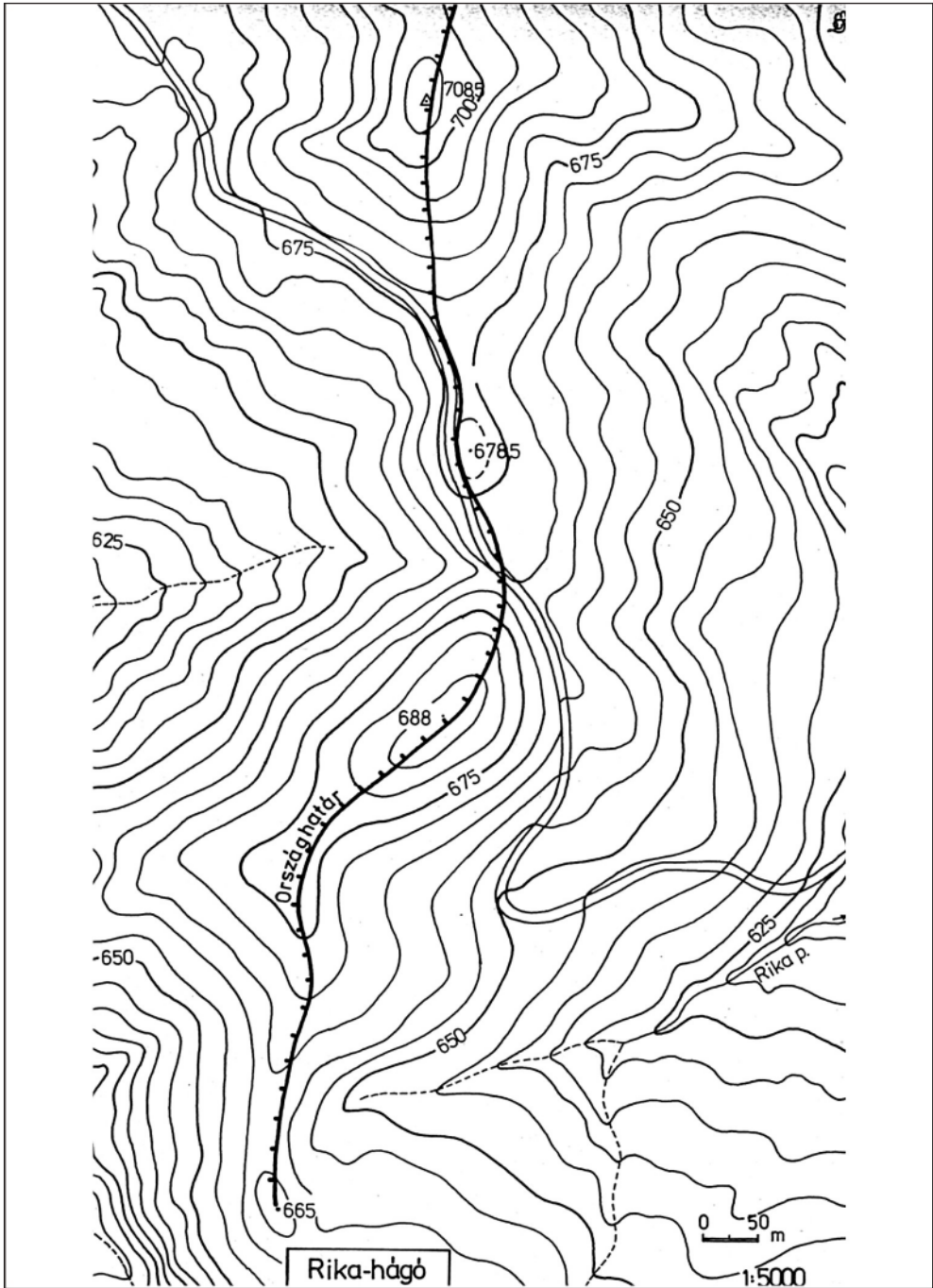
8. ábra A rikai erődítmény-együttes körüli töltések

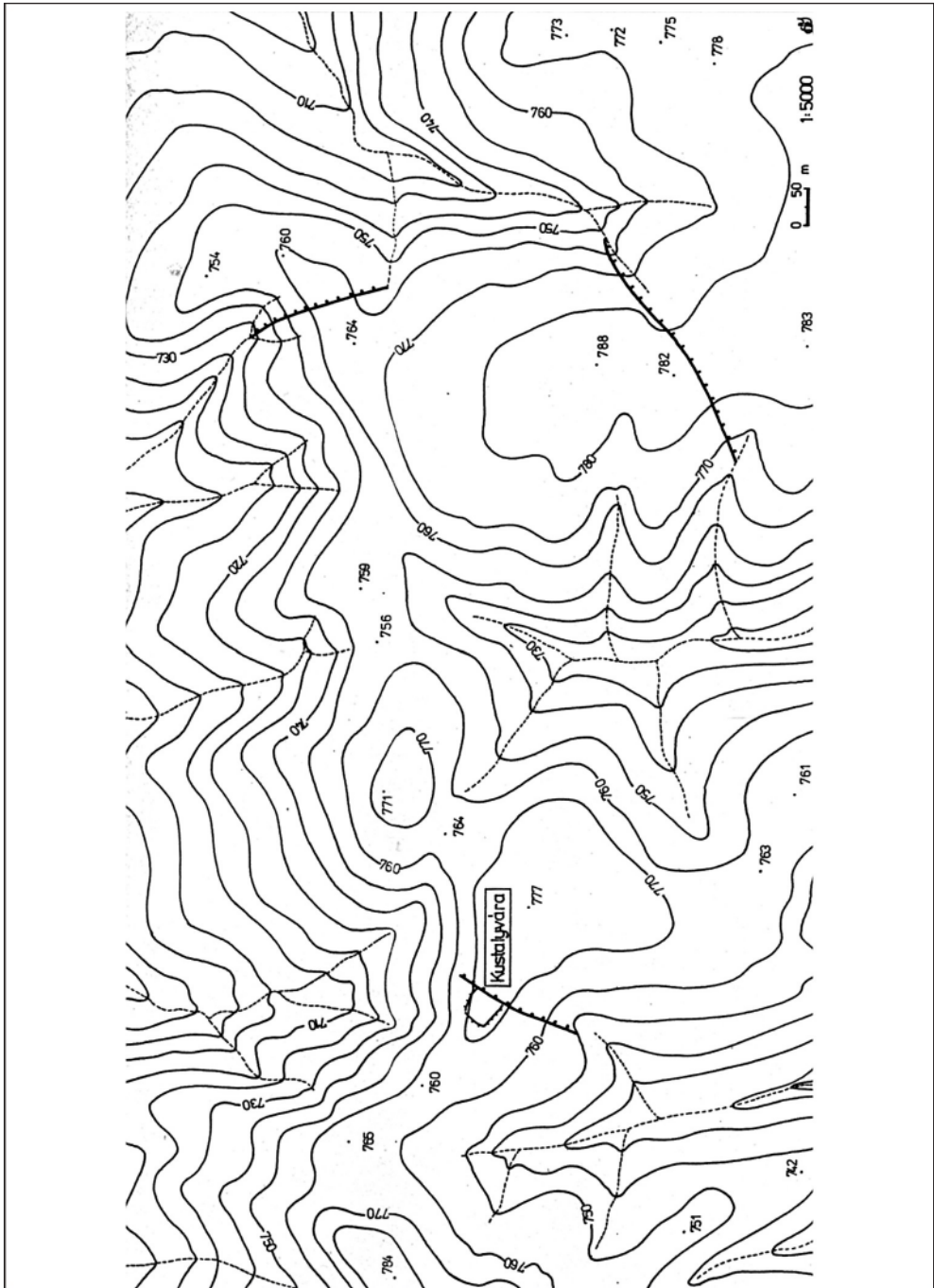

9. ábra Az Írott-kő előtti hármastöltés

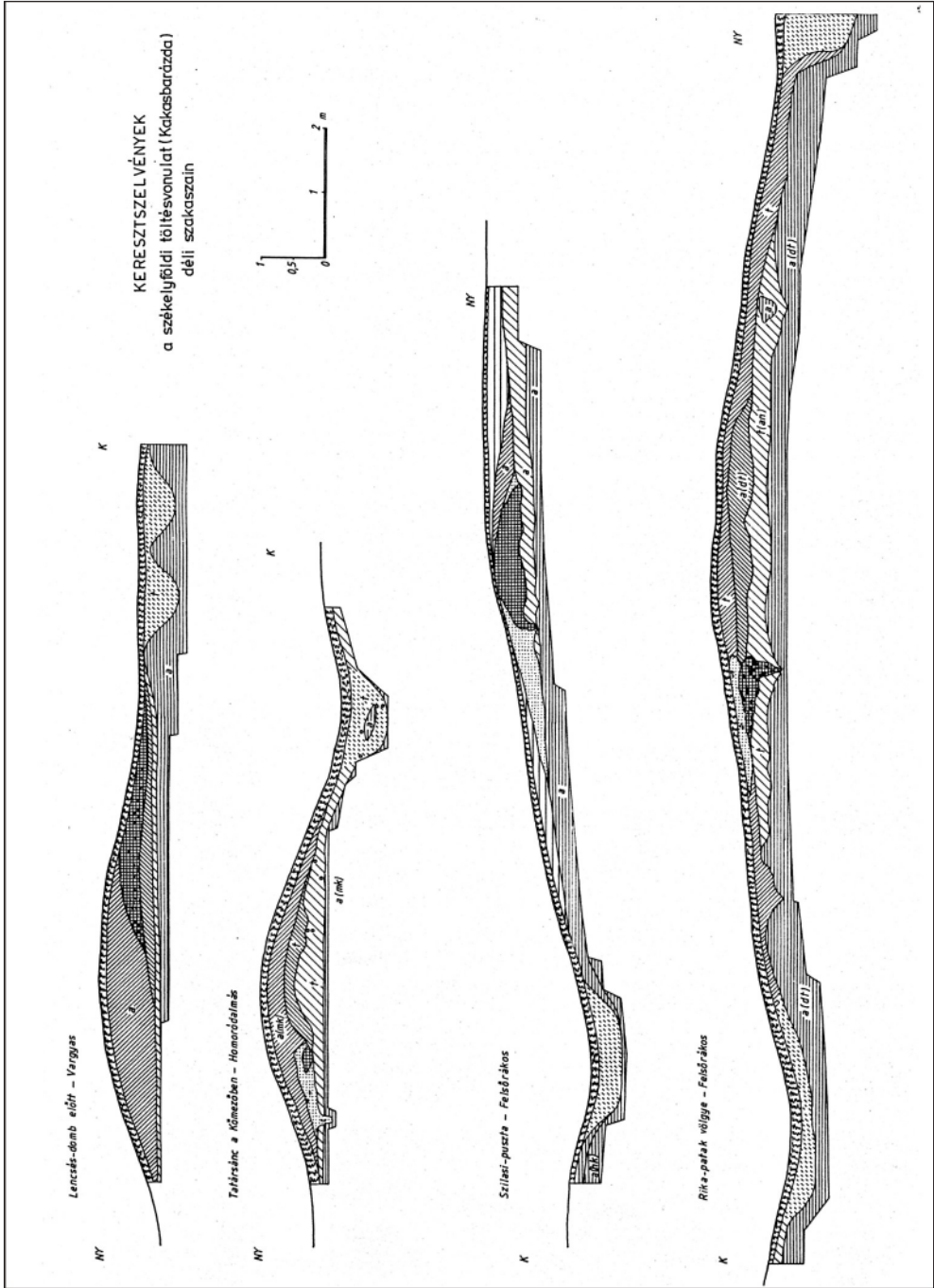

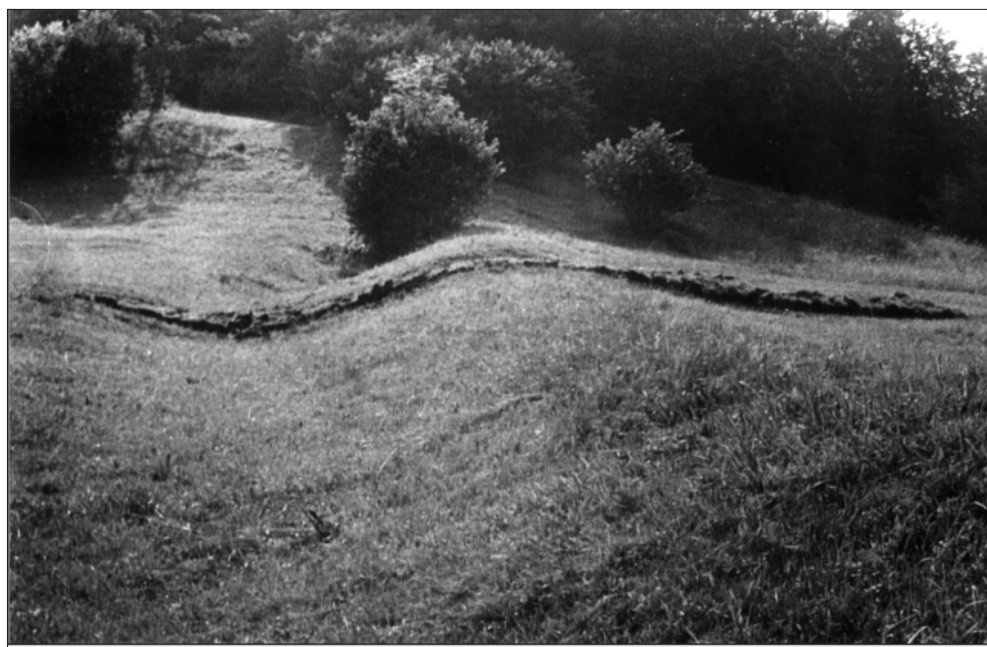

11 ábra A Kustaly-vára előtti töltésszakaszok

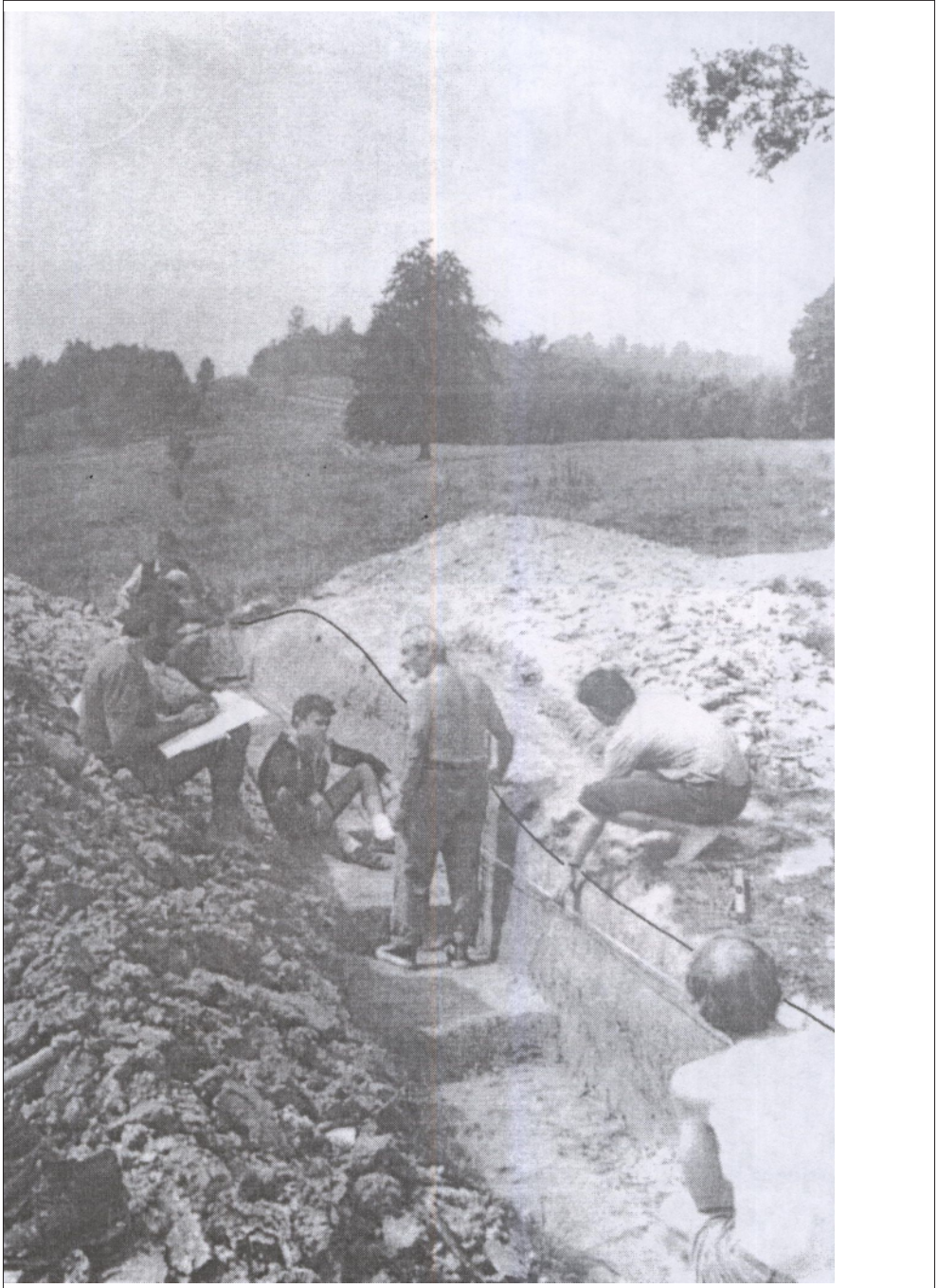

13. ábra Tatársánc a Kőmezején (1989)

14. ábra Kakasbarázda a Rikában (1989)

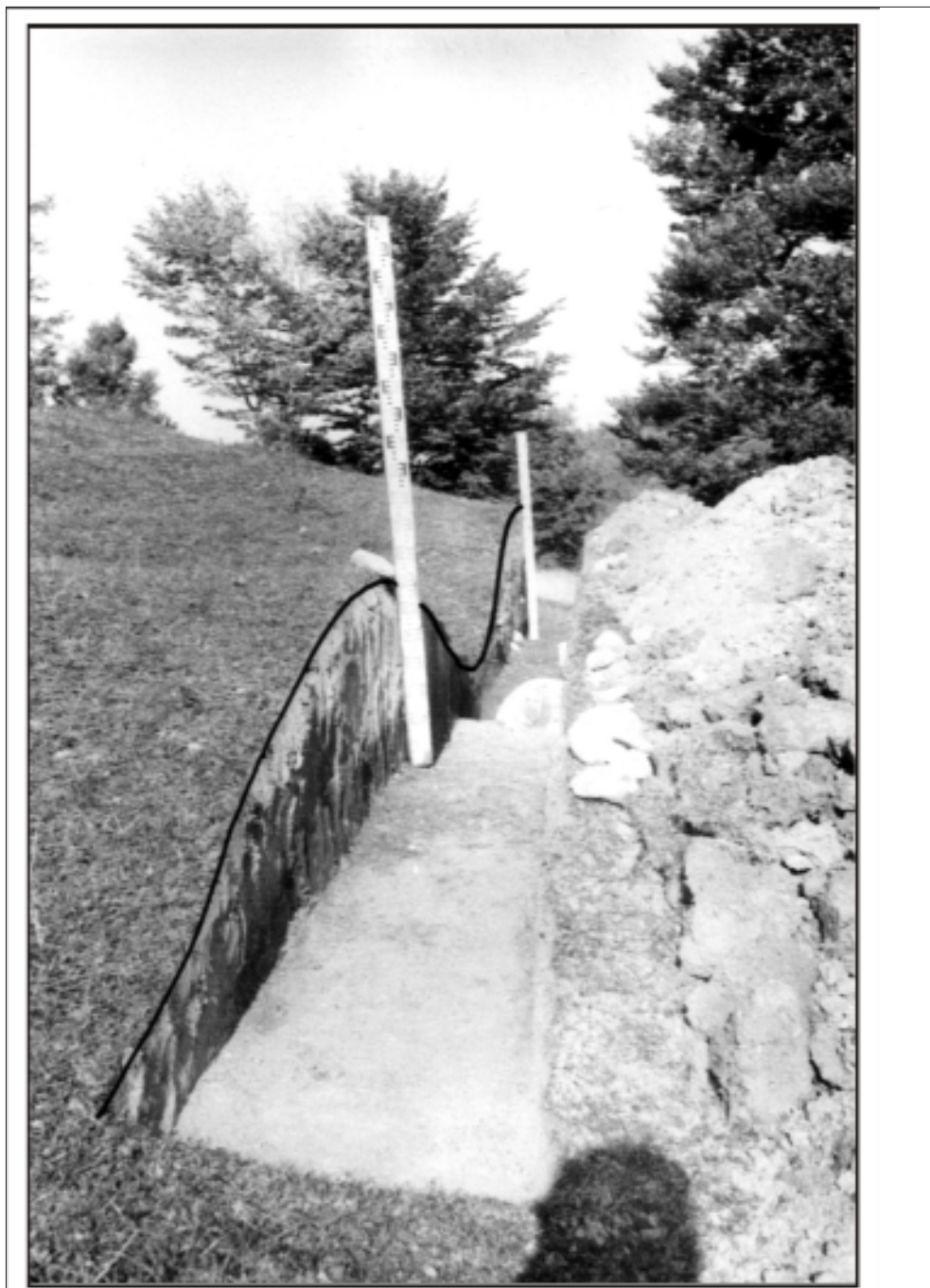

16. ábra Ásatás (kettős töltés) a Hagymáskő alatt

17. ábra Árok és töltés a Lapias-tetőn, a Kustaly-vára előtt (1898)

Előzetes jelentés a Székely Nemzeti Múzeum két 2000. évi régészeti kutatásáról

(Kivonat)

A 2000. évben a Székely Nemzeti Múzeum folytatta a Felsőrákos–Rika-erdei kora középkori erődítményrendszer feltárását és újraindította a középkori torjai Bálványosvár kutatását. A Rika-erdei rendszer nyugati tornyán tisztáztuk a korábban feltárt falvastagítás kérdését és a keleti sarok formáját, valamint feltártuk az északkeleti oldal egy részét. A bálványosvári, szondázó jellegű kutatás célja a korábbi régészeti anyag rétegtani helyzetének ellenőrzése, a még fel nem tárt felületek meghatározása, valamint a belső vár keleti fala pontos irányának felmérése volt. A talált leletanyag, akárcsak a korábbi, a 14. századra datálható, az első írásos említés idejére.

1. Felsőrákos–Rika-erdei kora középkori erődítményrendszer

2000 nyarán folytatódott a Rika-erdei védelmi rendszer nyugati tornyának régészeti kutatása. A munkálatok fő célja a már 1998-ban megfigyelt (BORDI–DÉNES, 1998, 176) és 1999-ben részben feltárt (BORDI–DÉNES, 1999, 230) falmegvastagítás jellegének és a keleti sarok formájának megállapítása volt. A már megszokott szűkös anyagi keretek között lezajló ásítás során feltártuk az északkeleti oldal egy részét is. A munkálatok a falra merőleges, nagyméretű, 2,00 x 3,50 méteres szelvények megnyitásával történtek, amelyekben a következő rétegződés mutatkozott: barna erdei talaj, a fal mellett annak még álló magasságával megegyező vastagságú, kifelé vékonyodó, mésszel és humusszal kevert omla-

dékréteg, meszes folyásréteg, dacittufamorzsalekből döngölt, égett felületekkel tarkított járósínt és anyakőzet.

A falmegvastagítást nagyméretű, megmunkálatlan andezittömbökből rakták, amelyek közéibe kisebb köveket helyeztek. Építését a tulajdonképpeni fallal ellentétben nem a letisztított anyakőzet felületéről, hanem magáról a járósíntől kezdték. Amíg a délkeleti oldalon használt kőtömbök viszonylag gondosabban válogatottak (és így az itteni felület többé-kevésbé párhuzamosan fut a faltól 0,80 méter távolságban, addig az északkeleti oldalon a felhasznált nagyméretű kőtömbök miatt kifelé hajlik és 1,30 méterre távolodik el a faltól. Ismétetlen megfigyelhetően, ott, ahol az épület falához támaszkodik, kitöltetlen hézagok maradtak. A megvastagított falrész hossza a keleti saroktól számítva délnyugat és északnyugat felé egyaránt 5 méter. A falfelületek középső részén általában 1,90–2,10 méter, míg a leomlott saroknál 1,60 m magasságban maradt fenn. Legmegrongáltabb része az északnyugati oldalon található, ahol két kősor magasságáig (kb. 0,65 méter) leomlott. Itt a kövek és a falfelület közül erősen oxidálódott és kalciumkarbonát lerakódásokkal borított töredékes lópatkó került elő.

A 3,50 méter hosszan felszabadított eredeti falfelület 2,15 méter magasságban maradt fenn. Építési technikája azonos a már korábban feltárt falrészekkel: hasonló, egyenetlenül, lapos oldalukkal kifelé helyezett, megmunkálatlan andezittömbökből épült, amelyek között mészhabarcscsal töltötték ki.

A korábbi évek kutatási eredményeihez képest a leletanyag sokkal szegényesebb képet mutat. A most előkerült kerámialeletek: három darab, különböző edényekhez tartozó vállrész, sárgásbarna színűek és felületüket bekarcolt vonal díszíti. A kerámiatöredékek a délnyugati oldalon a járósíntbe taposott helyzetben kerültek elő, míg az északkeleti oldalon feltárt felületek nem szolgáltak ilyen jellegű leletekkel.

Nagyságrenddel nagyobb mennyiséget képviselnek a csontleletek, amelyek inkább az északkeleti oldalon, ugyancsak a járósíntből kerültek elő. A leletanyag legnagyobb részét szarvasmarha-, ló-, valamint disznócsontok al-

kották. Ezenkívül előkerült még néhány megfaragott agancsdarab.

2. Bálványosvár

A Bálványosfürdő fölött álló vár romjai nem jelentenek újdonságot a hazai régészeti irodalom számára. Először ORBÁN Balázs foglalkozott a várral részletesebben, leírta a romok akkori állapotát, megrajzolta alaprajzát és leírta a várhoz fűződő legendákat. Első régészeti kutatására 1942–43-ban került sor, amikor két kutatási évad során FERENCZI Sándor feltárta a vár bejáratát, valamint belső felületeinek egy részét, kitarította a víztárolót és a torony belsejét. Sajnos, az említett ásatás részletes dokumentációja a második világháború idején elkallódott. Eredményeit a félszázados késéssel Múzeumunk által közölt jelentésekből ismerjük, illetve a SzNM-ban fennmaradt leletanyagból. FERENCZI a várat a 12. századra datálta (FERENCZI, 1943). SZÉKELY Zoltán 1971-ben kutatott a vár területén, ő a leletanyag, valamint az ismert építészeti és erődítéstechnikai analógiák alapján a várat a 12–13. századra keltezte (SZÉKELY, 1977, 58). A 2000. év folyamán újramegkezdett szondázó jellegű kutatás célja a már létező régészeti anyag rétegtani helyzetének ellenőrzése, a még fel nem tárt felületek meghatározása, valamint a belső vár keleti fala pontos irányának felmérése volt, mintegy előkészítésként a jövő évben megkezdődő komolyabb kutatásokhoz (1. ábra).

Az első kutatási felületet – amelynek mérete 3,00 x 2,00 méter volt – a lakótorony délkeleti oldalától 1,5 méterre, a sarok közelében nyitottuk, ott, ahol a korábbi feltételezések szerint a keleti falnak 90°-os szögben kellett volna megtörnie, hogy a torony falához csatlakozzon. A mogyorógyökerekkel sűrűn benőtt barnászörös erdei talaj első rétegeinek eltávolítása után a talajszinttől számított 0,25 m mélységben már szálában jelenik meg a szikla. A kifelé lejtő sziklafelület a kutatási felület külső, keleti oldalán 0,60–0,78 méter mélységben húzódtott. Felületét teljes egészében feltártuk, rajta építésre utaló nyomokat – habarcsmaradványokat vagy köveket nem találtunk. A kutatási felületből semmilyen régészeti anyag nem került felszínre.

A 2. kutatási felületet a keleti várfal középső részén, annak külső oldalán nyitottuk 2,00 x 1,50 méteres méretben. A vékony, 5–10 centiméteres erdei humuszréteg alatt szürke, helyenként meszes maradványokat tartalmazó omladékréteg került a felszínre, alatta pedig a dél felé lejtő szikla található. Az omladékréteg kövei közül kerámia-töredék és állatcsontok kerültek ki. A kerámia jobbra kézi korongon és nehéz fazekaskorongon készített, kihajtott és bordázott peremű bögrék és fazakak perem- és oldaldarabjaiból áll (2/1–3. ábra). Valamennyit vörösesbarnára égették, egyesek felületén utólagos égésnyomok figyelhetők meg. Összeilleszthető példányok nem kerültek elő.

A 3. kutatási felületet a felső vár délkeleti sarkában, a déli és a keleti fal csatlakozásánál nyitottuk. (Méretei: 5,00 x 3,40 x 3,00 x 3,50 m.) Az itt található, a keleti várfal egyik szakaszát képező szikla belső oldalát egyenesre faragták, ami esetleg egy itt állott épületre utal. A szelvényben a humuszréteg alatt egy omladékréteg volt, amelynek kövein habarcsnyomokat lehetett megfigyelni. Mivel ezen a részen a fal viszonylag ép és teljes magasságában fennáll, a kövek csaknem biztosan a toronyból származnak, és annak pusztulása során kerülhettek ide. Az omladék alatt egy gyakori mészfoltokat tartalmazó fekete földréteg helyezkedik el, amely helyenként nem is fedi a sziklát. Mivel a leletanyag legnagyobb része ennek a rétegnek a felületén helyezkedett el, ezt tekinthetjük a középkori járószintnek. Ott, ahol a szikla mélyebben található, az üregeket és repedéseket egy még azonosítatlan eredetű vörösesbarna földréteg tölti ki, amelyben egy őskori cseréptöredéket találtunk.

A leletanyagot itt is a kerámia képviseli. A cserepek jobbra kézi korongon és nehéz fazekaskorongon készített, kihajtott és bordázott peremű bögrék és fazakak perem-, oldal- és fenékdarabjai (3/1, 3–4. ábra), de előkerült egy kihajtott egyenes peremű, vállán bemélyített vonalakkal és az ezeket részben fedő hullámvonalakkal díszített bögre darabja is (3/2. ábra). A leletanyag teljes mértékben azonosságot mutat a már korábban feltárttal (SzNM, Lsz. 15600–15605) és ennek, valamint a Székelykeresztúron (BENKŐ, 1992, 44/1), Csekefalván (BENKŐ, 1992, 44/4), és a

Máramaros megyei Izakonyhán (Cuhea) (POPA–ZDROBA, 1966, 48, 34. ábra) feltárt leletek alapján a 14. századra datálható.

Az itt feltárt anyag legszebb része egy nehéz fazekaskorongon készített, feketére égetett, csiszolt felületű, kiöntőcsőrös kancsó darabjai, amelyek a járószint felületén kerültek a felszínre (4. ábra). A kiöntőcsőrt a kancsó peremének két oldalról történő benyomásával hozták létre. A kancsó pereme bordázott, nyakát vízszintesen hornyolt díszítés, míg vállát két párhuzamosan futó keskeny, hasát pedig két széles, bemélyített vonal díszíti. Pontos analógiát még nem sikerült találni hozzá, de annyi biztos, hogy a hasonlóan kiképezett peremmel ellátott, Székelykeresztúron a Csekefalvi u. 6. szám alatt feltárt (BENKŐ, 1992, 50/8–9) kancsóhoz hasonlóan kora a 15–16. századra tehető.

A feltárt felületben épületre utaló nyomok nem kerültek elő. Mint a kutatás során kiderült, a sziklát azért faragták egyenesre, hogy egy, ma csak nyomaiban megfigyelhető, kisméretű lapos kövekből, mészhabarccsal összeillesztett borítófalat vonjanak eléje. Hasonló eljárás figyelhető meg az északi falszakas támpilléren is.

Bálványosvárat 1360-ban említik először az oklevelek (SzO, III. 13) – és noha, amint fennebb is említettük, a várat az irodalomban általában korábbiak tartják, az eddig feltárt régészeti leletek egybeesnek az első okleveles említés korával.

Köszönetnyilvánítás

A bálványosvári munkálatok nem történhetek volna meg GÁBOR Zoltán torjai r. kat. plébános és a DARAGUS Kft. támogatása nélkül, ez volt egyedüli finanszírozásuk. Ezúton is külön köszönjük segítségüket. A rajzmellékletek PÁL István (Székely Nemzeti Múzeum) munkája, akárcsak a korábbi jelentéseinkben.

Irodalom

1. BENKŐ Elek (1992): **A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája**. Varia Archeologica Hungarica, V, Budapest
2. BORDI Zs. Loránd – DÉNES István (1999): **Régészeti kutatások a Rika-erdő kora középkori erőrendszerében**. In: ACTA (SICULICA) – 1998/1, Sepsiszentgyörgy, 175–179

3. BORDI Zs. Loránd – DÉNES István (2000): **A Rika-erdei kora középkori erődtípusok 1999. évi régészeti kutatása**. In: ACTA (SICULICA) – 1999/1, Sepsiszentgyörgy, 229–240
4. FERENCZI Sándor (1943): **Régészeti kutatások Háromszék megye váraiban**. In: ACTA (SICULICA) – 1998/1, Sepsiszentgyörgy, 199, 189–252
5. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népművészeti szempontból**, III. Kötet. Háromszék. Pest
6. POPA, Radu; ZDROBA, Mircea (1966): **Şantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea**. Baia Mare
7. SZÉKELY, Zoltán (1977): **Contribuții la problema fortificațiilor și formelor de locuire din sud-estul Transilvaniei**. Aluta VIII–IX, 1976–77, 52–109
8. **Székely Oklevéltár (SzO)**. I–VII. Kolozsvár, 1872–1898, VIII., Budapest, 1934

Raport preliminar privind două cercetări arheologice ale Muzeului Național Secuiesc din anul 2000

(Rezumat)

În anul 2000 Muzeul a continuat cercetările din complexul de fortificații medieval-timpurii de la Racoșul de Sus – Pădurea Rika și a relansat cercetările vechi de la Turia – Cetatea Bálványos. În cazul complexului din Rika s-a clarificat problema îngroșării zidului tumului de vest și forma colțului estic, respectiv s-a dezvelit o parte a zidului nord-estic. La Cetatea Bálványos s-a urmărit prin sondaje verificarea stratigrafiei materialului arheologic vechi, cercetarea unor porțiuni necercetate până acum, respectiv stabilirea direcției exacte a zidului estic din cetatea interioară. Materialul arheologic nou, ca și cel vechi, se poate data pentru sec. al XIV-lea, corespunzător primelor izvoare scrise referitoare la cetate.

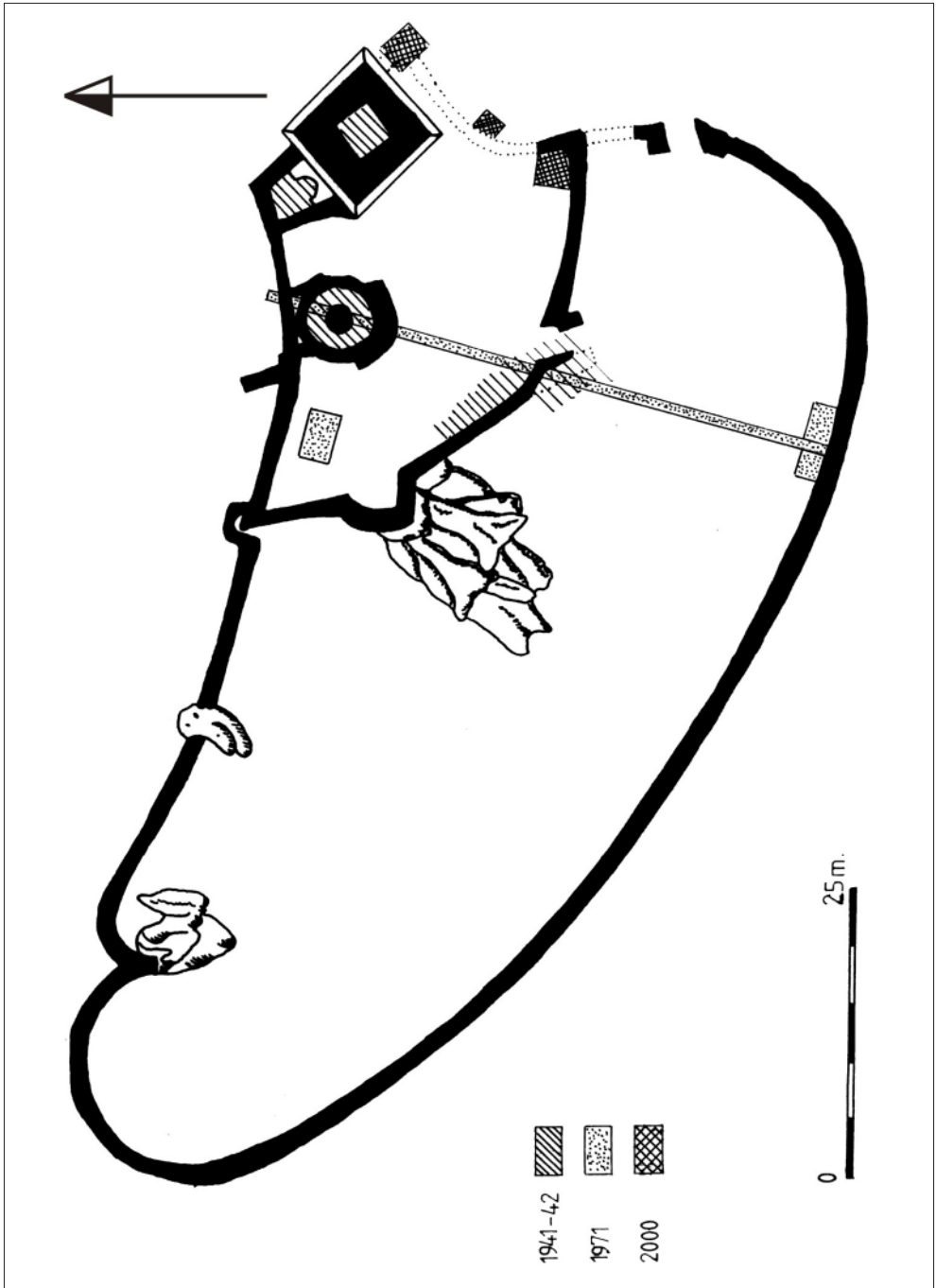

**Preliminary Report on Two
Archaeological Researches of
the Székely National Museum in
the Year 2000**

(Abstract)

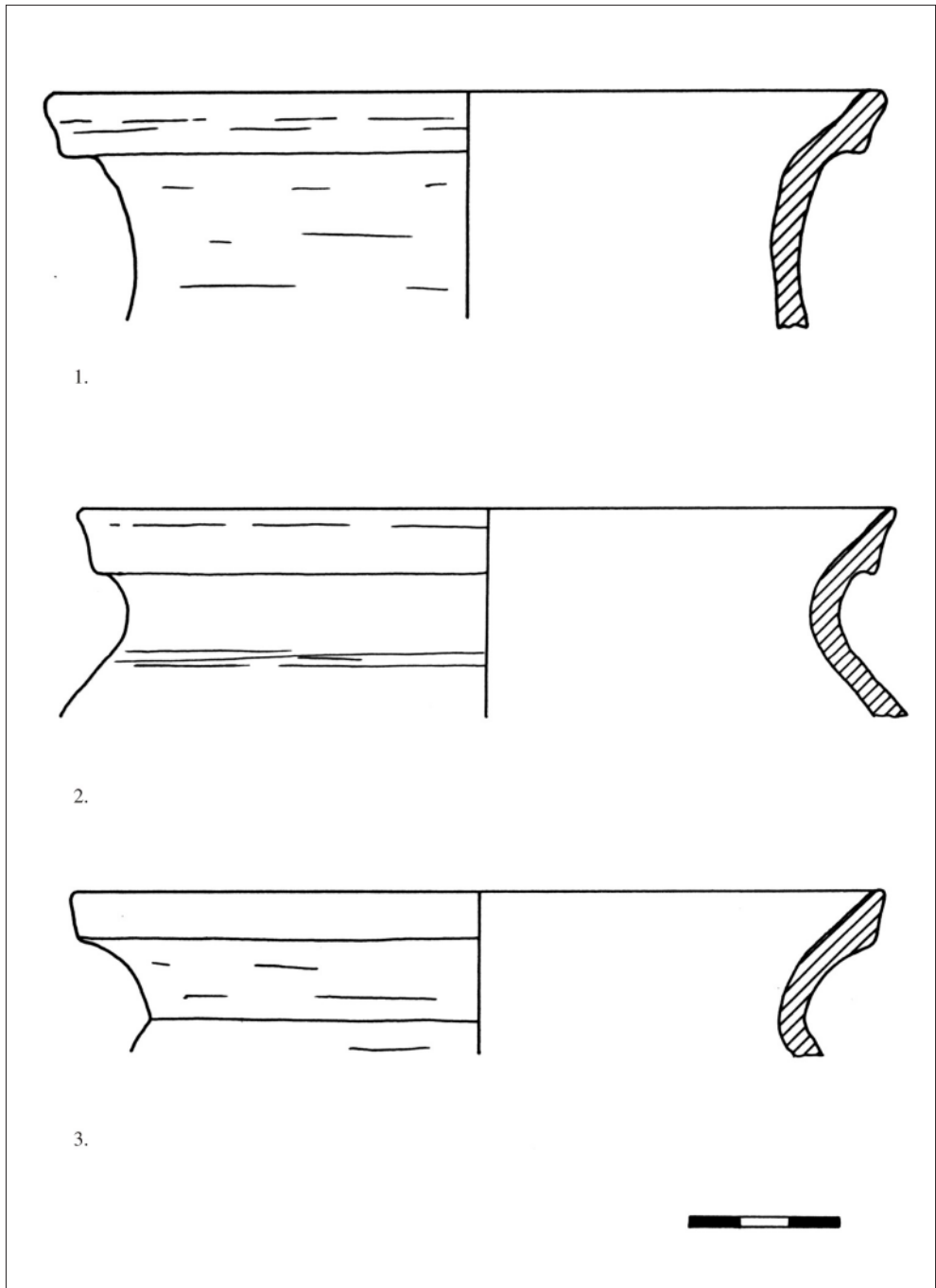
In 2000 the Museum continued the research-work in the early middle aged fortified complex from Felsőrákos (Racoşul de Sus)–Rika and restarted the researches that had been initiated at Torja (Turia)–Bálványosvár. In the case of the Rika Complex the problem of widening of the wall as well as the problem of the eastern corner at the western tower, were clarified. Also a part of the north-western wall was dug out. At the citadel of Bálványos the stratigraphy of the old archaeological material was taken in view, through a test as well as the research of so far unanalysed positions, that is the precise establishing of the eastern wall of the inner citadel. The new and the old archaeological material can be dated for the 14th century, corresponding to the first written sources about the citadel.

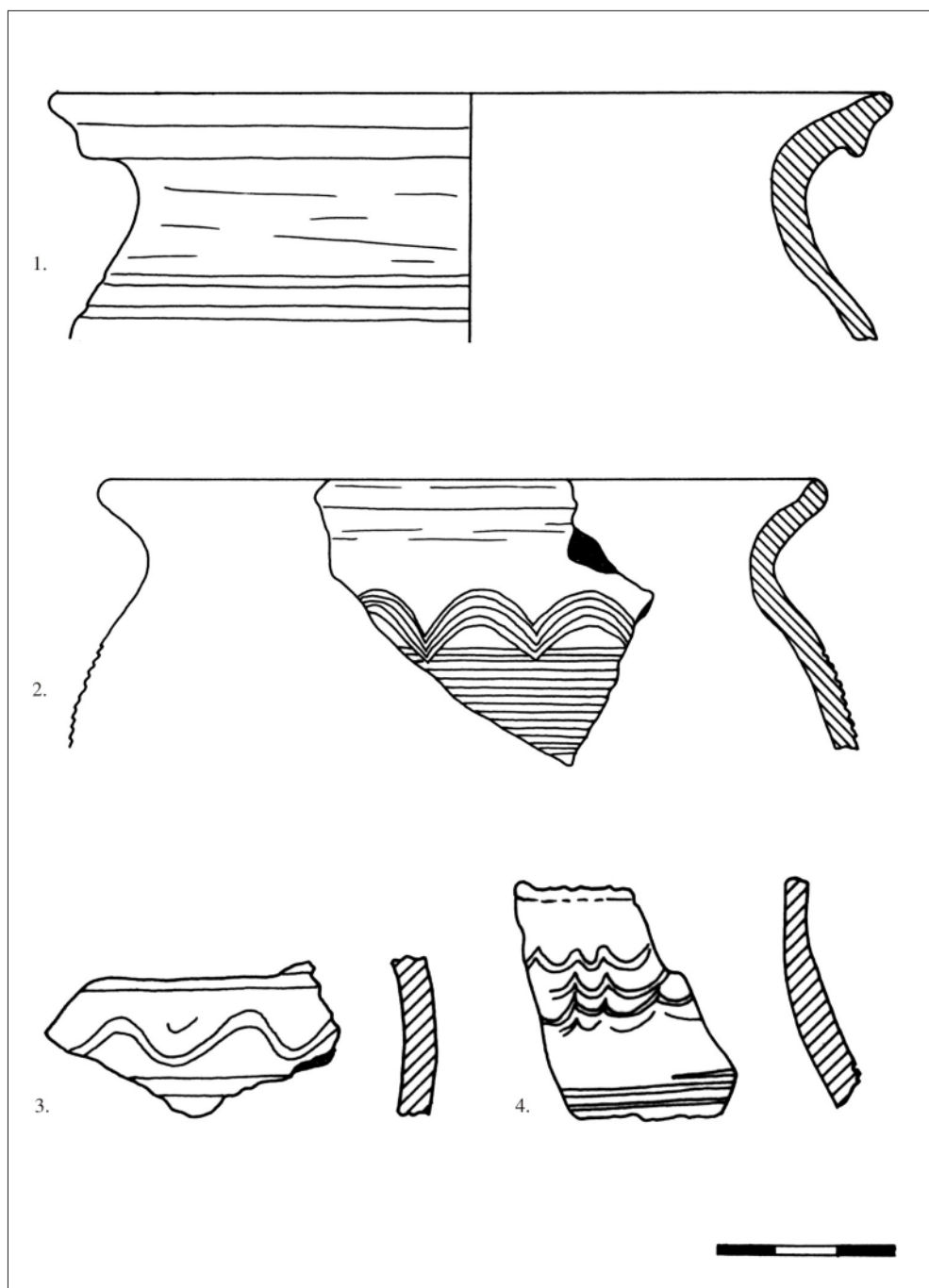

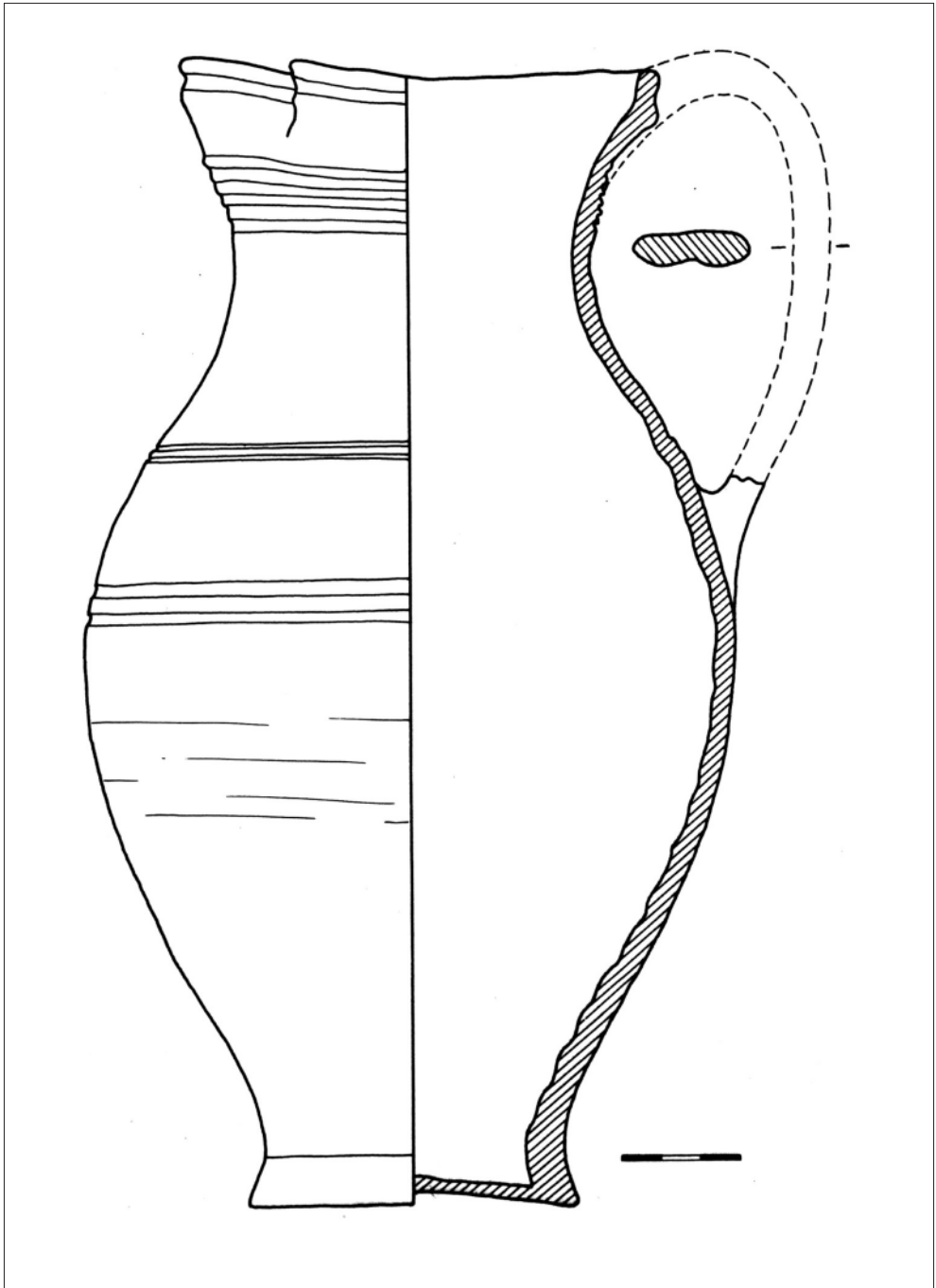

1. ábra

SZÉKELY ZOLTÁN
1912–2000

N E K R O L Ó G

SZÉKELY Zoltán (1912–2000)

Ősei rétyi SZÉKELYek voltak, köztük várhegyi várkapitány. Aránytalanul hatalmas volt a homloka: micso-da homloklebeny lehet mögötte, mondotta művelődéstörténész ismerősünk. 125 éves múzeumunknak 63 éven, fennállásának több, mint felén át volt munkatársa és több, mint 42 évig igazgatója.

1912. november 18-án született, Désen. Klasszika-filológiát és történelmet végzett és egy zilahi év után a sepsiszentgyörgyi Székely MIKÓ-kollégium tanára lett, majd 1937 decemberével a Kollégium szakmai felügyelete alatt álló Székely Nemzeti Múzeum öre, amelynek megbízásából Magyarországon, ALFÖLDI András mellett régészetre képezte tovább magát. 1943-ban védte meg doktori disszertációját, a komollói római tábor feldolgozását. Szakmai munkássága a régészetre korlátozva is hatalmas: őskortól középkorig minden korszak kutatásában maradandót hagyott maga után. Elég, ha az erődsi-oltszemi, a lécfalva-várhegyi neolitikum-kutatást, a Balánbánya ércére építő csomortáni bronzkori csoport elkülönítését és a szilágypéri bronzkori települést, a dák vaskori Zetevárát, az oltszemi és énlaki római táborok feltárását, Tekerőpatak és Rugonfalva germán sírjait, és mindenekelőtt a zabolai és petőfalvi Árpád-kori magyar temetőket soroljuk. A laikus nehezebben érti: a hazai „nemzeti tudományosságnak” nem Zabola fáj: a komollói római tábor próbálták nemlétezőnek nyilvánítani.

Hazatért, amikor mások elmenekültek, a Múzeum élére állt és megtartotta azt, mikor mások elvesztek számkra vagy összetörtek. Tudott áldozni és nyerni az áldozaton. Elveszítettük tarthatatlan levéltárunkat, de többet gyarapodtunk alatta ingatlanban, munkatársban és szakmai publikációban, mint bármikor, és abba az évkönybe írjuk róla ezeket a sorokat, amelyet ő hozott létre.

2000. szeptember 1-jén, a romániai magyar tudományosság doyenjeként távozott közülünk. Igazgató Úr, miénk volt és miénk marad. Ahogy régi társait búcsúztatta: Sit tibi terra levis!

Zoltán SZÉKELY

(1912–2000)

Descendent al unor secui din Reci, a fost custode și colaborator al muzeului timp de 63 de ani, mai mult decât jumătate din istoria Muzeului Național Secuiesc, care anul acesta a împlinit 125 de ani de existență. I-a fost director 43 de ani. A devenit arheolog după studii clasice și de istorie și ne-a lăsat moștenire o operă vastă, chiar dacă am lua în considerare numai rezultatele sale din acest domeniu. Din activitatea sa dintre 1937–1990 ajunge să aducem aminte de cercetările privind neoliticul de la Ariușd–Olteni și Leț-Varheghiu, identificarea grupului Ciomortan legat de minereul Bălanului sau necropola-situl de la Pir, ambele din epoca bronzului, La Tène-ul dacic de la Zetea, castrele romane de la Comolău, Boroșneul Mare, Inlăceni și Olteni, mormintele germanice de la Valea Strâmbă și Rugănești, necropolele maghiare medievale timpurii de la Zăbala și Peteni. Ne-a predat la căderea comunismului o instituție bogată în imobile, colecții, colaboratori și publicații. Rămâne al nostru. Sit sibi terra levis!

Zoltán SZÉKELY

(1912–2000)

Zoltán SZÉKELY was custodian and co-worker of the museum for 63 years, more than half of the history of the Székely National Museum, which this year celebrated its 125 years' anniversary of existence. He was director of the museum for 43 years. He became archaeologist after classical and historical studies and left us over a great heritage of his work even if we consider only his results in this domain. Out of his activity in the period between 1937–1990 we can not only mention the research work on the Neolithic from Erőds (Ariușd)–Oltszem (Olteni) and Lécfalva-Várhegy (Leț-Varheghiu), but also the identification of the Csomortáni (Ciomortan)-group connected to the copper from Balánbánya (Bălan) or the necropolis from Szilágypér (Pir), both from the Bronze-age, the Dacian La Tène from Zetelaka (Zetea), the Roman camps from Komolló (Comolău), Énlaka (Inlăceni), Oltszem (Olteni), the German graves from Tekerőpatak (Valea Strâmbă) and Rugonfalva (Rugănești), the Hungarian necropolis from Zabola (Zăbala) and Petőfalva (Peteni) from the Arpadian-age. And after the fall of the communism he left us over an institution rich in buildings, collections, co-workers and publications. He remains ours. Sit sibi terra levis!

SZÉKELY Zoltán irodalmi munkássága 1990 után (2.)

(1990-ig l. BUCUR, M., **Doctor docent SZÉKELY Zoltán la 80 de ani ani**, SCIVA, T. 43, 3, București, 1992, 321–328, 137 tétel; 1990-től 1998-ig l. **SZÉKELY Zoltán irodalmi munkássága 1990 után**, ACTA – 1997/II, 12, 22 tétel)

23. **Repertoriul arheologic al județului Alba**, Bibliotheca Musei Apulensis II (coautor), Alba Iulia, 1995
24. **O descoperire dacică în pasul Oituz**, Cumidava, XX, Brașov, 1996, 65–71
25. **Reședințele voievodale în sud-estul Transilvaniei**, Angustia, 3, Sf. Gheorghe, 1998, 361–363
26. **Repertoriul arheologic al județului Covasna** (MCR–MNIT–IAIA Cluj-Napoca, Seria Monografii Arheologice I) (coautor), Sf. Gheorghe, 1998
27. **Goten und Gepiden im Olt-Tal**, Transsilvanica, Archäologische Untersuchungen zur Älteren Geschichte des Südöstlichen Mittel-Europa, **Gedenkschrift für Kurt HORED**T, Internationale Archäologie, Studia honoraria – Band 7, Verlag Marie LEIDORF GmbH, Rahden/Westf., 1999, 303–307
28. **Așezarea culturii Schneckenberg de la Ariușd, jud. Covasna**, Angustia, 4, Sf. Gheorghe, 1999, 9–12
29. **Săpături în așezarea neolitică de la Ariușd în anii 1977–1978**, ACTA – 1998/I, Sepsiszentgyörgy, 1999, 115–122
30. **Egy ismeretlen bronzkori erődítmény Kovászna megyéből**, ACTA – 1998/I, Sepsiszentgyörgy, 1999, 157–160
31. **Mikor és kiktől foglalták el a honfoglaló magyarok a Székelyföldet?** Turán, 2, Budapest, 1999, 73–75
32. **Unelte agricole în colecția Muzeului Național Secuiesc**, ACTA – 1999/I, Sepsiszentgyörgy, 2000, 119–124
33. **Árpád-kori nyílhegyek Kovászna megyében**, ACTA – 1999/I, Sepsiszentgyörgy, 2000, 241–246
34. **Cultura Nouă în v. Oltului și a Târnavei**, Angustia, 5, Sf. Gheorghe, 2001, 177–192
35. **A Székely Nemzeti Múzeumtól a Kovászna Megyei Múzeumig**, ACTA – 2000/II (sajtó alatt, 2001)
36. **SZÉKELY Zoltán válogatott művei**, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok (kiadás alatt, 400 o., 2001)

N E K R O L Ó G

FERENCZI István

(1921–2000)

Nagyapja, szemerjai FERENCZI István 1878-ban végzett a Székely Mikó Tanodában, egy évvel a Múzeum beköltözése előtt. Édesapja, Sándor, aki szemerjai SZÉKELYként jegyezte többször is írásait, szoros munkatársi kapcsolatban állt a régi Sepsiszemerja legelső telkén otthonra lelő Székely Nemzeti Múzeummal.

1921. április 15-én született. Első tudományos dolgozatát rólunk írta: A Székely Nemzeti Muzeum előzményeihez és az olaszteleki római táborhelyről, 1939-ben. Családi örökségként, egyformán közel állottak hozzá a föld- és a történettudományok. ROSKA Márton, LÁSZLÓ Gyula, MÉRI István, de legelőbb is édesapja tanítványa volt, ezért irányítja nyugati fogsága után SZABÓ T. Attila ellentmondást nem tűrve történelmi pályára. 1949-ben távozó mestere, LÁSZLÓ Gyula helyére kerül a kolozsvári tudományegyetemen, ugyanebben az évben védi meg doktoriját: Régészeti adatok Kolozsvár és környéke ember- és településföldrajzához. 1949–56 között, még LÁSZLÓ Gyula megbízásából, a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének is kutatója. 1959-es előzményekkel 1963-ban eltávolítják az egyetemről, és mert tudását nem nélkülözhetik, az akkor létrehozott Erdélyi Történeti Múzeum osztályvezetője lesz, de megfigyelés alatt, egészen 1982. évi nyugdíjazásáig. A gyepűk szerelmese volt, tudott újat mondani a római határokról és ránk hagyta örökségét, a kelet-erdélyi kora középkori védelmi rendszer kutatását. Nálunk közölte utolsó, fáradhatatlan éveinek legtöbb dolgozatát, és mi vállaltuk elvégezni utolsó megszervezett ásatását, Szacsva várát, amely alatt már nem érte meg, hogy előbukkant a templom falán Szent László legendája.

2000. május 8-án távozott közülünk, Vajasad református temetőjébe, azok közé a szabad katonák közé, akik még fejedelmük ellenében sem felejtették el kötelességüket. A Székely Nemzeti Múzeum saját halottjának tekinti. Pista bácsi, legyen a nyugalma áldott!

István FERENCZI

(1921–2000)

Strămoșii săi erau secui din Simeria, azi cartier al orașului Sf. Gheorghe. A devenit arheolog pășind pe urmele tatălui său, renumitul savant Alexandru FERENCZI, dar niciodată nu și-a uitat dragostea cealaltă, științele geografice-geologice. Și-a dat doctoratul în 1949 cu lucrarea Contribuții arheologice la geografia umană din zona Cluj, puțin timp după ce a preluat catedra universitară de la maestrul său Gyula LÁSZLÓ. Paralel, a devenit cercetător al Institutului de Istorie din Cluj al Academiei RPR, până în 1956, anul revoluției maghiare. După antecedente din 1959, anul desființării Universității BOLYAI, în 1963 a fost îndepărtat de la catedră, fiind numit șef de secție al Muzeului de Istorie al Transilvaniei, proaspăt înființat, unde a lucrat până la ieșirea în pensie, anul 1982. A decedat după 60 de ani de muncă științifică lăsându-ne moștenire peste 300 de lucrări apărute și dragostea sa față de problema limesului roman din Dacia și a sistemului medieval timpuriu defensiv de graniță din estul Transilvaniei. A fost și a rămas al nostru. Fie-i țărâna ușoară!

István FERENCZI

(1921–2000)

István FERENCZI became archaeologist as his father, the renowned scientist Sándor FERENCZI was, but he never forgot his other passion, the geographical-geological sciences. He got his PhD in 1949 with the paper entitled „Archaeological Contributions to the Human Geography around the Region Kolozsvár (Cluj)”, shortly after he had taken over the university teacher's chair from his master, Gyula LÁSZLÓ. At the same time he became research-worker of the Institute of History at Cluj of the Romanian Academy till 1956, year of the revolution in Hungary. After the antecedents from 1959 when the University BOLYAI was done away with, in 1963 he was no more allowed to teach there, and was appointed chief of section at the Transylvanian Museum of History newly founded where he worked until the retirement, in 1982. He passed away after 60 years of scientific work, leaving us over 300 works and his love towards the aspect of the Roman limes and the Early Medieval defence system from Eastern Transylvania. He was and remains ours. God rest him in peace!

FERENCZI István irodalmi munkássága 1996 után

(1996-ig l.: **Dr. S. C. et H. C. FERENCZI István bibliográfiája**, Specimena Nova Universitatis Quinqueecclesiensis, XII, 1996, 49–75, 273 tétel + 18 sajtó alatt lévő, ill. sokszorosított [szögletes zárójelben az 1996-ban sajtó alatt álló anyagoknak a pécsi bibliográfiában folyamatos sorszáma])

274. **A római Dacia kiterjedésének, védelmének és felosztásának kérdéséhez**, Janus Pannonius Tudományegyetem, Díszdoktoravatás, 1996. Székfoglaló beszédek: Gernot KOCHER, FERENCZI István. H.n. (Pécs), é.n. (1996), (a kiadvány második felében) 1–11

275. **Emlékezz egy, a magyar történelem 750 éve lezajlott gyászos eseményére** (I–III), Hazanézó, 1995/2, 1996/1 (4–6), 1996/2 (4–6), Korond (ny.: Székelyudvarhely), 1995–96

276. **A mezőszégi magyarság betelepítése korának kérdéséről** (Erdélyi Gyopár, 1995/6, 6–7) (Könyvészete); Erdélyi Gyopár, 1996/2, Kolozsvár, 1996, 28

277. **Curriculum Vitae (FERENCZI István tudományos tevékenysége)**, Specimena Nova Universitatis Quinqueecclesiensis, XII, 1996, 17–19

278. [287]. **A római Dacia kiterjedésének, védelmének és felosztásának kérdéséhez**. (II. átvitelt, bővített változat), Specimena Nova Universitatis Quinqueecclesiensis, XII, 1996, 21–47

279. **A honfoglalókról**, Művelődés, 1996/7–8, Kolozsvár, 1996, 1–8

280. **Curriculum Vitae (FERENCZI István tudományos tevékenysége)**, Művelődés, 1996/7–8, Kolozsvár, 1996, 15–16

281. **A mezőszégi magyarság betelepítése korának kérdéséről**, Művelődés, 1996/7–8, Kolozsvár, 1996, 16–18

282. **Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál**, Erdélyi Múzeum, 1996/1–2, Kolozsvár, 1996, 9–40

283. [283]. **Torda váráról**; in: **Emlékkönyv JAKÓ Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára**, EME, Kolozsvár, 1996, 187–207

284. [274]. **Észrevételek az erdélyi rézkor keleti népi és műveltségi elemeivel kapcsolatban**, Szolnok Megyei Múzeumi Adattár, 33, Szolnok, 1997

285. [279]. **Barót nevérl s az erdóvidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről**, ACTA – 1996/I, Sepsiszentgyörgy, 1997, 133–150

286. [281]. **Az erdélyi Galat=Galats (Galac) helynévről és néhány hozzá fűződő kérdésről**, ACTA – 1996/I, Sepsiszentgyörgy, 1997, 151–196

287. **A kora középkori kelet-erdélyi mészhabarcskötésű várak kérdéséhez (I. közlemény)** (Társszerző: FERENCZI Géza), ACTA – 1997/I, Sepsiszentgyörgy, 1998, 199–234

288. **Történelem és nemzeti érzés**, Turán (Magyar Eredetkutatással Foglalkozó Tudományok Lapja, szerk.: BAKAY Kornél, Magyar Óstörténeti Kutató és Kiadó Kft., Budapest, ny.: Kiskun-lacháza), 1998/3, 11–17

289. **Adatok Északkelet-Erdély kora Árpád-kori határvédelmi rendszere kérdéséhez**, Turán, 1998/4, 21–44

290. [275, 276] **A nyugat-erdélyi Torockai-medence földtani-földrajzi viszonyairól és ós-, valamint ókori településeinek kérdéséről**, ACTA – 1997/II, Sepsiszentgyörgy, 1998, 179–198

291. **Azonosítható-e az erdélyi Maros víznév Hérodotosz Mariszával?**, Erdélyi Múzeum, 1998/1–2, Kolozsvár, 1998, 15–28

292. **A gyepl fogalmáról meg néhány hozzá fűződő kérdésről**, Hazanézó, 1998/2, Korond (ny.: Székelyudvarhely), 1998, 4–7

293. **Einige wesentliche Unterschiede bezüglich der römischen Verteidigungssysteme in Norden und Nordosten der Provinz Dakien**. (Versuch einer interdisziplinären Untersuchung). Roman Frontier Studies (Ed. by Nicolae GUDEA), Zaláu, 1999, 443–461

294. **Északkelet-Erdély Árpád-kori védelmi rendszeréről**, Székelyföld, 1998/9, Csíksze-reda, 1998, 46–59

295. **PÓSTA Béla, a múzeumszervező tudós**, Erdélyi Múzeum, 1999/1–2, Kolozsvár, 1999, 56–63

296. [284, részletek]. **Vázlatok Sóvidék régmúltjának ismeretéhez** (I–II), Hazanézó, 1999/1 (4–7), 1999/2 (4–6), Korond (ny.: Székelyudvarhely), 1999

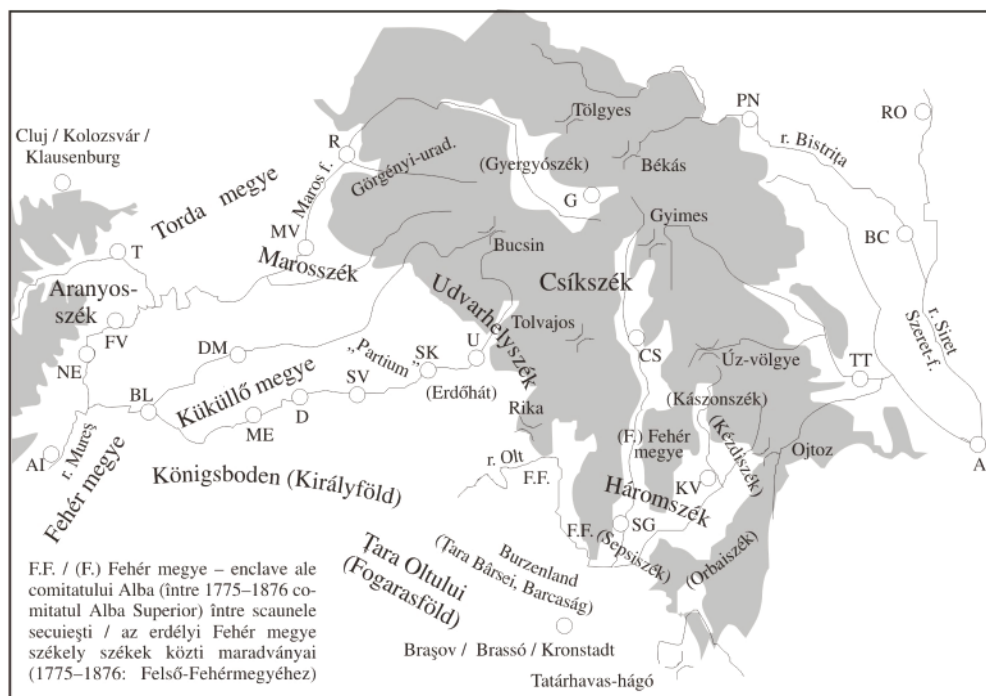
297. [279bis]. **Barót nevérl s az erdóvidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről** [2. kiadás]; in: **Adalékok Barót történetéhez**, Barót, 1999, 37–64

298. **Besenyő szállások a Nagy-Szamos – Sajó mentén**, Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely, 1999

299. **Régészeti kutatások Háromszék megye váraiban** (FERENCZI Sándor; Közlő: FI), ACTA – 1998/I, Sepsiszentgyörgy, 1999, 189–252
300. **Régészeti kutatások a Torockai-medencében** (társsz.: VINCZE Zoltán), Művelődés, 1999/2, Kolozsvár, 1999, 14–18
301. **Régészeti barangolás a körösfői Riszeg-tető környékén**, Művelődés, 1999/5, Kolozsvár, 1999, 22–23
302. **PÓSTA Béla**, Művelődés, 2000/2, Kolozsvár, 2000, 29–31
303. **A kora Árpád-kori keleti védelmi rendszer régészeti kutatásai** (FI útmutatásai alapján a szabad előadást összefoglalta LAÁR Tibor); in: **Kelet-Magyarországi és erdélyi kora Árpád-kori védelmi rendszerrel készült térkép**, Műszaki és Term.tud. Egyesületek Szöv. Tud.- és Techn. történeti Bizottsága, Budapest, 2000, 5–11 és térkép (20. és 21. o. között)
304. **Régészeti megfigyelések a háromszéki „Homárka” töltésvonulaton**, ACTA – 1999/I, Sepsiszentgyörgy, 2000, 217–228
305. **A tászoktetői székely (?) rovásfrásos sziklakarcolat (1938)** (FERENCZI Sándor; Közlő: FI), ACTA – 1999/I, Sepsiszentgyörgy, 2000, 273–290
306. [285] **Barangolás a két Homoród mente múltjában. A táj településtörténetének vázlata. In: A Homoród füzes partján. Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékén** (szerk.: CSEKE Péter, HÁLA József), Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000, 69–100
307. **Curriculum Vitae** (FERENCZI István tudományos tevékenysége), Hazanéző, 2000/2, Korond (ny. Székelyudvarhely), 2000, 3–4

További irodalom

1. KOCSIS Károly, **Szent László-kori védelmi rendszer a Székelyföldön**, Európai Idő, 1994/20, Sepsiszentgyörgy, 20 (Beszélgetés F. I.-nal)
2. AMBRUS Lajos (2000): **In Memoriam – FERENCZI István Mihály**, Hazanéző, 2000/2, Korond (ny.: Székelyudvarhely), 2000, 2
3. DÉNES István (2000): **In Memoriam Dr. FERENCZI István (1921–2000)**, Erdővidéki Lapok, 2000/1, Barót, 18–21
4. VINCZE Zoltán (2000): **Elfogult emlékezés FERENCZI Istvánra**, Művelődés, 2000/10, Kolozsvár, 27–29
5. VINCZE Zoltán (2000): **In Memoriam FERENCZI István – régézsors Erdélyben**, Erdélyi Múzeum, 2000/3–4, EME, Kolozsvár, 325–329

Harta regiunii noastre, cu nominalizarea unor vechi unități teritorial-administrative / Régiók térképe, történelmi közigazgatási egységek bejelölésével

Prescurtările utilizate pentru principalele orașe și târguri istorice, cu numele actual (alte denumiri vechi) / A feltüntetett történelmi városok és jelentősebb mezővárosok, vásárhelyek nevének rövidítése, a jelenlegi névhasználattal (más régi megnevezéssel): A – Adjud (Egyedhalom), AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár (Bálgard, Karlsburg), BC – Bacău/Bákó, BL – Blaj/Balázsfalva, CS – Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros (Ebesfalva), DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, FV – Unirea/Felvinc, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, KV – Târgu-Secuiesc/Kézdivásárhely, MV – Târgu Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed (Strassburg), PN – Piatra Neamț (Karácsonykő), R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman/(Románvásár), SG – Sfântu Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SV – Sighișoara/Segesvár/Schässburg, T – Turda/Torda, TT – Târgu Trotuș (Tatrosvásár), U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely

TÖRTÉNELEM – ISTORIE

ACTA 2000

Egy székely nemes, IV. LÁZÁR István végrendelete

(Kivonat)

Az erdélyi/romániai magyar történetírásban a végrendeletek összegyűjtése és feldolgozása eddig fehér foltnak számított, annak ellenére, hogy esetleges közlések már a múlt század végén is történtek. A bukaresti „Nicolae IORGA” Történettudományi Intézet volt Nemzetiségtörténeti csoportjának kutatói és a budapesti ELTE Középkori- és Korajkori Történeti Tanszék indulásból az erdélyi – egyelőre fejedelemség-korabeli – magyar nyelven írott végrendeletek összegyűjtésére, kiadására és elemzésére vállalkozott, ehhez a Székely Nemzeti Múzeum is felajánlotta segítségét, publikációs lehetőséget. A gyarapodó forrásgyűjteményből a Múzeum évkönyvében idén IV. LÁZÁR István végrendeletét közöljük, 1634-ből.

*

Nyugat-Európában, de Magyarországon is a végrendeletek felkutatása és összegyűjtése az utóbbi évtizedekben jelentős méretet öltött, publikálásuk és feldolgozásuk látványos eredménnyel járt a történetírás számára.¹ Ezáltal számos új adat kerülhetett napvilágra a korabeli emberek mindennapi életéről, társadalmáról, gazdasági helyzetéről. Az erdélyi magyar történetírásban a végrendeletek összegyűjtése és feldolgozása eddig fehér foltot jelentett, annak ellenére, hogy esetleges közlések már a 19. század végén is történtek, mint például a történetíró CSEREI Mihály két végrendeletéé (ABAFI, 1881; SZÁDECZKY, 1895) – egyikük, a tulajdonképpeni végrendelet kiadása a Székely Nemzeti Múzeum köréhez is kapcsolódik, azáltal, hogy egyik másolatát az egyik alapító, CSEREY Ákos küldte meg SZÁDECZKYnek, szorgalmazva tudományos értékesítését. A feltárómunka java

azonban nemzedékünkre maradt. Ez ösztönözött egy kisebb létszámú kutatócsoportot arra, hogy élve a párhuzamos román kezdeményezés adta lehetőséggel, munkájuk központi témájává tegyék az erdélyi – egyelőre a fejedelemség-kori – magyar nyelven írott végrendeletek összegyűjtését, kiadását és elemzését.²

Ebből az egyre gyarapodó forrásgyűjteményből a következőkben egy eddig általunk ismeretlen és kiadatlan végrendelet bemutatására vállalkozunk, amely az APOR-levéltárban maradt fenn.³ A testamentum írója IV. LÁZÁR István, a szászhegyi LÁZÁR-ág sarja, aki 1634. november 20-án szászhegyi otthonában saját kezűleg rendelkezett vagyonáról. IV. LÁZÁR István a 17. századi Erdély egyik ismert személyisége. Élettörténetét gr. LÁZÁR Miklós 1858-ban írt, A gróf LÁZÁR család című munkájából ismerhetjük meg.⁴

A gyergyói medence közepe táján, a Szármány hegye alatt áll Erdély egyik legszebb reneszánsz stílusú kastélya. Ez a szászhegyi LÁZÁR család ősi fészke. Valamikor a 16. század végén itt született IV. LÁZÁR István, III. LÁZÁR András és ZSOMBORI Erzsébet fiaként. Szülei korán elhunytak. KEMÉNY József állítása szerint LÁZÁR István 1604-ben még kiskorú volt.⁵ Az apa halála után, rokonsági kötelék révén⁶ előbb BOGÁTHI Miklós kancellár fogadta gondviselésébe kis atyafiát, majd ennek 1606-ban bekövetkezett halála után a testvér, BOGÁTHI Menyhárt. De az újabb gyámja sem örködhetett sokáig a kislíú sorsa felett. Rá egy évre ő is meghalt.⁷ Mint jó gyámszülő, végrendeletében nem feledkezett meg ifjú atyafiáról, IV. LÁZÁR Istvánról sem, és a pénzen vett dedrádi, szász-fülpösi és tancsi birtokrészeket neki hagyta: „Dedradon, zaz fwlpesen, Tanch'on ket fele Jozagom vag'on. [...] Mas részét pinzen veottem, azt hag'om az kis eoch'emnek, LAZAR Jstoknak.” Ezekon kívül „LAZAR Jstoknak az meg neuzezt dedradi pinzen veott Jozag felett hag'ok ket eoreg serleg'het, Apront n'olczat, eg' zep Mentemet”⁸, és feleségének, BÁNFI Margitnak lelkére köti, hogy adja ki ezeket. BOGÁTHI Menyhárt halála után DERSI PETKI János lépett be az ifjú LÁZÁR életébe, átvéve a gyámszülő szerepét.⁹

*Institutul de Istorie N. IORGA, București, P-ța Aviatorilor 1, RO-71247

A felnőttkort ért IV. LÁZÁR István családot alapított. Első felesége SZÉKELY Ilona, aki a csíksomlyói SZÉKELY Miklós (BÁTHORI Gábor fejedelem főlovászmestere, csíki főkapitány) és a lengyel származású RHABIANKA Dorothea leánya volt.¹⁰ Házasságkötése idejét és körülményeit nem ismerjük. Amit ismerünk, az már a fiatal házások családi életére vonatkozik. Így például tudjuk azt, hogy 1626-ban IV. LÁZÁR István fiatal feleségével Kassára utazott, hogy mindketten részt vegyenek BETHLEN Gábor fejedelem (1613–1629) lakodalmán. Még abban az esztendőben megszületett (V.) Istvánnak keresztelt fiuk. A családban még két lány született. Itt jegyezzük meg, hogy bár gr. LÁZÁR Miklós a családtörténetben egyetlen leányról, Erzsébetről tesz említést, a most bemutatásra kerülő végrendeletből kiderül, hogy IV. LÁZÁR Istvánnak két leánygyermekje volt. Meglehet, hogy az ismeretlen nevű kislány nem érte el a nagykorúságot; így szerepelhetett később, az 1667-es pereskedés során csupán Erzsébet és testvére, (V. LÁZÁR) István, akik a családi vagyon felett osztozkodtak.¹¹ IV. LÁZÁR Istvánnak felnőtt korában sem volt nyugodalmas a családi élete, mert felesége és gyermekei édesanyja, SZÉKELY Ilona 1629-ben elhalálozott.¹²

Az özvegyen maradt férj hamarosan újraházasodott, ezúttal MIKOLA János özvegye, KOVACSÓCZY Zsuzsánna személyében talált új társra. Az új feleség előkelő és politikai hatalommal rendelkező családból származott. Atyja, KOVACSÓCZY Farkas, erdélyi kancellár (1576–1594) volt. Testvére, KOVACSÓCZY István ugyancsak jelentős szerepet játszott a fejedelemség politikájában a 17. század első felében.¹³ A ranggal és a vagyonnal együtt Zsuzsánna előző házasságából egy fiút, MIKOLA Zsigmondot is magával hozott, akit IV. LÁZÁR István gyámsága alá fogadott.

IV. LÁZÁR István az új családtagoknak szép, új otthonnal igyekezett kedveskedni. A szászhegyi kastélyt, a család ősi fészekét lengyel és felvidéki reneszánsz stílusban újjáépítette s erődjellegét lakályos kastéllá változtatta.¹⁴ Ezekre a munkálatokra 1631–1632-ben került sor.¹⁵ Buz-

gó katolikusként IV. LÁZÁR István az otthona szomszédságába, Szászhegyre ferences barátokat is telepített.¹⁶ Ez a tény azért is említésre méltó, mivel akkortájt az erdélyi katolicizmus sötét korát élte.¹⁷

IV. LÁZÁR István pályafutását illetően a következőket elevenítjük fel. Amint a székely köztudatban is megőrződött, a LÁZÁRokat szoros rokonsági kapcsolatok fűzték Erdély legnagyobb fejedelméhez, BETHLEN Gáborhoz, akinek édesanyja LÁZÁR Drusina volt.¹⁸ Pályafutását feltehetően lényegesen befolyásolta e szoros rokonság, tudniillik IV. LÁZÁR István BETHLEN Gábor fejedelem híve, később BETHLEN István pártfogója volt.

IV. LÁZÁR István a kászsónszéki királybírói tisztség mellett a csíki főkirálybíróiságot is hamarosan elnyerte, valószínűleg 1615-ben, mert ettől az évtől kezdődően használta aláírásában, oklevelekben ezt a címet.¹⁹ BETHLEN Gábor elsőrendű „aulae familiarisá”-nak nevezte. Gyakran kísérte el a fejedelmet a harcokban. Nem csoda, hogy a nagy fejedelem 1629. november 1-jén kelt testamentumában róla is megemlékezett. Mint írja, IV. LÁZÁR Istvánnak hagyatékozott „két száz aranyat, két száz forintot, egy kised viseltes türkizes lóra való szerszámot, egy dolmányának való atlaszot, egy mentének való posztót.”²⁰ A hűséges szolgálatok elismeréseként IV. LÁZÁR István adományokban részesült s így jutott a Kolozs megyei Szász Erked és Oláh-Solymos, valamint a Doboka vármegyei Serling nevű faluk birtokába 1621-ben, illetve 1624-ben.²¹

Erdély politikai életében fontos szerepet betöltő pályafutása I. RÁKÓCZI György uralkodása (1630–1648) alatt is tovább folytatódott; IV. LÁZÁR István megőrizte a csíkszéki főkirálybíróiságot és az új fejedelemnek is bizalmi embere maradt.

Felfelé ívelő politikai karrierjét az 1637–38 évi események törték meg. A RÁKÓCZI fejedelem és BETHLEN István közti vetélkedés és harcok idején a székely nemes valószínűleg a vesztes BETHLEN, rokona pártján állt. Lehetséges, hogy ez vezetett az 1637 júliusában történt hatalmas vagyonlefoglalathoz, amely IV. LÁZÁR István

10 000 forintot érő kászoni jószágait, illetve az általa bírt gyergyói vámat is érintette. Ezek ellen IV. LÁZÁR István csak egy év után tiltakozott. Egy 1638-ban kelt kolozsmonostori oklevélből megtudjuk, hogy az 1596-ban III. LÁZÁR András által 3500 császári tallérba nyert gyergyószentmiklósi adomány erejét megszüntették a székely szabadságok helyreállításával.²² Nagy csapás érhet a becsvagyó székely nemest. Mégis, a főkirálybírói tisztséget élete végéig megőrizte és követte RÁKÓCZI Györgyöt a III. Ferdinánd király ellen indított hadjáratban is.²³ E hadjárat alatt, 1644-ben IV. LÁZÁR István meghalt.

Halálának körülményei ismertek. Erről két hitelt érdemlő naplóbejegyzés is tanúskodik, mindkettő hirtelen bekövetkezett eseményről szól. HALLER Gábor naplóbejegyzései között olvashatjuk: „Május [...] 10. Kövecsesnél. Az elmúlt éjjel szegény LÁZÁR István uram, estve semmi gondja nem lévén holt meg.”²⁴ BÁNFI György naplójegyzetében pedig arról szól, hogy LÁZÁR István gutaitésben találta élete végét.²⁵

Bevezetésként ennyit IV. LÁZÁR István életéről és pályafutásáról. A következőkben bemutatott végrendelet kiegészíti IV. LÁZÁR István életrajzi adatait, de egyben betekintést enged a székely nemes magánéletébe is.

A IV. LÁZÁR István testamentumával kapcsolatos első kérdés: vajon mi készítette őt végakarata rögzítésére, ugyanis saját szavaival élve „jó egészségben” élte napjait. A halál gondolata miért vált olyan emberközelié számára? A válasz egyszerűnek tűnik. 1634-ben rettenetes pestisjárvány dúlt Erdélyben. A korabeli krónikások rémülettel írtak az állapotokról: „Ez esztendőben nagy pestis támadta országunkban [...] egész télig mind tarta a pestis. [...] Igen nagy pestis telék el [...]” jegyzi fel marosvásárhelyi NAGY SZABÓ Ferenc.²⁶ Hasonló állapotokról számol be SEGESVÁRI Bálint is. Mint írta, „1633 júliusában indultatott egy nagy pestis, mely tartott 1634-ig.”²⁷ IV. LÁZÁR István is isteni bosszút és büntetést, „sulyos ostort” vélt látni a kegyetlen járványban. Megjegyezzük, hogy apja, III. LÁZÁR András 1594-ben ugyan-

csak pestisjárványtól való félelmében írt egy végrendeletet, és hasonló isteni ostor által ejtett büntetésnek tekintette a fekete halált.²⁸

A pestisjárvány alatt írt végrendeletekkel kapcsolatban ismeretes, hogy a magyar magánjogban ezek a kiváltságos végrendeletek kategóriájába tartoztak, ugyanis a járvány megszűntével, ha „a végrendelező életben maradt, ilyen végrendeletnek ereje elenyészett.”²⁹ Erdélyben az ilyen típusú végrendeletek jogi elbírálása nem tisztázott.

Bár egyelőre IV. LÁZÁR Istvánnak több végrendelete nem ismeretes, csupán feltételezhetjük, hogy az 1644-ben bekövetkezett haláláig, azaz tíz évvel a pestisjárvány után még írhatott testamentumot. Gondolhatunk erre egyrészt azért, mert 1635-ben IV. LÁZÁR István birtokait tovább gyarapította, BÁNFI Miklóstól két falut (Ádámos és Dombó) megvett,³⁰ másrészt pedig, mint azt életrajzi vonatkozásában is említettük, 1637-ben gyergyói jószágát elvesztette.

A következőkben ismertetjük IV. LÁZÁR István 1634-ben írt testamentumát, illetve annak szerkezetét és záradékait. A testáló nemes saját kezével írta végrendeletét egész terjedelmében és gyűrűs pecsétjével meg is erősítette, ezzel téve eleget a végrendeletek érvényességére vonatkozó jogi feltételeknek. Az erdélyi jogban, mint ismeretes, az ún. „írásbéli magánvégrendeletek” elkészítésénél nem volt szükség a tanúk jelenlétére.³¹

A LÁZÁR családban úgy tűnik, hagyománya volt a saját kezűleg írt végrendeletnek. IV. LÁZÁR István apja, III. LÁZÁR András 1594-ben szintén saját kezűleg írta testamentumát. Az írástudás fontos volt a család férfitagjainak nevelésében.

IV. LÁZÁR István 1634-es végrendelete szerkezetében egy tipikus erdélyi testamentum, és ugyanakkor megfelel a korabeli Nyugat-Európában és Magyarországon egyaránt használt normáknak.³²

1. A végrendelet kezdő szavai az invocatio, azaz az Istenhez, a Szentháromsághoz való fohászkodás. IV. LÁZÁR István fohásza: „Jesus Maria”. Ő még a fohász rövidebb formáját használja, a hosszabbak a 17. század második felében alakultak ki.

2. Következik az intitulario, amelyben a végrendelező a nevét, származási helyét és tisztességét rögzíti: „En, Girgia' LAZÁR Jstuan, Czik, Girgio es Kazon Szezeknek feo kiral' bira'a”.

3. A bevezetésben és az indoklásban a végrendelező a halandóságára, a halál közeledésére, annak okára (betegség, vénség, pestisjárvány stb.), a halál ismeretlen órájára és nem utolsó sorban az utódok sorsa iránti felelősségére hivatkozik. A testamentum érvényessége szempontjából fontos tényezők az ép elmeállapot és a szabad akaratból történő hagyatkozás³³. IV. LÁZÁR István is hangsúlyozza, hogy „megh io egeseg”-nek örvend, amikor végrendeletét megírja.

4. Híven a régebben kialakult és változatlan formában megőrzött szövegrészekhez, a lélek és a test jövője sorsáról így ír: „Az En bwneos lelkemett hagiom es a'anlom az En megh valto Jesus Christusomnak, testemet penigh az eo annianak az feoldnek”.

5. A végrendelet legterjedelmesebb részét a javak feletti intézkedés képezi, amely gyakran rejtelmes információkat tartalmaz. HORVÁTH József szavaival élve, a testamentumok „pillanatképek”,³⁴ azaz a végrendelező akkori vagyoni és családi helyzetét tükrözik. IV. LÁZÁR István testamentumának egyik legfontosabb szereplője a felesége, KOVACSÓCZY Zsuzsánna, akire 4000 forintot érő gyergyói birtokot hagyott és amelynek birtokában addig maradhatott, amíg újra nem házasodik. A végrendelező az apai köteleességeknek is eleget tett. Kisfiának, Istvánnak adta a Kászonban fekvő birtokot „minden benne leueo Ma'orsagial” más ingatlanokkal együtt. Fia nevelését és gondviselését feleségére bízta; Istók nagykorúságáig KOVACSÓCZY Zsuzsánna lett a gyerek gyámszülője. Két leányával viszont már nem ilyen bőkezű. IV. LÁZÁR István leányaival szemben is kifogástalanul teljesítette kötelességét: feleségét megkérte, hogy azokat illendőképpen házasítsa ki. Bár WERBÓCZY István „Hármas-könyve” értelmében az apa köteles leánygyermekai eltartásáról és kiházasításáról gondoskodni,³⁵ ennek ellenére IV. LÁZÁR István a kiházasításán túl semmiféle javat nem hagyott leányai számára. Ridegen arra utasítja őket, hogy, ha akar-

ják, anyjai örökségüket szerezzék meg. Ráadásul, nagyobb leányát, Erzsébetet, mert „beoczwlletes Vri Nemzetinkett es Magamot is edes attiat meg gjalazot” kitagadta az örökségből. A gyámsága alatt lévő mostohafiának, MIKOLA Zsigmondnak viszont hagyott egy köntöst, a jobbikat, és egy még jó állapotban lévő lószerszámot, lóval együtt.

IV. LÁZÁR István nem feledkezik meg szolgáliról sem, „kinek kinek erdeme szerint” adta meg a járandóságát.

Feleségét, KOVACSÓCZY Zsuzsánnát „giermekiuel egjütt” négy erdélyi főember – közöttük nem meglepően a két BETHLEN-atyafi (BETHLEN István és ennek fia, Péter) – oltalma alá helyezte és lelkükre kötötte a gondviselést, valamint a testamentum rendelkezéseinek betartását.

IV. LÁZÁR István végül fenyegető szavakkal, átokkal zárja testamentumát: ha valaki a végrendelet ellen cselekedne, „atkozot legjen erette es az Jstennek szent szine eleot adgjon okatt erette.”

IV. LÁZÁR István végrendelete ellentétes benyomásokat kelt. Egyrészt a végrendelező feleségéhez intézett meleg, sőt valós szerelmes szavait olvashatjuk: „az énnekem kedvem kereső szerelmes gyönyörűsége atyámfia”, „az édes szerelmes atyámfia”, „az én szerelmes kedves gyönyörűsége lelkem”. Úgy találjuk, hogy IV. LÁZÁR István nem a kor szellemében divatos illendőséggel szólította meg a feleségét; ő valóban szerette KOVACSÓCZY Zsuzsánnát.

Gyermekeivel szemben viszont szigorú; apjához, III. LÁZÁR Andrásához hasonlóan ő is vaskezü férfi. Szülői kötelességeit ismerte, hiszen a fiának földet és némi ingatlant hagyott, KOVACSÓCZY Zsuzsánna személyében gyámszülőről is gondoskodott, a lányok kiházasításával is gondolt. Ennyi és nem több, amit adott nekik. Tanácsokat, biztató szavakat várnánk a tizenkét éves kisfiú számára, hiszen IV. LÁZÁR István is árván nevelkedett és ismerte, milyen napok várnak Istókra. Ennek ellenére „bizonyos okokra nezue igen nagy” kétségei vannak a gyermek önmegvalósítási képességeiről; még hozzáteszi, hogy tulajdonképpen nem is érdemelné gondviselését. Furcsa magatartás az egyetlen fiútótd iránt, aki továbbviszi a szárhegy LÁZÁRok „ágát”! Még a

köntöst is, amit a kis Istvánnak hagyott, KOVACSÓCZY Zsuzsanna „az mel’ket [...] akarya, azt adja nek’”. A két leányhoz intézett szavak ennél is keményebbek. Először is semmiféle ingó vagyont nem hagyott számukra:³⁶ „ha jozagh kel nekik [...] vagjon Szilagjban Ania’ jozagh, keressek megh, osztozzanak azal, ha kel nekik.” Nem volt jó a viszonya különösen a nagyobbik leányával, Erzsébettel, akit „mint affele szemelj’” IV. Lázár István kizárt az öröklésből. E komoly döntés indoklásában fokozatosan súlyosodó vádak követik egymást: „elseoben az mindenható Jstent az eo maga uiseletlensegeuel megh bantotta, Annak uttanna beoczwlletes Vri Nemzetinkett, es Magamot is edes attiat megh gjalazot”. Lehet, hogy soha nem fogjuk meg tudni, igazából miben is állt LÁZÁR Erzsébet vétké.³⁷

Az első házasságából származó gyermekekkel kapcsolatos „érzékletlenségének” esetleges magyarázatul az is szolgálhat, hogy IV. LÁZÁR István nem élt boldog házasságban első feleségével, SZÉKELY Ilonával. Állíthatjuk, hogy az ambíció és a nagyravágyás döntő szerepet játszott az ifjú IV. LÁZÁR István párválasztásában. Amint említettük, SZÉKELY Ilona apja SZÉKELY Miklós volt, a fejedelmi udvar befolyásos tisztviselője, BÁTHORI Gábor főlovászmestere és csíki főkapitánya, aki vejét segíthette karrierjében. Ez a házasság nem tartott sokáig. IV. LÁZÁR István új feleséget keresett magának, ezúttal tetzése szerint. Ekkor már befutott ember, helyét már biztosította az erdélyi politikai életben.

Visszatérve a szárhegyi otthon 1634-es állapotára, vizsgáljuk meg a családtagok között fennálló viszonyt IV. LÁZÁR István végrendelete tükrében. Úgy tűnik, hogy KOVACSÓCZY Zsuzsanna és mostohagyermekai között a viszony feszült volt. A feszültségeket az is okozhatta, hogy IV. LÁZÁR István, aki tulajdonképpen a családot összetartotta volna, sokat tartózkodott távol a szárhegyi otthontól. Az is kiderül, hogy a végrendelet írója és a felesége közötti kapcsolat meglehetősen mély érzelmeken alapult. Tulajdonképpen ez a tétje a testamentumnak is: KOVACSÓCZY Zsuzsanna megvédése, családon belüli helyzetének megszilárdítása s az első házasságából származó gyermekek lehetséges támaszásának kivédése. IV. LÁZÁR István kétszer is

figyelmezteti gyermekeit, hogy az „édes” feleségét „megh ne kesericziek, se haboricziak semmiben”. Ezt hangsúlyozza a oltalmazók felkérése és főként a végrendeletet bezáró átok.

Az is meglehet, hogy ez a viszontagságos családi helyzet időközben változott. A rákövetkező esztendőben kiegyensúlyozottabbá válhatott vagy újabb, súlyosabb csapások nehezítették. Ez utóbbira esetleg az utalhat, hogy KOVACSÓCZY Zsuzsanna IV. LÁZÁR István halála után nem maradt Szárhegyen, hanem a családjá birtokaira költözött.³⁸

Mindez természetesen nem több feltevésnél, amíg új források nem segítenek. Annyi bizonyos, hogy IV. LÁZÁR István helyzete nem volt sem kivételes, sem rendkívüli a 17. századi erdélyi nemes társadalmában.

Jegyzet

1. Ezzel kapcsolatban lásd: HORVÁTH József: **Győri végrendeletek a 17. századból**. I–III. Győr, 1995–1997. Uő: **Falusi végrendeletek formái és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században**. In: Soproni Szemle. 1999. 4 sz. 356–369. NÉMETH Gábor: **Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból**. Bibliotheca Humanitatis Historica. Budapest, 1995. Violeta BARBU: **„Sic moriemur”: Discourse upon Death in Wallachia during the Ancien Régime**. In: Revue Roumaine d’Histoire. XXXIII. 1994. 1–2. 101–121. Gerhard JARITZ: **A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő-középkorban**. In: Soproni Szemle. 1991. 4. 325–331.

2. A tervezetet a Román Akadémia „Nicolae IORGA” Történettudományi Intézetének volt Nemzetiségtörténeti csoportja indította el dr. TUDÓS S. Kinga irányításával, amelyhez a Budapesti ELTE Középkori- és Korajtkori Történeti Tanszék munkatársa, dr. HORN Ildikó is csatlakozott.

3. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F 36. Familia APOR. 205. – Az ún. APOR-levéltárát és könyvtárát br. APOR Gáborné sz. gr. PÁLFFY Fidélia 1910-ben, férje korai halála után az ekkor már európai híró Székely Nemzeti Múzeumnak adományozta, amely már létrejöttek, 1875–76-ban bekapcsolódott a magyar levéltári forrásközlésbe, és különösen a két világháború között és a második bécsi döntést követően nagyon jelentős levéltári kutatást–feldolgozást folytatott, illetve szervezett (l. a Székely Oklevéltár megkésített VIII. köteté a Múzeum igazgató-választmányi tagjától, BARABÁS Samutól; erdélyi szótörténeti tár elindítása Cs. BOGÁTS Dénes, a múzeum levéltárosa által; ÁRVAY József munkássága stb.). Az APOR-levéltár 1911 tavaszán kerül be a Múzeum gyűjteményébe – a 4300 tétel könyvtári anyagot 25 ládában és vele a 13 ládányi levéltári anyagot 10 szekér szállítja. Az alapítólevél értelmében és az 1924-es román törvényes rendezés által is elfogadottan „az egész székely nép elidegeníthetetlen tulajdonát képező” gyűjteményt 1961-ben állami rendelettel megconkítják, „megalapítva” az ekkorra már többszázézer tételű levéltárból, elvéve számos kézikönyvét is, az ún. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárt. (A levéltártörténeti adatokat a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának ezúton is köszönöm.)

4. Gr. LÁZÁR Miklós: A gróf LÁZÁR család. Kolozsvár. 1858. Sajnos, bár a kutatási módszerek és megközelítések azóta alaposan megváltoztak és az azóta eltelt másfél évszázad alatt számos új levéltári forrás vált ismeretessé, nem rendelkezünk jobb feldolgozással, az pedig nyilván nem lehet célunk, hogy egy végrendelet-forrásközlési program kapcsán a vonatkozó család-történeteket is kimerítően feltárjuk. Gr. LÁZÁR Miklós gyakran a források eredetére sem utal, így IV. LÁZÁR István életrajzi adatait is bizonyos fennmaradásokkal kezeljük.

5. Uo. 133. 147.

6. IV. LÁZÁR István nagynénje, LÁZÁR Druzsina (BETHLEN Gábor fejedelem anyja) – édesanyja BOGÁTHI leány volt. LÁZÁR M: **i.m.** 125.

7. Uo. 146.

8. Magyar Országos Levéltár (=MOL). E 14 S. 2 cs. fasc. 6. fol. 46v–47r.

9. Olyannyira szívén viselte a kis István sorsát, hogy 1607-ben PETKI beperelte gyalakuti V. LÁZÁR Jánost a szent-annai III. LÁZÁR Ferenc birtoka ügyében. Mint magtalanul elholt atyafi, ennek öröksége egyaránt illette a LÁZÁR család szárhegyi és szent-annai ágát. Azonban a pert elenyésztették, mivel kiderült, hogy a szárhegyi ág sem adott osztályrészt a szent-annai (gyalakuti) ágak II. LÁZÁR Mihály birtokaiból. LÁZÁR M. **i.m.** 134.

10. Uo. 138–139.

11. Uo. 154.

12. Uo. 136.

13. TRÓCSÁNYI Zsolt: **Erdély központi kormányzata, 1540–1680.** Bp. Akadémiai Kiadó, 1980. 30.

14. A művelődéstörténeti adatokat TUDÓS S. Kinga bocsátotta rendelkezésemre.

15. LÁZÁR M: **i.m.** 110.

16. Erről Fulgentio da JESI Szárhegyen, 1644. április 20-án kelt levele tanúskodik, melyet a Hitterjesztés Szent Kongregáció bíborosaihoz intézett: „Est etiam in hoc loco una parva Ecclesia in Dominio Generosi Domini Stephani LAZAR [...] a quo procul obtinebo[...].” SÁVAI János: **A csíksomlyói és a kantai iskola története.** In: *Documenta missionaria Hungarum et regionem sub ditone Turcica existentem spectantia.* II. Studia. II. Szegeed, 1997. 300.

17. Erre vonatkozóan és részletesebben a székelyföldi viszonyokhoz, lásd TÓTH István György: **Az első székelyföldi katolikus népszámlálás (SZALAINAI István bosnyák ferences jelentése 1638-ból).** In: *Történelmi Szemle.* 1998. 1–2. 61–85.

18. Amikor 1590-ben férje, iktári BETHLEN Farkas meghalt, LÁZÁR Druzsina a két kisfiával, (az 1580-ban született) Gáborral és Istvánnal együtt Szárhegyre költözött, testvéréhez, III. LÁZÁR Andrásához. Azonban a két BETHLEN-fiú hamarosan árván maradt és nagybátyjuk gondozásába került. LÁZÁR M.: **i.m.** 125. SZEKFI Gyula: **BETHLEN Gábor.** Budapest. 1929. 28. Az utóbbi szerző III. LÁZÁR Andrásnak a rokona felől való gondoskodását elítélő szavakkal jellemzi: „BETHLEN Gábor már tizenhároméves korában atyjáról, anyjáról árván maradt, gyámja anyai nagybátyja, LÁZÁR András székely királybíró volt, de nyoma sincs annak, hogy ezentúl bármi gondozásban, nevelésben részesült volna. Ellenkezőleg: gyámja nem akadályozta meg, hogy BÁTHORI Zsigmond fejedelem elvegye tőle a maros-illyei birtokot, s így a fiatal gyerekek, földnélküli orsya jutva, nem volt mit tennie, mint a fejedelmi udvarhoz szolgálatra beállnia.”

19. LÁZÁR M.: **i.m.** 154.

20. Uo. 152.

21. Uo. 141. Ezeket a birtokokat 1638-ban IV. LÁZÁR István feleségének, KOVACSÓCZY Zsuzsannának lekötötte 2000 tallérig. Uo. 142.

22. LÁZÁR M.: **i.m.** 128.

23. Uo. 129.

24. **Erdélyi történelmi** adatok. (=ETA) IV. k. szerk. SZABÓ Károly. Kolozsvár. 1862. 92.

25. Uo. BÁNFI György naplója. 1644. 128 o. Ez a két megegyező adat IV. LÁZÁR István halála napját illetően (május 10.) ellentmond a már említett Fulgentius da Jesi leveleiben található információknak (l. 16. jegyzet). Az olasz szerzetes szerint LÁZÁR István haláláról már egy nappal a levél keletkezése előtt, azaz április 19-én értesültek: „[...] (sed heri scimus illum esse mortuum in bello apoplexia tactus)”. SÁVAY J.: **i.m.** 300.

26. ETA. I. k. Szerk. gr. MIKÓ Imre. Kolozsvár, 1855. 146.

27. ETA. IV. k. 207.

28. MOL. P 1870. 1. cs. 4. tétel. 41–42.

29. WENZEL Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere. Buda. 1863. II k. 306.

30. LÁZÁR M.: **i.m.** 152.

31. WENZEL G.: **i.m.** 304–305.

32. Pierre CHAUNU tanulmányában a párizsi 16–18. századi végrendeletek átvizsgálása során tisztázta a 16–17. századi végrendeleteknek a szabványait, ezek még a 18. század végén is fennmaradtak. Lásd Pierre CHAUNU: **La mort à Paris. XVIIe, XVIIIe et XVIIIe siècles.** Paris, Fayard, 1987. 297–305. NÉMETH Gábor a nagyszombati végrendeletek alapján egy hasonló szerkesztést rekonstruált. Németh G.: **i.m.** 28.

33. VERBŐCZY István: **Tripartitum** – „testamentum ex libero testantis arbitrio debet procedere”. Felhasznált kiadás: Claudiopoli, 1792. (I. 51. 9§.)

34. HORVÁTH József: **A győri végrendeletek családi konfliktusai a 17. század első felében.** In: **Rendi társadalom–polgári társadalom.** Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1989. 235.

35. WERBŐCZY I.: **Uo.** I. 30. 8§.

36. A „Hármaskönyv” szerint a leánygyermek nem örökölhettek ősi birtokot, de a pénzen vett és az apa életében adományban kapott földekből ők is részt vehettek az öröklésben. WERBŐCZY I., **Uo.** I. 29. 7–8§.

37. Számításaink szerint Erzsébet nem lehetett több, mint 17–18 éves 1634-ben: ha IV. LÁZÁR István 1615 körül lett nagykorú és feltesszük, hogy azután hamarosan összeházasodott SZÉKELY Ilonával, Erzsébetnek a legkorábbi születési éve csak 1616 lehet.

38. LÁZÁR M.: **i.m.** 135.

IV. LÁZÁR István végrendelet¹ Szárhegy, 1634 november 20

LÁZÁR István, Csik-, Gyergő- és Kászsónszék fő királybírája, jó egészségben lévén, saját kezűleg írt testamentumában összes vagyonát szeretett feleségének, KOVACSÓCZY Zsuzsannának hagyja, fiának, Istvánnak, pedig a kászoni birtokot kőti. Leányait kizárja az ingatlanok örökléséből, és feleségére bízza az ő kiházásításukat.

Jesus Maria. En Girgja' LAZÁR Jstuan, Czik, Girgjo es Kazon Szekenek feo kiral' bira'a, Noha aldot legjen az en kegielmes Jstenemnek [szent ne]ue megh io egesegeben leuen, de eleottem uiseluen az [halan]dosagot es az mostani rettenetes sulios ostarott az Vr Jstennnek eo Szent felsegenek, az mel' az mi bwne[inkertt] egesz orszagul reank bocziatottat, ugj mint az rettenetes Pestist, meli minden helieken szegeni hazankban grassal, nem tuduan azertt is mel'k oraban az en bwneimertt azon ostarott eo Szent felsege ream is bocziathattia, akaruan azert az en utannam ualokra gondot uiseln', Teszek illien testamentumot. Az En bwneos lelkiemett hagiom es a'anlom az En megh valto Jesus Christusomnak, testemet penigh az eo annianak az feoldnek.

Annak utanna En mind[eneket az mivel] az Vr Jsten engemett latogatot, mindeneket hajgok az ennekem keduem kereso szerelmes geioneorwssages attiamfiának az tekintetes KOUACZIOCZ Zsussannanak, az Girgja' Joszagomott penigh conscribalom nek' negj ezer magjar forintban, ha az en neuemet el hadna, kit nem remenlek, ha el akarja valtani valakj teolle, vagj Giermekem, vagj akar kj, tegje le az negj ezer forintot nek' [...] senkj kj ne valthassa, ha penigh az en neuemet el nem hadgja, ugj

bir'a azokat mint sa'atiat, es holta utann is az kinek akar'a el haghassa az akarata szerinth. Az kazoni jozagomot haggjom az Istoknak minden benne leueo Ma'orsagiual, [...] ³ kireol mikor Jde'e leszen, adgion az edes szerelmes attiamfia nekj ket Paripatt fekesteol, niergesteol, egjik legjen az az kis gjenge ezwsteos szerzam, mel' [...] ⁴ zeoke Pe' louamon Jar, az masikon keozeonseges szerzam cziak, az melle adgion az edes szerelmes attiamfia kett szaz Juhot nek', tizenhat menest es ket Giermek louat, egjik eolteozeo Giepleo keonteoseomeot, az mel'ket az edes attiamfia akar'a, azt adgja nek', es migh Jde'e leszen tartassa es ne hadgja, uisel'e gondgjat, Jgelerje megh miuel bizonios okokra nezue igen nag' ketsegem vagjon feleolle, az Anioi maga uiselesere nezue ezt se erdemlene. Az ket Leanit az mint illik hazasiczia kj az edes szerelmes attiamfia, azok is tarciak dolgokott az en jozagommal se semmi marhammal ne osztozanak lelkek veszedelme alatt, hanem az edes szerelmes attiamfianak beket hadgjanak. Ha Jozagh kel nekik, az [...] ⁵ bir'a, vagjon Szilagjban Ania' jozagh, keressék megh osztozanak azal, ha kel nekiek. Az Jobik keonteoseomeot es mind az teobiuel egiutt haggjom MIKOLA Sigmondnak, az Jobik ezwsteos szerzamonon kwul az masodikot is nek' haggjom, az Jobik [...] ⁶ valo louamot is nek' haggjom ezwsteos szerzamaual. Az szolgaimot az edes szerelmes attiamfia elegjcie megh mindenikett, azon kwul az Regj szolgaknak kinek kinek erdeme szerint adgion egj egj gjermek louatt. Ezeken kwl valamim nekem vagjon, mindeneket mind ezwst marhamot, keonteoseomet, louaimot, minden Jngo bingo marhaimot, Jozagomot, egj szoual valamik nekem vadnak vagj lehetnenek mindenekett az en szerelmes kedues gjeonieorwseges lolkemnek hagiok, az Tekintetes KOUA-CZIO CZZ Sussannanak. Az en Giermekimnek lelkek [ueszedelme] haggjom, hogj az en szerelmes keduem kereseo attiamfiat az Tekintetes KOUACZIO CZZ Sussannnatt megh ne kesericziek, se haboriczziak semmiben. Az Nagjobik leaninak, Ersoknak miuel elseoben az mindenhato Jstent az eo maga uiseletlensegeuel megh bantotta, Annak uttanna beoczwlletes Vri Nemzetinkett es Magamot is edes attiat megh gjalazot, En semmit sem hag'ok, seot minden Jouaimbol kj tagadom mit affele szemeljt.

Ennek penigh az en szerelmes attiamfianak Giermekiuel egjwtt haggjom Tutorul, gonduisseowl az Tekintetes es Nagisagos Groff BETTHLEN Jstvan Vramot es az fiat az Tekintetes es Nagisagos Groff BETTHLEN Petert Vramott, es az Nagisagos MILCO Ferencz Vramot es az Nemzetes VESSELENNY [...] ⁷ Vramot keruen igen alazatosan eo Nagisagokatt es eo kegielmeket, hogj uiseliek gondgjat, seot ugjan lelkek karhozattiaira es ueszedelme is keoteom eo Nagisagoknak es eo kegielmeknek, hogj mindenek ellen megh oltalmazzak es ebben az en testamentumomban megh

tarciak, ha penigh valakj akar fejedelem, akar kj cziak egj Cikel'ebenn is ezt meg haborittana, vagj ualamiet cziak egj [...] ⁸ kedue ellen az en szerelmes attiamfianak meljel en teollem maradtak el uenne, atkozot legjen erette es az Jstennek szent szine eleot adgion okatt erette.

Datum in Szaárheg', 20 die Novembris, Anno 1634. Mel'et peczittem es kezem irasauual megh erosittem.

Stephanus LAZAR judex regius Sedium Sicialium Czik, Girgjo, et Kazon mp.

Jegyzet

1. Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F 36. Familia APOR. 205. Eredeti papíron, aláírással és egy gyűrűspéccsel.

2. 1 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
3. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
4. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
5. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
6. 2 cm elmosódva, kiolvashatatlan.
7. Egy szó elmosódva, kiolvashatatlan.
8. 1,5 cm elmosódva, kiolvashatatlan.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közlést, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Testamentul nobilului secui István LÁZÁR al IV-lea (Despre publicare)

Istoriografia maghiară din Transilvania/România a rămas până acum datoare în ceea ce privește cercetarea testamentelor, cu toate că publicarea lor a început de fapt deja la sfârșitul secolului trecut. Specialiștii fostului grup de cercetare a istoriei naționalităților conlocuitoare din România, al Institutului de Istorie „Nicolae IORGA”, colaborând cu specialiștii ai Catedrei de Istorie Medie și Modernă Timpurie a Universității „EÖTVÖS Loránd” din Budapesta, s-au angajat pentru început la prelucrarea și editarea testamentelor maghiare din timpul Principatului Transilvaniei, Muzeul Național Secuiesc oferindu-și de asemenea sprijinul și posibilitate de publicare. Anuarul nostru publică în acest an din noua culegere de izvoare testamentul lui István LÁZÁR al IV-lea, din 1634.

The Last Will of a Noble Székely, István LÁZÁR IV.

(About the publication)

During the last decades last wills gained an important place as primary sources in historical research in Western Europe and Hungary as well. Transylvanian testaments are also being gathered by a group of researchers of the Institute of History in Bucharest and will be published in a large series of volumes. The present study is based upon the unpublished testament of István LÁZÁR IV., written by his own hand in 1634 because of a plague epidemics. The first part of the article presents the life and career of this important noble Székely. His biography is reconstructed mainly on the basis of the genealogy of the LÁZÁRs written by Miklós LÁZÁR in the nineteenth century. However, the biographical data are enriched with new information provided by the testament itself. The second part of the study analyses the document using the structure indentified in sixteenth–seventeenth century testaments in France and Hungary by Pierre CHAUNU and Gábor NÉMETH, respectively. Relations between the members of family are scrutinised, revealing tensions between István LÁZÁR's children and their step mother, Zsuzsanna KOVACSÓCZY, the man's second wife, who received the major part of the inheritance and the family fortune. One striking aspect of the family relationships revealed by the last will is the fact that the angry father disinherited his daughter, Erzsébet.

BOD Péter és a székely rovásírás

(Kivonat)

A szerző adatok segítségével igyekszik bemutatni BOD Péter (1712–1769) ref. lelkésznek, írónak és tudósnek a székely rovásírással való kapcsolatát, és az ehhez fűződő kiadási szándékait. A közlemény az olthévízi református egyházközség hármas ünnepére szervezett ülészakon 1999. 07. 09-én elhangzott azonos című előadás bővített, jegyzetekkel ellátott változata. Az eredeti szöveget lásd: Ud-varhelyi Híradó Kalendárium 2000. Székelyudvarhely 1999, 117–120.

*

SZILÁGYI Sámuel táblai ülnök immár 250 esztendeje, 1749-ben másolta le és így megmentette, ill. ránk örökítette a máig vitatott (csíkszentmihályi–csíkszentmiklósi) lelőhelyű, eredetileg deszkára festett, mindmáig csak megközelítőleg értelmezett rovásfeliratot. BATTYÁNY Lajos gróf, nádor fiaihoz Bécsbe juttatta el másolatát. A BATTYÁNY-fiúk székelyföldi származású nevelője, HORVÁTH Benedek kegyesrendi tanár, rendje nyitrai tagjához, DEZSERICZKY Incéhez továbbította. Tudta ugyanis, hogy DEZSERICZKY I. történelmi művén munkálkodik és így közlését hasznosítani tudja.

A székely rovásírárra vonatkozó (további) adatok beszerzése körüli akadályok-nehézségek miatt munkájának a II. kötete csak megkésve: 1753-ban került ki sajtó alól Budán. A kiadvány tartalmát felsoroló cím bennünket most érdeklő része: **De initiis ac maioribus hungarorum [...] inscriptione et alphabeto scythice [...].**¹

A címben hirdetett „szkíta” ábécé tulajdonképpen BÉL Mátyás könyvének² a rovásbetűsora volt, a beharangozott „szkíta” felirat pedig a Csík-

szentmihályi–Csíkszentmiklósi Rovásémlék fametszetben bemutatott másolata. Ezt követően, CORNIDES Dániel kérésére (első ízben!) BOD Péter fejtette meg 1768-ban a DEZSERICZKY I. említett közleményében napvilágot látott rovásszöveget. Ez az átírás megmaradt CORNIDES D. **De vetere literatura Hunnicæ** című kéziratos anyagában, majd JERNEY János 1840-ben kiadott egyik értekezésében napvilágot is látott. Egyébként hosszú időn át (tökéletlenségei ellenére is) BOD P. e megfejtése volt a legsikerültebb.³ Máiig ható megoldása végső soron BOD P.-nek a székely rovásírásban való jártasságát, mibenlétének az alapos ismeretét tanúsítja: nyomatékosan igazolja BOD P.-nek a székely rovásírásra is irányuló érdeklődését.

De arra vonatkozóan, hogy BOD P. mikor, hol és hogyan került ennyire közvetlen kapcsolatba a székely rovásírással, sajnos, bizonyossággal válaszolni ma még nem tudunk. Csupán el- vagy el nem fogadható föltevésekkel élhetünk, ismervén az értelmiségieknek, de másoknak is ama korszakra (is) jellemző figyelmességét: a kibontakozó s egyre fokozottabban teret hódító felvilágosodás értékítéletének, általános tájékozódni akarásának az elfogadását és követését.

VITA Zsigmond szerint BOD P. már nagyenyedi diák korában (tehát 1740 előtt) foglalkozott ezzel az ősi, „rejtélyes”, „furcsa” írásmóddal.⁴ Ám azért némi fogódzóval mégiscsak rendelkezünk.

„Már 1935-ben – írta MUSNAI László⁵ nagyenyedi tanár kellőleg máig nem értékelt közlésében, amely szerint a nagyenyedi BETHLEN könyvtár kéziratgyűjteményében – három székely rovásírásos emlékemet kaptam, melyek közül egyik a BÉL ábécéjé és a Miatyánk rovásírásos másolatát tartalmazza, míg a másik kettő a TELEGDÍ-féle *Rudimenta* teljes másolata és pedig egyik 1715 április 25-én készült itt kollégiumunkban BORBEREKI István enyedi illetőségű diák leírásában, másik magának BOD Péternek a kézírása, tehát minden valószínűség szerint 1736–1739 közötti években másolatott itt a kollégiumban, amikor BOD Péter tanulmányait végezve egyben könyvtáros⁶ [...] volt.”

„A kötetekben – folytatta MUSNAI L. hátrább – be van írva, hogy 1789-ben kerültek a BETHLEN Kollegium könyvtárába. Sőt, egyik később

ismertetendő kötetben, mely a Rudimentát is tartalmazza, e bejegyzés így módosul: Accessit Libris Collegii Ref. Nenyediensis **una cum ceteris Matis** (Manuscriptis) Petro BODianis. Donum Heredum ejus. Vagyis BODnak sok más kéziratával együtt adományozták az örökösök könyvtárunknak ezt a példányt, mely a BOD Péter házipéldánya volt.⁷ [...] A TÜRÍ Sámuel nevelése (valamint több más tanítványa – F.G.) és a BETHLEN Kata évi 30 firt ösztöndíja függetlenítették az anyagi gondoktól, s a könyvtárrendezés mellett tudományos munkássággal töltötte idejét.”⁸

A napvilágot látott, nemkülönben sajtó alól ki nem került munkái jól jellemzik az erdélyi korai felvilágosodás eszméi, a magyar nyelv és egyúttal – ezek keretében – a székely rovásírás iránti lelkesedését; legkiemelkedőbbben talán éppen **Magyar Athenas**-ában mutatkozik mindez meg. Ennek az előszavában fejti ki igen alaposan a nemzeti nyelvnek, elsősorban az irodalomban, meg a **tudományokban** való elsődleges használatának a szükségességét: „Kedvem ellen esett az, hogy ezen Magyar könyvetskében sok Deák szók és Deák nyelven írott dolgok elegyedtenek; de azt el-nem távoztathattam; mint-hogy eleitől fogva bé-vették, nem tudom mitsoda okból szöllásaikat akarták é tziífrázni, vagy a’ dolgot hathatósabban elő adni, a’ Magyarok, azt a’ kelletlen szokást, hogy a’ Magyar beszéd közé sok Deák szókat elegyitenének, melyek idővel meg-magyarosodtanak. Sőt sokan Magyar könyveknek- is Deák titulusokat írtnak. Némellyeknek pedig könyveik, mellyeket elő kellett számlálni, Deák nyelven vóltnak íratatva, szükség vólt azon a’ nyelven megemlíteni, külömben nehéz lett vólna helyesen előszámlálni ’s a’ dolgot-is meg-érteni.”⁹ (Lám: „**nihil novum sub sole**”!) Így aztán az eme előszóban (hátrább látni fogjuk) jelzett, de sajtó alól ki nem került „könyvetskéje” „csupán” az e tárgykorben végzett munkásságának a betetőzése lett volna. A fentebb említett „gondtalan” munkálkodásában, széles körű érdeklődésének megfelelően, ez a tárgy is helyet kapott. BÉL M.-nak a BOD P. könyvtárában is megvolt könyveiben szintén kapott adatokat, és ezek, meg valószínűleg mások hatására óhajtotta összeállítani a megjelentetni szánt „könyvetskéjét”.

„Még a legújabb rovásírásos emlékek – olvashatjuk tovább MUSNAI L. közleményében –, s a fogarasi **Rudimenta** leletek mellett is nagyon értékes a benne levő teljes **Rudimenta** példány, melyben úgy a BARANYAI DECSI János latin levele, mint a székely rovásírás ABC-je és nyelvtana teljes egészében megvan a TELEGDI összeállítás szerint, és pedig amint már utaltam rá, néhány érdekes eltérést mutatva úgy a giesseni másolatból, mint a TELEKY könyvtár csonka példányától, sőt az ugyancsak könyvtárunkban ezzel egyidőben felfedezett BORBEREKI-féle 1715. tavaszán keletkezett másolati példánytól. Hangsúlyozom, hogy ez a példány **BOD Péter saját kézírása, hiánytalanul megvan benne a teljes TELEGDI-féle Rudimenta, tehát nem csupán a latin szöveg, mint a TELEKY könyvtár példányában, ha-nem a rovásírásos betűk** (1. ábra – F.G.), **példák** (2. ábra, – F.G.) **is és pedig hibátlanul**, mert nem idegen, a szöveget nem értő egyén másolta le, mint a hamburgi példányt. Bár keltezve nincsen, épen a másik, BORBEREKI-féle másolat enyedi keltezése igazolja azt a feltevésünket, hogy BOD Péter itt Enyeden másolta e példányt, miután, úgy látszik, a diákságot ebben az időben nagyon érdekelte és foglalkoztatta az ősi magyar írás.”¹⁰

SEBESTYÉN Gy. munkájában¹¹ foglalkozott a volt TELEKI Könyvtárban megtalálható, már említettem Csíkszentmihályi–Csíkszentmiklósi Rovásémlékkel. E másolaton kívül – váratlan és örömteli fölfedezésem közkinccsé is tett szövegéből kiviláglón¹² – még egy másik és ugyancsak másolatra bukkantam a (ma) TELEKI-BOLYAI Könyvtárban. BOD P. kéziratos, vegyes tartalmú kötete¹³ foglalja magában ezt a másolatot. E kötet kötésekör adott, gerincen olvasható összefoglaló címe: **Excerpta ad hist(ori)am Hung(ariae)**. Ennek 319–357. lapja őrzi a rovásírásra közvetlenül vonatkozó részeit; a 359–364. lap pedig a másik, „ismeretlen” másoló **azonos** forrásból merítette, különböző betűsorokból származó összehasonlító írásjegymintáit. Az itt szintén csíkszentmiklósinak jelzett másolat alatt a következő (betűhű!) szöveg olvasható: „A T(iszte)(e)t(e)s BOD Péter ur írásból minden változtatás nélkül irtamle 1751-benn Maius ho

26dik napján.” Adatok egybevetéséből kiderülön e bejegyzés szerzője a nagyenyedi kollégiumban 1728. március 22-én subscribált, az ekkor (ti. 1751) már szászvárosi lelkész BARDÓCZ Pál.¹⁴

Az itt említett vagy nem említett adatokból kihámozhatón tudjuk, hogy mind a (SEBESTYÉN Gy. közölte) marosvásárhelyi „névtelen”, mind pedig BARDÓCZ P. BOD P. valamelyik, **kéziratban** maradt munkájából másolta ki a rovásszöveget. Sajnos, valószínűleg tisztázatlan marad: BOD P. melyik munkájában (volt) található emlékünk forrás(másolat)a, noha rendkívül jelentős lenne ennek ismerete több szemszögből is.¹⁵

BOD P. **Magyar Athenas**-ának az előszavában tette közkincsé BARANYAI DECSI Jánosnak a TELEGDI **Rudimentá**jához irt bevezető levélét is.¹⁶ Ez győzte volt meg egyébként BOD P.-t korábban, hogy a székelyeknek valóban volt nem latin betűs írásuk: „Énnékem ha a' magam ítfletét-is ez íránt ki kell írnom, ugy tetszik nem lehetetlen dolog azokat a' Betüket meg-mutatni régi Magyar Betűknek. Mellyre ha Isten időt ad talám lészen még nékem-is alkalmatosságom egy arra intézetett könyvetskében.”¹⁷ (L. még 3. ábra)

Ígért „könyvetskéje” ugyan, sajnos, nem jelent meg, de a kérdés mégiscsak foglalkoztatta. A **Siculia Hunno-Dacica** című ugyancsak kéziratan maradt munkája XIV. szakaszában „A székelyek tudományossága s régi betűük”-ről érkezett.¹⁸ Vajon nem ez lett volna a tőle előre jelzett, de csak kéziratban maradt „könyvetskéjének” az alapszövege?

Végezetül pedig említésre méltónak tartom BOD P.-nek a BETHLEN K. iránti hálája s tisztelete kinyilvánítását, hisz (úgy-ahogy ugyan, de) ez szintén kapcsolódik rovásírásos tevékenységéhez. BOD P. ugyanis nemcsak fáradozott az 1759-ben elhunyt BETHLEN K. emlékének a méltó megörökítésén, hanem anyagilag áldozott is erre. A MARKOS András közölte¹⁹ „Házi Diarium”-ában írta: „1760 **esztendő**. Alkudtam VÁRADI KÁDÁR Sámuellel két követ az idvezült Grof Aszszony TELEKI Josefné emlékezetére; az egyik Torony oldalába álló lapos, hossza ött Su...(?)²⁰, szélessége a mit telik, fél öl²¹ ompolitzai²² kö, tzimerrel, írással²³; a másik sárdi²⁴ kőből fekvő koporsókó tzi-

merrel, írással.²⁵ Az árra 85 Német f. Fizettem előre 20 Német Fkat 11 Julij 1760.. Egészszen ki fizettem die 26 7br. mikor a követ elindították.” Mind a koporsókó szövegét, mind a fogarasi református templom tornya falába illesztett emléktábla versét BOD P. fogalmazta. A torony falába rögzített emlékszöveg alá²⁶ rovásbetűkkel (!) vésette: „BOD Péter készítette Igenben”.

Élete utolsó esztendejét igen megke- serítette s lelkileg erősen meg is törte a sokoldalú, mintaértékű munkásságából született néhány mű- vének a – feljelentések (lám ez esetben „sincsén új a nap alatt”!) nyomán megindított vizsgálatokból fakadt – méltatlan üldözése, meg elkobzása (köztük a **Magyar Athenas**-é is!). Az eljárás végét: a főkor- mánysszéki tárgyalást már nem érte meg. A súlyos testi betegségét követő lelki összeomlás felőrölte végső erejét: 1769. március 2-án meghalt.²⁷

Jegyzet

1. SEBESTYÉN Gyula: **A magyar rovásírás hiteles emlékei**. Bp. 1915, 58.
2. **De vetere Literatura Hunno-Scythica exercitatio**. Lipsiae 1718.
3. SEBESTYÉN Gy.: **i.m.**, 62–63. Külön hangsúlyozom ezt a tényt, mert a későbbi megfajtaságok is tulajdonképpen mind az ő átirására alapoznak.
4. VITA Zs.: **BOD Péter könyvtára. = Művelődés és népszolgálat (=M)** Buk. 1983, 56. – Itt köszönöm ismételten M. HUBBES Évának mind ezt, mind más adatát. – Ez, szerintem, minden további nélkül el is fogadható, annál is inkább, mert elegendő csak a mára gondolunk: jóval alaposabb ismereteink mellett és ellenére is ez az írásfajta hány és hány ember képzeletét mozgatja meg!
5. MUSNAI L.: **A BETHLEN Kollégium Nagykönyvtárának értékes kéziratai. = Református Szemle (=RSz) XXXIII.** (1940), 115–121, 131–133, 153–160, 169–172, az idézet: 1116–1117.
6. VITA Zs.: **A BETHLEN Kollégium diákkönyvtárai a XVII–XIX. században.** =M 32 és 280, 35. jz. BOD P. 1736–1739 között volt itt könyvtáros. – Nem árt fölhívnom a figyelmet, hogy BOD P. e másolata negyedszázaddal idősebb a (mai) TELEKI-BOLYAI Könyvtár csonka példányánál. MUSNAI L. egyébként – joggal – sajnálkozott, hogy a figyelem fölkelésére írt cikke ellenére sem érdeklődtek kutatók eme jelentős, eladdig ismeretlen emlékek iránt. Kivételt FERENCZI Sándor képez. Ő már az 1935-ös évet követően foglalkozott mind BORBÉREKI I., mind BOD P. rovásírás- ra vonatkozó kéziratával. Le is másolta mindkettőt. Nagyenyednek a bécsi döntés után Dél-Erdélyben maradása akadályozta meg kutatásai folytatását; a 2. világháborút követően hadifogolyként a volt Szovjetunióba hurcolása s ottani nyomorúságos viszonyok közötti elhalálása tette lehetetlenné aztán véglegesen szándéka megvalósítását. Kutatásait én folytattam és kívánom közzétenni (teljes egészében) a szóban forgó anyagot, BOD P. szavai szerint: ha lesz ugyan rá még időm (és anyagi alpom).
7. **i.m.**, 119 és 171.
8. U.o., 157.
9. BOD P.: **Magyar Athenas**. Nagyszében 1766 (helyesen 1767). Az olvasóhoz intézett előszó [16.] számozatlan oldala.
10. MUSNAI L.: **i.m.**, 171.
11. **i.m.**, 60.
12. FERENCZI G.: **A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei. =Rovásírás a Kárpát-medencében.** (SANDOR Klára szerk.) = Magyar

Östörténeti Könyvtár 4. (ZIMONYI István szerk.) Szeged 1992, 60–61 és 23–28.: uő.: **Székely rovásírásos emlékek**. Székelyudvarhely 1997, 13–14 és 38, 46. jz.

13. Jelzete: Tq 1413. Ms. 175. Utóljára: FERENCZI G.: **i.m.**, i.h., 47. jz. – E kézírásos kötet – címének megfelelően – nem csak BOD P. írásait tartalmazza. Ilyen környezetben való feltűnése alapján vélhető, hogy BOD P. más szerzőtől átvett szöveget örökölt ránk. Így BARDÓCZ P. is BOD P. mástól átvett szövegét közvetítette számunkra. Értékéből természetesen ez nem von le semmit.

14. FERENCZI G.: **i.m.**, i.h. és 49. jz. Ld. még SZABÓ Miklós – SZŐGI László: **Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849**, Marosvásárhely 1998, 69.

15. FERENCZI G.: **i.m.**, 14.

16. BOD P.: **Magyar Athenas**. Az Előszó [7–11.] változatlan oldalai.

17. **Uo.** [11.] változatlan oldal.

18. Utóljára FERENCZI G.: **i.m.**, 13, 38 és 42. jz.

19. MARKOS A.: **BOD Péter és ÁRVA BETHLEN Kata. –RSz** 62. (1969), 341 és 24. jz.

20. A közlőnek, nem tudván meghatározni, miről is lehet, illetve van szó, nem sikerült feloldania az olvashatatlan (?) szót. Az **S-** utáni **-u** itt mindenképp helytelen. Nyugodtan állítható (hisz magából a szövegből világosan ki is derül, hogy valamiféle hosszértéknek kell lennie): tulajdonképpen **Schuh**-ról, azaz **Láb**-ról (kb. 30 cm) beszélhetni. Ezért a szöveg-adta távolság hozzávetőleg 150 cm-t jelez. FARKAS Gábor fogarasi református lelkész kérésére 1999. 10. 10-i levelében közölt mérési adata: 160 cm.

21. Azaz kb. 100 cm. Ugyancsak FARKAS Gábortól kapott mérési adat: 80 cm. – Ezúton is újlólag köszönöm FARKAS Gábor szíves segítségét.

22. Ti. Kisompoly (Ampoita). Fehér m., BOD P. akkori „székelyével”, Magyarigennel (Ighiu), Fehér m., határos falucska.

23. 16 soros emlékvers. A vers szövege: SEBESTYÉN Gy.: **Rovás és rovásírás. –Ethnographia** XV. (1904), 418. A vers és a rovásszöveg SEBESTYÉN Gy. szerint (uo.) 1759–1769 közt keletkezett. FORRAI Sándor (**Az ősei magyar rovásírás az ókortól napjainkig**. Lakitelek 1994, 351 és 150. kép) a fejezet címében 1759-re, szövegében azonban 1749-re teszi keletkezésük idejét. [„az írónó (ti. ÁRVA BETHLEN Kata – F.G.) halála után 1749-ben (BOD P. – F.G.) (...) Magyar-Igen lelképázstora. **Ezen évben** (azaz 1749-ben – F.G.) (én emeltem ki! – F.G.) a fogarasi református templom (helyesen torony – F.G.) falán” emléktáblát helyezett el. (Nyilván vagy elírás az évszám vagy sajtóhiba, minthogy ÁRVA BETHLEN KATA 1759-ben hunyt el. BOD Péter Házi Diarium-ából tudjuk: valójában 1760-ban írta.

24. Sárd, Fehér m. Ez is az Ompoly völgyében, közvetlenül Kisompoly alatt fekszik és mindkét említett helységgel határos.

25. Szintén 16 soros emlékvers. A vers szövege: **Felsőcsemátóni BOD Péter önéletrása. (=BP)** Bevezetéssel ellátta JANCsó Elemér. **=Erdélyi Ritkaságok** 4. (JANCsó Elemér szerk.) Cluj-Kolozsvár 1940, 23.

26. Az eredeti rovásszöveg utóbb hibássá vált. Ugyanis vastag, sűrűre festékréteggel kenték le a táblát. E festékrétegen húzta meg utólag valaki fekete festékkel az elmosódott írásjegyek alig kivehető vonalait. A munkát végző személy azonban nem ismerte a rovásbetűket és így a szövegbe más (hangértékű vagy éppen semmitmondó) írásjegyek kerültek. [SEBESTYÉN Gy. (**i.m.**, i.h.) rajzban közölte a hibás és kijavított szöveget. FORRAI S. (**i.m.**, i.h.) újraközölte mindkét rovássort.] A FARKAS Gábortól szintén köszönettel vett másolat szerint ma ismét a helyes rovásbetűk olvashatók. – Ezen a helyen kötelességem helyesbíteni korábban figyelmetlenségéből elkövetett hibámat: FERENCZI G.: **i.m.**, 13, 23. sz. és 38, 44 jz. Most frottaimból világosan kiderül, hogy e korábbi állításommal ellentétben, a felirat nem semmisült meg, ma is létezik.

27. BP. 25–27.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötetszerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Péter BOD și scrierea runică secuiască (Rezumat)

Autorul studiului încearcă să prezinte legăturile pastorului reformat, scriitorului și omului de știință Péter BOD (1712–1769) cu scrierea runică secuiască și intenția acestuia de a publica materialul strâns, pe baza documentelor, continuând demersul din a doua jumătate a anilor '30 al tatălui său, cunoscutul om de știință Alexandru FERENCZI.

Péter BOD and the Székely Runic Writing (Abstract)

Using valuable data the author of this treatise tries to show the connection between Péter BOD (1712–1769) the reformed priest, writer and man of science and the Székler runic writing, as well as his intentions related to it. The study is based on the re-researches of the author's father Sándor FERENCZI between 1935–1940.

Litterarum Figura et valer:

H r.	J j	q a
A s	Q k	x b
I sz	~ k	ch.
Y t.	λ l.	H cz
X ty	⊙ ly.	f d
M u	g m	⊙ e
L ũ	o n	⊙ f
n v.	o ny	λ g.
≡ =	o o	≠ gy
ψ ss.	x ö	ℓ h.
	E p.	f i

Quomodo pronuntiantur?

Horum characteres sonum seu pronun-
 ciationem facillime abque ulla vice p. s. s. s.
 & cum latinis characteribus conferas. Latine
 enim ab eorum enunciatione differunt; nisi quod
 latini hanc consonantem hanc effert; quida-
 enim ex illis via sonum edunt, ac si vocales

nota

1. A H E J C B O F ~ O X A @ f H r X
A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

2. ant. tptül amb. X Y

3. V W X Y Z A B C D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z

4. X D @ f H 5. HB6666 Harmadik. B J O J B

6. Zolyom. M A 9 f Gyalu. f 9 9 H Isanad
9 X 9 aya 19 A 9 D nyilas.

7. szentség. szűcség.

8. adnak. alor.

9. zöld 9 0 9 4 s'alya.

10. a, e, i, o, ö, u, ü, y.

11.	A sa	A la	H ca	ba X
	A se	A le	A ge	be X
	A so	A lo	A go	bi X
	A za	H ra	A ha	bu X
		H ri	A he	
		AH ru	A hu	

12. S H X Binó V 9 A X Balasí

13. nr. nk, ngj, ng, nd 14. 4 r. n st. @ A lt.

15. Egyenl. Ferkut
nekünk. A 5 H 9 H 9 E Szarvask

16. Andras. Antal.
And-rás Ant-al.

17. mafan. ma-fan. 198.

18. Leses Fertő.

személyeket és örökségeket meg-nemesítő füg-
 gő petséd leveleket; de a' Kerefztyén Nem-
 zeteknek akkori 's az után-is fokáig tartó szo-
 kások fzerint Deák nyelven: mely minden
 Nemzeteknél közönséges volt; mint fziintén
 már most kezdett lenni a' Frantzia nyelv, a'
 mely annyira el-terjedett Európában, 's olly
 fziükségeinek kezdett látfzani, hogy Erdély-
 ben-is ez után talám az Oláh gyermek-is azon
 kezdi-el böltsöben való írását. Meg-marad-
 ván a' Deák nyelv az Oskolákban és Klastro-
 mokban az által folytatták a' magok fziükséges
 dolgokat a' Magyarok-is mint más Nemzetek.
 Forognak a' tudós embereknek kezekben
 valami régi Magyar Betűk; melyek a' Nap-
 keletieknek szokásokhoz vagnak alkalmaztat-
 va. Ezeket némelyek helyben nem hadják,
 hanem tsak elme futtatásból költöt dolognak,
 a' minémüeket akárki könnyen formálhatna,
 tartják, mások pedig valóságos régi Magyar
 Betűnek állítják lenni. Irt-is azokról
 Bét Mátyás egy könyvetskét, melyet illy ti-
 tulással, *de vetera Litteratura Hunno-Scythica*
 böcsötött világra Lipfzában 1718-dik éfztén.
 De I ár, hogy nem látta volt azt a' *Rudimentis*
 melyet *Telegdi János* azon matériáról a' XVI-
 dik éfzében írt volt. Mellynek ítséretére,
 minémü levelet írt akkor, amaz Törvények-
 ben és Hiftóriákban tudós *Dézi János*, jó-
 nak íté-

nek ítélem hogy ide tévén közönségesen olva-
 fassák a' kik az efféle tsemegék körül eger-
 felni gyönyörűségnek tartják.

JOANNES DECIVS Barovius
 JOANNI TELEGDIO S. P. D.

Cum nuper mihi *LITTERATVRAM*
HVNNO SCYTHICAM exhibuiffes, & an-
 dignam publicatione eam judicarem, interrogas
 fes; non solum hac in re conatus tuos laudavi;
 fed etiam ut primo quoque tempore promulga-
 res & autor & adjutor fui. Etsi enim non du-
 bito, quin iudicium & puerile videatur non pa-
 ucis, tempus in hífe Litteris vel propagandis,
 vel etiam discendis consumeré; tamen ego
 profus diverfum sentio, remque dignam esse
 iudico, quæ non solum nostræ Gentis, fed etiam
 exteris Nationibus innotescat. Primum
 enim si aliæ omnes conjecturæ nos deficerent,
 ex his tamen solis Litteris certò colligere pos-
 sumus Gentem Ungaricam esse longè antiquis-
 simam, & ab orientabilibus illis Asiaticisque
 Scythis Oriundam, à quibus Cyrum, Darium
 & alios potentissimos Monarchas devictos legi-
 mus. Nam sicut Hebræi, Syri, Chaldaei, A-
 rabes & Turcæ ceterique Orientales, à dex-
 tra ad sinistram, contra Græcorum Latinorum-
 que morem exarant suas Litteras; ita etiam hæc
 nostra Elementa simili ratione scribuntur. Id-
 quod

(*) 4

quod vel ex eo patet, quod non solum comu-
 nem pronuntiandi atque scribendi, inscibendique
 cum Hebræis vocabulis rationem nostræ habeat;
 fed etiam sexceta & amplius reperitur, quæ tam
 apud Hebræos, quam apud Nos eandem ferè
 significationem obtineant.
 Deinde ut hæc nihil ad hujus *Litteraturæ*
 commendationem faciant, tamen honestissimum
 semper habitum est, unam quamque Gentem pec-
 culari Litteraturâ uti ac frui. Videmus enim pau-
 cissimas Gentes esse aliqui Civilitate & politia ex-
 cellentes, quæ peculiaribus Litteris lingvas suas
 exprimere possint. Nam certò nec Itali, nec Hi-
 spani, nec Galli, nec Germani proprios habent
 characteres, fed omnes eorum populorum Lit-
 teræ ex Lingva Latina tanquam fonte promana-
 runt, Græci quidem gloriati sunt, se ex Phœnicia
 Litteras nescio quo autore adtulisse; alias verò ex
 gruum volatu excogitasse, in eumque, quem
 nunc videmus ordinem digelisse. Unde non eru-
 bescent inventionem Philosphiæ, atque omnis
 scientiæ & antiquitatis sibi arrogare. Sed vel hæc
 ipsæ Litteræ nostræ fabulas eorum abunde refutat,
 ac certis testimoniis demonstrant, Asiaticos *SCY-
 THIAS* & vetustiores & populo Dei longe pro-
 pinquiores ipsis fuisse, veteremque sapientiam
 ab Hebræis ad Asiaticos, & ab his ad Græcos
 demum promanasse. Jam verò si vel numerum
 Litterarum nostrarum species, omnes aliarum
 Gentium

Gentium characteres superant, vel elegantiam
 confideres, nullis certè exterarum elementis
 cedit. In hoc verò Litteræ nostræ aliarum
 Gentium Litteras longis etiam parafangis super-
 rant, quod & sine punctis scribantur, & pron-
 unciationes omnes nostras multò quam alia-
 rum Nationum Litteræ perfectius exprimunt,
 & denique illis facilius addiscuntur. Græcam,
 Hebræam, Latinam Lingvas toto vitæ curricu-
 lo vix mediocriter addicere possumus, Germa-
 nicam, Gallicam, Hispanicam difficillime inbibimus,
 & ad eas exactè addicendas & percipi-
 endas, multis libris multis expensis, pappyro, ca-
 lamo, atramento, & nescio quibus aliis multi-
 plicibus instrumentis opus habemus. Has verò
 nostras Litteras facillime vel brevissimo tem-
 pore quispiam addicere potest, eas fine ullis
 libris, calamis, atramento, pappyro vel lignis
 instar Scythale Lacedæmonicæ vel aliis quibus-
 vis materiis nullo negotio inscribere.

Quamobrem equidem dignas hæc Litte-
 ras esse iudico, quæ non solum in omnibus
 Scholis pueris proponantur, & in silientur, fed
 etiam quas omnium ordinum homines nostræ-
 tes, pueri, juvenes, senes viri, mulieres, no-
 biles ac rustici, brevier omnes, qui Ungaros
 se nominari volent, addicant. Laudo ego pro-
 positum tuum, quod hæc Lingvæ Scythicæ Ru-
 dimenta collegeris, & discere volentibus com-
 muni-

(*) 5

municare volueris. Etsi enim breviora sunt, ac rudiora, quam forte quis desideraret, tamen non dissido, quin alii quoque reperiantur, qui hoc exemplo hęc Lingvę nostrę Pręcepta amplificare & exactius tradere velint. Jamis ille *Paunnius* Episcopus Quinque ecclesien:is, nostrorum Poętarum celeberrimus, cum tanta doctrina & autoritate prędicatus fuisset, tamen non erubuit *Ungaricam Grammaticam* conscribere. Quam si Majorum nostrorum negligentia non amississemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studi genere gloriaremur. Nunc cum illa intercederit & tu rectę facis, qui nostrę Gentis *Litteraturam* ab oblivione vindicare studes, & alii, qui maximis forent digni laudibus si *Ungaricam Grammaticam*, nativorumque Vocabulorum, atque Proverbiorum originem ad pręscriptum Artis elaborarent. At si jam cum Grecis primariam magna ex parte amissimus potentiam, & mi Deus pro sua clementia averruncet, amissuri totam videmur saltem Lingvam & Res gestas ac *Litteraturam* immortalitati consecremus. Quamquam si id quę sentio fateor licet meliora omnia de interitu Imperii Turcici spero, augurorque hanc divinitus Genti nostrę gloriam reservatam, ut non multo post armis Ungaricis Dei beneficio Turcica Potentia inclinetur. Quod ut Deus pro sua clementia faxit, vosque nobiscum ac cum

tota

tota Ecclesia orthodoxa conservet ex animo precor. Datum ex foro Siculorum D. 5. Martii A. MDXCVIII.

Ennekem ha a' magam itfletę is' ez irant ki kell írnom, ugy tesszük nem lehetetlen dolog azokat a' Betűket meg-mutatni régi Magyar Betűknek. Mellyre ha Isten időt ad talán léfzen még nekem-is alkalmazóságom egy arra intézettett könyvetskében. *Székely István* a' ki maga-is Székely vőlt 's a' maga idejében igen tanult ember, azt írja hogy az Átilla halála után, némelly Hunnufok Erdélyben *Moldvaság felől szállnak-meg, bolatt mind e' máj napiglan lakoznak, és nem Magyaroknak, hanem Székelyeknek bivattatnak: kik még most-is külföldöznek a' több Magyaroktól, Törvényekkel és IRÁSOKKAL, kik HUNNLABÉLI MODRA SZÉKELY BETŰVEL ÉLNEK MIND E' MAI NAPIGLAN.* (a) *Imbol vagyon a' szunnel látott élő tanú-bizonyosság.*

Nem lehet azt el-tagadni hogy a' Magyarok között ne lettenek volna minden időben nagy tudományu bölts emberek. Mivel az Isten azokat fiantén olyan étes és akármely fel-fogható jó címével ékesítette-meg mint akármely más Nemzeteket, mellyek a' Böltsesség, Mesterség és a' Tudományok bővségekkel el-hírefedtenek.

De

(a) *In Chronico Cracovio An. 1558, edita ad numerum. 801. p. 142.*

M. HUBBES Éva

BOD Péter egykori könyvtára és annak maradékai Székelyudvarhelyen

(Kivonat)

A szerző a lelkész, író és tudós BOD Péter (1712–1769) könyvtárának a korai megalapozásával, majd kiteljesítésének a módzataival foglalkozik, önéletírása, levelei és a könyvekben fellelhető possessorri bejegyzések alapján. A BOD Péter halála után szétszóródott könyvtára nyomon követhető darabjainak a sorsát, különösképpen a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban őrzötteket veszi számba. A dolgozat előadasként rövidített formájában elhangzott Olthévízen 1999. 07. 09-én, az ottani ref. egyházközség hármas ünnepére szervezett ülészakon, és megjelent az Udvarhelyi Híradó Kalendárium 2000 (Székelyudvarhely, 1999) 110–116. oldalain.

*

A 18. században – BOD Péter századában – az erdélyi papi-tanári értelmiség körében a már előbb is meghonosodott könyvgyűjtés eredményeként egyre több magángyűjtemény, magánkönyvtár születik. Ezek a szerény, általában néhány száz kötetet számláló, de sokszor a szellemi munkát is elősegítő kis könyvtárak kisebb része a két, szerencsénkre hagyományozás vagy vásárlás révén részben avagy egészükben, iskolai könyvtárakhoz kerül. A nagyobbik hányad, sajnálatosan, az örökösök érdektelensége, avagy talán inkább anyagi nehézségei miatt, a könyvgyűjtő halála után árveréseken szóródik szét és felapródva köz- vagy magánkézbe kerül.

Fájdalom, a halálát követő évben BOD Péter könyvtárával is ez történik. Közel ezer kötetet számláló könyvgyűjteményét Nagenyeden árverezték el, 1770. április 24. körül. (Az árverés

általában több napos; a kolozsvári ref. egyházkerületi levéltárban őrzött egyik könyvén az alábbi dátum szerepel.¹) Szerencsénkre, legalább a RADVÁNSZKY-család sajkókazai levéltárában megőrződött könyvtára aukcióra – szakszerűtlenül – összeállított jegyzéke. Ezt báró RADVÁNSZKY Béla adta közre.² Ebből tudjuk meg, hogy könyvtára 888 művet foglalt magában, de – amint utal erre RADVÁNSZKY és utána mások is – ez nem egyezik a kötetek számával: ez jóval nagyobb. Ehhez járul még 58 kötetből álló kéziratgyűjteménye is.

Nem céloz részletezni e könyvtár összetételét, kiemelni értékeit, ezt részben az előbb említett RADVÁNSZKY Béla, részben pedig VITA Zsigmond és HARGITTAY Emil már megtette.³ Megállapításaikból csupán néhányat említek ízelítőül: az 1711 előtti, régi magyarországi nyomtatványok száma 157, néhányuk csak az ő könyvtárából ismeretes. Tékája jegyzékében az antik szerzők mellett a középkori egyházatyák, a reformáció és ellenreformáció, a racionalizmus korának a művei, a magyar történelem és irodalomtörténet, valamint a szótárszerkesztő számára elengedhetetlenül szükséges szótárak és nyelvtanok számos példáját fedezhetjük fel. Az egész könyvtár becsértéke: 1 151 magyar forint és 63 krajcár (helyesen dénár)⁴.

BOD Péter könyvtárának licitációjáról további részleteket DÉZSI Lajos kisebb írásából tudhatunk meg⁵: „Ez árverésen megjelentek a protestáns iskolák küldöttei s a debreceni ref. kollégium is 2 tanára által képviseltette magát, kik ott a könyvtári jegyzőkönyv [...] tanúsága szerint 61 művet meg is vettek, sajnálatunkra nagyobb részt külföldi theol. műveket s nem hungaricumokat; de azt is vettek néhányat...” DÉZSI közleményének már a címe is, nemkülönben írottai is sugallják, hogy jó volna tudni: „Hová kerültek a többi magyar hungaricumok és kéziratok, nem lenne érdektelen, ha ki lehetne nyomozni. Talán más főiskolák (mint S.-Patak, Nagenyed, Kolozsvár) könyvtári jegyzőkönyvei szintén szolgálhatnának e tekintetben útbaigazítással.”

Felvetésének – legalábbis az általam elérhető könyvtártörténeti szakirodalmat átnézve – jó ideig nem támadt visszhangja. Majd háromnegyed

*Oodorheiu Secuiesc, TOMCSA Sándor 5/17, RO-4150

század múltán VITA Zsigmond veszi számba BOD Péter egykori könyvtárának az enyedi BETHLEN-Könyvtárban fellelhető darabjait, számszerint 14-et.⁶ Neki nem állt rendelkezésére könyvtári jegyzőkönyv, azonosításait csak a tulajdonosi bejegyzés alapján tehetta meg. Ezek a könyvek – írja – „csak 1850 után kerülhettek a kollégiumi könyvtárba ajándékozás által.” Köztudott, hogy az 1848/49-es események során a kollégium könyvtárát szétdúlták, felégették, széthordták. BOD Péter könyvtárának korábban szerzett darabjai is így es(het)tek áldozatul. Néhányuk megmenekülve visszakerülhetett az enyedi könyvtárba.

Az Akadémia Könyvtára régikönyvgyűjteményéről írva, RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes a TELEKI család könyvtára című fejezetben felbukkanó rövid tudósítása: „bekerült a TELEKIEk könyvtárába a már említett TOFOEUS (!) Mihály sok könyve, valamint BOD Péter, [és mások – MHÉ] könyvtárának egy része is.”⁷ Ez arra enged következtetni, hogy az egykori BOD Péter tanítvány, a koronaőrként ismert felvilágosult főúr, TELEKI József (1738–1796) is vásárolt nagyra becsült mentora könyvtárából. Hogy mennyit, azt az akadémiai könyvtár bizonyára létező (?) possessor-katalógusából tudhatnók meg. Bár sokak előtt közismert, talán nem éreztelen említenem, hogy az Akadémia Könyvtárának alapját a TELEKIEk 30 000 kötetes könyvtára alkotja. A gyűjtemény megalapozója pedig épp a BOD Péterhez mindvégig közel álló, előbb említett TELEKI József volt.

A székelyudvarhelyi egykori ref. kollégium könyvtárába – ma Tudományos Könyvtár – is került BOD Péter könyvei közül tíz mű, 15 kötet, azaz 12 darab. JAKÓ Zsigmond az előbbi könyvtárról írt alapos tanulmányában, részletezés nélkül, 9 művet említ.⁸ A könyvtár possessor-katalógusához anyagot gyűjtve sikerült e számot még eggyel növelnem. BOD Péter egyik könyve⁹ hátsó kötéstáblájának a belső oldalán ugyanis betűjegyére bukkantam. Könyvei tulajdonjelölésének ezt a formáját ugyan ritkán – a 12 darab esetében mindössze háromszor – használja, de jó rá figyelni.

Élete egyes szakaszainak az érintésével – önéletrírása és közölt leveleinek a segítségével – a

könyvtárunkban fellelhető könyveiben olvasható beírásai alapján korai könyvszeretetéről, meg hozzáértő könyvgyűjtéséről is szólnék, részletesebben ismertetvén egyúttal a Székelyudvarhelyen őrizettek.

Ismeretes, hogy a nagyenyedi kollégiumban 1724–1729 között tanult kisdiaikként. Meghívást kapván, Felsőbányára megy tanítani. Itteni tartózkodásáról írva már megmutatkozik a könyvszeretete, megbecsülése: „A gyermekek tanításával megbízottan három évet töltöttem el ott, magam pedig közben elolvastam a könyveket, amelyekre szert tehettem, valamelyes tudományos kincset gyűjtöttem.”¹⁰ E kincs nemcsak szellemi értelemben veendő; már ott is – de esetleg már előbb is – vásárolt könyvet: egyet bizonyosan, ám lehet, hogy többet is.

A COCCEJUS által magyarázott **Summa doctrinae de Foedere et Testamento Dei** című, Amsterdamban 1672-ben megjelent munka címlapján „Petrus BOD 1731” tulajdonbejegyzés szerepel. (1729. április 15. – 1732. május között tartózkodott Felsőbányán, és ott vásárolhatta.) A könyv legkorábbi tulajdonosa VÁRADI Pál,¹¹ egykori debreceni, majd Leidenben és Franekerben tanult diák, később lelképásztor. Bejegyzése hely és keltezés nélküli. Őt követi KABAI István – róla semmit se sikerült kiderítenem –, tulajdonbejegyzése datált: 1695. További tulajdonosok EGRI István és Mihály, valószínűleg debreceni diákok.¹² BOD Péter feltehetően tőlük vásárolta a könyvet. Utána BODA Gergelyé, aki eredeti módon jelzi tulajdonosi mivoltát: a BOD nevet megtoldta **-a**-val és az áthúzott Petrus elé írta a Gregorius rövidítését. Ebből, sajnos, nem tud(hat)juk meg, hogy hol, mikor és miképpen szerzi meg a könyvet. Ő is Enyeden és Hollandiában tanult, majd cegei lelkész volt.¹³ Tőle 28 darabot számláló könyv-tártöredék került Székelyudvarhelyre, ebbe tartozik fenti könyvünk is. A RADVÁNSZKY közölte jegyzékben nem azonosíthattam, tehát már korábban – halála előtt – válhatott meg tőle BOD Péter.

Felsőbányai tanítóskodása anyagiakban is eredményes volt: „Végül ruhát és egy kevés pénzt szerevezvén, amiből egy ideig fent tarthatom magam Enyeden, újból Enyedre jöttem és itt az 1732. év május 8. napján aláírtam a kollégium törvé-

nyeit.”¹⁴ Az 1736. évtől – VITA szerint négy évig¹⁵ – a kollégium könyvtárosa, a könyvek jó ismerője s értője. A tanítványaitól kapott pénzzel jól sáfárkodott, már diákként vásárolt könyveket. A birtokunkban lévő alábbi két könyve is ezt tanúsítja.

A GULICHIUS, Abraham: **Librorum Propheticonum Veteris et Novi Testamenti**, Ams-terdamban 1694-ben megjelent példánya címlapján saját kezű bejegyzése: „Charum Peculium Petri BOD ab A[nn]o. 1736 Enyedini.” A könyv legkorábbi tulajdonosai: KÉZDIVÁSÁRHELYI Péter¹⁶ és GIDÓFALVI Mihály¹⁷. Az első kötéstábla belső oldalán található ajándékozó sorok szerint az Akadémiáról visszatért KÉZDIVÁSÁRHELYI Péter 1710. július 11-én adja GIDÓFALVI Mihálynak e könyvet. GIDÓFALVITÓL szerezte meg BOD Péter, de már 1739-ben PUTNOKI SZELE Mihályhoz¹⁸, tőle meg 1742-ben a fennebb említett BODA Gergelyhez került. Ennek könyvtára töredékével pedig a székelyudvarhelyi kollégium könyvtárába jut.

Enyeden 1738-ban szerzett másik könyve FLORUSnak a SALMASIUS jegyzeteivel ellátott: A római viselt dolgokról írott négy könyve (latin nyelven), 1674-beli ELZEVIK kiadás. Előző tulajdonosának a kötéstáblán jelentkező supralibrosát még nem sikerült feloldanom: „MLCT 1699”. A címlapon „Chara Supellex Petri BOD Enyed 1738” olvasható. Ezt a kötetet megtaláltam ugyan könyvtára egykori jegyzékében, de bizonyossággal nem állíthatom azonosságukat. A jegyzékben ugyanis a kiadás éve s helye nincs feltüntetve: ára 1 forint 72 dénár¹⁹. Az udvarhelyi kollégiumi könyvtárban FINTA János könyvtáros vette számba 1803-ban. Feltehető, hogy a kollégium vásárolta az 1770. évi árverésen.

A VITA Zsigmond által ismertett, Enyeden található 14 könyv közül 3, valamint az előbb ismertett székelyudvarhelyi 3, és még ki tudja hány példány – amit diákként szerzett meg – bizonyítja, hogy könyvgyűjtése, s részben könyvtára megalapozása is – egyes életrajzírói elgondolásával szemben – már valóban korán elkezdődött.

Enyedi tanulmányai befejeztével peregrinálni készül: „Miután összegyűjtöttem a szokás szerint valamelyes alamizsnát [ezt a 18. század

végétől albizálásnak nevezik – MHÉ] és mindent elkészítettem az útra, az 1740. év május 23. napján elindultam végre Enyedről. Főként méltóságos BETHLEN Katalin grófnő pártfogása által nyertem segítséget, aki 50 magyar forintot adományozott és nemes TÚRI Mihály uram által, ki ugyancsak 50 magyar forintot adott és azonkívül a felesége is 50 magyar forintot.”²⁰ Nem véletlenül idéztem hosszabban önéletrajzából, ugyanis életrajzírói téves öröksége az, amikor csupán BETHLEN Katát említik egyetemi útja fő támogatójaként, és megfelelnek TÚRIÉK 100 forintjáról. Azt sem említik, hogy a BETHLEN Katától felajánlott enyedi alumniát is TÚRI Mihály beajánlására kapta meg korábban; ezt is ő maga írja önéletrajzában.²¹

Újabb könyvszerzeményei már a külföldi egyetemjárásához köthetők. Ő is, mint majd minden akadémita, gondot fordít jó, szükséges és hasznos könyvek vásárlására a maga vagy a megbízó kollégium számára. Az ottani, egykori professzorok könyvtárainak árverezése is részt vett. Ennek bizonyítéka VELEIUS PATERCULUS, C. **Historiarum Libri II.** 1707-es lipcsei kiadása. A címlapon „P BÜRMANNY” bejegyzés, vagyis az 1741-ben elhalálozott neves hollandiai egyetemi tanár neve szerepel. A BURMANN-gyűjteményből vásárolt könyvekről TELEKI Sámuelnek 1761. november 16-án keltezett levelében is megemlékezik: „szerzettem volt is Hollandiában, nevezetesen BURMAN Péter könyvei közül felesen magamnak.”²² A címlapon található bejegyzés azonban nem a megszerzés idejét, helyét tünteti fel – ahogy azt előbbi könyveinél tette –. E könyvét adományként adja: „Illustri Gymnasio Udvarh[elyensi] offert – 744 Petrus BOD”. Feltehetőleg pappá szentelésének az emlékére adta, mivel a fenti év eme számára nagy horderejű eseménynek az éve. De esetleg csupán csatlakozott ÁRVA BETHLEN Katához, akinek költségén épp ebben az évben vásároltak négy könyvet az udvarhelyi kollégium számára.

HOFFMANN, Johann Jacob bázeli professzor **Lexicon universale historico – geographicum – chronologico – poetico – philologicum** öt fői-áns kötetét (valójában 2 mű, 4 darab) is Leidenben szerzi meg. Tulajdonbejegyzése (is) tanúsítja ezt. A bázeli, 1677-es kiadást (1–2. köt.) 1741-ben:

„Petri BOD Lugdb. 1741”, az ugyanott, de később, 1683-ban megjelentetett (1–3.) köteteket 1742-ben vásárolta: „P BOD Lugd Batav. 1742”. Előző tulajdonosát, „H(?) V(?) HAYMENBERG 1706”, azonosítani nem tudtam. Mind az öt kötet könyvtára árverezésekor került (kerülhetett) a borosjenői gróf SZÉKELY Lászlóhoz. SZÉKELY rézmetszetes, címeres ex librise e könyvekben is megtalálható, mint ahogy a székeljudvarhelyi kollégiumra hagyományozott egész könyvtára minden egyes darabján. Érdekes módon – a kevés fennmaradt és közzétett levél közül kettő – a tulajdonunkban lévő, előbb említett kötetekre is vonatkozik. Mindkettő 1752 áprilisában íródott lécfalvi ORBÁN Péterhez, TELEKI Sámuel egykori tanítójához. Első levelében HOFMANN munkáját dicséri és ajánlja megvételre. A másodikban ezeket olvashatjuk: „A HOFMÁNok titulosokat egészen leiratván felküldöttem. Azokról úgy kell gondolkodni, hogy kiadta HOFMÁN amint elintézték volt két tomusban, de ennek utána continuálta s azt is kiadta két tomusban Basileaban s ez az editio vagyon nékem, amely 1677-ben és 1688-ban [! recte 1683 – MHÉ] jött ki. De ha Ex[cellentiáj]ja meg akarja hozatni, ne ezt az editiot, hanem a leidait hozassa meg, a mind szebb s jobb a papirosa is.”²³ Ebben az esetben is megmutatkozik BOD Péter könyvek területén való jártassága. Sikerült azonosítanom a köteteket az árverési lajstromban²⁴ – bár ez csak az utolsó kiadási évet tünteti fel; a kötetek értéke 12 magyar forintra és 34 dénárra rúgott.

Az enyedi könyvtárban számba vett, és közzétett felsorolásban szereplő hat könyv esetében bizonyossággal állítható, hogy Leidenben vásárolta. Ezek, és a mi fenti hat kötetünk csak igen kis hányadát teszik ki az önéletírásban szereplő, Hollandiában vásárolt hét mázsányi könyvnek. Ezek épségben történő hazaszállítása – mint minden peregrinusnak – nagy gondot jelentett számára. Önéletírásában részletesen el is meséli nehézségeit. Szövegéből megszakításokkal idézem: „az 1743. év július 24. napján este eltávoztunk Leydenből mi ketten, én és tanulmányaimnak majdnem gyermekkoromtól, most pedig vándorlásaimnak társa: BERZÉTEI József ... Amsterdamból július 29. napján elin-

dulván, életünket és vagyonunkat [ez elsősorban a könyvekre vonatkozik – MHÉ] a tengerre bíztuk ... augusztus 15. napján Boroszlóba értünk. Ugyanazon a napon értek Boroszlóba a könyvesládák, melyeket vízen Amsterdamból még két hónappal az elutazásunk előtt előre küldöttünk. BÁNYAI István későbbi pataki tanár ládái 15 és fél mázsát tettek ki, BERZÉTEI Józseféi 8, az enyémeik 7.”²⁵ Tovább a szekeres okozott sok bosszúságot, néhány könyvét pedig a harmincad főnöke jogtalanul megtartotta. Hazatérte után írja: „november 29. napján könyveimmel együtt épen Enyedre értem, ahonnan három évvel ezelőtt távoztam.”²⁶ Utazásuk jó kerek négy hónapot igényelt.

Itthoni könyvbeszerzéseiről újból önéletírása, levelei s a könyvekben található bejegyzései igazítanak el. Gyakori látogatója lehetett a könyvaukcióknak. Enyeden – feltehetően – a kollégium közvetítésével tartott háromnak biztosan résztvevője volt.

Az első, a FÁJI János lelkész könyvtárának 1757-es árverése. FÁJI J. (1703–1757)²⁷ szintén enyedi, majd hollandiai diák, Alvincen lelkész és a gyulafehérvári kerület rendes jegyzője, akit e tisztségben épp BOD Péter követett. BOD P. ez alkalommal FÁJI Leidenben vásárolt két könyvét szerezte meg. Az USSERIUS Jacob gondozta **Annales Veteris Testamenti**, Londonban 1650-ben megjelent kötet címlapján szereplő bejegyzést: „Johannis FÁJI comparantis Lugduni Batavorum Anno 1733 XVII. Kalendas Februarii P[astor]” követi a: „Post Petri BOD comp[arantis] in auctione Enyedini 1757”. A FÁJI másik, ugyanakkor és ugyancsak Leidenben vásárolt USSERIUS kötete, az **Annales... Novi Testamenti Historiam** az 1654-es londoni kiadás is akkor kerülhetett hozzá, de itt csak a hátsó kötéstáblára írt monogramja (!) jelzi tulajdonjogát. E két könyv az árverési jegyzéken egyetlen tételben jelenik meg²⁸, becserítke: 2 forint 84 dénár. Az udvarhelyi kollégium ezeket is az árverésen szerez(het)te meg.

„Enyeden 12. Oct. [1764 – MHÉ] kotyavetyére tették a néhai BARDOTZ Pál uram könyveit és a kollegiumi bibliotékájából is holmi régi könyveket. Ott voltam én is és vettem felesen, melyeknek árok ment ad fh. 34 den. 66. Jelen volt

az auction a méltóságos gróf TELEKI Sámuel úrfi is és vásárolt is sokat mint Erdélyben legnagyobb könyvekhez értő bibliopola.”²⁹ BARDÓTZ szintén Nagyenyeden nevelkedett, s már Leidenben tanul BOD Péter odaérkezéskor, hazatérte után a szatmári kollégium tanára, majd Szászvároson pap, itt hunyt el 1764. június 23-án. Jó kapcsolatokra BOD Péter önéletírásában több ízben is utal.

1765-ben újabb árverésre megy: „21. Januarii és a más két napokon hányták auctiora a néhai B[áró] JOSINTZI József úr³⁰ könyveit Enyeden; ott jelen voltam az első napon magam is, az holott a válogatott jobb könyvek drágák nem voltak. Vettem ott némelyeket magam is.”³¹

A könyvbeszerzés akkor igen gyakori módjával, lehetőségével is élt: a külföldön tanuló diákokat vagy ott élő tisztségviselőket, ismerőseit kéri meg könyvek vásárlására. Így 1764-ben: „DEÁKI Pálnak Leidába küldöttem 8 aranyat holmi könyvek vásárlásokra.”³² Ugyanígy egykori enyedi tanítványa, az őt segítő TÚRI Mihály fia, Sámuel, a reformátusok bécsi ügyvivője is többször tett jó szolgálatokat számára: „Bécsi agens Tek[intetes] TÚRI Sámuel uram volt nálam [1765 – MHÉ] 18-dik Martii és következő három napokon. Hozta a PRAY Annal[es regum] Hun[gariae] 2-dik darabját. Én adtam ökegyelmének 12 aranyakat, minthogy sokszor küldött könyveket.”³³

Fennmaradt és közzétett levelei is foglalkoznak könyvbeszerzéseivel. Ismert a RÁDAY Gedeonnal való kapcsolata; közös szenvedélyük: a könyv szeretete, gyűjtése erősítette ezt. Egymás számára szereznek meg könyveket: BOD Erdélyben bibliofil ritkaságokat, szép magyar könyveket vásárol RÁDAYnak, RÁDAY viszont Magyarországon kutatja fel a Bod számára szükséges műveket. De Bod vásárol TELEKI Józsefnek (TELEKI László és RÁDAY Eszter fiának), s TELEKI Sámuellel is könyvek vásárlásáról levelez.

A könyvbeszerzés újabb módjával: a könyvkereskedésben való vétellel is próbálkozik. Az 1748-ban megnyílt első pesti könyvesboltban, MAUS János Gellért könyvkereskedésében közvetett úton vásárolt. A RÁDAY Gedeonhoz 1756. február 20-i levelében írja: „Bízam vala TÚRI Sámuel Uramra az Télben hogy Pesten a

mellyek a MAUSZ Katalogussában megvolnának azokat nékem küldje meg, de sokakat, a mellyek voltak a Katalogusban nem talált meg magánál; nemellyeket pedig megtalálván elküldött.” Ebben a levélben fejt ki, milyen tárgyú könyvek a legkedvesebbek neki: „Nékem az magam Hivataljára közelebbről tarozó (!) Theologia után nagyobb gyönyörűségem vagyon az Hazánk Historiájoknak vizsgálásában s akármi alá való könyvet kapjak is arra a materiára, mind kedves.”³⁴

Még két könyve számbavételével vagyunk adósok. Ezek szükségű bejegyzése nem igazít el, nem tudjuk bizonyosan, mikor és hol szerezte. Egyik a jezsuita, bölcséleti és teológiai doktor PÉTERFY Károly gondozta: **Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae** két kötetes, Pozsonyban 1741–1742-ben napvilágot látott mű. A kiadási évből következtetve hazatérte után vásárolhatta. A címlapon csupán a „Petri BOD” szükségű bejegyzés található, a könyvben viszont több, a tárgyhoz kötődő bejegyzése is előfordul.³⁵ A RADVÁNSZKY közölte jegyzékben 2 forint 48 dénár értékkel szerepel.³⁶ Ezt is vásárolhatta a székelyudvarhelyi kollégium.

Utolsó kötetünket BOD Péter ugyancsak 1744-ben – de már pontosabb keltezéssel – Sorostélyről (ÁRVA BETHLEN Kata kedvelt tartózkodási helyéről) küldi az udvarhelyi kollégiumnak: „Illustri Gymnasio Udvarhelyensi offert Petrus BOD mp. Sorost. 10 Xb. – 744.” A mű GODWIN Thomas: Mózes és Áron című zsidó egyháztörténeti munkájának az utrechti 1698-as kiadása. E könyvben is, a hátsó kötéstábla belső oldalán, tulajdonjegyként jelentkezik monogramja.

Összegezésül: BOD Péter könyvtára egy tudós szakszerűen, hozzáértéssel gyűjtött könyvtára volt, amit igen korán kezdett megalapozni és haláláig sok utánjárással és nagy anyagi áldozattal teremtett meg. Egykori könyvtárából ma számbavehető: a debreceni 64 kötet (tétélesen nem ismerjük őket), az enyedi 14+1, és az udvarhelyi 10 mű. Ez gyűjteményének csupán 1/10-e, vagyis igen kis hányada. De tudjuk azt, hogy az Akadémia könyvtárában is kereshetjük köteteit.

Lehetséges, hogy más, ugyancsak régi eredetű magán- és közgyűjteményekben még léteznek és kerülhetnek elő BOD Péter könyvtárából származó darabok, azonban ez a possessor-katalógusok összeállítását és közzétételét igényli. A régi gyűjteményekben végzendő újabb possessor-kutatásokkal kibogozható s összeállítható lesz a tulajdonos-katalógus és feltétlenül szükséges közlésével közkinccsé is válhat. Így aztán, segítségével – ha ténylegesen nem is, de – újból élénk varázsolható BOD Péter egykori gazdag bibliotékája.

A BOD Péter könyvtárából származó és a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban őrzött könyvek jegyzéke

A könyvek felsorolásánál a következő sorrendet követem:

- a könyv rövid címleírása, (raktári jelzete);
- a possessori bejegyzések, (helyük)

1. COCCEJUS, Johannes: **Summa doctrinae de Foedere et Testamento Dei**. Editio quarta... Amste-lodami, Apud Johannem à SOMEREN. 1672. (5836)

Ex libris Pauli VÁRADI ... (?) (Címlap, áthúzva);

Anno Dni 1695. die 14 April. Perquisiti (?) pretii exhibitione possidet Steph. KABAI (1. kötéståbla, belső oldal);

Steph. KABAI F. 25 (címlap, áthúzva);

Steph. EGRI et Michaëlis (címlap, áthúzva);

Petrus BOD 1731 (címlap, a Petrus áthúzva!);

GREG BODA. (címlap, a BOD a-val megtoldva!);

Liber Bibliothecae Sz. Udvarhelyiensis Ref. in Censum venit sub Rectore Professore Michaële SZIGETI et Bibliothecario Johanne FINTA. 1803. (címlap hátoldalán).

2. GULICHIVS, Abrahamus: **Librorum Propheti-corum Veteris & Novi Testamenti**. Amstelodami, Apud Viduam Johannis à Someren. 1694. (5617).

In Thesseram gratitudinis et Candoris in Aedificat Eccle Rrendissimo ac multum D... (?) Viro Dei D. Michaëlis GIDOFALVI offert Petrus K. WÁSÁ-HELLYI ex Academiis B. redux. Ao 1710 11 Julij. (1. kötéståbla belső oldalán);

Charum Peculium Petri BOD ab Ao 1736 Enyedini (címlap);

Ab Anno 1739. Michaëlis SZELE PUTNOKI (1. előzéklap);

Gregorii BODA – 742. (címlap);

Liber B Th Szud Ref ... 1803 (címlap).

3. FLORUS, Lucius Annaeus: **[Rerum Romanarum] Cum notis integris Cl. SALMASII**. Amstelodami, Ex Officina ELZEVIRiana. 1674. (5413).

MLCT 1699 (supralibros a kötéståblán);

Chara Supellex Petri BOD Enyed 1738. (címlap);

L. B. Sz. Ud. R ... 1803 (címlap verso-ján).

4. VELLEIUS PATERCULUS, Caius: **Historiarum Libri II**. Lipsiae, Apud Thomam FRITSCH. 1707. (5754).

P. BURMANNY. (címlap);

Illustri Gymnasio Udvarh. offert – 744 Petrus BOD. (címlap);

L. Bibliothecae Sz Udvarhelyiensis ... 1803 (1. előzéklap).

5. HOFMANNUS, Iohannes Iacobus: **Lexicon universale historico – geographico – chronologico – poetico – philologicum**. Tom. I–II. Basileae, Impensis Iohan. HERMAN. Widerhold. Typis Jacobi BERT-SCHII et Joh. Rodolphi GENATHII. 1677. (487; 487/8855, 2 db.).

H(?) V(?) Haymenberg 1706 (előcímlap);

Petri BOD Lugdb. 1741 (csak az I. köt. címlapján);

Ladislaus Comes SZÉKELY de Boros Jenő et Samolykeszi ... 1764. (nyomatott, címeres ex libris az előcímlapon).

6. HOFMANNUS, Iohannes Iacobus: **Lexici universalis historico – geographico- chronologico – poetico – philologici continuatio**. Tom. I–III. Basileae. Impensis Iohan. HERMAN. Widerhold, Typis Jacobi BERTSCHII. 1683. (488; 488/8856, 2 db.).

P BOD Lugd Batav. 1742 (csak az I. köt. címlapján);

Ladislaus Comes SZÉKELY ... 1764. (nyomatott, címeres ex libris az előcímlapon).

7. **Annales Veteris Testamenti** ... Jacobo VSSERIO Armachano digestore. Londini, Ex Officina J. FLESHER ... 1650. (6605).

Johannis FÁJI comparantis Lugduni Batavorum Anno 1733. XVII Kalendas Februarii. P. (címlap);

Post Petri BOD comp. in auctione Enyedini 1757 (címlap);

P. B (hátsó kötéståbla belső oldalán);

Liber B Th Sz Ud Ref ... 1803 (előzéklap).

8. VSSERIUS, Jacobus Armachanus: **Annales**. Londini, Typis J. FLESHER, impensis Johannis CROOK 1654. (6606/13806).

Johannis FÁJI comparantis Lugduni Batavorum Anno 1733 XVII. Kalendas Februarii.P. (címlap);

P B (hátsó kötetstábla belső oldalán);

Liber B Th Szud Ref ... 1803 (címlap verso-ján).

9. **Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae ... Illustravit. P. Carolus PÉTERFY. Pars I-II. Posoni Typis Haeredum ROYERianorum. 1741–1742. (6157; 6157/13520, colligatum).**

Petri BOD (címlap);

Liber Bibliothecae Sz Udvarhelyensis Ref ... 1803 (címlap).

10 GODWINUS, Thomas: **Moses & Aaron.** Ultrajecti, Apud Guilieum à POOLSUM. 1698. (6217).

P B. (hátsó kötetstábla belső oldalán);

Illustri Gymnasio Udvarhelyensi offert Petrus BOD mp. Sorost. 10 Xb. – 744. (címlap);

L B Sz Re ... 1803 (előzéklap).

Jegyzet

- VITA Zsigmond: **BOD Péter könyvei az enyedi BETHLEN könyvtárban.** (A továbbiakban VITA, 1969) = Könyvtári Szemle (=KSz) 13, 1969, 131.
- BOD Péter könyvtárának jegyzéke.** Közli RADVÁNSZKY Béla (a továbbiakban RADVÁNSZKY) = Magyar Könyvszemle (=MKvSz) 1884 (megj. 1886), 58–86.
- VITA Zsigmond: **BOD Péter könyvtára.** (A továbbiakban VITA, 1983) = **Művelődés és népszolgálat. Tanulmányok.** Bukarest 1983. 53–58.; HARGITTAY Emil: **Egy „Szívet vidámitó, elmét élesztő” könyv.** Bevezető a BOD Péter: **Szent Hilárius** [Budapest] 1987, **Magyar Ritkaságok** 7–24.
- RADVÁNSZKY, 58.
- BOD Péter könyvtárának sorsa.** = MKvSz, ú.f. III. Köt. 1895, 191–192.
- VITA, 1969, 130–131.
- Az Akadémia Könyvtárának Régikönyv-gyűjteménye.** = MKvSz 93, 1977, 14–24, képp 19. (Mindvégig az MTA könyvtáráról lesz szó)
- A székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár története.** = JAKÓ Zsigmond: **Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történetéhez.** (továbbiakban JAKÓ) Bukarest 1976, 219–251, képp 248.
- Jelzete: 6606/13806.
- Felsőcsernátói BOD Péter önéletírása.** (A továbbiakban BOD). Bevezetéssel ellátta JANCÓS Elemér. **Erdélyi Ritkaságok** 4. Cluj-Kolozsvár 1940, 87.
- BOROVSKY Samu: **Debreczeni frók és tanárok. 1588–1700.** (A továbbiakban BOROVSKY) = Irodalomtörténeti Közlemények (=ITK) 1898, 464; SZABÓ Miklós – TONK Sándor: **Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700.** (továbbiakban SZABÓ–TONK) Szeged 1992, 221.
- BOROVSKY, 453
- JAKÓ, 247; **BENKŐ József levelezése.** Bp. 1988, 345, 352. sz., 464; SZABÓ Miklós – SZÓGI László: **Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849.** (A továbbiakban SZABÓ–SZÓGI) Marosvásárhely 1998, 95.
- BOD, 87.
- VITA, 1983, 32.
- Azonosítása bizonytalan. E néven szerepel a marosvásárhelyi partikulában is diák 1676-ban (szinte ugyanakkor, 1677-ben, GIDÓFALVI

Mihály is). Vö. TONK Sándor: **A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848.** (A továbbiakban TONK) Szeged 1994, 21, 607. sz. Az időbeli távolság, a peregrinációból való visszatérés ideje, 1710, nem valószínűsíthető (?), ámbár bizonyos megmondások alapján nem lehetetlen, hogy azonos lenne a vásárhelyi kisdíákkal. Az Enyeden subscribált KÉZDIVÁSÁRHELYI Péter is kétszer szerepel: 1681- és 1698-ban. Ez utóbbi tünik hihetőbbnek. Vö. JAKÓ Zsigmond – JUHÁSZ István: **Nagyenyedi diákok 1662–1848.** (A továbbiakban JAKÓ–JUHÁSZ) Buk. 1979, 108 és 118.

- Ő is szerepel a vásárhelyi partikulában. Vö. TONK, 22, 633. sz. Enyeden az ő neve is feltűnik 1698-ban, Vö. JAKÓ–JUHÁSZ, 119.
- PUTNOKI-nak egy másik könyvében (Jelzete: 5466) található possessor-bejegyzése egészíti ki a teszi bizonyossá a róla kapott kevés életrajzi adatot. Eszerint 18 évesen (1716-ban születhetett), 1734 júniusában ír alá az enyedi kollégium törvényeinek. Vö. JAKÓ–JUHÁSZ, 150. Az itteni adatból meg tudható, hogy Magyarországra tér vissza, tehát onnan származhat.
- RADVÁNSZKY, 70, 57. tétel.
- BOD, 90–91.
- Uo., 87.
- BOD Péter levelei.** Közli KELEMEN Lajos. = Erdélyi Múzeum (=EM), 24. k. 1907, 384.
- EM, 1907, 260.
- RADVÁNSZKY, 60, 49. tétel.
- BOD, 99–101.
- Uo., 104.
- FÁJI névhasználatát (nem FÁY!) és születési évét FERENCZI Sándor: **FÁJI János naplójának családtörténeti adatai.** Kolozsvár 1914, kny. a Genealogiai Füzetek 1913. évi folyamából, 3–4. alapján helyesbítem. Vö. még: SZABÓ–SZÓGI, 162. Itt köszönöm meg FERENCZI Gézának, hogy fölhitva figyelmemet édesapja munkájára, valamint szintén neki és FERENCZI Istvánnak, hogy felajánlották FÁJI kéziratot naplójának FERENCZI Sándortól kiadni szándékozott, de végül is nem közölt, peregrinációjára vonatkozó rész közlési jogát.
- RADVÁNSZKY, 60, 33. tétel.
- BOD, 130.
- INCZÉDI (JOSINCZI) József, dr. ifj. (1712–1764) főkörmányszéki titkár, majd tanácsos.
- BOD, 132–133.
- Uo., 131.; DEÁKI FILEP Pál, kolozsvári diák, hollandiai peregrinus, Kolozsváron lelkipásztor.
- BOD, 135; egyébként PRAY: **A magyar királyok története** ötkötetes művéről van szó.
- BOD Péter három levele gróf RÁDAY Gedeonhoz. Közli KISS Áron. = Figyelő 1876, I. köt. 175.
- Annotációi még az alábbi jelzetű könyvekben is találhatóak: 5836, 487, 488, 36. 61, 64. tétel.

(A családnévek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

**Biblioteca lui Péter BOD și
rămășițele ei la Odorheiu
Secuiesc**
(Rezumat)

Studiul discută modalitățile fundamentării timpurii a bibliotecii personale a omului de știință, preotului și scriitorului Péter BOD (1712–1769), pe baza autobiografiei, scrisorilor și înregistrărilor de posesor, care se află în cărți. Se trec în revistă volumele, care au rămas după risipirea acestei biblioteci și a căror soartă mai poate fi urmărită azi, mai cu seamă cele, care se găsesc în Biblioteca Documentară din Odorheiu Secuiesc.

**Péter BOD's Library and its
Revivals in Székelyudvarhely
(Odorheiu Secuiesc)**
(Abstract)

The treatise writes on the early foundation and the enlarging methods of the priest, writer and scientist's library taking into consideration Péter BOD's (1712–1769) autobiography, his letters and his proprietary notes. The paper traces back the lot of the library to 1769 followed by its scattering and takes into account mainly those writings which are to be found in the Documentation Library in Székelyudvarhely.

ALBERT Ernő
BOÉR Laura

A Háromszéket megszálló cári csapatok irataiból, 1849. aug. 26.–szept. 4.

(A közlésről)

A közölt 11 orosz nyelvű, német megjegyzésekkel ellátott irat 1849-ben, egy hónappal az utolsó helyi harci események után született, a megszálló cári csapatok Kézdivásárhely melletti táborában. Többnyire a csapatok ellátásával kapcsolatos részletekre világítanak rá, de van közöttük kimutatás, amely a pontos legénységi állományt is megadja ennek kapcsán. Akadnak továbbá a berendezkedő osztrák hatóságok segítségkérésére adott válaszok, amelyek augusztus második felében még lakossági engedetlenségre utalnak, illetve arra, hogy a hatóságok még nem látják biztosnak a helyzetüket. A levéltári anyagot ALBERT Ernő találta meg és előszavazta, a fordítás BOÉR Laura munkája.

*

A Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár iratai között a közlő számos olyan okmányt talált, amelyek az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc háromszéki és csíki eseményeire, illetve az orosz–osztrák csapatok győzelmét követő időszakra vonatkoznak. Ez alkalommal tizenegy olyan, orosz tisztek által írt átiratot mutat be, amelyeket 1849. augusztus 26. – szeptember 4. között intéztek, többnyire a Kézdivásárhelyen székelő császári biztosnak, vagyis DANIEL Imrének. Közreadásukat azért tartottuk fontosnak, mert olyan adatokat tartalmaznak, amelyek korábban ismeretlenek voltak. Közülük különösen kiemelkedik a 6. számú levél, amelyből kiderül, hogy Uzonban és Sepsiszentgyörgyön jóval az orosz–osztrák csapatok bevonulása után, augusztus második felében a la-

kosság még engedetlenséget tanúsít, ezért az új hatóság az orosz csapatok beavatkozását kéri a két helység megfélemlítésére. (NYEPOKOJCSICKIJ-tól tudjuk, hogy WOHLGEMUTH báró, az Erdély pacifikálásával megbízott osztrák táborvezernagy még augusztus 31-én sem látta biztosítottnak a nyugalmat, és feltétlenül egyetértett azzal, hogy a cári erők egy része még maradjon.)

Az előzmények eléggé ismertek, ezért csak adatolás nélkül, röviden vázoljuk. A magyar szabadságharc leverése végett Ausztria segítségére siető orosz csapatok 1849. június 23-án lépték át Kökösnél–Uzonnál a Székelyföld határát. A július eleji, illetve végi rövid megszakítást leszámítva, amikor a Csíkból ellentámadó magyar erők, illetve BEM altábornagy csapatai visszaszorították őket, az oroszok egészen november 10-ig a Székelyföldön tartózkodtak. A végjátékot, mint már utaltunk rá, legrészletesebben NYEPOKOJCSICKIJ ismerteti. Háromszék és Alcsík térségében GÁL Sándor és a Moldvából visszatérő TUZSON János vette fel a harcot utoljára az intervenciós csapatokkal, visszavonulóban a Bükszád–Tusnád, illetve Kászon–Újfalu–Kozmás vonalon, július 31. és augusztus 3. között. Az orosz–osztrák erőket ez alkalommal Eduard CLAM-GALLAS gróf, császári királyi altábornagy vezényelte (az Olt völgyén csak osztrák erők nyomultak előre).

Az orosz–osztrák csapatok 1849. augusztus 3-án Kozmásnál találkoztak, s a Csekefalva mellett újból állást foglaló székelyeket megtámadva, rövid harc után Csíkszereda felé indulhattak, ahová augusztus 4-én érkeztek.

Amint CLAM-GALLAS csapataival előrenyomult, Háromszék megszálló katonák nélkül maradt. Ezért az előrelátó Alekszandr Nikolajevics LÜDERS gyalogsági tábornok, az V. gyalogoshadtest parancsnoka azt az utasítást küldte a román fejedelemségekben tartózkodó orosz csapatok parancsnokának, Pjotr Andrejevics DANENBERGnek, egy ideig az V. gyalogoshadtest vezérkari főnökének, később a moldvai és havasalföldi orosz erők parancsnokának, hogy Moldvából az Ojtozi-szoroson át vonuljon Háromszékre. Ez az egység a Kárpátok vonulatához közel tartózkodott BEM altábornagy moldvai hadjáratának befejezése és TUZSON János honvéd

*Sf. Gheorghe, Înfrățirii 8, Bl. 4A/9, RO-4000

**Baraolt, Trandafirilor, Bl. 5A/19, RO-4023

őrnagy visszavonulása után, majd az említett parancs végrehajtása céljából augusztus 4-én előbb Bereckebe érkezett, majd Kézdivásárhelyen és Sepsiszentgyörgyön táborozott.

Megérkeznek MOLLER altábornagy csapatai is. A 14. gyaloghadosztály parancsnoka július 24-én a vilnai vadászrezred két zászlóalját Jászvásárból mozgósította. Egyik részük Románvásárba érkezett, a másik Bákó környékén táborozott. Amikor arról értesítették, hogy a magyar katonák visszavonultak Erdélybe, utasította USZTRUGOV orosz vezérőrnagyot, a 3. gyaloghadosztály 2. dandárának parancsnokát, hogy kövesse a székely sereget, de ne lépje át a Kárpátokat. Az itt közölt levelekből tudhatjuk meg, hogy augusztus közepén ők is Kézdivásárhely mellett táboroztak. Maga MOLLER altábornagy is megérkezett a Székelyföldre, és ideiglenesen átvette az itt állomásozó orosz erők parancsnokságát.

CLAM-GALLAS, várva LÜDERS további lépéseit, egy ideig még Csíkszeredában tartózkodott, s ott hozzákezdett a csíkiak lefegyverzéséhez, ahogyan ők fogalmaztak, „a rend helyreállításához”. Csíkszeredából augusztus 4-én fordult a székely lakosaihoz. Figyelmeztette őket, hogy tegyék le mindenhol a fegyvert, csapatait ne bántalmazzák, mert „porrá tétetni” kész azon helységeket, amelyből megtámadják őket, majd Udvarhelyre vonult, ahol első dolga szintén a fegyverek begyűjtése volt.

Az orosz–osztrák csapatok Csíkban maradt része Felcsík felé haladt. Ennek hírére a falvak lakóinak jelentős része az erdőkre menekült. Az előnyomuló cári és császári hadsereg már a maga érdekében is arra törekedett, hogy a győztes hatalom megbízottjait minél hamarabb ki-nevezzék, az állami hivatalokat gyorsan helyreállítsa, ezáltal biztosítsa a katonaság élelmezését és a rendeletek közlését és betartatását, lényegében minden ügyek rendezését.

Visszatérve a mi esetünkre, Kézdivásárhelyen a Háromszékre érkező császáriak DANIEL Imrét már július közepén megbízták a császári biztos teendővel, és ő hozzá is kezdett a helyi hatóságok megszervezéséhez. DANIEL Imre azok közé tartozott, akik már a kezdetekkor a szabadságharc ellen fordultak és a fegyverek letételére biztattak.

Vagyason HEYDTE szolgálatába állt, amikor az osztrák őrnagy 1848 novemberében megszállta Erdővidéket, majd elmenekülve a császári, illetve a bevonuló orosz seregek mellett lett biztos. Most, szakaszokban történő kivonásukig, elsősorban az oroszokra támaszkodhatott.

A bemutatásra kerülő orosz nyelvű anyagok újabb adatokkal egészítik ki eddigi ismereteinket az orosz csapatok székelyföldi tartózkodásáról. Az 1849. augusztus 26-án keltezett levél (1.) bizonyoságra, hogy Csíkszereda mellett ezekben a napokban Moldvából érkezett orosz csapatok táboroztak. Élelmezésüket az előírásoknak megfelelően a környékről biztosították. Problémájuk abban állt, hogy az abban az évben amúgyis kevés termésből a nagyszámú orosz katonaságot a Székelyföldön nem tudták a kívánt módon élelemmel ellátni. A levél szerint mindent hivatalosan és fizetés, illetve nyugták kiállításával akartak beszerezni, de tudomásunk van arról, hogy az orosz katonák érkezésükkor több faluba berontottak, élelmet követeltek és ha nem kaptak, erőszakkal elvették.

A vilnai vadászrezred székelyföldi tartózkodásáról kevés forrás tudósított. A második irat (2.) megerősíti ittlétüket. Egyben arra is adatul szolgál, hogy Kézdivásárhely mellett szabad táborban tartózkodtak, amelyre legtöbbször akkor került sor, amikor a lakóházak már foglaltak voltak. Mert arról is tudunk BALOGH Pál, a város jegyzője APOR József királybíróhoz írott levélből, hogy egy-egy házba még 10-12 katonát is elszállásoltak. Közismert volt, hogy már június 25-től orosz katonák járták a várost, akik a székelyek Csíkból visszaérkezésekor Brassó felé vonultak, majd augusztus első napjaiban újból megjelentek. Nagyobb számú katona jelenlétéről írnak augusztus 4-én, 10-én, akik azután huzamosabb ideig ott is maradtak. A Kanta lakóházaiba is orosz katonákat szállásoltak el, sőt a Moldvából érkezőket is itt táboroztatták. Még szeptember 5-én is arról írnak, hogy „néhány hetektől” itt állomásoznak a katonák, és kilátásba helyezték maradásukat egészen 15-ig.

Bizonyára az említett alakulatokon kívül táboroztak a város mellett a vilnai katonák. Áti-

ratukat az osztrák biztos úrnak címezték, aki ezekben a napokban, mint említettük, DANIEL Imre volt és Kézdivásárhelyen székelt. Az átiratból tudjuk meg, hogy a városi és környéki asszonyok látogatták a tábort és éretlen gyümölcsöt megpálinkát árusítottak a katonáknak.

A harmadik iratot (3.) is az osztrák biztos úrnak címezték és élelmiszer-igénylésről szól, amelynek értékét nyugtákkal ismerik el az orosz megbízottak. Az utóirat megerősíti azon korábbi rendeletet, amely szerint augusztus 29-től nem fizetnek sehol készpénzzel, csak nyugtával.

A negyedik átirat az 5. kimutatás kísérlőlevele, amely a Csíkszeredában továbbra is ott táborozó orosz katonákra is utal, kilitük pontos megnevezése nélkül, tájékoztatva, hogy azokról pontos adatokat nem tud adni, bővebbet a litván alakulat parancsnoka, ARTAMONOV nyújthat.

A következő irat az említett kimutatás, amely pontosan közli a katonák számát (5.). Eszerint a városnak és a környékbeli falvak lakóinak más katonai egységek mellett a vilnai vadászrezd 1. és 2. zászlóalját, a 13. tüzérségi dandár 2. könnyű üteget, félszáz kozákat a 2. ezredből, vagyis 1829 főt és 352 lovat kellett élelmezniük pontosan nem megállapított időn át, de mindenképpen több hétig.

Talán a legfontosabb a (6.) válaszirat. Eből kiderül, hogy a lakosság augusztus végén mind Uzonban, mind Sepsiszentgyörgyön valamilyen engedetlenséget tanúsított az újonnan kinevezett hatóságokkal szemben. Sajnos, pontosan nem írták meg, miben állt ez. Lehet, hogy a már korábban többször elhangzott fegyverbeszolgáltatási parancsnak nem tettek eleget. Még inkább meglepő az, hogy az új vezetők augusztus 21-én katonai segítséget kértek az orosz parancsnokságtól, mégpedig két zászlóaljat. Ekkor Uzon és Sepsiszentgyörgy a Szotyorban lakó újonnan kinevezett királybíró, NAGY András irányítása alá tartozott, a teljes Háromszéket — mint már említettük —, sőt Csíkot is DANIEL Imre császári-királyi kormánybiztos irányította. A választ ezek szerint szintén DANIEL Imrének küldték, mégpedig arról tájékoztatták kétszeri beadványával kapcsolatban, hogy MOLLER orosz altábornagy „az említett települések lakosainak megfélemlítéséhez nem adja hozzájárulását”, ugyanis

„kinevezése csak arra vonatkozik, hogy békés eszközökkel bírja engedelmességre a lakosságot”.

Arra is bizonyosság az irat, hogy augusztus 21. és szeptember 3. között a korábban említett orosz csapatok folyamatosan Kézdivásárhely térségében tartózkodtak.

A 7–10. átirat az élelmezés biztosításáról, készpénzzel való fizetéséről vagy nyugták adásáról szól, míg a 11. kozák katonák igényléséről osztrák kapitánynak kíséretet vett. Kevesebb kozákat tudnak küldeni, mert már készülődnek. Valóban, NYEPOKOJCSICKIJ-től tudjuk, hogy WOHLGEMUTH és LÜDERS augusztus végi egyeztetése nyomán a dél-erdélyi cári erőkből csak egy gyaloghadosztályt hagytak tüzérségével és egy kozákezzreddel Erdélyben (Csíkszeredát és Kézdivásárhelyet a 15. gyaloghadosztály 2. dandára szállta meg), a többi ide tartozó alakulat szeptember 3–8. között távozott.

Az orosz nyelvű, cirill betűs iratok datálása régi naptár szerinti, tehát 12 nappal korábbi dátumot jelöl, kivétel, amikor mindkettőt megadja, viszont a margóra vagy lapaljára, más kézzel írt gót betűs német jegyzetek új naptár szerinti. A fejlécként, harmadik kézzel az iratokra írt 1849 s.sz. 6 irattári besorolás.

1.

RENDELET

A moldvai-erdélyi hadtest csapatai részére.

Csík-Szereda mellett 1849 augusztus 14-én [26-án]

20. sz.

Az. 5. gyaloghadtest parancsnoka LÜDERS gyalogsági tábornok úr e hó 9-i [21-i] 798-as sz. utasításában, elküldve a hadrakelt sereg főparancsnokának 90-es sz. rendeletét elrendeli, hogy az általam vezényelt különítmény csapatai Erdélyben minden ellátmányt az osztrák kormányzattól igényeljenek mivel nincsenek nyomtatott igénylési űrlapjaik a különböző ellátmányi cikkekre és nyomtatott nyugtáik, a megadott minta szerint kapottakra az igényléseket és a nyugtákat a szokásos minta szerint állítsák ki; – élelmiszerkészletek vásárlásához csak abban az esetben folyamodjanak, ha a helyi osztrák parancsnokság nem képes kielégíteni a csapatok szükségleteit, ezt a kiadást az osztrák kormányzat által megtérítendő pénzként számolva el; Kihirdetve

mindezt az általam vezényelt hadtest csapatainak Erdélyben, elrendelem a következők végrehajtását:

1. E hó 16-tól [28-tól] minden élelmiszer-ellátmányt, úgymint kenyér, dara, hús- és borporciók, só, az emberek ételének elkészítéséhez szükséges fa és a lovak takarmánya, osztrák határok között mindenütt a helyi hatóságoktól igényeljenek és kapjanak meg, a hadrakelt sereg főparancsnokának mellékelt 90-es sz. rendelete alapján és vezessék be a zsinóros könyvekbe a bevétel és kiadás rovatokba a szokásos rend az Oroszországban létező mérték és súly szerint, napjában egy emberre 3 font kenyeret, 1 3/4 font kétszersültet, 2 5/12 font lisztet, 1/4 font darát, 1/2 font húst, 1 kupa vodkát, 5 1/3 zolotnyik [régi orosz súlymérték, (a font 1/96-od része, kb. 4,25 g – a ford. megj.)] sót számítva, a lovaknak zabot és szénát ugyancsak tételek szerint.

2. A kapott élelmiszercikkeket, beleértve a fát is, vezessék be a bevétel és kiadás rovatokba, a csapatoknál meglévő zsinóros könyvekbe, melyeket az élelmiszerekről Moldva és Havasalföld fejedelemségekben is vezettek, előzetesen zárják le ezekben a könyvekben a Moldvai Fejedelemségbeli élelmiszer elszámolásokat, valamint az Erdélybe való átlépéstől e hó 16-ig [28-ig] valókat, az igényléseket pedig minden ellátmányi cikkre a szokásos minta szerint adják meg és a nyugtákat is úgy állítsák ki.

3. A határ átlépése napjától készpénzre vásárolt élelmiszerkészleteket a Moldvában jóváhagyott árak szerint valamint a kenyeret is vezessék be a kiadás rovatba az általam múlt július 29-én [aug. 10-én] 17-es sz.-mal kiadott rendeletnek megfelelően, a zabra és szénára pedig aszerint az ár szerint, ahogyan azt az osztrák hatóságoknak eddig is fizették az általunk beszerzett terményekért, vagyis 3 ezüst rubel az árpa cset-vertyéért, 33 kopejka a széna púdjáért összegezve és kimutatva a maradékot, mely maradék pénzeket jelentsek nekem.

4. A csapatok által az étel főzésére és a kenyér kisütésére átvett fát, amit nem fizettek ki a csapatok Erdélyben való tartózkodásának napjától e hó 16-ig [28-ig], vezessék be úgyszintén a bevétel és kiadás rovatokba és adják ki a nyugtákat azoknak a személyeknek, akiktől kapták.

5. A bevételi rovatokban a 16. [28.] óta természetben átvett ellátmányi cikkeknel jelöljék meg, milyen helyen és kitől kapták azokat, milyen igénylésre és lajstrommal-e vagy külön nyugtával adták ki, milyen számmal és hányadikán.

6. A bevételi rovatokba a hitelesség érdekében, hogy valóban átvették azokat az élelmiszerkészleteket, melyeket bevezetnek oda, hitelesíteni kell a rangidős parancsnok által minden egyes csapatrészen, vagyis az ezredben, zászlóaljban, útegben és a többiben.

7. Ezután minden, a valóságnak meg nem felelő ellátmányi cikk igénylése vagy bevezetése a bevétel rovatba, a kiadott nyugták vagy lajstromok felelőssége a létező rendelet értelmében a parancsnokoké, akik igényelni fogják és átveszik a rájuk bízott csapatrészek ellátmányát.

Hitelesítve a moldvai-erdélyi hadtest parancsnokának, MOLLER altábornagynak aláírásával.

Az eredetivel megegyezik

Az ezred szállásmestere MANCSEVSZKIJ főhadnagy

2.

1849 140 8

140. sz.

K. Vásárhely, 1849 augusztus 29-én [németül a margón, ford. megj.]

4179. sz.

1849. augusztus 17. [29.]

A Kézdi Vásárhely melletti táborban

A vilnai vadászrezd parancsnokának [leirata]
Az osztrák biztos úrnak.

Legalázatosabban kérem méltóságodat, hogy rendelkezze, megparancsolva Kézdi Vásárhely helység lakosainak, hogy ne áruljanak éretlen zöld élelmiszert, valamint tiltsa meg az asszonyépnek a táborba való bejárást és zöld, fogyasztásra alkalmatlan élelmiszer és [?] égetett] vodka árusítását, mert a gondjaimra bízott alacsonyabb rangú [katoná]k megbetegednek ezektől a termékektől; és értesítsen engem a bekövetkező rendelkezésről.

... ezredes (olvashatatlan aláírás)

A gyümölcseladást megtiltani.

Ne vigyenek pálinkát a táborba. [Németül, ford. megj.]

3.

1849 139 6

4180. sz.

1849. augusztus 17. [29.]

A Vásárhely melletti táborban

A vilnai vadászrezd parancsnokának [leirata]
Az osztrák biztos úrnak.

Hozzálatva a moldvai-erdélyi csapatoknak kiadott 20-as sz. rendelet végrehajtásához, melynek másolatát van szerencsém ezennel kegyelmes uramnak

továbbítani, a legalázatosabban kérem ne mulassza el idejében kiadni a rendelkezést mindazon élelmiszercikkek előkészítésére, melyeket az ezred nyugtája ellenében természetben fognak átvenni; a rám bízott szükségleteiről ugyanazon 20-as sz. rendelet alapján előzetesen igénylést nyújtok be.

... ezredes (olvashatatlan aláírás)

Az ezred szállásmestere MANCSEVSZKIJ főhadnagy

A cs. orosz csapatok minden természetbeni és egyéb szükségleteit e hó 29-től nyugta ellenében, ezt megelőzően fizetségért kell leszállítani. [Németül, ford. megj.]

4.

4184. sz.

1849. augusztus 17. [29.]

A Kézdi-Vásárhely melletti táborban Erdélyben

A vilnai vadászezred parancsnokának [leirata]
Az osztrák biztos úrnak

Az Ön ez év augusztus 17/29-i 112-es sz. megkeresésére ezennel elküldöm Önnek, kegyelmes uram, a kimutatást a gondjaimra bízott hadtest Kézdi-Vásárhely mellett állomásozó embereinek és lovainak számáról; van szerencsém értesíteni, hogy a Csík-Szeredában állomásozó csapatokról nincsenek ismereteim, mert az ott kvártélyozó csapatok másik hadtesthez tartoznak, amelyekről a litván vadászezred parancsnokától, ARTAMONOV ezredestől szíveskedjék érdeklődni.

... ezredes (olvashatatlan aláírás)

5.

Kimutatás

A Kézdi-Vásárhely mellett állomásozó katonai erők számáról

1849. augusztus 17-én [29-én]

[A táblázatot technikai okokból átcsoportosítva tördeltük. Szerk. megj.]

A csapatok elnevezése

- (1) A vilnai vadászezred 1. és 2. zászlóalja
- (2) A 13. tüzérségi dandár 2. könnyű ütege
- (3) Fél szotnya kozák a 2. ezredből
- (4) Összesen

	(1)	(2)	(3)	(4)
Tisztek				
Törzs[tiszt]	3	–	–	3
Főtiszt	31	3	1	35
Első osztályú	6	–	–	6
Altiszt	78	22	2	102
Zenészek	86	3	–	89
Közkatonák	1265	106	55	1426
Kisegítők	102	26	–	128
Tisztiszolgák	36	3	1	40
Összesen	1607	163	59	1829
Lovak				
Tüzérségi	–	109	–	109
Kozákok	–	–	59	59
Emelő [?]	100	15	–	115
Hátaslovak	21	3	2	26
Málhasak	29	2	2	33

Az ezred parancsnoka

... ezredes (olvashatatlan aláírás)

1829 ember, 352 ló [németül, utóbbi adat a táblázat szélén is, a lovak összegzéseként, ford. megj.]

6.

1849 150 6

4188. sz.

1849. augusztus 18. [30.]

A Kézdi-Vásárhely melletti szálláson

A vilnai vadászezred parancsnokának [leirata]
Az osztrák biztos úrnak

Az Ön hozzám intézett 76-os sz. [leiratával] kapcsolatban két zászlóalj kiküldéséről Uzon faluba és Sepsi-Szentgyörgyre, az ottani engedeten lakosok leszerelésére [lecsendesítés vagy lefegyverzés, ford. megj.], – én elmentem az előterjesztéssel a moldvai-erdélyi hadtest parancsnokához, MOLLER altábornagy és lovag úrhoz másodsor, az ez év augusztus 9-i [21-i] 4015-ös sz. [leirattal kapcsolatban] Öccellenciája ez év augusztus 12-i [24-i] 3750-es sz. utasításában tudomásomra hozta, hogy a fent említett települések lakosainak megfélemlítésére nem adja hozzájárulását fegyverek kiosztásához [=használatához? – ford. megj.], mert kinevezése csak arra vonatkozik, hogy békés eszközökkel bírja engedelmességre a lakosokat, és e körülmény folytán Öccellenciája DANENBERG altábornagy belátására bízva a döntést; feltételezi, hogy a hadtestparancsnok úr döntő győzelmei után és az összes ellenségnek Erdélyből Magyarországra való

kiűzése után, a nevezett lakosok csupán figyelmeztetésre is hajlanak majd az Ön által meghatározott törvények követeléseiről iránti engedelmességre; melyről van szerencsém értesíteni Önt, kegyelmes uram.

... ezredes (olvashatatlan aláírás)

MOLLER tábornok úr nem rendelheti el Sepsz Szt. györgyön és Uzonban a kért végrehajtást, hanem erre vonatkozóan a DANENBERG tábornok úr utasítását kérte, – melyet az ezredes úr pénteken közöl. [Németül, ford. megj.]

7.

256. sz.

1849. augusztus 18. [30.]

A Kézdi-Vásárhely melletti táborban

A 13. tábori tüzérségi dandár 2. sz. könnyű ütegének főhadnagya DESPILLER (!) [leirata] nagyságos biztos úrnak Kézdi-Vásárhely v.

Van szerencsém a legalázatosabban kérni Nagyságodat, szíveskedjék a [lehető] legrövidebb időn belül értesíteni engem, mi okból nem tudja készpénz nélkül kiszolgáltatni az élelmiszer készleteket nyugta ellenében, a 13. tüzérségi dandár 2-es sz. könnyű ütegének parancsnoka, SZMELOVSZKIJ alezredes úr igénylésére, a hadrakelt seregek kiadott 90-es sz. rendelet alapján, hogy jelentsem Ön nagyságának, az üteg parancsnokának.

DE SPILLE főhadnagya

8.

1849 172 6

4282. sz.

1849. augusztus 22. [szept. 3.]

A Kézdi-Vásárhely melletti táborban Erdélyben

A vilnai vadászrezd parancsnokának [leirata] Az osztrák császári biztos úrnak

A moldvai-erdélyi hadtest parancsnoka, MOLLER altábornagy augusztus 19-i [31-i] 3680-as sz. [rendeletében] utasítani méltóztatik, hogy minden ellátmányt az osztrák kormányzat szolgáltatson ki nyugta ellenében e hó 16-tól [28-tól] és ne utaljanak ki pénzt annak megvásárlására; Minthogy augusztus 16-tól 21-ig [aug. 28-tól szept. 2-ig] mindezeket az élelmiszereket készpénzért vásárolták meg, mert Önök nem szolgáltatták ki nyugta ellenében, e cikkek az

ezred pénzt tartott vissza – 60 pud húsért – pudjáért 90 kopejkát számítva 54 rubel, 60 veder bor – vedre 2 rubel 40 kopejka 144 rubel, só 11 pud 4 font 42 zolotnyik – pudja 32 kopejka 3 rubel 55 kopejka, zab 43 csetverty 6 cs[etverik] 2 20/30 gor[sok] – csetvertye 3 rubel 35 kopejka 146 rubel 69 kopejka, szána 540 pud 35 kopejkával pudjáért 189 rubel és száma 1 pud 20 font pudjáért 10 kopejkáért 15 kopejka.

Összesen ötszázharminché rubel harminckilenc kopejka és fél, melyet a legalázatosabban kérek visszatéríteni az augusztus 16-tól 21-ig [aug. 28-tól szept. 2-ig] elhasználtak pótlására, vagy vissza fogjuk tartani az átvett kenyér fizetésére esedékes összegből; ezzel kapcsolatban várom az Ön értesítését, biztosítva Önt, hogy mindezekért az élelmiszerekért nyugtát állítunk ki Önnek, és megadjuk a 16-tól 21-ig [aug. 28-tól szept. 2-ig] való igényléseket.

... ezredes (olvashatatlan aláírás)

Az ezred szállásmestere MANCSEVSZKIJ főhadnagya

9.

4282. sz.

1849. augusztus [2]2. [szept. 3.]

A Kézdi-Vásárhely melletti táborban Erdélyben –

A vilnai vadászrezd parancsnoka

Az osztrák császári biztos úrnak.

A tíznapi kétszersült-készlet pótlására, mely nem elegendő az alacsonyabb rangúak jelenlegi létszáma mellett a legalázatosabban kérem Önt kegyelmes úr, hogy a mellékelt igénylés alapján szolgáltatssa ki a következő mennyiségű lisztet, és az abból való kenyérsütésre ne mulassza el intézkedni 4 [tábori?] sütőde kiutalásáról és az ehhez szükséges faedények kiadásáról, úgymint: lapátok, teknők [?] és dézsák vagy vedrek vízfordásra, és kádak [?], mely edényeket és [tábori?] sütődéket VOSZRFALOSNYEV altisztnek adják át – ezeket, miután nem lesz már szükség rájuk, vissza fogjuk szolgáltatni.

... ezredes (olvashatatlan aláírás)

Az ezred szállásmestere MANCSEVSZKIJ főhadnagya

10.

Igénylés

4294. sz.

1849 augusztus 22. [szept. 3.]

A Kézdi-Vásárhely melletti táborban Erdélyben

A vilnai vadászrezred részéről
Az osztrák császári biztosnak

Az 1., 2. és 3. zászlóalj alacsonyabb rangú katonáinak jelenlegi létszáma miatt elhasználódott tíznapos kétszerült-készlet pótlására a következő mennyiségű lisztet szolgáltatásuk ki az ezrednek nyugta ellenében – tizennyolc csetverty hat csetverik hét gorsok tizennygy harmincad –

Ezredparancsnok ... ezredes (olvashatatlan aláírás)

Az ezred szállásmestere MANCSEVSZKIJ főhadnagy

11.
1849 184 6
Kézdi-Vásárhely
4322. sz.

A vilnai vadászrezred parancsnoka 1848(!)
augusztus 23. [sept. 4.]

Az osztrák biztos Úrnak

Az Ön augusztus 22. / szeptember 1-jei (!) 168. sz. megkeresésével kapcsolatban; – bár 8 kozákot kért az osztrák kapitány kíséretére, – minthogy azonban küszöbön áll az ezred hadba vonulása, és hamarosan útra kelnek a kozákok is, miáltal a lovak is elcsigázódnak, 4-nél több kozákot nem adhatok, akiket ezennel elküldve Önhöz, kegyelmes úr, a legalázatosabban kérem, késlekedés nélkül visszaküldeni őket Gelenczéről Kézdi-Vásárhelyre.

... ezredes, olvashatatlan aláírás
Az ezred hadsegéde, DULOV törzskapitány

Válaszolva az 1849. szept. 3-i 168-as sz. megkeresésre csak 4 kozákot tud rendelkezésre bocsátani, és kéri ezeket Gelenczéről visszaküldeni.

[Németül, ford. megj.]

(Ford.: BOÉR Laura)

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közölt szöveget, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Köszönetnyilvánítás

A fordítást a PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE Alapítvány OSZTRÁK-MAGYAR KÖZÖS MŰLT szakmai kollégiu-

ma támogatta („Határvidék 1762–1918” program). Ezúton is köszönjük.

Documente ale trupelor țariste de ocupație din Trei Scaune (26 aug. – 4 sept. 1849)

(Despre publicare)

Cele 11 documente publicate după originalele în limba rusă, cu note în germană, au fost emise în 1849, cu o lună după ultimele evenimente militare locale, în tabăra de lângă Tg. Secuiesc a trupelor de ocupație țariste. În general, aruncă lumină asupra aprovizionării acestora, unul din documente trecând în evidență în legătură cu aceasta efectivele exacte, dar se găesc și răspunsuri date la cererea de ajutor a autorităților austriece în formă, făcându-se referiri inclusiv la nesupunerea populației în a doua jumătate a lui august și la faptul că autoritățile nu se simt încă în siguranță.

Documents of the Tzarist Troups Occupying Three Chairs (26th of August– 4th of September 1849).

(About the publication)

The 11 published documents after the originals in Russian language with German footnotes were issued on 1849, a month after the last military local events, in the camp near Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) of the Tzarist troupes. It generally shows their system of supply, one of the documents describing in connection with in the exact forces, but there are also answers to the requests of help of the austrian authorities in becoming, and there are comments referring to the non-submission of the population at the middle of August and to the fact that the authorities still missed the feeling of security.

Видимость

О числѣ вѣнскихъ войскъ расположенныхъ въ Буваркахъ путемъ Козупы-Венгерскимъ.

Августъ 17 дня 1849 года

Виды войскъ	Служащихъ					Лошадей								
	Штабъ	Полкъ	Кавалерійскіе	Уланскіе	Музыканты	Региментар.	Артиллерія	Добровольц.	Извоз.	Армирующіе	Караулы	Прочіе	Всего	
Вѣнскаго вѣнскаго полка 1 ^{го} и 2 батальона	3	31	6	18	86	1265	102	36	1607	.	.	100	21	29
2 ^{го} Леккой батареи 13 ^{го} Артиллерійской бригады	3	.	22	3	106	26	3	163	109	.	15	3	2	952 лошади
Команды кавалеровъ №2 полка	1	.	2	.	55	.	1	59	.	59	.	2	2	
Итого	3	35	6	102	89	1426	123	40	1829	109	59	115	26	

Уполномоченный полковник
Полковникъ фонъ-фонъ-Синицъ

1829 Мюнхен
352 Гейден

BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes

Székelyudvarhelyi szabadkőműves iratok, 1913–17

(A közlésről)

A közlő, az erdélyi magyar szabadkőművességnek jelenleg egyedüli kutatója, korábbi vonatkozó dolgozata után most székelyföldi anyaggal gazdagítja a régió művelődéstörténetét. A székelyudvarhelyi szabadkőműves „DARWIN” kör gyakorlatilag utolsónak alakult meg az impériumváltás előtti erdélyiek közül, és működése rövid idejű az eddigi ismeretek alapján (1913–1917). A kolozsvári „Unio” páholyhoz írt beszámolóit, jelentései a Magyar Országos Levéltárban maradtak fenn (P 1083 148. Cs.). (A szerk.)

*

Magyarországon 1749-ben, Brassóban, a Székelyföld szomszédságában alakult meg az első szabadkőműves páholy, „A Három Oszlophoz” címen. Ennek tagjai az akkor már szépen fejlett polgárváros iparosai, kereskedői és hivatalnokai, értelmiségi polgárai voltak. A páholy öntökéletesítéssel, a kultúra művelésével, jótékonyssággal foglalkozott.

Már a felvilágosodás korának legnagyobb magyar szabadkőművese, KAZINCZY Ferenc felvetette azt, hogy a szabadkőműves páholyoknak magyar nyelven kellene működniük. Ez akkor még nem valósult meg. A páholyok német, némelyik, főleg a katonai páholyok, francia nyelven működtek.

Többek között ARANKA Györgynek is KAZINCZY ajánlotta, hogy alapítson tudós társaságokat Kolozsvárott. Ezt ő meg is tette. Így alakult meg a Kéziratkiadó Társaság és a Történelmi Társaság, az Akadémia első elődei.

Feltehető, hogy ezek háttérben a 18. században Kolozsvárott páholy működött, még-

hozza FRITSI FEKETE Ferenc főmesterségével, de a páholy neve nem maradt fenn. Ez a páholy támogatta a magyar színészetet, vadásztársaságot alakított és a műveltség terjesztését szorgalmazta minden erejével.

A magyar rendszerű szabadkőművességet, nem sokkal ARANKA működése előtt, a délvidéki gróf DRASKOVICS János huszárkapitány alapította. Ebben a rendszerben létesített Budán, majd Kézdivásárhelyen és 1780-ban Csíkszeredán is szabadkőműves páholyt. Mindkét páholyt „Az Igazi Egyetértéshez” nevet adták. A csíkszeredai páholy (tehát valószínűleg a másik is) „katonai” jellegű volt, a határőrezred tagjai között létesítették.

1789-ben kitört a francia forradalom, és jóllehet a forradalmi események résztvevői már nem voltak szabadkőművesek, Ferenc császár az egész birodalom területére betiltotta működésüket, ugyanis a forradalom eszmei előkészítésben szabadkőművesek játszották a vezető szerepet.

Eszmét azonban nem lehet rendeletileg megszüntetni. Éppen KAZINCZY Ferenc igyekezett feltámasztani tetszhalálából a magyar szabadkőműves szervezetet.

Továbbélésére bizonyíték maga az egész, szabadkőművességben fogant reformkor.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni elnyomatás korszakában nem lehetett gondolni szabadkőművesi tevékenységre. A szabadságharc résztvevői közül sokan, elsősorban a vezetők, elhagyták az országot. A külföldre távozott magyar szabadsághősök legtöbbször azonban nyugaton belépett a szabadkőművesek közé. Így például gróf TELEKI Sándor és CZETZ János Párizsban, a „Mont Sinai” páholyt lettek tagja.

Hivatalosan csak a Kiegyezést követő esztendőben, 1868-ban vált ismét törvényessé Magyarországon a szabadkőművesség, de már a törvényes engedély megadása előtt megalakultak az első páholyok. A pesti „Szent István” páholy kezdte a sort 1861-ben, egyben az első magyar nyelvű páholy. Tehát eddig kellett várni arra, hogy KAZINCZY terve megvalósuljon.

Ez a korszak, a 19. század utolsó harmada és a 20. század 1919-ig terjedő része a magyar

*Budapest, Király u. 27, H-1072

szabadkőművesség újabb felvirágzását jelentette. A külföldre távozott szabadságharcosok közül igen sokan hazatértek, a szabadkőművesek is. Ők alapították meg az első magyar páholyokat. Minthogy egy részük az angol, másik részük a francia irányzatú szabadkőművességhez csatlakozott külföldön, hazajövet itt is mindkét fajta szabadkőművességet megalakították.

1886-ban egyesült a kétféle irányzat, PULSZKY Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának nagymestersége alatt.

1876-ban alakult meg Nagyváradon a „László király” páholy. Saját korában ez volt a legradikálisabb Magyarországon.

1886-ban a „László király” páholy tagjaiból alakult meg Kolozsvárott az „Unio” páholy. DEÁKY Albert lett az alapító főmester. Erős nemzeti elkötelezettségű volt a páholy. Az erkölcsiséget is követték és követelték. Tagjaik közé sok protestáns lelkész, protestáns iskolák tanárai tartoztak. „KOSSUTH” asztaltársaságot szerveztek a kolozsváriak számára. Jótékonytársaságot szerveztek saját alapítású egyleteikben. Az egészségügyet, a Mentők Egyesületét, a művelődésügyet irányították. Új foglalkozást: gyógynövények gyűjtését honosították meg a munkanélküliség leküzdése érdekében. TELEKI László, majd FABINYI Rudolf, az első magyar kémiai lap szerkesztője, a Kolozsvári Egyetem Kémiai Tanszékének megszervezője idején egyre nagyobb hatású lett a páholy Kolozsvár, sőt az egész ország életére. Ott volt Kolozsvár színe-java FADRUSZ Jánostól PETELEI Istvánig. Felhívták a figyelmet a Ro-mán Királyság aknamunkájára, amellyel az erdélyi románságot uszítja a magyar állam ellen. APÁTHY István a háborús időszakban főmesterként a város jótékonyági és egészségügyi intézményeinek élén is állt. Az „Unio” páholy fektette le az „Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület” alapjait, „leánypáholyaként” alakult 1905-ben a marosvásárhelyi „BETHLEN Gábor”, és főként az „Unio” páholy ott élő tagjaiból kelt életre 1892-ben a sepsiszentgyörgyi „Siculia” páholy.

A „DARWIN” kör gyakorlatilag utolsó-nak alakult meg az erdélyiek közül, az utolsó békeévben az I. világháború előtt, Székelyudvarhelyen (1913–1917).

Ennek a körnek találtam meg kiadatlan iratait a Magyar Országos Levéltárban. A közlés betűhű.

1.

Időrendben az első, gépiratos levél oldalai az „Unio” páholy főmesteréhez szólnak, vagyis ezidőtájt már APÁTHY Istvánhoz.¹

„ÉRDEMES FŐMESTER TESTVÉR! SZERETETT TESTVÉREK!

A Székelyudvarhely kel.én³ lakó szks. Tv.ek száma a folyó évben örvedetesen megszaporodott és kilátásunk van arra is, hogy legközelebb újabb erők csatlakoznak hozzánk.

Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy a számbeli gyarapodás mellett sem tudjuk azt a munkásságot kifejezni, amelyet a t. szövetség tőlünk méltán megkövetelhet s nem tudjuk a kir. műv.-er⁴ oly mértékben elsajátítani és gyakorolni, mint az már szks.i⁵ mivoltunknál és felvételünk alkalmával tett fogadalmunkból folyólag kötelességünk volna.⁶

Ennek okát abban találjuk, hogy lakóhelyünk messze esik páholyunk székhelyétől s a kedvezőtlen vasúti összeköttetés és a tetemes költség és idővesztesség miatt csak ritkán van alkalmunk a munkában részt venni.

Hogy a []⁷ munkáktól való rendszeres távolmaradás közömbösségre ne vezessen, s azt ne okozza, hogy egyikünk másikunk épen csak a fölvetel külsőségeinél fogva legyen szks., elhatároztuk, hogy olyan szervezetet létesítünk itt Székelyudvarhely keletén, amely lehetővé teszi meghatározott időpontokban való összejövetelünket, melyeken az egész szk.séget érdeklő kérdéseket is megbeszélhetjük s melyek ezenkívül az összetartás és testvériség érzését is fejleszteni fogják szívünkben.

Arra természetesen nem gondolhatunk még, hogy önálló páholyt alapítsunk, mert ahhoz sem számmunk, sem anyagi erőnk nem elég, de úgy gondoltuk, hogy elegendő vagyunk arra, hogy egy szerény szks. Kört létesítsünk, amelyből idővel a páholy is kifejlődhetik.

Az 1913. Évi április 29-én tartott összejövetelünkön elhatároztuk tehát, hogy megalakítjuk Székelyudvarhely kel.én a szks. Kört s elnöknek dr. PÁL Ernő testvért, titkárnak BAKÓCZI Károly, pénztárosnak DÉKÁN Samu és alamizsnásnak BÍRÓ István tteket⁸ választottuk meg.

A megalakulásról fölvevett jegyzőkönyvet a IX. alaptörvényben előírt iratokkal együtt a Brassó kel.-én működő „Pannonia” szks. Közvetítésével az 1913.

Május havában a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyhoz terjesztettük föl, a szövetségtanács azonban – mint arról a KELET-ből⁹ értesültünk, körünk megalakítását nem engedélyezte, mert számunkat kevésnek találta s úgy vélte, hogy e kevesek között is sokan vannak, akik hivatali állásuknál fogva áthelyezhetőek és így a kör tartós fennállása már ezért is kétséges.

A létszám csekély voltát illető kifogás most már nem hozható föl ellenünk, mert amint az alapító tagokról újabban készített és ide mellékelte táblázatos jegyzék mutatja, első alakulásunk óta számunk tízre emelkedett, ami – tekintve az azóta eltelt rövid időt – elég garancia arra, hogy az a létszám a jövőben sem fog csökkenni.

Az a másik ellenvetés, hogy közülünk sokan áthelyezhetőek, szerény nézetünk szerint tévedésen alapszik, mert a mint a már említett táblázatos jegyzék mutatja tagjai ügyvédek, orvosok, megyei tisztviselők és ref. kollégiumi tanárok, ezeken kívül van egy könyvnyomdatulajdonos és szerkesztő s csak egy áthelyezhető állami reáliskolai tanár, tehát túlnyomó számban olyanokból verődünk össze, akiket hivatásunk ideköt ehhez a kelethez, s kiket innen áthelyezni nem lehet.

Ezzel már biztosítottnak látjuk életképességünket, de hogy azt még jobban bebizonyítsuk, megemlítjük, hogy már eddig is, a meg- vagy megnem alakulás bizonytalan állapotában megcsináltuk keletünkön a munkásgimnáziumot, melyen szks. tt.ek és hasonló szellemű profánok tartanak rendszeres előadásokat. Kezünkbe vettük és szks. Szellemben vezetjük a szabad líceum intézményét. Mind kettő oly intézmény, ahol tág tér nyílik a szks. munkára, az elme felvilágosítására és a szívnek minden szép és nemes iránt való fogékonnyá tételére.

Ezek az okok indítottak arra, hogy most 1913. november 24-én összegyűlvén, újra elhatározzuk körünk megalakítását és ismételten folyamodjunk annak engedélyezéséért.

Az 1913. November 24-én tartott alakuló gyűlésünkön elnöknek: dr. PÁL Ernő t.t, titkárnak BAKÓCZI KÁROLY t.t, pénztárosnak DÉKÁN SAMU t.t, és alamizsnának BÍRÓ ISTVÁN t.t választottuk meg.

Már első táblánkban¹⁰ megírtuk, hogy körünket „DARWIN”ról kívánjuk elnevezni, arról a nagy emberről, kinek neve a fejlődés, a haladás, a tökéletesedés fogalmával annyira egybe forrott, hogy úgy szólván kifejezi és szimbolizálja ezeket.

Mint hogy pedig a szabadjóművésesség legfőbb célja az emberiség fejlődését, előhaladását és tökéletesedését előmozdítani, s minden munkánk ennek a célnak megközelítésére irányul, a körünk részére választott név egyrészt arra fog minket emlékeztetni,

hogy a legkezdetlegesebb állapotból fokozatos fejlődés útján emelkedtünk fel mai helyzetünkbe, másrészt arra fog buzdítani, hogy ezt a fejlődést, amely még korántsem tökéletes, erőnkhez képest előbbre vigyük.

Reméljük, hogy szks. körünk, amely még csak a kezdet kezdete, hasznos munkát fog teljesíteni a mi keletünkön, ahol eddig a szks.ségnek nyoma sem volt s ígérjük, hogy mint a tv.i szövetség legszélső őrszemei becsülettel megálljuk helyünket és elvégezzük azt a feladatot, amelyet a szks.ség általános érdekei és itteni különleges viszonyaink reánk hárítanak.

Mindezekről t. szeretettel értesítünk és arra kérünk, támogassatok bennünket t.i jóakarattal és terjesszétek föl ezen táblánkat a csatolt mellékletekkel együtt pártolólag a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyhoz, ahol alakulásunk tudomásul vételét és köri rendtartásunk jóváhagyását kérjük és körünket a Nagypáholy védelmébe ajánljuk.

Mellékeljük A. alatt a VII. alaptörvény 2.§.b. pontjában említett jegyzéknek megfelelő jegyzéket két példányban, B. alatt az alakuló gyűlésnek az elnök és titkár hitelesítette jegyzőkönyvét és C. alatt a köri rendtartást három példányban.

Székeljudvarhely. 1913. november 24.

Testvéri szeretetteljes üdvözléssel:

Dr. PÁL Ernő, DÉKÁN Samu, BÍRÓ István, LENGYEL József, Dr. VÁRÓ Géza, BECSEK Aladár, Dr. PAÁL Árpád, BAKÓCZI Károly, TOMPA László, dr. SZŐLLŐSI Ödön.”

2.

A következő irat 1914-ből keltezett. Kézírásos lapjai az alakuló gyűlésről készült jegyzőkönyv kivonatát őrizték meg. Szövege a következő:¹¹

„Jegyzőkönyvi kivonat

a Székeljudvarhely keletén működő „DARWIN” szks.. kömek 1913. November 24-én tartott alakuló gyűléséből. Jelen vannak dr. PÁL Ernő elnöktv.,¹² BECSEK Aladár, BÍRÓ István, DÉKÁN Samu, dr. LENGYEL József, dr. SZŐLLŐSI Ödön, PAÁL Árpád, TOMPA László, dr. VÁRÓ Géza és BAKÓCZI Károly testvérek.

Elnöktv.. fölhívja a testvéreket, hogy a Székeljudvarhely keletén munkálkodó „DARWIN” szks.. kör véglegesen alakítsák meg. A szimbólikus nagypáholy folyó évi április 29ikén kelt első táblánkat azzal a döntéssel küldte vissza, hogy kör alakítását nem engedélyezi, mert kevés a testvérek száma és egy része ezeknek is állami tisztviselő, azaz áthelyezhető. Elnöktv.. úgy hiszi, hogy ez az ellenvetés mostmár elcsúsz, mert a tagok száma 10-re szaporodott s köztük csak egy állami hivatalnok van (BÍRÓ István tv..). Tehát

időszertének látja, hogy az alakulás dolgát újra kezünkbe vegyük és evégből teljesítsük az Alkotmány VII. és IX. alaptörvényeiben előírt feltételeket. Ő már összeállította a megalakuláshoz szükséges táblát s az alapszabályok is készen vannak. Mivel néhány új tagja van a testvéri láncnak, felkéri BÍRÓ István tv..t, hogy az alapszabályokat, ill. a rendtartást olvassa föl, hogy aztán együttesen megtárgyalhassuk.

BÍRÓ István tv.. felolvassa a köri rendtartást, melyhez mindnyájan egyhangulag hozzájárulnak.

Dr. PÁL Ernő tv.. fölkéri ezután a tv..eket, hogy a kör tisztviselőit válasszák meg.

Elnöknek egyhangulag dr. PÁL Erő tv..t választják meg s az április 29-iki első alakuláskor választott tisztviselők is újra megválasztatnak, vagyis maradnak: titkár BAKÓCZI Károly, pénztáros DÉKÁN Samu és alamizsnás testvér BÍRÓ István.

Kmf.

Dr. PÁLL Ernő elnök

BAKÓCZ Károly titkár”

Az iraton más kézírásokkal olvashatók a következő bejegyzések:

„Indítványozom, hogy a szöv.tan.¹³ a székelyudvarhelyi DARWIN szk.. kört mondja ki megalakultnak, a köri rendtartást hagyja jóvá és fogadja védelmébe.¹⁴

Budapest 1914 jan.17.”

Dr. BÓKAY(?)

„A Szövetségtanács a főszonek h... javaslatát elfogadta.

1914 jan.17.

dr. BAKONYI¹⁵

h..nagymester”

„Kiadatik CSUKÁSSY Jenő főszonek tv..-nek szíves véleményezésre. A SZT. . ülése jan.17-én lesz.

Tv..i sz..üdv..

Bp. 1914 I.13.

BAKONYI

h.nagymester”

3.

A „DARWIN” szks. kör céges papírján olvasható a következő nyomtatott körlevél. Ezt valamennyi páholyhoz vagy legalábbis egyes páholyokhoz küldték, mert a levél-tárban található¹⁶ MADÁCH t..és t.. [jnak¹⁷ Budapest kel..” szól a címzés. A körlevél szövege a következő:

„Érd..Főm..T..!

Sz..Tt..!

A közelmúlt napokban szomorú események rázták meg lelkiünket. Nem messze tőlünk halálbüntetést

hajtottak végre és csaknem egyidőben ezzel a mi keletünkön is halálos ítéletet mondott ki az esküdtbíróság.

Nem ismertjük, nem kritizáljuk az esetet. Büntetőtörvénykönyvünkben benne van a halálbüntetés, a bíróság alkalmazhatja, ha úgy látja, hogy megvannak a föltételei. De a hivatalos gyilkolás arra indít bennünket, hogy fölemeljük szavunkat a halálbüntetés barbár és undorító intézménye ellen és munkára szólítsuk testvéreinket e büntetési mód eltörlése és mással való helyettesítése céljából.

Mindenütt vannak testvéreink, nem hiányoznak a törvényelőkészítés és a törvényhozás műhelyeiből sem, tehát bízást hihetjük, hogy együttes és céltudatos munkánk nem lesz eredménytelen.

Másfél évszázad óta írnak és beszélnek már a halálbüntetés eltörléséről. Ez idő alatt annyi és oly nyomós érvet hoztak fel e büntetés tarthatatlansága mellett, annyira bebizonyították annak igazságtalanságát, embertelenségét és a modern civilizációval való összeférhetetlenségét, hogy a kérdést a megvalósításra éretlennek nem lehet tekinteni. A társadalom is több mint egy évszázad óta abban a meggyőződésben nevelkedik, hogy a halálbüntetés a vérengző barbár idők maradványa, azoké az időké, mikor a „szemet szemért, fogat fogért” elve uralkodott és azoké az időké, mikor az államhatalom tulajdonképpen egyes zsarnokok túltengő hatalma volt, akik azt gondolták, hogy hatalmukat legjobban és legbiztosabban a megfélemlítéssel tarthatják fenn és e célra a halálbüntetést kitűnő eszköznek tekintették. Ma már a társadalom nagy részének – mondhatnók – természetévé váltott az emberi jogok tisztelete és a modern, humánus gondolkodástól elválaszthatatlan az a mélységes meggyőződés, hogy az ember élete, – még a legelvetemültebb gonosztevő is – szent és sérthetetlen, s ha az államhatalomnak joga van is a jogrend ellen törő cselekményeket megfelelő megtorlással, büntetéssel sújtani, semmi esetre sincs joga elvenni azt az életet, a melyet nem adott és vissza sem adhat.

A külföldi példák – hiszen annyira szeretünk ilyeneket utánozni – egytől egyig azt tanítják, hogy az abolitio sehol sem járt különös rázkódtatással és a halállal büntetett cselekmények nem szaporodtak el a halálbüntetés megszüntével. Hiszen a kriminalitás tulajdonképpen társadalmi jelenség, melynek mélyreható szociális okai vannak. A míg ezek az okok meglesznek, meglesznek következményeik, a büntettek is, akármi-lyen drákói szigorúsággal üldözzük is azokat. A míg szegénység lesz, a míg az alkoholizmus és a különféle betegségek pusztítanak, a míg az államnak becsebb a korcsmák jövedelme, mint a bennök és általuk testi és lelki romlásba, vagyoni pusztulásba döntött emberek

ezreinek és azok ártatlan utódainak érdeke, addig burjánozni fognak a bűnök, még ha minden ember mellé egy-egy hóhért állítunk is.

Nem abban van a hiba, hogy a társadalom nem érett a nagyszerű reformra. Az elég erős lesz a bűncselekményektől való tartózkodásra halálbüntetés nélkül is, ha megfelelő társadalmi intézményekkel igyekszünk betönni a bűnök forrásait.

Erre a célra kiválóan alkalmasok lesznek azok a reformok, melyek a gyermekek és fiatalokúak védelmére, a föltételes elítélésre vonatkoznak, de mindezek semmit sem érő félreendszabályok maradnak, ha megmarad büntetőtörvényünkben az emberiség szégyenfolója, a halálbüntetés.

Talán nincs előkészítve a kérdés? De hiszen készülünk már rá régóta! Egy ízben, 1843-ban, már annyira mentünk, hogy meg is akartuk valósítani. Csak az a kár, hogy mint sok másban, úgy ebben a kérdésben is megmaradtunk a pusztja jó szándék mellett. Ez pedig sokkal rosszabb, mint ha a reformot idő előtt létesítettük volna.

Most folynak a büntető törvényünk reformjára vonatkozó előmunkálatok, melyek át fogják alakítani egész büntetési rendszerünket és megvalósítani igyekeznek mindazt, amit a büntetőjogtudomány CSEMEGI t.ünk óta jónak és hasznosnak bizonyított be.

Itt van az ideje, hogy a magyar szabadkőművesség, mely nem riad vissza a legnehezebb társadalmi kérdések megoldásától sem, minden erejét és befolyását latbavesse és a halálbüntetés eltörlésének kivívásával egy nagy lépéssel haladjon előre az eszményeink megvalósításához vezető úton.

A büntetőtörvénykönyv reformja csak akkor lesz jó, csak akkor fog megfelelni a szks..elveknek is, ha nem fogja elélteleníteni a művelt ember jogéretével és ízlésével meg nem férő halálbüntetés.

Arra kérünk tehát benneteket k.t., hogy vegyék kalapács alá¹⁸ ezt a táblánkat, járuljatok hozzá a magatok részéről is és akik olyan helyzetben vagytok, hogy mint törvényhozók vagy mint a törvény előkészítésére egyébként hivatott tényezők befolyást gyakorolhatok a készülő törvényjavaslatra, gyakoroljátok ezt olyan irányban, hogy a halálbüntetés kitöröltessék törvénytarunkból.

T..sz..ü...az e..sz..sz..¹⁹

Dr. PÁL Ernő elnök

Dr. BAKÓCZ Károly titkár.”

4.

A következő levél a nagymesternek, vagyis dr. BÓKAY Árpádnak szól. 1914. Szeptember 23-án leírják benne a kör választott vezetői, hogy milyen tevékenységet folytattak ebben a háborús esztendőben.²⁰

„DARWIN szks.kör

Székelyudvarhely, 1914. Szept. 23.

HATALMAS NAGYMESTER TESTVÉR!
SZERETETT TESTVÉREK!

A mostani megnehezült időket megérezte a mi kicsiny körünk is: hadba vonult a testvérek fele, köztük szerett elnökünk is.

Akik itthon maradtunk, nem fejtettünk ki testületileg egységes akciót – ez igaz, de részt vettünk és veszünk egyenkint, testvérek és nővérek,²¹ minden segítő munkában. A kör maga, elnöktestvérünk meghagyásából, az összes köri tagdíjul és özvegyperselybe begyűlt vagyonát a harcban elesettek özvegyeinek és árváinak segélyezésre fogja fordítani.

A hadbavonulók számára induláskor cigarettákat, karmantyúkat, hősipkákat osztanak ki. Más részét az összehalmozódó kézimunkáknak egy másik csoport nővér közvetlenül a hadvezetőséghez küldi, mert véleményük szerint onnat ugyanis mindenkinek jut.

A sebesülteket ápolják, fehérműt és ételt minden nővér adott és ad a helyi sebesültek kórházának, a Vörös Kereszt Egylet fiókja nevére.

Az itthonmaradottak segítésében is résztvettek nővéreink a segélyre szorult családtagok összeírásában s a Segítő Egyesület jegyzője és mindenese, a vármegyei főjegyző, szintén testvérünk.

Egyenkint, a nevek elhallgatásával, ilyen tényeket említhetünk fel: Az elnökünk feleségének biztosították a városi tanácsban levő testvérek az ura tiszti ügyészi fizetésének teljes kiadását, hisz ügyvédembernek most úgyszincs keresete és nővérünk 5 gyermekkel maradt itthon.

– Egy sajtótulajdonos és lapszerkesztő testvérünk fizeti az összes, katonának bevonult alkalmazottai bérét is, hogy az itthonmaradottak szükségét ne lássanak. Ugyanő a gyűjtője az aranyat vasértmozgalomnak. Felesége a sebesültek kór-házában ápolónő. – Egy nővérünk, a helybeli polgári leányiskola igazgatója, a Vörös Kereszt fehérmű-osztályának rendelkezésére bocsátotta a varrótanfolyam helyiségeit és gépeit. A polgári iskolában az alsóbb osztályosok karmantyúkat, a nagyobb növen-dékek hősipkákat kötnek. Minden elvonuló marschba-tallion számára cigarettákat osztanak ki az intézet tanárnői: a szükséglet felét a helybeli Jótékony Nőegyesület fedezte. Persze, újabban szederlevelet is szednek. – Van azonban egy nővérünk, egyik csatába ment testvérünk huga, aki a jótékonykodásban az önfeláldozásig megy. Állandóan kötőke van nála, külön napszámos aszszonyokkal varrat, a Vörös Kereszt-kór-ház étel-adományait ő veszi át és ő intézi. Adomá-nyainak száma és értéke az egész városon a legna-gyobb. Apja, szeszgyáros és nagybér-

lő, szintén az összes alkalmazottait, ill. azok itthonmaradt családját fizeti. – Egy testvér titkára, egy másik gondnoka a Vörös Kereszt Egylet iteni fiókjának. – A többiek a háborúban vannak.

Ezt bizonyosan másutt is, testvérek és nem-testvérek, egyformán megteszik, és ezzel mindnyájan csak kötelességet teljesítünk a haza iránt. Az érintkezés különben állandó a testvérek között és ha szükségét látjuk, testületileg is mindent el fogunk követni. Tevékenységünket a helybeliek javára fordítjuk, mert vidékünk szegény székely vidék és a háborús időket épűgy érzi, mint bármely más vidéke a országnak.

Ha a szabadkőművesség egyeteme úgy kívánná, mindenkor készek vagyunk

a segítségnyújtáson kívül más, igazabban szks. Munkát is kifejezni. Eziránt várjuk szeretett NAGYMASTER TESTVÉRÜNK intő szövegát.

T..sz..az e..sz..j..és sz..

BAKÓCZI Károly koll. Tanár

A DARWIN szks..kőr titkára”

5.

A levéltár őrzi a páholy évente szokásos titkári jelentéseit, amelyeket a nagypáholy részére szoktak elküldeni. AZ 1913–1914-es évről a következőket jelentette a titkár²²:

„TITKÁRI JELENTÉS

a székelyudvarhelyi DARWIN szks. KÖR 1913–14. évi munkájáról

A mostani világháború, a nagy népek erőpróbája – melyben nemzetek vesznek és nemzetek lesznek – nagyon alkalmas arra, hogy magunkba szállva megvizsgáljuk, hogy mit tettünk e másfél esztendő alatt, amennyire körünk visszatekinthet, olyat, ami ha nem is nagyságával, de a benne rejlő jó szándék tisztaságával sub specie aeternitatis kiállja a bírálatot és emlékezetes marad.

Megalakulásunk elnök tv.ünk buzgalmának köszönhető, az ő kitarása és lelkesedése gyűjtötte össze a szeretet és haladás jegyében kicsi csapatunkat. Az anyapáholyunkba utazás nehézségeire ő szánta rá többnyire magát, hogy bennünket adeptusokat²³ a királyi művészet titkaiba való beavatásunkon elkísérjen és támogasson. A csakhamar 10 tagot számláló gyülekezet még az első év folyamán elvesztette egyik tv.ünket, BÍRÓ István reáliskolai tanárt, kit hivatása Brassóba, anyapáholyunk székhelyére szólított el. Benne buzgó és kifelé is tevékeny hívet vesztettünk. Most a harctéren huszárfőhadnagyként harcol az elkövetkezendő békés munka sikeréért. A csatatérré szólította hazánk védelme elnökünket, dr. PÁL Ernőt

is, ki öt hónapi távollét és négyhónapi tűzvonalharcok után most csak ideiglenes pihenőre tért közénk vissza. Csatában volt és csatába megy vissza egy másik tv.ünk, dr. SZŐLLŐSI Ödön, ki most ideiglenesen újoncok kiképzésével van megbízva. A harcoló haza iránt róttá le kötelességét dr. LENGYEL József megyei főorvos tv., ki Brassóban három hónapon keresztül teljesített kórházi szolgálatot. Ugyancsak a hon védelme hívta el körünkből dr. VÁRÓ Géza ügyvéd tv.ünket, kit szintén csapatkiképzésre osztottak be. Holnapután pedig dr. NAGY Elek ügyvéd tv.ünk is bevonul a hazánkat védelmezők seregébe.

A tőlünk megvált vagy ideiglenesen elszakadt tv.ek mellett új keresőkül jelentkeztek és érdemeknek találtak ÜRMÖSI József homoródszentpáli unitárius lelkész és BALÁZS Sándor helybeli reálisk. tanár, az vallásszociológiai essayk, ez pálya nyertes és színvonalú sikereket aratott drámák szerzője. Hogy még mindig nem üdvözölhetjük őket körünkben, anyapáholyunk késedelmén múlik, melyért bizonyosan a nehéz háborús idők a felelősek.

A múlt 1913–14. Év telén körünk kifelé is megvetette egy későbbi, szélesebb körű munkásság alapját. BÍRÓ István, aki az évek óta fennálló és virágzó iparoskörü szabad líceum vezetője volt, biztosította befolyásunkat az előadások szellemére. Mint előadó is részt vett benne dr. PÁL Ernő elnök tv.ünk, ki a polgári jogokról és kötelességekről tartott ismertető beszédet. Ezenkívül munkásgimnáziumot szervezett a kör és megalakította a főispán elnöklete és elnöksége mellett a városi munkásgimnáziumi bizottságot. Résztint az Iparos Önképzőkör, résztint a város támogatásával, kik időről-időre egy-egy termet engedtek át, résztint az Udvarhelymegyei Népművelési Egylet pártolásával, ki borszeszes vetítógépét bocsátotta rendelkezésünkre, főképp azonban körünk egyes tagjainak áldozatkész-ségével, honnan a kiadásokat fedeztük, próbáltuk ipa-ros osztályunk közönyét megtörni és jó jövővel biztatott bennünket az, hogy ha nem is vezetett fáradozásunk teljes eredményre, ennek oka nem a buzgóság hiánya, talán nem is a közönségünk részvétlensége volt, hanem a külső körülmények mostohaasága: az elhelyezéssel és a képzettséssel járó bajok voltak.

1914. májusában nővérmunkát is rendezett a kör. Elnök tv.ünk megnyitója után TOMPA Lászlóné nővér játszott zongorán CHOPIN egyik zeneművét, aztán dr. PÁL Ernőné szavalta LENKEI Henrik DARWIN felesége c. versét, aztán BAKÓCZI Károlyné olvasott fel a feminizmusról és végül dr. NAGY Elek szavalta el lánccbeszédül LENKEY Henrik Kőművesek c. versét. A nővérmunka a nővérek közti barátságot kívánta mentül bensőbbé tenni.

Szorosabban szabadkőműves munkásságot is fejtett ki körünk. A kör kebelében tartott oktató felolvasást elnöktv. A Szks.ség múltjáról és jelenéről s a SZks. kötelességekről. Titkár tv. Felolvasta dr. Willem SMITT volt lipcsei főmesternek Die Freimaurerei c. könyvéből egy fejezet fordítását: A szks.ség céljáról és lényegéről. Szóba kerül dr. PAÁL Árpád tv. Indítványára a magunk ill. egymás művelésének kérdése is. Megvitatja a kör az alkoholizmus kérdését, a közigazgatás államosítását s különösen élénk vita fejlődik a nemzetiségi kérdés körül. Ebben a kérdésben elnöktv. A kolozsvári Unio páholy közös munkáján is felszólal és a következő gyűlésen beszámol a kolozsvári vita részleteiről. Ő az, aki képvisel bennünket a dévai Hunyad páholy megvilágításán is, aki beszámol pesti útjának szks. impresszi-óival és így fenntartja a többi szks. testülettel a közvetlen érintkezést. És végre az ő javaslatára indított akciót körünk a halálbüntetés eltörlésére és küldötte szét az elnöktv.ünk tolalából származó és a BECSEK Aladár tv.ünk jóvoltából 120 példányban kinyomatott felhívást az összes magyar páholyokhoz és körökhöz.

A jótékonyaságot, ezt az emberszeretetből fakadó szks. erényt anyagi eszközeink szűkösségéhez mérten csak csekély mértékben gyakorolhattuk. A munkásgimnázium céljaira fordítottunk nagyobb összeget (mintegy 120 K-t): és a vidékünket már két évben egymásután meglátogató árvíz károsultjainak segélyezésére adtuk 50 K-t dr. PAÁL Árpád tv.ünk kezébe, ki a mozgalmat megszervezte vezette.

Égészen megváltoztak az idők az új szks. esztendőben, mely háborúval köszöntött reánk. Nemcsak pénzzel, de vérel kell áldozni a hazáért s még a legkevesebb, ha az értünk itthonmaradtakért vérükkel áldozók javára fölösleges filléreinket odaadjuk. Az első megdöbbenés pillanatában, elnökünk távolléte alatt nem is jutott eszünkbe mint testület egységes akciót fejteni ki, de mint ember mindannyian igyekeztünk teljesíteni a közös kötelesség ránk háruló parányát. BECSEK Aladár laptulajdonos tv. a szerkesztőségben sokféle gyűjtésnek állott az élére, mint pl. az Aranyat-vasért mozgalomnak, a katonáink téli holmijára induló gyűjtésnek és az Udvarhelyi Híradó nevében ment el a 82-es katonák számára gyűjtött gazdag ajándék karácsonyra. Dr. NAGY Elek tv. És a titkár tv. A Vörös Kereszt udvarhelyi fiókjánál kaptak titkári és gondnoki tiszteletet. – Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül azt a munkásságot, melyet nővéreink kifejtettek, mint ápolónő vagy mint jótékonyasági mozgalmak vezetői ill. munkásai.

A kör áldozatkészsége a lehetőség határáig ment: legutolsó gyűjtésünkig, az utolsó fillérünkig mindent odaadtunk, 150 K-t jegyzett a kör a nemzeti hadi kölcsönre (a kör tagjai összesen 19400K-t), 40 K-t adott a velünk és értünk is küzdő törökök egészségügyi

intézményének, a Vörös Félholdnak és a megmaradt összeget, mintegy 70 K-t, a harcban elesettek özvegyeinek és árváinak javára határozta el fordítani.

Természetes, hogy a háború izgalmi és bizonytalansága miatt a kör békés munkálkodása szűkebb keretekbe szorult, mint ahogy a múlt évi kezdeményezés után remélni lehetett. A munkásgimnázium megalakítását nem tartotta a kör időszerűnek, hiszen a tavaalyi közönségünk nagy része, sőt a tavaalyi előadók egy része is a harctéren van. Az iparos szabad líceum vezetésére azonban dr. PAÁL Árpád tv., aki a BÍRÓ István tv.-ünk örökébe lépett, továbbra is biztosítja a felvilágosodás szellemének befolyását.

A szorosan szks. alkotások istápolásában is igyekezett körünk megtenni, ami tőle telt. A Budapesti Főiskolai Diáktothon Egyesület tagjai sorába 100 K tagsági díjjal, ill. évi 5 K kamatfizetés kötelezettségével belépett a kör, dr. LENGYEL József, DÉKAN Samu, dr. PAÁL Árpád, dr. SZŐLLŐSI Ödön és dr. PÁL Ernő tv.ek. A DARWIN ifj. folyóiratot pedig járattuk.

A háború s ami velejár: látóköriünk kiszélesedése s az eddig lappangó bajoknak kiütökzése sok, sajnos keserű tapasztalásra meg fog bennünket tanítani ugyanakkor, mikor nemzetünk katonai és politikai érényei bámulattal töltenek el. Egy jobb jövő reményében, egy nagyobb arányú és intenzívebb, magunkra és az egész nemzetre kiható békés munkásság reményében adunk most számot az emberszeretetnek arról az egykét napsugaráról, mely bennünket és rajtunk keresztül embertársainkat melegítette. Abban a reményben, hogy hibáink csak új ösztönzéstül fognak szolgálni a javulásra és javításra, hogy hiányaink csak új alkalmat fognak szolgáltatni elkövetkezendő békés, kitartó együttműködásunkra, kérjük ez útra a Világegyletem Nagy Építő Mesterének áldását és segítségét.

Székelyudvarhely, 1915. Február 3.
BAKÓCZI Károly titkár”

6.

Fennmaradt a levéltárban a kör 1916. évi titkári jelentése kézírással. Feltehető, hogy ekkor már az írógépeket be kellett szolgáltatni. A társaság életét, munkáját teljesen átrendezte a háború. Következzék a jelentés szövege:²⁴

„A székelyudvarhelyi DARWIN szks.. Kör 1915. évi titkári jelentése.

Újra eltelt egy év – és még mindig háború van. Ez az, amit már megszoktunk – hisz az idegek nem bírják a hosszas megfeszítést – és amit mégse bírunk megszokni. Ez látszik legjobban a mi szks.. esztendőnkön is.

Elnök tv.-ünk, dr. PÁL Ernő, rövid pihenő után Marosvásárhelyre, Kolozsvárra, Nagyszebenbe,

majd újra Kolozsvárra rendeltetett különféle helyi katonai szolgálattételre. Dr. SZŐLLŐSI Ödön tv.. tréning-szolgálatot teljesített s teljesít a balkáni hadszíntéren. Dr. VÁRÓ Géza tv. Csapatkiképzéshez van beosztva s még mindig Nagyszebenben tartózkodik. – Akik ide-haza vagyunk, jórészt szintén háborús szolgálatot teljesítünk, de ezekről majd a társadalmi működés keretében lesz szó.

Elvesztettük egyik tv..ünket: DÉKÁN Samut, akit hivatása Debrecenbe szólított el a ref. kollégium tanárául. Hű és buzgó tagja volt egyesületünknek, kötelességeiben pontos, áldozatosakra kész. Benne a Kör pénztárosát is vesztette, aki az első idők nehézségei közt két és fél éven keresztül vezette mintaszerűen a Kör pénzügyeit. – Nyertünk egy új tv..t BALÁZS Sándor reálisk. tanár, ismert nevű színműíró személyében, aki-től még széleskörű és áldásos szabadkőműves mun-kásságot is remélünk.

Elnök tv.ünk távollétében dr. PAÁL Árpád vezette nagy tapintattal a kör gyűléseit. Gazdag és lelkes eszmevilágának sok ösztönzést, sok felemelő estét köszönhet a kör. E gyűlések eszmei része természetesen a háború jegyében folyt le.

A megvitatásra került eszméket a háború adta. Ilyenek voltak? A jövő feladatainak megbeszélése, a militarizmus kérdése, a háború okozta bajok enyhítése, a rokkantak ellátása, a hazáért elesett hősök özvegyeinek és árváinak gondja s általában a háborús jótékonyosság. Dr. PAÁL Árpád és TOMPA László tv.ek adtak ezek között nagyobb szabású, mélyen járó tanulmányokat.

Jótékonyaságra anyagi erőnkből kevés tellett, de amit lehetett, megtettünk. Kőműves-falvára²⁶ adtunk 40 K-t, járattuk a DARWIN folyóiratot (10 K) és tagjai vagyunk a Főiskolai Diákothonnak (évi 5 K). A DARWIN Kör vagyona 1916. Febr.7-én 173 K 05 f (150 K hadikölcsön, kötvény), az Özvegyperselyé 26 K 55 fr.

A II. és III. hadikölcsönből a Kör maga nem jegyezhetett. A Kör tagjai összesen 25.550 K-t jegyeztek. A tavalyi jegyzéssel, a körét is beleszámítva, összesen 48950 K.

Jóval nagyobb az a tevékenysége a testvéreknek és nővéreknek, amit a szabadkőművesség keretein kívül fejtek ki. PAÁL Árpád tv.. vállain nyugszik a megyei közéletmezés gondja, egy kétmillió tőkényi hitellel megindult vállalkozás a mi terményekben szegény megyénk lakosságának élelmiszerral való ellátására. Ő vezette az idén is az iparoskörü Szabad Lyceum előadásait. – BECSEK Aladár tv.. az Udvarhelyi Híradó szerkesztője több jótékonyasági mozgalomnak áll az élén. Az „Aranyat-vasért” gyűjtés eredménye K 6235, katonák karácsonyi ajándékára K 2640 vak katonák részére K 2640, helybeli Vörös Keresztnek K 1826.62, melyek különböző hadijótékonyasági célokra,

bolgár Vörös Keresztnek K 43, török Vörös Félholdnak K 269, katonák árváinak K 319.32, rokkant katonák részére K146, kárpáti falvak felépítésére K63, meleg ruhára K 406, katonák műszerei, hadifoglyok részére stb. 480. Összesen 15067 K 941 gyűjtöttek. A helybeli Vörös Kereszt-egylet is testvéreink vezetése alatt áll, titkára NAGY Elek, gondnoka BAKÓCZI Károly.

Talán még szélesebb körű tevékenységet fejtek ki a nővérek. BECSEK Aladárné, mint a Nőegylet elnöke és az állami árvák felügyelője buzgólkodik fáradhatatlanul. A Nőegylet jótékony célra, kiosztott segélyeinek összege az 1915. Évből

2898 K.-ÜRMOESI Józsefné és BAKÓCZI Károlyné – egy a központból kiküldött tagtárs Mellerné Miskolczi Eugénia közreműködésével – nagy érdeklődés mellett, magas színvonalon tartott propaganda előadást rendeztek a feminizmusnak, melynek bruttó jövedelme, csupán a fentartott helyek árából 25[] K volt. E gyűlésen Ürmösi József tv.. is felszólalt s a krisztusi kereszténységgel hozta kapcsolatba ezt a modern szociális mozgalmat. Ugyancsak ő és lelkes felesége kísérte el a megyében faluzó körútján a pesti szónokot. – SZŐLLŐSI Irén saját jószántából vállalkozott a Vörös Kereszt és a Hadi Foglyok tudakozó irodája fiókjaként egy helybeli iroda nyitására és fentartására. Amilyen szükséglet pótló ez a foglyokkal való levelezés idegen nyelve miatt, ép oly áldásos is. – BAKÓCZINé intézte a hadba induló marsok cigarettával való aján-dékozását. A hosszas háború alatt lankadó közjótékonyaság mellett az eddig elindult 18 menetzászlój ellátása egyre nagyobb gondot okoz és idáig (80 K-jával számítva átlag) 1440 K értéket tesz ki. – Meleg holmik kötését és készítését különösen BECSEKné a Nőegylet és BAKÓCZINé a Polg. Leányiskola élén vezetik és szorgalmazzák nagyobb eredménnyel.

Visszatekintve az új év határmegegyéről az el-múlt év munkáságára, a magunkbaszállás ez órájában, a lelkiismeretük előtt meg kell vallanunk, hogy mint Kör nem fejtettük ki elég intenzív munkát. Két ment-ségünk lehet: 1. hogy a háború szétszórta bennünket s az itthonmaradottaknak is megszorította a munkáját és megnehezítette a megélhetést, és hogy 2. Künn a társadalomban kötény nélkül mindannyian szks.. mun-kásságot is fejtettünk ki. Ezenkívül tudatában vagyunk annak is, hogy igazi munkásságunkat majd e háború után fejthetjük ki, a háború után, melyben minket már nem győzhetnek le és mely a magyarság fejlődésére, erői kibontakozására új, küzdelmes, de messzevivő utakat nyit. Azt hiszem, mindnyájunk nevében mondom, hogy e feladatoknak nemcsak tudatában vagyunk, ha-nem merjük is vállalni.

Székelyudvarhely, 1916. Febr. 7.
BAKÓCZI Károly titkár”

7.

Az 1916-os évről titkári jelentés helyett Dr. PÁL Ernő magánlevélpapírján gépirat olvasható a levéltári iratok között. Jellemző az írójára, hogy a román betörés szörnyűségeinek ecsetelése helyett a segítség módozatairól, a szükségleteiről ír:²⁷

„Dr. PÁL Ernő ügyvéd
Székelyudvarhely város tisztí ügyésze
SZÉKELYUDVARHELY

Székelyudvarhely, 1917. November 17.

Kedves Nagymester Testvér!

A háborúsított magyarországi lakosság között a székely nép kétszeresen szenvedett, mert mialatt páratlan vitézségével jelentős tényezője volt ellenségeink legyőzésének, addig a harctéren küzdők otthonmaradott családtagjai, feleségei, gyermekei a múlt évben az ellenséges betörés minden borzalmát és nyomorúságát, a megszokott szerény otthonból való menekülés minden keserűségét kénytelenek voltak elszenvedni a velejáró vagyoni romlással együtt.

A vagyoni romlást majd csak kiheverik valahogy, hiszen a székely nép munkás, életrevaló, fog tudni segíteni magán.

Rendkívül nagy azonban a harctéren elesettek özvegyeinek és árvának száma is, akik nem igen várhatnak a háború okozta sebek természetes behegedésére. Ezeknek sürgős segítség kell.

Ezért Székelyudvarhely város közönsége, hogy valamivel hozzájáruljunk a nagy segítőakcióhoz, mely mindnyájunk kötelessége, még a nyár folyamán elhatároztuk, hogy egyrészt a székely vitézség és önfeláldozás szimbolizálására, másrészt az elesett 82. Gyalogezredbeli katonák özvegyeinek és árváinak fölsegítésére a város egyik terén faszobrot állított fel s azt más hasonló alkotások mintájára, a társadalom áldozatkészségét véve igénybe, vas pikkelyekkel borítja be.

A szobor – túlnyomó részben Székelyudvarhely város áldozatkészségéből már fel van állítva, és ünnepélyes leleplezése folyó évi december 8.-ra van kitűzve. Addig még jelentékeny összeget lehetne összegyűjteni, ha a társadalom megfelelő mértékben hozzájárulna áldozatkészségével.

Én úgy gondoltam, hogy a magyar szabaddóművesség is adhatna egy pár téglát²⁸ a jelzett nemes célra, mint ahogy annak idején nem sajnálta az áldozatot a felsőmagyarországi feldúlt községek népétől.

Ezért azzal a kéréssel fordulunk hozzátok, kedves Nagymester Testvér, légy szíves a székely özvegyek és árvák érdekében a páholyokban egy kis hangulatot kelteni, hogy ne tagadják meg ettől az életrevaló és

értékes, de oly sokat szenvedett néptől segítségüket.

A befolyó pénzeket Székelyudvarhely város pénztára kezeli, de szükség esetén én is szívesen közvetítem az adományokat rendelkezésük helyére.

Testvéri szeretettel és igaz nagybecsülés-sel híved

Dr. PÁL Ernő”

Ez a most utóbb idézett irat a pecsét szerint csak 1917. november 21-én érkezett meg a Nagypáholyhoz. Több írást nem találtam a levéltár anyagában a „DARWIN” körtől.

Jegyzet

1. Országos Levéltár (A továbbiakban OL) P 1083 148. Cs. LXXVIII. 13–14. Lap és háta.
2. A szabaddóművesek között szokásos belső használatú megszólítások: „Hatalmas Nagymester testvér (rövidítve: Hat.. nmstr.. tv..) és „Érdemes Főmester testvér”(rövidítve: „Érd..fmstr..tv..”)
3. Kel.. belső használatú szabaddóművesi elnevezés a „Keletén” rövidítése. Azt a helyet jelenti, ahol a szabaddóművesek az összejöveteleiket tartják.
4. „Királyi művészt” a szabaddóművesség képletes megjelölése.
5. Szksi: a szabaddóművesi kifejezés belső használatra a ttv..
6. A szabaddóművesek felvételükkor fogadalmat tesznek arra, hogy komoly ok nélkül nem hiányoznak majd az összejövetelekről.
7. A szabaddóművesi páholyt ezzel a jellel szokták belső használatra jelölni.
8. A szabaddóművesek egymást „testvér”-nek szólítják. Ennek többes számú, rövidített alakja belső használatra a ttv..
9. „Kelet” a szabaddóművesi összejöveteleti hely, annak az a része, amelyen a páholy választott vezetői foglalnak helyet.
10. Belső használatra „táblának” nevezik a szabaddóművesek a szabaddóművesi hivatalos iratokat, leveleket. Ezzel is a középkori építőcéhekre kívánnak emlékezni.
11. OL P 1083 148. Cs. 12. Lap és háta.
12. A szabaddóművesi kör élén a választott „elnök” áll.
13. A szabaddóművesség legfelsőbb szerve, amelyben minden páholy képviselteti magát választott szövetségtanácsosával, és jelen van benne az egész ország szabaddóművességének választott vezetősége, valamint a főmesterek. Belső használatú rövidítése: SZ..T.. vagy Szöv..tan..
14. Új szabaddóműves páholyt vagy kört csakis már működő nagypáholy jóváhagyásával lehet alapítani szabályosan. Ilyenkor belső használatú kifejezéssel „védelmébe veszi” a nagypáholy az új szervezetet. Gyakorlatilag valóban támogatja tanácsaival, nem egyszer még anyagiakban is.
15. Dr. BAKONYI Miksa volt a Nagypáholy főtitkára. Az igen radikális irányzatú „Dél” című belső terjesztésű szabaddóművesi lapot ő szerkesztette.
16. OL P 1083 148. Cs. CXXVIII. 148. cs. 48. Lap és háta.
17. T..és T.. belső használatú rövidítés a „Törvényes és tökéletes” páholyra. Ez a kifejezés arra utal, hogy a páholyt szabályszerűen alapították meg.
18. Az összejövetelt vezető személy, rendszerint a páholy főmestere kalapácsot tart a kezében, és azzal a megfelelő szertartási helyeken kopog az asztalon. Ha valamit megvitatnak, ezt a kopogást többször alkalmazzák, ezért mondják képes kifejezéssel belső használatban, hogy „kalapács alá veszt”, rövidítve: klp.. alá veszt.
19. T..sz..ü. az e..sz..sz.. belső használatú rövidítés a „Testvéri szeretettel üdvözlő az előttünk szent számokban” kifejezésre.
20. OL P 1083 CXXVII. 38. t. 148. cs. 71–72. Lap.

21. Nővéreknek nevezik és szőlítják a szabadkőművesek feleségét, özvegy édesanyját, hajadon leányát.
 22. OL P 1083 CXXVII. 38. T. 148. cs. 34–36. Lap és háta.
 23. Adeptusok a felvételi szertartáson éppen átesők.
 24. OL P 1083 CXXVII. 38. T. 148. cs. 22–23. Lap és háta.
 25. Üresen hagyják a helyet, vélhetően azért, mert a megfelelő adat innen hiányzott, és később akarta beírni ide a szövegíró.
 26. Kőművesfalva néven a szabadkőművesek 1916-ban az oroszok által lerombolt Mezőlaborc néhány házát építették újra.
 27. OL P 1083 CXXVII. 38. T. 148. cs. 4. Lap és háta.
 28. A középkori építőcéhekre történő emlékezés során a nagyobb pénzt „téglának”, a kisebbeket „kavics”-nak nevezték.

Vázlatos irodalom

1. ABAFI Lajos (reprint 1993): **A szabadkőművesség története Magyarországon**, Akadémiai Kiadó, Bp.
2. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes (1992): **Szabadkőművesi páholyneveink 1991-ig**, ELTE, Bp.
3. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes (1994): **Szabadkőművesi páholynevsorok Kelet-Magyarországból**, Névtani Értesítő 16. 56–65. oldal, Bp.
4. BERÉNYI Zsuzsanna Ágnes (1995): **A kolozsvári „Unio” páholy és múzeumai. Tanulmányok a természettudományok a technika és az orvoslás történetéből**, 94–96. oldal.
5. H. BALÁZS Éva (1987): **Bécs és Pest-Buda a régi századvégén**, Magvető, Bp.
6. L. NAGY Zsuzsa (1977): **Szabadkőművesség a XX. században**, KOSSUTH, Bp.

(Ahol csak a családnevét kiemelt, ott a családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közölt szöveget, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Documente ale francmasonilor din Odorheiu Secuiesc, din 1913–1917

(Despre publicare)

Doamna dr. Zsuzsanna Ágnes BERÉNYI este în prezent singura cercetătoare a francmasoneriei maghiare din Transilvania. După publicația sa referitoare prealabilă, de data aceasta aduce contribuții acestui capitol al istoriei culturii din regiune printr-un material din Secuime. Cercul de francmasoni „DARWIN” din Odorheiu Secuiesc este se pare ultima grupare de francmasoni înființată înaintea primului război mondial în Transilvania, activitatea ei având conform cunoștințelor actuale o durată scurtă

(1913–1917). Raporturile cercului către loja clujană „Unio” s-au păstrat în Arhiva Națională Ungară (P 1083 148. Cs.). **(Red.)**

Letters of the Freemasons from Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) in the Period between 1913–1917.

(About the publication)

Dr. Zsuzsanna Ágnes BERÉNYI is presently involved with the research of the Hungarian freemasons in Transylvania. After her previous publication, this time she brings arguments to the history of culture at this chapter with a material from the Székelyföld. The „DARWIN” freemason cercle in Székelyudvarhely is likely to be the last Hungarian freemasonic group founded before the 1st World War in Tansylvania, and his activity, according to the recent information, had a quite short period (1913–1917). The reports of teh cercle towards the „Unio” lodge in Kolozsvár (Cluj) were preserved in the Hungarian National Archives.

Levelek és egyéb frott emlékek az első világháborúból

(A közlésről)

A válogatás alapjául szolgáló első világháborús naplók, visszaemlékezések és mindenekelőtt tábori postai lapok mintegy tíz százaléka tartalmazott közlésre érdemes információt – utóbbiaknak a tábori cenzúrán is át kellett csúszniuk. Több ezer tétel feldolgozása után a kiválogatott dokumentumanyag reprezentatív szövegtestté állt össze, alulnézetét kínálva a világháborúnak, bevonulásnak, tűzvonalnak, katonai kórháznak, végkifejletnek.

*

Előszó

II. Vilmos császár 1914 nyarán elhangzott bátorító szavai – „Mire a falevelek lehullanak, otthon lesztek szereteteitek körében, győztesen” – négy évig tartó, tetet-lelket meggyöttrő háborúba torkolltak, melynek folyását a frontokon sebesültek, rokkantak, hősi halottak, fogságba esők; az otthon maradtak körében özvegyek, árvák, felbomlott családok, egyéni tragédiák jelölték. A háborús évek történetét számos történész, hadászati szakértő megírta, elemezte; szubjektív megélését a magyar irodalom olyan értékei őrzik, mint ZALKA Máté Doberdo-ja, SOMOGYVÁRI Gyula trilógiája vagy GYÓNI Géza versei.

A világégés borzalmait átélő, az események sodrásában vergődő közkatonák, önkéntesek, tiszték még fellelhető levelezései, feljegyzései, naplói, visszaemlékezései szervesen egészítik ki és hozzák emberközelbe a haditudósítók jelentéseit, propagandisztikus fényképeit, a kormányok és hadvezetés nyilatkozatait, közleményeit. A háború főszereplője végül is a tömeg, mely annak csapásait elviselni kényszerült.

Jelen dolgozat a népi emlékezés¹ fennmaradt, sok esetben érzelmekkel átszőtt töredékeit sorakoztatja fel, melyek hol a félelem, a rettenet rémvilágát idézik, hol önáltató közömbösséggel altatják zilált lelkiállapotukat, vigasztalják az otthoniakat, hol pedig az élet nehézségein átségitő (sokszor akasztófa-) humorral átítatva próbálnak túllépni a pillanat gyötrelmein. Szerzői a brassói 24-es honvéd, valamint a császári és királyi 2. gyalogezredben szolgált háromszéki, de Erdély más tájairól is bevonult katonák². A szemelvények felidézik a bevonulás és frontra indulás mestersegesen felkorbácsolt lelkesedését, de a „mit hoz a holnap?” bizonytalanságának érzetét is; a galíciai, szerbiai, olaszországi csataterék viszonyait a vízzel telt lövészárkokkal, a tetves fedezékekkel; a hátszág feszültséget enyhítő, balsejtelmeket elűző kikapcsolódásait; a sebesült és hadikórházi életet, a halál napi vendégjárását; az otthonnal való leveles kapcsolattartást.

A válogatás alapjául szolgáló első világháborús naplók, visszaemlékezések és mindenekelőtt tábori postai lapok mintegy tíz százaléka tartalmazott közlésre érdemes információt – utóbbiaknak a tábori cenzúrán is át kellett csúszniuk. Több ezer tétel feldolgozása után a szelektált dokumentumanyag reprezentatív szövegtestté állt össze. Az eredeti dokumentumok részben a közlő magángyűjteményének részei, részben feldolgozásra békért, majd családi ereklyeként tulajdonosainak vissza is adott anyag (főleg naplók, visszaemlékezések), illetve közgyűjtemény, szervesen kiegészülve dokumentum-fényképanyaggal (főleg a HASZMANN-gyűjtemény esetében). Utóbbiból, a szövegeket is felhasználva, a Székely Nemzeti Múzeumban néhány éve sikeres időszaki kiállítás született, amelyet más testvérmúzeum is átkért bemutatni.

Már a közlés helye múzeumi évkönyv szerkesztésekor bukkant elő a múzeum irattárából az az adalék – CSUTAK Vilmosnak a közlés elé bocsátott levele –, amely más megvilágításba helyezi magát a közlés munkáját is.

A feldolgozott corpus jelentős része (mintegy 400 db. tábori postai lap) a sepsiszentgyörgyi Székely MIKÓ Kollégiumból került elő, amelynek CSUTAK Vilmos, akárcsak a múzeumnak, igazgatója volt. A most közreadott levélből kiderül, hogy,

*Muzeul Național Secuiesc, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-4000

miután 1916 elején a budapesti Székely Egyesület elhatározza egy, a világháborús székely részvételtől szóló könyv kiadását, a Székely Nemzeti Múzeum felajánlja közreműködését,³ és kéri, hogy a feldolgozás után a harctéri leveleket gyűjteményében helyezték el, hogy a történetírásra nézve el ne vesszenek. Ha a MIKÓ Kollégium-beli anyag az említettek kapcsán gyűlt be és őrződött meg, aminek elég nagy a valószínűsége, akkor a közlés tulajdonképpen az idén 125 éves Székely Nemzeti Múzeum egy nyolcvannégy éves tudományos programját teljesíti ki és valósítja meg.

(SzNM Irattára, 185/1916)

Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgy
185-1916. sz.

A Székely Egyesület
tekintetes titkári hivatalának
Budapest.

Székely Nemzeti Múzeumunk igazgató-választmánya örömmel értesült, hogy a Székely Egyesület ideai közgyűlésén „A székelyek a nagy háborúban” c. alatt egy nagyobb szabású könyv kiadását határozta el s e mű „Harctéri levelek” c. fejezetéhez harctéri leveleket gyűjt.

Mikor igazgató-választmányunk e közérdekű munkához támogatását szívesen felajánlja, egyuttal tisztelettel kéri az Egyesületet, hogy a gyűjtés úján beérkező leveleket és másolatokat felhasználásuk után megőrzés végett szíveskedjék a Székely Nemzeti Múzeumnak átengedni.

Remélünk kell ugyanis, hogy az értékes harctéri leveleknek oly tömege kerül kiválogatás alá, hogy azok teljes szövegű közlése lehetetlen lesz, de viszont nagy kár lenne történetírásunkra nézve, ha az összegyűjtött levelek ismét visszakerülnének tulajdonosaihoz, s utóbb esetleg elkallódnának.

Méltóztassék azért, ha javaslatunkat teljesíthetőnek találja, egy esetleges újabb felhívásban az iskolákkal és a közönséggel ezt a körülményt is közölni, mert valószínűnek tartjuk, hogy a közönség is szívesebben fogja átengedni leveleit, ha azok végleges sorsa és a Székely Nemzeti Múzeumban való biztos elhelyezése felől is tájékozva van.

Hazafias tisztelettel
a Székely Nemzeti Múzeum igazgató-választmánya nevében
Sepsiszentgyörgy, 1916. április 17-én

[a SzNM ovális bélyegzője]
[aláíratlan] elnök
CSUTAK Vilmos [aláírás] múzeumőr.

Bevonulás, átképzés

1914. júliusának első napjaiban az egymást követő hadüzenetek nyomán az ország városaiban, falvaiban megbolydult az élet. Emberek tolokodtak, vitakoztak a mozgósítást elrendelő falragaszok előtt, egyesek harsányan éljeneztek, hangzatos jelszavakat puffogtattak, a tereken katonazenekarok buzdítottak az igazságosnak vélt harcra, mások gondterhelt arccal sügtak össze, az otthonokban pedig sírva készítették a bevonulásra fiukat, férjüket az anyák, a feleségek.

A gyors átképzésre, vagy azonnali frontszolgálatra behívottak Brassó, Nagyszeben, Marosvásárhely kasszárnyáiból hazaküldött levelekben, fényképek hátoldalaira írt üzenetekben az első napok eseményeiről számolnak be. A közlegények apró öröme, ha ismerőssel, falubelivel kerülnek egy századba, az önkénteseket a helyezkedés, a választási lehetőségek foglalkoztatják, a tiszteket a kötelező bizakodás, magabiztosság jellemzi. Íme:

„Brassó, 1914. VIII. 2. ... Szerencsésen megérkeztem Brassóba du. Fél három óraker ... sírást hallottam eleget, de annyit amíg Brassóba értünk nem soha minden állomáson. Milyen kiáltozás és jayveszkelés volt az borzasztó, rengeteg sok nép vonult be...”

BÉRES Mihály tizedes, Gidófalva
„...szerencsésen megérkeztünk. Itt annyian vannak, hogy a városba sem férnek. A jelentkezést többször is megismételtem, de mindig elutasítottak, mivel nem győzik az elhelyezést. A hazai tarisnyából még tart, hát nem sietek...”

Brassó, 1914. jul. 27. NAGY Ferenc, Aranyospolyán

„...itt vagyunk mind és itt is hálunk, reggel jelentkezik az egész, mi pedig azt mondják, megyünk tovább...”

Brassó, 1914. aug. 2. TIMÁR József, Sepsiszentgyörgy

„1914. aug. 5. ...még itt vagyunk vásárhelyt, s nem tudjuk hova leszünk el, az árkosiak még mind együtt vannak, megkérlek szépen, hogy Zó tikára úgy ügyelj mint a két szemedre, és még a marhákra is és a kóst gazlására nagyon ügyeljetek... Egy házba vagyunk az árkosiak és a szalmába jól heverünk...”

Brassó, CSEREI Gyula, Árkos
„1914. aug. 7. Szeben ...már fel vagyunk öltözve és itt is fogok maradni, amíg a többit is felöltöztetjük.”

TIMÁR József, Sepsiszentgyörgy
„Kézdivásárhely. 1914. okt. 13. ... Már készülnek és készülünk mint a fecske madár, mert kiadtak a

gúnyoktatásért 13 koronát, adtak egy téli inget és egy gagyát, 1 pár kesztyűt meg egy pár téli kapcát és 5 korona pénzt és sebkötözőt is...

BOKOR Mihály, Árkos, II. Hadtápszászlóalj.”

„191a. okt.18. ...felöltöztettek s úgy bezártak a sok részleges ember miatt, hogy a kapun nem eresztenek ki senkit sem bé, az elmenésről nem lehet semmit hallani...”

BOKOR Mihály, Árkos

„...a tüzészertárba helyeztek el. A törzs-örmester úr enyedi, s azzal fogadott bennünket, hogy ti enyediék 6 hét múlva mind rangosak kell legyetek, mert ha nem, kitekerem a nyakatokat. Én ismerem jól, tán édesapám is, FURDÁN-nak hívják, román ember...”

Nagyszeben 1916. május 5. BOCSÁRDI László, Nagyenyed

„...hívtak engem jelentkezem az ezredirodán, nem tudtam elképzelni mit akarnak velem ott. Azt kérdezik mi a mesterségem, mondtam lakatos vagyok na ha igen menjek orvosi vizsgára el is mentem ott éppen úgy megvizsgáltak mint akkor mikor berukkoltam jónak találtak elküldtek a raktárba új ruhát faszolni s akkor mondták küldenek Budapestre fegyver mesteri tanfolyamra...”

Nagyszeben, 1916. jun. 12. BOCSÁRDI László, Nagyenyed

„...Sajnos, úgy hiszem, személyesen nem találkozhatunk, pedig ha tudtam volna, jobban elbúcsúztam volna...”

Vidombák, 1915. IX. 11.” VARGA Nándor Lajos, Sepsi

„Vidombák, 1915. XI. 25. A földig hajló gerinctördeléssel és megbánással esedezem kegyelméért, mit remélem, meg is ad, annál is inkább, mert a folytonos szeles hideg és havas idő folyton csak a meleg szobára engedi gondolni a naphosszat kinn ácsorgó katonát... Együttal „alázatosan jelentem”, hogy elő vagyok jegyezve a következő menetszázadba...”

VARGA Nándor, önkéntes szakaszvezető.”

„Brassó, 915. dec. 18. Most talán képes lesz elhinni, hogy a menetszázadban vagyok. Már vagy négy napja itt üldögélünk a menetben, ami csak a jövő hónapban lesz indolóban... Csak az a baj, hogy lucskos az idő és kevés a „minázi” (CSURAI cigány szerint – de szerintem is

VARGA Nándor Lajos, Sepsiszentgyörgy

„...aztán a tavaszon vagy nyáron mi is megyünk verekedni a puskatussal. Ma van a születésnapom, szeretném, ha meghíznák a fületem egy kicsit, hogy sokáig éljek...”

Marosvásárhely, 1914. X. 25. GÁBOS Dénes Sepsiszentgyörgy

„Még eddig minden karácsonyon otthon voltam, s most talán az utolsóra sem mehetek haza. Most adnak rekrutákat a kezemre kiképzésre, s azokkal

töltöm a karácsonyt. A télen valószínűleg nem visznek le a harctérre. A hosszú kardomat odaadnám fél napi szabadságért...”

Marosvásárhely, 1914. dec. 12. GÁBOS Dénes önkéntes

„...Aztán gondoljanak néha rám is... Olyan gyermek vagyok még úgy várom, mikor adják már a vakációt, s csak mikor megcsörren a kardom, jut eszembe, hogy katona vagyok...”

Marosvásárhely, GÁBOS Dénes, 1914. dec.18.

„1914. dec. 22. ...Beosztottak a 6-ik marskompániába, de azt hiszem, február előtt nem megyünk le semmiképp. Fehérneműm úgyszólván nincs, fogságba estek. Dohányom nem is volt. Kedvem néha volna, de nem zálogosíthatom el. Hazaszeretemen nem kap senki. Még egy házasság kihúzna a sárból, de inkább lemegyek Szerbiába komitácsira vadászni”

Marosvásárhely, GÁBOS Dénes

„...A tisztek kontingentálása már nem volt ilyen sikeres. Tömegesen jelentkeztek reumával, ischiáisszal, aranyérrel, nemi bajokkal, idegssokkal, de főleg undoritis és horror belli című betegségekkel...”

HAUSZKA Róbert, tartalékos főhadnagy, Arad.

„Nagyszeben, 1914. aug. 28. ...Nyugodtan mondhatnám, hogy örömmel, s a fegyveres erőnkbe vetett rendíthetetlen bizalommal készülök az utra, melynek esélyei s vége beláthatatlan, s melyről sokan, nagyon sokan nem térnek vissza soha. Én bízom abban, hogy azok imája, akik engem szeretnek, meghallgatásra talál, s viszontláthatjuk majd egymást... mi már annyira beleéltük magunkat a háborúba, hogy bármily bátrak is legyünk, egy ilyen ut előtt önkéntelenül is elfog egy-egy pillanatra az elmúlás gondolata. Nap-nap mellett olvassuk, hogy ezren és ezren esnek el, s mikor eszünkbe jut, hogy pár nap múlva talán fülünk mellett füttyölnek a golyók, akaratunk ellenére arcunkban érezzük egy-egy pillanatra az elmúlás szelét...”

ERŐS József, tartalékos hadnagy, Sepsiszentgyörgy

Írány: a harctér!

...és elindultak a szerelvények. Zöld ággal, virággal díszített katonavonatok repítették északnak és délnek a – hol bánatukban, hol lelkesedésükben éneklő, s néha ordításba fajulóan nótázó – katonákat. Lássuk, miként éltek át odüsszeiájuk kezdetét!

Néha még a bizonytalan, de vérszesen közeledő indulási napra várva, mások közvetlenül a bevonás előtt írnak szeretteiknek:

„...a kiszivárgó hírek szerint leghamarabb kedden indulhatunk s nem Oroszországba, hanem Szerbiába. Ennek egy cseppet sem örülök. Sokkal szívesebben mennék Oroszországba dacára annak,

hogy téli hadjáratban lenne részem. Ott legalább katonák ellen harcolnék, itt pedig nők és orvul támadó rablók ellen kellene küzdenünk...”

Szeben, 1914. aug. 29. ERŐS József, Sepsiszentgyörgy

„...még mindig itt vagyok, sokan már elmentek... mind Galíciába. Az a szerencsém, hogy a mindennapi kiadást megkeresem, mert másképp rossz volna, mert nem bírom a kosztot megenni, ami úgy is gyöngö, mert borzasztó sokan vagyunk...”

Szeben, 1914. aug. 17. TIMÁR József, szanitéc, Seps

„...most már borzasztó sokan mennek le a harctérre, majdnem minden nap viszik a csapatokat... nem valami kedvvel mennek, mert félnek a hidegtől, a nélkülözéstől. A golyótól nemigen fél senki, sőt.”

Kolozsvár, 1914. nov. 26. GÁBOS Dénes, vadászönkéntes, Seps

„...most, 1915. december hó 1-én este 11 órakor indulunk a bukovinai harctérre. Ki tudja, látjuk-e még valaha egymást...”

SZÉKELY Dezső hadapród, 2. honvéd gyalog-ezred

„...1914. aug. 30. ...Étkezés után felszerelünk. Többen félrevonulnak, tárcájukban búcsúként megindultsággal nézik az arcképeket. Nem tesz valami bátorító benyomást a lélekállapot eme megnyilvánulása...”

ERŐS József, tart. hadnagy Sepsiszentgyörgy

A katonák leveleiből ollózva kirajzolódnak a harctérig megtett út eseményei:

„...talán megsegít az Isten annak dacára, hogy első tűzbe megyek be... most tehozád szólok anyukám... ne feleddj el emlékezetemben megtartani, ha el találnék halni, talán megérdemlem, azt hiszem nem voltam olyan rossz tehozád és bocsáss meg minden rosszaságomért...”

A vonaton, 1914. aug. 12. BÉRES Mihály, Gidófalva

„...Kiskapusról küldöm ezt a pár sort... Borzasztó sokan utaznak, még mindig nem tudunk semmit. Kósa hírek szerint Galíciába megyünk...”

TIMÁR József, Sepsiszentgyörgy, 1914. aug. 22.

„Szatmárnémeti. 1914. VIII. 13. este fél nyolc...ép most vacsoráztam töltött paprikát és sört ittam rá és innen indulunk tovább Galícia felé...”

BÉRES Mihály, Gidófalva

„Máramarossziget, 1914. VIII. 14. reggel fél 5...itt reggelizni fogunk és most bejöttünk Lengyelországba és innen indulunk Galíciába... az ellenség nagyobb részét elverték úgy hallottam és a mi részünk-re átpártolt 4000 ember...”

BÉRES Mihály, Gidófalva

„...Itt vagyunk Királyházán nagyon vígan vagyunk a cigányok huzák, mi táncolunk, vasárnap van, az egész falu az állomáson még nem tudjuk hová megyünk. Szatmárnémetin volt a reggeli. Nagyváradon gyönyörűen fogadtak...”

1914. aug. 23. TIMÁR József, Seps

„...éppen az orosz határon vagyunk, egy óra múlva már bent leszünk Oroszországban. Itt nagyon finom népek vannak. Nagyon szívesen fogadtak mindenütt, nem tudom majd a muszkák hogyan fogadnak...”

Wichrau, 1914. aug. 25. TIMÁR József, Seps

„Stanislaw, Lengyelország. 1914. VIII. 15. Elérkeztünk rendeltetési helyünkre és jelenleg mostan itten leszünk... a népekkel beszélni nem tudunk mert ruszok...”

BÉRES Mihály, Gidófalva

„...mi most megyünk Lembergbe és mi ott nagyon sok muszkát fogunk megölni ha az Isten megsegít... 1915. VI. 26. kelt a vonaton.”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1915. VI. 28. kelt a vonaton...Mán két nap és két éjjel jöttünk és még nem értünk oda még csak itt vagyunk Sziléziába és még lebergig sokat kell menjünk egy kicsit meg kesztük uni... itt nagyon sok muszkát látunk hozák őket lebergből mán 12 vonatal találkozunk... nagyon sokat foktak el...”

BARABÁS Mózes, Árkos

Az ellenség közelében

A központi hatalmak kezdeti győzelmei, sikeres támadásai lelkesedéssel, bizalommal töltik el főként a tisztai állományt:

„1915. június 5. ...Csapataink egymást erő győzelmei nagy lelkesedést s harci kedvet keltek itt. Az olasz becstelenség pedig általános felháborodást s határtalan gyűlöletet támasztott. Égünk a vágtyól, hogy részt vehessünk Romulus hítszegő unokáinak megleckéztetésében.”

ERŐS József, Seps

„1915. aug. 29. ...Olyan jól állunk, hogy a háború elején álmodni sem mertünk volna ilyen helyzetről. Most láthatja minden, hogy a sok-sok millió nem veszett kárba. Csodálatra méltó a mi hadseregünk szervezete. Minden nap egy újabb győzelem Ha ez így tart, vége lesz a háborúnak...”

ERŐS József, Seps

„A helyzet változatlanul jó. Az idő isteni, s a harci kedv ezzel lépést tart...”

DÁLNOKI VERESS Lajos főhadnagy, Seps

Így látják, hallják a közkatonák is, némelyikük kalandként tekintve vissza a történetekre:

„1914. aug. 31. ...még mindig megyünk előre a Visztulát is átléptük már egy hete. Nagyon jól állunk, úgy szalad az orosz hogy alig tudunk utána menni...”

TIMÁR József, Sepsi

„...mi újság van nálatok, borotválkoznak-e arra a muszkák, mert itt nincs arra idejük...”

1914. okt. 21. KOVÁCS Lajos káplár, Komolló

„...most éppen pihenünk a határon, a muszkát keressük, de ki tudja, hová szaladt el... Milyen hamar ment a muszkák kiverése, Istenem! Ezek a németek csak rájok néznek s máris szaladnak, most iszonyú messze mentek, mi csak úgy masírozunk egyik faluból a másikba, mintha a mi hazánkban lennénk...”

1915. máj. 21. GÁBOS Dénes, Sepsi

„...elég jól menyen itt is a dolog, mert a muszkák meg sem álnak előttünk mindenüket elégetik, hogy mi ne kapjunk semmit...”

1915. jul. 29. BARABÁS Mózes, Árkos

„1915. május 22. ...az oroszot folyton üldözzük és megállásunk sincs. Most már elmondhatjuk, hogy a Kárpátok orosz mentesek Megállása nincs is a büdösnek... Kedden egy falu elfoglalása alkalmával roham volt és 1412 ruszkit fogtunk... Ezt a lapot fogolykísérétről visszafelé írom...”

MIHÁLY Endre tizedes, Bikfalva

„1915. december 17. ...Szerbiával készen vagyunk eszük iszuk minden vagyontat czudarul vadnak szegények szilva pálinka van elég...”

VARGA József, Réty

Közérzetüket gyakran a könnyedség, fölényesség jellemzi:

„1914. szept. 29. ...Kitűnően érzem magam, csak ketrecrekre volna szükségem, hogy az ellenséges fiókákat oda beraktározhassek... Különben a marskompánia első zugjában vagyok sarzi, ami pedig – azt mondják – hogy kitüntetés, de azért talán jó lenne az akadémia utolsó padjában tölteni a telet...”

GÁBOS Dénes, Sepsi

„...jó volna ha úgy tunok vadászni az ellenséget mint a nyulakat de azt nem tudjuk mert ők is lőnek de a nyulak nem lőttek csak mi lőttük őket...”

TÓTH József, Uzon

„1915. I. 12. ...Olyan jól van dolgom, mint az angyaloknak a paradicsomban – vagy ahhoz hasonló. S aztán?! Nem vagyok olyan anyagból gyúrva, hogy zokszó hagyja el az ajkamat, amikor legszebb kötelességemet teljesíthetem. Nem olyan veszélyes a helyzetem, mint azt otthon elképzelik, na meg nem is vagyok olyan tátott szájú, hogy egykönnyen bajom essék...”

SIMON Gábor önkéntes, Sepsi

„...Az orosz egészen nyugodt, igazán alig lő, úgy látszik, valamiben tőri a fejé. Különben nem is olyan rossz ez a háború, ha így tart ezután is, meg lesznek elégedve vele...”

1915. ápr. 27. MISKOLCZI István tart. hadnagy, Páva

„Sniatin, 1915. III. 26. ...az osztrák magyar ágyuk zenélik a RÁKOCZI indulót melyre a muszkák maséroznak minden nap százával a fogoly táborba Magyarországba...”

BENKE Károly tizedes, Bikfalva

A kisebb kellemetlenségek felett is könnyen siklanak át:

„Kelt. 1916. III. 3-án ...Írok én most magiknak egy rossz eseményt azt hogy a tüzérektől egy káplár átszökött az oroszokhoz azért hogy nem atak szabadságot és mindent elárult az oroszoknak, hogy hol vannak az ágyúink és a rezolva katonaság és az oroszok úgy bé lötek az ágyúval a mi ágyúink közé hogy két darab drága ágyunk ment tönkre...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„...és azt írják az árpát és a zabot el is vették. Itt erre felé csak az ágyúgolyók szántanak és a fegyver golyók boronálnak és a masegever⁴ hengereit. Most ismét átszökött egy német kapitány egy Pionér⁵ kapitány s egy tüzer kapitány a kötél egye meg őket sok gazember... 1916. IV. 12.”

RÁDULY Mózes, Nagyborosnyó

A veszély érzete azonban mindig a közelben bujkál:

„1916. VIII. 1. ...csak arra kérd a jó Istent hogy ha lehet ne kerülj ide mert itt igaz, hogy nincsen erősen rossz dolgunk csak az a baj, hogy ma élünk és holnap meg vagyunk halva az pedig elég baj...”

RÁDULY Mózes, Nagyborosnyó

Azok, akiket egyelőre elkerültek az ütközetek borzalmai, inkább az időjárás okozta viszontagságokra panaszkodnak. Különben is, az időjárás a levelek egyik állandó témája:

„...sokat kell szenvednünk mert olyan hidegek vannak éjél a földbe hálni hogy reggel a testünk nem is érez. Halom MÁTÉ Zsiga is megsebesült én is szeretnék egy könnyű sebet kapni hogy télen ne éne it szenvedni... 1915. IX. 20”

BARABÁS Mózes, Árkos

„... (1915. szeptember) 20-án este olyan hideg volt hogy csatogot egészen átázva kült hálni a szabadba azt hitük mind ot fagyunk meg és mégis megéltünk... De hogy milyen idő volt el sem hiszi senki. Október 11-én ahol voltak az ágyuk a ho odalepte meg befagyot és a muszkák ugy el is menekültek hogy három napí mars után alig értük be őket... 28-án térdig érő hoban mentünk előre a havas közíg... 29-én olyan havazás közt mentünk a tihára hogy még tíz lépésre sem látuk egymást hol most volt a legszigorub éczaka mit kint háltunk lovastol egy méteres havon másnap megint át mentünk galicziába akora hoba hogy hat kilométert 1 nap és fél alat mentünk el egész éczakán keresztül kora ho volt hogy lovastol sem látunk ki belőle az ösvényből...”

SÁNDOR József tizedes, Zetelaka
„1915. nov. 17. ...a hideg rém nagy volt, sok embernek lefagyott a lába, megvakult, úgy sirt mint egy kisgyermek. De menni kell, mindegy csak a daszmussz...”

NAGY Ferenc, Aranyospolyán
„(1914) dec. 10. ...négy hónapja kint vagyok már a harcmezőn... megszoktam már mindent, kiváltkép a hideg földön aludni, ha haza megyek az ágyat és a párnákat el fogjuk adni... Jól telik az ellenség földjén, mert győzünk, nagyon félnek tőlünk szegény civilek, pedig senki sem bántja...”

TIMÁR József, Sepsí.
„1915. jan. 16. ...Hó itt most akkora van, hogy én ekkorát még nem láttam, némely helyen két méter vastag is van...”

TIMÁR József, Sepsí.
„...Az oroszok filc csizmákkal vannak felszerelve. Mi csak azokkal a fehér ministráns ingekkel, amelyek azt a célt szolgálják, hogy a hőmilióban ne szolgáltassunk feltűnő célpontokat...”

HAUSZKA Róbert tart. főhadnagy, Arad
„1916. 4. 2. ...nagyon fájnak a lábaim, mert télen erősen kihültek, hej de nagyon jó volt aztán mégis, hogy a hóspakát elhoztam, mert nagy hasznát vettem neki s a bundának is, mert mégis jó volt hogy megfogadtam szavadat...”

CSEREI Gyula, Árkos
„1916. 5. 31. ...itt jó idő jár és jól nőnek a rozsok is amit még az orosz sógorok vetek volt...”

BARABÁS Mózes, Árkos
„1916. 6. 20. ...itt vagyunk a regemencz komandinál⁶ fenyő lanot viszünk derekalj helyet azon hálunk, de még így is jó csak egészség jó legyen és az jó van...”

BARABÁS Mózes, Árkos
A harcéri tisztalkodás rendszertelensége, a megfelelő higiéniai feltételek hiánya s ennek következtében a tetvek és a rüh megjelenése miatt sokat szenvedtek az amugy is mostoha körülmények közé került katonák.

„...kivíttek onnan Páléra, egy gyönyörű fenyves erdőbe. De csak aval is maradtunk, mert kevés étel volt, kenyér mondhatni egyáltalán hetekig, s nem volt szállásunk sem jó. Este a nyugvás előtt kiültünk az udvarra, mert a szobánkban a sok bolha miatt nem lehetett megállni.”

1915. jul. 6. NAGY Ferenc, Aranyospolyán
„...már tetűt is kaptunk, de kiforáztuk, egyéb ujságot nem írhatok...”

1915. jul. 18. BARABÁS Mózes, Árkos
„1915. November 21-én ...és a pakba küldének olyan zsírfélét is a tetvek ellen mint a tavaly is küldöttek volt...”

ZOLTÁNI Albert, Réty

„1916. febr. 1. ...legyen szives külgyön minél hamaráb tetű elen valamit mert hanem végünk lesz megesznek élve...”

PAP Béla, Réty
„Kelt 1916. III/25 Galiczia... akora sárok vannak hogy alig bírunk menni, tetű pedig anyi van hogy nem győzük takarítani magunkat, még a föld is tele van tetűvel...”

BARABÁS Mózes, Árkos
„Édes anyu, azt hiszem, nem fog csodálkozni, hogyha megírom, hogy rühös vagyok. Ezt Szerbiában nem is valami nagy vicc megkapni. Ha van időm, vakarom magam, különben megyünk előre!!!...”

DÁLNOKI VERESS Lajos, sepsi
A harc és állóképesség egyik legfontosabb feltétele a rendszeres és gondos ételmezés volt, a tápláló és laktató ételek biztosítása a fronton harcolóknak. A csapatokkal együtt vonuló tábori konyhák a rendszeres, meleg étellel való ellátást voltak hivatottak biztosítani. Az énnivaló azonban nem juthatott el mindig forrón a lövészárók közelébe, mert a főzőalkalmatosságok könnyen szemet szűrhattak. A főzés messzebb, a tűzvonal mögött kapott helyet, innen továbbították az első vonalakba a menázsit.

„1916. március 29. Néhány kilométerrel közelebb a fronthoz egy kiállhatatlan, minden elképzelhető „Etappenschwein”-nal⁷ tűlzúfolt faluba kerültünk. Kényelemről szó sincs, unatkozni sem lehet. Olyan mozgalmas az élet, oly jövés-menés van itt, amilyet a hábo-rúban még nem láttam. A falunak egyetlen feneketlen utcáján bonyolódik le a hadosztályunk egész ételkész- és lőszerutánpótlása. Kora reggeltől késő estig megra-kott szekerek döcögnek, teherautók robognak, lovasok vágatnak ide-oda ablakunk alatt... Egymás után érkeznek az élelemmel, takarmánnyal, felszereléssel megra-kott vonatok... Csak ezt látva tudja valaki megérteni, mit jelent háború idején egy hadtestet élelmezni, méghozzá jól élelmezni. Mert most igazán jól él legénységünk. Hasonlíthatatlanul jobban, mint a németek. Kenyerünk ma is olyan, mint békeidőben, vagy talán még fehérebb. A hús valamivel kevesebb, de mindig jó, mondhatni első-rangú. Bor kijut minden napra, a napokban is néhány ezer hektoliter érkezett. Olyan élet van itt most, hogy sok – ha nem volna az a fene hősi halál – azt kívánná, még sokáig tartson a háború...”

ERÖS József, Sepsiszentgyörgy
„A kocsikonyhák leadták az ízletes ebédet és a szolgálatvezető őrmesterek kiosztották az éles töltények ízléstelen mennyiségét”

HAUSZKA Róbert, Arad
„1914. XII. 13. Arad ...megkaptam a pakot de egyébnem nem örventem csak a tésztának s az almának mert itt nekem nagyon jó kosztom van mert reggel van kávé de majd egy fél liter zsemlével 10 órára sonka

zsemlével dére leves utána sült hús mindig aztán még nyomtatni szilvaizes laska vagy cukros vagy sütemény özsonyára megint kávé vacsorára sült prézilyen makaroni vagy krumplival s délbe s este egy egy pohár bor, de ha mán elkülték valahogy elfogyasztom s ha mán külték legaláb mért nem külték májashurkát tuták hogy a kolbászt egyébkor sem igen eszem...”

BARABÁS József, FISCHER Eliz Palais Hadi-kórház Arad, Árkos

A hátországtól elzárt területeken, vagy a már vesztesre álló csaták, háború reményvesztett napjaiban azonban az akadozó ellátás miatt a katonák magukra utaltságát jól szemléltetik a következő sorok:

„A legénység gyomortörtéleket keresett és talált a káposztaföldön, a répatáblákon, itt-ott a gyümölcsöskertekben, az utszéli szegélyfákon. A legkedvesebb és legkiadósabb főtáplálék volt a nyers káposztaorzsza és a földből kirántott nyers répacsutka, ehhez esetleg egy kis vadkörte vagy hecsempecs⁸ deszert.

Ez a táplálkozás újabb csapást mért a visz-szavonuló ezredre. A kólika – vagy ahogy irták a szépi-tett szóval: a disenteria⁹ – lépett fél. A katona menetelt, görcsök fogták el, s a csapat felerésze volt a sorban, a másik fele guggolt az ut mentén... Ekkor ismét eszembe jutott BARZA ezredes beszéde „Die ganze Weltschaut auf Uris!”¹⁰. Nem lett volna izléses látvány a világ számára a természeti szükségleteit végző bakáknak az ut mentén felsorakozó guggoló rajvonala.”

HAUSZKA Róbert, Arad

A harctéri ennivaló azonban az esetek nagy részében kiegészítésre szorult. Ezt igazolja az a tény is, hogy az időjárás és a honvágy mellett a levelezések fő témája az otthonról remélt és türelmetlenül várt csomag érkezése jelentette.

„1918. ápr. 13. ...hogymindig éhes vagyok az már régi vicz... csak a soványságomnak veszem hasznát, akármiről panaszkodom a véget elhiszik...”

KÓSA Imre, Illyefalva

„...Kérek szépen anyuskám ha csak teheted egy kis szalonát meg egy komisz¹¹ nagyságu kenyeret megpróbálni, és küldj de úgy hogy sokba ne kerüljön... mert az megáll ha sokáig is tartják és nem kézbesítik, hogy pótoljam a faszolást¹² mert bizon nagy étvágyam van, és fehér szalona legyen hogy egy kis krumplit ránthassak belőle mert krumplit lehet kapni, de a legolcsóbbba kerüljön ha el talál veszni még sem olyan sajnálatos kár reszkir¹³...”

1915. VIII. 28. SIMONKA Miklós

„1915. XII. 14. ...valahogy ha csak lehet legaláb süteményt külgyenek és czukrot, vakarut¹⁴, rumot, sós-borszeszt, örlött kávé egy kicsi tarisnyával és csukoládét külgyenek és ojan katójákba külgyék a pakot¹⁵...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. 3/5-én ...szeretném ha egy enivalót küldenének mert nagyon jól esnék... dohányt, cigarettát, csokoládét, rumot, kalácsot és hust, kenyeret vagy vakarut...”

CSEREI Gyula, Árkos

„...nem tudom hogy milehet az oka hogy ilyen gyéren küldenek pedig én megirtam, hogy külgyenek minden 2dik nap... és külgyenek bene tepertyüs pogácsát és vagy egy palacsintát is kenyér lisztből és külgyenek nagy csomagot is...”

CSEREI Gyula, Árkos

„1916 6/1 ...a nagy csomagot megkaptam... és nem is volt felbontva volt bene egy kalács és a zsebkendőbe tézta, czukor, borszesz, ecet, dió, magyaro, cigareta, csukoládé, hagyma de az nekem olyan jól eset hogy tám soha nem tudom megköszöni azt a sok, jo csomagot maguknak Édes szüleim. De tám csak a jó Isten megsegít és ha haza megyek soha még rosz szot sem szolok magiknak...”

BARABÁS Mózes, Árkos

Tűzszünetben, tartalékban, távol a tűzvonalától a katonák kipihenhetők a fedezékben töltött napok fáradalmait, levezethették a felgyülemlett feszültséget. Erre a hadvezetésnek is gondja volt, igyekezett az ilyenkor nélkülözhetetlen szeszcsitált, főként bort biztosítani a visszavonó vagy éppen a közelebről bevetésre kerülő katonáknak.

„1916 május 5 ...tölcsük napjainkat ahogy lehet, de ha ugy néha látnátok, olyan virágos jókedvet mutatunk, hogy ne tovább, még én vén létemre is ugy fuvom a dalt, hogy zug a hely bele, de az csak ideiglenesen tart más percbe a gondtól nem birom a fejem, hát legalább kedves feleségem ezt az oldalát bizd rám én erre ugy is ráérek...”

KÓSA Imre, Illyefalva

„1916. III. 3. ...Külgyenek husz koronát mert bejötünk Zán ide Koroticsbe és itt most jo volna egy pár koronám mert mi már megik is gondolhatnák hogy it még nem mulatunk és nagyon kívánjuk ezt a jo bort amit it árulnak mert minnd Nagy Német országból szállítsák ide...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. jul. 11. Kedves „Schuster a bögös!” Ma végre megszabadultunk a „drága” közellététől. csak augusztus elején fogjuk viszontlátni. Képzelheted hogyan érezzük magunkat. Az éjjel reád is gondultunk mert volt az alsó korcsmában egy murink „csak reggelig” Még a kedves testvérek is ott mulattak velünk.”

SZEMANN Nándortól TIMÁR Józsefnek Sepsire.

A tiszteknek, már beosztásukból kifolyólag is több és tágabb lehetőségük adódott a kikapcsolódásra. A tágas tisztí barakkok, a tisztierkezdék vagy a hátor-

szág beli helységek vendéglői sokszor több napi mulatások, dorbézolások színhelyei voltak. ERŐS József tartalékos főhadnagy menyasszonyának, GYÖRGY Mária tanítónőnek nem egyszer beszámol az eltöltött görbe estékről.

„1916. márc. 19. Tegnap oly kedélyes napunk volt, melyhez hasonlóra még a békeidőből is kevésre emlékszem. A szomszéd faluban egy 31-es zászlóalj van kiképzésen. A parancsnok és több zászlóalj belitiszt régi jó ismerőseim, akikkel a háború alatt sok nehéz napot éltem meg. Tegnapra a katonazene volt kirendelve hozzájuk és meghittak bennünket ebédre. A szerény ebéd késő éjszakába nyúló szilaj dorbézolás lett. Mi azzal az elhatározással mentünk vol tel hazulról, hogy legkésőbb három órakor indulunk is visszafelé. De hát három óra tájban bizonyára a zene hatása alatt kezdtt megjönni a jókedv. Marasztottak, csak még egy órát. A zene elment. Előkerült két hegedű és egy fuvola. Belekezdttünk anó-tázásba. Hat óra tájban már a csárdást járta a fiatalabb-ja a szoba közepén. Érdekes hogy a mulatáson részt vett 20 tiszt közül csak haton voltunk született magya-rok. A többi német és román volt. Mégis magyar muri volt, csak magyar szó, magyar nóta járta. Hiába, jól mulatni csak magyarul lehet. Erre rájöttek már nem a magyarok is. Holnap vagy holnapután nálunk ismét-teljük meg a kedélyes ebédet...”

ERŐS József, Sepsi

A közös összejövetelek, csendes ünneplések sajátos színtöltőt képeztek a karácsonyi és szilveszteri ünnepek. Szeretteiktől és otthonuktól elszakítva ilyenkor vált különösen gyöttrővé a katonák magánya, bár főként a háborús évek elején az egész nemzet megmozdult, hogy a szeretet ajándékait eljuttassa a hazáért küzdőknek.

„916. dec. 23. ...Honapután – éppen szent karácsony napján – talán már alkalmam lesz megismerni a doberdoi viszonyokat...”

ERŐS József, Sepsi

„916. jan. 2. ...Karácsonyunk, újévünk olyan simán, oly minden ünnepi hangulat nélkül mult el, mint a többi feketebetűs háborus nap Hadvezetőségünk ugyan ellátott bőkezűen mindennel, ami az ünnepek méltó megünnepléséhez kell, de nem küldtek meglepégedést, nem küldtek egy kevés ünnepi hangulatot...”

ERŐS József, Sepsi

„Kelt Aradon 1916 december 26. Édes szüleim tudatom, hogy nagyon jól telnek a karácsonyi ünnepek a harcztérhez képest kaptunk sok mindenféle ajándékot első ünnepen csináltak karácsonfát a betegeknek a templomban mert ebbe a palotába van csinálva a templom is s délelőtt volt imádság ben s elfuttuk Isten Áld meg a magyart s délután négy orakor volt jó oszonya s finom bor teasütemény s minden s mikor az

megvolt osztottak számokat s aztán lehetett nyerni sok félét én is nyertem egy pár fuszéklit¹⁶ egy szivar tálcát s egy sereg levelező lapot...”

BARABÁS József, Kuk Reservespítal¹⁷ in Arad
FISCHER Eliz Palais. (Árkos)

„...csináltunk szép karácsonyfát s minden ember kapott jó vacsorát, szivert, cigarettát, cukrot és egy kis emléktárgyat... főztünk nagy fazék töltöttkáposz-tát. nagyon jó volt, a muszkák persze nagyon bámultak, mert sose láttak olyat...”

1914. dec. 28. TIMÁR József, Sepsi

„Karácsony szépen és jól eltelt. Sok-sok kis ajándékot kaptunk, azt kiosztottuk, s most az újévre készülünk...”

DÁLNOKI VERESS Lajos, Spsi

„...11-én megint visszamentünk Csontosra hol maratunk 24 dikéig it éltem át a háboru legjobb napjait honan 24én fenyves völgyre mentem hol maratunk 26dikáig it elvesztük a szép karácsonyi ünepet mit a magyar nép jo szive küldött oda a fenyvesek aljába...”

SÁNDOR JÓZSEF, Zetelaka

„1917. jan. 9. ...A karácsony is eltelt, de nem kívánok több több iyet s az újévebe való atmenési éjszakát pedig sohase fogom elfelejteni. Ha esetleg azokon a napokon asztalhoz lülvé reám gondoltatok s tán az emlékezés könnyet csalt szemetekbe, nem ok nélkül volt, hisz a szabad ég alatt különösen havas esőben nem kellemes... az étkezés nem lett volna éppen rossz különösen ha jóol meg tudnok készíteni, az edény is hiányos, hát képzeld egy disznó felbontást bicskával 8-10-en nekiállunk s ugy marcan-goljuk, persze a javát nem tudjuk kelőképpen felhasználni. Süsük meg főzük hogy hamarabb legyen a zsirt pedig előncsük ugyan két csipor zsirom most is van tartalékban keneret szoktunk piritani benne.”

KÓSA Imre, Illyefalva

„1917. dec. 31. Vége van az 1917. évnek is, bizony jó hogy eltelt. Kíváncsi vagyok, hogy kezdődik és milyen lesz az új esztendő. Szeretnék ólmot önteni, de most nem lő a muszka és nincs ólomgolyó. De talán jobb ez így.”

HERBERT Károly, Brassó

A világháború egész tartalma alatt a hadvezetés figyelmének középpontjában állott a katonák családjukkal, szeretteikkel való kapcsolatának állandó és folyamatos biztosítása. Nagy gondot fordítottak a tábori postaszolgálat megszervezésére, amely a háborús körülmények között együttműködve az állami postával, megfelelőképpen el tudta látni feladatát. A posta mindkét irányba portómentesen szállította a kiosztott tábori levelezőlapokat. A közölhető tartalmat a hadvezetés meghatározta (egészségi állapot, csomagkérés-küldés, időjárás), de a küldemények alapos cenzúrázása azok hatalmas száma és az ellenőrzést

végző altisztek felületessége miatt szinte lehetetlen volt. Így történhetett meg, hogy a katonák által „hadititok”-nak vélt tudósítások, helyzetjelentések, harctéri körülmények leírása túljutottak a cenzúrán s összeségükben a világháború egy sajátos alulnézetét vitték haza, s hagyták az utókorra. Különleges harci készültség vagy titkos hadmozdulatok esetén megtörtént, hogy a lapokra csak az előzetesen kilenc nyelven rányomtatott „egészséges vagyok, jól érzem magam.” szöveget küldhették el sajátkezü aláírásukkal.

A közlésre kiválasztott alábbi idézetek nem annyira a tábori posta működésének jó vagy rossz értelmében vett bírálatát, mint inkább a levelek tartalmának változatosságát húzzák alá.

„1915. aug. 3. ...nem írhattam mert előrenyomulásunk volt és van most is és el voltunk szakítva a postánktól. Ezt jelzi az is hogy én se kaptam tőled sokáig, míg végre ma kaptam 15 darabot egyszerre... most nagyon nagy ütközetbe vagyunk mindenütt mi győzünk...”

TIMÁR József, Sepsi

„1917. jan. 28. ...még mindig nem kaptam levelet, hiába én minden nap írok én nem tudom mi van magukal talán megint elmenekültek vagy nem jár talán a posta háromszékről de hát elég az hozzá hogy engem így megöl a bu és a bánat még jobban mint az éhezés pedig már ez is eleget öl meg a sok tetű is...”

KOVÁCS Lajos káplár, Komolló

„1916. jun. 11. ...az éjél álmomban látam hogy 5 képes lapot kaptam hazunot és mikor olvastam a legelső hát az az ének vot belírva hogy Én azt hitem te vagy az első kit igazán tiszta szívből szeretk és felébretem s hát három cigány épen aszt huzta a dekungban¹⁸... én még sirtam is...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1915. jan. 14. ...Ha a boldog családi élet egygyütt létünket megzavarta ez a világ, legalább sorainkal potoljuk hisz még most lehet gyakrabba, ki tudja hogy lesz ezután. Most még a szellő is hozhat hírt hazulról... de később még a vihar sem érhet czélt oly nagy lessz a térköz...”

A haza küldött levelek nagy számban tartalmaznak egy boldogabb jövő iránti biztatást, miközben íróik is már-már a teljes reménytelenség határán állnak.

„1914. szept. 19. ...leveledet ma kaptam meg, melyben még a temetőt is emlegeted, légy bátor és nyugodt, nem szabad olyasmire gondolnod, ... akkor is a legnyugodtabb legyél, ha hetekig nem kapsz tőlem levelet, mondom az lehet az oka annak, hogy a vasutasoknak más elfoglaltságuk van, nem a levélszállítás...”

TIMÁR József, Sepsi

„...de azért ne busujjanaka ha gyéren is kapnak levelet mer azért minnyá nem hal meg az ember igaz hogy a háboru csak háboru nem lehet bizni az életben

meet könnyen megüti a golyo az embert s akkor vége de a jó isten megőriz...”

RÁDULY Mózes, Nagyborosnyó

„...de jó az Isten és bizom bene hát ha megsegít és te is kérjed lelkem gyermekeinkel együtt, hej mer én ugy szeretnék még élni, hogy senki jobban nem...”

RÁDULY Mózes, Nagyborosnyó

„1916. január 9. ...én csak azon kérem mindig a jó istent hogy vezéreljen haza épen és egéségesen mert ha haza találnek meni én is félszégéssel az nem lesz öröm inkább akkor job ha meghal az ember...”

RÁDULY Mózes, Nagyborosnyó

„...Kelt 1917. ápr. 8kán... It kel hogy szenvedjünk minyájunknak ahonén csak a jó isten tudja hogyan megyünk haza valamikor vagy soha talán it kel testünknek elporladozon... Azér ne agodjanak semit, ne busujanak mer az mind nem ér semit csak talán maguknak csinálnak ártalmat, bizák a jó istenre tegyen velünk amit megérdemlünk, mert a jó isten szeret ő elgondoz...”

BARABÁS Mózes, Árkos

A családtagok elszakítottasága, a távolság, a gondolatok pontosan papírra vető képesség hiánya, az információtorzulás, a rosszindulatú híresztelések nem egy alkalommal vezettek félreértéshez, pletykálkodáshoz, melyek mélyen befolyásolták mind a hadviselőket, mind az otthonmaradottak lelkiállapotát.

„1914. aug. 13. ...kedves szüleim azt írják, hogy én elestem és otthon azt beszélük hát szeretném megtudni hogy aki elindította mert anak én is adnék vejeget segeberugást...”

VARGA János honvéd, Bikfalva

„...most már töb levelet nem írok a leánynak mert rosz híreket halotam rola és ird meg hogy igaze hogy nagyon roszul viselik a leányok magikat mert mi it olyanokat halunk hogy az már igen van...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. II/18 ...írják hogy nem kapnak tőlem levelet... én pedig minden nap írok csak ugy lehet hogy KÖNTÉS a postamester nem adja oda mert haragszik hogy a lányal özszement a barátság...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. márc. 21. Prága ...kedves jó feleségem irod hogy ezek a szép nők elfoglaltak és azért nem írok de azok engem még a levélírástól nem tudnak elzárni mert nekem anál több császári és királyi eszem van... édes lija ilyeneket ne gondoldj mert már mással nem bizonyítom csak az igaz istennel, aszt nem tagadom hogy többször vagyunk vendéglőben bolondoskodunk vélik akár menyit de nekem ha ők fizetnének akkor sem kelenének van nekem Márikám akit én nem adnék az összesért...”

TIMÁR József, Sepsi

„1916. május 19. ...Pál András azt is említi, hogy valami meglepő érdekes hírtakar velem közölni...”

Talán csak nem kevertek bele valami pletykába mert nekik szokásuk...”

TIMÁR József, Sepsí

„1916. jul. 2. ...én nem vádoltalak semmi félre lépéssel... megírom hogy volt minden röviden. Mikor szabadságot nem kaptam olyan voltam mint egy örült nem tudtam mit csinálók és éppen akkor kapok tőled egy levelet hogy mit csináltattál föl boszantott egy pilanatra mert arra gondoltam hogy én itt a kis lénungomból¹⁹ és cigaretámból amit kapok eladom így takarítgatom a krajczárokat, a tetű esz és te odahaza csak úgy vásárolsz és cifrán jársz éppen ebbe a drága világban, holott ezelőtt ezt nem tetted...”

TIMÁR József, Sepsí

Az állam- és hadvezetés magas rangú beosztottjainak népszerűség hajhászó harctéri látogatásairól gyakran tesznek említést a katonák:

„1915. febr. 4. orosz front... tegnap itt volt a harcmezőn a mi szeretett trónörökösünk. Nagyon barátságos volt velünk szemben, és nagyon érdeklődött hogy létünk felől...”

KANABÉ József, Kézdivásárhely

„1916. febr. 26. ...itt járt a trónörökös, éppen szolgálóban voltam...”

TIMÁR József, Sepsí

„...még azt is megírom hogy látuk a trón örököst 25kén it járt és nagyon szép ügyes ember megdicsérte a 24es bakákat hogy jól harcoltunk a nyáron, de jól is harcoltunk...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. II. 27án ...itt nagyon hideg van és havaz úgy fúj a szél hogy majd elvisz, máma itt volta trónörökösünk ki kelet álljunk aba a csuf időben egy kevesetmegfáztam, mert sokat kelet várni...”

MOLNÁR Károly, Sepsí

ű

A tűzvonalba

A tűzvonala már a harcok, ütközetek, a túlélés vagy megsemmisülés színhelye. Második vonal, első vonal, fedezékek, beásott és álcázott könnyű és nehéz tűzérségi ütegek, futó- és lövészárcok, drótkadályok: előre kitervelt és előkészített „díszletei” egy olyan színjátéknak, hol a tét az államérdekek érvényesítése olyan ártatlan életek feláldozásával, akiket anélkül hajtottak a csaták vágóhídjára, hogy a „Királyért és Hazáért!” beszajkózott szlogenen kívül nemcsak hogy a „Mindez miért?”-ről, de néha a közvetlen közelükben zajló események igazi mozgatórugójáról sem volt fogalmuk.

A tűzvonalba indulók hangulatának változatoságát jellemzik a következő idézetek:

„1916. dec. 8. ...Olasz front... az igazat megvalva, én sem tudom világosan elképzelni, milyen a

háborus élet itt elől. Annyit azonban már tapasztaltam, hogy Oroszországban a lövészárcokban jobb dolgunk volt... Az előlről jöttek elbeszélése szerint most itt nyugalom van. De azt hiszem, a nyugalom itt olyan, mint Oroszországban a háborusokodás volt... Itt lesz bőven alkalmam az első kitüntetésemhez még egy másodikat-harmadikat szerezni...”

ERŐS József, Sepsí

„...máma és holnap erős napunk lesz, úgy hiszem, tehát irok előtte még néhány sort. Én már nagyon kitanulmányoztam a szerbeket, csudaszámba menne, ha lelőnének. Mivel bakáik nagyon rosszul lőnek, egyszerűen a puskacsőnek megy az ember, s akkor egész biztos az élete!? Így szól az akasztófa humor...”

DÁLNOKI VERESS Lajos, Sepsí

„1918. márc. 16. Máma indulunk az utolsó stációra, estére az állásban kell lenni. Érzem, mostan kezdődik az élet-halál küzdelem, ki megmarad, jól jár, hullasson örömkönyveket, ki itt marad, nyugodjék békében idegen föld szikláinak között, érte úgy is fog hullani mások könnye, akik még sírját sem ismerik. Isten velünk.”

VAJNA Mihály hdpj., Sepsí

A fedezékben eltöltött órák, napok, bár megviselték az odavezényelteteket, a viszonylagos biztonság miatt beletörődtek sorsukba:

„1915. IV. 24. ...Kitünő fedezékem van: egy föld-alatti kunyhó lakótársam egy baka, aki ellát mindennel, csinál tüzet, megfőzi az ételt. A többi katonák ötösével, hatosával laknak egy helyen, ahol én másodmagammal lakom. Unni sem unom magam, mert még tanulni valót is hoztam magammal, a fizika gyakorlatokat”

VIG László, e.é.ő., Brassó

„1916. jan. 1. régi állásunkba jutottunk vissza... Kitünően megy sorsunk a fedezékben. Tüzelünk éjjel-nappal, de nem az ellenségére, hanem fával a kályhában. megvan a rendes pihenésünk, menázunk...”

NAGY Ferenc, Aranyospolyán

„1915. július 17-én ...iten az időjárás hüvös de jó fedezékünk van és a sátorlapot ráhuzuk és nem ver meg az eső már tiz napja hogy it pihenünk a fedezékben az igaz hogy egyszer s mászor egy kicsit ágyuznak ránk a gojtól nem félünk mert ojan a fedezék...”

VARGA János, Bikfalva

„1915. okt. 26. ...Ecsém most küldött levelet azt írja jól van azt elhiszem neki nem kel reszketni a föld alati jukakba hogy mikor csap be a gránát mert ő hátul jár mindig nem a svarmléniába²⁰ s az ágyú és fegyver rofogást is csak messziről halja...”

JÁNOS János, Réty

„1916. jun. 6. ...Továbbá tudatom, hogy it 4kén erős idő volt a vilám a villanylámpákat leütötte és olyan

jégeső let hogymajd megölt és a dekungok megteltek vízel szoval csuf világ volt de a vilám lecsapásától nem jetünk meg mert az ágyu anál is nagyobát szolt még a srapnelek is hát aztán a gránát...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1917. jan. 14. ...gránát srapnel ijeszteget elég gyakran, de csak akkor veszük komojabban ha a szele meg a föld csapkodja arczánkat...”

KÓSA Imre, Illyefalva

A lövészárkokba és a könnyű tüzérség fedezékeibe vezényeltek vállára nehezdedek a legnagyobb megpróbáltatások. A néha csupán tíz méterre – szintén lövészárkokban – levő ellenség golyózápóra a gránátok és azok repeszdarabjai állandó életveszélyt jelentettek, nem említve az esetleges rohamokat, közelharcokat, kézitusákat. Ehhez társult az esetenkénti hiányos ellátás, a várva várt felváltás, ha a pillanatnyi elszigeteltség, vagy hosszú pergőtűz miatt nem sikerült kellő időben biztosítani a menázsit, muníciót, a pihent haderőt.

„1918. márc. 20. ...Jelenleg egy kis szünet állott be a gránátózásban s felhasználom az alkalmat, hogy tintaceruzából készült tintával egy pár sort irjak... március 9 óta itt vagyunk Isonzonál. nagyon csunya hely. Térdig állnak honvédeink a vízben, de még így, elcsigázva is visszavertük a taliánok támadását...”

VAJNA Mihály, hdj., Sepsi

„1914. szept. 8. ...magamban készítettem számadást, hogy repeszdarabok ellen védve vagyunk valamennyire, a telitalálat pedig – aki kapja – már ugy sem éri...”

DEZSŐ Lajos, Krizba

„Kelt orosz-oroszág 1915. XII. 15kén ...mostan csak álunk a lövész árokba és egymásra való lövöldözés történik. Az oroszok igazán keveset lönek. kevés az ágyuja naponta 2-3 lövést adnak le és a kis fegyverből is igen keveset lö. Mienkek a legkiseb mozdulatra srapner záport zudít rájuk. Földbe vájít házikokba lakunk de ott is jó mert harczosok vagyunk...”

BENKE Domokos, Kovászna

„1916. ápr. 29. ...inet nem lehet mindent megírni mert ha meg lehetne szivesen megírnék mindent hogy tudják magik is hogy milyen világ van a háboruba ágyu és fegyver ropogás között...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„Ezek a napok, ezek az éjszakák, ezek a leki funkciók, a tulcsigázott fizikai szolgálat, amelynek tartalma alatt nem volt pihenés, végül is az én idegeimet is összeroppantották. Minden ágyulövésre rángatózást kapok, amely sirógörccsokkal nyer befejezést...”

HAUSZKA Róbert, Arad

„1914. X. 18. ...Isten kezében van életem, zug a levegő, remeg a föld. Csak a remény táplál, hátha isten megkegyelmez életemnek és arra kérem minden percben, hogy ne tegyen titeket árvává. nehéz percekét élünk...”

KNALL Vilmos, Nagyenyed

„1915. X. 21. ...Kedélyállapotom izgatott... nagy erdőben sáncokban feksznünk 12 napja. Most tanul az ember imádkozni...”

KNALL Vilmos, Nagyenyed

„1914. X. 23. ...helyzetem nehéz, nem tudom, hogy a jó és kegyelmes Istenem mikép intézi el sorsomat, reméjlétek velem a legjobbakat, hogy legalább életben maradjak...”

KNALL Vilmos, Nagyenyed

„1916. VIII/15. ...továb bizom és reménykedem amíg halálra nem talál egy bolond gojó és ha az is lenne a vége akkor sem mehetünk többé...”

RÁDULY Mózes, Nagyborosnyó

„Még élek midőn e sorokat írom, amidőn a képet küldöm, de csupán halálokat látok magam körül. Rejtélyes kettős életet élek, minden fontosabb eseményt megálmodtam, halálom is talán álom létszen, álom, éb-redés: sehol!...”

„1917. III. 18. Egy nagy koncert közepén írom e sorokat 10 méterre a föld gyomrában. A zenekar közös a digóéval²¹...”

SIMON Gábor, Sepsi

„...és otan vissza vertek benünket a muszkák... azután két napal megint ugy volt, és ez így ment... amíg talpra áltunk és akkor mi vertük vissza őket, de volt futás a mejénkhez képest... egyebet sem lehetet halani csak azt hogy bozsemej bozsemej dáj mi pokoj²² de mü más-kép kesztük mert nálunk csak jaj istenem jaj édes feleségem mári jaj édes gyermekeim de nem volt mit csinájunk amíg a kocka meg nem fordult hogy nem féltünk semitől csak mind a vadak ugy mentünk előre nem volt otan nyugsza dehanem vertük vissza őket...”

TISLER Károly, Zalánpaták

„1915. jun. 14. ...Embereink első szereplésük alkalmával sokat lövöldöztek éjszaka, féltek és ezzel biztosították magukat... Az oroszok is félnek és éjjel az-zal biztosiják magukat, hogy óriási puskaropogást mi-velnek egész reggelig. A fába csapódó robbanó löve-dékek felvillanó tüzet olyan tűzijátékot mutat, mintha számtalan szentjános bogár röpködne szerteszté magasan a fejük fölöt...”

ERŐS József, Sepsi.

„A tizedik isonzói csatának ma van a leghevesebb napja csak ugy sietve lövés közben írom e sorokat... 1917. máj. 25.”

HALMÁGYI Ferenc, Sepsi

„1916. VIII. 1. ...csak arra kérd a jó istent hogy ha lehet ne kerülj ide a harc mezőre mert igaz hogy nincs erősen roszt dolgunk csak az a baj hogy ma élünk és holnap meg vagyunk halva az pedig elég baj és azért írárnék hogy ne kívánj ide jöni hogy akár hogy legyen dolgod csak magyar ország határain belül lehes...”

RÁDULY Mózes, Nagyborosnyó
„1916. V/23. ...most erőst rosz hejzetbe vagyunk... én csak aba vagyok, hogy mert vagy megsebesülök vagy ot maradok mert minden éjel ki kel meni drot huzni az oroszok melé és a masingerével ugy lö hogy még a föld is poroz és még az sem elég hanem az ágyuval is sokat lö hát támcsak a jóisten megsegít és nem hagy el elég baj hogy már men lesz vége enek az ember ölésnek pedig már ideje volna...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. 6/13. ...tudatom hogy ma utolso napon a muszkák ágyuzni kesztek és ki is jötek a stelungbol²³ hogy támadjanak de a jó isten segítségével vissza vertük csufosan. De azért tovább fojik a harc most az élyelre várjuk. Most pedig az isten álgya meg mnyájukat és ha meghalok vagy egyszer gondoljanak rám hogy én is maguk köz é tartoztam...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1914. szept. 7. ...az oroszok nem tudták magukkal vinni sulyos sebei miatt... lefektették és csak azt a két embert vitték el mellöle, akik sebesületlenül maradtak mellette... aludva. Annyira ki voltak merülve, hogy elaludtak harc, söt tüzelés közben...”

DEZSŐ Lajos, Krizba

„1915. aug. 17. ...megint röviden válaszolok, mert még mindig tart a nagy offenzíva. Tömerdek a sebesültünk ugy éjel mint nappal...”

TIMÁR József, Sepsí

„1915. szeptember 11. ...aszt irhatom hogy istenek hálá jól vagyok csak a szogoru Bibo komámbol fogytam ki meghalt szeptember ho 7dikén csinálta magának a takarást az árokban és a gojo fejbe találta BUNA Jozsef is megsebesült a fejít találta...”

SINKA Sámuel, Páké

„Harcztér, 1915. november 11 ...Itt most elég békében vagyunk egy kis részen, a muszka sem zavar, mi sem öket. 1-5-ig erős harcunk volt. Ez volt a fényes Strypai győzelem. Még ezredest is fogtunk. Igaz, hogy a mi részünkről is végső győzelem volt... Itt kuksolunk a lövészárókban...”

KÓNYA Lajos, hdpj, Zabola

„1914. november 10. ...véres harcok között mentünk előre. Egyik lovam épp három golyót kapott, nekem kuty bajom sincs! Kivánságom semmi sincs, csak hogy minél hamarabb verjük meg a szerbeket, de ugy hogy soha többé fel ne lélegezzenek...”

DÁLNOKI VERESS Lajos, Sepsí

„...Irtó csaták folytak, és még irtóbbak fognak jönni... ujabban az éjli csaták a divatosak... az ember mindig Szent István napján képzeli magát...”

DÁLNOKI VERESS Lajos, Sepsí

„1916. 6/13. ...Tudatom hogy megvolt a nagy ütközet de a muszkáknak sok emberük veszet. Az ágyutüz megkezdődöt regel 3 orakor és tartot este 11, tehát 19 ora ágyutüz volt és ezalat elévonult a gyalogság az oroszoktól és 11szer támadot és 11szer vertük vissza és akor pánczélos motoral jöt a muszka és aszt is vissza vertük hogy aztan többet nem es jöt...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. jul. 16. ...Csunya négy hetünk volt és hozza pünköst. Adig vert az ágyu mig csak el nem hoztak nagyon megrítkulva. Egy más helyen ujra rajvonalban vagyunk öt hete és iten nem oly veszély vagyon igaz bé bé potyan-tanak ide is gyakorta de nincs nagy hatása...”

KISGYÖRGY Mihály, Árkos

„...nagy győzelemem harcoltunk szurony rohamra is nekük mentünk és ugy elpalotuk öket hogy még egy sem maradt föl fogot kézel kértek hogy ne öljük meg de mi olyan jó kedvünkben voltunk hogy adig vágtuk mig csak látunk vajegyvet mozdulni...”

BUZSI Antal, örvezető, Uzon

„...Reggelre virradva összeszedtük az erdőben rekedt oroszokat, akik mint foglyok jelentkeztek nálunk. Vásári veszekedés neveltségességét fejezte ki az egyes szakaszparancsnokok és századparancsnokok vetélkedése azért, hogy a fogoly kontingensből mennyi illeti meg x szakaszparancsnokot vagy y századparancsnokot...”

HAUSZKA Róbert, Arad.

A helyi vagy általános fegyverszünetek embe-ri pillanatait jelentették az addig néha alig pár méterre egymástól harcoló ellenfelek egymással való ismerkedésének, barátságkeresésének próbálkozásai. Fényképek és levéldízetek tanusítják, hogy ezek nem egy esetben sikerrel jártak:

„1916. ápr. 24. ...ma épen tíz hónapja a hercztéren vagyunk De ha muszáj... Itt fegyverszünet van lén és 2dikán melyen át lehet meni a muszkákhoz és ad piros tojást és pálinkát és ök is átjárnak nem szabad löni. Jó volna ha már nem is szabadna többet mert így sokal jobb...”

BARABÁS Mózes, Árkos

„1916. febr. 24. ...Jól farsagolunk az igaz, mert minden nap nagy ünepélyt tartunk a muszkákkal...”

CSEREI Gyula, Árkos

„1915-ápr. 4. ...Amint a tegnap hallottam egy bakától, itt a középső rajvonallal szemben, a sógoroknál van kettő, aki dolgozott valamelyik bpesti gyárban s tud magyarul, ennél fogva nagy a barátság közöttük, s akármerre járnak, nem lönek reájuk s viszont...”

GAÁL József, Csernátón

„...Amint a parlamenteur fehér zászlós a küldönccel és a diszjelet fujó küldönccel elindult, a két fél között hallgatólagosan azonnal létrejött a fegyver-

szünet. Ugy a mi embereink, mint az oroszok elkezdtek átkiabálni, integetni, kiugráltak a fedezékből, minden áron barátokoztak...”

GAÁL József, Csernátón

Következzék most néhány, katonák által utólag – főként visszaemlékezésekben – rögzített történet. Érdekesnek találjuk VÉGH Iluska, a hadikórház alá alakított sepsiszentgyörgyi FERENC József Kórház önkéntes ápolónőjének emlékkönyvét, melybe épp bátyja írja a bevezetőt, s melybe a háború első hónapjainak sebesültjei jegyezték be élményeiket, s faragtak emlékeveseket.

„...négy nap és négy éczaka utaztunk még se voltunk álmosak és otan megviratunk és akkor kesztünk harcolni ez tartot este 7 óráig és kaptam egy lövést a kozákoktól a bal kezem nyelire és egy szurást a job karomra este hat orakor heten voltunk négy ágyu előtt és volt 13 órosz tüzér és egy tiszt mire azokal végeztünk volna jöt három kozák és atól kaptam a szurást de azért mind a tizen hetet kivégeztük és így menekültünk meg...”

MÁTE Arony (VÉGH Iluska emlékkönyvéből)

„Sebem 1914 szeptember 01-én kaptam este 6 óraker, ez alkalommal az volt a 2. gy.e. feladata, hogy a Lublin melletti erdőből verje ki az ellenséget. A nevezett gy.e. sikeresen megfelelt kötelességének és szuronrohammal megfutamatította a sokkal nagyobb számban levő muszka sereget. E csata után mint sebesült a lublini v.-állomáson vonatra ültem és megszakítás nélkül Sepsiszentgyörgyig utaztam, ahol gyengéd honleányi kezek ápolnak fáradtságot nem ismerő odaadással.

1914. X. 11. Sepsiszentgyörgy, BEDŐ Jancsi” (VÉGH I.)

„1914. szept. 28. ...vizszovalunk taniszloba és ott gyülekezünk és megindultunk ujra Isten segedelmével előre. Második ütköszetre meg is érkesztünk s gyöszelmesen vissza vertük keszkenüvel intetek hogy megadják magikat de már nem volt több hitelik a ravasz muszkáknak csak lötük tovább őket halatunk mindig előre s már köszel voltunk hoszik és egyszer megszolaltak a trombiták elkiáltottuk rajta fiuk a haszáért. Egy pár perczig szurtuk őket ösze vissza de alig tartot öt perczig a muszák levetik fegyvereiket és fel fogot készek kértek hogy ne báncsuk őket és akkor elfogtunk 210 muszkat 6 gép fegyvert 4 ágyut zsák-mányoltunk tőlük és békisértetek a taniszloi álomásra...

TISCHLER Ferenc, Zalánpatak” (VÉGH I.)

„...egy este telefonálnak le, hogy azonnal menjek fel a rajvonalba mert egy géppuska felmondta a szolgálatot és az egyik alkat rész eltöröt benne és a Románok támadnak na aztán ösze is szedtem ami kell és indics Károly a nagy lövöl-dözésbe úgy tám sose féltem mint akkor még négy napom volt a 19dik évig, hogy betölcssem a 18 évemet na de kértem a jó Istent és szerencsésen felértem...”

1916. október, Tömösi szoros, BOCSÁRDI Károly, Nagyenyed

„...a lövészárokban csináltam magamnak egy buvólyukat oda lefeküdtem s onnan lestem tul. Az ök lövészárkuk kb 100-150 méter távolságra volt a miénktől... már eltelt egy órányi és akkor észreveszek valami mozgást... egy Román szépen felmászik a fára a puskát felagyák... értesitem őrmesterünket... észre veszi ő is erre mond egyet de ezt nem irom le mert egy nagyon szép jelzöt mondott nekem azt mondja Te menj a géppuska mellé és végy az egyik oldalad mellé és a másik oldalad mellé egy jó lövöt mikor azt modom három Te ne sajnáld mert ő sem sajnál, abba a pillanatba a puskák eldördülnek és a barátunk úgy esik le a fárol mint a szilva...”

1916. okt., Tömösi szoros, BOCSÁRDI Károly, Nagyenyed

„...a fegyvertüz igen nagy volt, nekem is átfurta a hónom alján a golyó. Azt még észre sem vettem, hát egyszer csak hallom, hogy nagyot szól a hátamon a kenyértarisznya. Hát egy dum-dum éte a flájskonzerváimat és mind szétverte. Gondoltam, miért is nem tudott egyikis sebet ejteni rajtam...”

1915. okt. 10. NAGY Ferenc, Aranyospolyán

„...a szakácsunk hozta öszvérrel a vacsorát. A fene öszvér, ahogy meglátott minket, elkezdett ordítani. Mi, a teringettét, neki az ellenség a lövésnek... a szakácsnak is volt annyi esze, hogy a hegy mögé menjen vissza, míg meg ne szünik a tüzelés. De azután nem hagytuk a csacsit közel jönni, hanem négy ember kézen hozta el a fagyos fuszulykát, tíz embernek egy vekni kenyeret, s tizenöt darab cigarettát...”

1915. karácsonya, NAGY Ferenc, Aranyospolyán

„Nyugalomban indultunk felderítésre, amikor a sík terepen a kolumbácsi legyek rajához hasonló streifolással²⁴ megindult az orosz fegyver- és gépfegyver tűz. Menedéket kellett keresnünk és a közvetlen közelben egy csábító gödör mutatkozott. A következő pillanatban már nagyon szerettünk volna kibujni onnan, mert a gödör az előző harcok során használt és kellően töltött baka-latrína volt...”

HAUSZKA Róbert, Arad.

A sebesültek egy részét már a tűzvonal mögötti kötözöhelyen elsősegélynyújtásban részesítették, mások tábori- vagy hadikórházakba kerültek, ahol megfelelő ellátást kaptak:

„914. X/30 ...a szurást a szuron rohamba kaptam de a muszák jötek rohamba és úgy kaptam de most mán gyogyul... oktober 7két bötjöték meg mert akkor az isten engem megszabadit...”

VARGA János, Bikfalva

„1915. január 9. ...nagyob harcokba voltunk mint az öszel mindenap tűzbe voltunk de veszéjes a

géppuskával mert legtöbb agyutüz ara jön mert tudyák hogy a gyalogsági gojő nem bánt előlről mert ot van a páncél és aszt a lövést úgy kaptam hogy roham vot és közel votunk és úgy lötek meg és nem is tutam eljöni hát hordágyon hoztak el...”

Kassa, hadikórház; VARGA János, Bikfalva
„1915. V. 17. ...Engem is utólért a legtöbb katonasorsa. Tegnap egy gránáttól megsebesültem a fejemmen. megoperáltak, de hogy megélek, azt csak a Jóisten tudja. Remélem, a kemény székely koponya kibírja a csapást...”

ERŐS József, Sepsí
„...most már egészen jobban vagyok ne busujjanak mert azt monta az orvos ur, hogy ha kivesszik a gojót akkor elenged Brasóba vagy pedig szenyőre a levelük megkaptam Édesanyám írja, hogy eleget fájj az ő gyenge szive hogy engem nem kurálhat de azért ne fájjon mert itt elég jól ápolnak úgy, hogy még othon se kel jobban, van itt két kisaszony és azok ojan szivesen épolnak és rakják a vizes ruhákat hogy ritkaság át az arczom meggyogyult és egy kicsit jól nézek ki és szeretnek...”

1914. XII/6 Aradon”; BARABÁS József, Árkos
„...bejőtem a brasoi kórházba és otan voltam két hétig de nem akart gyógyulni a karom még le is akarták vágni de én nem engetem szeptember 15én békéreztem a Sepsí Szentgyörgy Kórházba iten nem volt elég a karom fájdalma hanem még nagy fájdalmat szenvedtem a tetanusz betegségem miatt amit a harc téren a sok szenvedés mián kaptam de iten nagyon jó gondos ápolásban részesültem a fogolyán kristóf fő orvos ut keczeri béoltása VÉGH Iluska és KÜLE Dóra ápolonőim jó ápolása véget még új életre tértem felejthetetlenek lesznek mind öröké Isten áldása száljon nemes munkájukra.

BUZSI Antal mint sebesült uzoni
Kelt Sepsí Szentgyörgy 1914. okt/13.”
(VÉGH Iluska emlékkönyvéből)
„...fájdalmaim szünek egészem jó van kivánom a csókot sajnálom a népet kinek fíjai a háboruba engem es sajnált anyám mikor ot votam vígan harcoltam nem féltem a muszkától aki fél az nem ember legén vagyok nem kel élni jól kel élni de ot ehezünk négy nap nem etem csak nyers káposztát akkor és lötem a muszkát.

Emlékül írta jó szivemből jó kedvel
MOLNÁR Áron”

(VÉGH I. emlékkönyvéből)
„Kelt Kassa 1915. I. 12én ...kejetek ne busujjanak mart mink ojan vígan vagyunk nyomjuk az éneket hogy aszt hiszük a pavilon öszszakad most mán a seb nem fájj... írják hogy irjam meg hogy sebesültem meg hát amint ot üttem a gép puska melet hát a muszkák jötek rohamra és igaz hogy ahogy csak birtam lötem hogy ami halot vot az borzaszto és mikor votak egy hat lépésre hát akkor akartam vizsáb jöni hogy

a miénkek is menyenek rohamra és mikor fel akarok állni találták el a lábomot...”

VARGA János, Bikfalva
Ütközetek után a veszteségek számbavétele, átcsoportosítások és a kítüntetésre érdemesek felterjesztése következett:

„1918. június 10. ...Ezen a napon a 1. századnak 4 halottja és 11 sebesülte van. Ekkor halt meg CSUTAK László papjelölt, gránát levágta a fejét és szörnyethalt... HERPEI Endre önkéntessel az éjjel érkeztem szakaszommal pótlásképpen a 11. századhoz. E sorokat itten írom fájdalommal telt szivél és elkészülve hasonló sorsra...”

VAJNA Mihály, hdpj., Sepsí
„1918. jun. 20. ...A zászlóalj megmaradt legénységéből két századot csináltak, a 9-es és 11-es. Én a 11-hez kerültem, melynek parancsnoka egy fogságból most visszajött STEINBACH nevű ambiciózus százados. Mára már „bebaszott”, de füttyölök rá, ha a hacban megfeleltem, a fegyverszüneti szolgálattal nem törődöm...”

VAJNA Mihály hdpj., Sepsí
„Magam sem tudom, miként menekültem meg a XI. Isonzo borzalmaitól, miután öt napig álltuk a taljánok rémes pergőtüzét és támadásait. Majdnem az egész ezred odaveszett...”

HALMÁGYI Ferenc, Sepsí
„1916. VI. 22. ...nagy dolgokat éltünk át mi mijet soha többször pedig töbön vetünk részt. Elképzzelheti hét rohamot intéztek és négyszáz ágyu torka szórta ránk a halált. Nem nagy hejen de nem birt semi eredményt elélni visza kelett adja az elfoglalt árunk. Tudatom, a negyedik század vesztett a legtöbbet negyven ép ember volt meg és van a töbi eltűnt és sebesült. Onan eljöttünk és más hejen álasban álunk és várjuk a következőt...”

KISGYÖRGY Mihály, Árkos
„1918. jun. 20. ... A 15-i eseményekért O1-re lettem beadva míg mások O1 és O-ra is. De én még ezt is csodálom, kinek olyan parancsnoka van, mint BARTALIS Kornél főhadnagy, aki irigyli a kítüntetést tölünk, frontharcosoktól, s ha töle függne, nem adna semmit. Piszkos ember volt hozzám mindig, de én megbocsájtok, elfeledni azonban nem fogom, s ez serkent arra, hogy civil pályán olyan pozíciót szerezzek, ahonnan öt mindig lenézhetem...”

VAJNA Mihály hdpj., Sepsí
„... Többünknek van (1) azaz egy csillag kilátásba helyezve a napokban, mert sajnós eddig csak az égen számoltuk a csillagokat s a babánk szemében...”

VARGA Nándor Lajos, Sepsí
Nemcsak az ütközetek, de a járványok – tifusz, kolera és vérhas – főként Galíciában gyakran tizedelték meg mindkét fél legénységét. Több frontszolgálatos, köztük GÁBOS Dénes is a kolerától remélte a háború végét:

„...Vajjon mikor mehetek haza, nem úgy érzem, hogy a napokban békét köthessünk, majd a nyáron, mikor a kolera eldönti a háborút, vagy az is lehet, hogy még a tavaszon, de föltétlenül véget fog vetni ennek az öldöklésnek, csak aztán élni kell addig. De hát olyan jó az isten...1915. IX. 11.”

GÁBOS Dénes, Sepsi

A már többször idézett TIMÁR József, aki mint szanitéc töltött több, mint három évet a fronton, egyik ütközet után keserűen írja:

„1915. dec. 23. ... Fájdalommal vettem azt a hirt, hogy három jó barátom elesett, de most ez a végzet, ma rajtuk és holnap máson, szomorú dolog, én tudom csak mert minden nap látom, hogy szegény jó magyarok egymás után mind térnek örök pihenőre. Szomorú hivatás ez a miénk...”

S ha akár az ütközetekben, akár a kórházban bekövetkezett a szomorú vég, a bajtársak ott állnak és a lehetőségekhez mérten adják meg a végtisztségét:

„... Fogadja megemlékezésül ezt a képet a limoni harc utáni órákból, amikor a szakaszomból elesett bajtársak sírjaitól bucsut kell vennem. E közös sírban fekszik... egy kolléga... aki az ellenséges dróta-kadály előtt esett el álló helyzetben amikor a futó ellenséget lötte...”

A többnapos ütközetek néha ezt is megakadályozták, s így:

„mindennap vannak sebesültjeink, halottaink, sőt ezek a vakondok gránátok olykor-olykor kitorják a földből az előző harcokban elesett katonák holttesteit, egy lábat, egy kart, egy fejet...”

HAUSZKA Róbert, Arad

A háború vége

Villantsuk fel végezetül néhánynak a sorsát azok közül, akik végigküzdötték a háborút és hazatértek.

Bár 1917 végén a keleti fronton harcolók egy részét a Brest-Litovszki-i fegyverszünet után még átvezényelték az olasz frontra, egyesek számára már itt véget ért a háború.

„...reggel megint látjuk, hogy az oroszok kétségülöndnek, na gondoljuk mi is szedjük össze magunkat mert itt megint támadás lesz de kiabálnak nekünk magyar-czki kaput krieg, revolucije²⁵ nálunk kitért a fradalom ök mennek haza mi is ne löjünk mert ök se lönek...”

BOCSÁRDI Károly, Nagyenyed

Az erdélyi hadtesteket a háború vége az olasz fronton Asiago-nál, Piave-nél találta, ahol 1918 júniusában kizitusákról sem mentes véres csatákat vívtak. VAJNA Mihály, sepsiszentgyörgyi hadapródkjelölt ezredét a júniusi csaták után felváltották és Erdélybe vezényelték. Háborús élményeinek naplóját így fejezi be:

„...Hálát ad a jó Istennek. Nagyon sokat imádkozhattak értem odahaza. Istenem, légy velem ezután is!” (1918. jún. 20)

Később a hadtestek egy részét visszavezényelték az olasz frontra, az októberi budapesti béketünetések hírére azonban ott a katonák megtagadják az engedelmességet, követelve hazaszállításukat. A már többször idézett és a háború után Sepsiszentgyörgyön letelepedett HAUSZKA Róbert szemléletesen írja le visszaemlékezésében az októberi összeomlást:

„...a menetirány Bellune környékéről a Piave felső folyása mentén haladó szűk úton volt ... ezen a keskeny útszakaszon vonultak vissza a demokratizált hadseregek a frontszakaszon levő összes csapatrészei. Az ut annyira tömve volt katonákkal, hogy lávafolyamhoz lehetett hasonlítani a menetelő csapatrészeket ... Az ut mentén elhagyott élelmiszerraktárak elsőrangú rablási szórakozást. A hasig erő lisztömegbe bárki behatolhatott és felpakolhatott. Gyufa, gyertya, néhol zsír- és szalonnakészletek, fehér cukor, kávékészletek etc. állottak zsákmányul az átvonulóknak ... Ezekkel az értékekkel a tömeg úgy megpakolta magát, hogy fél óra múlva eldobta a fegyverzet nehéz tárgyait ... és ezek ott az ut szélén szemkínzóan mutathatták a Heimatschutz²⁶ ezredesnek, hogy ő már katona, hanem hazafelé ballagó vén obsitos, rang, cím és tekintély nélkül ... Magukat önállóított tréncsapatok mellett vonultunk el, amelyek vidám pipaszóval ökrös szekereken vonultak a határ felé. Az ökrök szarvára felkötözték a legénységi kiténtetéseket és a Károlykereszteket, az ökrök két szarva közé pedig odaszíjazták az acélisakat ... Találkoztunk olasz hadifoglyokkal, akik boldog arccal gyalog igyekeztek vissza hazájukba odakialtva nekünk: pace, pace.”

Hazaérve sokan csatlakoztak az őszirózsás forradalomhoz 1918. október 31-én így ír Kolozsvárról ERŐSS József barátónőjének:

„...nagy nap volt a mai. Az összes itt levő tisztek sapkarózsájukat letépvé s helyére nemzeti szalagot téve esküdtek fel a Nemzeti Tanácsnak szabadon bocsátva a katona- és politikai foglyokat. Elvtárs, testvér ma itt mindenki. Emlékszik, Margitka, midőn ez utóbbira ajánlatot tettem? Most mindnyájan testvérek lettünk...”

Az Erdélybe érkezőket a román megszállás közeledtének híre fogadja. Udvarhelyről írja K.I.1918. november 28-án:

„...én a leszereléssel vagyok elfoglalva de most egyelőre megszünt, és azt hiszem, nemsokára fel fogunk szerelni és nem le. Ma telefonon beszéltek Csik-szeredával és már oda megérkeztek a románok. Ők ugyan kijelentették, hogy csak rendet csinálni jöttek, de mivelhogy rongyosak és éhesek, csak ruhát és élelmi-szert requírálnak, mást semmit ... El sem tudod

képzelní, mennyire kétségbe vannak esve az udvarhelyiek. Meneküléneik, de nincs hová. No de remélem, baká-inknak is meg fog jónni az eszük és hajlandók lesznek bevonulni, már most azt beszélük, kár volt elhamarkodni a leszerelést, így van ez nálunk, mert a székelemek mindig vastagnyakuak voltak, és csak később gondoltak utána, mit is tettek...”

BOCSÁRDI Károly enyedi, később sepsiszentgyörgyi lakos 1918 novemberének végére így emlékszik:

.....halljuk hogy jönnek a románok, na mi aztán összeállunk hogy mi nem engedjük őket hogy bejöjjenek Enyedre aztán megszerveztünk egy ezredet és elindultunk eleikbe és azal mentünk hogy Tövist elfoglaljuk, mert jólesz ha a mi kezünkbe van ez sikerült is és elmegyünk a Maros hígyáig és ott beásuk magunkat és megvárjuk őket... mi mind szaporodtunk jöttek a székelek fiuk szépen alakultunk már német katonák is menekültek ők is felajálták segítségüket. Már a románok is megérkeztek csak a parancsot vártuk mert voltak közöttünk tisztak is. De ezt megtudták Budapesten is és külön vonatal lejött FÉNYES László és kért mit akartok fiuk, nem elég vér folyt most megint kezdeni előlről és ki ad nektek löszert és ki ad enni ebe neki is igaza volt jönnek a franciák és aztán beláttuk mi is hogy igaza van aztán szépen vissza vonultunk...”²⁷

Jegyzet

1. A népi emlékeztést, nyilván, nagyon tágon értjük. A szövegek szerzői a legkülönbözőbb társadalmi és műveltségi kategóriákhoz tartoznak: a legtöbb valóban falusi származású, de az sem mind földművescsaládból való, gondoljunk csak az árkosi, akkor jelentős közéleti és közművelődési szerepet betöltő falusi értelmiségi CSEREIekre. Akad közöttük lakatos és későbbi főiskolai prorektor, európai hírvő grafikus (VARGA Nándor Lajos, a SzNM munkatársa) vagy majdani tábornok is, mint DÁLNOKI VERESS Lajos.

2. Ajánlható munka: **Erdélyi ezredek a világháboruban** (Sz.: DESEŐ Lajos, Bp. é.n.). Az anyag megosztása elsősorban a gyűjtést tükrözi: Sepsiszentgyörgy környéki falvak (a Székely MIKÓ Kollégium tanulónak gyűjtőterülete), a közlő volt tanítási helye Krízba, vagy olyan származási helyek, amelyek esetlegesen – az egyik legjobban felhasználható visszaemlékezés szerzője, az aradi HAUSZKA Róbert, vagy a Székely Hadosztályban szolgált nagyenyedi BOCSÁRDI Károly egyaránt Sepsiszentgyörgyre került a későbbiekben.

3. (A múzeumi iratborítékon) Az ügy megnevezése: Harctéri levelek. Székely Egyesület, Bp. VIII. Bérkocsis u. 16.

4. Maschinengewehr – géppuska.

5. Pionier – utász.

6. Ezredparancsnokság.

7. Hadtáp.

8. Csipkebogyó (rózsabogyó).

9. Vérfas.

10. Die ganze Welt schaut aus Urin – minden úgy néz ki, mint a húgy (katonai argóban a görbe arcvonalra vonatkozik, itt összevissza sorra)

11. Kommiss – kincstári.

12. Vétélezést.

13. Kockázat.

14. A dagasztóteknőbeli kenyértészta-maradékból süített házi péksütemény.

15. Skatulyákban a pakkot – dobozokban a csomagot.

16. Harisnyát.

17. K. u. K. (Császári és királyi, közös hadseregbeli) tartalékos kórház.

18. Deckung – fedezék.

19. Zsoldomból.

20. Schwarmlinie – rajvonal.

21. Olaszéval (gúnynév).

22. Istenem, Istenem, segíts (oroszul).

23. (Harc)állásból.

24. Kolumbácsi mocsaras terület az Al-Dunánál. Pászttázzással.

25. Magyarok, vége a háborúnak, forradalom.

26. Honvéd.

27. Miután november 13-án az első belgrádi fegyverszüneti szerződésben LINDER Béla úgy üríti ki, adja fel az Antant blöffjére a színmagyar Székelyföldet, hogy a románok még nem is támadtak (10 nappal később lépik át a határt), december 18-án Budapest parancsban tiltja meg a Maroshoz közben felvonult Székely Hadosztálynak az ellenállást. Mivel Kolozsvár feladása után a románok a második belgrádi fegyverszüneti szerződést is azonnal megszegik, 1919 januárjában KRATOCHVIL ezredes úgy dönt, hogy nem engedelmeskedik az újabb budapesti visszavonulás-parancsnak, és áprilisiig tartja az Alföld keleti peremét, ami Budapest politikusait általában nagyon zavarja. Ekkor szabad választást engedve katonáinak (egy részük beáll a Vörös Hadseregbe és a felvidéki ellentámadásban, a lengyel határra kijutásban komoly szerepet játszik), emberei többségével, két ellenség között, a románok előtt teszi le a fegyvert. A magyar első világháború paradox (erdélyi) magyar összjegzése: előbb senki nem akarja, aztán mindenki a háborút, majd csak a politikai (és főleg a katonai vezetők) akarják, mindenki másnak elege van belőle, végül a hazatérő erdélyi katonák (bár ez jelenkortörténetészeinket mintha zavarná) védenék a hazájukat, de a politikusok ezt megakadályozzák.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve a közölt szöveget, kötetyszerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Scrisori și alte mărturii scrise din primul război mondial

(Despre publicare)

Culegerea se bazează pe jurnale, memoarii și în primul rând cărți poștale de campanie. Abia zece la sută conțin informații, meritând să fie selectate – să nu uităm, ultimele trebuiau să treacă și prin vigilența cenzurii. În urma parcurgerii unui volum de mai multe mii de documente, materialul documentar selectat a dobândit o anume coeziune, devenind o culegere de texte reprezentativă, care oferă o perspectivă „zoom” asupra războiului mondial, începând cu înrolarea, continuând cu experiența frontului, a spitalului de campanie, până la deznodământ. Culegerea și publicarea documentelor finalizează se pare un program științific al Muzeului Național Secuiesc, început încă în 1916.

Letters and Other Written Testimonies from the First World War.

(About the publication)

The collection is based on journals, memories and first of all on post-cards from the military service period. Only about ten per cent contain information, being worth to be selected – and let's not forget that the latest ones had to pass the censor vigilance. After having gone through a volume of more thousand of documents, the selected documentary material has got a certain cohesion, becoming a collection of representative texts, offering a „zoom” perspective over the world war, starting with the enlisting, and continuing with the military experience, the military hospital ending with the denouement. The collection and publication of the documents seems to finalize a scientific program of the Székely National Museum, which has started in as early as 1916.

1. ábra „Szoros a kapu és keskeny az út, mely az életre vezet.”
A kocsordi emlékmű (VAS Géza felvétele, az Encyclopaedia Hungarica 4. kötetéből)

Erőforrások kisajátítása a Homoród-mentén, 1949–1962

(Kivonat)

A negyvenes évek végén az élet minden területére betörő totális hatalom a társadalom tervszerű, gyors átalakítására törekedett. Uralmának megteremtésére új politikai-gazdasági intézményrendszert hozott létre. A politikai vezetés az átalakítás egyik legfontosabb dimenziójának a tulajdonviszonyok megváltoztatását tekintette: az osztályuralom egyenlő a javak szisztematikus eltulajdonításával. A dolgozat az erőforrásokkal való gazdálkodási gyakorlat hatalmi kisajátítását vizsgálja, azokat az új integrációs sémákat kutatja, amelyek a gazdasági szférában – az erdő- és legelőhasználatban, munkaerő gazdálkodásban – a két Homoród mente falvainak mindennapi életében érvényesültek. A dolgozat egy átfogóbb munka fejezete és mint ilyen, a csíkszeredai KAM–RAKK egy jelenkor-kutatási programjának eredménye.

*

„A gazdaság mint a társadalom alrendszere úgy definiálható, mint meghatározott intézmények keretei között zajló folyamat, amely biztosítja, hogy az anyagi javak szakadatlanul rendelkezésre álljanak”¹ – mondja POLÁNYI Károly. Majd a továbbiakban az intézményekről kifejti, hogy abban az esetben gazdasági intézmények, ha olyan szituációkat teremtenek, melyek a gazdasági folyamatot alkotó mozgásokat váltanak ki: „abban a mértékben van gazdasági jellegük, amilyen mértékben hozzájárulnak a szóban forgó szituációk kialakításához, és amilyen mértékben közvetlen a folyamatra gyakorolt hatásuk”². Ebben a gondolatkörben maradvá az állítjuk, hogy a kommunista hatalmi hierarchia különböző szintjein létrehozott

intézmények – a tartományi, rajoni, községi néptanácsok és ezeknek különböző gazdasági tevékenységek irányításával foglalkozó ügyosztályai, bizottságai, gazdasági intézmények. Oly mértékben, amennyiben a gazdasági folyamatot alkotó tényezők mozgására befolyásuk volt. Végletesen fogalmazva: a húskvóta, tej- és gyapjúbeadási kötelezettség teljesítéséért sikeresen agitáló helyi női bizottságot – bizonyos korlátozó feltételekkel – gazdasági intézménynek is tekinthetjük.

A negyvenes évek végétől az állami tevékenység „addig soha nem ismert intenzitással fogja át a társadalom életét”³. Az élet minden területére betörő totális hatalom a társadalom tervszerű, gyors átalakítására törekedett. Uralmának megteremtésére új politikai-gazdasági intézményrendszert hozott létre. A politikai vezetés az átalakítás egyik legfontosabb dimenziójának a tulajdonviszonyok megváltoztatását tekintette: az osztályuralom egyenlő a javak szisztematikus eltulajdonításával. A dolgozatban az erőforrásokkal való gazdálkodási gyakorlat hatalmi kisajátítását vizsgáljuk. Azokat az új integrációs sémákat kutatjuk, amelyek a gazdasági szférában – az erdő- és legelőhasználatban, munkaerő gazdálkodásban – a két Homoród mente falvainak mindennapi életében érvényesültek.

„...erdőzárlat lesz elrendelve...”

A korabeli adminisztráció erdőhasználatról fennmaradt iratanyaga a falu erőforrás-gazdálkodásának tradicionális szokásrendje és az új hatalom uralomgyakorlásában érvényesülő szempontok eltérő logikáját dokumentálja. Mondani valónk világosabb lesz, ha néhány, nagyjából egy időben keletkezett dokumentum korabeli társadalmi jelentését próbáljuk rekonstruálni.

1949 májusában a homoródmási közbirtokosság vezetősége a helyi községvezetéshez (ekkor még nem alakultak meg a néptanácsok, „ideiglenes bizottság”-ok vezették a falvakat) a következő helyzetjelentést küldi:

Jelentés⁴

Homoródmás közbirtokosságának vezetősége, tekintettel arra, hogy a Merke megett lévő erdős legelőrészbe a nyírfát kiosztotta le-

*KAM–RAKK, M.-Ciuc, O.p. 81, RO-4100

gelőtakarítást végett a helybeli lakosság között és amennyibe akkor még a birtokosságnak nagy szüksége volt a pénzre 50 lejes befizetésre utalta a népet, közbe a birtokosság pénzhez jutott és most ez már nem feltétlenül szükséges.

Azért mert a nép megtette közmunkából a legelőtakarítást, a csemeteültetést és amúgy is a legelőt továbbra is takarítani kell, a legelőtaxis pedig éppen elég sok, az erdőbirtokosság a kiosztással felmerült költségeket már kifizette, de azt sem óhajtja beszédni, az 50 lejes befizetéséről a nép javára lemond... A Merke megett lévő nyírfa szállításához szállítási bárcát nem lehet kapni, úgy szíveskedjenek maguk is erdőőreikkel megbeszélni amint mi is megbeszéljük, hogy a takarításból kikerült nyírfa szállítását ne akadályozzák és a nép ahogy tudja takarítsa és szállítsa.

Homoródalmás 1949 május 8-án.

BENCZE Dénes

K.B. elnök

SZABÓ Dénes

K.B. jegyző

A fenti dokumentum üzenete világos: a közbirtokosság vezetősége döntésében a falu lakóinak érdekeit helyezi előtérbe, az arányjog szerinti fajtalékra jogosultságtól függetlenül. Az intézmény a természetadta javakkal úgy gazdálkodna, hogy pénzkidástól mentesítse a falu lakóit, ugyanakkor nem mulasztja el a természeti erőforrás megóvását: gondozná a legelőt is.

Az ugyanebben az időben született hatalmi rendelkezésekben más jelentésű „társadalmi beszéddel” találkozunk:

„Meg kell szerveznünk és meg kell indítanunk a lakosság tűzifa szükségletének biztosítását. A szegény és közép parasztság tűzifa szükségletét jó előre biztosítanunk kell..., hogy későbben osztályharcos szellemben tudjunk dolgozni és a kulákság hátán tudjuk forgatni a proletár diktatúra fegyverét a kulák osztály teljes megsemmisüléséig.”⁵

Az Oklánd Járási Főszolgabírói Hivatal 1949/3912 sz. körlevele a tehetősebb gazdák udvarán található tűzifa-felesleg zárolását rendeli el, az udvarhelyi gazdasági és ipari vállalatok szükségletének fedezésére. Utasítja a helyi ve-

zetőket, hogy a rendeletet „az osztályharc szellemében hajtsák végre”.

A két utóbb idézett dokumentum társadalmi jelentése világos: szigorú alá-fölé rendeltségi viszonyról van szó. Az erdőhasználat szabályozása kizárólag a fent lévők hatásköre, a lentieknek csak egy lehetséges viszonyulásmód engedélyezett, az engedelmesség.

Összevetve a közbirtokosság és a járás, valamint az erdészet rendelkezéseinek jelentéseit, megállapítható, hogy a közbirtokossági vezetés célja a helyi érdekek védelmezése, egyenlő esélyek, kompromisszumok keresése. A hatalmi oldalon a cél korlátozások, tiltások, osztályszempontú elosztás, megkülönböztetések, bürokratikus beszédmód elfogadtatása.

Azt azonban észre kell vennünk, hogy mindkét intézmény ugyanazon séma szerint integrálja a gazdasági tevékenységet: rendelkezik a javak használata fölött, elosztja a javakhoz való hozzáférés esélyeit. Az intézmények működési elve ugyanaz, az erőforrás-használat és -elosztás ideológiai szempontjai azonban gyökeresen különböznek.

A politikai vezetés a javak eltulajdonításának folyamatában a kizsákmányoltakat osztályszempontok szerint diszkriminálta. Az „osztályharc szelleme” a javakból való részesedés diszkriminatív gyakorlatát jelentette: az elnyomottságban is voltak az adott feltételrendszerben viszonylagosan pozitív privilégiumokban részesülő, kedvezményezett társadalmi csoportok.

Továbbra is az erdőhasználatnál maradvia: a tűzifaellátást az 1953/1423. sz. rajoni rendelet a következőképp szabályozta: „A falusi dolgozó parasztság családonként az alábbi mennyiséget fogja kapni: 3 szekér galyfát, vagy ahol vágter van ott 2 ürmérték fát, vagy két rakás ágfát. A kulákok részére kiadandó famennyiség a következő: 2 szekér galyfa, vagy ahol az erdészet által 1951–1952-ben kitermelt régi rakás ágfá van ott két rakás ágfát kaphatnak, de kizárólag csak a fent nevezett régi kitermelt vágterekről. ... A lakosság tűzifaellátása folyó év október 20-ig meg kell történjen, mely határidőn túl erdőzárlat lesz elrendelve és az erdőben szekérrel vagy gyalog járni tilos lesz.”⁶

A hatalom nemcsak a javakból való részesedés mértéke fölötti rendelkezést sajátította ki:

intézkedéseivel megtámadott egy gazdálkodási kultúrát is. A szocialista gazdaságszervezés előtti időkben a családi gazdaságok faellátása a földművelő, állattenyésztő életforma évi munkarendjébe, a létfenntartó tevékenységekre fordított időrendbe racionálisan, ökonómikusan illeszkedő gazdasági tevékenység volt: „A vágter ki volt jelölve, a fát kiosztotta a közbirtokosság jog szerint, minden két holdra egy szekér fát... Ott nem szabadott erdőlni azon a nyáron. Mikor eljött az őszyra, hogy egyéb munkák, a cséplésök lejártak, s az őszi vetés lejárt s a töröbúzaszedés, akkor két hétre, mikor az üdő alkalmas volt – megszabadították a mindennapos erdőlést, arra a vágterre. Akkor mindenki hordta haza a fáját.”⁷ Ebben a gyakorlatban a gazdasági tevékenységek időstruktúrájának kialakításában a fő kényszerítő erő a természeti idő volt. Az egyes munkafajták időbeni elrendeződését meghatározó fő szabályozó tényezők a ciklikusan visszatérő természeti jelenségek, mint pl. a gabonaérés ideje, vagy a hideg évszak beköszöntése. Ennek az időhasználatnak – miután ez volt a legracionálisabb az adott feltételrendszerben – a megfelelő pozitív morális értékelése is létezett. A normatív jellegű szabályokat verbális konstrukciókban, viselkedés- és magatartásmódoókban rögzítette és örökítette tovább a társadalom. A természeti kényszer tehát a szükségletkielégítő tevékenységek strukturálásában, időbeni elhelyezé-sében elsődleges. E kényszer „társadalmasítása”, az erdőlést csak az őszi hónapokban megengedő közösségi szabályozás, amely ugyanakkor eszköz a társadalmi kontroll érvényesítésében. Ezt a szociális időstruktúrát rombolta szét az állami terv-gazdálkodás.

A tartományi, rajoni vezetés az év minden hónapjában faleszállítási terveket rótt a fogattal rendelkező gazdákra. Az 1951/14108 sz. rajoni rendelet például az augusztus 20. – szeptember 10. közötti időszakot jelölte ki a „dolgozók téli tűzifa szükségletének biztosítására”. Azt az időszakot amikor a legsűrűbben zsúfolódtak össze a mezei munkák: aratás, cséplés, széna- és sarjúkészítés. Szeptember 7-én Lövete Néptanácsa a következő érvekkel próbálja elhalasztani a tűzifakampányt: „Lövete községnek 910 gazdasága van. Ezzel szemben a fogatosok száma 351. Ebből mintegy 30

leszerződött fuvaros az üzemnél és a bányánál. Marad a mezőgazdasági munkálatok elvégzésére mint vetés, szántás 321 fogat. Községünk lévén havas-alji, a vetést már megkezdették a dolgozók. A fenti 321 fogat közül minden héten gabonaszállításra Udvarhelyre igénybe veszünk 20 fuvarost legkevesebbet. Amennyiben most faleszállításra osztanak be a megmaradt 300 fogatot, úgy dolgozóink a vetési munkálatokat nem tudnák befejezni... fale-szállítás alól mentsenek fel, vagy legalábbis a vetés befejezéséig elhalasztani szíveskedjenek.”⁸

A Rajoni VB válasza öt nap múlva megérkezik: „Értesítjük, hogy rendeletünkön nem áll módunkban változtatni, mivel a tartományi néptanács tűzifakampányt indított be, mely kampányban minden község részt kell vegyen”⁹. A vizsgált időszakban az erőforrás gazdálkodás terén hasonló kérelmezésekre és hasonló elutasító válaszokra gyakran került sor. A tulajdon védelmének egyik formája volt, hogy a falvak lakói gyenge minőségű kaszálóikat szerették volna legelőnek minősíteni (hogy csökkentsék beszolgáltatási kötelezettségeiket). Mások mészke kitermelésére kértek engedélyt (az almásiak és a homoródkeményfalviak). E kérések rendszeres elutasítása a fennálló társadalmi viszonyban érvényes gazdasági elvonások prioritásából következett.

1953. június 9-én a Rajoni VB az alábbi rendeletet közli „Valamennyi Községi Néptanácsnak”: „Tekintettel arra, hogy rajonunk nagyon le van maradva a faleszállítási tervvel a mai naptól kezdve semmiféle fogat nem hagyhatja el a községet, csak abban az esetben ha fát szállítani megy. Az elnök elvtárs vegye fel a kapcsolatot a helyi milícia vezetőségével, és tudassa vele is a jelen rendeletet.”¹⁰ Néhány nap múlva az oklándi néptanácselnököt külön utasítja a Rajoni VB, hogy a község „500 köbméter rönkfa leszállítási tervének teljesítése érdekében jún. hó 27-én este 8 órára mozgósítsa az összes lófogatokat, letiltván a legel-tetést a lovak részére mindaddig, amíg a fát le nem szállítják.”¹¹ A rajoni Gazdálkodási és Ipari Ügyosztály július 7-én a tartomány rendeletét továbbítja a községekhez: „A tartományi néptanács VB 28165/1953 sz. rendeletével elrendeli a terv-szerűsített fogatok hiánytalan megjelenését a fafu-varozási kötelezettségek teljesítésére, mivel a

fogatok közül nagyon sok nem jelentkezik fuvarozásra... Felhívja a Néptanácsok figyelmét, haladéktalanul tegyenek meg minden intézkedést a fogatok mozgósítására.”¹² A tervteljesítés támogatására a községekben „faleszállítási bizottságokat” alakítanak.

Egy minisztertanácsi határozat előírja, hogy a falvakban a fogatok 30%-át faleszállításra kell mozgósítani¹³.

A korlátozások, tiltások, fenyegetések ellenére a szállítási terveket ritkán teljesítik. Egy 1952. aug. 2-án kelt rajoni körlevél arról tudósít, hogy „a rajoni néptanács végrehajtó bizottsága a július havi tűzifa és szénszállítási eredmények kiértékelése alkalmával azt állapította meg, hogy bár a szállítási tervek a községi néptanácsok végrehajtó bizottságaival idejében közölve lettek azonban annak megvalósítása érdekében alig tettek valamit és így a havi szállítási tervet még megközelítően sem teljesítették.”¹⁴ A következő év nyarán Homoródszentmártonból a községvezetés a szállítási terv 42 %-os teljesítéséről számol be¹⁵. Ritkán fordult elő nyílt szembeszegülés a rendelkezőkkel, a szállítási tervek teljesítésének nyílt tagadása. Általános volt a csendes ellenállás, csak a határidők lejártakor derült ki, hogy a fogattulajdonos gazdák a kirótt mennyiségeket csekély mértékben teljesítették. De volt eset nyílt ellenállásra is: „Lókodban három kulák visszautasította a fableszállítási obligációt” – jelenti a Homoródszentmártoni községi VB¹⁶. Az almási fuvarosokat 1951. november végén – miután a tervet „százszázalékban” teljesítették – „felrendelték az embereket a Bányára fizetés végett s egész nap várták s este kénytelenek voltak pénz nélkül haza jönni, amire fel azt mondták az emberek, hogy lemondanak az áráról is, de többet nem mennek faleszállítani.”¹⁷ E stratégia célja az lett volna, hogy a pillanatnyi áldozat később többszörösen megtérüljön. De a társadalmi viszonyoknak ez az átfordítási kísérlete az akkori feltételek között nem lehetett sikeres.

Hajlunk arra a véleményre, hogy amikor nyár közepén, a gabona, takarmány, tej, hús- és gyapjú beszolgáltatással megterhelt, sürgős mezzei munkákkal elfoglalt gazdákat fuvarozási tervek teljesítésével zaklatta a hatalom, a valódi cél nem a tervteljesítés kikényszerítése, hanem az

autonóm döntések állandó korlátozása, a függőségi viszony permanens fenntartása volt.

Ugyanez a logika fedezhető fel az erdőhasználat szabályozásában is. Előfordultak olyan esetek, hogy a rendelkezők gondolkodásmódját nemcsak az alávetett, kizsákmányolt termelők, de még a hatalom községi megbízottjai, a helyi végrehajtók se értették. Oklánd község néptanácselnöke a faluhatár erdejéből közszükséglet-re három köbméter fa kitermelését próbálta engedélyeztetni:

„Udvarhely Rajoni Néptanács Helyi Gazdálkodási Ügyosztályához

Utalással a Tartományi Erdőigazgatóság 8104/1952 számú átiratában foglaltakra, miszerint az összes helyi javítások valamint a villamosításhoz szükséges oszlopokat közvetlenül a felettes hatóságok útján igényeljük... érthetetlennek találjuk, hogy ebben a tárgyban már fordultunk a Helyi Gazdálkodáshoz és azzal utasított el, hogy forduljunk a tartományi erdészeti Igazgatósághoz. A Tartományi Erdészeti Igazgatóság most meg közli, hogy forduljunk közvetlenül a felettes hatóságunkhoz, mert csak ezen az úton részesülhetünk kiutalásban. Végeredményben fordultunk már minden intézményhez mely illetékes lehet ebben a tárgyban – és a mai napig csak a papír áll rendelkezésünkre.”¹⁸ Az ingerülten levelező néptanácselnököt hamarosan leváltották: akkor, ott nem érthette meg a rendszer – csak hosszú évtizedek tapasztalata után megfogalmazható – lényegét: a politikai rendszert tartósan a bürokratikus koordináció és a redistribúció határozta meg. A gazdaságirányításban is „megmaradt a politikai rendszer elsődlegessége, a pártközpontúság, az etatizmus, és centralizáció”¹⁹.

A rendelkezők figyelme az erdő más hasznaira is kiterjedt. 1953-ban a MAT Néptanácsa az „erdészeti törvény 67 szakasza, valamint a tartományi néptanács működési szabályzata 18. pontja alapján elhatározza: 1 szakasz. Erdei gyümölcsök gyűjtése, szállítása és eladása csak szerződéssel rendelkező vállalatok és gazdasági szervezetek, valamint magánszemélyek által eszközölhető, akiknek erre az erdőhatóság részéről engedélyük van...”²⁰ Ma már a hasonló rendelkezések gyakorlati megvalósulásának körülményei aligha rekonstruálhatók.

Időnként gyógynövény- és makkgyűjtési terveket róttak ki a helyi néptanácsokra. A bükkmakk értékesítéséről először a Hivatalos Közlöny 1951. szept. 21-i számában megjelent 997. sz. Minisztertanácsi Határozat rendelkezik: „Az elemi iskolák tanítóinak, tanulóinak szabad idejükben segíteniük kell a bükkmakkgyűjtési kampányban és tevékenyen részt kell venniük a magok gyűjtésében, kiválogatásában, szállításában és raktározásában”. Rövidesen a Rajoni Kultúr Ügyosztály elrendeli a községi néptanácsoknak, hogy „minden kultúrotthonban fel kell dolgozni a bükkmakk gyűjtés jelentőségét és mozgósítsuk a dolgozókat a hazafias terv végrehajtására.”²¹

1952 őszén a Rajoni VB utasítja Oklánd Község Néptanácsát, hogy a begyűjtendő „15 vagon makkot családokra kell kivetni, a család munkaképes tagjainak figyelembevételével. Eltekintve az iskolás gyermekektől akik az iskola tervében gyűjtenek. A falvak gyűjtési csoportokra osztandók, mely csoportokat egy-egy képviselő mozgósít a gyűjtési tervben meghatározott napokon.”²²

Az adott feltételek között irreális tervet a község falvai természetesen nem teljesítik: „Az előirányzott 15 vagonból mindössze 2596 kg lett megvalósítva, melynek nagy részét az iskolák gyűjtötték be”²³ – jelentik néhány hét múlva. Homoródszentmártonban az őszi talajmunkák tervének teljesítésében a lemaradást a kötelező makkgyűjtési tervvel lehet indokolni: „Az őszi munkálatok még nincsenek 100 %-ban teljesítve, az ok az, hogy a dolgozók makkszedni mentek”. Egy képviselő „kéri, hogy szüntessék meg a makkszedést addig amíg a vetés nincs befejezve. Jelentsék azokat akik üzérkednek a makkal.”²⁴ Csak találgathatjuk, hogy kik között, milyen gazdasági cserét jelentett a makkal való üzérkedés.

Az erőforrások fölötti rendelkezés kisajátítása mellett a hatalom az alávetettek fogyasztási szokásait is próbálta átalakítani. Miközben a falvak határaitól fogatok százai szállították a fát állami lerakatokba, tartományi rendelettel a tőzeggel és kukoricakocsánnyal való fűtést erőltették: „...a dolgozók körében széleskörű felvilágosító munkát kell végezni a tőzeg és a szénnek fűtési célokra való felhasználásáról... A gyakorlat azt igazolta, hogy a tőzeg jól felhasználható fűtésre, csupán a

kályhákat kell kettős rostéllyal ellátni, ami elenyésző költségbe kerül. A tűzifával való takarékoság vonalán kell haladnunk. A mai gazdasági helyzetben nem engedhető meg az erdővel való rablógazdálkodás, amely erdeink teljes pusztulásához vezet. Világosítsuk fel a dolgozó parasztokat, hogy a kukorica kocsányt is, amelyet eddig tartomá-nyunkban nem használtunk fel, fel lehet használni és fel kell használni fűtésre. Végezzenek felvilágosító munkát, hogy a dolgozó parasztok a me-zőről hordják haza a kukorica kocsányt és azt fedett helyen tárolva használják fel fűtési célokra...”²⁵. Ezek a próbálkozások a homoródmonti falvakban hatástalanok maradtak. A hétköznapi gyakorlat és a fentről erőltetett szabályozások céljai között mély ellentmondás feszült.

A legelő

A közbirtokossági kezelés időszakában az állattartó gazdák a legelőt is a magánbirtok arányában megállapított arányjogok szerint használták. Aki több állatot legeltetett, mint ahányra joga volt, legelőtaxát fizetett a közbirtokosságnak, ha kevesebbet, akkor az év végi elszámolásakor jogtérítményt kapott.

1949 tavaszán Földművelésügyi Minisztérium 1949/10126 sz. rendelete a legeltetési díjakat – a hatalmi valóságképben elkülönített társadalmi kategóriák szerint állapította meg: „a dolgozó szegény paraszt 300 lej, középgazdák 450 lej, jobb gazdák 600, zsiros gazdák 800” lej legeltetési taxát fizettek egy számos állatra²⁶. Ahogy fennebb láttuk, a helyiek ezt a legelőbért a korábbi gyakorlattal összevetve „éppen elég sok”-nak gondolták. A minisztériumi rendelet az elkülönített társadalmi kategóriák közötti határvonalak rögzítésére azonban nem közölt világos kritériumokat. Akárcsak a kulák kategóriának megállapítását, a felsőbb vezetés a fenti társadalmi kategóriák közötti határvonalak rögzítését is a helyi eljáróságok hatáskörébe utalta. A kritériumokat, pl. hogy pontosan milyen ismérvek, mutatók alapján lehet valakit kuláknak, „zsiros gazdának” minősíteni, kezdettől nem rögzítették pontosan. A következmény a helyi társadalmi feszültségek növekedése volt. A besorolásukkal elégedetlen állattartó gazdák kérvényezték, hogy

sorolják alacsonyabb társadalmi és taxafizetési kategóriákba.

*Homoródalmás Községi előjáróságnak
Helyben*

Alulírott L. S. György helybeli lakos a követező kéréssel fordulok a községi előjáróság-hoz. Az állataimra kivetett taxát szíveskedjenek belátásuk szerint alább szállítani. Vegye tekintetbe az előjáróság azt, hogy 4 évig távol voltam a családomtól és az által még sok hiányosság előtt állok a mai napon. (a kérvényező négy évig fogságban volt – O.S.) Arról is tudomásom van, hogy több velem egyenlő birtokos felebarátomnak kevesebb az állatokra kirótt taxa mind az enyéimre.

A fenti indokokat tekintetbe véve kéresem méltányos elintézése reményében maradok tisztelettel

L. S. György

Homoródalmás 1949 július 1-én.

Ebben az esetben a községi vezetés helyt adott a kérvényező kívánságának: „A kért legelő-taxa leszállítását az ideiglenes bizottság jóváhagyta azzal, hogy a II-ik kategóriába teszi át.”²⁷ De a kérések többségét nem vették figyelembe.

A közbirtokosságok felszámolása után a falvak állatállományának szükséges legelőterületet minden évben a Rajoni Állattenyésztési Szolgálat és a Rajoni Legelőbizottság osztotta el. A legelőbeosztás elkészítése előtt minden községtől részletes adatokat kértek az állatállományról: „...írásban jelentsék a legelőre menő állatok létszámát, állatfajonként és korcsoportonként, valamint a szükséges legelőterületet Ha-ban, megnevezve a legelődülőket és határrészeket ahol legeltetni akarnak.”²⁸

A rajoni felügyelő szervek figyelmeztetik a községi vezetőköt, hogy „a legelőre semmiféle állatot ki nem lehet hajtani a Rajoni Legelőbizottság jóváhagyása és a Miniszteri határozatban feltüntetett sorrend betartása nélkül...”²⁹. A hivatkozott sorrend diszkriminatív intézkedést jelentett: a „legeltetésnél elsősorban a szocialista szektor állatai valamint a szocialista szektorhoz tartozó magángazdaságok állatai jönnek tekintetbe...”³⁰. Azokban

a falvakban, ahol az állatlétszámhoz viszonyítva legelőhiányt állapítottak meg, mint pl. „Okládon 127 ha, Karácsonyfalván 97 ha és Újfaluban 42 ha legelőhiány van, az állatok kiengedése korlátozva lesz az illető gazdaság szociális helyzetének megfelelően.”³¹ A „szociális helyzet” a hatalmi társadalomkép kategóriái szerint kijelölt osztálypozíciókat jelentette. A legelőhasználat szabályozásában az osztálypolitikai korlátozások olykor keveredtek a fajtafeljavítási szempontokkal. 1951. április 6-i keltezéssel Udvarhely Rajon Néptanácsa Mezőgazdasági Ügyosztálya közli a Homoródalmási Néptanáccsal „hogy a községben lévő juhállomány kizárólag csak az alábbiak szerint legelhet” az 1951 év folyamán: „a juhtartó gazdáknak szövetkezetbe kell hogy tömörüljenek és a juhok az általunk kijelölt vagy repartizált legelőtesteken legelhetnek. E legelőre elsősorban a berke juhokat lehet kiengedni, azután következnek a szálás juhok egy éven felüliek. Tavalyi és idei szálás bárányok nem mehetnek ki a legelőre, tekintetbe véve a berkésítési akcióval kapcsolatban kiadott 9463/1951 számú Sztálini Tartomány határozatát is. A gazdák állatállományát osztályharc alapján osztandók be. Ezen rendelet végrehajtásáért a Néptanács Végrehajtó Bizottsága a legeltetési bizottsággal karöltve felelősök.”³²

A legelőhasználatról rendelkező rajoni intézmények nemcsak az egyes falvak legelőterületeit osztják be, a községek vezetőinek megkérdezése nélkül helyezik át a települések állatállományát egyik falu határáról a másikra:

Udvarhely Rajoni Néptanácsa

Mezőgazdasági Ügyosztály

Szám ad. 669/1954

Községi Néptanács Végrehajtó Bizottságának

Homoródalmás³³

Értesítjük, hogy a Rajoni Legelőelosztó Bizottság a Halaság nevű legelőtestre Jánosfalva tulajdonát képező juhállományt helyezi el, a terület 80 ha.

Kérjük miután a kapcsolatot a Szentpáli Néptanács felveszi kössék meg a mellékelt típus-

szerződéseket és azonnali hatájjal bocsássák rendelkezésére a nevezett juhállományak kiutalt legelőtestet.

Székelyudvarhely 1954 április 28.

Elnök Ügyosztály vezető

A hasonló hangnemű értesítések jelentése egyértelmű: a helyiek nem rendelkezhetnek az adminisztratív területükön lévő erőforrással, nem áll módjukban még véleményt nyilvánítani se a legelőelosztás kérdésében: „Ez ellen nem volt apelláta sok, mert a legelőket beosztották a rajon legelőszükséglete szerint, kiszámítva, hogy hány számos állatnak mennyi legelő kell. A községnek megvolt az állatlétszáma, kiszámították, hogy egy számos állatra mennyi legelő jut, s a felesleget oda kellett adni Szentpálnak, vagy más községeknek. Távolabbról is jöttek ide, hoztak juhseregeket... tiltakozhatott akármelyik vezetőség, hogy nem adjuk, de nem volt apelláta. Erőszakkal idetették.”³⁴

A helyi döntések korlátlan hatalmi kiszajátítását a községi vezetők nem minden esetben fogadták el ellenállás nélkül. A községvezetés önállóan próbál gazdálkodni a saját legelőterülettel. Oklándon a Községi Néptanács VB gyűlésén „felvetődött a legelőhiány kérdése, miszerint az amúgy is legelőhiánnyal küszködő község át kell adjon a Vargyasi Úttörő kollektív gazdaság részére 40 ha legelőterületet, miáltal a karácsonyfalvi növendék állatok legelőre való kihajtása meg van gátolva. A V.B. határozata értelmében a legelő területek már fel voltak osztva legeltetés végett és a hiányzó területek ki voltak mutatva a rajoni Legeltetési Bizottságnak. Tekintettel arra, hogy a Rajoni Legeltetési Bizottság ennek ellenére semmi intézkedést nem foganatosított hanem ellenkezőleg a meglévő területből is elvett a vég-rehajtó bizottság ismételt kéréssel fordul a rajonhoz, azzal, hogy ilyen kérdésekben a helyszínen döntsön a helyi ismeretek alapján.”³⁵

A korszak dokumentumaiban a hierarchiában alullévők hasonló, feletteseket feddő hangjára azonban ritkán bukkanunk. (A rajoni vezetőket kioktató oklándi néptanácselnököt hamarosan visszahelyezik korábbi mesterségébe, teherautó-sófürnek egy székelyudvarhelyi vál-

lalathoz.) Feltehetően sikeresebb volt a rejtett ellenállás, pl. a reális állatlétszám eltitkolása, a legelőterületek kiterjedésének csökkentése a nyilvántartásokban.

A rajoni adminisztráció rendelkezik a legelők gazdálkodásáról is. A legelőtisztítás korábban a falvak tavaszi munkarendjébe illeszkedő tevékenység volt, az új szabályok értelmében az állami tervbe foglalt akció: „Kérjük a legkomolyabb intézkedéseket megtenni ezen akció végrehajtása végett, mert ezek mind bele vannak foglalva az állami tervbe és a terv nemvégrehajtása büntetést von maga után” – figyelmezteti a községi néptanácsokat egy rajoni körlevél³⁶. A legelők és kaszálók karbantartásának munkálatairól a helyi végrehajtó bizottságoknak jelentéseket kell felterjeszteniük a rajon illetékes ügyosztályaihoz³⁷. Az elvégzendő munkát nem a legeltetett állatlétszám, hanem osztálykategóriák alapján állapították meg: „...4 napos legelőtakarítási napot rendezünk éspedig a szegények 2 napot, a jobb gazdák 4 napot és a kulákok pedig 6 napi legelőtakarítást tesznek” – ígéri a kért osztályszempontok alapján rajoni feletteseinek 1952 májusában az almási községvezetés³⁸.

A politikum gazdaságirányításában hiányzott a pragmatizmus, „az eszmék uralkodtak a dolgok, az elvontságok a realitás felett”³⁹. Ez a beállítódás érvényesült a köztulajdonban lévő erőforrások és termelőeszközök fölötti rendelkezési hatalom kiszajátítása után is.

A magánbirtokok kiszajátítása

A bevezetőben már részleteztük, hogy a vizsgált területen uralkodó volt a kisbirtokrendszer. Az 1945. évi földreform a környék földtulajdonviszonyain nem változtatott. A földtulajdon feletti rendelkezés a kollektivizálást, társulásokat sürgető propaganda mellett törvények, MT határozatok tárgya volt.

Az 1953/308 sz. MT rendelkezés alapján egyházaktól, magánszemélyektől kiszajátított parcellákon létrehozták a községi mellékgazdaságokat. Pl. az Oklánd Községhez tartozó falvakban három családtól és a Homoródkarácsonyfalvi Katolikus Egyháztól 70,26 ha földet sajáttítottak ki.

Az ipari munkahelyeken dolgozó földtulajdonosok az ötvenes évek végén a különböző

korlátozások, rendelkezések következtében lemondtak földbirtokaikról vagy elajándékozták. Mások betegségeikre, vagy öregségükre hivatkozva adták át a földet rokonaiknak⁴⁰.

A 115/1959 sz. törvényerejű rendelettel felülvizsgálták a kulákok, állami alkalmazottak, munkások birtokait. Ha a család a föld megműveléséhez külső munkaerőt is alkalmazott ha bérbe adta, vagy részes művelésben dolgoztatta meg, a tulajdonost kötelezték, hogy birtoka egy részét adja át az államnak, vagy a lakóhelyén esetleg már megalakult kollektív gazdaságnak. Egy kimutatás szerint Lövete községben a fennebb említett társadalmi kategóriáktól 1959 áprilisában 9 családtól 47,5 ha mezőgazdasági terület került a helyi kollektív gazdaság és a néptanács tulajdonába⁴¹. A kisajátítás formális szabályait úgy alkották meg a rendelkezők, hogy leplezzék a nyers erőszakot: a földkisajátítást rögzítő típuskérdésben a tulajdonos „javasolja”, hogy birtokai egy részét a helyi néptanács vagy kollektív gazdaság vegye használatba⁴².

Voltak olyan faluról városra költözött földtulajdonosok, akik a munkahelyi hátrányok elkerülésére birtokaikkal kérték felvételüket a falu kollektív gazdaságába. Egy Székelyudvarhelyre költözött lövetei származású, munkáscsaládban élő nő a földátadási kérését a politikai retorikából átvett – bizonyára hatásosnak képzelt – szlogennel fejezte be: „Ezen kérésemet saját elhatározásomból, meggyőződésemből írtam, a mezőgazdasági termények termelésének állandó növelése érdekében, amely segít bennünket életünk megjavításában. Kérésem megismétlése mellett maradok elvtársi tisztelettel.”⁴³

A föld fölötti rendelkezés közvetlen kisajátításának végleges formája a társulás és a kollektivizálás volt. Az ezt megelőző időszakban közvetett kisajátítási formákról beszélhetünk. A negyvenes évek végétől a családi gazdaságokra lebontott vetéstervek, a szántóföldi terményszerkezetet meghatározó beadási kötelezettségek, a kötelező terményszerződések, majd a szerződéses terményfelvásárlás kikényszerítése az állam közvetett rendelkezési formáit jelentették a földtulajdon használatá fölött.

Rendelkezés a munkaerővel

Az országvezetés gazdaságpolitikai célkitűzéseinek megvalósítása gyors szakmai, foglalkozási átrétegződést igényelt. 1950-ben a munkaképes lakosság 92,5 %-a dolgozott termelő szférában, ebből 73,9% a mezőgazdaságban és alig 14,5% az iparban és építőiparban együttvéve. Az iparfejlesztés szakképzett munkaerőigénye és a hatalmas mezőgazdasági munkaerőtöbblet közti ellentétet a politikai vezetés az ágazatok közti átcsoportosítással, gyorsított ütemű tömeges szakképzéssel igyekezett áthidalni. „...Ennek az emberi tömegtermelésnek a mutatóit ugyanúgy tervezték, majd a tervszámokat ugyanúgy növelték vagy csökkentették a mindenkorai politikai kívánalmaknak megfelelően, mint az anyagi tömegtermelést”⁴⁴.

1950 február 8-án a homoródmonti községek néptanácsai a Rajoni VB-től az alábbi körlevelet kapták: „*Munkanélküliek tömegeinek munkaadása céljából munkára való jelentkezést hírdetünk a Duna–Fekete tenger csatornához. Számításba jönnek földmunkások, ácsok, kovácsok, géplakatosok, tehát minden egészséges férfi aki a téli idejét nagy pénzt biztosító munkában akarja eltölteni. Jó kosztról, meleg alvóhelyről gondoskodva van, valamint állandó orvosi ellenőrzésről. Közigazgatási hatóságaink nem tudnak a falun tétlenül ülő embereknek élelmet biztosítani, s ezért helyesen cselekszik az a család ahol munkabíró férfiak vannak ha a jelzett helyre munkára jelentkeznek... Az eredménytelenséget föltétlen a Néptanács rovására írjuk, mert lehetetlenségnek tartjuk, hogy erre a jól fizetett munkára, jelentkező szükség közepette ne legyen.*”⁴⁵

A homoródmonti falvakból feltehetően nem volt elég jelentkező a távoli munkahelyekre: két hónappal a fenti körlevél után az otthon „tétlenül ülő embereknek” a javak elosztásánál szankcionáló korlátozásokat helyez kilátásba a rajoni vezetés: „*További segélyezésben csak azok az egyének jöhetnek számításba, akik vagy igen idősek, vagy munkaképtelenek és nehéz családjuk van. Az olyanok akik munkabírók és nem akarnak munkát vállalni, mikor Népköztársaságunk mindenki számára biztosít munkalehetőséget és munkára ezen munkanélküliek mégsem mennek, azok*

semmi juttatásban nem részesülnek a kiosztandó gabonából sem pedig a ruházati vagy más dolgokból...⁴⁶ 1951-ben a Minisztertanács mellett a Munkaerőtartalékok Vezérigazgatósága létesül, feladata „a munkaerőtartalékok szervezett toborzása és elosztása szakmai iskolák és a gyárak és üzemek mellett működő képzési iskolák révén, állami terv szerint ... A néptanácsok kötelesek végrehajtani ezen iskolák ifjú növendékei számára a kiegészítésével kapcsolatos feladatokat.”⁴⁷ A munkaerő-irányítás ipari vállalatok, építkezések felé az ötvenes évek folyamán, ezek munkaerő-igénye függvényében változó, időszakos – időnként stagnáló, máskor rendeletekkel sürgetett – akció.

A Székelyudvarhely Rajoni Munkaerő Elosztó és Toborzó Hivatal 1955 január 31-én közölt felhívása szakképzési iskolákba toborozza a fiatalokat. A toborzók 10 hónap tanulási időt, ingyenes ellátást ígérnek a jelentkezőknek, majd a kecsegtető ajánlat lekötelező fordulattal zárul: „az állam minden feltételt biztosít arra, hogy jó szakmunkásokká válhassatok és a termelésben megfelelő beosztást kapjatok (bányász, kőműves, ács, betonlapkészítő mesterségekben)”⁴⁸.

Ugyanezen év őszén az Oklándi Néptanácsnak a Rajoni Munkaerő Toborzó és Elosztó Ügyosztály a következő toborzási terv alapján, mely jóvá lett hagyva az Állami Tervbizottság által, Ügyosztályunk községüket az alább felsorolt szakképzetlen munkások toborzásával tervszerűsítette: október 50. november: 30. (munkaképes személy – O.S.) Annak érdekében, hogy a nagy munkatelepek számára a szükséges munkaerőt biztosítani tudjuk, kérjük az ügyosztályunk által kiküldött toborzóknak a szükséges segítséget megadni szíveskedjenek. 1955 október 28.⁴⁹

A Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsa 1956/2318 sz. rendelete alapján a Rajoni Munkaerő Toborzó és Elosztó Hivatal utasítja a községi néptanácsokat: „az állami vállalatok és intézmények szakképzetlen munkás szükségleteiket a központi szerveken keresztül kell igényeljük és ezek toborzását a munkaerő toborzó és elosztó szervek hajtják végre a kiadott állami terv

alapján... a munkás toborzásnál a néptanácsnak hathatós segítséget kell adnia a toborzó szerveknek... népszerűsíteniük kell a munkások alkalmazási feltételeit”⁵⁰.

A munkaerő toborzás propagandaszövege az ipari ágazatba elhelyezkedőknek 3 hónap alatt szakképzést, norma-túlteljesítés esetén pluszkeregetet, élelmiszertjegy pótlékot ígér⁵¹.

A kedvezményeket, olykor korlátozásokat kilátásba helyező propaganda ellenére a falusi térségekből csak lassan indul meg a városok, ipari központok, munkatelepek felé a munkaképes lakosság. Még nem általános a falvak tömeges, végleges elhagyása, a nyomasztó gazdasági helyzetben is inkább választják a falusiak az időszakos kilépéseket: 1956–57 telén „Remete férfi lakosságának legkevesebb 80–90 %-a a tél és a tavasz folyamán keresetre volt, mert a gabona nem volt elég kenyérnek, sőt még a leányok nagy része is elment.”⁵² 1958-tól az ipari munkahelyek kedvezőbb jövedelmi viszonyainak és az újra felerősödő kollektivizálási lendületnek egymást erősítő hatása vonzza-taszítja a falusi lakosságot az ipari munkahelyek felé.

A munkások létszáma Maros Magyar Autonóm Tartományban 1956–1962 között⁵³

1956	1957	1958	1959
75112	75548	75125	79767
1960	1961	1962	
85805	96657	106056	

A lakosság létszáma: 1956-ban 767650, 1962-ben 810039

1962-ben a tartomány lakosságának 13 %-a munkás.

A munkavállalás a kor politikai ideológiája szerint nem individuális választás tárgya volt, hanem a nemzetgazdasági érdeket előtérbe helyező, hazafias kötelesség. Az egyén döntését korlátozó intézmény egyaránt lehetett a legmagasabb politikai fórum, a munkaadó vállalat vezetősége, vagy a helyi kollektív gazdaság közgyűlése.

A gyengén fizető lövétei „Vörös Hajnal” kollektív gazdaságból a férfi munkaerő egy részé téli időszakban a közeli vaskőbányába és a vlahicai vasüzembe távozott. 1956 tavaszán a gazdaság vezetősége kérvényezi a fenti vállalatok vezetőségénél, hogy az eltávozott „*elvtársakat adják át a gazdaságunknak, mivel az elvtársak gazdaságunknak rendes tagjai és szükségünk van a férfi munkaerőre. Annál is inkább, hogy a közgyűlés hozott határozatot, hogy április elsejével el kell foglalják a helyüket a gazdaságban*”⁵⁴.

Közmunka

A munkaerő kisajátításának egyik formája az ötvenes években a közmunka néven ismert társadalmi munka volt. A kutatott időszakban az önkéntes munkavégzési hajlandóságnak a székelyföldi társadalom településszintű szerveződéseiben hosszú történeti előzményei voltak⁵⁵. Ezeknek a munkavégzéseknek motivációi a résztvevők együttes lokális társadalmi, anyagi érdekeltségében, a tulajdonosi érzésben gyökereztek. A társadalmi munka céljait, mennyiségét, időbeosztását, szerveződési mintáit a saját életvilág szükségletei formálták. A résztvevők azonosultak a célokkal, a létrehozott értékekkel. A közös munkaszervezetnek – legyen célja az egyes családok megsegítése vagy a falu termelési, erőforrás-használati rendjének, környezeti állapotának fenntartása – a lokális társadalmak sokszálú kötelékrendszerében kohéziós, szociálintegratív szerepe volt.

Az új politikai gyakorlat állami és községi közmunkát különített el, mindkettőnek évi terve volt. A közmunkakivetés mértékét az 1153/1949 sz. MT határozat a családok jövedelme és társadalmi helyzete szerint szabályozta⁵⁶. Eszerint közmunkakötelesek a férfiak 18–56, a nők 18–45 év között, kivéve a terhes vagy 10 év alatti gyerekeket nevelő anyákat, a szakszervezetekbe tömörült művészeket, tudósokat, egyetemi hallgatókat, inasokat.

Az évi közmunkát tenyeres- és fogatos munkanapegységekben számolták, a mennyiségek családonkénti kirovását a helyi néptanácsok végezték. Névszerinti kimutatásaikat kötelezően fel kellett terjeszteniük a Rajoni Helyi Gazdálkodási Ügyosztályhoz.

A kedvezményezett, illetve osztályelleneseknek nyilvánított társadalmi kategóriákra kirótt kötelezettségek mértéke között lényeges különbségek voltak. A legkevesebb közmunkára (évi 2 nap) a kollektív gazdaságok tagjait kötelezték, függetlenül évi jövedelmektől. Kedvezményezettek voltak az állami szférában dolgozó tisztviselők, munkások. Akiknek a havi jövedelme 1950-ben 20 000 lej alatt volt, mentesültek a közmunkától, miközben az évi 12 000 lej jövedelmű szegényparasztra is 3 nap közmunkát róttak.

A legmostohábban kezelt társadalmi kategóriák a kulákok, az alkalmazottakkal dolgozó iparosok, kereskedők, albérlőket befogadó háztulajdonosok. Ezeket jövedelmeik nagyságától függően évi 10, 15 vagy 20 napi közmunkára is kötelezhetették⁵⁷.

A közmunka az apparátus retorikájában hazafias kötelesség volt, nem teljesítése kihágásnak minősült, pénzbüntetéssel sújtották. A büntetéspénzekből befolyó jövedelmekre terveket állapítottak meg, ezek a helyi néptanácsok költségvetési bevételeinél külön tételben szerepeltek. Bevezették a közmunka pénzben megváltásának lehetőségét, voltak időszakok, amikor minisztertanács, tartományi határozatok a közmunka értékének pénzben kifizetését erőltették: „*a közmunka pénzbeli megváltására az összes kulákokat és zsíros parasztokat kötelezni kell*”⁵⁸ – rendelkezik egy rajoni körlevél 1950-ben.

Közmunkával építettek, tataroztak iskolákat, internátusokat, kultúrotthonokat, istállókat, gyűjtöttek építőanyagokat, tisztítottak legelőt, telepítettek gyümölcsöst és erdőt. Leggyakoribb munkaforma azonban az utak kövezése, karbantartása volt.

Az írott források a hatósági kényszerrel (pénzbüntetés) erőltetett „önkéntes” munkához való helyi viszonyulások eltérő típusairól tudósítanak. Volt községvezetés, ahol évekig kísérleteztek a kirótt állami és községi közmunkatervek végrehajtása mellett újabb munkanemek „önkéntes” teljesítésével, pl. a községi mellékgazdaság földjeinek művelését önkéntes munkával erőltették. Az oklándi „*Néptanács határozottan elveti azt a javaslatot, hogy a községi területen lévő terményeket részes műveléssel takarítsa be. Ezzel szemben úgy*

határoz, hogy a szemtermények részben önkéntes munkával – részben költségvetési fedezettel lesznek betakarítva...⁵⁹. A részes földművelést, a munka természetbeni fizetését a negyvenes évek végétől rendeletek tiltották⁶⁰.

A fennebb említett néptanács az apaállatok részére termelt zab és burgonya betakarítására „a helyi körülményeknek megfelelően kalácska rendszert vesz igénybe, mivel ezzel is elősegíti a kollektív munka gondolatát”... továbbá a VB az apaállatok ellátását is „önkéntes és közmunkával” végeztetné el⁶¹.

Karácsonyfalván 1,42 ha a kisajátított magánbirtokon létrehozott mellékgazdaság, a „Loot zootehnic” területe. Amikor a megállapított munkabéért senki nem hajlandó kapálni, a VB elhatározza, hogy a földet önkéntes közösségi munkával fogják megművelni⁶².

E társadalmi munka kiterjesztésének a kísérletei sikertelenek voltak. Az ötvenes évek második felétől a községi néptanácsok kénytelenek részes művelésre kiadni a mellékgazdaságok területeit.

A rajon vezetői gyakran feddik a községi néptanácsokat, hogy „túl békülékeny magatartást” tanúsítanak a közmunkát nem teljesítőkkal szemben⁶³. Egy 1955. április 15-én kelt Rajoni körlevél utasítja a helyi tanácsokat, hogy a közmunka nem teljesítése esetén „alkalmazni kell a 184/1954 számú törvényrendelet 6. szakaszában megállapított 5 lejtől 150 leig terjedő pénzbírságot... a rendelet a kihágások megállapítására és büntetésére vonatkozik és mivel a közmunka nem teljesítés kihágásnak minősül, újabb rendelkezésig ezt kell alkalmazni”⁶⁴.

Vannak kockázatos helyi vezetők, akik az elvégzett közmunka normázásánál a tényleges teljesítmény többszörösét jelentik. A Homoródszentmártoni Néptanácsnál egy rajoni ellenőrzés megállapítja, hogy: „a kiszállított 100 köbméter kőanyag után 330 napot jelentettek mint felhasznált napot a 166 normaszertinti napok számával szemben”⁶⁵.

A lövétei vezetés arról számol be, hogy a „községi bikaistálló építéséhez önkéntes munkával behordtak 100 köbméter hasított követ, 50 köbméter alapkövet, 70 köbméter homokot, ledöntöttek 10 köbméter fát, kifaragtak 21 köbméter fát,

kézi munkát teljesítettek összesen 350 000 lej értékben. A Vlahica–Oklánd-i vármegyei út megkavi-csozásához 500 köbméter követ hordtak a kötörőhöz, 40 000 lej értékben. A kő elterítésénél önkéntes munkával elterítették kb. 200 köbméter követ 20 000 lej értékben. Önkéntes munkával megtakarítottak 30 ha legelőt aminek pénzbeli értéke kb. 200 000 lej”⁶⁶. A községvezetés úgy értékeli, hogy „lehetővé vált, hogy 3 hét alatt 6 heti munkát végeztek el” – és a jelentett munka ellenőrzése nélkül ezt a nehezen hihető állítássorozatot nem cáfolhatja a rajoni vezetés.

A közmunkarendeletekkel szemben a helyi vezetés egyik gyakori védekezési stratégiája volt a hivatkozás más rajoni rendeletek prioritására. Ha megfelelően mérlegelték az utasításokat előfordult, hogy egyik kampánnyal ki lehetett védeni a másik követeléseit. „Közmunka terén mondhatjuk, hogy jóformán semmit sem végeztünk mert figyelembe volt véve a nagy vetési kampány”⁶⁷ – jelenti Homoródmácsról 1952 áprilisában a passzivitás illetően bevallásával nem elégedetlenkedett a rajoni vezetés.

A közmunkatervek végrehajtását gyakran kampányokkal, a központi napilapokban közzétett, rajonok, tartományok közötti versenyfelhívásokkal szorgalmazták. A kötelező munkavégzés deklarált céljai azonban gyakran igen távol estek a helyi érdekektől, a helyi életvilágok horizontjától. Ahhoz, hogy az 1953-as bukaresti Világifjúsági találkozó a Kishomoród menti útjavításban motivációs tényező lehessen, rajoni szervezésre, azaz kényszerekre volt szükség: „A Világifjúsági Találkozó tiszteletére az I.M.Sz. szervezete vállalta, hogy aktívan bekapcsolódik az útjavítási akcióba, különösen a vlahicai–oklándi út megjavításában. Éppen ezért felhívjuk, különösen a Lövétei és Vlahicai Néptanácsok figyelmét, hogy az előírányzott darabos követ haladéktalanul hordják ki, hogy letörtetve a V.I.T. tiszteletére valóban meg lehessen javítani az utat és az ifjúság kivehesse részét a terítési munkában”⁶⁸.

Az alábbi rajoni körlevélrészlet a helyi vezetők viszonyulásmódjának változatai mellett a totalizáló szocialista ideológiának arra a sajátosságára is adalék, hogy „mindenről szolt, de semmit sem a saját specifikuma szerint vett tekin-

tetbe⁶⁹. A rajoni vezetés szerint 1954-ben a „szept. 12–18 között megszervezett közmunka kampány csak részben hozta meg a kívánt eredményt. Egyes községek néptanácsának végrehajtó bizottságai komolyan beindították az akciót és a rajoni szesszió ülés után szépen is tevékenykedtek. Ennek eredményeképpen az évi közmunka-terv végrehajtása terén úthálózatunk megjavítása érdekében a legjobban és dicsőretre méltóan dolgoztak: Kápolnásfalu, Lövéte, Homoródszent-márton.. Nem kapcsolódtak bele kellőképpen az akcióba és nem érezték felelősséget az utak jelenlegi rossz állapotáért: a vlahicai néptanács végrehajtó bizottsága, ahol a képviselők és a helyi szervek nem támogatták az elnök elvtársat, Homoróddalmás, Olasztelek,... és más községek... Szept. 19-i szesszió ülésen Sz. G. elvtárs a székelykeresztúri néptanács részéről hazafias versenyre hívta ki az összes községeket. Később R.A. elvtárs a H. szentmártoni néptanács elnöke hívta ki versenyre a községeket. A verseny kihívásokat azonban nem követte tett. A munka üteme nem emelkedett, hanem csökkent. Az utak állapota továbbra is rossz maradt a legtöbb helyen. A még fennálló hibák kiküszöbölése és az évi terv jó körülmények közötti teljesítése céljából a R.M.P. II. Kongresszusa és „November 7” tiszteletére a fenti versenyfelhívások szellemében egy tíz napos útjavítási kampányt indítunk be október 16–25 között... Ennek a 10 napos kampánynak a jó megszervezésétől függ az egész évi tervünk teljesítése. Ha most jól megszervezzük a munkát és kötelezzük minden közmunkára kötelezett erőt akkor a tervet tudjuk teljesíteni... Elvtársak! Pártunk II. Kongresszusára mutassuk meg, hogy járhatatlan utainkat megjavítjuk. Mozdósítsuk ennek érdekében rajonunk összes erőit. A 10 napos kampány eredményeit a „Vörös Zászló” tartományi lapban fogjuk kiértékelni. A lemaradt községeket és a rosszhiszemű kulákokat az ud-varhelyi „Darázs”-ban is be fogjuk mutatni.”⁷⁰

Látható, hogy a céltételezésben nem a munka eredményének használati értéke igazán fontos. Ez eltörpül a hatalom legitimációs szükségletében gyökerező szimbolikus dimenzió – a tisztelgés az ünnep, a politikai esemény – dominanciája mellett. Ezek a célok azonban a köz-

munkára kötelezettek életvilágától távoliak, irrelevanták, nem a közmunka-terv teljesítésére ösztönző indítékok.

A politikailag vezérelt közmunkával szembeni társadalmi viszonyulásról a pénzbüntetések gyakoriságából, írásbeli dokumentumok utalásaiból értesülhetünk: „Ezeket a munkálatokat a szocialista újjáépítés érdekében végezték, aminek végrehajtása a lakosság sajátos lelki beállítottsága miatt hol könnyebben, hol nehezebben ment”⁷¹ – jelenti a lövétei előjáróság a közmunkaterv teljesítéséről. E burkolt tájékoztatásban a „sajátos lelki beállítottság” feltehetően a kötelező közmunkával szembeszegülő magatartásmódra utal.

De a szembenállással párhuzamosan az önkéntes, közösségi munkára szocializálódott viselkedésmód is tovább élt: „Akkor még létezett a múltnak egy olyan közrend fenntartó légköre” – mondja egy korabeli néptanácsi alkalmazott a társadalmi munkában való részvételi indítékokról⁷². A munkavállalási hajlandóságban feltehetően lokális változatok is léteztek. Erre utal a Szentpál községi VB gyűlésen 1960-ban elhangzott hivatalnoki vélemény: „Meg kell említsük, hogy Városfalvának egy igen jó népi szokása van, pl. a kalákarendszer állandó alkalmazása önkéntes munkák teljesítése terén”⁷³. A városfalviak magatartásának kiemelése a község többi falvaiban tapasztalt viszonyulásmódok közül jelzi, hogy ezekben más változatok is előfordultak.

Rendelkezés más erőforrások fölött

Az alábbiakban a gazdasági tevékenységek fölötti rendelkezési hatáskörök kisajátításának néhány speciális esetét tekintjük át.

Az önkéntesnek álcázott önadót a pénzügyi szabályozások értelmében helyi megvalósításon (építkezések, épületjavítások) kellett felhasználni. A települések vezetői azonban nem dönthettek önállóan a begyűlt összegek felhasználásáról, e tárgyban a rajontól érkező „javaslatok” – ahogy az alábbi körlevél is bizonyítja – „rendelet” értékűek. A Rajoni Néptanács 1953. február 18-án közli, községi és városi néptanácsokkal, hogy „az önmegadózatási összegekből végzendő munkálatokra a rajoni vb helyi gazdálkodási és ipari osztálya már javaslatot tett

a községi végrehajtó bizottságoknak 536/1953. sz. rendeletével”.

A kollektívizálást erőltető rajoni vezetés a mészégetés – a nemzedékek emlékezete óta szabadon gyakorolt foglalkozás – engedélyezés-sel ellenőrizte és gyakran tiltotta. A korlátozásokat azzal indokolta, hogy a homoródkeményfalvi, almási, lövétei mészégetés a mezőgazdasági munkát hátráltatja.

A mészégetéshez szükséges fakiutalásért a rajoni Helyi Gazdálkodási és Ipari Ügyosztályhoz forduló magánszemélyeket minden különösebb indoklás nélkül utasították el. A homoródamási „TÓDOR József és társai egy kérést adtak be ügyosztályunkhoz, melyben tűzifa kiutalást kértek mészégetéshez. Kérjük a nevezettet leértesíteni, hogy a Rajoni Néptanács Végrehajtó Bizottsága kérésüket elutasította. Székelyudvarhely 1953, július hó 2. Elnök Ügyosztályvezető.”⁷⁴

Néhány hónap múlva a községi VB gyűlésen egy képviselő „hozzászólásában ismerteti, hogy a dolgozók a beszolgáltatásoknak és az adó-fizetési kötelezettségüknek nem tudnak eleget tenni, ha a mészégetést a Rajoni Néptanács községünkben nem engedélyezi. Javasolja, hogy a Végrehajtó Bizottság hasson oda, hogy a Rajon a mészengedély iránti kérelmeket hagyja jóvá.”⁷⁵ A jóváhagyott engedélyekért fizetni is kellett, voltak gazdák, akik úgy próbálták csökkenteni ezt a pénzkidrást, hogy ugyanazzal az engedéllyel szereztek jártak mésszel⁷⁶. A munkásosztályból, kisiparosokból kinevezett néptanácselnökök idején azonban arra is volt példa, hogy a fenti községi VB 15 mészégetési engedélyt kérő lakos ügyében kéri az engedélyek visszavonását a rajontól, „sürgősen, annál is inkább, hogy a megélhetésük biztosítva van, míg a mészégetéssel és elárúsítással a meglévő földterületeiknek a megművelését elhanyagolják ami a nemzetgazdaság szempontjából káros”⁷⁷.

1958 februárjában a homoródszentmártoni VB gyűlésen a községi vezetés elmarasztalja a legelőbizottságot, mert megengedte „hogy a parlagot felássák és téglát vessenek belőle... engedte, hogy a legelőterületből mészkővet bányásszanak”⁷⁸. Két hónap múlva a községi VB a „mész rakást két hétre beszünteti”, így akarja a helyi vezetés a „vetésére ösztönözni” a gazdákat⁷⁹.

A községek vezetői nehezen fogadták el az új szabályozásokat. Továbbra is autonóm módon próbáltak gazdálkodni a helyi jövedelmekkel. 1955 januárjában a Rajoni VB azért feddi a községi néptanácsokat, mert „a helyi érdekű jövedelmek nem voltak beszedve, vagy ha beszedték elköltötték anélkül, hogy a befolyt összeget mint jövedelmet szerepeltették volna a néptanács költségvetésében (lakberek, vásár-terek, mérlegek díja, homok kitermeléséből – H. Almás –, útmenti füvek eladásából származó bevételek) ... Lövéten a legelő díjakat beszedték a gazdától, anélkül, hogy ezek előzőleg meg lettek volna róva vele, a beszedett összeget pedig elköltötték anélkül, hogy mint költségvetési jövedelmek szerepeltek volna.”⁸⁰

A Rajoni Gyógy növények Gyűjtését Kordonáló Bizottság 1950-ben elrendeli, hogy „minden ház gyűjtsön 1 kg száraz csalánlevelet”⁸¹. Ez a mennyiség feltehetően túlzott követelésnek bizonyult, mert a lövétei községvezetők az eredménytelenséget a következőképp magyarázták: „Községünkben csalán nagyon kis mennyiségben fordul elő. A csalán gyűjtése többször ki lett hirdetve, gyűlésen népszerűsítve. Eredmény anyaghiány miatt nem tudott lenni. Az iskolások gyűjtöttek 11 kgr-ot, amit Oklándra szállítottak”⁸².

A településeket összekötő utak mentén a lakosság a negyvenes évek elején állami támogatással gyümölcsfákat ültetett. A termést a rajoni vezetés rendszeresen kisajátította, 1955-ben pl. eladta a JÓZSEF Attila Rajoni Ipar Vállalatnak. Jellemző a kor intézményközi viszonyaira hogy a vállalat vezetői is úgy gondolták, fenyegető „rendelet”-el fordulhatnak Oklánd községhez: „Tekintettel arra, hogy vállalatunk a Néptanáccsal leszerződte az összes útmenti fának az ezévi gyümölcsstermését, kérjük a Végrehajtó Bizottságot, hogy hozza a községhez, illetve a Néptanácshoz tartozó falvak lakosai tudomására, hogy az útmenti fák gyümölcsének leszedése és a fák rongálása szigorúan tilos. Ezen rendelet be nem tartásáért az illetékes egyének a törvény értelmében szigorúan meg lesznek büntetve. Székelyudvarhely 1955 szeptember 2.”⁸³.

1956-ban a homoródméti falvaknak is kötelezettségeik voltak az udvarhelyi „Rajoni” kultúrház építésénél. A Rajoni Építési Bizottság vízikö-, betonkavics- és homokszállítási terveket

rótt a községekre. A Rajoni VB utasítja az illetékes végrehajtó bizottságokat, hogy „úgy szervezzék meg a szállításokat, hogy azok tömegjellegű akcióvá bontakozzanak ki, rendezzenek szállítási napokat... ezeket a szállítási napokat lehetőleg vasárnapra kell tenni, hogy ne akadályozzák a mezőgazdasági és terménybetakarítási munkálatakat”⁸⁴. A kultúrház építésekor a községeknek „munkaerőfelajánlásokat” is kellett tenni, „önkéntes munkanapok” formájában.⁸⁵

A fenti erőforrás-kisajátítási formákhoz még hozzátéhető a közületek vagyonának – mint pl. a közbirtokosságok apaállat-állománya, szövetkezeti gépek, társas tulajdonban lévő malmok – fölötti rendelkezési illetékesség hatalmi kisajátítása. Az új szabályok szerint a községek nem adhatták-vehették az apaállatokat.

Rajoni Mezőgazdasági Osztály – Állattenyésztési Szolgálat

„A helyszínen végzett ellenőrzések alkalmával azt állapítottuk meg, hogy egyes községi Néptanácsok, a leltárukba felvett és a Rajoni Állattenyésztési Szolgálatnál is nyilvántartott apaállataikat – bika, kan, berbécs – a Rajoni Comisia de expertiza tudta és jóváhagyása nélkül magángazdákkal elcserélik. Felhívjuk a figyelmüket arra, hogy a Miniszter Tanács 1555/1952 és 160/1953 sz. határozatai szerint az apaállatok kicserélése vagy levágása felsőbb a hatóságok jóváhagyása nélkül, szigorúan tilos. Az apaállatok a dolgozók és az állam tulajdonát képezik, azok felett csak a hivatott szervek rendelkezhetnek. A jövőben bármilyen elhajlásért az elnök és az állategészségügyi elvtársak személyesen és anyagilag felelnek”⁸⁶.

A „dolgozók és az állam” az ötvenes évek politikai retorikájában gyakran összekapcsolt fogalmak. Különösen sokat forgalmazott formula a községek iratanyagában a valóságos viszonyokat leplező sztereotip nyelvi szerkezet: „a dolgozók és az állam érdekeinek helyes összefonódása”.

A szövetkezeteknek a két Homoród mentén, különösen Szentpálon, Városfalván, Szentpéteren, de csaknem minden községben vagyona, termelő- és feldolgozóeszközei voltak⁸⁷ Ezek kisajátítása országos jelenség, kutatásunk területén

évekig elhúzódó folyamat. A két világháború közötti időszakban vásárolt, illetve 1940–44 között kedvezményes állami hitelekkel beszerzett, a falusi gépkörök tulajdonában lévő mezőgazdasági gépeket az állam kisajátította: „A Minisztertanács 1953 január hó 10-én kelt 86 sz. határozata értelmében a rajonban lévő szövetkezetek tulajdonában lévő 53 darab szelektort 3 darab triört, 214 drb eke, stb. az Udvarhelyi Állami Gazdaságnak át kell adni... Miután a Minisztertanács Határozatot azonnal vére kell hajtunk, felhívjuk a Végrehajtó Bizottságokat, a szóban lévő (!) gépeket az Állami Gazdaság kiküldöttjének amidőn községükben megjelenik azonnal adassák át.

Figyelmeztessük a kápolnásfalvi, lövétei, Szentegyházásfalvi és Homoródalmási Végrehajtó Bizottságok elnökeit, hogy a gépek kiadását nem áll jogukban megakadályozni.

Szu. 1953 júl. 10.

Elnök

Titkár⁸⁸.

(Az említett községek vezetői feltehetően egy korábbi alkalommal ellenállást tanúsítottak.)

Az új gazdaságirányítás rendelkezései értelmében malmok vámgabonája is az állami beszolgáltatási terv része lett.

Oklánd járás Ideiglenes bizottsága 1950 februárjában az alábbi körlevelet küldi a községi ideiglenes bizottságoknak:

„Hivatkozással a Megyei Ideiglenes Bizottság Titkári Ügyosztályának 4280/1950 sz. rendeletére, valamint Népköztársaságunkban a kollektálást végző kormánybizottság f. év február hó. 10-én kelt 1231/1950 sz. távirati rendeletére, értesítjük az ideiglenes bizottságokat, hogy a magán, mint a működésben lévő nacionalizált malmok gabona vámkészleteit a lakosság céljaira kiosztani szigorúan tilos. A malom vámgabona az állami gabonagyűjtés szerves része és ennek szétosztása tervszerűleg kell történjen azon szerv által amely a kollektált gabonamennyiség szétosztása felett rendelkezik.

Oklánd 1950 február 18.

Elnök Oszt. vezető”⁸⁹

Ez a probléma már átvezet a gazdasági döntések korlátozásának egy másik területére: a

termelt javak közvetlen elsajátításának, forgalmának, elosztásának kérdésköréhez.

Összegzésül elmondható, hogy a helyi erőforrások fölötti rendelkezések kisajátítása a lokális gazdasági autonómia felszámolási folyamatának fontos részét jelentette. A gazdasági javak fölötti rendelkezések rombolták a társadalom kohéziós erőit, a közösségi összetartozásban gyökerező teljesítmények motivációit. A hatalmi beavatkozás átrendezte az életvilág kommunikatív struktúráit, támadta az együttes érdekeltséget, a tulajdonosi érzést. A társadalmi munkában az elvont, távoli motivációk, a szigorú munkaszabályozás a munkavégző hajlandóság és az azonosulásérvzés csökkenését jelentették.

*

Levéltári kutatást az Állami Levéltár csíkszeredai fiókjában folytattunk. Az egyes községek anyagai a következő számok alatt találhatóak: Lövéte: F. 164, Homoródmás: F. 136, Oklánd: F. 226, Homoródszentmárton: F. 516, Homoródszentpál: F. 517.

A fondokon belül az iratanyag leltári nyilvántartása nem egységes, pl. az oklándi, almási anyag a fond, a dosszié és az irat sorszámából áll össze (pl. F. 226. 42. 56), a lövétei iratanyag nyilvántartásában a fentiek mellett az irattározás időpontja is szerepel (pl. F. 164. 1953. VI. 52.)

A KAM adattárban nyilvántartott anyag saját gyűjtés, az eredeti, vagy fénymásolt iratokat Homoródmáson, Lövétén, Oklándon gyűjtöttük. Itt MIHÁLY János lövétei történelemtanár, NAGY Olga homoródmási, MÁTYÁS Ibolya oklándi jegyzők segítettek munkánkat, akiknek ezúton is köszönetet mondunk.

A kutatás a TELEKI László Intézet támogatásával történt.

Rövidítések

KAM: KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának adattára.

MAT: Magyar Autonóm Tartomány

MT: Minisztertanács

VB: végrehajtó bizottság

Jegyzet

1. POLÁNYI Károly: **Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet.** Gondolat, Budapest 1976. 285.
2. uo. 285.
3. Márkus István: Valóság 1991. 5. 6.
4. KAM: 21
5. uo. Részlet az olaszteleki Erdészeti Felügyelőség 1949 augusztusában kiadott körleveléből.
6. uo.: 22.
7. Részlet SZABÓ Dénes PIPÁS volt közbirtokossági jegyzővel készült beszélgetésből. „**Vót rend akkor es...**” Átmenetek 1992. 1–2. 110.
8. 164. 1953. 5. 78.
9. 164. 1953. 5. 80.
10. 164. 1953. 4. 31.
11. 226. 22. 71.
12. 164. 1953. 5. 51.
13. 517. 11. 94.
14. KAM: 32.
15. 517. 11. 31.
16. 517. 11. 31.
17. KAM: 128.
18. 226. 14. 41.
19. FLECK Zoltán: **Egy hivatás emancipációja.** Replika. Társadalomtudományi folyóirat 1994. 15–16. 152.
20. 164. 1953. 1. 46.
21. KAM: 58.
22. 226. 9. 68.
23. 226. 9. 72.
24. 517. 9. 28.
25. KAM: 23–24. (1954/5732 sz. MAT rendelet)
26. KAM: 13.
27. KAM: 16.
28. MIHÁLY János lövétei történelemtanár gyűjtése: 1958/151.
29. 164. 1953. 3. 14.
30. uo.
31. uo.
32. KAM: 14.
33. KAM: 16.
34. Részlet a RÁCZ Dénes (sz. 1924) homoródmási lakossal készített interjúból. 1992. júl. 10.
35. 226. 22. 26.
36. 164. 1. 44.
37. 164. 4. 116
38. KAM: 14.
39. SZABÓ Márton: **Diszkurzív térben. Scientia Humana.** Bp. 1998. 122
40. KAM: 185–187.
41. KAM: 190.
42. KAM: 191–198.
43. KAM: 187.
44. GARAI László. **Quo vadis, tovaris? A modernizáció útjáról s a rajta vándorló emberről. Scientia Humana.** Bp. 1995. 156.
45. 164. 1. 284.
46. 164. 1. 302.
47. Hivatalos Közlöny. 1951. máj. 18. 632 old. 68 sz. rendelet.
48. 226. 42. 54
49. 226. 42. 164.
50. 517. 13. 610.
51. 517. 13. 604.

52. 517. 32. 1957 augusztus
53. **Anuarul statistic al R.P.R. 1963.** 79., 121. és 127.
54. MIHÁLY: 1956. 14–17.
55. IMREH István: **A rendtartó székely falu.** Kriterion, Buk. 1973. 100–105. EGYED Ákos: **Falu, város civilizáció. Tanulmányok a jobbágy-fel-szabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben, 1848–1914.** Kriterion, Buk. 1981. 260.
56. Hivatalos Közlöny 1949 dec. 3. 77 sz.
57. uo.
58. 164. 1. 13–14.
59. 226. 9. 47.
60. KAM: 3.
61. 226. 9. 52.
62. 226. 22. 71.
63. 516. 38. 30.
64. 226. 42. 111.
65. 517. 33. 397.
66. 164. 1950. 1. 1–3.
67. KAM: 22.
68. KAM: 34. Részlet egy rajoni körlevélből, 1953. jún. 4.
69. SZABÓ Márton: **i.m.** 1998. 122.
70. KAM: 40–42. Rajoni körlevél 1954. okt. 16.
71. 164. 1950. 1. 1–3.
72. Interjúrészlet: RÁCZ Dénes: **„Kényszerhelyzet volt..”** In: **Elmen-tünk? Székelyföldi életutak.** Pro Print. Csíkszereda. 1996. 148.
73. 516. 38. 15.
74. KAM: 204.
75. KAM: 27.
76. OLÁHSándor (sz. 1928) homoródmalmási lakos szóbeli közlése. 1999. szept. 18.
77. 136. 1958. 226.
78. 517. 41. 1958 február.
79. 517. 41. 1958 április.
80. 226. 42. 59.
81. 164. 1950. 1. 246.
82. 164. 1950. 1. 247.
83. 226. 42. 143.
84. KAM: 28.
85. uo.
86. 164. 1953. VI. 123.
87. BALÁZSI Dénes: **Ne nézze senki csak a maga hasznát.** HAÁZ Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely. 1995. 29–68.
88. 164. 1953. 4.62.
89. 226. 5. 36.

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket, kötet szerkesztési szempontok indokolják. **Szerk. megj.**)

Exproprierea comunistă a resurselor pe văile Homoroadelor (j. Harghita), 1949–1962

(Rezumat)

La sfârșitul anilor '40, puterea totalitară a pătruns cu forța în toate domeniile vieții, cu scopul

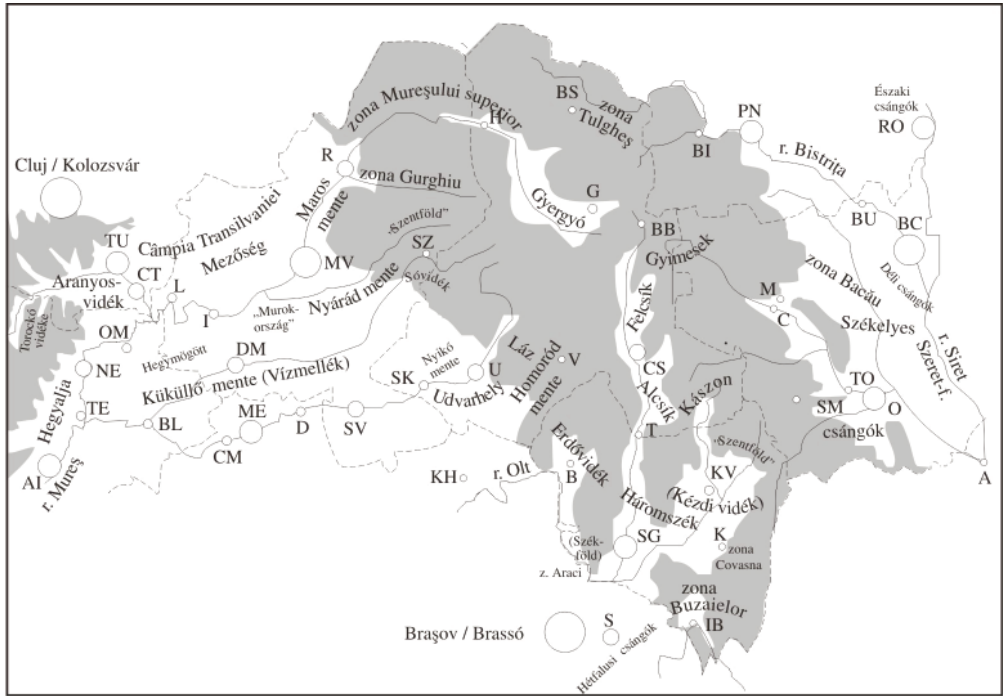
transformării rapide, planificate a societății. Pentru a-și asigura dominația, a creat un sistem nou de instituții politico-economice. Conducerea politică a considerat transformarea relațiilor de proprietate una din cele mai importante dimensiuni: dominația de clasă însemnând de fapt exproprierea sistematică a bunurilor societății. Lucrarea studiază preluarea controlului și transformarea de către putere a practicii de gospodărire cu resursele locale existente, schemele noi de integrare din sfera economică (gospodărirea pădurilor și pășunilor, respectiv cu forța de muncă umană) existente în viața cotidiană din satele de pe Homoroad. Lucrarea prezintă un capitol dintr-un studiu mai amplu, constituind un rezultat al cercetărilor de istorie contemporană regională a institutului KAM–RAKK din M.-Ciuc.

The Communist Monopolization of the Resources on the Homorod Valleys (1949–1962)

(Abstract)

At the end of the forties, the totalitarian power came to be present with all its force in every domain of life with the purpose of a quick, planned transformation of the society. In order to assure its domination, it created a new system of political-economical institutions. The political leadership considered the transformation of the property relations as one of the most important dimensions. The paper studies the taking over of control and the transformation by the leading power of the housekeeping with the existing local resources, the new integration schemes in the economic sphere (the managing of woods and pastures, respectively with the human labor force) existing in the every-day life in the villages on the Homorod Valley. The paper presents a chapter from a vast study, being a result of the regional contemporary history research of the WAC-CRAR Csíkszereda (Miercurea-Ciuc).

Harta regiunii noastre, cu specificarea zonelor muntoase / Régiókn térképe, a hegyvidékek megkülönböztetésével

Prescurtările utilizate pentru orașe / A városok nevének rövidítése: A – Ajud, AI – Alba Iulia/Gyulafehérvár, B – Baraolt/Barót, BB – Bălan/Balánbánya, BC – Bacău/Bákó, BI – Bicaz, BL – Blaj/Balázsfalva, BS – Borsec/Borszék, BU – Buhuși, C – Comănești, CS – Miercurea-Ciuc/Csíksereda, CM – Copșa Mică/Kaskapus, CT – Câmpia Turzii/Aranyosgyéres, D – Dumbrăveni/Erzsébetváros, DM – Târnăveni/Dicsőszentmárton, G – Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O – Onești (Gheorghe Gheorghiu Dej), H – Toplița/Maroshévíz, I – Iernut/Radnót, IB – Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K – Covasna/Kovácsna, KH – Rupea/Kőhalom, KV – Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L – Luduș/Marosludas, M – Moinești, ME – Mediaș/Medgyes, MV – Tg. Mureș/Marosvásárhely, NE – Aiud/Nagyenyed, OM – Ocna Mureș/Marosújvár, PN – Piatra Neamț, R – Reghin/Szászrégen (Reen), RO – Roman, S – Săcele/Szecsele, SZ – Sovata/Szováta, SG – Sf. Gheorghe /Sepsiszentgyörgy, SK – Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM – Slănic-Moldova, SV – Sighișoara/Segesvár (Schässburg), T – Tușnad/Tusnádfürdő, TE – Teiuș/Tövis, TO – Tg. Ocna, TU – Turda/Torda, U – Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V – Văhitea/Szentegyháza.

M Ú Z E U M – M U Z E U

ACTA 2000

Criterii de evaluare a monumentelor istorice

(Rezumat)

Identificarea criteriilor, care califică o operă de arhitectură ca monument, nu este lipsită de contradicții majore și de riscul erorii (conservare insuficientă și dispariția irecuperabilă a unor părți valoroase ale mediului amenajat / excesul de conservare, întreg fondul construit fiind înghețat într-o efigie muzeificată). Fiecare caz particular pune probleme de ordin general, pentru care trebuie însă căutate răspunsuri concrete ale evaluării, listării, reabilitării și refuncționalizării. Noutatea situațiilor concrete ce apar la punerea efectivă în practică a acestor operații face ca reflecția critică să fie în orice moment necesară.

1. Valoarea atribuită monumentelor istorice

Spre deosebire de monumentele originare, „comemorative”, monumentele istorice sunt un fenomen localizat în timp și spațiu. Dacă monumentele intenționale sunt materializarea an-istoriei, monumentele neintenționale sunt „istorice” inclusiv în sensul că au apărut într-un moment, care poate fi precizat cu oarecare exactitate¹ și pentru că, în pofida unei globalizări aproape totale la ora actuală a fenomenului patrimonial, ele vor și dispărea într-o zi, odată cu reconsiderarea semnificațiilor, care le conferă astăzi valoare și importanță.

De la apariție, în secolul XV, și pe parcursul intervalului cât va dura procesul de instituire a monumentelor istorice, acestea au fost progresiv investite cu semnificații ce au sfârșit prin a le consacra și a le conferi statutul mondial, de care se bucură azi. Natura acestor semnificații și, implicit, sensul cultural, pe care l-au dobândit

în timp monumentele istorice nu au fost și nu au putut fi constante de-a lungul secolelor. Se poate vorbi mai curând de integrarea și nuanțarea progresivă a valorilor identificate de cărturarii sau practicienii, care au contribuit la articularea conceptului de monument istoric. Pe parcursul evoluției conceptului de monument se observă preponderența unuia sau altuia din componentele valorice ce-i erau atribuite, compunerea sau disocierea acestora în funcție de epocă și de spiritul ei dominant. Procesul de evoluție e departe de a fi încheiat, însă e neîndoielnic faptul că monumentul istoric este conceptualizat și instituit în marea majoritate a societăților contemporane.

Una dintre trăsăturile indisolubile de fenomenul patrimonial în orice timp este caracterul său eminamente european. Monumentele istorice au apărut și proliferat în civilizația Europei occidentale. Numai aici și doar datorită evoluțiilor culturale specifice legate de industrializarea producției de bunuri s-a putut ivi acel curent reflexiv laic, care a identificat și definit conceptul de monument istoric.

Recunoașterea mondială, de, care beneficiază azi patrimoniul istoric, denotă nu în ultimul rând integrarea valorilor, care îi sunt asociate și de către acele culturi (ca cea japoneză de pildă), care prin tradiție erau străine de atitudinea specific europeană față de istorie, din care s-a zămislit întregul fenomen patrimonial. Lucrul se datorează pe de o parte asimilării valorilor culturii europene pe toate meridianele (Eurocratic), dar și, în bună măsură, generalizării crizei post-industriale de identitate culturală ca trăsătură comună speciei. Pentru toate aceste motive, dezbaterea în jurul acestor valori globalizate nu încetează și, date fiind câteva din trăsăturile definitorii ale patrimoniului istoric, eminamente afective, ea nici nu poate înceta cât timp acest patrimoniu va continua să existe și să-și îndeplinească funcțiile memoriale.

Extinderea spectaculoasă, pe care a cunoscut-o domeniul patrimonial în deceniile de după al doilea război mondial a avut loc atât în privința spațiului temporal, cât și a naturii și complexității artefactelor susceptibile a fi clasate ca monumente². Au fost integrate domeniului obiecte aparținând arhitecturii minore, vernaculare, industriale, iar vârsta unora dintre acestea nu depă-

șeste câteva decenii. Ideea însăși de patrimoniu urban³ este deja mai bătrână decât unele ansambluri consacrate ca monumente sau propuse spre a fi listate ca atare (Chandigarh, Sheffield).

În atari condiții, se impune o re-evaluare continuă atât a valorilor, pe care le încorporează patrimoniul istoric în zilele noastre, cât și, din motive practice, a criteriilor „cuantificabile” pe baza cărora să poată fi elaborate strategii de ocrotire și restaurare a patrimoniului construit. Acest demers este susținut astăzi de corporații internaționale specializate și se concretizează în Carte, Convenții și Recomandări, care vizează toate o concertare a eforturilor menite să păstreze patrimoniul istoric universal. Instituțiile naționale specializate își însușesc aceste documente și le integrează legislațiilor proprii, adaptându-le eventual specificităților locale. Toate aceste evoluții demonstrează un atașament fără precedent față de patrimoniul cultural, atașament, în fond față de valorile, pe care acestea le întruchipează.

Valori, reprezentări și funcții

Importanța patrimoniului istoric a avut așadar parte de o recunoaștere treptată, marcată de rupturi de ritm și modificări de accent. Fiind vorba de un proces în plină desfășurare, dezbateră în jurul lui este actuală, vie și diversă. Se cer punctate, fără pretenția unui inventar complet, câteva repere, care par folositoare pentru demonstrația de față.

RIEGL nu are doar meritul de a fi fost primul, care a rostit cuvântul cheie pentru interpretarea fenomenului patrimonial mondializat: cult. Analizând natura acestuia, el distinge în setul complex de valori culturale, care legitimează un asemenea «cult modern», două categorii. Acestea, denumite valori monumentale, sunt valorile pentru memorie și valorile de contemporaneitate. Primele cuprind valoarea de vechime, valoarea istorică și valoarea memorială intențională, iar cele din urmă valorile de folosință și de artă – descompusă și ea într-o valoare «relativă», ținând de sensibilitatea artistică a unei epoci sau a alteia, și în valoarea de «nou». Este de observat că RIEGL, deși deosebește cu claritate monumentele intenționale (memoriale) de cele neintenționale (artistice și istorice)⁴, le include pe cele dintâi ca

subcategorii a monumentelor neintenționale. Acest lucru este cu puțință în măsura, în care monumentele comemorative dobândesc și alte semnificații (valori) culturale decât cele cu care au fost investite inițial. Altminteri, chiar dacă se adresează tot unei zone afective a memoriei, aidoma monumentelor intenționale, de la care și preiau în formă desacralizată o parte a funcțiilor, monumentele neintenționale se disting de cele dintâi prin situarea lor într-o perspectivă istorică, fără de care nici nu ar putea exista.

Patrimoniul urban a fost descoperit ca o consecință a desfacerii așezărilor omenești tradiționale în urma „exploziei” urbane provocate de revoluția industrială. În lucrarea sa fundamentală pentru interpretarea fenomenului patrimonial contemporan Françoise CHOAY, după ce trece în revistă valorile conferite monumentelor istorice puse în evidență de înaintași, conceptualizează pentru a marca importanța culturală a patrimoniului urban nu valori, ci reprezentări («figures» în original). Acestea sunt: reprezentarea memorială, cea istorică (cu rol propeudeic și muzeal) și cea istorială, în fapt o sinteză a celorlalte două. Această ultimă reprezentare sintetică apare articulată în lucrarea teoretică⁵ a lui Gustavo GIOVANNONI (1873–1943), pe nedrept ignorată în deceniile din urmă de către discursul de specialitate din pricina hegemoniei progresismului funcționalist, dar și a implicării politice a autorului în vremurile mussoliniene ale Italiei.

Fără a relua în întregime demonstrația lui CHOAY, apare necesară marcarea câtorva etape ce pot avea relevanță aici. Întru evitarea confuziei terminologice, voi folosi cuvântul funcție pentru a desemna diferitele dimensiuni ale fenomenului patrimonial, adesea contradictorii. Termenul de «funcție» este unul confortabil, fiind mai ușor de determinat decât cel de «reprezentare» și mai puțin relativ decât cel de «valoare». El este cu siguranță mai ușor de integrat altor seturi de criterii de evaluare, extra-patrimoniale, de pildă atunci când poziția conservaționistă trebuie să găsească argumente, care să contracareze pe cele ale „progresiștilor” sau să explice proprietarilor de monumente istorice beneficiile, care însoțesc servituțile unei atari responsabilități. În plus, termenul de „funcție” mai prezintă și avantajul de a

anula distanțarea (fals teoretică) instituită de funcționalismul dogmatic față de patrimoniul monumental, și care uzitează «funcțiune» într-un sens restrictiv și trivial. Punctul de vedere susținut aici este acela că adecvarea semantică, simbolică și estetică a arhitecturii ține și ea de domeniul „funcțiunii”.

Funcția documentară

Umaniștii Renașterii sunt cei care descoperă noua perspectivă ce ia pentru prima dată aminte de caracterul unidirecțional, ireversibil al devenirii istorice. Astfel se produce o disociere esențială de viziunea istorică ciclică, cu un prezent veșnic reînnoit, proprie civilizațiilor tradiționale. Această conștientizare face ca ei, umaniștii, să „vadă” monumentele istorice în substanța vestigiilor antice. La început, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, acestea prezintă interes pentru calitatea lor de martore ale evenimentelor istorice, despre care relatează textele moștenite din Antichitate. Studiul acestor texte încetase la sfârșitul Evului Mediu de a mai fi o preocupare preponderent monahală, implicit prea puțin interesată de contingent. Fiind mai întâi descoperite ca surse documentare de o natură aparte, vestigiile antice nu încep să capete importanță pentru calitățile lor artistice decât mai târziu și nu pentru cărturari, ci pentru artiștii din epocă. Aceștia refac, cu o întârziere de cam trei decenii, pelerinajul cărturarilor la monumentele antichității. De această dată călătorii vin pentru a le admira măiestria execuției și a învăța din studierea lor. Cele două perspective distincte, numite de F. CHOAY efectul PETRARCA, respectiv efectul BRUNELLESCHI⁶, nu se vor conjuga decât în viziunea anticarilor secolului al XVII-lea. Autoarea vorbește de «valoare cognitivă» și respectiv «artistică» pentru a desemna cele două planuri de evaluare așa cum s-au cristalizat ele pe parcursul procesului de consacrare a monumentului istoric.

Funcția de artă

Valoarea estetică conferită monumentelor istorice, deși apare în Renaștere, nu va fi consacrată cu drepturi depline decât în Epoca romantică, atunci când de altfel se și bucură de întâietate în aprecierea monumentelor. Deși nespecifice,

valențele estetice, de pildă, conferite vestigiilor ce poartă urmele timpului fac o carieră remarcabilă începând cu gustul romantic pentru ruine⁷. RIEGL arată că valoarea de artă nu este o constantă, ea depinzând de «voința de artă» (Kunstwollen)⁸ a fiecărei epoci. Pe de altă parte, continuă el, valoarea de artă interferează cu valoarea pentru istorie (istoria artei), ceea ce îi dublează sensul și dă naștere la contradicții în momentul stabilirii unei strategii de conservare sau a alteia⁹. De altfel, disputa dintre intervenționiști și ne-intervenționiști, iscată în Anglia e prezentă încă pe toate meridianele în dezbaterile teoretice asupra patrimoniului. Ea nu a putut fi tranșată, în pofida experienței ultimului secol în domeniu și a nuanțării apărute între timp. Deși inevitabilitatea reconstrucțiilor de după cel de al doilea război mondial – în Germania sau Polonia – a produs o schimbare esențială de atitudine în sensul spargerii interdicției totale a reconstrucțiilor, chestiunea rămâne una centrală pentru definirea naturii și destinului patrimoniului istoric. Este evident că în toate aceste cazuri a fost avântată funcția estetică în defavoarea celei de vechime, operându-se deschiderea acesteia din urmă către ceea ce vom denumi funcția identitară.

Funcția de vechime

Vechimea a fost asociată ca valoare configurației monumentului istoric încă de la început, fiind implicită perspectivei istorice. Monumentele istorice au cuprins mult timp exclusiv vestigiile perioadei clasice grecești, mai apoi pe cele ale Orientului mijlociu antic. Doar mult mai târziu – odată cu asumarea valorilor naționale – au ajuns să fie incluse în domeniul patrimonial monumentele gotice, considerate stilistic superioare, și numai în secolul trecut cele medievale în totalitatea lor. Din această cauză, valoarea de vechime a fost, până relativ recent, una subînțeleasă și subestimată. Perioada modernă este cea care are revelația importanței sale, iar cel care îi dă o expresie lipsită de echivoc este tot Alois RIEGL, în 1903¹⁰. Dacă celelalte funcții proprii patrimoniului istoric se plasează pe teritorii mediate științific sau estetic, funcția de vechime se adresează nemijlocit afectivității oricui. Tot ea este cea care a generat nemaivăzu-

ta expansiune a domeniului patrimonial de la acest sfârșit de secol. Valorile științifice și artistice nu au dispărut din înzestrarea semantică a monumentului istoric, dar ele singure nu ar putea explica imensul „succes de public”, de care se bucură acesta azi în întreaga lume.

Funcția identitară

Una din urmările revoluției industriale și a conștientizării rupturii, pe care ea a produs-o în civilizația modernă, a fost acutizarea sentimentului de pierdere iremediabilă. Acest sentiment s-a repercutat direct asupra dezbaterilor teoretice și a practicilor legate de păstrarea monumentelor istorice. John RUSKIN este – și nu doar pentru Anglia – unul din cei mai fervenți apostoli ai acestei idei. Lui i se datorează „democratizarea” categoriei de monument, dar și, în bună măsură, tentația de a fetișiza substanța sa fizică. Deja titlul uneia din cărțile sale¹¹ dă măsura smereniei nediferențiate, pe care, după el, o reclamă apropierea de pietrele trecutului. Valoarea de pietate astfel exprimată este azi estompată, însă ea a extins domeniul funcției de vechime. Nu se poate trece cu vederea detaliul că la început tocmai în Anglia a fost cooptată domeniului patrimoniului construit subspecia arhitecturii vernaculare¹², pentru a fi mai apoi recunoscută în întreaga lume, în special datorită funcției sale identitare. Este cu deosebire relevant pentru înțelegerea „monumentificării” arhitecturii vernaculare fenomenul de transformare, pe care îl suferă «cultura populară» atunci când este preluată de mișcările de emancipare națională din Europa secolului al XIX-lea¹³.

CHOAY formulează explicit funcția identitară a patrimoniului construit în capitolul de încheiere al Alegoriei: «Morminte, temple, catedrale, case și castele, poduri, uzine, aerogări și centrale electrice nu mai au valoare în sine, ci pentru că noi le-am construit. Ele nu mai semnifică fiecare pentru sine, ci se constituie ca material fragmentar al unei reprezentări generice despre noi înșine.»¹⁴ Într-alt text¹⁵, vorbind despre autenticitate în relație cu diversitatea atitudinilor de conservare, ea citează cartea lui G. PÉREC, autor ne-specialist în domeniul teoriei monumentelor istorice, care a lăsat texte de literatură¹⁶ de o factură aparte și cu

rezonanță în problema, care ne interesează. La Pérec apar cu limpezime resorturile subiective, care transformă fragmente din mediul construit în spații definitorii ale unei identități individuale și de grup. Funcția identitară a așezărilor tradiționale capătă, în această reprezentare, o importanță crucială. Ea este și cea care reflectă cel mai bine motivațiile atitudinilor – azi globalizate – față de patrimoniul construit, și susține cel mai puternic expresiile lor teoretice și practice.

2. Terenurile minate

Problema autenticității

În decembrie 1994 a avut loc la Nara conferința internațională pe tema autenticității în relație cu practicile de restaurare a monumentelor. Documentul final aduce prea puține noutăți în acest controversat subiect. Însuși conceptul de autenticitate rămâne nelimepezit, făcându-se trimitere la Carta de la Veneția¹⁷ unde însă termenul apare menționat doar de două ori și în contexte marginale¹⁸. Încă și mai puțin se face lumină asupra miezului problemei: ce relevanță poate avea în domeniul conservării și restaurării monumentelor de arhitectură autenticitatea drept criteriu de evaluare?

Contribuția lui F. CHOAY la amintita conferință¹⁹ atacă tocmai această chestiune, relevând că, în cazul obiectelor de arhitectură cel puțin, în sensul afirmativ, conceptul de autenticitate poate avea doar o relevanță limitată, altminteri riscându-se fie absurdul – o construcție este prin natura ei supusă alterărilor datorate simplei folosințe –, fie fetișizarea obiectului în sine prin transferul funcției identitare asupra materialului fizic al monumentului: «...prin dobândirea statutului de disciplină teoretică și practică, în secolul al XIX-lea, restaurarea monumentelor a transpus fără precauții conceptul de autenticitate din câmpul arheologiei și al istoriei artei la propriile operații.»²⁰ Ca atare, «folosită în sensul perversit de conformitate materială și morfologică cu originale fictive, noțiunea de autenticitate nu poate funcționa în domeniul conservării și restaurării decât la limită, în mod marginal și relativ.»²¹ Mai curând, afirmă CHOAY, se poate vorbi de relevanța ne-autenticității în cazul unor contrafaceri.

Cât privește problema suportului material al obiectului de patrimoniu imobil, CHOAY insistă asupra diferenței dintre operele de pictură și sculptură și cele de arhitectură. Ea citează exemplul faimos al reconstrucției rituale a templelor shinto din Japonia. În această țară este ocrotită ca bun de patrimoniu național măiestria artizanilor reconstrucțiilor rituale și nu artefactele, pe care ei le creează. «Păstrarea condițiilor simbolice importă mai mult decât conservarea aceluiași suport material.»²²

În cazul, în care funcția artistică a unui obiect de arhitectură este preponderentă, este clar că și importanța menținerii suportului original ocupă un loc proporțional ca însemnătate în strategia de ocrotire a respectivului monument. Este cazul bazilicii Sfântului Francisc din Assisi mutilată de cutremur în 1998, unde reconstituirea frescelor distruse, oricât de grijulie, nu mai poate aspira la un nivel de autenticitate echivalent cu cel premergător dezastrului. Peste urma lăsată de penelul lui Giotto se suprapune, inevitabil, munca migăloasă și tehnicile restauratorilor (anonimi) de azi. Materialele sintetizate de industria chimică contemporană se adaugă celor aplicate a fresco la începutul secolului al XIV-lea. Desigur, în timp, gestul restaurator va deveni el însuși parte a istoriei acelor picturi, iar prelungirea existenței lor va compensa știrbirea deplinei lor autenticități, pierdută definitiv. Discutabilă, în același sens, este și recenta restaurare a frescelor capelei Sixtine de la Roma. Nu se poate, în schimb, vorbi despre ne-autenticitatea revopsirii periodice a turnului Eiffel, sau despre fraudulența recioplierii elementelor de lemn deteriorate în structura monumentelor de arhitectură țărănească – oricât ar fi de importante: fleșa turnului bisericii din Șurdești, bunăoară – fără riscul căderii în ridicol.

Delimitarea cât mai exactă a domeniului de relevanță al autenticității, ca miez intangibil al unui anume monument de arhitectură, constituie o etapă de importanță maximă în cercetare. Cât și în ce fel se manifestă autenticitatea în fiecare caz particular este în măsură a indica cu precizie strategiele de conservare și restaurare a acestuia.

Problema restaurării

Restaurarea a constituit, încă de la începutul conservării active (și nu doar documentare)²³ a pa-

trimoniului construit, miezul unei gâlcevi pe cât de aprinse, pe atât de greu de rezolvat în plan teoretic. Chiar dacă astăzi nu mai este contestată ca procedeu, intervenția restauratoare asupra monumentelor de arhitectură rămâne obiectul controverselor atât în definirea scopurilor, cât și a limitelor sale în plan general dar și în fiecare caz singular în parte.

Bunăoară, definiția lui VIOLLET-LE-DUC (incendiară azi, ca și atunci) din al său Dictionar: «A restaura un edificiu, înseamnă a-l readuce într-o stare completă, care poate să nici nu fi existat la vreun moment dat»²⁴ constituie referința implicită pentru toate celelalte definiții ale adversarilor săi, ca de pildă cea a anti-intervenționistului RUSKIN: restaurarea este, după el, «distrugerea cea mai totală, pe care o clădire o poate suferi»²⁵. Pentru MORRIS, restaurarea nici nu poate intra în discuție: «a păstra edificiile vechi înseamnă a le conserva întocmai în starea, în care ne-au fost transmise...»²⁶. De înțeles într-un context istoric, în care, urmare a industrializării, înlocuirea fondului construit existent încă se producea cu nepăsarea demolării firești, inflexibilitatea unor atari poziții anti-intervenționiste nu putea ajunge, în timp, decât în impasul conservării muzeificate a arhitecturii.

Concepută înainte de toate ca manual pentru studenți de arhitectură, cartea lui Gh. CURINSCHI definește restaurarea în arhitectură ca pe o fază succesivă conservării (menite a asigura soliditatea și longevitatea monumentului), restaurarea urmărind «să-l readucă fie la aspectul inițial al continuității formale, fie la cel pe care l-a căpătat în cursul uneia dintre etapele valoroase ale existenței sale.»²⁷ Urmată de nuanțări și explicații bogat ilustrate cu exemple, simplitatea de început a definiției se dovedește a fi îndestulătoare, beneficiind din plin de experiența profesionistului implicat în rezolvarea problemelor constructive concrete.

Deși mai ascuțită din punctul de vedere al implicațiilor speculative, definiția lui C. BRANDI, care se vrea una generală, valabilă pentru opere aparținând oricărui gen de artă, se arată la o privire mai atentă excesivă în cazul monumentelor de arhitectură, până la a fi de-a dreptul improprie. Pentru el, restaurarea operei de artă se definește prin diferența față de «repararea sau redarea în uz»²⁸ a artefactelor industriale în sensul restabilirii funcționa-

lității acestora. Opera de artă, recunoscută ca atare, este în mod definitiv exceptată de la comunitatea celorlalte produse. Nu putem să nu fim de acord când, citându-l pe DEWEY, el arată că «o operă de artă ființează actualmente și nu doar potențial ca operă de artă, când trăiește într-o anume experiență individualizată [...] Ca bucată de pergament, de marmură, de pânză ea rămâne (pasibilă însă de devastările timpului) identică sieși în decursul anilor. Dar ca operă de artă ea este recreată ori de câte ori este resimțită estetic»²⁹. În consecință, ne însușim și corolarul, care urmează, respectiv necesitatea definirii «restaurării pe baza conceptului operei de artă, de la care își dobândește calificarea și nu a procedurilor practice ce caracterizează restaurarea propriu-zisă.» Astfel, «restaurarea constituie momentul metodologic al recunoașterii operei de artă, în consistența sa fizică și în dubla sa polaritate estetică și istorică, în vederea transmiterii ei către viitor»³⁰. Însă tratarea restaurării în arhitectură, plecând de la aceste premise și luând ca paradigmă arhitecturală ruina, apropie raționamentul lui BRANDI mai curând de asprimea poziției unui non-intervenționist ireductibil.

Dacă până la jumătatea secolului al XX-lea se cristalizaseră principii de restaurare relativ clare, care excludeau, ca de sub o „pălărie a lui GAUSS”, atitudinile maniheiste, atât ale restauratorilor „libertini” (ca VIOLLET-LE DUC, Matthew Digby WYATT sau Gilbert SCOTT), cât și a non-intervenționistilor radicali (ca John RUSKIN și William MORRIS), distrugerile celui de al doilea război mondial au impus – în Germania și Polonia, mai cu seamă – reconstrucții de o amploare fără precedent – pe măsura devastărilor, care le-au prilejuit. Azi, argumentări ca cea a lui Cesare BRANDI, inflexibilă față de condiția de ruină³¹, devin sterile în fața unor imperative identitare de felul celor care au determinat reconstrucția orașului vechi al Varșoviei. Nimeni, de pildă, nu a mai pus problema legitimității reconstruirii monumentelor orașului vechi din Dubrovnik, grav avariate la mijlocul anilor '90 de bombardamentele flotei iugoslave. Reguli stricte ca cele enunțate de BRANDI riscă săucidă în fașă abordarea creativă a cazurilor particulare de restaurare în arhitectură, abordare, care rămâne totuși sin-

gura garanție a găsirii justei măsuri între intervenție și non-intervenție. Desigur, mijloacele se cer alese cu cea mai mare grijă, pentru că «natura, măsura, materialele, structurile restaurării [...] depind de corecta cântărire a numeroaselor puncte de vedere»³² puse în evidență de cercetarea monumentului. Fără a contesta că în majoritatea cazurilor de conservare a ruinelor o reconstituire nu este recomandabilă, nu ne hazardăm totuși în a declara prohibiția orice intervenție reconstitutivă. Tot astfel, se poate stabili de la caz la caz, cu relativă precizie, segmentul temporal, în care o intervenție restauratoare poate avea loc fără a prejudicia autenticitatea operei de artă.

Îngemănată cu problema autenticității și la fel de încurcată, problema restaurării în arhitectură nu poate fi teoretizată aidoma restaurării operelor de artă, în ciuda asemănarilor (suportul material, semnificația, tehnicile de execuție). Deosebiriile, care disociază cele două domenii se referă pe de o parte la spațialitatea operei de arhitectură, iar pe de alta la funcționalitatea sa. Ambele aspecte, definiții, obligă la „îndulcirea” severității, cu care, altminteri pe deplin justificat, este atacată problema teoretică a restaurării³³. Chiar dacă subscriem necondiționat la importanța păstrării pe cât posibil a materiei originare a operei arhitecturale, chiar în cazul, în care valoarea istorică și estetică a acesteia e redusă, susținem preeminența corporalității experienței arhitecturale și valabilitatea documentară a unor tehnici constructive identice.

Problema semnificației

Realitatea fenomenului de semantizare progresivă a obiectului construit indiferent de valoarea sa originară este demonstrată cu limpezime de Geoffrey BROADBENT. Astfel, până și clădirile lui LE CORBUSIER «sunt tocmai ceea ce nu erau menite a fi, lucru deloc surprinzător deoarece, ne place sau nu, toate clădirile simbolizează sau cel puțin poartă semnificații. Chiar și PEVSNER recunoaște aceasta [...] deși insistă că stilul Modern Internațional „aduce claritate, precizie, îndrăzneală tehnologică și totală negare a ceea ce este de prisos”. Nu există scăpare: așa cum catedrala din Chartres poartă semnificații, la fel se întâmplă și cu cea mai mărunțică colibă de gră-

dinar. De aceea visul funcționaliștilor despre o arhitectură ca o mașină, liberă de semnificații, nu a fost niciodată altceva decât un vis.»³⁴

Apare cu puterea evidenței că toate elementele constitutive ale cadrului nostru construit se acoperă în timp cu straturi de semnificație. Când e vorba de piese aparținând patrimoniului construit, aceste învelișuri semantice se adresează unei memorii istorice puternic conotate afectiv și produc comportamentele specifice ce sunt asociate cultului monumentelor, azi mondializat.

Pe măsură ce funcția de vechime a devenit dominantă între celelalte valori – istorice sau artistice de diverse nuanțe – determinatoare de calitate de monument, domeniul artefactelor, care puteau fi cuprinse în corpul patrimonial, s-a lărgit în asemenea măsură, încât practic nu a rămas categorie de obiect construit, ba chiar de orice artefact, care să fie exclusă a priori de la un proces potențial de „monumentificare”.

Tendința aceasta merge către o stare de lucruri, în care totul va fi protejat în egală măsură și indistinct, ceea ce, evident, ajunge a fi chiar negarea oricărei ierarhii valorice, care să susțină o teorie și practică a conservării patrimoniului construit.

Problema tehnologiei

Orice artefact tinde să capete valoare memorială odată ce modul său de execuție devine desuet, și nu doar cele aparținând erei pre-industriale. Hegemonia valorii de vechime, identificată deja de RIEGL și teoretizată după el de Max DVOŘAK³⁵, s-a instituit progresiv, odată cu „democratizarea” accesului la patrimoniu, dar și cu individualizarea culturii. Pluralismul, care caracterizează cultura contemporană a favorizat includerea în rândul monumentelor istorice a unor piese, a căror valoare prezintă importanță pentru grupuri sociale mai puțin numeroase. Subculturalizarea atinge și domeniul patrimonial. Fără a deplânge această evoluție, suntem nevoiți să o constatăm și să deducem din ea perspectivele practicilor patrimoniale pe distanță medie.

Asistăm la o nestăvilă extindere a frontierelor domeniului patrimonial însoțită de diluarea și fragmentarea câmpului de semnificații, cu care este înzestrat. În consecință, sistemele de evaluare,

cu care operează cei chemați să inventarieze și să elaboreze strategiile de conservare pentru patrimoniul unei zone date trebuie să se diversifice și ele. Procesul este problematic. Aceasta se datorează pe de o parte nevoii de a păstra coerența între „centrul” doctrinar internațional și „periferia” regională cu patrimoniul său specific. Legislațiile naționale în domeniul conservării patrimoniului fac față, uneori cu brio, acestei dificultăți (exemplul Australiei este elocvent). Pe de altă parte, este necesară adecvarea la cazurile particulare, pe zi ce trece mai „marginale”.

Însă chiar în cazul existenței unei legislații nuanțate și adaptabile, revine adeseori în sarcina restauratorilor de a inventa soluții ad hoc. Dacă una din determinantele monumentului istoric, azi pare a fi desuetudinea tehnologiei constructive, atunci nu doar restaurarea, ci și simpla întreținere reclamă „menținerea în viață” a respectivelor tehnici. Acest lucru este posibil numai prin supraviețuirea celor care le practică (ciopliitori în piatră, pictori de frescă, ipsosari, șindrilari, tablagii etc.). Pe măsura creșterii distanței în timp, acest soi de conservare poate deveni nu doar complicat ci și foarte costisitor.

3. Tentative de cuantificare

Criterii de evaluare

Oricât de clare ar părea funcțiile culturale ale patrimoniului construit și oricât de nuanțate ar fi normativele de clasare și ocrotire ale acestuia, construirea unei „grile” de evaluare, care să poată sluji la determinarea calității de monument, precum și o scală de valori, care să „regleze” natura și măsura intervenției într-un caz dat, se lovește de dificultăți în aparență insurmontabile.

Întâi de toate, după cum s-a văzut, valorile asociate monumentelor istorice sunt fluctuante și deseori contradictorii. RIEGL arăta deja că, bunăoară, valoarea de întrebuințare și cea de artă pot necesita, pentru a fi conservate, negarea, până la un punct a valorii de vechime³⁶. Asemenea fenomene apar chiar în cazul unui și aceluiași monument.

Apoi, să admitem că se pot elabora metodologii pentru justa dozare a conservării și restaurării la diversele categorii de monumente,

făcându-se distincție clară între cele pre- și post-industriale, ca și între monumentele medievale și antice, cele baroce și moderne sau între categoriile «minore»: arhitectura vernaculară și industrială, parcuri istorice sau naturale etc. Chiar și atunci fiecare caz, fără excepție, va necesita în interiorul categoriei, căreia îi aparține, o abordare specifică în funcție de materialul de construcție, gradul de conservare, mărimea comunității, pentru care prezintă importanță, resursele bănești, priceperea executanților eventualelor lucrări de întreținere sau restaurare.

Cu toate acestea, este nevoie de elaborarea unui set de criterii de evaluare și de corolarul său, o metodologie de abordare. Acestea trebuie, pe de o parte, să se distingă printr-un grad de generalitate suficient pentru a putea cuprinde toate cazurile particulare, iar pe de alta, să fie îndeajuns de amănunțite pentru a servi ca îndreptar specialiștilor implicați în domeniu.

O tentativă de a construi o grilă de criterii de evaluare, studiul Sandei VOICULESCU³⁷ rezolvă în bună parte contradicțiile inerente domeniului prin matematizarea problemei. Artificiul este cu atât mai binevenit, cu cât definițiile și terminologia textelor documentelor internaționale ori ale legislațiilor referitoare la patrimoniu sunt de foarte multe ori vagi ori irelevante (de pildă, «valoare universală deosebită»³⁸, «remarcabile prin trăsături istorice, arheologice, artistice, științifice, sociale și tehnice»³⁹). Este operată distincția necesară din punct de vedere practic între valoarea culturală conferită unui anume obiect arhitectural și calitatea de monument de arhitectură, care, tehnic vorbind, este un statut juridic⁴⁰. În concluzia studiului său, VOICULESCU își asumă caracterul limitat al metodei dat de dificultatea stabilirii pragurilor și propune de aceea operarea cu «zone de prag» în locul unor praguri ferme. Toate cazurile îndoielnice se cer cercetate suplimentar pentru evitarea, pe cât posibil, a erorilor de decizie. Metoda se dorește – și este fără îndoială – «un instrument de lucru, pregătit pentru procesul mult mai complex de înscriere a unor anumite clădiri pe lista patrimoniului arhitectural protejat»⁴¹. În pofida acordării unui punctaj de doar 5 procente –, pe care-l socotim mic

în comparație cu ponderea sa reală – factorului afectiv (între care cel memorial) în evaluarea calității de monument, metoda de cuantificare propusă de S. VOICULESCU oferă un instrument ce asigură reducerea marjei de eroare în evaluarea primară, mai cu seamă în cazurile de „monumentificare” incertă, adică tocmai acolo unde deciziile de demolare sunt luate cu ușurință.

Problema educației

Pe lângă faptul că suferă de metehnele de inerție ale oricărei „școli”, învățământul de arhitectură a acumulat și prejudecățile polarizate contrare ale noutății cu orice preț, corolar al simplistei doctrine corbusiene.

O doctrină de conservare și restaurare pe deplin satisfăcătoare apare imposibilă în condițiile prezente când domeniul însuși al patrimoniului este în continuă și rapidă schimbare. Avem însă la dispoziție o literatură bogată și legislații în domeniu îndeajuns de nuanțate pentru a putea fi duse mai departe și aplicate. Formarea celor care elaborează bazele doctrinei ale practicilor de conservare a patrimoniului construit, ca și a celor care vor fi chemați să le pună în practică, trebuie să constituie o preocupare, a cărei importanță nu este azi cu nimic mai prejos decât era în epoca lui VIOLLET-LE DUC⁴². La amploarea actuală a extinderii domeniului patrimonial, s-ar cere reinventat un învățământ de specialitate. Acesta ar urma să formeze nu arhitecți restauratori, ci arhitecți „reabilitatori” ai fondului construit «infra-ordinar»⁴³ lipsit de valoare artistică sau istorică, dar îndeplinind o funcție identitară aparte, de neînlocuit. Este vorba mai cu seamă de țesuturile urbane tradiționale, care continuă să dispară cu repeziune, luând cu ele un mod urban-comunitar de a fi, ale cărui virtuți în contracararea simptomelor de patologie urbană nu pot fi subliniate îndeajuns⁴⁴.

Problema administrativă

Luarea deciziilor în ce privește soarta patrimoniului construit trebuie, desigur, să fie apanajul specialiștilor. Din nefericire, limitele modelelor teoretice s-au vădit de fiecare dată când lipsa unei firești smerenii în fața nesfârșitei

bogății a realității a făcut ca unul sau altul din aceste modele să fie transpus în viață. Mărturiile sunt din păcate nenumărate; este de ajuns să cităm aici redundant controversatele restaurări ale unor VIOLLET-LE-DUC, WYATT, sau Gilbert SCOTT, și mai recentele „chiuretări” de „fațade istorice”.

În cazul particular al listării monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice, mecanismele de decizie, pentru a fi eficiente și pentru a răspunde cât mai bine nevoii identitare a comunităților – fie ele sătești sau planctare –, este necesară consultarea tuturor factorilor implicați. Grupul, care va lua decizia finală, va trebui să poată opera cu evaluări dintre cele mai diverse ca anvergură și proveniență. Cazul cartierului raționalist din Sheffield, propus spre listare în 1996 a stârnit nu doar o controversă publică, ci și râsul amar al unora dintre locuitorii etajelor superioare, care locuiesc imediat sub zonele pietonale și sub terenurile de joacă amenajate pe terase⁴⁵.

Sistemele de consultare între factorii implicați în conservarea patrimoniului construit și cei de luare a deciziei îmbracă multe forme. Experiențele Franței și Angliei pot sluji iarăși ca exemplu în ceea ce privește grija nu doar pentru intervențiile în sine, ci și pentru ca cei care hotărăsc destinele spațiului, în care trăiesc comunități mai mici sau mai mari, să o poată face în optimă cunoștință de cauză⁴⁶.

Concluzii

Evaluarea monumentelor istorice reprezentată, după recunoașterea problemei înseși, doar primul pas către laborioasa activitate de cercetare și conservare a acestora. Cu toate acestea, am văzut, nici simpla identificare a criteriilor, care califică o operă de arhitectură ca monument, nu este lipsită de contradicții majore și de riscul erorii. Într-un sens, cel mai dramatic, de conservare insuficientă, eroarea rezultă în dispariția irecuperabilă a unor părți valoroase a mediului amenajat. În celălalt sens, aparent mai benign, al excesului de conservare, întreg fondul construit tinde să fie înghețat într-o efigie muzeificată, de unde locuirea, alfa și omega arhitecturii de orice factură, va fi dispărut.

Orice demers teoretic asociat conservării și restaurării patrimoniului construit își găsește confirmarea și împlinirea în practică. Fiecare caz particular pune probleme de ordin general, pentru care trebuie însă căutate răspunsuri croite pe măsură. Pendularea între familiaritatea uneia sau alteia din dificultățile inerente evaluării, listării, reabilitării și refuncționalizării cutărui monument sau sit istoric, și noutatea situațiilor concrete ce apar la punerea efectivă în practică a acestor operații face ca reflecția critică să fie în orice moment necesară.

Mențiune

În afara câtorva îmbunătățiri, acest studiu este rezultatul cercetării întreprinse cu sprijinul bursei acordate de Research Support Scheme de pe lângă OSI/HESP prin contractul nr. 38/1996, ca și studiul «Evoluția conceptului de monument» apărut în ACTA – 1999, în cazul căruia, dintr-o regretabilă confuzie, acest lucru nu a fost menționat.

Note

1. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, p. 18.
2. *Ibid.*, p. 2.
3. *Ibid.*, p. 131.
4. A. RIEGL, *Le culte moderne des monuments* p. 35.
5. G. GIOVANNONI, *L'urbanisme face aux villes anciennes*, și cf. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, p. 145 și urm.
6. F. CHOAY, *op. cit.* pp. 32, 34.
7. Gustul pentru pitorescul ruinei dovedește o longevitate remarcabilă, chiar în lexte cu puțin interes explicit pentru arhitectura sau artă. Cf. și Dame Rusc MACAULAY, *The Pleasure of Ruins*, London, 1953: «E loc pentru orice fel de apropiere în această sălbăticie a ruinelor, unde antichitățile zac asemenea unor galoane într-o mare învârlită.» pp. 212-213.
8. A. RIEGL, *op. cit.*, pp. 41 și 111.
9. *Ibid.* p. 84.
10. *Ibid.* p. 62.
11. J. RUSKIN, *Stones of Venice*.
12. F. CHOAY, *op. cit.* p. 2.
13. E. GELLNER, *Națiuni și Naționalism*, pp. 90-91. Poziția arhitecturii țărănești în contextul patrimonial și teoria lui GELLNER necesită altă discuție.
14. F. CHOAY, *op. cit.* p. 185.
15. F. CHOAY, «Șapte propoziții despre conceptul de autenticitate și folosirea acestuia în practica patrimoniului istoric».
16. G. PÉREC, *L'infra-ordinaire*. Mai cu seamă pp. 15-31, «La rue Vilins».
17. Documentul de la Nara asupra autenticității, § 10.
18. Carta de la Veneția, în S. NISTOR, *Protecția monumentelor și ansamblurilor istorice în documente internaționale*, p. 55.
19. F. CHOAY, «Șapte propoziții...».
20. *Ibid.*, p. 199.
21. *Ibid.*, p. 200.

22. Ibid., p. 207.
23. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, pp. 68 și urm.
24. cf. F. CHOAY, *op. cit.*, p. 114.
25. J. RUSKIN, *The Seven Lamps of Architecture*, capitolul «The lamp of memory», § XVIII, p. 353 (trad. CTK), de asemenea § XIX și XX.
26. W. MORRIS, «The Restoration of Ancient Buildings», in *The Builder*, 28 decembrie 1878, cf. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, p. 249.
27. Gh. CURINSCHI VORONA, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, p. 44.
28. C. BRANDI, *Teoria restaurării*, p. 33.
29. J. DEWEY, *Art as experience*, cf. *ibid.*, p. 35.
30. Ibid., p. 36.
31. «... a considera că opera poate fi completată, răscumpărată deci din condiția de ruină, considerând-o mai valoroasă acum tocmai datorită acestei capacități de a focaliza sintaxa peisagistică, este o ipoteză ce trebuie respinsă. Pentru că ajunsă ruină, opera de artă [...] îndeplinește acum această funcție, care nu este nicidecum legată de unitatea și complexitatea sa inițială...» *ibid.*, p. 74.
32. L. GERŐ, *Műemlékről mindenkinek*, p. 320
33. C. BRANDI, *op. cit.*, mai cu seamă pp. 109 și urm.
34. G. BROADBENT, «A Plain Man's Guide to a Theory of Signs in Architecture», 1977, p. 475 (trad. CTK). Problema semiologiei în arhitectură, cu referire la teoria monumentului necesită o altă discuție.
35. cf. L. GERŐ, *op. cit.*, p. 56.
36. A. RIEGL, *op. cit.*, p. 89.
37. S. VOICULESCU, *Selectarea Monumentelor de arhitectură...*
38. «Convenția pentru protejarea patrimoniului cultural și natural mondial», în S. NISTOR, *Protecția monumentelor și ansamblurilor istorice...*, p. 15, s.n.
39. «Convenția pentru protecția patrimoniului arhitectural al Europei» în *ibid.*, p. 25, s.n.
40. S. VOICULESCU, *op. cit.*, p. 3.
41. Ibid., p. 12.
42. *Entretiens sur l'Architecture*, cf. F. CHOAY, *op. cit.*
43. cf. G. PÉREC, *op. cit.*
44. F. CHOAY, *L'Urbanisme, utopies et réalités*, pp. 65–66.
45. P. STOKES, «List our flats? You must be taking the rise» in *The Daily Telegraph*, 2 sept. 1996, p. 30.
46. F. CHOAY, *Alegoria patrimoniului*, Anexa 2 și A. DOBBY, *Conservation and Planning*.

az említett munkák gyakorlatba ültetése során szembesülünk, nélkülözhetetlenné teszi a folyamatos kritikai reflexiót.

Criteria for the Evaluation of Historical Monuments

(Abstract)

Identifying the criteria that qualify an architectural work as historical monument is a process carrying major contradictions and the risk of error. Insufficient conservation leads to the irretrievable loss of valuable parts of the cultural heritage while excessive conservation tends to turn the whole built environment into a frozen museum. Each particular case relates to matters of general order. Nonetheless to respond to particular questions requires specific solutions for the evaluation, listing, refurbishing and reusing of the built heritage. Thus the novelty of individual cases makes critical reflection necessary in every moment.

Történelmi műemlékek és értékelési szempontok

(Kivonat)

Annak eldöntése, hogy milyen szempontok alapján minősíthetünk műemléknek egy építészeti alkotást, korántsem ellentmondás- és kockázatmentes (az elégtelen megőrzés az épített környezet pótolhatatlan pusztulását jelenti, a túlhajtott megőrzési szándék viszont múzeummá fagyasztja a teljes épített örökséget). Minden egyes eset általános kérdéseket vet fel, amelyeket azonban csak konkrétan lehet megválaszolni, akár az értékelést, akár a műemléklisták összeállítását, a rehabilitációt vagy a refunkcionalizálást nézzük. A konkrét helyzetek újdonsága, amellyel

A sepsiszentkirályi református temető és régi sírkövei

(Kivonat)

A dolgozat a sepsiszentkirályi református temető 1973 szeptemberi felmérését tartalmazza. Az elmúlt huszonöt év alatt a régi sírkövek száma egyharmadára csökkent, sokuk kidőlt, ami még áll, annak is legtöbbje olvashatatlan, a feliratok és faragványaik nagy része lemállott. 1973-ban összesen 101 sírkövet találtunk. Közülük 54-et rajzoltunk le, míg kettőnek csak díszítőmotívumát örökítettük meg.

A lerajzolt 54 sírköből 47 volt 19. századi, 7 pedig a századunk elejéről való. Előbbiek közül 20-at lehetett egészen, 13-at részben kiolvasni. Összesen 9 sírkövön találtunk verses feliratot.

*

Fiatal végzős diákokként, a megyeközponthoz közeli Illyefalva, Aldoboly és Sepsiszentkirály temetőiben még 1973 nyarán végeztünk felmérést KÁDÁR Gyulával, a jelenlegi történelem szakos tanárral. Sok vesződéssel ástuk ki a régi, elsüllyedt sírköveket, próbáltuk kisilabizálni a málló kövekről a feliratokat. Azzal a céllal írtuk le minden egyes sírkő teljesen vagy részben olvasható feliratát, hogy egy majdani dokumentálás, különösen állami és egyházi levéltárakban való kutatások során rábukkanhatunk olyan személyekre, akik nevét, sírjának helyét érdemes lesz megörökíteni az utókor számára. Sajnos, a temetők feltérképezése, az akkor fellelt sírkövek bejelölése, bár egy vázlatos térképen, elmaradt. E hiányosság ma már szinte pótolhatatlan. Ha csak Sepsiszentkirály református temetőjét vesszük, az elmúlt huszonöt év alatt a régi sírkövek száma egyharmadára csökkent, sokuk kidőlt, ami még áll, annak is legtöbbje olvashatatlan, a feliratok és faragványaik nagy része lemállott.

A sepsiszentkirályi református temetőben 1973 szeptemberében végeztük el kutatásainkat, rajzoltuk le a legjellegzetesebb régi sírköveket és jegyeztük fel a sírfeliratokat. Akkor a domboldalra kapaszkodó régi temetőrész, gyümölcsfákkal tele, teljesen bebokrosodott sűrű ciheres volt. Mára kitakarították e felhagyott helyet a bokroktól; ha a roskadozó és kidőlt sírköveket helyreállítanák, rendszeresen kaszálnák s takarítanák az újra eluralkodni kezdő gyomtól, a szilvafákkal tele oldal, az azok tövében meghúzódó emlékkövekkel, ez a jellegzetes régi székely temető kegyhely és egyben turisztikai kuriózum is lehetne...

Általában az egész Székelyföldön a temetők időben legrégebbi, felhagyott része elhanyagolt, gondozatlan, a sírkeretek gazzal tele szemételepe. Sok helyen a régi sírköveket a ma divatos sírkeretek alapozásakor a kőművesek összetörik, beöntik, lépcsőfokoknak használják, sőt, volt eset, hogy ház és gazdasági épületek alapjaiba építették be. Nemrég jutott tudomásomra, hogy Illyefalván az egyik, a temetőhöz közel álló telken a régi csűr lebontásakor az alapban több régi sírkövet találtak. Gyermekkoromban Sepsiszentgyörgyön a Sugás utcában láttam a felhagyott zsidótemetőből hozott sírköveket lefektetve házak ajtaja előtt, belépő vagy küszöb gyanánt.

A múlt századból ismerünk adatokat, hogy a temető a csorda legelő-, vagy delelő helye volt. Zalánban a 19. század elején azért rótták meg a pásztort, mert a megengedettnél hosszabb ideig delelt mindennap a temetőben¹. Nagyborosnyón 1840-ben községi határozat mellett engedélyezték az Oltár-hegyen lévő temetőben a borjak legeltetését, évi 10 Rft. hasznobérért. Természetesen az itt legelő állatok kárt tettek nemcsak a régi, de az új sírokban is, sok sírkövet, kopjafát kidöntöttek. Végül 1863-ban megiltották a további legeltetést, kijelentve, hogy ennek utána „Rektetni a füvet marhával nem léssen szabad.”² HERPEI Gergely papjelölt svájci tanulmányútja alkalmával 1871 szeptemberében, mikor benyomásait közölte a Protestáns Közlönyben a svájci temetőkben látottakról, keserű szájjal jegyezte meg: „nálunk kivéve egynehány városi temetőt, a többiek legszánandóbb állapotban vannak. Vanak temetőink, melyek minden kerítés nélküliek,

*Sf. Gheorghe, Sporturilor 6, Bl. 15C/6, RO-4000

melyeknek beroskadt sírjaik felett juhok és borjak legelésznek...”³

Bár az állatok lassan kiszorultak a temetőkből és a gyümölcsfák termése, a fű egyfajta fizetsége lett a rektornak vagy a harangozónak, a temetők állapota továbbra is siralmas maradt. Elődeinknél nem nyúlt hosszúra a kegyelet, de sajnálattal állapítható meg, hogy most sem viszik túlzásba a temetőkultuszt, az utódok hamar felejtenek...

A közeli rokonok kihalásával jeles nagyjaink sírjai váltak gondozatlanná, sírköveik kidőltek, elsüllyedtek, rosszabb esetben még a sírhegyüket is eladták, a valamikor „örök emlékül” állított sírköveket összetörték, alapozásokra használták. Ilyen sorsra jutott például a sepsiszentgyörgyi református temetőben GÖRÖG Istvánnak, a MIKÓ-tanoda igazgatójának sírhelye – szerencsére a kidöntött sírkövet egy távoli rokon gondozásba vette, s ha nem is eredeti helyén, mert azt az egyház annak idején eladta, újra felállította –, de DEMETER Sándor, a fiatal pap-költő, aki mondhatni gyermekként harcolt GÁBOR Áron mellett és a kökői csatában neki jutott az a szomorú feladat, hogy őrnagy holttestét Maksa felé a csatatérről elszállítsa⁴, vagy újszivóci EIMAN Károly honvédfőhadnagy és KOVÁCS Áron tüzmeister sírköve eltűnt a temetőből, hogy csak néhány 48/49-es honvédet említsünk meg a sok nyilvántartásra és megőrzésre érdemesített közül városunk temetőjéből...

Nem különbek az állapotok falvaink temetőiben sem. Dálnokban FERENCZI János esperes, külföldi egyetemeket járt, maga is író, helytörténettel foglalkozó, a Székely MIKÓ Kollégium könyvtára megalapítójának sírköve a '80-as években kidőlt, nincs aki azt helyre állítsa, hiszen a helyi lelkész sem tud kilétéről, nemhogy sírhelyéről...

A sepsiszentkirályi unitárius temető régebbi része az utóbbi húsz évben teljesen bebokrosodott. Már senki sem emlékszik az itt nyugvó VIDA Dániel honvéd őrnagyra, a hétfalusi csángókból alakított 140. honvédszászlóalj parancsnokára, akit a fogarasi csatában a dzsidások súlyosan megsebesítettek. A fogságban maga az ellenség vezére LÜDERS is meglátogatta és elismerte önfeláldozó hősiességét⁵. Ugyancsak itt temették el VIDA József 48-as főhadnagyot⁶

vagy a jogtudományokat végzett KISS Áront, aki ugyancsak főhadnagyként küzdötté végig a szabadságharcot...⁷

MALONYAI Dezső megállapítása szerint Székelyföldön és Kalotaszegen a temetők sírköveinek legősibb formája a kopjafa volt. Habár, már az ő idejében „sok vidéken végkép kivesztek, de emléküik megmaradt, mert a sírköveket is legtöbb helyt kőfejének hívják”. Szerinte például az erdővidéki Köpecen az oszlopos, hasáb alakú sírkövek formájában és faragványainak kiképzésében felismerhető a kopjafák emléke⁸.

SEBESTYÉN Károly, aki elsőként jelentetett meg közleményt a háromszéki falusi temetők sírköveiről – ORBÁN Balázs a Székelyföld leírásában inkább a templomokban vagy cintermekben talált művészibb kivitelezésű nemesi sírok emlékköveiről tett említést⁹ –, arra figyelte fel, hogy ellentétben azzal a hittel, hogy „a kő használata csak újabb és csak a kopjának való cserefa hiánya miatt terjedt el, most a sírkövek alakjának és technikájának tüzetesebb vizsgálata után, már határozottan állíthatom – írja –, hogy a sírkövek használata legalább a XVIII. század közepéig nyúlik vissza s ha talán nem is az egész vidék területén, de a Feketeügy mentén minden esetre, a kopjafával együtt és mellett divatban volt”¹⁰. Kalotaszegre is érvényes ez a megállapítás, közelebről is NAGY Jenő 1792-ből közölt sírkőről, verses feliratot¹¹. MALONYAI szerint a sírkövek tagozódása hasonló, míg az utóbbiak jól elkülöníthető öt részre oszlanak (faragott felső rész, homlok, eresz, törzs és láb), addig az előbbieknél, bár nincs ilyen határozottan hangsúlyozva a tagoltság, de a fejfa faragott csúcsának megfelel a sírkő felső, faragványokkal díszített része, itt is a „törzsön” található a felirat, melyet a kiugró „eresz” véd az esőtől, végül a földbe kerülő „faragott vagy nyersen kihagyott rész”, a „láb” következik¹². Bár a kopjafa utódának tekintette a sírköveket, megállapította: „a fejének és a sírkőnek élesen elválasztható karaktere van, a kettő közt mutatkozó eltérést a kő megmunkálásának technikai természete magyarázza; míg ugyanis a fejféknél a fa anyaga mély bemetszésekkel, vékony keskeny formákra utal, kősíremlék ilyen megmunkálása ritkább, inkább a gömbölyű összefüggő formák uralkodnak s helyesen, mert ez kőszerűbb

és időbíróbb. A parasztművész érzi a két anyag karakterében rejlő különbségeket és nem utánozza értelem nélkül a fához oly jól illő csillag, tulipán s gombdíszt a kővön is”¹³. Valóban, a kő jellege és természete, a kibányászott lapos formák vagy négyszögletes tömbök határozták meg a különböző sírkőtípusok kialakulását és elterjedését. Ezek és a kopjafák között már semmi hasonlóság nem mutatható ki. SARUDI SEBESTYÉN József, aki 1985–89 közt számos háromszéki temetőt bejárt, megállapította, hogy „a 19. század végi s a 20. századi sírkövek zömében már szabályos formát mutatnak”. Nem vállalkozhatott a Háromszéken található összes típus leírására és elterjedési területük feltérképezésére, de felhívta a figyelmet, hogy vannak formaváltozatok, melyek megtalálhatóak Árkoson, a közeli Gidófalván, Bodokon, Kőröspatakon, sőt a távolabb eső Hidvégen vagy Nagyajtán is. Egy másik, általa legelterjedtebbnek tekintett típus „Erdővidéktől Kovászna, Zágon környékéig” ott van a háromszéki temetőkből¹⁴.

Egy tájegység és azon belül egy falu temetőjében a sírkövek típusait és változatosságát a környékbeli kőfaragók tudása, tehetsége, ugyanakkor a helyi igények határozták meg.

A kövek anyaga általában a puhább, időt nem álló, könnyen faragható „putakkő”, volt, de faragtak sírkövet a nehezebben megmunkálható andezitből és gránitból is. A SEBESTYÉN Károly által kutatott területen a sírkövek kurtapataki és árkosi kőbányákból való szürkészöldes, igen könnyen málló homokkőből voltak¹⁵. Felsőháromszéken a sírkövek a Szentlélek-Kézdipolyán-Lemhény vidéki kőfejtőkkel, Erdővidéken pedig a Persány-hegységbeli dacituffából vagy a magyarhermányi és füleli kőbányákból kerültek ki. A 19. sz. végén és a 20. sz. elején, főleg a volt Sepsiszékből, nagyon elterjedté váltak a Mikóújfalú-Bükszád környéki andezit sírkövek. Természetesen, mint azt SARUDI SEBESTYÉN József is megállapította, egyes kőfaragó központok sírkövei nemcsak a közvetlen környéken, hanem a távolabbi vidékeken is megtalálhatóak, főleg a megrendelőknél köszönhetően. Kézdiszentléleken faragott sírkövek vannak Sepsiszentgyörgyön, a Bükszád-vidéki kőfejtőkben faragottak Erdővidéken és „hermányi kőből” készültek Sepsikálnokon.

A 19. századi háromszéki sírkövek díszítővilágának jellemzője, SEBESTYÉN Károly szerint „a magyar népies motívumok ügyes alkalmazása az idegen alapformákra. A magyar népies szívalak igen gyakran van alkalmazva, szinte minden kővön rajta van. Többnyire a közép tengelyben áll s sokszor mint a növényi ékítmény kiinduló pontja szerepel. Érdekes és szép dísz a kövek nagy részének sajátságos, hol tömött, hol elegánsabb, ritkább levelű, kerek koszorú. A nagyborosnyói temetőben sok helyen még e koszorú fölött és azt félig körülölelő zsinór is látható, a két lecsüggő bojtjal.” A székely ornamentikára jellemző reneszánsz és barokk stílusjegyek mellett a temetők sírkövein tagadhatatlan nyomait vélte felfedezni a copfos stílus, a rokokó hatásának, ugyanakkor a neoklasszicizmusnak, amely „nyugodt, szigorú formáival kellemesen hat.” E stílusjegyek elterjedését a temetőkben, a székelység körében a hosszú, idegen földön való katonáskodással magyarázza; a „világlátott” székelyek a külhonokban látottakat próbálták visszaadni az általuk igényelt vagy faragott sírkövek ornamentikájában, ami több esetben „valami meg nem értett dolognak gyenge másolatát” adta¹⁶. MALONYAI szerint is a levélfűzéses, szív vagy rózsza motívumos díszítésű sírkövek „a barokk és empire ízlés felismerhetetlen nyomait” viselik magukon. Az általa ismertek közül az ákosfalvi temető sírköveinek virágmintás díszítését tekintette a legnépiesebbnek¹⁷.

A sírköveket általában fehérre meszelték, de voltak halvány vagy sötétebb kékre festettek is¹⁸. A Feketeügy mentén „a féldomború növényi ékítmény, különösen a jellemző kerek koszorú külön színnel, többnyire zölddel volt átfestve”, a vésett felirat pedig feketével volt kihúzva¹⁹.

A sepsiszentkirályi református temetőben felméréseink idején összesen 101 sírkövet találtunk. Közülük 54-et rajzoltunk le, míg kettőnek csak díszítőmotívumát örökítettük meg. A maradék 45 síremléktől jellegtelensége vagy ismétlődő forma-, és motívumvilága miatt avagy, főleg a 20. sz. közepétől elterjedt „műkö” vagyis a mozaikos betonból öntöttektől, mint tucatmunkáktól tekintettünk el. A le nem rajzoltakból 13 a 19., 32 pedig a 20. századból került ki; 38-nak teljesen, 6 múlt

századnak és egy századunkbélinek csak részben tudtuk elolvasni a feliratát.

A lerajzolt 54 sírkőből 47 19. századi, 7 pedig a századunk elejéről való volt. Az előbbiek közül 20-at egészen, 13-at részben lehetett kiolvasni, 14-en pedig már teljesen megkopott vagy elmállott volt a felirat. Az utóbbiak közül egy kivételével mindegyik olvasható volt.

A temetőben összesen 9 sírkövön találtunk verses feliratot, melyet hol első személyben – mintha maga az oda temetett mesélné el életútját, halála körülményeit –, hol pedig harmadik személyben fogalmaztak meg. A versek nehézkesek, rímeik döcögősek, de tartalmuk érzéssel töltött és soha nem érzélgősek, sokukból kiérződik a szé-kely ember halállal szembeni felfogása.

1. Csecsemő sírköve 1864-ből:
*E sírban szendereg SZABÓ Pálnak pora
Kinek élete virága 8 napra kimula
S elhervada de mennybe várja
Kedves szüleit, hogy viszont lássa
24 ik feb[uar]*

2. Két éves kislány sírköve 1864-ből
*Én ÁGOSTON Juliánna csak életet vettem
Annak gyönyöreit keveset élveztem
Kettő év és 5 havakra terjede életem
Szüleimnek bánatára e sírba tettem
május 2.*

3. Kilenc éves fiúgyermek sírköve 1874-ből:
*Itt nyugszik KOVÁCS Ferenc teste
Kinek élete nem sokra terjede
S meghalt 1874 be 9 éves korába
Junius 6 d[ikán] Nyugodás Porára.*

4. Testvérpár sírköve 1873-ből:
*Egy pár letört rózsabimbók sírvirágként
hervadnak
BENKŐ Rosa és Barbara e hant alatt
nyugosznak
Rosa 5, Barbara pedig 8 éveket töltenek
Elhalának januárius 20 és 27 1873 ba
Szerető szülők között kísérének ide
Nyugodjanak csendesen*

5. Fiatal nő sírköve 1846-ból:
*Itt nyugszik míg felkel FARKAS Juliánna
Az élet urának serkentő szavára*

*21 éveket miután elért volna
Élete virágában váratlan meghala
1846 9 ber 20 án*

6. 17 éves fiúgyermek sírköve 1855-ből:
*Én JANTSÓ Mihály aki ifju voltam
Még is a halálnak imely meghódoltam
17 évekre terjede élete
855 be végső búcsút veve
szeptember 9 én*

7. Cséplőgépbe esett családapa sírköve 1892-ből:
*KÁDÁR Mózes volt a nevem
1856 ba születtem
Árván szigorán felnőttem
S még es utóbb szerencsétlen lettem
Párommal 15 évet éltem
S azzal a halál prédája lettem
1892 Oktober 15.-án élhető létembe
Cs=gép életemet bévégezte
Nőmnek 4 neveletlen gyermekemnek
Nagy bánatot tettem*

8. Meggyilkolt férj sírköve 1866-ból:
*Készítette neje SÜKÖSD Rozália örök emlékül
1866
Ember fájdalomt érezz
[Ha] e sírhaloma nézessz!
Gidófalvi László örök álmát
Alusza amit fegyver olta el
Élete fátklyáját
Ártatlanul végzé el
Földi pályáját
Pedig csak 40 tavaszt élt megvirulása*

9. Idős férj sírköve 1902-ből:
*Sz[ületett] 1842 junius 21
m[eg] h[alt] 1902 május 27
SZILVÁSI Lajos volt a nevem
Nézd a halál hogy bánt velem
Azt tett Isten amit akart
A gyászos sír már betakart
Emlékét emelte Neje
Szász Julianna
hű kegyeletből*

A régebbi sírköveken a feliratok a teljes írásra kiképzett felületet kitöltötték, esetleg a neveket emelték ki nagyobb betűkkel. A sírversek esetében úgy szakítottak meg minden egyes sort, ahogyan az betöltötte a felületet, tehát a rímekbe szedett verssort nem vették figyelembe:

KÁDÁR MOZES
 volt a nevem 1856 ba
 Születtem árván si
 gorán felnőtem s mé
 ges utob szerentsétlen
 letem páromal 15 évet
 éltem s azal a halál
 prédája letem 1892
 Oktober 15én élhető lét
 tembe cs=gép éltemet
 bévégezte Nőmnek 4
 neveletlen gyermekem
 nek nagybáratot
 tettem

A század végétől a sírköveken már érződik, hogy képzettebb kőfaragók, tanultabb meszterek munkái, úgy a kivitelezésben, mint a használt betűtípusokon egyfajta rendszer és forma alakult ki a feliratok bevésésében:

Itt nyugszik
 BEDE JÓZSEF
 ki élt 76 évet
 meghalt 1917 és neje
 KOKUJ RÓZÁLIA
 élt 66 évet meghalt 1917
 páros életet éltek 47 évet
 Béke poraikra
 Ez emléket készíttette
 FERENCZI József
 örök emlékül

Az 1858-ból való sírkő feliratát azért közöljük, mert a szentkirályi református felekezeti iskola történetéhez nyújt adatot, innen tudtuk meg, hogy a múlt század első felében VESZPRÉMI György volt egy időben a faluban az oskolamester.

1858 ban
 Lőn tisz. oskola
 rektor VESPRÉMI
 Györgynő GÖCZE
 Klárának halála
 életének 5[?]dik
 évében Márczi
 us...

SZÁRAZ György, a székely határőrezred őrmestere 1848/49-ben a szabadságharcban is

részt vehetett. Alaposabb helytörténeti és könyvtári-levéltári kutatás erre is fényt deríthet:

Itt nyugszik
 egy hű férj és gon
 dos atya
 SZÁRAZ GYÖRGY
 volt us székely hu
 szár őrmester
 Ki született 1809
 meg halt 1871
 augusztus 22én
 Béke poraira

A temetőben két itt szolgált lelkészt temettek el. Érdemes volna életpályájukat felkutatni. Vajon mit tettek székely népiükért, falujukért, templomukért... Kiálltak-e a megmaradásért, egyház-községük szellemi és gazdasági gyarapodásáért?

1. Illyefalvi
 ÁGOSTON PÁL
 Ref. lelkész
 és családja

2. KOVÁCS
 SÁNDOR
 Ref. lelkész
 1895-1983 és neje
 KOMLÓSI
 Anna-Mária
 1899-1985

Könyvtári kutatások közben akadtunk rá az 1871-ben Sepsiszentiványban lakó LÓTE Antal és neje FARKAS Anna nevére, akik a sepsiszentkirályi református tanító fizetésének kipótlására 6 véka férejú földet ajándékoztak 200 Ft értékben és az iskolának 100 Ft-ot adományoztak, hogy ösztöndíjakat tudjanak kiosztani az iskola jó tanulói számára²⁰. Az adományozó LÓTE Antalné sz. FARKAS Annát 1877-ben a helybeli református temetőbe temették el:

Illyefalvi
 LÓTE ANTAL
 nő született
 FARKAS Anna
 Ki élt 62 évet
 meghalt 1877
 október 14

*Béke lengken porai
fölött
Készítette emlékül
FARKAS György és
Mária FARKAS Fe
rencz és Mozes*

PÁLMAY József már századunk elején feltérképezte a marosvásárhelyi temetőt. Forrásértékű munkájában bemutatta az itt nyugvó jelebb személyeket, a jellegzetesebb sírköveket és ábcé sorrendben közölte minden még azonosítható ide temetett nevét. Ez az adattár máig a családtörténetkutatók jelentős forrása²¹.

Hasonló céllal közöljük mi is az elhunytak nevét. A felméréskor a feliratokat a temető alsó részétől kezdve, sorban, fölfelé haladva másoltuk le. Minden egyes lemásolt sírfelirat ebben a sorrendben kapott számot, 1-től 85-ig. A sorrend és a sírkő számával összekapcsolhatók az egyívé tartozó nevek, a családtagok, pl. férjfeleség, gyermek vagy rokon (1. táblázat).

A már említett 47 múlt századi sírkő közül 31-et a rájuk vésett elhalálozási évszám, 16-ot pedig az alakjuk és díszítőmotívumaik alapján korhatároztunk. Három kivételével – ezek a század végéről valók –, mind homokkőből faragottak. Ezeknek az emlékköveknek a formavilága és díszítése, a beléjük vésett betűk alakja szerint legtöbbszörük esetében egyazon vagy legalábbis egymáshoz közeli kőfaragókőzpontok munkájára utal.

Mint általában Háromszék protestáns vidékeiben, a legelterjedtebb típus itt is a félkörív záródású, ereszes kiképzés, úgynevezett „táblás sírkő” (30 drb) (1–7. és 8/1–2. ábra). Ugyanebbe a csoportba tartoznak az ezekkel egykorú, de háromszögbe csúcsosodó sírkövek, melyekből ebben a temetőben 4 darabot találunk (9. ábra).

SEBESTYÉN Károly egy „nem is olyan általánosan használt alakú, de az árkosi köztemetőben többszörösen s több változatban található” sírkövet mutatott be,²² melynek népies növényi ékítményeiben és a sírkő kiképzésében a copfos stílus és a neoklasszicizmus jegyeit vélte felismerni (15/2. ábra). Ebből az ugyancsak „táblás típusból van az árkosiak mellett a szentivánlaborfalvi és illyefalvi temetőkben is. A sepsiszentkirályi temetőben lé-

vőnek finom vezetésű díszítménye a középen álló szív alsó feléből mind a két oldal felé hullámvonalasan indul ki, majd kettéágazva az egyik szára visszacsavarodik, míg a másik a sírkő két széle felé fölfelé fordulva három szirmú tulipánban végződik. A felső hármás kiképzésben a vésetek formájából mintha egy felkelő-, középen ragyogó-, másik felén lenyugvó nap sugarait lehetne felfedezni: a születés-élet-meghalás szimbólumát (14/3. ábra).

Néhány temetőben, itt-ott, hasábkőből faragott, egyszerűbb kivitelezésű, négyszögletes kiképzésű, általában 1 méter alatti nagyságú sírkövek is vannak. Némelyikük dísztelen, rajtuk csak a felirat olvasható. Másokra egy-egy tulipán motívumot, esetleg egy fordított szívet véstek, de van olyan is, melyen az elhalálozás évszáma az ékítmény. Ezek hasonmásai a kelengyás ládákon látható népi barokk ihletettséggű számoknak. Ezt a típust két sírkő képviseli a sepsiszentkirályi református temetőben. Egyik a felirata szerint a múlt század elejéről való, míg a másik 1861-ből (8/3–4. ábra).

Miután a háromszéki városokban elindul a polgárosodás és a gazdasági változások a temetőkben is érezettni kezdik a hatásukat, az addig általánosan 60–120 cm magas sírkövek egyre jobban, oszlopszerűen megnyúlnak. Eleinte még formára és a motívumok kiképzésében mutatnak némi hasonlóságot a régi táblás sírkövekkel (10. és 11/2–3. ábra), de később az oszlopos sírköveken a koszorú, a csillag vagy a kazetta még a régi (10/2–4, 11/2, 12/2. ábra).

A mód, a jólét fitogtatása, a tehetőség hozta magával a 19. sz. vége felé és a 20. sz. elejére, hogy a temetőkben az addig megszokott emlékköveket újabbak váltották fel, a 2 méter is meghaladó obeliszkok (12/2–4, 13/1–3. ábra). Ekkor figyelhető meg, hogy a sírköveken, mint szimbólumot, egyre gyakrabban kezdik alkalmazni a szomorúfüzetet a bánatot, a gyász jelképéként. A szomorúfüz, valószínűleg a lehajló ágai miatt, már régebben a gyász jelképe, a 19. sz. közepén főleg a gyászjelentőkön alkalmazták ebben az értelemben, de néhol már a sírköveken is megtalálható volt²³.

A 20. sz. 30-as éveitől egy újabb típusú táblás sírkő és változatai kezdenek elterjedni,

melyek az 50-es, 60-as években a legigényel-
tebbek. Legtöbbjük főleg az Oltfej kőbányáiból,
Mikóújfalú–Bükszád és a Kézdiszentlélek kör-
nyéki kőfejtőkéből kerültek ki (14/1. ábra). Ennek
a típusnak az utánzatai a jelenleg dívó, betonból
öntött tucatmunkák (14/2. ábra).

Eddigi kutatásaink során arra figyeltünk
fel, hogy a 19. sz. elején a sírkövek – Árkoson
még több tucat volt belőlük 1974-ben, de az
illyefalvi régi temetőben is találtunk – kidolgo-
zatlan, esetleg elhagyott kőlapok. Egyetlen
díszük az évszám, esetleg kezdetleges, a magyar
népművészetre jellemző tulipán volt (16/1–2.
ábra). Miután kialakultak és egységessé váltak a
félkörívben végződő vagy háromszögben csú-
csosodó táblás sírkövek, a feliratnak szánt keret-
be foglalt sík felület felett kialakított félkör- vagy
háromszög alakú tér adott helyet a különböző
ékitményeknek, díszítményeknek. Eleinte csak
az egyszerű vagy cifrított évszám került be a
térbe. A sepsiszentgyörgyi református temetőben
több analógiát találunk az 1830–1850-es évek-
ből. Ezekhez hasonlóak a sepsiszentkirályi refor-
mátus temető legrégebb sírkövei is (1/2–3. ábra).

A temetők emlékkövei kiforrott díszít-
ményvilágának nagy része a keresztény jelkép-
rendszerből ihletődött és a túlvilági életben való
hitre alapult. Háromszék protestáns vidékein az
egyik legelterjedtebb díszítőmotívum a koszorú.
Görögül ékességet, jutalmat jelent; a győztes ju-
talma az ókori olimpiai játékok alkalmával is
koszorú volt. A sírköveken a túlvilági élet elnye-
résének a jutalmát jelképezi (9/1, 10, 11/3, 12/2.
ábra). Hasonló értelemmel bír, de a halál után
elnyert örök béke szimbóluma is az olaj- vagy
babérág stilizált változata (1/3. ábra) vagy a sírkő
félkörívét két oldalt kísérő levélfonat, melynek
egyben térkitöltő szerepe is van, dúsabbá teszi a
megmunkált felületet (2/4, 3/1–2, 5/3. ábra).
Ugyancsak térkitöltő szerepe van, de mozgal-
masabbá is teszi a díszített tért a félkörökből
kialakított cakkozás (2/1–3, 3/4, 4/1–4, 5/4.
ábra), a sírkő ívét kísérő vonalak (5/1–2, 6/1,
6/3–4, 7/4, 8/2. ábra) vagy különböző vésetek
(4/1–3, 5/3, 10/1, 11/2. ábra). Emelték az em-
lékkövek szépségét a díszesen kivésott évszámok
(2/3, 4/3, 5/2, 5/4, 6/3–4. ábra) vagy a sírkő két

oldalán kiképzett féldomború áloszlopok és más
vésetek is (4/2–3, 5/3–4, 11/3–4. ábra).

Illyefalva környékén, így Szentkirályban
is, a sírkövek egyik legelterjedtebb díszítő
motívuma a csillag. Egyik változata a hat szirmú
virágra hasonlító (2, 3/1–2, 9/1. ábra), a másik a
betlehemi csillag (5. ábra) vagy ennek hat és
nyolc ágú változatai (10/2, 12/3. ábra). Csillag-
szimbólumként jelentésük: Krisztus a fent ragyo-
gó csillag, avagy mint a bölcseneknek a csillag, úgy
az Istenbe vetett hit mutatja a helyes utat a túl-
világi boldogság felé.

Gyakori ezen a vidéken a régi sírköveken
a világegyetemre utaló jelvény, a napkerék, azaz
a rozetta. Már az óegyiptomiaknál, i.e. 5000-ben
jelentkező ábrázolás, a népművészetben ma is
élő motívum. Mint körívекből szerkesztett idom
a világmindenség és a boldogság szimbóluma. A
kör az örökkévalóságot is jelöli, nincs kezdete és
vége. A kereszténység művészetében Jézus ne-
vével kapcsolódik össze: Krisztus minden min-
denekben²⁴ (3/3–4, 4/1–3, 9/2, 11/2. ábra).
Különleges szép formája a napkeréknek a 4/4.
ábra sírkövén maradt meg. Eddigi kutatásaink
során ilyen kivitelezésében a napkerékkel még
nem találkoztunk. Sugaras napra hasonlít a 7/3.
ábra és a 8/1–2. ábra sírköveinek faragvány-
kiképzése, mely értelmezhető a földi élet vé-
gessége és a halál utáni örök élet hajnalaként is.

Kutatásaink során 10 virágmintás sírkövet
is találtunk. Egy részükön virágcserepből, máso-
kon közös pontból indulnak ki a virágszálak.
Középen egyenesen nő fel, levél vagy levelek nél-
kül a két vagy három szirmú tulipán, jobb és bal-
oldalra pedig a sírkő két széle felé a két szív alakú
bimbó hajlik le (6, 7/2–3, 9/2. ábra). Egy esetben
a sírkő felső felébe vésett szárnyas szívből, alulról,
jobb és bal felé lefelé hajolva nyílik a két hár-
masszirmú tulipán (7/1. ábra), egy másik esetben
pedig a felfelé növény kétszirmú tulipán tövéből csak
két leveles ág hajlik jobbra és balra (9/3. ábra).

Felirataik közül haton sikerült kiolvas-
nunk részben vagy teljesen a szöveget. Arra fi-
gyeltünk fel, hogy az ott nyugvó minden esetben
vagy fiatal, vagy pedig gyermek, sőt kiskorú test-
vérpár volt. A feliratok közül kettőnek a szövege
a virágra, mint szimbólumra utalt:

„...élete virága 8 napra
Kivirula s elhervada...”

—

„Egy pár letört rózsabimbók
sírvirágként hervadnak...”

Ezek szerint a tulipános virágminta és a bimbó gyermeket vagy fiatal életet jelképez. Ezt támassza alá az a sírkő is (9/2. ábra), ahová először a nagyanyát, néhány évre rá az unokáját temették, ugyanis a lányka felirata fölé a kettéosztott sírkövön az említett virágmintát vésték bele, jelezve feltehetően, hogy gyermek-halott is nyugszik a sírban.

Már SEBESTYÉN Károly és MALONYAI Dezső is megemlítette, amint arra már utaltunk, hogy régen a sírköveket festették. Az előbbi kutatási területén arra figyeltek fel, „hogy a féldomború növényi ékítmény, különösen a jellemző kerek koszorú külön színnel, többnyire zölddel volt átfestve, sőt a fekete és fehér festékek is” megtalálta a nyomait. „Az írás mindig vésett és mindig fekete festékekkel van bekenve. Az erősen kopott követ, hogy a további romlástól megóvják, teljesen bemeszlik vagy befestik²⁵.

Szentkirályon is fel lehet fedezni azt még itt-ott, hogy nagy általánosságban a sírkövek fehérre voltak meszelve és a feliratok feketével voltak kihúzva, de találtunk olyant is, ahol a díszítőmotívumok és a felirat zöld színű volt (7/3. ábra), és olyant is, amelyet kékre festettek, rajta a koszorút sötétkékre és a benne lévő szívet arannyal (bronzsal) kenték be (11/3. ábra).

1973-ban, kutatásaink idején a sepsiszentkirályi református temetőben fából készített sírjelet nem találtunk.

1999. nyarán újból végigjárva a temetőt egy újonnan faragott kopjafát is találtunk (14/3. ábra) az egyre gyarapodó műkövek között, melyet KOVÁCS Sándor református lelkész hozzá tartozói állítottak hantjai fölé.

Jegyzet

1. Falujegyzőkönyv 1798–1805. A zaláni egyházközség levéltárában, leltári szám 1/2 „Anno 1798. die 29 dik Máji Zaláni Ökör tsorda pábtorokot azon okon Hogy az temetőbe, az Avas tetőn és más heverő helyeken Sokat hevertetvén itéletett denar 24...”
2. Néhány NAGY Lajos nagyborosnyói tiszteletes szíves közlése, a kéziratban maradt Nagyborosnyói egyház történetéből (1974-ben).
3. Erdélyi Protestáns Közlöny, egyházi és iskolai hetilap 1871. szept. 7.

36. szám. 291. old. és szept. 14. 37. szám. 301. old.

4. ORBÁN Balázs: **Székelyföld leírása**... III. Pest 1873. 179. old.

5. ORBÁN Balázs: **i.m.** 128–130 old., Székely Nemzeti Múzeum Gyászjelentő törzsgyűjtemény.

6. Székely Nemzeti Múzeum, Gyászjelentő törzsgyűjtemény.

7. KÁDÁR Gyula: **Erdély és Háromszék népének szabadságharca** 1848–1849. Sepsiszentgyörgy 1993. 46. old.

8. MALONYAI Dezső: **A magyar nép művészete** II. kötet. Bp. 1909. 278. old.

9. ORBÁN Balázs: **i.m.** II. kötet 25, 44 és 99. old.

10. SEBESTYÉN Károly: **Háromszéki sírkövek**. Néprajzi Értesítő VIII. éf. 1907. 105–110 old.

11. NAGY Jenő: **Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok**. Kriterion. Buk. 1984. 129. old.

12. MALONYAI Dezső: **i.m.** I. kötet 257 old; II. kötet 291 old.

13. MALONYAI Dezső: **i.m.** II. kötet 279. old.

14. SARUDI SEBESTYÉN József: **Háromszéki temetők sírköveiről**. A Székely Nemzeti Múzeumban 1992. október 29-én megnyitott, „Az emlékezet kövei” című kiállítás alkalmával fénymásolatban sokszorosított dolgozata.

15. SEBESTYÉN Károly: **i.m.**

16. SEBESTYÉN Károly: **i.m.**

17. MALONYAI Dezső: **i.m.** II. kötet 293. old.

18. MALONYAI Dezső: **i.m.** II. kötet 278. old.

19. SEBESTYÉN Károly: **i.m.**

20. Erdélyi Protestáns Közlöny, egyházi és iskolai hetilap 1871. aug. 3 31. szám 251. old.

21. PÁLMAJ József: **A székely vértanúk és a marosvásárhelyi ref. temető síremlékei**. Bp. 1913. GRILL Károly könyvnyomdai vállalata.

22. SEBESTYÉN Károly: **i.m.**

23. DEMETER Lajos: **A sepsiszentgyörgyi régi zsidó temető sírköveiről**. ACTA (SICULICA) – 1996/II. kötet S. Sztgyörgy 1997. 140 old. J és K. ábra.

24. Dr. DÁVID László: **A kereszény hit szimbólumai**. Református Szemle LXIII. 1970. Szept.–dec. 5–6. sz. 340–355.

25. SEBESTYÉN Károly: **i.m.**

(A családnevek majuszkulás kiemelését, beleértve az idézeteket és sírfeliratokat, kötet szerkesztési szempontok indokolják. Kivételt képeznek azok a családnevek, amelyek után a keresztnév is majuszkulás – ez esetben a sírkőre a teljes név így volt belevésve. **Szerk. megj.**)

Cimitirul reformat din Sâncrai (j. Covasna) și pietrele sale funerare vechi

(Rezumat)

Lucrarea prezintă inventarul efectuat în anul 1973 al cimitirului reformat din Sâncrai. În sferul de veac trecut de atunci numărul pietrelor vechi funerare a scăzut la o treime, multe au căzut la pământ, dar chiar în cazul celor care mai stau în picioare, inscripția lor este indescifrabilă,

iar ornamentația s-a distrus. În 1973 am găsit în cimitir în total 101 de pietre funerare, dintre care am desenat 54, iar pentru alte două numai ornamentația. Din aceste 54 de pietre 47 erau din sec. al XIX-lea, 7 de la începutul sec. al XX-lea. Dintre primele 20 se puteau citi în întregime, 13 parțial. Pe 9 pietre inscripția era scrisă în versuri.

The Protestant Cemetery in Sepsiszentkirály (Sâncrai, Covasna County) and its Ancient Funerary Stones

(Abstract)

The paper presents the inventory carried out in the year 1973 of the Protestant cemetery in Sepsiszentkirály. In the twenty-five years that passed since that year, the number of funerary stones has decreased to one third, many of them fell to earth, and those still standing, the inscription is unreadable, and the ornamentation is destroyed. In 1973 101 funerary stones were found in the cemetery out of which I have drawn 54, and for two more, only the ornamentation. Out of these 54 stones, 47 were from the 19th century, 7 from the beginning of the 20th century. Out of the first ones, 20 could be read entirely, 13 partially. On 9 of them the inscription was written in verses.

Sor-szám	Név	Szül. Megh.	A sírkő száma	Megjegyzés	Sírkőre írt sorszám
1.	ÁGOSTON Juliánna	1862–1864	83	–	–
2.	ÁGOSTON Pál ref. lelkész	–	20	–	–
3.	BAGOLY Dénesné sz. SZABÓ Anna	1838–1889	16	–	121
4.	BAGOLY Ferencné sz. FOKOS Ágnes	?–1872	53	–	62
5.	BAGOLY Józsefné sz. FARKAS Borbála	1869–1932	7	–	35
6.	BAKÓ (...) férjezett kökösi JAKOTS Domokosné	–	79	–	63
7.	BAROK Ferenc	1883–1959	10	–	–
8.	BAROK Ferencné sz. BAROK Kata	–	10	–	7
9.	BARTHA Ferenc	1900–1962	31	–	–
10.	BE CZŐ Miklós	1837–1870	55	–	–
11.	BEDŐ Istvánné szül. VASZI Anna	–	72	–	146
12.	BEDŐ Sándorné	1938–1966	1	–	–
13.	BENDE Elek	1820–1859	44	–	–
14.	BENDE József	1841–1917	61	–	–
15.	BENDE Józsefné sz. KOKUJ Rózália	1851–1917	61	–	86
16.	BENKŐ Anna férjezett KARÁCSONY Jánosné	–	21	–	71
17.	BENKŐ Rózsa	1868–1873	46	–	–
18.	BENKŐ Barbara	1865–1873	46	–	–
19.	BOGA Ferenc	1861–?	8	–	–
20.	BOGA Ferencné sz. VERES Ágnes	1858–1936	8	–	140
21.	BOGA Ferencné sz. VERES Ágnes	–	5	–	150
22.	BOGI János	1887–1952	26	–	–
23.	BOGI Róza	1888–1946	26	–	–
24.	BOJÉR Árpád	1894–?	43	–	–
25.	BOJÉR Berta	1895–?	43	–	–
26.	BOKOR Ágnes férjezett SZABÓ Lajosné	–	6	–	124
27.	CZINTOS Bálint	1897–1857	37	–	–
28.	CZINTOS Bálintné sz. CZINTOS Ágnes	1898–?	37	–	27
29.	CZINTOS Györgyi	1855–1969	38	–	–
30.	DRÁGOMÉR Ágnes	1854–1872	78	–	–
31.	DÁVID István	1767–1831	48	–	–
32.	DÁVID Istvánné sz. SZIKSZAI Krisztina	–	47	élt 57 évet	127

Sor-szám	Név	Szül. Megh.	A sírkő száma	Megjegyzés	Sírkőre írt sorszám
33.	FARKAS Anna férjezett LŐTE Antalné	–	62	rokonai: 36; 37; 42; 43	91
34.	FARKAS Andrásné szül. SZŐCS Éva	1842–1926	35	–	137
35.	FARKAS Borbála férjezett BAGOLY Józsefné	–	7	–	5
36.	FARKAS György	–	62	33 sz. rokona	33
37.	FARKAS Ferenc	–	62	33. sz. rokona	33
38.	Id. FARKAS József	1887–19...	3	–	–
39.	FARKAS Józsefné szül. MAGYARI Ilona	1893–1969	3	–	96
40.	FARKAS Julianna	1825–1846	50	–	–
41.	FARKAS Lajos	1867–1891	14	–	–
42.	FARKAS Mária	–	62	–	–
43.	FARKAS Mózes	–	62	33. sz. rokona	33
44.	FARKAS Mózes	–	15	33. sz. rokona	33
45.	FARKAS Róza férjezett ZSIGMOND Sámuelné	–	35	64. sz. rokona	–
46.	FERENCZI József	–	61	14; 15 rokona	14; 15
47.	GÁBOR Attila	1956–1972	12	–	–
48.	GIDÓFALVI Albertné sz. KISS Borbála	1894–1904	56	–	82
49.	GIDÓFALVI Etelka	1873–1879	58	–	–
50.	GIDÓFALVI Ferencné szül. LUKÁCS Lidia	?–1870	58	–	–
51.	GIDÓFALVI Géza	–	56	48 sz. fia	48; 52
52.	GIDÓFALVI Gézáné szül. NAGY Anna	–	56	51 sz. neje	98; 51
53.	GIDÓFALVI László	1826–1866	57	–	–
54.	GÖCZE Klára férj. VESZPRÉMI Györgyné	–	42	–	155
55.	HORVÁTH Mária férjezett VERES Bálintné	–	25	–	152
56.	HUSZTI János	–	65	57; 58; 602 sz. rokona	57; 58
57.	id. HUSZTI József	1822–1889	65	–	58; 85
58.	HUSZTI Józsefné sz. KIS Lidia	1819–1885	65	–	57; 85
59.	HUSZTI Julianna	–	77	7 éves	–
60.	H(USZTI) Erzsébet	–	65	56; 57; 58 rokona	57; 58
61.	ILLYÉS Julianna férjezett SÜKÖSD Jánosné	–	39	–	113
62.	FOKOS Ágnes férjezett BAGOLY Ferencné	–	53	–	4
63.	kökösi JAKOTS Domokosné szül. BAKÓ	–	79	–	6
64.	JANCSÓ Áron	1808–1888	15	–	–

Sor- szám	Név	Szül. Megh.	A sírkő száma	Megjegyzés	Sírkőre írt sorszám
65.	JANCSÓ Borbála férjezett először VÁRADAI Sándorné, másodsor NAGY Dénesné	–	13	–	98; 142
66.	JANCSÓ József	?–18?2	75	élt 78 évet	–
67.	JANCSÓ Mihály	1838–1855	76	–	–
68.	JÁTR Jánosné szül. KIS Juliánna	1889–1915	63	–	84
69.	JÓZSA Ágnes	–	32	–	–
70.	JÓZSA Berta	–	32	–	–
71.	KARÁCSONY Jánosné szül. BENKŐ Anna	1836–1903	21	–	16
72.	KARÁCSONY Mária	1881–1927	64	–	–
73.	KÁDÁR Mózes	1886–1892	70	–	–
74.	KELEMEN János	1857–1915	27	–	–
75.	KEREKES Juliánna	1859–1877	54	–	–
76.	id. KEREKES Károly	1881–1924	4	–	–
77.	KEREKES Károlyné szül. VERES Borbála	1885–?	4	–	154
78.	KEREKES Mózes	1854–19...	9	–	–
79.	KEREKES Mózesné szül. LŐTE Róza	1867–1925	9	–	94
80.	KEREKES Sándorné szül. NAGY Amália	1867–1897	17	–	97
81.	KEREKES Sándor	–	17	80. sz. fia	80
82.	KISS Borbála férjezett GIDÓFALVI Albertné	–	56	–	48
83.	KIS György	?–1870	73	–	–
84.	KISS Juliánna férjezett JÁTOR Jánosné	–	63	–	68
85.	KIS Lidia férjezett HUSZTI Jánosné	–	65	–	57; 58
86.	KOKUJ Rózália férjezett HUSZTI Józsefné	–	9	–	15
87.	KOVÁCS Anna	–	84	2 éves	–
88.	KOVÁCS Ferenc	?–1874	35	9 éves	–
89.	KOVÁCS Ferenc	1878–1957	36	–	–
90.	KOVÁCS Ferenc	1923–1948	34	–	–
91.	KOVÁCS Ferencné született OPRA Margit	1905–?	36	–	109
92.	LATOOGA Lászlóné	?–1868	74	–	–
93.	LŐTE Antalné sz. FOKOS Anna	1857–1877	62	–	33
94.	LŐTE Róza férjezett KEREKES Mózesné	–	9	–	79
95.	LUKÁCS Lidia férjezett GIDÓFALVI Ferencné	–	58	–	50

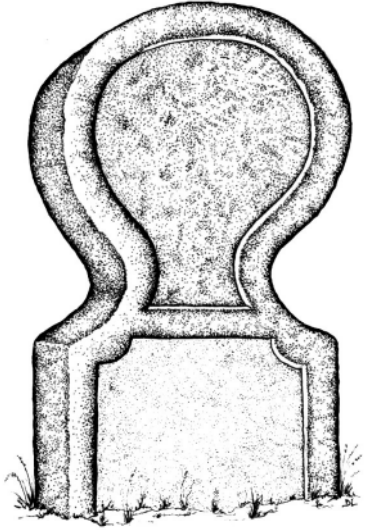

Sor- szám	Név	Szül. Megh.	A sírkő száma	Megjegyzés	Sírkőre írt sorszám
96.	MAGYARI Ilona férjzett FARKAS Józsefné	–	3	–	39
97.	NAGY Amália férjzett KERÉKES Sándorné	–	17	–	80
98.	NAGY Anna férjzett GIDÓFALVI Gézáné	–	56	–	52
99.	NAGY Biri	–	13	65 gyermeke vgy 100	65; 100
100.	NAGY Dénesné előbb VADASDI Sándorné szül. JANCÓSÓ Borbála	–	13	–	65;
101.	NAGY Ferenc	1849–1928	18	–	–
102.	NAGY Ferenc	1878–1879	19	101. unokája	–
103.	NAGY Károly	1810–1888	13	–	–
104.	NAGY Lajos	1919–1944	30	–	–
105.	NAGY Lajos	–	13	65 vagy 100 gyermeke	–
106.	NAGY Róza	–	13	65 vagy 100 gyermeke	–
107.	id. NAGY Sándor	1877–1951	29	–	–
108.	NIKE János	+1880	45	csecsemő	–
109.	OPRA Ida férjzett KOVÁCS Ferencné	–	36	–	91
110.	if. PÉVD Sándor	1944–1969	11	–	–
111.	RÁDULY Juli férjzett SZIKSZAI Ferencné	–	52	–	130
112.	RÁCZ Berta	1877–1884	60	–	–
113.	RÁTZ József	1849–1926	59	–	–
114.	RÁTZ Károly	1881–1884	60	–	–
115.	SZEMERJAI SERESTER Albert	1841–1908	28	–	–
116.	SIKESD József	1836–1852	41	–	117
117.	SÜKÖSD István	–	41	116. sz. testvére	116
118.	SÜKÖSD János	1794–1860	40	–	–
119.	SÜKÖSD Jánosné született ILLYÉS Julianna	1853–?	39	–	61
120.	SÜKÖSD Rózália férjzett GIDÓFALVI Lászlóné	–	57	–	53
121.	SZABÓ Anna férjzett BAGOLY Dénesné	–	16	–	3
122.	SZABÓ Ádám	1829–1904	22	–	–
123.	SZABÓ Ádámné született SZILÁGYI Anna	1838–?	22	–	131
124.	özv. SZALÓ Lajosné született BOKOR Ágnes	1898–1960	6	–	26
125.	SZABÓ Pál	+1864	81	csecsemő	–
126.	SZÁRAZ György	1809–1871	51	–	–

Sor-szám	Név	Szül. Megh.	A sírkő száma	Megjegyzés	Sírkőre írt sorszám
127.	SZÁSZ Julianna férjezett SZILVÁSI Lajosné	–	67	–	135
128.	SZÉKELY Klára férjezett VERES Antalné	–	23	–	148
129.	SZIKSZAI Krisztina férjezett DÁVID Istvánné	–	47	–	32
130.	SZIKSZAI Ferenc	1831–1886	52	–	111
131.	SZILÁGYI Anna férjezett SZABÓ Ádámné	–	22	–	123
132.	SZILÁGYI Ferenc	1857–1860	80	–	–
133.	SZILÁGYI Sámuel	1801–1861	82	–	–
134.	SZILVÁSI Dénes	1885–1899	69	–	–
135.	SZILVÁSI Lajos	1842–1902	67	–	–
136.	SZILVÁSI Vilmos	1892–1893	69	–	–
137.	SZŐCS Éva férjezett FOKOS Andrásné	–	35	–	34
138.	TÓDOR György	1837–1932	33	–	–
139.	TÓDOR Györgyné szül. VARGYASI Mária	1843–1884	33	–	144
140.	TÓDOR Mária	1882–1907	68	–	–
141.	ifj. TÖRŐS György	–	49	–	–
142.	VADASDI Sándorné utóbb NAGY Dénesné szül. JANCsó Borbála	1845–1885	13	–	100; 65
143.	VAJNA Berta férjezett szemerjai SERESTER Albertné	–	28	–	–
144.	VARGYASI Mária férjezett TÓDOR Györgyné	–	33	–	139
145.	VAROS(...)SI András	1856–1891	71	–	–
146.	VASZI Anna férjezett BEDŐ Istvánné	–	72	–	11
147.	VERES Antal	1840–1908	23	–	–
148.	VERES Antalné szül. SZÉKELY Klára	?–190...	23	–	128
149.	VERES Ágnes férjezett BOGA Ferencné	–	8	–	20
150.	VERES Ágnes férjezett BOGA Ferencné	–	5	–	21
151.	VERES Bálint	1850–1911	24	–	–
152.	VERES Bálintné szül. HORVÁTH Mária	1856–1932	25	–	55
153.	ifj. VERES Bálint	1877–1886	66	–	–
154.	VERES Borbála férjezett KERÉKES Károlyné	–	4	–	77
155.	VESZPRÉMI Györgyné szül. GÖCZE Klára	1858–?	42	–	54
156.	ZSIGMOND Sámuelné szül. FARKAS Róza	–	35	–	45

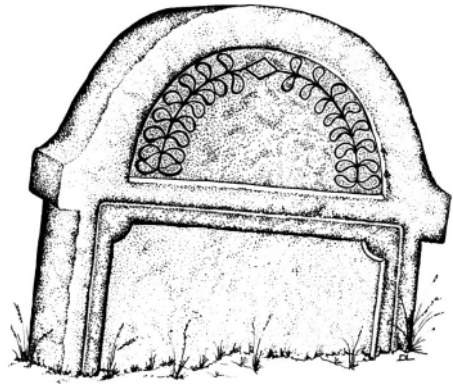
1.

3.

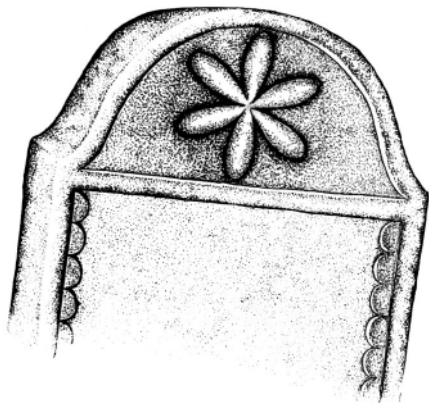

2.

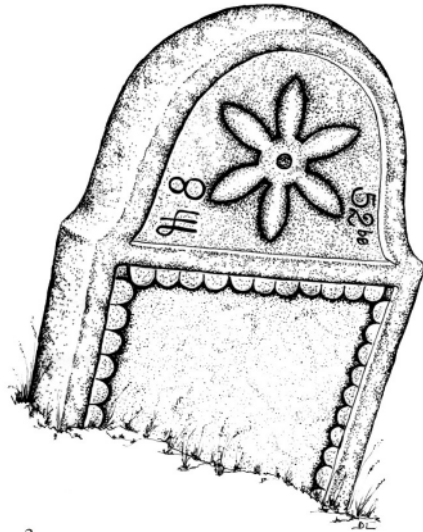

4.

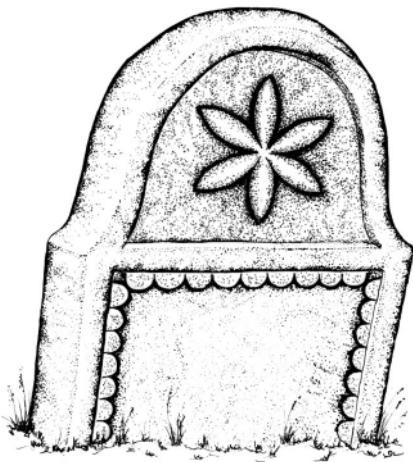

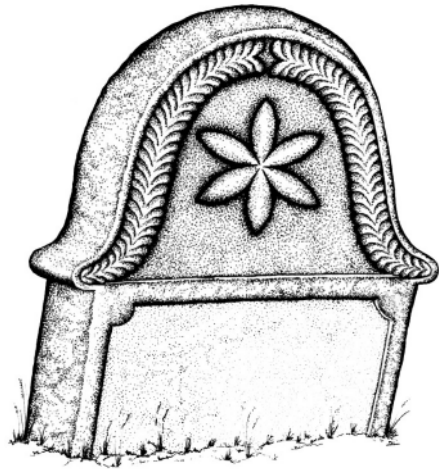
1.

3.

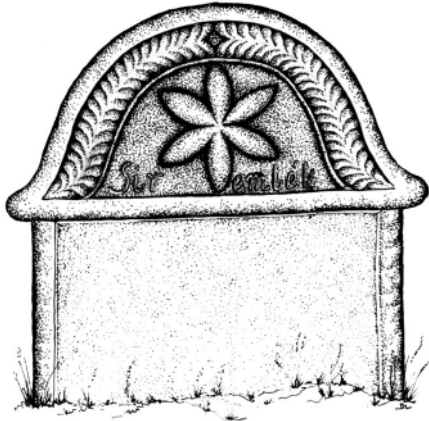

2.

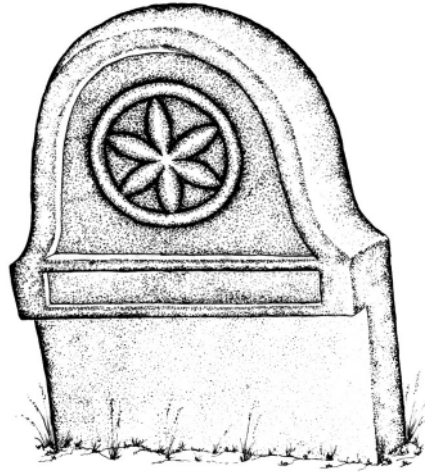

4.

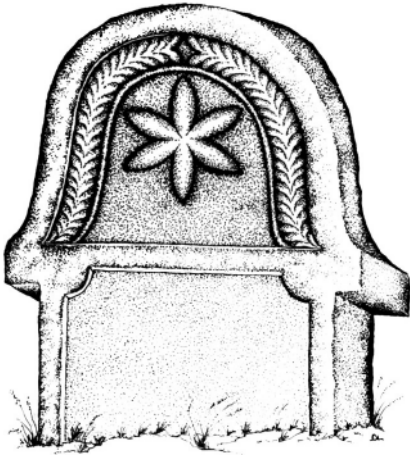

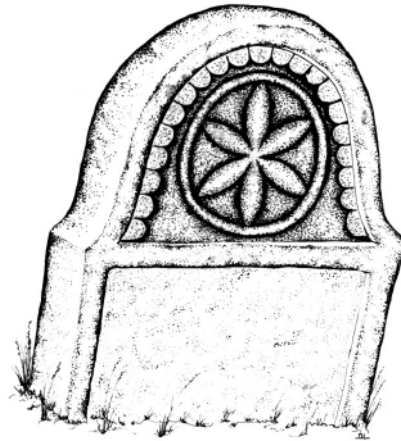
1.

3.

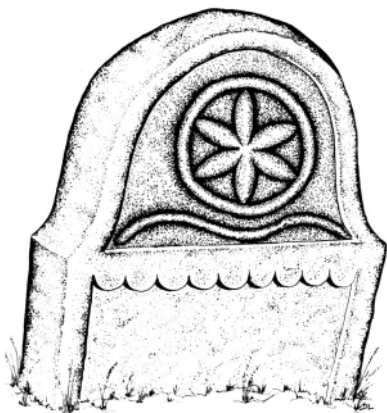

2.

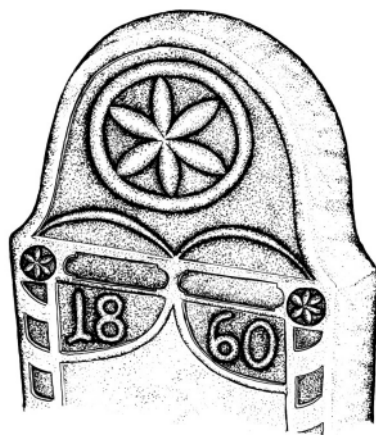

4.

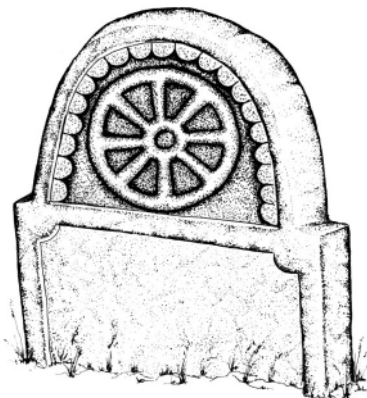
1..

3.

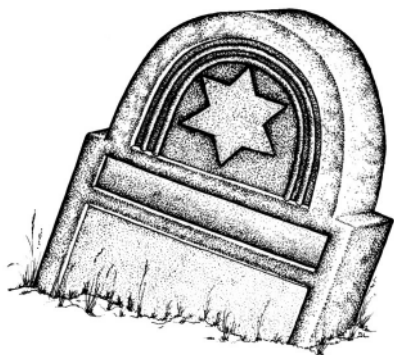

2.

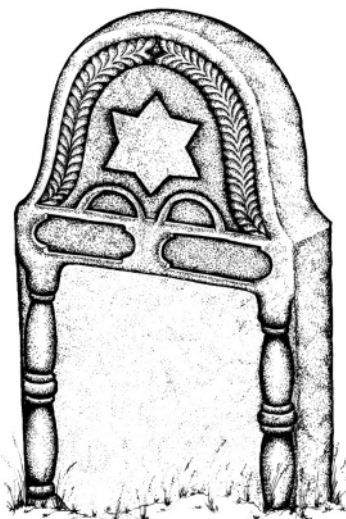

4.

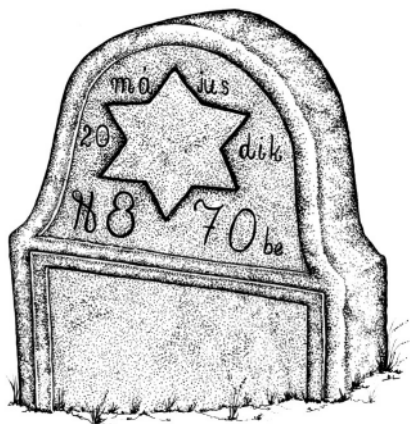

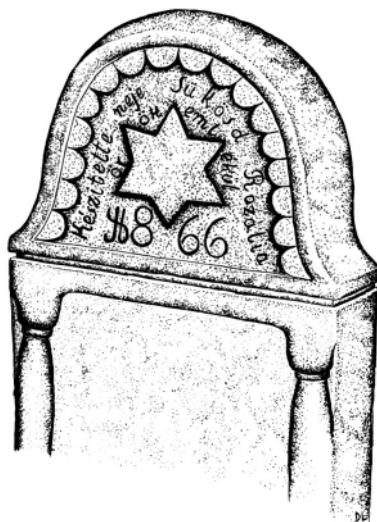
1.

3.

2.

4.

1.

3.

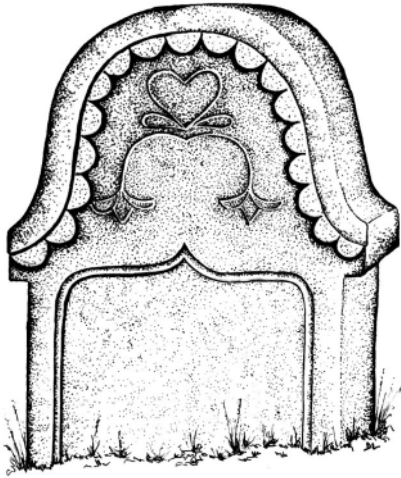

2.

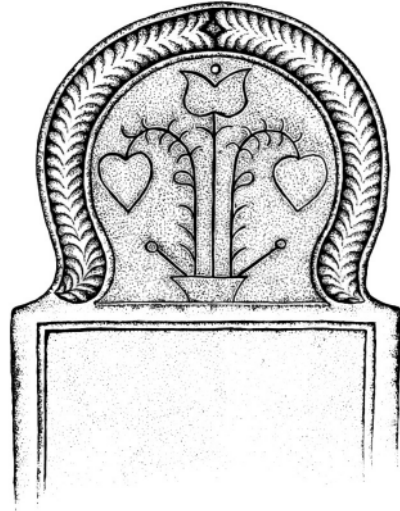

4.

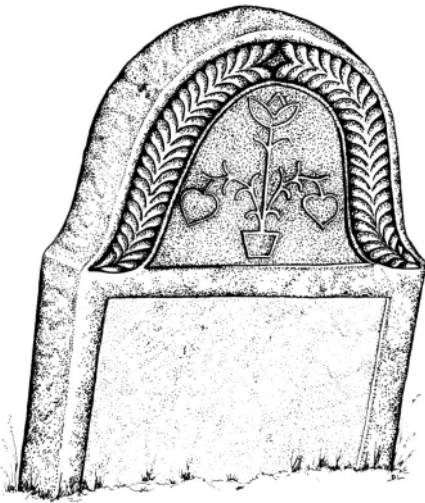

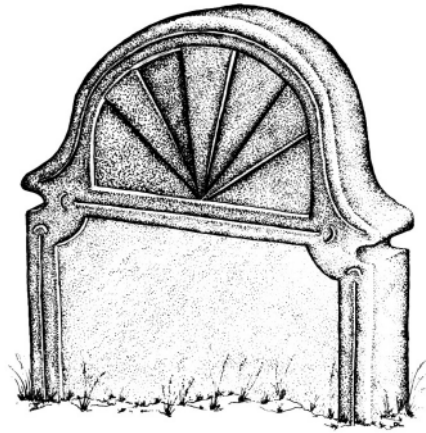
1.

3.

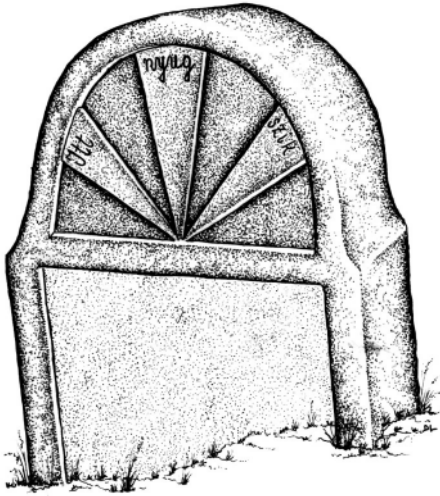

2.

4.

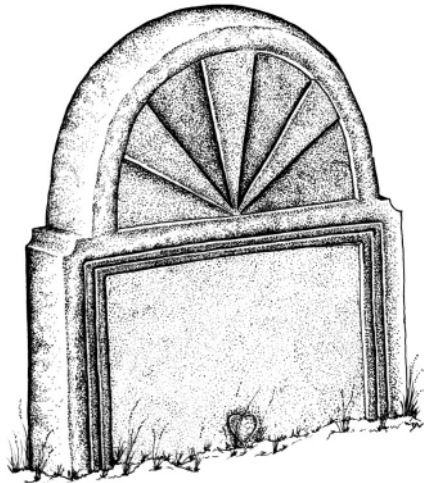

1.

3.

2.

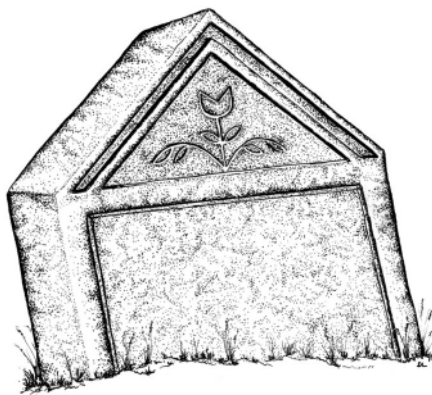

5.

1.

3.

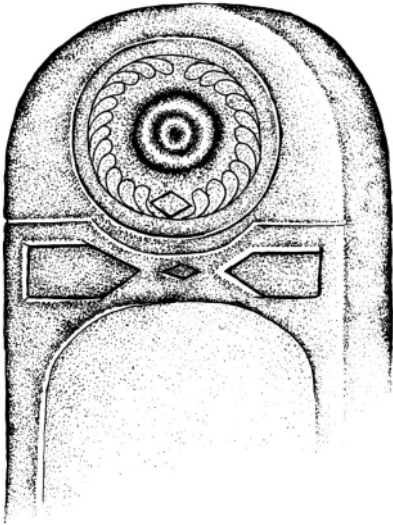

2.

4.

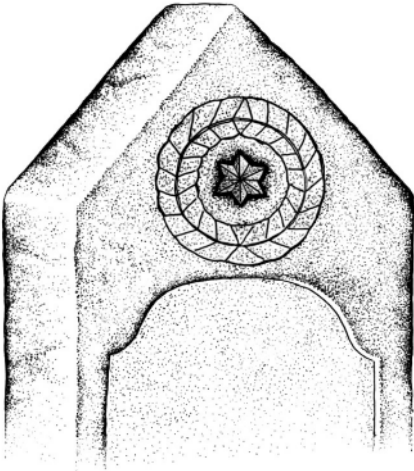

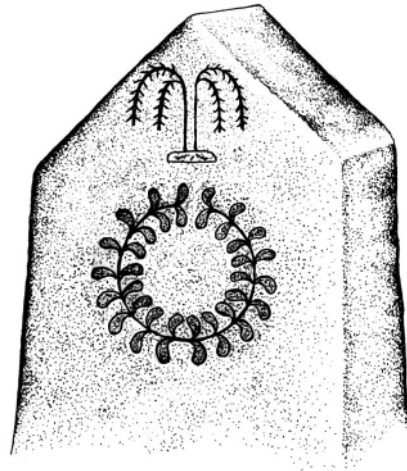
1.

3.

3.

4.

1.

3.

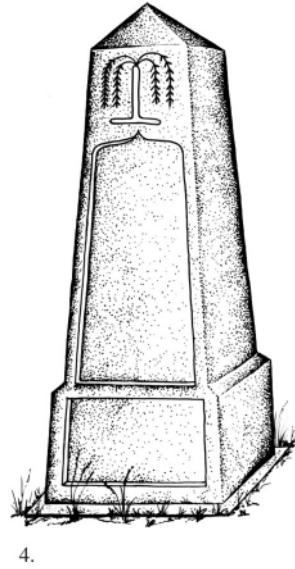
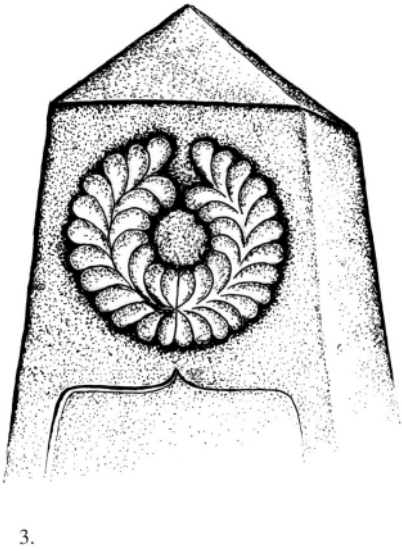
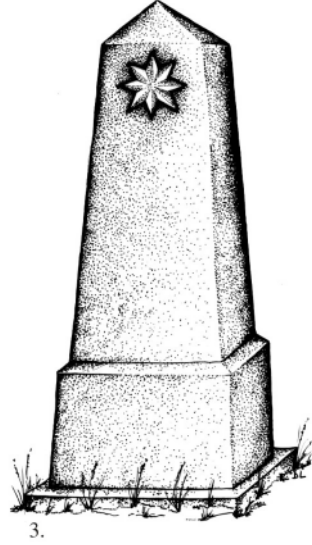
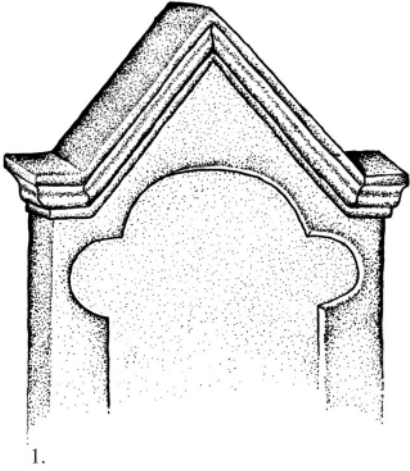

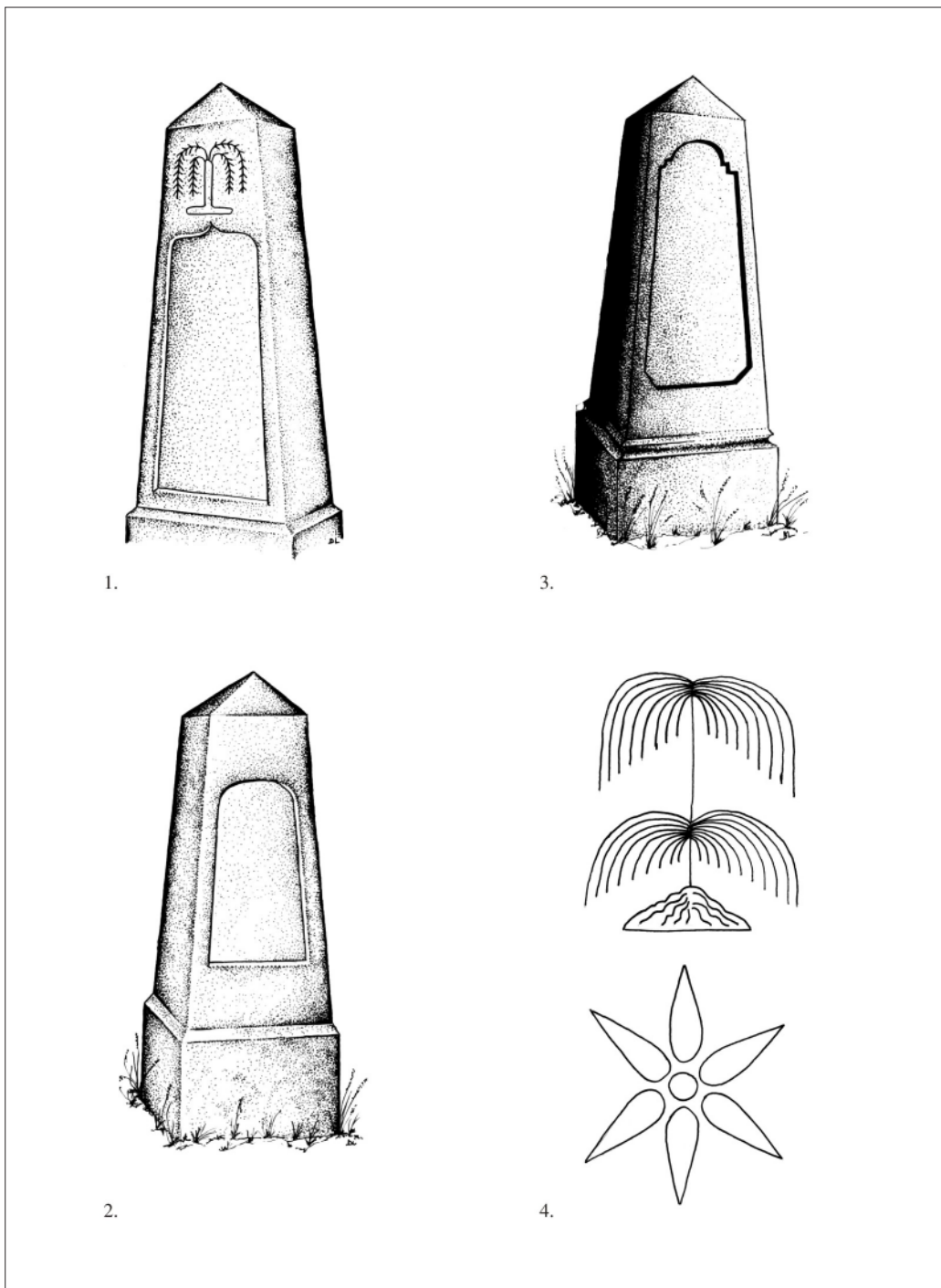
2.

4.

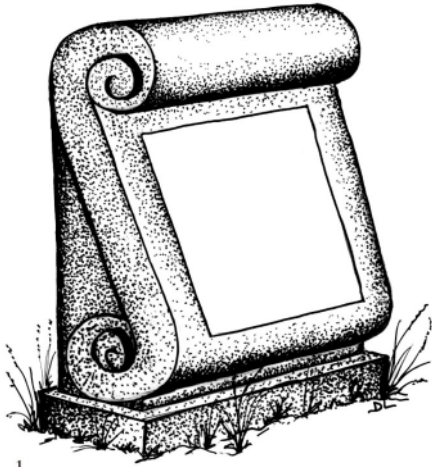

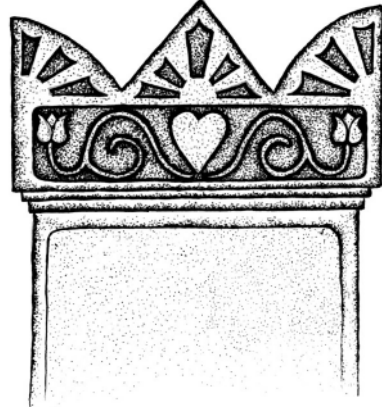

13. ábra

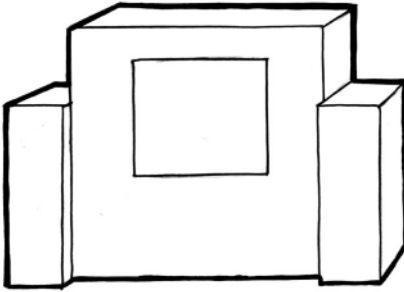

1.

3.

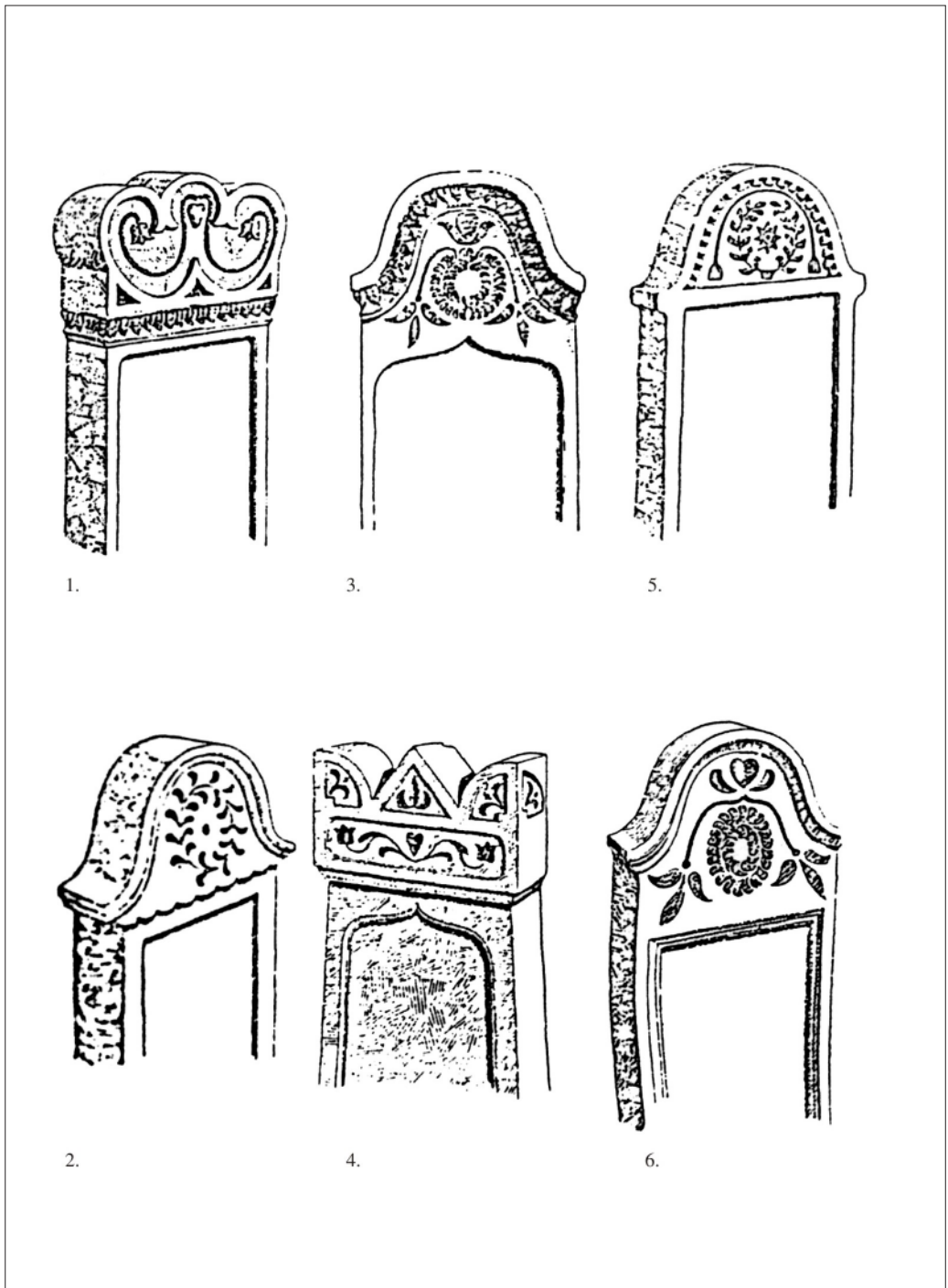

2.

4.

15. ábra Sirkőrajzok Árkosról (1, 4–5.), Nagyborosnyóráról (3.), Lécfalváról (2, 6.), SEBESTYÉN Károly (Néprajzi Értesítő, 1907, 106–107) nyomán

1.

3.

3.

4.

Nicolae MOLDOVAN

Cimitirul Mozaic din Vâlcele (j. Covasna)

(Rezumat)

Lucrarea prezintă pe scurt istoricul comunității evreiești din stațiunea balneară cândva prosperă, și descrie starea cimitirului mozaic din localitate, anexând puținele date, care se pot extrage din arhiva Parohiei Mozaice din Trei Scaune (păstrate în prezent în Arhivele Statului din Sf. Gheorghe), arhivele din Vâlcele distrugându-se în timpul operațiunilor militare din 1944.

*

Localitatea Vâlcele, renumită stațiune balneară, se află situată la SV de municipiul Sf. Gheorghe, legată prin Drumul jud. nr. 112 și la N de municipiul Brașov, la distanța de 25 km.

În centrul localității, la distanța de 200 m E de Stația de îmbuteliere a izv. Elisabeta, într-un loc umbrat de arbori de foioase unde există un parc de odihnă, se află în paragină cimitirul mozaic înființat în prima jumătate a sec. al XIX-lea.

Cimitirul are forma dreptunghiulară L=40 m, l=12 m, împrejmuțat cu un zid din piatră, înalt de 30–40 cm și protejat de un gard de sârmă ghimpată fixată pe stâlpi de beton.

Până în anul 1940 cimitirul a fost îngrijit de către familiile evreiești din localitate și din Sf. Gheorghe. În urma Diktatului de la Viena, localitatea Vâlcele a devenit zonă de frontieră, iar activitatea balneară a căzut în declin total, după o perioadă de două secole de înfloritoare activitate balneologică.

Calitățile terapeutice ale izvoarelor de apă minerală, stabilimentele, băi calde cu CO₂, hidroterapia, sala de gimnastică medicinală, climatul subalpin, cochete vile cu spații de cazare; iluminatul cu acetilenă – înainte de energia electrică – a atras o selectă clientelă din Principatele

Române, Imperiul Austro–Ungar, din Serbia, dar chiar și de la depărtări mai mari.

Revista franceză L'illustration publică în anul 1861 o gravură „a celei mai vestice stațiuni balneo-climaterice Elöpatak” (Vâlcele) din Transilvania. Pe parcursul vremii aici au poposit multe capete încoronate, prinți și principii din Centrul Europei, pentru care motiv era supranumită „Stațiune regală”. Balázs ORBÁN consemnează în anul 1872: „La Elöpatak se întâlnește civilizația Orientului cu a Occidentului, oglindită în port, obiceiuri, limbă”.

Perioada de glorie a stațiunii se datorește în bună măsură contribuției spiritului comercial al evreilor, care în anul 1896 numără 30 de persoane rezidente, „Laboratorul Foto FELDMAN” Buc., Foto SPRINGER Brașov, comercianți, restauratori, cofetari, medici, alături de care în sezon se alăturau numeroase persoane din Sf. Gheorghe, Brașov, precum și din București.

Familia Manó GOLDSTEIN era proprietarul vilei cu același nume, proprietar de băcănie, brutărie; József GOLDSTEIN, proprietar al viței omonime, concesionar al firmei de îmbuteliere a apelor minerale; familia BINDER, care avea băcănie, cârciume, comercializa lemne de foc. Una dintre familii a împrumutat numele „ELÖPATAKI” – numele maghiar al stațiunii. Fam. LEDERER a fost concesionarul restaurantului „Coursaloon”.

Proprietarii de vile evrei rezervau spații de cazare gratuite pentru evreei săraci veniți la tratament. Societatea Balneară ținea la dispoziția săracilor fără taxe Vila Tannehoff cu 12 camere.

La vila ENYEDI funcționa pensiune coșer, la fel se puteau servi mâncăruri tradiționale la restaurantul fam. LEDERER.

În perioada interbelică, compoziția socială a pacienților s-a schimbat în favoarea burgheziei postbelice. Revenirea Basarabiei la România Mare a făcut ca numeroși evrei să devină clienți an după an ai stațiunii, în așa fel că erau constrânși să caute cazare la casele țărănești din comună. În a doua jumătate a deceniului trei a început să se resimte antisemitismul adus de către pacienții vechiului Regat. Fără să se înregistreze conflicte violente, se manifestau boicotul gazetei Dimineața, și în replică a ziarelor Porunca vremii și Bunăvestire. În vara

anului 1936 un grup de vreo 20 de tineri legionari au manifestat zilnic prin parcul stațiunii, intonând cântece legionare, fără să se producă incidente. Sintagma – stațiune regală – a fost înlocuită cu – stațiune jidănească. Ca urmare, o seamă de familii au părăsit stațiunea mai devreme.

Ultimele familii rezidente în localitate au părăsit domiciliul între anii 1940–44, din cât s-a aflat, fam. LEDERER a fost deportată, rămânând copilul Sándor, iar din fam. IZSÁK a supraviețuit Laci (László).

Memoria colectivă a vârstnicilor reține faptul că în cimitirul evreiesc au fost înhumate în afară de localnici și decedați aflați la tratament din cauza virusului hepatic, care a făcut victime în ultimele decenii ale secolului trecut. Și în cimitirul catolic se află trei pietre funerare ale unor maghiari decedați din aceeași cauză.

Situația actuală prezintă un cimitir în completă paragină, devastat. Dintre cele vreo treizeci de pietre funerare, unele din marmură, altele din granit ori andezit, a mai rămas în poziție verticală doar una singură, alte patru fiind căzute la pământ. Piatra verticală are inscripția în l. maghiară „It nyugszik GOLDSTEIN RÓZA, születet dec. 7, 1873 elhunyt ian. 20 1879. Pe o piatră se poate distinge GOLDSTEIN IGNÁ CZ 1871 și inscripții în ebraică. Altă piatră intactă, dar căzută la pământ este inscripționată de asemenea în ebraică. Din alte două pietre s-au păstrat numai fragmente.

În perimetrul cimitirului se află cioata unui brad uriaș, pe ale cărui cercuri evolutive se pot număra 122 de ani.

Cu greu se mai pot distinge movilițele marcând locul înhumării a 30 de morminte. Pietrele funerare din marmură au fost furate de bună seamă pentru a fi valorificate, cele din granit, andezit și gresie au fost furate pentru pietre de temelie, întrucât în apropiere, din pasul MANDEL se recolta piatră de gresie.

În anul 1945 un grup de evrei aflați la tratament au achiziționat toată cantitatea de săpun R.J.F. din Vâlcele și Sf. Gheorghe înhumându-l cu ceremonialul ritual. Din păcate nu am putut determina locul înhumării.

Trebuie precizat faptul că din 1945 până în anul 1952 stațiunea era ocupată vară de vară

de către o colonie de copii evrei din finanțare solidară a Comunității mondiale a evreilor.

Între direcțiunea Coloniei și Direcțiunea școlii locale a existat o rodnică colaborare, pentru care motiv la fiecare început de an școlar, copii săraci din localitate primeau haine și încălțăminte din partea Coloniei.

Activitatea Coloniei a încetat din anul 1953 deoarece stațiunea a trecut în subordinea Comit. Central al crucii Roșii, fiind plasați emigranții politici greci.

Precizare

În toamna anului 1945, cu ocazia operațiunilor militare, arhiva direcțiunii băilor a fost nimicită, la fel și a primăriei.

La Filiala Arhivelor Naționale din Sf. Gheorghe se păstrează numai Fondul 105 act. 563 ce cuprinde 87 file ale Parohiei Mozaice din Sf. Gheorghe cuprinzând născuți între anii 1886–1895, căsătorii – 1886–1895, decedați – 1886–1895.

Subscrisul, am văzut lumina zilei în anul 1921, în vecinătate cu fam. GOLDSTEIN Manó și nu departe de GOLDSTEIN József, astfel la redactarea prezentului material am folosit memoria vârstnicilor, trăirile personale și materiale, care mi-au servit la redactarea Monografiei stațiunii balneare Vâlcele.

Sf. Gheorghe, noiembrie 1999

Notă: Majuscularea numelor de familie s-a făcut din considerente de redactare la nivelul întregului volum, excepție făcând inscripțiile de pe pietrele funerare, unde s-a majusculat întocmai.

Az előpataki zsidó temető

(Kivonat)

A dolgozat röviden ismerteti az egykor híres fürdőhely zsidó közösségének történetét, majd leírja a helybeli zsidó temető mai állapotát, csatolva a kevés, még fellelhető levéltári adatot a sepsiszentgyörgyi állami levéltárban őrzött Háromszék-vármegyei izraelita anyakönyvből – Előpatak levéltárai elpusztultak az 1944-es harci események során.

The Mosaic Cemetery in Vâlcele (Előpatak), Covasna County

(Abstract)

The paper shortly presents the history of the Jewish community in the once a very prosperous cure spa, and describes the state of the Mosaic cemetery in the locality, annexing the few data, that can be extracted from the archives of the Mosaic Parish in Three Chairs (presently kept in the State Archives in Sf. Gheorghe), as the archives in Vâlcele were destroyed during the military operations in 1944.

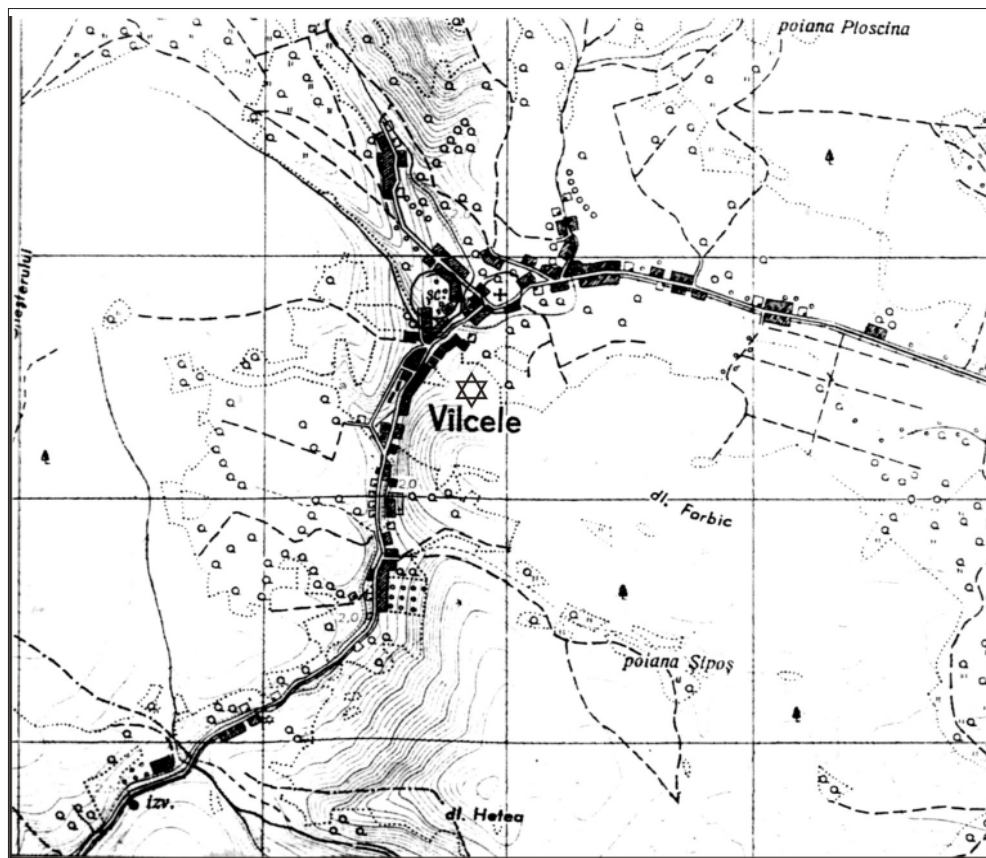

Figura 1 Localizarea cimitirului mozaic din localitate pe harta 1:25 000

PAROHIA MOZAIICĂ jud. Trei Scaune Extras (l. maghiară) Fond 105. nr. act. 563 – Arh. Stat. Sf. Gheorghe jud. Covasna									
Data nașterii	Numele nou născut	Numele părinților		Locul nașterii părinților		Ocupația	Numele nași		
		tata	mama	tata	mama				
13 mart. 1886	Alfred M	GOLDSTEIN Ferencz	BINDER Gizella	Vâlcele	Vâlcele	comerc.	GOLDSTEIN Málnási		
17 iul. 1887	Piroska F	GOLDSTEIN József	Ilona n. KRAUSZ	Vâlcele	Făgăraș	comerc.	GOLDSTEIN Málnási		
2 aug. 1888	Blanka F	GOLDSTEIN Jakab	GOLDSTEIN Róza	Vâlcele	Făgăraș	comerc.	GRÜNFELD Mihály		
19 apr. 1889	Jenő M	GOLDSTEIN Ferencz	Ilona n. BINDER	Vâlcele	Făgăraș	comerc.	GOLDSTEIN Jakabosné		
23 ian. 1890	Ilona F	GOLDSTEIN József	KRAUSZ Józsefné	Vâlcele	Vâlcele	comerc.	GOLDSTEIN Málnási		
22 iul. 1890	Andor M	GOLDSTEIN Ferencz	BINDER Gizelle	Vâlcele	Vâlcele	comerc.	KRAUSZ József		
5 ian. 1893	Jenő M	GOLDSTEIN Ferencz	BINDER Gizella	Vâlcele	Făgăraș	comerc.	BINDER Jakab		
3 oct. 1894	Bruno M	GOLDSTEIN Jakab	FINKENSTEIN Róza	Vâlcele	Făgăraș	comerc.	GOLDSTEIN Manó		
15 dec. 1894	Sándor M	GOLDSTEIN Jozsef	KRAUSZ Jakabosné	Vâlcele	Făgăraș	comerc.	GOLDSTEIN Manó		
4 sept. 1887	Etelka F	GOLDSTEIN Ferenc	Gizela n. BINDER	Vâlcele	Făgăraș	comerc.	ERLICH H		
PAROHIA MOZAIICĂ jud. Trei Scaune Extras Fond 105 nr. act. 563 – Arh. Stat. Sf-Gheorghe jud. Covasna									
Numele defunctului	Vârsta	Data decesului	Numele părinților		Locul inhumării		Cauză deces		
GOLDSTEIN Jenő M	9 ani	7 ian. 1890	GOLDSTEIN Ferenc GOLDSTEIN Gizella		Vâlcele		meningita		
BINDER nebotezat M	17 zile	1893	BINDER Jakob BINDER Ilona		Vâlcele		debilitate		

A „Kontaktövezet” program adatfelvételének demográfiai értékelése négy Kovászna, illetve Brassó megyei településre

(Kivonat)

A dolgozat néhány Kovászna és Brassó megyei település cigánynak tartott népességére vonatkozóan végzett demográfiai elemzést. Bölönpaták és Erősd esetében, ahol az alapul szolgáló adatfelvétel majdnem teljes volt, a felvétel kiértékelhetőnek is bizonyult, de Hidvég és Krizba esetében is levonhatóak következtetések. A kiértékelés szempontjai a nemzetiségi és felekezeti összetétel, a nemek aránya, az iskolázottság, a lakásviszonyok, a foglalkoztatottság, a korcsoportok szerinti összetétel voltak.

*

A „Kontaktövezet” program egyebek mellett néhány Kovászna és Brassó megyei település cigánynak tartott népessége adatfelvételét célozta. A vizsgált családok, személyek cigánynak tartották magukat vagy legalábbis környezetük annak tekinti őket. Az így behatárolható népesség saját identitás-opciójának megfelelően ettől függetlenül romának vagy magyarnak vallhatja magát.

Demográfiai szempontból két település, a Bölön (nagy)községhez tartozó Bölönpaták (telep), illetve a Hidvéghöz tartozó Erősd (mindkettő Kovászna megyében) adatfelvétele bizonyult kiértékelhetőnek, ahol az adatfelvétel majdnem teljes volt. Hidvég település és a Brassó megyei Krizba felmérését, bár nem teljes, néhány következtetés levonására elégségesnek találtuk, a megfelelő vonatkozásokat esetükben is kiértékeljük.

1. Bölönpaták

Nemzetiség, felekezet

A különböző időpontban végrehajtott népszámlálásokból általában kitérünk az akkori nemzetiségi összetétel; román, magyar, német stb. Ellenben még megközelítőleg sem értékelhető számszerűen a cigányság számának az elfogadható meghatározása. Az elmúlt évek népszámlálásai (Kovászna megye) különböző és nagyon ellentmondó adatokkal jelentkeznek a cigány lakosság összlélekszámáról.

Az elmúlt évtizedekben a megyénk területén végrehajtott népszámlálások alkalmával összeírt cigány nemzetiségűek száma:

A népszámlálás időpontja	Kovászna megye: összesen a cigányok	Bölönpaták	
		lakossága (fő)	ebből: cigány (fő)
1956	3450	600	52
1966	1465	677	–
1977	3522	747	270
1992	2641	1013	28

Bölönpaták összlakosságának felekezeti szerinti megoszlásáról csak az 1992. évi népszámlálás közöl adatokat. A 28 cigány lakos felekezetét nem ismerjük: ezeknek a száma belefoglalatik az alábbi kimutatásba.

Ortodox	412 fő
Református	2 fő
Unitárius	4 fő
Pünkösdista	578 fő
Egyéb	17 fő

Bölönpatákon a cigánynak tartott lakosság 1999. év végi és 2000. év eleji, a „Kontaktövezet” program részeként elvégzett felmérése demográfiai, gazdasági, társadalmi stb. mutatókkal dolgozott. Az erre az időszakra összesített adatok feltűnően eltérnek a megelőző évek népszámlálási adataitól (nemzetiség, felekezet stb.). Általános megállapítás erre vonatkozólag az, hogy azokban a helységekből, ahol a többségben lakók nemzetisége román, magyar stb., a cigány lakos-

*Sf. Gheorghe, Oltului 26, RO-4000

ság egy bizonyos része az illető helység „uralkodó” népessége nemzetiségét (sőt felekezetét) valotta be a számlálóbiztosnak.

A fent említett kutatási időpontban Bölönpatakon 1129 személyt tartottak cigánynak. Felekezetek szerinti megoszlásuk a következő:

Ortodox	112 fő
Unitárius	2 fő
Pünkösdista	870 fő
Jehova-tanúja	33 fő
Ismeretlen	112 fő

A 112 ismeretlen felekezetűt a pünkösdista és jehova-tanúi fiatalok (97,5%-a) képezik, akik még nem „értek” meg a megkereszelésre.

Nemek aránya

A két nem számbeli alakulását elsősorban az határozza meg, hogy hány fiú és lány születik. A nemek születéskori aránya nem egyenlő. Az újszülöttek között több a fiú, a két éves gyermekektől kezdve már több a lány. Ezt tapasztaltuk a felmérés adataiból is.

A nemek aránya korcsoport szerint;
1000 férfira jutó nők száma.

Korcsoport	1000 férfira jutó nő
0–9	1053
10–19	1095
20–29	842
30–39	877
40–49	1063
50–59	1095
60–69	963
70 éves és idősebb	1000

Feltűnő, hogy a nemek aránya az egyes korcsoportban különböző, s így a népességben a nemek arányának alakulását – közvetve – a korösszetétel is befolyásolta. A felmérés alapján a falu cigány lakosságának 49,7 %-a férfi és 50,3 %-a nő, vagyis minden 1000 férfira 1012 nő jutna.

Kitűnik a fenti kimutatásból, hogy 20–39 évesek között a férfiak száma jóval meghaladja a nőké.

A korösszetétel grafikus ábrázolása a korpíramis vagy korfa. A mellékelt korfa ábrázolja Bölönpaták falu összlakosságának az 1992. évi népszámlálás adatait korcsoportok és nemek szerint, valamint a cigány lakosság 1999/2000. évi felmérése eredményét.

Bölönpaták (összlakossága) korpíramisa az 1992. évi népszámlálás alkalmával gúla formájú, vagyis fiatal korösszetételű a népessége. Ellenben, és ez nagyon feltűnő jelenség (nyolc év alatt), az 1999/2000. évi felmérés alkalmával a cigány lakosság korpíramisa már urna alakú, azaz öreg, fogyó típusú.

Bölönpaták cigánynak tartott lakossága korcsoportok szerinti összetétele nemenként az 1999/2000. évben.

Korcsoport	Összesen	Férfi	Nő
0–4	148	76	72
5–9	162	75	87
10–14	163	78	85
15–19	124	59	65
20–24	96	51	45
25–29	90	50	40
30–34	76	41	35
35–39	46	24	22
40–44	53	25	28
45–49	46	23	23
50–54	21	12	9
55–59	23	9	14
60–64	27	14	13
65–69	26	13	13
70–74	11	4	7
75–79	4	1	3
80 éves és idősebb ismeretlen korú	6	5	1
	7	1	6
Összesen	1129	561	568

A korösszetétel változásainak egyik összetevője a vándorlás lenne. Sajnos, a felmérés nem tudakolta az „elvándoroltak” vagy „eltávoztak” számát. Ezzel szemben ismerjük az idegen helységekből betelepedett cigánynak tartott népesség számát. Tizenhét helységekből 57 személy költözött be Bölönpatákára.

Ágostonfalváról = 2; Brassóból = 14; Sepsiszentgyörgyről = 3; Buzăuból = 2; Galac = 1; Krizba = 7; Árapatak = 3; Magyarhermány = 2; Fogaras = 1; Vulkán = 1; Lüget = 6; Nagyajta = 3; Olthévíz = 2; Karácsonyfalva = 2; Hete = 2; Kőhalom = 4; Persány = 2.

Az életkor elemzéséhez kapcsolva szükséges még megemlíteni, hogy a cigány nők 14–15 éves korukban már megszülték első gyermeküket. E korcsoportba 30 nő tartozott, és 12-nek (40 %) már gyermeke született. A házaspárok közötti korkülönbség: a férfiek 78 %-a 4–6 évvel volt idősebb, mint a felesége. A férjes asszonyok közel hat százalékánál az életkora 2–7 évvel haladta meg a férjéét. Az 1999/2000. évi felmérés azt mutatja, hogy Bölönpatakon az elmúlt 4–5 évben a születések száma visszaesett. Ennek az egyik oka az elégtelen anyagi helyzet. Bölönpaták aktív, cigánynak tartott lakosságának 98,4 %-a munkanélküli. Az 1129 cigány személy közül csak 464 személy részesül valamilyen formában (pénz) anyagi jövedelemben. Ebből 394 esetet tesz ki a gyermeksegély.

– munkanélküli segélyt kap	1 személy
– állami nyugdíjat kap	54 személy
– gyermeksegélyt kap	394 gyermek
– dolgozik és fizetést kap	6 személy
– mozgássérült segélyt kap	2 személy
– egyéb pénzbeli jövedelem	7 személy

Harminchét családnak nincs pénzbeli jövedelme.

Az 1999. év végén a bölönpatikai cigánynak tartott családok száma 236 volt. Egy család átlag 4,8 tagú volt. Átlagosan egy családra még három gyermek sem jutott. Ezt az alacsony átlagszámot negatívan befolyásolta a 15 egyedülálló „egyszemélyes család” is, valamint az olyan családok, amelyek csak két tagból tevődtek össze (férj és feleség). Nem kevés az „egykés” családok száma sem (26 család). A többgyermekes családok aránya az összes családhoz viszonyítva 70,1 %. A gyermekes családok 41,0 %-ának ötnél több gyermeke van.

Iskolázottság

Bölönpaták cigánynak tartott népességének a kulturális helyzetét az írni-olvasni tudáson

kívül és annál mélyrehatóbban elemezhetjük az iskolai végzettség alapján. Vagyis:

– 4 osztályt végzett	242 személy
– 5 osztályt végzett	46 személy
– 6 osztályt végzett	40 személy
– 7 osztályt végzett	62 személy
– 8 osztályt végzett	118 személy
– 9 osztályt végzett	3 személy
– 10, 11 és 12 oszt. végzett	12 személy

Az írni-olvasni tudó személyek száma 523. A 6 év alatti gyermekeket, valamint az I–IV. osztályt be nem fejező, de tanulmányait folytatókat nem soroltuk az írni-olvasni nem tudók (analfabéta) sorába.

Csoportosítás szerint a cigány népesség „kulturális” helyzete a következő:

– IV–XII. osztályt végzett	523 személy
– óvodába jár ¹	13 gyermek
– nem fejezte be az I–III. osztályt (félbehagyta) ²	55 személy
– kiskorú (6 év alatti)	194 gyermek
– ismeretlen isk. végzettsége	48 személy
– végzi tanulmányait	209 gyermek
– analfabéta	155 személy

1. Az óvodába járó gyermekek száma a kiskorúak (6 év alatti) csoportjába is be van számítva.

2. Az analfabéták összegében szerepel. Lehetséges, hogy ebben a csoportban fél-analfabéták is vannak.

Lakásviszonyok

A lakóház és a lakás, mint az ember legközvetlenebb térbeli környezete érdemel figyelmet. A felmérés, az összlakásokhoz viszonyítva a „kislakások” túlsúlyát mutatja. A lakóházak 44,3 %-a egy „lakószobás”; 46,1 %-a kettő-, 9,6 %-a 3 és 4 lakószobás volt.

100 lakóházra jutó lakók száma 495 személy

100 szobára jutó lakók száma 298 személy

A fenti mutatószámok – a laksűrűség adatai a lakószobák túlzásfoltóságát mutatják, ez az arány kb. két és félszer nagyobb, mint a megye összlakosságának laksűrűsége.

A lakóházak és a lakószobák átlagos lakóterület, a benne lakó személyek számához viszonyítva nagyon alacsony. A lakóházak átlagos területe 12,3 m², és erre a területre majdnem négy személy zsúfolódik össze. A kétszobás lakóházak aránya nagyobb a három tagú családoknál, mint a

kéttagú családoknál. A népesebb (tagú) családoknál már fokozatosan csökken az átlagos lakterület, és minél népesebb a család, annál nagyobb arányban lakik egyszobás lakásban. Ez pedig mind egészségügyi, mind szociális stb. szempontból is kedvezőtlen jelenség.

A kutatások, valamint a vizsgálatok a lakásvizonyokkal kapcsolatosan azt mutatják, hogy az elégtelen lakásnagyság és lakássűrűség a különböző megbetegedésekkel és halandósággal szoros összefüggésben van.

A lakóházak 81,1 %-a rendelkezett villanyvezetékekkel és 43 családnak (19,9 %) volt televíziója.

Foglalkozás

Bölönpaták cigánynak tartott lakosságának az aktív keresőit nem tudjuk meghatározni. Az aktív lakosság 96–98 %-a munkanélküli. Még becslések alapján sem tudjuk megkísérelni az aktív, cigánynak tartott népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlás-adatait.

Egyedüli „foglalkozás”, ami kiolvasható a felmérés alapján, az, hogy 37 családnak összesen 49 lova volt. Ez kb. azt jelenti, hogy fuvarozással foglalkoztak, vagy esetleg lovakat tenyésztettek eladás céljára. És ide kívánkozik még az is, hogy 13 családnál jegyeztek, összesen 17 szarvasmarhát.

2. Erőd

Nemzetiség, felekezet

Erőd falu nemzetiségi megoszlását illetően az elmúlt évtizedekben végrehajtott népszámlálások adatai nem tükrözték a valóságot. Ez elmondható a környező községek és falvak cigány népessége kapcsán is. (Bölönpaták, Hidvég, Barcaújfalu stb.)

Míg az 1977-es és az 1992-es általános népszámlálás alkalmával Erőd faluban 14, illetve 10 cigány személyt írtak össze, addig az 1999/2000. évi „Kontaktövezet” program családlapos összeírása egészen más számadatot eredményezett. A fenti időpontban a faluban 202 cigánynak tekintett személy adatait vették fel.

A cigánynak tartottak körében a pünkösdista felekezet dominált, 130 személy, az összeírt

népesség 64,4%-a, ezt követi az ortodoxok (23,8%); kilencen jehova-tanúi. Tizenöt személynél nem jelenik meg a felekezetek szerinti megoszlás.

Korösszetétel

Erőd falu, illetve a többi községek, falvak (Bölönpaták, Hidvég stb.) cigánynak tartott népességének korösszetétele jellegzetes különbséget mutat. A vizsgált népesség fiatal korösszetételű, vagyis szaporodó. Az öt éven aluli gyermekek aránya az össznépségghez viszonyítva 37,6%, a 15 éven aluliak aránya 65,4%. A korösszetétel változásának tényezőivel kapcsolatban feltűnő, hogy viszonylag rövid idő alatt változáson fog átmenni. A születésszám néhány éves ingadozásának kihatásai (lásd a mellékelt korpiramist) évtizedeken keresztül gyűrűznek tovább. Például az 1980–85 között születettek száma az előző évekhez viszonyítva 60,0 %-kal esett vissza. Ez a jelenség tapasztalható már az 1970–75-ös években születetteknél is. A harminc évesek és idősebbek arányszáma az össznépségghez viszonyítva csak 10,4%. Viszonyítva a többi faluhoz, ahol a cigánynak tartott népesség családlapos összeírására kísérlet történt, alig egyharmad.

Erőd falu cigánynak tartott lakossága korcsoportok szerinti megoszlása

Korcsoport	Összesen	Férfi	Nő
0–4	79	36	40
5–9	40	18	22
10–14	16	8	8
15–19	9	5	4
20–24	22	8	14
25–29	18	13	5
30–34	7	2	5
35–39	1	1	–
40–44	2	–	2
45–49	–	–	–
50–54	5	3	2
55–59	2	1	1
60–64	2	1	1
65–69	–	–	–
70–74	1	1	–
75–79	1	–	1
80 éves és idősebb	–	–	–

	Lakószobák száma	Területe m ²	Lakószobák területének átlaga m ²
1 lakószobás ház	14	196	14,0
2 lakószobás ház	12	294	24,5
3 lakószobás ház	1	27	27,0

Lakásviszonyok

Erőd falu 202 cigánynak tartott lakója 27 lakóházban, ezen belül 41 lakószobában lakott. A lakószobák összterülete 517 m², vagyis egy lakószoba nagysága (átlag) 12,6 m². Minden négyzetméterre 2,5 személy jutott. Ezek a számok az egészen kis lakások túlsúlyát mutatják.

Az átlagos laksűrűség: a lakószobában lakó személyek számának és a lakóház nagyságának egymáshoz való viszonya.

	Erőd falu összesen 1992. évi népszámlálás	Csak a cigánynak tartottak, 1999/2000
– 100 lakószobára jutó lakók száma	90,9	492,7
– 100 lakóháza jutó lakók száma	245,3	748,1
– lakószobák átlagos nagysága (m ²)	15,1	12,6

A cigány lakosság laksűrűség adatai szembeállíthatók a szociális és egészségügyi szempontból megkívánt normával. Például, ha 1992-ben (Erőd faluban összesen) egy lakóra 16,6 m² alapterület jutott, 2000-ben a cigánynak tartott lakosságnál ez az átlag 2,6 m²!

Társadalmi-foglalkozási összetétel

Az aktív, cigánynak tartott lakosság majdnem háromnegyede (734%) munkanélküli. A felmérés alkalmával csak két személynek volt állandó munkahelye, és négy személy napszámos volt. A családok 61,4 %-a gyermeksegélyből fedezte kiadásait. Vagyis 78 gyermek után kapják a 60 000 lejes segélyt, valamint 13 anya kapott

szülési pótlékot. Az egyik jövedelmező foglalkozás a seprűkötés és kosárfonás. A fiatalok erdei gyümölcsöt és gombát szedtek és a környező községekben, valamint Sepsiszentgyörgyön és Brassóban értékesítették. Nyolc család tartott lovat: ezek kisebb fuvarozással foglalkoztak.

A nyári hónapokban és kora ősszel napszámos munkát vállaltak, nemcsak a falujuk határában, hanem lakóhelyüktől 10–20 km-re is elvándorolva. Kapálást, burgonyaszedést vállaltak. Ilyen esetekben az egész család követte a családfőt.

A foglalkozásuk megoszlása

- állami fizetést kapott 2 személy
- napszámos 4 személy
- egyéb, meg nem nevezett fogl. 11 személy
- gyermeksegélyt kapott: 91 gyermek után

- ebből szülési pótlékot kapott 13 anya
- házvezető 12 személy
- munkanélküli (az aktív lakosságból) 47 személy

A vizsgált népesség kulturális helyzete

Egy nemzetiség kulturális helyzetének mérvadó ismérve az írni-olvasni tudás. A felmérés adatai azt mutatják, hogy a nőknél magasabb az analfabéták száma, illetve aránya. Huszonhat százalékkal haladta meg a férfiakét. Korcsoportonként vizsgálva, az analfabéták aránya a kor növekedésével emelkedik. A vizsgált népesség kulturális helyzetét az írni-olvasni tudáson kívül és annál mélyrehatóbban elemezhetjük az iskolai végzettség alapján:

- 4 osztályt végzett 23 személy
- 5 osztályt végzett 8 személy
- 6 osztályt végzett 9 személy
- 7 osztályt végzett 4 személy
- 8 osztályt végzett 5 személy
- folytatja tanulmányait 28 gyermek
- analfabéta 32 személy
- ebből: félbehagyta tanulmányait (I–III. oszt.) 7 személy

3. Krizba

Nemzetiség, felekezet

Az utolsó népszámlálások alkalmával Krizba községben a lakosság nemzetiség szerinti szétbontásánál cigány nemzetiségű személy nem szerepelt. Ezeknek a száma román vagy magyar stb. nemzetiségi lakosok számában jelentkezik. Az elmúlt évtizedekben végrehajtott népszámlálások nemzetiség szerinti összetétele a következő volt.

	A népszámlálás időpontja		
	1992	1977	1966
Összesen:	1373	1571	1508
ebből:			
– román	626	748	567
– magyar	570	777	938
– német	7	3	3
– egyéb	170	43	–

A kutatás időpontjában (a 2000. év elején) Krizba községben 390 cigánynak tartott személy adatait sikerült felvenni. Ez az összeg nem tükrözi a községbeli cigány népesség lélekszámát. Több családfő megtagadta az adatok közlését. Becslésünk szerint kb. 25–30 család demográfiai adatai hiányoznak az alábbi adat-sorokból.

A 390 személy közül 203 volt férfi és 187 nő. 1000 férfira 921 nő jutott. Ez általában tükrözi a jelzett nemzetiség nemek szerinti megoszlását. A kutatás alkalmával 83 család demográfiai adatait jelezték. Átlagos családtaglétszám 4,7 személy. Sokkal alacsonyabb az ismert családátlagnál. Ha a családoknak a gyermekek száma szerinti összetételét a családnagysággal kapcsolatban vizsgáljuk, illetve nem vesszük számításba a házaspár gyermek nélkül és b) egyedül álló „család” eseteket, akkor az átlagos családtag szám már 7,1 személy. Az összeírt 83 családból 21 családnak nem volt gyermeke. (Házaspár gyermek nélkül és egyedülálló „család”).

Krizba község cigány lakosságának felekezetek szerinti megoszlása:

Felekezet	fő	%
ortodox	166	42,6
pünkösdista	204	52,3
római kat.	2	0,5
jehova-tanúja	2	0,5
keresztény ¹	16	4,1

1. három család „kereszténynek” vallotta magát, nem nevezte meg felekezetét.

Iskolai végzettség

Feltűnően magas az iskolázott cigányok száma. A felnőtt aktív lakoságnak majdnem 70 %-a, és csak 10 % az analfabéta. A VII., illetve VIII. osztályt 27,2 %-a végezte el. Több személynek az érettségije is megvan. A tanköteles fiatalok közül 71,1 %-a folytatja a tanulmányait.

IV. oszt. végzett	58 személy
V. oszt. végzett	21 személy
VI. oszt. végzett	13 személy
VII. oszt. végzett	41 személy
VIII. oszt. végzett	64 személy
IX. oszt. végzett	6 személy
X., XI. és XII. oszt. végzett	32 személy

Az írni-olvasni tudó személyek száma meghaladja a 230 főt.

A cigánynak tartott személyek közül:

– IV–XII. osztályt végzett	235 személy
– folytatja tanulmányait	67 gyermek
– analfabéta	31 személy

ebből:

– nem fejezte be, félbe hagyta tanulmányait (I–III. oszt.)	18 személy
– iskolába nem járó 6 éven aluli	57 gyermek

(Lásd még az 6. ábrát)

Életkor

Krizba község cigány népességének az életkor szerinti megoszlása a következő:

- gyermekkor 14 éven alul
153 fő, ebből: férfi 78, nő 75
- felnőttkor 15–59 évesig

218 fő, ebből: férfi 114, nő 104
 – öregkor, 60 éves és idősebb
 19 fő, ebből: férfi 11, nő 8

Korösszetételt vizsgálva érdekes jelenségre figyeltünk fel, illetve hasonló a bölönpataki cigányok 25–44 év közötti korosztályával. Itt is 100 férfira 73 nő jutott.

Krizba község cigány lakosságának korcsoportok szerinti megoszlása (Lásd még 3. ábra):

Korcsoport	Összesen	Férfi	Nő	100 férfira jutó nők száma
0–4	51	23	28	122
5–9	48	20	28	140
10–14	54	35	19	54
15–19	43	21	22	104
20–24	49	24	25	104
25–29	28	18	10	56
30–34	22	12	10	83
35–39	19	10	9	90
40–44	14	8	6	75
45–49	15	7	8	114
50–54	16	6	10	167
55–59	12	8	4	50
60–64	11	7	4	57
65–69	4	2	2	100
70–74	2	–	2	–
75–79	2	2	–	–
Összesen	390	203	187	92,1

Foglalkozás

– háztartásbeli	99 személy
– goszpodár (?)	43 személy
– nyugdíjas	16 személy
– munkahelye van és dolgozik	26 személy
– munkanélküli	36 személy
– aktív személy, de még nem dolgozott magán vagy állami intézetnél	33 személy
– egyéb és ismeretlen fogl.	13 személy

4. Hidvég

Nemzetiség, felekezet

A „nemzetiség” kérdésre feltételezhetően a valóságosnál itt is kevesebben jelölik meg a „cigányt”. Az elmúlt évtizedekben végrehajtott népszámlálás-adatok alapján Hidvég községben a cigány etnikumhoz tartozó személyek összlétszáma a következő volt:

- az 1930. évi népszámlálás alatt 40 cigányt írtak össze;
- az 1977. évi népszámlálás alatt 112 cigányt írtak össze;
- az 1992. évi népszámlálás alatt 109 cigányt írtak össze;

Az 1999/2000. évi családlapos összeírás alkalmával a Hidvég községi cigánynak tartott személyek száma 583 fő. Az 1992. évi népszámlálási adatokhoz viszonyítva tehát az elmúlt nyolc évben majdnem meghatszorozódott, vagyis 535 %-os gyarapodást mutat, ez évente 67 %-os átlagos szaporodást jelentene. A fenti arányszám az elmúlt nyolc évre nyilván nem fogadható el. Nem magyarázható sem a születések magas számával, sem a tömeges bevándorlással. Az utóbbi szerint csak kivándorlás jellemezte a népesség mozgását. Hidvég község összlétszáma az 1992-es évi népszámlálás időpontjában 1622 fő volt. A cigánynak tartottak létszáma aligha gyarapodott 1700 főre.

1992-ben, a népszámlálás alkalmával Hidvég község 109 cigány etnikumú lakójának felekezeti megoszlását nem ismerjük. Az 1999/2000. évi felmérés alapján az 583 személy felekezeti megoszlása a következő:

– ortodox	442 fő	75,8 %
– adventista	34 fő	5,8 %
– református	15 fő	2,6 %
– katolikus	5 fő	0,9 %
– evangelista	6 fő	1,0 %
– pümkösdista	15 fő	2,6 %
– baptista	2 fő	0,3 %
– ismeretlen vall.	64 fő	11,0 %

A vizsgált népesség háromnegyed része ortodox vallású, az adventista felekezet aránya majdnem 6 %. A többi felekezetűek aránya 3 % alatt van. Itt szükséges megemlíteni, hogy a vegyes házasságok gyakorisága a cigány kisebbség körében a

legnagyobb Hidvég község közösségében, ahol is a házaspárok 13,4 %-a tartozik e körbe.

A hidvégi cigánynak tartott népesség demográfiai jellemzői

A mellékelt korpíramis arról tanúskodik, hogy amíg Hidvég község összlakosságának a korpíramisa kúp alakú, addig a cigány népesség-nél urna alakú, vagyis fogyó, csökkenő a népesség és öregedési tendenciát mutat. Az 5 év alatti gyermekek számaránya alig éri el a 12 %-ot. Az átlagos családtagok száma 4,3 fő. Természetesen ezt az alacsony átlagot az egy-, illetve a két-személyes „családok” is befolyásolják.

Családtagok száma:

1 személyes családok száma	6
2 személyes családok száma	20
3 személyes családok száma	29
4–5 személyes családok száma	47
6–7 személyes családok száma	22
8 személyes családok száma	11

A felmérés alkalmával a cigány népesség körében a legmagasabb a gyermekkorúak, a 14 éven aluliak aránya: 38,3 %. A 60 éven felülieké 25,7 %.

Hidvég községben az 1992. évi népszámlálás alkalmával az összlakosságához viszonyítva a 14 éven aluliak aránya 23,8 % és a 60 éven felülieké 24,4 %.

Hidvég község cigány lakosságának korcsoportok szerinti megoszlása (Lásd még 4. ábra):

Korcsoport	Összesen	Férfi	Nő
0–4	70	37	33
5–9	77	36	41
10–14	76	36	40
15–19	54	21	33
20–24	69	34	35
25–29	54	25	29
30–34	36	24	12
35–39	26	12	14
40–44	32	21	11
45–49	22	11	11
50–54	15	6	9
55–59	11	8	3
60–64	9	4	5

65–69	4	2	2
70–74	–	–	–
75–79	2	1	1
80 éves és idősebb ismeretlen korú	26	1214	–
Összesen	583	290	293

(A lakosság családi állapota szerinti megoszlását lásd még a 7. ábrán.)

Nemek aránya

Az 1999/2000. évi felmérés alapján 1000 férfitra 1010 nő jut.

Korcsoportok szerint:

0-9 éves fiúra	1014 nő
10-19 éves fiúra	1281 nő
20-29 éves férfira	1085 nő
30-39 éves férfira	722 nő
40-49 éves férfira	688 nő
50-59 éves férfira	857 nő
60-69 éves férfira	1162 nő
70 éves és idősebb férfira	1000 nő

14 éves és idősebb népesség családi állapot szerint:

– nőtlen hajdon	18,7 %
– házas	76,3 %
– özvegy	4,2 %
– elvált	0,8 %

Iskolázottság

A felmérés szerint Hidvég cigánynak tartott lakosságából 18,4 % az analfabéta, ezek közül 2,6 % nem fejezte be az I–III. osztályt.

	Személyek száma	%
IV. oszt. végzett	72	12,3
V. oszt. végzett	40	6,9
VI. oszt. végzett	19	3,3
VII. oszt. végzett	22	3,8
VIII. oszt. végzett	50	8,5
IX. oszt. végzett	8	1,4
X., XI. és XII. oszt. végzett egytemista	29	5,0
tovább folytatja tanulmányait	2	0,3
Összesen	96	16,5

analfabéta	92	15,
szakiskolát végzett ismeretlen	6	1,0
iskolát végzett félbehagyta tanulmányait (I–III. oszt.)	54	9,3
óvodába jár (0–6 éves gyermek)	15	2,6
	93	15,9

(„Félbehagyta tanulmányait” az analfabéták sorában is szerepel. Az óvodások a 0–6 évesek között is szerepel.)

A nyolc általánosnál magasabb végzettségűek körében 17 fiatalnak volt meg az érettségije. Egyetemen két fiatal tanul. Az egyik a brassói műegyetemen (angol nyelv?), a másik fiatal jogot hallgat. Itt említjük meg, hogy az összeírás szerint nemcsak a román és a magyar nyelvet ismerik, hanem 8 személy az angolt/olaszt is középfokú szinten beszéli.

Az iskolaköteles fiatalok közül 46 % tovább folytatja a tanulmányait, és 41,2 %-a befejezte tanulmányait.

Igen feltűnő, hogy a gyermekek több, mint fele iskolai végzettsége nem felel meg életkoruknak, azaz alacsonyabb osztályba járnak, mint ahogy az életkoruk alapján várható lenne.

Foglalkozási összetétel

Hidvég község össznépessége és a cigánynak tartott népesség gazdasági aktivitása tekintetében sajátos különbségek figyelhetők meg. A cigánynak tartottakra jellemző az alacsony aktivitási szint, a bérből és keresetből élők alacsonyabb aránya; a magas munkanélküliség.

Kereset és foglalkozás szerint:

– nyugdíjas	14 személy
– munkanélküli segélyt kap	11 személy
– napszámos	17 személy
– traktorista	3 személy
– dolgozik (bért kap)	17 személy
– mozgássérült nyugdíjat kap	2 személy
– mozgássérült segélyt kap	9 személy

A cigányság negyven százaléka kosárfonással, vesszőseprűkötéssel foglalkozik, és a környező városokban értékesíti.

Nyáron és ősszel a mezőgazdasági munkák beálltával több személy munkát vállal a termőföldeken.

Gazdasági aktivitásban, munkaerőpiaci helyzetében jelentős különbségek tapasztalhatók a hidvégi cigány és nem cigány népesség között. A község összes háztartásainak 11,2 %-ában nincs kereső (1992-ben), ezzel szemben a cigánynak tartott háztartások között 38,8% nem rendelkezik munkajövedelemmel (2000. év eleje), közel minden negyedik család. E családok bevételeit a rászorultsági alapú segélyek, családi pótlék, feketemunka stb. képezheti. Feltűnő a mozgássérültek magas száma, hat személy és ezeknek a gondozója kilenc személy. Ezek pénzbeli segélyt kapnak az államtól.

A munkaerőpiaci helyzetükben iskolai végzettségük, képzettségük, területi struktúrájuk mellett hagyományos munkavállalási szokásaik is megmutatkoznak. Az igen magas munkanélküliség, a nem tanuló eltartottak jelentős aránya miatt a cigánynak tartottak körében egy keresőre általában több, mint négyszer annyi személy eltartása hárul, mint a nem cigány népességben.

A háztartások alapvető tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltsége jóval az átlag alatt van. A lakáshelyzet is jellegzetes eltéréseket mutat a község népességéhez képest. Rosszul felszerelt, komfort nélküli lakásokban lakik mintegy 70 százalék, aminek nem lehet magyarázata területi elhelyezkedésük.

**Evaluarea demografică a datelor
obținute cu ocazia programului
de cercetare „Zonă de contact”
în patru localități din j. Covasna
și Brașov**

(Rezumat)

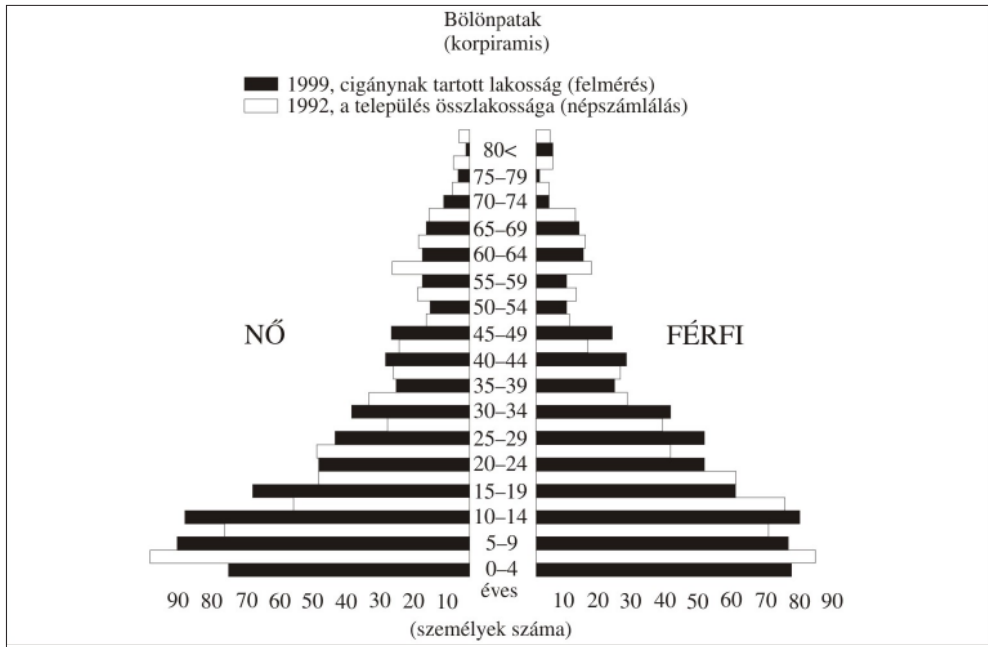
Lucrarea prezintă rezultatele studiului demografic privind populația „considerată romi” din patru localități din județele Covasna și Brașov. În cazurile Belin Vale și Ariușd unde culegerea de date s-a reușit aproape exhaustivă, datele au fost evaluabile, dar unele concluzii s-au putut trage și în cazul celorlalte două localități (Hăghig, Crizbav). Criteriile evaluării au fost naționalitatea și religia, școlarizarea, condițiile de locuit, ocupația, structura pe sexe și pe grupe de vârstă.

**The Demographic Evaluation of
the Data Obtained on Occasion
of the Research Program
„Contact Zone” in Four Places in
the Counties Covasna and
Brașov**

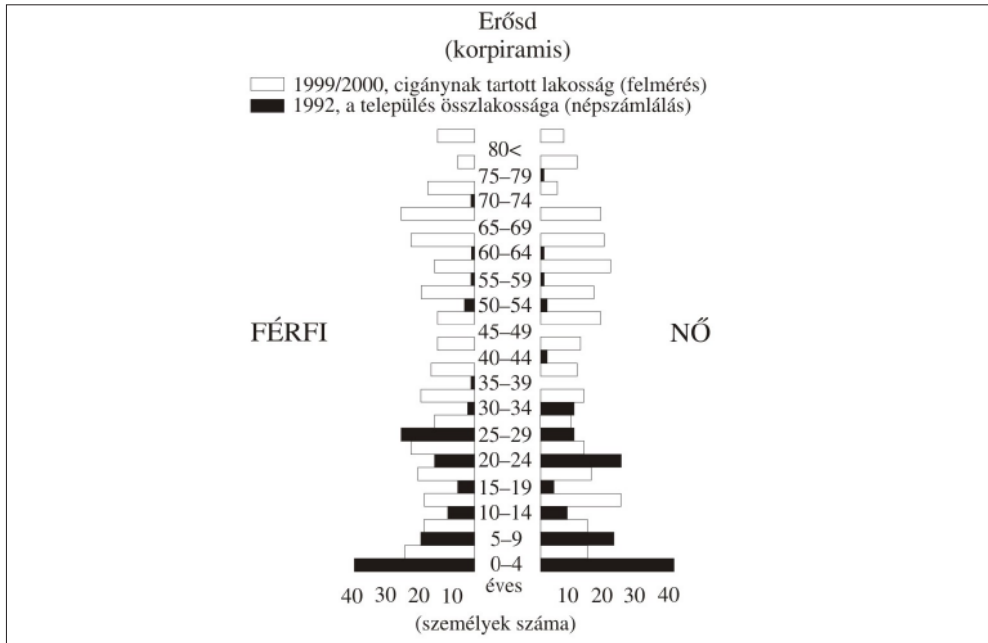
(Abstract).

The paper presents the results of the demographic study on the population „considered Romes” from four localities in the counties Covasna and Brașov. In the cases of B6l6npatak (Belin Vale) and Er6sd (Ariușd) where the collection of data was almost exhaustive, the other data were evaluating, but some conclusions could be drawn also in the case of the other two localities, Hidv6g and Krizba (Hăghig, Crizbav). The criteria of the evaluation were nationality and religion, schooling, the dwelling conditions, occupation, structure on sexes and age groups.

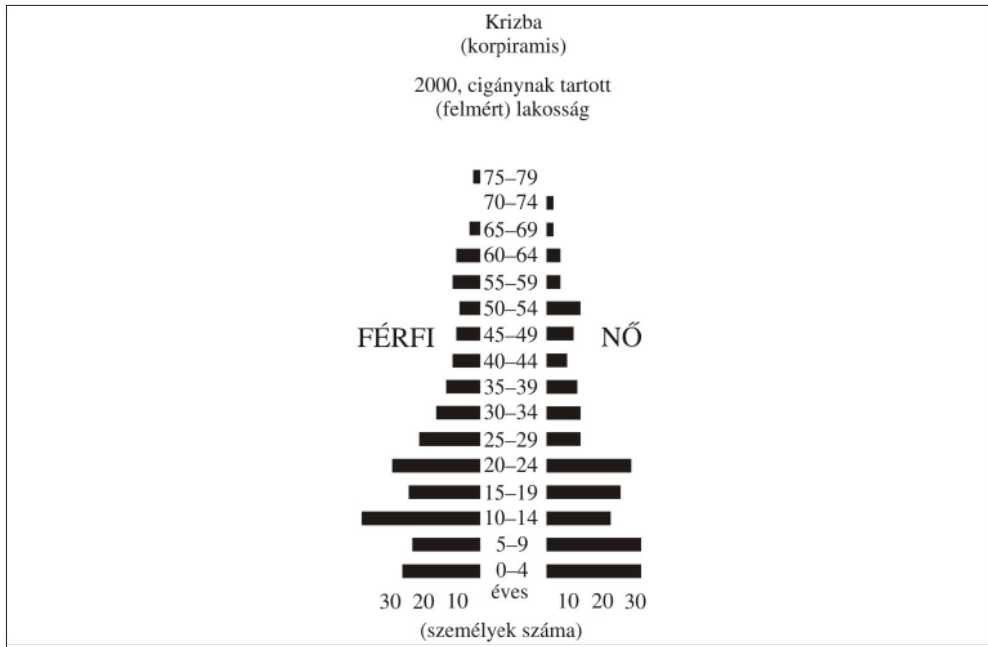

1. ábra

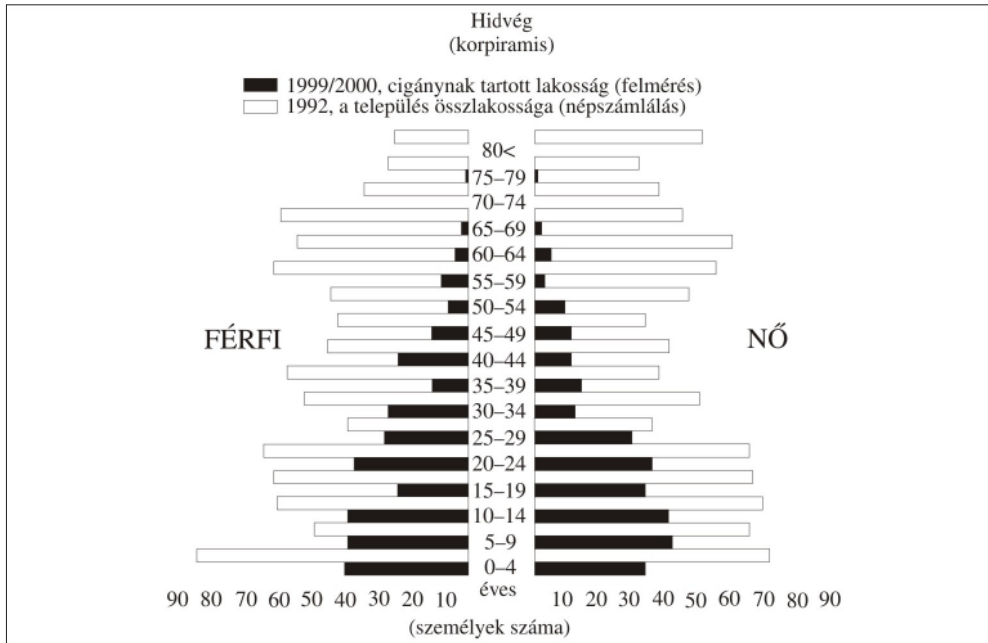

2. ábra

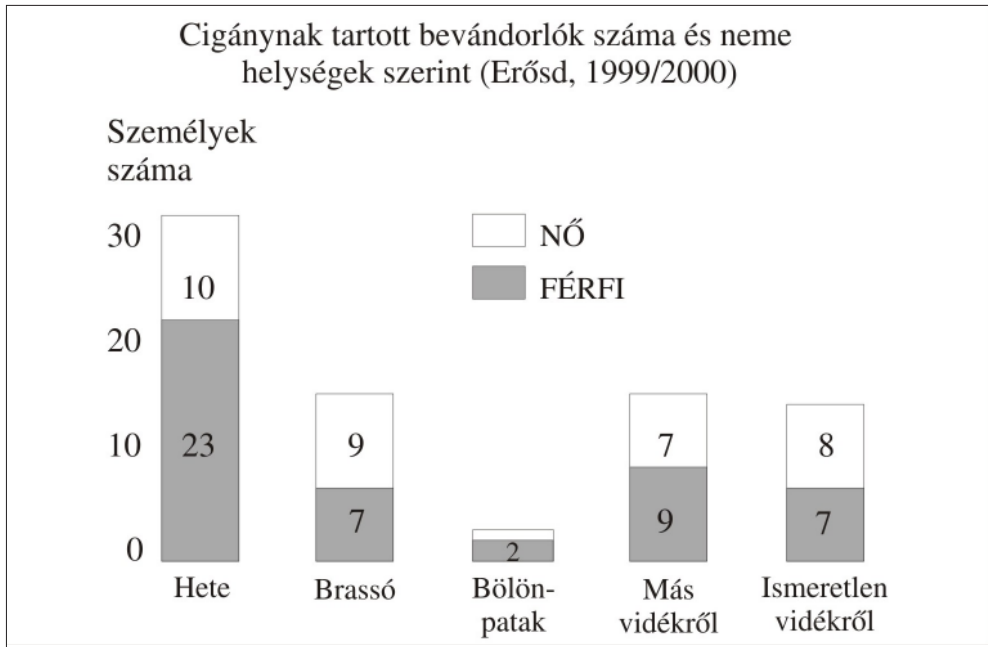

3. ábra

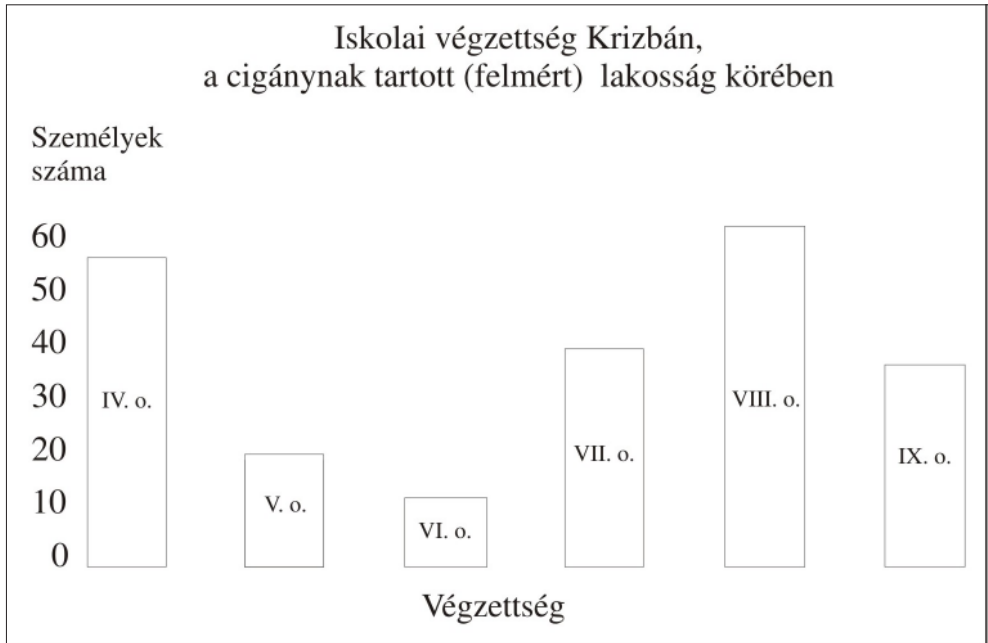

4. ábra

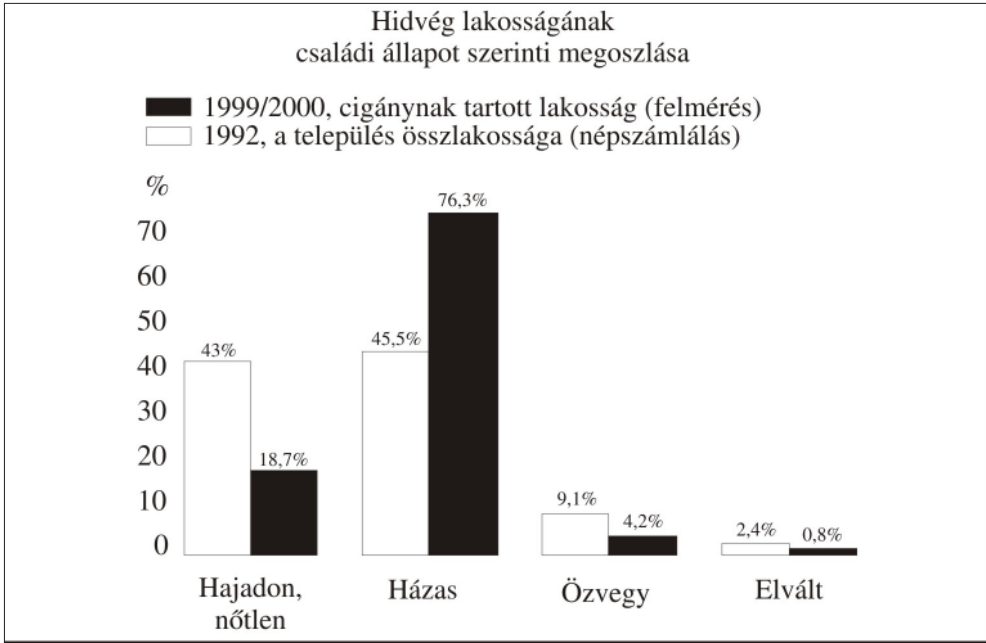

5. ábra

6. ábra

7. ábra

Cigány betelepedés egy barcasági faluba (Krizba)

(Kivonat)

A dolgozat a Brassó megyei Krizba etnikai viszonyainak változását tárgyalja. A falu előregedő magyar, román lakossága fenyegetettséget érez a cigány közösség részéről. A kialakuló új, csökevényes kapcsolatrendszer egyelőre nem képes biztosítani a különböző etnikumokhoz tartozók zavartalan együttműködését, hivatalosan pedig a problémát nemlétezőnek tekintik.

A régió

A vizsgálat helyszíne Krizba; az egykor magyar többségű település egy olyan, egykor szász régió peremén fekszik, melynek etnikai viszonyai a második világháborút követően igen jelentős változásokat szenvedtek. A szászok erőszakos kitelepítése (a termelőszövetkezetek létrehozásakor a jómódú szász gazdákat kuláknak nyilvánították, kényszerlakhelyre telepítették: ha a lakásuk méretei meghaladták a lakók száma szerint megállapított felületet, román családokat telepítettek a tulajdonosok mellé), önkéntes kitepedése, illetve későbbi kiürítése (Németország meghatározott összeget fizetett a román államnak minden kitepedési engedélyért) nyomán megürült szász falvakba román családok, cigány csoportok, közösségek költöztek. E népmozgásokat a jórészt megbízhatatlan népszámlálási adatok meglehetősen eltorzítva, lekicsinyítve ábrázolják: a szászok létszámának csökkenése még többé-kevésbé nyomon követhető, a betelepedők etnikai hovatartozása azonban már kevésbé állapítható meg. Hitelesnek tekinthető felmérések hiányában csupán feltételezhető, hogy a betelepedők jelentős része román anyanyelvű cigány. Arra nézve, hogy e csoportok tagjai hol éltek a régióba való beköltözésük előtt, nem rendelkezünk semmiféle adattal. Jelenlétüket az itt

élők a régió fenyegető „elcigányosodásaként” élik meg. További kutatást igényelne annak feltárása, hogy az előregedő, kiürülő szász falvakba beköltözők milyen cigány csoportokhoz tartoznak, melyek azok a falvak, ahol ezek száma jelentősen megnövekedett, milyen hatást gyakorol e népeségcsere a környező falvak magyar közösségeire.

A falu

Krizba a tíz barcasági csángó falu egyike. Közvetlen szomszédságában a magyar többségű Barcaújfalú, az egykor szász Földvár és Hóltövény, illetve a román Szűnyogszék található. Sajátos helyzete földrajzi fekvéséből adódik, ugyanis a falu századunkban fokozatosan felszámolódo magyar–szász–román hármas nyelvhatáron helyezkedik el.

Az első világháborút, illetve a trianoni döntést megelőzően is jelentős román közösséggel rendelkező, magyar többségű település; mára, bár tudomásunk szerint a impériumváltást követően nem történt jelentős román betelepülés/betelepítés, a falu etnikai összetétele lényegesen megváltozott.

A falutól körülbelül egy kilométernyire helyezkedik el a Kutas nevű egykori cigánytelep, mely napjainkra már önálló településsé nőtt. Létrejött valószínűleg a 19. század utolsó negyedére, a 20. század elejére tehető. A halotti anyakönyvek tanúsága szerint román anyanyelvű, görög-katolikus cigányok telepedtek meg itt először.

A szocializmus időszakában a falu (Krizba) lakosságának arculata jelentősen módosult. Az urbanizáció beindulásával a falu magyar és román lakosai egyre nagyobb számban vállaltak munkát és telepedtek meg a környező városokban. A kutas, román anyanyelvű cigányok beköltözése a szocializmus utolsó évtizedeiben, a 70-es években indult be, de csupán a rendszerváltás után öltött jelentősebb méreteket. A betelepedők a falu Kutas nevű cigánytelepéről származtak, nem voltak idegenek a szó szoros értelmében, azonban egy negatív megítélés alá eső etnikumhoz tartoztak, beköltözésük a korábbi térszerkezet, centrum-periféria egyensúlyának felborulását, a mentális/szimbolikus határoknak megfelelő térfelosztás fenntartásának lehetetlenné válását eredményezte.

A falu előregedő magyar, román lakossága fenyegetettséget érez a cigány közösség részéről. A cigányok–nem cigányok közötti kötelékek a szocializmusban jórészt felszámolódtak, a rendszerváltás után, a megváltozott viszonyok között (a nem cigány lakosság előregedése, a cigány közösség létszámának jelentős növekedése – a kibocsátó kutasi közösséget is ide számítva, a falu gazdasági életét befolyásoló folyamatok stb.) kialakuló új, csökevényes kapcsolatrendszer nem képes biztosítani a különböző etnikumokhoz tartozók zavartalan együttműködését. A nem cigányok úgy érzékelik, hogy teljesen kiszolgáltatottak egy, az övétől eltérő kultúrájú, számbeli fölényben levő közösséggel szemben, anyagi javaikat, esetenként testi épységüket is veszélyeztetve érzik.

A téma megjelölése

Jelen dolgozat Krizbára korlátozódik, a cigányok betelepedését, illetve a betelepedés következtében kialakuló nem cigány–cigány viszonyokat kívánja áttekinteni. Ehhez a következő kérdéseket tartom szükségesnek megvizsgálni:

– a falu társadalmának rétegződése a szocializmus előtt, a rétegződés érvényesülése a falu fizikai terének felosztásában

– a Kutas nevű cigánytelep létrejötte
– a szocializmus hatásai a falu magyar közösségére

– a szocializmus hatásai a kutasi cigány közösségre, a Krizbára való betelepedés beindulása

– a szocializmus után kialakuló nem cigány–cigány kapcsolatok, konfliktushelyzetek rövid vizsgálata, elemzése

– a faluba beköltözött cigányok identitásának alakulása

– mellékelve közlöm a kvantitatív jellegű felmérés eredményeit (a falu összlakosságának etnikai, életkor szerinti megoszlása stb.)

A dolgozat célja leginkább egy szélesebb körű kutatás előkészítése, az érdeklődés felkeltése a fentebb (igencsak röviden) vázolt betelepedés következtében felmerülő társadalmi-szociális problémák iránt, amelyek a hivatalos adatok szerint nem léteznek.

Történeti rész

A falu neve valószínűleg a német Krebsbach-ból (Rákospatak) ered, a szászok Krizbachként említik. 1427 körül önálló egyházközség, de valószínűleg már Nagy Lajos uralkodása előtt létező település. A Barcasággal kapcsolatos irodalomtörténeti, néprajzi munkákban ORBÁN Balázs nézete, miszerint a barcasági falvak magyar lakói székelyek voltak, illetve a székely falvak szabadságjogaihoz hasonló kiváltságokat élveztek, gyakran feltűnik: „Főleg ORBÁNra támaszkodik BÁN Imre is, aki a töröcsvári uradalom egykori lakóit jobbágyoknak tartotta, s a “barcasági magyarság jobbágyi sorba süllyedése” csak a XVI. században, Brassó zálog birtokaként kezdődött el, hogy 1651 után teljesebben ki, miután a cenkalji város örökbirtokként kapta meg a barcai Kilencfalut” (BINDER, 1993, 19; BÁN, 1958, 12–17).

A barcasági magyarok népszokásairól írt folklórmonográfiájának előszavában SERES András szintén ezt az álláspontot képviseli: „E falvak a középkorban a határőrség szerepét töltötték be. Kezdetben a Cenk-hegyi vár, majd az 1377-ben épült Töröcsvár védelmét szolgálták.” (SERES, 1984, 5)

BINDERt tovább idézve, a nemzeti fogalmakban gondolkodó történetírás, egyház- és kultúrtörténet „a nemzeti kereteket alkalmazta a Barcaság bonyolult kulturális viszonyaira is”, egyértelműen elmarasztalva a magyar jobbágyokat elnyomó szászokat. „Csak a legújabb kori történetírás tisztázta, hogy a töröcsvári uradalom falvai 1498 (zálogba vétel) s 1651 (örökbirtok) előtt s után is jobbágybirtok voltak, s az nem játszott különösebb szerepet, hogy Töröcsvárat és uradalmát a magyar királyok vagy a brassói szász patríciusok birtokolták.” (BINDER, 1993, 19). Az említett falvak lakóinak mintegy 5–10 %-a jobbágyterhektől mentes szabados volt.

A krizbairak Brassónak készpénz-, termény-, munkabeli szolgáltatással tartoztak, malom-, kocsmá-, erdőhasználati joguk nem volt, s kézművességgel nem foglalkozhattak, hogy a brassói szász iparosokkal ne vetélkedhessenek, gyakori volt a módos szász családoknál való napzámoskodás. A falu gazdasági, művelődési, közigazgatási központja tehát a szász Brassó volt.

A barcasági magyarok fő megélhetési forrása a mezőgazdaság volt (SERES, 1984, 5).

A jobbágyfelszabadítás után, a cséplőgép megjelenéséig Hétfaluba Csíkból, Krizbára Gyulakutáról legények jártak csépelni, a cséplőgép megjelenése után csaknem a '70-es évek végéig gyulakutaiak jöttek Krizbára őszi mezőgazdasági munkára.

Rétegződés

Falvaink mikrotársadalmi terében az egyén családján, nemzetségén keresztül kapcsolódik a közösséghez, a falu társadalmá számára mindig az, akihez tartozik (TÚROS, 1996). Az egyén/család értékét alapvetően meghatározza, hogy képes-e saját földjén a megélhetéshez szükséges javakat megtermelni, vagy kénytelen más jövedelemforráshoz folyamodni, hogy családját eltarthassa. A hierarchia kialakulásában a földtulajdon igen jelentős szerepet tölt be. A leginkább marginalizált réteget a földnélküliek, napszámosok képezik, akik teljes egészében a helybeli módosabb gazdától, és/vagy a falun kívüli erőforrásoktól függenek. A pozícióik valószínűleg hosszú idők, évszázadok folyamán alakultak ki. Az etnikailag homogén falvakról BINDER a következőket írja: (a 17–18. századra) „jellemző volt, hogy sok jobbágyfalu peremén kialakult egy zsellérnegyed: habár így a falu etnikuma heterogén lett, a falutanácsba csak a régi, „gyökeres” parasztokat választották be.” (BINDER, 1982., 26)

A következő adat, mely a falu mikrotársadalmi megoszlására utal, az evangélikus egyházközség 1750-ből származó összeírása: az egyházközség 707 lelket számlál, 130 cselédes gazda tartja fenn.

A társadalmi megoszlás hasonló képet mutat a huszadik században is. A halotti anyakönyvekben a következőképpen jelenik meg: kisbirtokos, földműves, napszámos.

A hierarchia leginkább a párválasztás esetén érezte hatását; a közösség azon tagjainak, akik nem pozíciójukhoz méltóan nőültek/mentek férjhez, számolniuk kellett a közösség szankcióival, amelyek gyakran a szülőkkel való kapcsolat megszakadását, az érintettek kizárását eredményezhették.

A periférián élő családból származó egyén nem vagy igen ritkán javíthatott házassággal saját és szinte soha családjá társadalmi megítélésén. A marginalizált csoport tagjainak egy módosabb családdal teremtetett műrokonosságáról bírálón nyilatkoztak, s a falu részéről tanúsított helytelenítő magatartás kihatott a műrokonosságban szereplő módos család megítélésére is. A szülők ezt úgy próbálták kiküszöbölni, hogy kapcsolatukat az illető rokonokkal csak a legszükségesebb, kikerülhetetlen alkalmak idejére korlátozták.

A közösségi normarendszer elleni legsúlyosabb kihágásnak a más etnikumhoz tartozókkal kötött házasság minősült.

A különféle rétegek közötti határok a fizikai tér felosztásában is érvényesültek; a viszonylag jelentős földtulajdonnal rendelkező gazdák a falu centrumában, a templomhoz vezető két utcában laktak, a szegényebb réteghez tartozók inkább a periférián. A szocializmust megelőző időszakban a faluban/a falu környékén élő három etnikum a fizikai és társadalmi térben szintén jól elkülönült egymástól. A román lakosság külön utcákban élt, a cigányok a falu Kutas nevű cigánytelepén, a magyarok lakta utcákba való betelepődést a magyar közösség csak kivételes esetekben tette lehetővé. Néhány román és cigány család ugyan már a századelőn a „magyarok között” lakott, ezek száma azonban elenyésző, jelenlétüket valószínűleg a saját közösségükben elfoglalt, a magyarok által is elismert gazdasági pozíciójuk tette lehetővé, kis számuk miatt pedig nem veszélyeztették a magyar közösség fizikai határait.

Az időszakos/végleges kilépés a falu társadalmából negatív megítélés alá esik: azokról, akik a falun kívül vállaltak munkát, azt tartják, hogy képtelenek voltak saját falujukban, saját földjükön megélni, elköltözésük kilépés a morális közösségből. A helyi társadalomban a vendégmunka, az időszakos kilépés – a szászoknál való szolgálás (nők esetében), inaskodás (férfiak esetében) – a nagygazdák körében is elfogadott gyakorlat, azonban ez nem egyenrangú a gazdasági szükségszerűség miatt történő, kényszerű kilépéssel. A némileg megideologizált magyarázat szerint minden leánynak el kell mennie házasság előtt szolgálni, hogy idegen – le-

hetőleg szász – család elvárásai szerint tanulja meg a háztartás vezetését.

A falun kívül munkát vállalókra vonatkozó negatív megítélés kihat a mezőgazdasági idényben a faluban munkát vállaló székelyekre is, akiket hasonló módon ítélik meg, mint a helyi földnélküli réteget. A helyi lakosság kis hányada mezőgazdasági idényben, csépléskor szintén vállal munkát a falun kívül. Ebbe a csoportba főként a cséplőgéptulajdonosok, illetve a cséplőgépek kezelőszemélyzete tartozik. Nem pusztán munkajüküket, hanem a tulajdonukban levő gépi erőforrásokat, szaktudásukat bocsátják áruba, gazdasági rátermettségük következtében szerzett gépi munkaerővel folytatnak jövedelemszerző tevékenységet.

Előfordulhat, hogy egy-két nagygazda valamilyen mesterséget sajátít el (pl. kőműves, géplakatos stb.), s ezért kénytelen hosszabb-rövidebb időre a megrendelő lakóhelyének függvényében elhagyni a falut, e gyakorlat azonban igen nehezen folytatható anélkül, hogy mezőgazdasági tevékenységét ne akadályozná, s legitimitását csak jelentős jövedelemtöbblet biztosíthatja, illetve ha az illető mesterség gyakorlása presztízsteremtő funkcióval bír.

A falu társadalmának megoszlását a magyar közösség szemszögéből a következőképpen lehetne felvázolni:

– Magyar: kisbirtokos, földműves (rendelkezik a megélhetését biztosító földtulajdonnal), napszámos

– Román: magyarok között lakó román, románok lakta utcában lakó román

– Cigány: magyarok/románok között lakó cigány, Kutasban lakó cigány

A különböző rétegek közötti határok átjárása a magyarok csoportján belül még elfogadhatónak minősülhetett, egy-egy román vagy cigány család esetében a közösség csak a fizikai térbe való beköltözést, illetve a különböző gazdasági kapcsolatok kialakítását tette lehetővé, a mentális/szimbolikus határok átjárhatóságát már nem (vö. TÚROS, 1996, 178)

A Kutas létrejötte

A falutól körülbelül egy kilométernyire helyezkedik el Kutas, egykori cigánytelep, ma

önálló falu. A cigányok valószínűleg a 19. század utolsó, a 20. század első harmadában telepedtek le a falu határában, az egyház erdejének szomszédságában. Fakanalak, teknők faragásával, seprűkötéssel, kosárfonással foglalkoztak, a falubeli gazdák földjén dolgoztak napszámosként.

A telep első lakójaként a magyarok, cigányok egyaránt Ion BOGATU-t és testvérét tartják számon, akik még a „magyar világban”, egy MÁTHÉ István nevű tanítótól vásároltak házhelyet. Az 1910-es években egyetlen ló található a telepen. Ion BOGATU-nak voltak ugyan ökrei – a nem cigányok is gazdag emberként említik –, de ő is a hátán hozta a fát az erdőből.

A viszonylag kis lélekszámú telep lakossága – a falubeliek tudomása szerint – a második világháború idején duzzadt fel; a magyar fenntartóság alá visszakerült Észak-Erdélyből, pontosabban Bölönből vagy Bölönpatakról, deportálás (?) elől menekültek ide a cigányok. Erre vonatkozóan mindeddig semmiféle bizonyítékkal nem találkoztam, az azonban tény, hogy a kutasiak ma is tartják a kapcsolatot bölöni, szűnyogszéki rokonaikkal.

Egy cigány adatközlő a következőképpen meséli el, hogyan jutottak földtulajdonhoz a falu határában letelepedő cigányok:

a) Ion BOGATU már a szóbanforgó területen lakott, mikor a tanító megkereste:

Te, Ioanye, valamelyik nap nézz be hozzám, beszédem lenne veled.

A legelső alkalommal, amikor bement a faluba, BOGATU megkereste a tanítót.

Ha már úgyis az én földemen laktok – mondta a tanító –, nem tudok termelni rajta semmit, csak kárt csináltak nekem, hát vedd meg a területet.

Mennyit kér? – kérdezte Ion BOGATU.

Mondta az árat a tanító. Akkor ilyen széles (kb. húsz centit mutat) övet viseltek (a cigányok). Ion BOGATU lecsatolta a derekáról, s kezdte kiszámolni belőle a pénzt. Kis idő múlva megszólal a tanító:

– Egyelőre elég lesz. A többit kifizetheted később is.

Nem – mondta BOGATU –, meg akarok szabadulni (az adósságtól). Azt akarom, hogy házam legyen.

A szóbanforgó helyzet két különböző etnikumhoz tartozó fél között játszódik. A magyar fél felszólítása, hogy a másik fél vásárolja meg az elfoglalt területet, a többségi normarendszerhez való igazodásra való felszólítást hordozza magában. A tárgyalásra a magyar térfélen kerül sor, nem a magyar fél megy el a cigányokhoz. Az ajánlat emberséges: a foglalat a bevett gazdasági norma szerint kívánja szentesíteni, egy, a magyar fél számára kényszerű helyzet feszültségét próbálja feloldani, s nem folyamodik a helyi értékrendet és a törvényt egyaránt megsértő cigány kitoloncolásához, inkább mindkét fél számára általa elfogadhatónak tartott megoldást kínál fel, ugyanakkor nem követeli egyszerre a terület teljes árát. A cigány fél nem csupán alkalmazkodni kíván a többségiek normáihoz, hanem túl is teljesíti azokat. A fennálló helyzet feszültségének feloldása érdekében nem szükséges a teljes összeget kifizetnie, ő azonban ragaszkodik ehhez. A teljes összeg kifizetésével mindenféle kötelezettségtől megszabadul, a kapcsolatot látszólag csupán alkalmi jellegűvé teszi, ugyanakkor azonban megteremti a szimbolikus tőke felhalmozódásának lehetőségét. Cigányként gazdasági egyenrangúságát, sőt felsőbbrendűségét bizonyítja.

Nem kíván a másik féllel olyan, a magyarok csoportján belül elfogadottnak minősített kapcsolatot kialakítani, amely tartós lekötelezettséggel jár. Olyan idegenként viselkedik, aki kötelezettségeit mintaszerűen teljesíti. Elfogadja idegen/kívülálló voltát, ugyanakkor úgy szervezi a tranzakciót, hogy felülemelkedhessen az aszimmetrián. Azáltal, hogy túllicítálja az elvárásokat, mintegy előidézi a cigányokkal kapcsolatos előítélet időszakos és csupán személyre szóló felfüggesztődését is. A tranzakció mindkét fél számára kedvezően végződik/zárul. A cigány szereplő szempontjából jelentős presztízsteremtő/termelő erővel bír: idegen, emellett marginalizált népcsoport tagja, de korrekt partnerként viselkedik. Nem próbálkozik idegenségének felszámolásával, ehelyett inkább (gazdasági szempontból) egyenlő félként viselkedik. Magatartása a nem cigányok felé mutatott – a cigányokról kialakult kép ellenében működő – identitás építését szolgálja.

A helybeliekhez hasonlóan házat akar, állandó lakhelyet. Idegenként első gesztusával kiemelkedő pozíció kivívását, az előítéletek leküzdését célozza.

Nem kér és nem fogad el olyan jellegű segítséget, mely az asszimmetria fennmaradását segíthetné elő. Cselekedete egyértelműen igazolja, hogy anyagilag-gazdaságilag nem függ a többségi népcsoporttól, nem szorul azok jóindulatára. Azáltal, hogy beleegyezik a földvásárlásba, mindaddig kötelezettséget vállal a másik féllel szemben, amíg adósságát törleszti. Oly módon kiszöböli ki a tartós adósság lehetőségét, hogy egyszerre fizeti ki a teljes összeget. Bár ezáltal még korántsem illeszkedhet be a faluközösségbe, továbbra is idegen marad, csakohogy most már olyan idegen, aki kivívta magának, hogy a gazdasági kooperáció esetén egyenlő, ha pedig ez a kooperáció természetéből kifolyólag nem lehetséges, korrekt partnerként kezeljék.

Egy másik földvásárlási akció lezajlására szintén emlékeznek (ezt azonban egy idősebb magyar férfi meséli el).

b) Miután N. földjére beköltöztek a cigányok, többször megpróbálta rábeszélni őket, hogy vásárolják meg tőle az általuk használt területet. A cigányok végül adtak egy bivalyt. A föld ugyan többet ért volna, de N. úgy érezte, hogy így is jól járt: legalább ennyit sikerült megkapnia a terület árából. Mindez valamikor ősز körül történt. N. kiteleltette a bivalyt, aztán tavasszal, mikor első alkalommal kihajtották a legelőre, a bivaly „eltűnt”: a cigányok újra magukhoz vették.

Ebben az esetben szó sincs a magyarok normáihoz való igazodásról. A cigány fél csak sorozatos felszólítások után hajlandó elfogadni a magyar által szorgalmazott üzletet, nem pénzben fizet, hanem pótmegoldást ajánl addig is, amíg fizetni tudja az ár fennmaradó hányadát. Amint később kiderül, ez egyáltalán nem áll szándékában.

A tranzakció során a feltételeket nem az eladó határozza meg, hanem a vevő igazítja őket a saját lehetőségeihez. Korrekt üzletről, kiegyensúlyozott reciprocitású tranzakcióról szó sincs. A cigány fél halasztgatja a fizetést, igyekszik minél

jobban, előre le nem szögezett időpontig kitolni a határidőt, „cigánykodik”. A magyar fél csak azért fogadja el a számára kedvezőtlen feltételeket, mert nem kívánja teljesen ingyen átengedni, elveszíteni az illető területet, amiért még a bivaly is jobb ár, mint a semmi. A cigány az első adandó alkalommal megszegezi az alkut, a magyar pedig igazolva látja a cigányokkal szemben táplált előítéleteket. A vásárt nem az általa elfogadottnak tekinthető keretek között, a szokásos módon kötik meg. A tranzakció kényszerűségéből, mintegy jobb híján jön létre; már önmagában deviáns eset. Végkimenetele két kultúra összeütközését, inkompatibilitását tükrözi: a cigány fél úgy húz hasznót a számára már eleve kedvező kimenetelű tranzakcióból, hogy túllicitálja a másik csoport gazdasági kapcsolatokat szabályzó normáit, mintegy felrúgva ezeket.

A tranzakció mindkét esetben a nem cigány fél felszólítására jön létre, a tulajdonviszonyokat kívánja rendezni az egyik fél elvárása szerint, ez azonban csak az a) esetben sikerül, mi több, zárul felülmúlva az elvárásokat. Ezáltal mintegy túllép a gazdasági ügylet csupán haszonelvű keretein, presztízsteremtő funkcióval telítődik, az aszimmetria leküzdését célozza. A cigány fél azért, hogy túllicitálja a nem cigány által támasztott elvárásokat, partnerként való egyenlőségét próbálja elfogadtatni a másik féllel. Cselekedete – ha nem is eredményezheti az idegenség felszámolódását, a helyi társadalomba való integrálódást –, mindenképpen hozzájárul pozíciójának kialakításához, az egyénnel mint adott etnikum tagjával szemben táplált előítéletek, sztereotípiák felfüggesztéséhez. Tette azonban csupán a saját, illetve családja pozíciójának építésében játszhat szerepet, befolyásolhatja a nem cigány társadalom tagjaival kialakított-/kialakítandó kapcsolatait.

A b) esetben a tranzakció nem igazodik a magyar fél elvárásaihoz, csupán részlegesen próbál ezekhez alkalmazkodni. Két különböző, inkompatibilis elvárásrendszer találkozásának lehetünk tanúi: a nem cigány fél igyekszik a cigányok beköltözésével használhatatlanná vált földterület árát megkapni, a cigány fél megpróbálja elodázni a fizetést, csökkenteni az árat,

végül pedig az általa felkínált és csak saját érdekeit szem előtt tartó megoldást elfogadtatni a másik féllel. Bár a megegyezés létrejön – a magyar fél más megoldást nem látva, hogy saját, immár használhatatlanná vált területét értékesíthesse –, ezt éppen a cigány fél szegi meg. A tranzakció ilyen jellegű lefolyása megerősítheti, későbbi felrúgása pedig minden kétséget kizáróan igazolja a magyar fél előítéleteit.

A magyar–cigány viszonyra mindkét tranzakció kihat. Az előítéletek érvényessége csupán az egyének szintjén függesztődik fel, de nem általában, és semmiképpen az egész csoport szintjén. A magyar fél igyekszik a cigányokkal való kooperációt olyan tranzakciókra korlátozni, amelyekre szigorúan magyar térfelel kerül sor, lefolyásuk jórészt csak a magyar fél által ellenőrizhető, tartható megfelelő keretek között.

Változások a szocializmusban

A szocialista urbanizáció, az iparosítás nagy mértékben átcsoportosította a falusi munkaerőt, ezáltal pedig a falu társadalmának kapcsolatrendszerére is hatást gyakorolt.

A téeszek létrehozása, az egyéni gazdaságok felszámolása maga után vonta a főként mezőgazdasági termelésre alapozó gazdasági struktúra felbomlását, ugyanakkor a háztartásoknak a szűkebb társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét meghatározó földtulajdon, a mezőgazdasági munkából származó jövedelem helyét fokozatosan másfajta gazdasági sikeresség vagy sikertelenség vette át. A korábbi tagolódás elveszítette ugyan gazdasági alapjait, azonban korántsem számoltódott fel. A téesz vezetősége a korábban lenézett réteg, a napszámosok vagy a szintén lenézett idegenek, románok köréből verbuválódott, míg a korábbi „nagygazdák”, később kulákok, akik a szocializmus előtt vendégmunkaerőt foglalkoztattak, gépi munkát alkalmaztak a földművelésben (pl. cséplőgéptulajdonosi társulások), jövedelem-szerzésre irányuló gazdasági tevékenységet folytattak, a téeszek egyszerű dolgozóivá váltak. Az előbbieket életvezetésében bekövetkezett látványos javulás még inkább okot szolgáltatott arra, hogy lenézzék őket, ugyanis nem a közösség által elfogadott stratégiák alkalmazásával sikerült kilábal-

niuk korábbi marginalizált helyzetükből, hanem azáltal, hogy egy „rabló rendszer” szolgálatában álltak. Az első téesz-elnökről még a '80-as években is lenézően mesélték, hogy a szocializmus előtt mezítláb járt, és kevéske földjét két rossz ökörrrel művelte meg. Az új vezetők csoportjával szemben kialakult ellenszenv mellett azonban régi tagolódás is érezte hatását, főként párválasztás esetén: a '70-es években még komoly pletykátémát jelentett, ha egy egykori nagygazda unokája napszámos unokájával házasodott össze.

A mezőgazdasági munkálatok gépesítése, illetve az iparosítás szolgáltatta azt az alkalmat, amely lehetővé tette a falu magyar lakossága számára, hogy többé-kevésbé kivonja magát az újonnan létrejött, általa lenézett vezetőréteg ellenőrzése alól (természetesen a folyamatot egyéb tényezők legalább ennyire befolyásolták). A beinduló iparosítási és urbanizációs folyamat építkezései elvonták a fiatalabb munkaerőt a mezőgazdasági termeléstől, a kezdetben szász alkalmazottakkal működő gépállomás egyre bővülő személyzete fokozatosan magyarokkal töltődött fel. Az erőteljesen iparosodó Brassó, illetve a magyar többségű Sepsiszentgyörgy vonzására igen nagyarányú elköltözés indult be, amely a munkaképes rétegek jelentős átcsoportosulásához vezetett: a falu magyar lakosságának nagy része a városra való ingázást választotta vagy a gépállomáson dolgozott, a téesznek végzett gyalogmunka és állatgondozás leértékelt foglalkozássá minősült át. A munkaerő átcsoportosulásának, illetve az elvándorlások mértékéről fogalmat alkothatunk abból a tényből, hogy a téesz végül arra kényszerült, hogy a betakarítási időszakokra más falvakból (pl. Gyulakutáról) hozzon viszonylag jelentősebb létszámú munkaerőt. A falu magyar lakossága fokozatosan kivonta magát a mezőgazdasági termelés gyalogmunkát igénylő területeiről, ilyen jellegű tevékenysége csupán a termelészövetkezet által kiutalt parcellákra korlátozódott. A bekövetkezett üreledést többnyire a faluban vagy a Kutasban lakó cigányokkal pótolták. A nem cigány lakossághoz viszonyítva eleinte kisebb arányban, de a cigányok is inkább a városi munkahelyek felé irányultak. A magyarok és a cigányok gazdasági kapcsolatai fokozatosan veszítettek gazdaságukból, alig né-

hány szűk területre korlátozódtak (vö. OLÁH, 1996, 239). A helyi munkaerő foglalkoztatását illetően a falu belső gazdasági rendszere elveszítette korábbi szerepét, helyét egy külső, mesterségesen fenntartott foglalkoztatási rendszer vette át.

A szocialista urbanizáció, az iparosítás amellett, hogy nagy mértékben átcsoportosította a falusi munkaerőt, a falu társadalmára is jelentős hatást gyakorolt (vö. BIRÓ-BIRÓ, 1997, 32). Az eltérő időbeosztást igénylő ingázás következtében az emberek közötti kapcsolat efemer jellegűvé vált, az egyéni életvezetések egymásra utaltságának rendje az egyéni identitásépítés általános szerkezete vesztített jelentőségéből. Az egyéni élete elveszíti átláthatóságát a közösség számára, ugyanakkor a számára fontos kapcsolatok nagy része már nem a faluhoz, hanem a városhoz kötődik (vö. BIRÓ-BIRÓ, 1997, 34). Még inkább kikerültek a közösség ellenőrzése alól azok a családok, akik végleg elköltöztek a faluból. Számukra a szülők halála után örökölt ház karbantartása olyan jellegű erőfeszítést, befektetést igényelt, amelyet nem állt szándékukban vállalni, a ház, telek eladását pedig már nem befolyásolhatta a közösségi normarendszer, hanem gazdasági szempontok határozták meg. A közösség képtelenné vált szankcionálni azon tagjait, akik cigánynak adtak el telket. A szimbolikus elkülönülés továbbra sem vesztített jelentőségéből, de a fizikai térben már lehetetlenné vált fenntartani a korábbi határokat. Míg a jobban képzett magyar/román lakosság fiatalabb tagjai egyre nagyobb számban vállaltak munkát és telepedtek le a környező városokban, a cigányok mozgása inkább a falu felé irányult. Bár az előbbi két népcsoport kudarcént éli meg a korábbi fizikai határok feladását, tehetetlenné vált a betelepődéssel szemben.

Kapcsolatok a szocializmus időszakában

A cigányokkal szemben táplált előítéletek egyik eleme tisztességtelenségükkel kapcsolatos; magyarán arról a meggyőződésről van szó, hogy a cigányok lopnak. Bár a lopás elítélendő cselekvésnek minősül, a szocializmus idején kialakultak olyan formái, melyeket a nem cigányok megengedhetőnek tartottak (vö. TÚROS, 1996, 170).

Fontosnak tartom leszögezni, hogy a termelőszövetkezetből vagy a termelőszövetkezet tulajdonában levő termőföldekről nem csupán a cigányok loptak. A termés dézsmálásából – közvetlen vagy közvetett módon – a nem cigányok is kivették részüket, mi több, bizonyos állami tulajdonból beszerzett termékeket-terményeket éppen a magyar, illetve a román családok vásároltak meg vagy rendeltek a cigányoktól, főként olyan állami tulajdonból beszerezhető termékeket/terményeket, amelyeket törvényes úton nem vagy magasabb áron lehetett megvásárolni (pl. a helyi disznóhizlaldából származó takarmányt, tápszerket, illetve a többé-kevésbé törvénytelenül kitermelt vagy eladott tűzifát). Azok is igénybe vették a cigányok szolgálatait, akik – inkább a tettenérés nevetségességétől, mint a törvényszegés következményeitől tartva – maguk nem mentek ki éjszaka a csak tessék-lássék őrzött földekre, illetve nem rendelkeztek a szállításhoz szükséges igazállalattal, járművel.

Az ingázókkal szemben a cigányok más szempontból is előnyben voltak: pontosan tudták, hogy a határban mit hol kell keresniük, és többé-kevésbé ismerték a betakarítási munkálatok napi állását/helyzetét is, egyszerűen birtokolták mindazokat az információkat, amelyek a gyors és eredményes akciókhoz nélkülözhetetlenek voltak. Mivel általában egész családjuk részvételével hajtották végre ezeket, a termést őrzők jórészt tehetetlenek voltak velük szemben.

A cigányok – többnyire ugyan csak munkásként, nem pedig eladóként, „kereskedőként” – fontos szerepre tettek szert a törvénytelen fakitermelésben, fakereskedésben is.

A '80-as években, mikor bizonyos élelmiszerek fogyasztását „racionalizálták”, s csupán a fejadagnak megállapított mennyiséget lehetett hivatalos úton megvásárolni, rendszeressé vált ezek feketepiaci beszerzése. Számos egyéb élelmiszer mellett (pl. hús, tojás, vaj, liszt stb.) ebbe a kategóriába tartozott a cukor is, amit többnyire tűzifa ellenében lehetett beszerezni a Krizbához viszonylag közel fekvő botfalusi cukorgyár dolgozóitól. Ilyen jellegű ügyletre csak az vállalkozhatott, aki teherautón dolgozott, és megfelelő kapcsolatot épített ki az erdészeti hivatal

valamelyik alkalmazottjával. A napközben kitermelt fát általában éjszaka szállították el, rakodómunkásnak az egyébként is fakitermelésben dolgozó cigányokat alkalmazták. Ezek szabadabban rendelkeztek idejükkel, mint az ingázó nem cigányok, akik valószínűleg különben sem vállalták volna az igen fárasztó és kockázatos éjszakai munkát.

Ezek a tranzakciók együtt jártak ugyan valamiféle kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat kialakulásával, ez azonban főként arra vonatkozott, hogy egyik fél sem árulja el a másikat. A rakodómunkásokat általában az ügylet éjszakáján vagy rövid időn belül kifizették, kölcsönös lekötöttségen alapuló kapcsolat csak a kereskedő és néhány kiemelkedő figura között jött létre. Ez utóbbiak feladata abból állt, hogy embereket toborozzanak. A helyi kereskedők még ahhoz sem ragaszkodtak túlságosan, hogy mindig ugyanazokat a személyeket vegyék igénybe, általában bármelyik cigány erdei munkás megfelelt, akit éppen otthon találtak, s hajlandó volt ily módon szert tenni némi mellékkeresetre.

Kapcsolatok a szocializmus után

A '89-es rendszerváltás után felszínre került konfliktusok jórészt a korábbi időszak következményeinek tekinthetők.

A szocializmusban az állam – képzettségtől függetlenül – minden munkaképes egyénnek (így a cigányoknak is) munkahelyet biztosított, a munkanélküliség meghatározott időszak után munkakerülésnek minősült, és törvény büntette. A falu belső gazdasági rendszerének helyét egy mesterségesen, „felülről” létrehozott és fenntartott foglalkoztatási rendszer vette át, melynek működését külső, a falutól független tényezők határozták meg. '89 után ez a rendszer megszűnt működni, s felszámolódása leginkább a szakképzetlen munkaerőként dolgozó cigányokat érintette, akik így szinte egyik napról a másikra maradtak munkahely és állandó jövedelem nélkül. Hátrányos helyzetük ekkor vált igazán nyilvánvalóvá: többnyire szakképzetlenek, sőt félig-meddig írástudatlanok voltak, semmiféle tapasztalattal nem rendelkeztek a munkaerőpiachoz való alkalmazkodást illetően, és általában jóval

nagyobb családot kellett eltartaniuk, mint a falubeli nem cigányoknak.

Helyzetüket egy másik körülmény is súlyosbította. A Kutas a falu határában jött létre, Krizba cigánytelepeként, s az itt lakók soha nem rendelkeztek jelentős megművelhető földterülettel. Részben emiatt nem alakulhatott ki olyan jellegű önálló gazdasági tevékenység, mely képes lett volna eltartani a települést. A létfenntartás jórészt csak a krizbai nem cigányokkal való gazdasági együttműködésnek volt elképzelhető. A kommunizmus éppen ezt az együttműködést számolta fel, tette már-már fölöslegessé. A rendszerváltás idejére az egykori cigánytelep már faluvá fejlődött, az itt lakó cigány közösség létszáma pedig jelentősen megnövekedett. Az államilag fenntartott foglalkoztatási rendszer összeomlása egy viszonylag új, gazdasági szempontból életképtelen települést hagyott maga után, melynek hirtelen felszabadult munkaerőjét a falu (Krizba) már nem tudta lekötni. E település (Kutas) már korántsem volt azonos a szocializmus előtti időszak cigánytelepével: lakóinak száma sokszorosára nőtt, s ezek jövedelme egyrészt az állami munkahelyeken fizetett bérből, illetve a tééshez kötődő, többnyire a fekete gazdaság szférájába tartozó tevékenységekből származott.

A '89-es rendszerváltás után a téészbeli földek egy része visszakerült a korábbi tulajdonosokhoz, illetve ezek leszármazottaihoz, örökösieihez. Korábban bárki hozzáférhetett a terméshez, most azonban a helyzet teljesen megváltozott. Az „új” tulajdonosok – ellentétben a téés egykori őreivel – sokkal kevésbé túrték, hogy megkárosítsák őket. A cigányok egy része egyszerűen nem vette tudomásul a változást, a lopások pedig számos esetben folytatódtak, főként – de nem kizárólag – azokat a családokat károsítva, akiknek fiatalabb hozzátartozói, gyermekei már nem élnek a faluban, s ennek következtében számos konfliktusra került sor. A falu lakossága két olyan esetet tart számon, amikor a tulajdonos megpróbált szembeszegülni a termését dézsmálással, és a tulajdonosok számára mindkettő kudarccal végződött: egy nyugdíjas férfi a tetlegességig fajuló összetűzés következtében kórházba került, egy fiatalabb férfi ellen pedig a tet-

ten értékkel szembeni agresszív fellépés miatt bűnvádi eljárás indult.

Az egymással szemben álló felek többnyire két különböző generációhoz tartoztak/tartoznak; idős nem cigányok kerülnek ellentétbe fiatal cigányokkal. Ez utóbbiak a szocializmusra jellemző töredékes cigány–nem cigány kooperációt életkoruk miatt sem élhették meg reális kapcsolatként, bár többnyire mindegyikük rendelkezik ehhez fűződő közvetett tapasztalatokkal. Az a falusi társadalom, melyben a közös munkavégzés gyakorlata, a két etnikum közti gazdasági kooperációk alakították a társadalmi, illetve az interetnikus kapcsolatokat, számukra ismeretlen, mint ahogy semmiféle kapcsolat sem fűzi őket a faluban lakó nem cigányokhoz. Kissé sarkítva azt is mondhatnánk, idegenek állnak szemben egymással. A cigányok nagy száma és agresszivitása miatt a nem cigányok gyakran nem is próbálják megakadályozni a lopást. Emellett úgy érzik, hogy a hatóságok csupán félvállról kezelik az ilyen ügyeket, a cigányok pártján állnak, ahogy egy idős asszony megfogalmazta, „ezek (ti. a rendőrök) egyek a cigányokkal” (értsd jó viszonyban vannak).

Az újonnan kialakuló cigány–nem cigány viszonyt befolyásoló másik tényezőként a két etnikum tagjai között létrejövő gazdasági kapcsolatokat, ezek lefolyását említeném meg.

Az idősebb családok a szocializmus időszakában meglehetősen könnyen, számukra is elérhető áron tudtak gépi munkát vásárolni. Az ilyen jellegű munkálatok – tekintve, hogy az állami alkalmazottak mintegy második műszakban, fekete munkában tettek eleget a megrendeléseknek – nem kerültek sokba. Az alacsony árakat magyarázza, hogy nem saját energiaforrásokat használtak, hanem az állami tulajdonból ellopott vagy olcsón megszerzett erőforrásokat (lebegtetett erőforrások).

A rendszerváltás után a korábban állami tulajdonban levő, olcsón igénybe vehető erőforrások átkerültek a magánszektorba, és igénybe vételük a piaci szabályozás szerint kezdett működni (BIRÓ–BIRÓ, 1997, 28–30).

Mindazok közül, akik korábban ilyen jellegű szolgáltatást vásároltak, az idős családokat

érintette a leginkább ez a változás. Mivel a magánszektorba átkerült energiaforrások ára a korábbi időszakhoz képest jelentősen megnőtt, kénytelenek voltak új, számukra is hozzáférhető erőforrások után nézni. Az általuk igényelt munkákhoz szükséges eszközökkel, igásállattal, szabadidővel általában a cigányok rendelkeztek, mégpedig elérhető áron.

A cigányok–nem cigányok között létrejövő kooperációk mindazonáltal alkalmi jellegűek maradtak, és jól meghatározott munkalehetőségeket foglaltak magukba, többnyire olyan mezőgazdasági vagy háztartásbeli munkákat, melyek meghaladták az idős család erejét. Az ezekből származó jövedelem meglehetősen szerénynek mondható, és csupán alkalmi jellegű, emiatt nem kívánt olyan mérvű alkalmazkodást a munkáltató normáihoz, amely a cigány–magyar/román kapcsolat zavartalanítását biztosítaná, illetve megfelelt volna a nem cigány fél elvárásainak. A cigányok számára semmit sem jelentett, ha elveszítették egy-egy idős család bizalmát, mivel igen csekély jövedelemtől estek el. Akinek mindenképpen szüksége volt a másira, mondhatni rá volt szorulva a segítségre, az a nem cigány fél; az általa felkínált bérért csak a cigányok voltak hajlandók dolgozni neki, s közülük sem bármelyik. Bizonyos munkaalkalmaknak szabályos forgatókönyve alakult ki. Természetesen ez nem vonatkozik azokra az alkalmakra, amelyek számos nem cigányt – rokonokat, ismerősöket stb. – ölelnek fel, s általában közös étkezéssel végződnek. A cigány napszámos ez esetben nagyszámú nem cigánnyal dolgozik együtt, ezek „megfigyelése” alatt áll, teljesítményét és viselkedését hozzájuk igazítja. A nem cigányok számbeli fölénye elegendő ahhoz, hogy úgy érezzék, az ellenőrzés spontán módon is megvalósulhat. Idős vagy egyedülálló nem cigányok esetében a hasonló munkaalkalmak megszervezése másként alakul, főként ha az ügylet a saját fizikai térben zajlik. Bár általában csupán egy-két férfit alkalmaznak és fizetnek meg, a cigányok igyekeznek minél nagyobb számban jelen lenni. Pl. tűzifavásárlás esetén a nőknek semmi szerep nem jut – a favágás, a rakodás egyértelműen férfimunka –, de általában jelen vannak, mikor a megrendelő udvarára beszállítják a fát. Alku esetén így a

cigányok nagyobb nyomást tudnak kifejteni, felépésük már-már fenyegető, létszámukkal s azáltal, hogy körülveszik a vásárlót, mindenki egyszerre beszél, a nem cigány fél gyakran már azért is hajlandó beleegyezni a számára nem túl előnyös kimenetelű tranzakcióba, hogy a feszültséget megszüntesse. Ugyanakkor ezek az alkudozások figyelemelterelő jellegűek is lehetnek, alkalmat adnak egy-egy kisebb lopás elkövetésére.

A nem cigány fél legszívesebben kizárná a cigányokat saját fizikai teréből, mint ahogy a hétköznapi egyéb alkalmi esetén meg is teszi. Számára tehát azon helyzetek, amelyek során ő maga kénytelen az udvarára cigányokat behívni, már eleve egyfajta feszültséget hordoznak. E feszültséget csak növeli, ha jóval több cigányt kell beengednie, mint ahányra ténylegesen szüksége volna, mint ahányra számított.

A cigány fél számára azonban célszerű, hogy minél több családtagját magával vigye. Ezáltal bizonyítja, hogy jóval nehezebb munkáról van szó, mint amire a nem cigány fél kérésére vállalkozott, a munka csupán a családtagok segítségével végezhető el kielégítően, tehát a bér is magasabb kell, hogy legyen az előre megbeszéltnél.

A nem cigány fél gyakran hív be fiatalabb szomszédot, lehetőleg férfit, vele értékelte fel az elvégzett munkát, és segítségét kéri a fizetség megállapításában/megtárgyalásában is. Igyekszik olyan „környezetet” létrehozni, amelyben a tranzakció lefolyását ő ellenőrizheti.

A cigányok–nem cigányok közötti találkozások jelentős része gyakorlati célok alapján jön létre. A cigány felet egyszeri munkára alkalmazzzák, a megegyezésre általában az utcán vagy a cigány lakásán kerül sor. A két fél között semmiféle egyéb kapcsolat nincs, csupán az, melyet az elvégzendő munka kapcsán létesítenek, s ez általában a fizetéssel véget is ér, hacsak a tranzakciót nem befolyásolja személyes jelleg (pl. ugyanazt a személyt egy-egy nem cigány többször kéri fel különböző munkák elvégzésére).

Ha cigány látogat meg nem cigányt, általában az udvaron fogadják, az udvaron állva beszélgetnek vele. Magyar vagy román esetén az efféle magatartás súlyos udvariatlanságnak minősülne; a vendéget illik leültetni, itallal, kávéval

kínálni. A különféle gazdasági tranzakciók esetén a nem cigány fél kénytelen felrúgni bizonyos normáit, látszólag úgy viselkedni cigányokkal, ahogy a saját etnikumához tartozókkal viselkedne. Ilyen alkalmakkor ő maga hívja be a cigányokat saját fizikai terébe.

Mindkét fél igyekszik ellenőrzése alá vonni a tranzakció lefolyását; a cigány fél családját hozza magával, a nem cigány fél pedig azáltal igyekszik helyreállítani a megbomlott egyensúlyt, hogy rokonokat, szomszédokat hív be, próbál többséget létrehozni, kihangsúlyozni a fizikai tér cigányok számára idegen jellegét.

A betelepedett cigányok

A cigányok betelepődése leginkább a falu perifériáját érintette. Egyrészt a magyar/román lakosság ezekből az utcákból igyekezett beköltözni a központi részekre, másrészt itt a házak kisebbek voltak, tehát kevesebb pénzbe is kerültek. A '70-es évek végére azonban a nem cigány lakosság kitelepődése olyan méreteket öltött, hogy a kiemelt részen álló házak ára is jelentősen csökkent. Közrejátszott ebben a szocialista falupolitika is, amely jóval nagyobb előnyöket biztosított az elköltözők, mint a falvakon maradók számára.

A faluba betelepülő cigányoknak nem sok esélyük volt a falu társadalmába való beilleszkedésre. Akciójuk valószínűleg inkább a kutasi közösségben való pozíciószerezést célozta, mint azt, hogy a nem cigányok előítéleteit leküzdjék. A betelepülők sem származtak a Kutas társadalmának ugyanabból a rétegéből, s ez szemmel láthatóan megnyilvánult abban is, ahogyan új környezetükhöz viszonyultak.

A szegényebb családok többnyire a periférián vásároltak házat, korábbi „cigány” életformájukat folytatták, s általában nem voltak különösebb tekintettel új környezetükre.

A jobbmódú cigányok igyekeztek a kiemelt térrészen házat vásárolni, de ezzel befejezettek tekintették presztízsszerző akciójukat. A Kutasban maradt rokonaikkal továbbra is ápták korábbi kapcsolataikat.

A harmadik kategóriába sorolható betelepülők nagyrészt – de nem kizárólag – a fiatalab-
bak közül kerültek ki, s többnyire a rendszer-

váltás után költöztek a faluba. Jellegzetesen cigány családneveket megváltoztatták, ma román-
nak vallják magukat.

Ez utóbbi csoport viselkedése keltheti fel leginkább a kutató figyelmét. Az előbbi két csoporthoz tartozók is többnyire a kutasi elit tagjai közül kerültek ki, azonban beérték azzal, hogy házat vásároltak a falu valamelyik utcájában, s igyekeztek – több-kevesebb sikerrel – gyermekeik számára is a közelben lakást szerezni, de elég gyakran megtörtént, hogy az összeházasodó fiatalok visszaköltöztek a Kutasba. A harmadik csoportba tartozók igyekeztek inkább házépítésre alkalmas területet vásárolni. Nem csupán a magyarok/románok közé kívántak beköltözni, hozzájuk hasonló házakban lakni, hanem olyan házakat építettek, amelyek hangsúlyosan elütöttek a falubeli szász típusú építkezéstől. A házépítés a falubeli közösségtől való látható elhatárolódást szolgálta, a vagyon fitogtatását, s mintegy aszimmetriát kívánt termelni – az újonnan betelepülők javára. A helyi magyar közösségbe már román anyanyelvük miatt sem integrálódhattak, a román közösségbe pedig azért nem, mert a falu, illetve a román közösség túlságosan áttekinthető ahhoz, hogy sikeresen eltitkolhassák cigány eredetüket, s legyőzhessék a román közösség ellenállását.

Nem is a helyi románságot célozták meg, hanem a helyi fölé emelkedő, államalkotó román nemzetbe kívántak integrálódni. Erre utal a névváltoztatás, a magyaroktól/románoktól való hangsúlyos elkülönülés, amely az építkezésben is megnyilvánul. Az identitásépítés nem a falu társadalmához, hanem „a” román társadalomhoz igazított stratégiákkal történt/történik. A faluba való beköltözéssel igyekeztek elkülönülni a cigány közösségtől, mivel ehhez tartozva cigányok, ugyanakkor a nem cigányoktól is, mivel ezek a beköltözőket továbbra is cigánynak tartják.

Befejezés

Krizba esetében a tulajdonképpeni problémát nem a cigány betelepülés jelenti (bár egyértelműen része/következménye a problémának), hanem a megnövekedett létszámú cigány közösség (ide számítva a Kutas lakóit is),

mely a szocializmusban szinte észrevétlenül „nőtt túl” a falun.

A modernizációs folyamatok következtében a magyar közösség maga is átalakult, működése jelentős változásokat szenvedett. Szankcionáló mechanizmusai ma már jóval kevésbé hatékonyak, mint a szocializmust megelőző időszakban. Nem képes ellenőrzést gyakorolni egy olyan cigány közösség fölött, amelynek tagjaival fenntartott gazdasági vagy egyéb kapcsolatai jórészt felszámolódtak vagy alkalmi jellegűvé váltak, s a megváltozott körülmények következtében (ezek közül csupán egyik a cigány lakosság nagyarányú létszámnövekedése) nem épülhettek ki olyan új kapcsolatok, amelyek a cigány–nem cigány viszony zavartalanságát biztosíthatnák. A kölcsönös egymásrataltság felszámolásával megszűnt az ellenőrzés lehetősége is, nem beszélve arról, hogy a cigányok (a kutasiakkal együtt) többen vannak, mint a falubeli magyarok és románok együttvéve. Ez utóbbiak nem azt hiányolják, hogy nem ellenőrizhetik kényük-kedvük szerint a cigány lakosságot. Sokkal aggasztóbbnak találják – mivel a hatósági ellenőrzés meglehetősen tökéletlenül valósul meg – az uralkodó állapotokat, a helyzetet, melyet az ellenőrzés teljes hiányaként élnek meg.

A szocializmus foglalkoztatási struktúrájának összeomlása ugyan leginkább a cigányokat érintette, de következményei kihatottak a falu nem cigány lakosságára is. Az úrt, amelyet az összeomlás hagyott maga után, a falu már nem tudja kitölteni, az állam pedig nem látszik tudomást venni róla. Nincs ebben semmi meglepő; a hivatalos adatok szerint ugyanis a probléma nem létezik.

Irodalom

1. ALBERT Ernő (1993): **Adatok a háromszéki cigányokról és költészetükről.** In: BARNA Gábor (szerk.), *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*
2. BALÁZS Lajos, BIRÓ Zoltán (1990): **Két szerep – egy személy (A lakodalmas gazda).** Művelődés, 1990/9
3. BARNA Gábor (szerk.) (1993): **Cigány néprajzi tanulmányok 1. Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században**
4. BERGER, Peter L. (1992): **A kapitalista forradalom.** Gondolat, Bp.

5. BINDER Pál (1982): **Közös múltunk.** Kriterion, Bukarest
6. BINDER Pál (1993): **Az erdélyi magyar evangélikus egyházközösségek és iskolák története és névtára (1542–1860)**
7. BIRÓ A. Zoltán – BIRÓ Albin (1997): **Elszegényedési folyamatok a Csíki-medencében.** KAM-RAKK, Csíkszereda
8. BIRÓ A. Zoltán (1996): **A megmutatkozás kényszere és módszertana.** KAM-RAKK, Csíkszereda
9. BIRÓ A. Zoltán (1994): **Szocialista urbanizáció a hetvenes–nyolcvanas években. Az átmeneti életformákban működő stabilizációs stratégiák vizsgálata a Csíki-medencében.** Antropológiai Műhely, 5, 1994/2
10. BIRÓ A. Zoltán – TÚROS Endre (1994): **Egyház a társadalom szemszögéből.** Uo.
11. BODÓ Julianna (1997): **Átjárási technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között.** Antropológiai Műhely, 1997/1–2
12. EPERJESSY Ernő – KRUPA András (szerk., UJVÁRY Zoltán közreműködésével): **Nemzetiség-identitás**
13. FOSZTÓ László (1996): **Interetnikus kapcsolatok Székelyszáldoboson. Cigány–magyar egymás mellett élés.** In: ACTA (SICULICA) – 1996/2
14. FOSZTÓ László (1997): **A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatokban: esetelemzés egy cigány–magyar egymás mellett élés példáján.** Antropológiai Műhely 1997/1
15. FRASER, Sir Angus (1996): **Cigányok.** Osiris, Bp.
16. GÖRÖG Veronika (1993): **A megvetés természetrajza.** In: BARNA Gábor (szerk.), *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*
17. HADHÁZY Antal (1993): **A cigányok vallásos kultúrája – a lelkész (egyház) szemszögéből.** Uo.
18. KAM-RAKK (1994): **Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993.** Antropológiai Műhely, 5, 1994/2
19. KAM-RAKK (1996a): **Egy más mellett élés**
20. KAM-RAKK (1996b): **Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön**
21. KAM-RAKK (1997): **Így élünk. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön**
22. LEACH, Edmund (1996): **Szociálintropológia.** Osiris, Bp.
23. OLÁH Sándor (1996a): **Cigány–magyar kapcsolatok.** L. KAM-RAKK, 1996a
24. OLÁH Sándor (1996b): **Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között.** Uo.
25. OLÁH Sándor (1996c): **Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között.** Uo.
26. POZSONY Ferenc (1993): **A háromszéki magyarok cigányok vallásos hitélete.** In: BARNA Gábor (szerk.), *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.*
27. PRÓNAI Csaba (1995): **Cigánykutatás és kulturális antropológia.** Bp.–Kaposvár
28. SCOTT, James C. (1996): **Az ellenállás hétköznapi formái.** Replika 23–24. December
29. SCOTT, James C. (1996a): **Erős-e a hamis tudat? Uo.**

30. SERES András (1984): **Barcasági magyar népköltészet és népszokások.** Kriterion, Bukarest
31. STEINBERG, Stephen: **Az etnikum mítosza.** CSERÉP-FALVI Alapítvány
32. STEWART, Michael S.: **Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és a közösség továbbélése a szocialista Magyarországon.** T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max WEBER Alapítvány, A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára.
33. TÚROS Endre (1996): **Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban?** KAM-RAKK, 1996a
34. VARGA E. Árpád (1992): **Népszámlálások a jelenkori Er-dély területén.** Regio – MTA Történelemtudományi Intézet, Bp.
35. VEKERDI József (1974): **A cigány népmese.** Bp.
36. VERESS Károly (1996): **Paradox (tudat)állapotok.** Kvár
37. ZAMFIR, Elena; ZAMFIR, Gheorghe (coord.) (1993): **Țiganiii. Între ignorare și îngrijorare**
38. ZSUPOS Zoltán (1993): **Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok csoportszerveződése a 18. században.** In: BARNA Gábor (szerk.), **Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.**
39. *** (1993): **Recensământul populației și locuințelor din ianuarie 1992.** București, octombrie

Kvantitatív felmérés beszámolója

(Melléklet)

A felmérés során felmerült problémák:

A cigány lakosság román anyanyelvű, a hivatalos adatokban a román lakosság számát növelik, emiatt nehéz a román lakosság arányának helyes megállapítása.

A faluban él két kisebb, magyar anyanyelvű cigány csoport, amelynek tagjai nem engedték be a felmérést végzőket.

A) Egyik csoport a falu szélén épült házakban (102–111) lakik, közvetlen szomszédjuk nincsen, számuk körülbelül 50 lehet. A becslés egy ott lakó fiatal cigányasszony segítségével történt.

B) A másik csoportot az egykori térszelnök telepítette be a volt térszeli-irodák épületébe. Állítólag Barcaújfaluból kergették el őket. Számukat közvetlen szomszédjuk szintén megközelítőleg 50-re becsüli.

Az előbbi két csoport tagjai tudomásunk szerint nem tartanak kapcsolatot a román anyanyelvű cigányokkal.

A faluban lakó román anyanyelvű cigányok a Kutasban kiterjedt rokonsággal ren-

delkeznek, melynek tagjai gyakran meghatározatlan időszakokra szintén hozzájuk költöznek.

A) Igen élénken él a falubeli cigányokban a második világháború idején végzett cigányösszeírás. A pontosan nyilvántartásba vett cigányokat valószínűleg a megszálló német hadsereg szándékozott deportálni.

B) A pünkösdista vallásúak attól tartottak, hogy az összeírás következtében más vallásra térítik őket. A felmérésben az erőszakos térítés első lépését látták.

A faluban semmiféle hivatal nincs; a többé-kevésbé törvényes tevékenységekből élő családok a felmérésben a hivatalosság egy olyan formáját gyanították, amely magában hordozhatja a felelősségre vonás veszélyét.

Mindezt figyelembe véve, a magyar, román, cigány lakosság arányait a következőképpen állapítottam meg:

– Magyarok; az evangélikus egyház illetékes listái alapján

– Az ortodox egyház illetékes listáit felhasználva, a falubeliek segítségével kiszűrtem a cigányokat, így állapítva meg a románok számát

– A szomszédok segítségével házszámra lebontva megpróbáltam megállapítani a magyarok/románok számát, akik valamilyen oknál fogva nem szerepelnek a két egyház nyilvántartásában (magas koruk miatt felmentették őket az egyházi illetékek fizetése alól, nemrég költöztek a faluba, más felekezethez tartoznak stb.), valamint azoknak a cigányoknak a számát, akik elutasították a kérdezőbiztosokat

Nem tartottam célszerűnek az adatfelvételhez hatósági támogatást igényelni; úgy vélttem, károsan hatna a további terepmunkára.

Köszönetnyilvánítás:

A tanulmány elkészítését az Oktatási Minisztérium támogatta („Kontaktövezet” program). Ezúton is köszönöm.

Relații interetnice în Crizbav

(j. Brașov)

(Rezumat)

Lucrarea discută relațiile interetnice în transformare din localitatea Crizbav. Populația îmbătrânită maghiară și română a satului se simte amenințat din partea populației romi noi-venite. Sistemul trunchiat de relații în formare deocamdată nu este capabil să asigure o colaborare normală dintre diferitele etnii, iar oficial problema se consideră inexistentă.

Inter-Ethnic Relations in Krizba

(Crizbav, Brașov County)

(Abstract)

The paper discusses the changes of the ethnic relationships in Krizba (Brașov County). The aging Romanian and Hungarian population in the village feels a threat from the Rome community. The forming new and somehow disabled system of relations is not able for the time being to assure a climate of cooperation between the different ethnic groups, officially the problem is regarded as non-existing.

A kvantitatív felmérés eredményei

A falu lakosságának etnikai megoszlása

Az 1992-es népszámlálás adatai								
Összlakosság	Magyar		Román		Cigány		Német	
Szám	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1373	570	41,51	626	45,59	170	12,38	7	0,51

Az előzetes becslés adatai						
Összlakosság	Magyar		Román		Cigány	
Szám	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1258	401	31,87	241	19,15	616	48,96

A felmérés adatai						
Összlakosság	Magyar		Román		Cigány	
Szám	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1236	442	34,99	360	28,5	461	36,5

A felmérés adatai, kiegészítve a két fel nem mért cigány csoport becslés szerinti adataival						
Összlakosság	Magyar		Román		Cigány	
Szám	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1363	442	32,42	360	26,41	561	41,15

Az etnikai megoszlás utcák szerint

Földvári út/Főutca (str. Principală)							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
1–36	71		47		27		6
64–91	48		21		–		3
136–131	59		12		3		1
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	10
288	178	61,8	80	27,77	30	10,46	

Szoros utca (Str. Braşovului)							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
92–94	2		–		–		2
130–135	15		–		–		–
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
10	8	80	–	–	2	20	

Malom utca							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
95–1018	–		2		–		
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
10	8	80	–	–	2	20	
Mérleg utca (Str. Cântarului)							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
112–129	12		7		22		2
172–194	22		–		43		2
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
106	34	32,07	7	6,6	65	63,94	
Középső utca (Str. Mijlocie)							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
162–171	14		–		–		2
371–388	24		9		7		3
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
54	38	70,37	9	16,66	7	12,96	
Hosszú utca (Str. Lungă)							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
195–206	20		–		3		2
345–354	21		–		10		–
366–370	4		–		8		2
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
66	45	68,18	–	–	21	31,81	
Fekete utca							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
207–224	18		11		5		2
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
34	18	52,94	11	32,35	5	14,7	

Erdőlő utca							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
317–344	22		24		25		3
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
71	22	30,98	24	33,8	25	35,21	
Gagyaszár utca							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
355–365	3		2		18		1
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
23	3	13,03	2	8,69	18	78,26	
Hosszú utca (Lunka)							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
225–316	70		27		194		9
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
291	70	24,05	27	9,27	194	66,66	
Mihai Viteazul utca („Románok között”)							
Házszám	Magyar		Román		Cigány		Üres ház
389–510	9		200		94		8
Össz.	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
303	9	2,97	200	66	94	31,02	
Az etnikai megoszlás életkor szerint							
Életkor	Magyar		Román		Cigány		
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	
-20	51	12,11	63	19,15	95	48,46	
20–40	105	24,94	80	24,76	59	30,1	
40–60	112	26,6	78	24,14	33	16,83	
60-	156	36,34	102	31,57	9	4,59	
Össz.	421	323	196				

A nyomdai munkálatokat
a sepsiszentgyörgyi T3 Info Kft. végezte
Felelős vezető: TULIT Attila, igazgató